PONTICA

XIII

1980
MUZEUL DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA

PONTICA

1980

XIII

BIBLIOTECA MUZEULUI
DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA
NR. INV. 20.061 / 81

MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA

PONTICA

Vol. I	1968
Vol. II	1969
Vol. III	1970
Vol. IV	1971
Vol. V	1972
Vol. VI	1973
Vol. VII	1974
Vol. VIII	1975
Vol. IX	1976
Vol. X	1977
Vol. XI	1978
Vol. XII	1979

Volum scanat și prelucrat de Răzvan Petcu (*razvan.arheo@gmail.com*)
© Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

Redactor responsabil — *A. V. RĂDULESCU*
Secretar științific — *C. CHERA-MĂRGINEANU*

VOLUM ÎNCHINAT
CENTENARULUI MUZEULUI
DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE
DIN CONSTANȚA

1879 — 1979

SUMAR
SOMMAIRE
INHALT

STUDII

Pag.

VLADIMIR DUMITRESCU : *Cîteva observaţii în legătură cu prima migraţie a triburilor stepelor nord-pontice la apus de Prut* . . 23

Quelques observations à propos de la première invasion des tribus des steppes à l'ouest du Prut 23

EUGEN COMŞA : *Despre obiectele de mobilier din epoca neolitică de pe teritoriul României* 32

Gegenstände aus dem Neolithikum auf dem Gebiet Rumäniens 32

SILVIA MARINESCU-BÎLCU : *Unele aspecte ale legăturilor dintre neo-eneoliticul românesc şi culturile egeice şi microasiatice* . 57

Aspects of the Relations between the Romanian chalcolithic and the Aegean and Anatolian cultures 57

MIHAI IRIMIA : *Date noi privind aşezările getice din Dobrogea în a doua epocă a fierului* 66

Nouvelles données concernant les habitats gétiques en Dobroudja pendant la second époque du fer 66

LIVIA BUZOIANU : *Ştampile rhodiene de la Edificiul roman cu mozaic* 119

Estampilles rhodiennes de l'Édifice romain à mosaïque . 119

M. BĂRBULESCU, A. RĂDULESCU : *Stîlpi miliari inediţi din Scythia Minor* 140

Bornes milliaires inèdits de la Scythie Mineure 140

ZAHARIA COVACEF : *Observaţii asupra unor caracteristici ale artei sculpturale din Scythia Minor în lumina unor noi descoperiri* . 157

Bemerkungen zu manchen Eigenschaften der Bildhauerkunst aus Scythia Minor, im Lichte neuerer Entdeckungen . . 157

MARIA COMŞA : *Grădinăritul în mileniul I e.n. pe teritoriul României* 164

Le jardinage sur le territoire de la Roumanie au I-er millénaire de n.è. 164

PETRE DIACONU : *Cariera de piatră din secolul al X-lea de la Cernavodă* 185

À Cernavoda : une carrière de pierre du Xe siècle . . . 185

Pag.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE

PUIU HAŞOTTI : *Aşezarea aparţinînd culturii Hamangia de la Medgidia-Satu Nou* 199
Habitat appartenant à la culture Hamangia de Medgidia-Satu Nou 199
ELENA BĂRLĂDEANU-ZAVATIN : *Noi descoperiri în necropolele callatiene* (I) 216
Nouvelles découvertes dans les nécropoles Callatiennes . 216
DUMITRU TUDOR : *Comunicări epigrafice* 241
Communications épigraphiques 241
ZAHARIA COVACEF : *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice din sectorul V al cetăţii Capidava (campaniile din anii 1975, 1976, 1978 şi 1979)* 254
Raport préliminaire concernant les recherches du Ve secteur de la cité de Capidava (campagnes de 1975, 1976, 1978 et 1979) 254
M. BUCOVALĂ, GH. PAPUC : *Cercetările arheologice de la Ovidiu — municipiul Constanţa. (Raport preliminar)* 275
Les recherches archéologiques d'Ovidiu. (Raport preliminaire) 275
ADRIAN PANAITESCU : *Date noi privind feudalismul timpuriu în zona comunei Castelu* 284
Nouvelles données concernant le feodalism du IXe—XIe siècles de n.è. dans le territoire du village Castelu 284

NOTE

MARIAN NEAGU : *Figurine gumelniţene descoperite în Bărăgan* . . 293
Figurines du type Gumelniţa découvertes dans le Bărăgan 293
TEODOR PAPASIMA : *Noi date în legătură cu circulaţia drahmei histriene în Dobrogea* 299
Neue Daten über den Umlauf der Drachme aus Histria in der Dobrudscha 299
MARCU BOTZAN : *Consideraţii asupra alimentării cu apă a oraşelor-cetăţi Histria, Tomis şi Callatis* 303
Considérations sur l'alimentation avec de l'eau dans les villes-cité Histria, Tomis et Callatis 303
VASILE CULICĂ : *O groapă menajeră din secolul II e.n. din teritoriul municipiului Durostorum* 315
Une fosse aux ordures au IIe siecle de n.è. Durostorum 315
ANTOANETA VERTAN : *Tezaurul monetar de la Mangalia din vremea lui Gordian al III-lea* 330
Dépôt monétaire de l'époque de Gordian III trouvé a Mangalia 330
GABRIEL CUSTUREA : *Monede otomane descoperite la Constanţa (sec. XV—XVI)* 341
Monnaies ottomanes découvertes à Constantza (XVe—XVIe siècles) 341

CRONICA ŞI RECENZII

A. VERTAN, G. CUSTUREA : *Descoperiri monetare în Dobrogea* (II) 347
C. CHERA-MĂRGINEANU : *Sesiunea ştiinţifică a Muzeului de istorie naţională şi arheologie Constanţa (6—8 noiembrie 1979)* 367
PETRE DIACONU : *Lexikon des Mittelalters. Erster Band/ Erste Lieferung (Aachen-Ägypten) Erster Band/ Zweite Lieferung (Ägypten-Almohaden) Erster Band/ Dritte Lieferung (Almojarifazgo-Anatomie). Artemis Verlag, München und Zürich, 1978* 378
PETRE DIACONU : *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice şi monumente de artă creştină. Editura Arhiepiscopiei Tomisului şi a Dunării de Jos. Galaţi, 1977, 244 p.* 379
Lista prescurtărilor 383

STIMAȚI TOVARĂȘI,

Actuala sesiune științifică a Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, aflată la cea de-a XI-a ediție a sa, este dedicată celui de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român, cel mai important eveniment politic din viața partidului și a țării, care va avea loc nu peste mult timp. De asemenea, este cunoscut faptul că tot acum, această prestigioasă instituție muzeală în sălile căreia ne reîntîlnim, își comemorează Centenarul existenței sale.

În acest an jubiliar, dumneavoastră — istorici, arheologi, specialiști în muzeologie de pe întreg cuprinsul țării, dar cu preocupări legate strîns de Dobrogea, v-ați reunit pentru a prezenta, asculta și dezbate rezultatele investigațiilor dvs. fructuoase privind istoria mai veche sau mai nouă a acestui străvechi pămînt românesc, fapt pentru care îmi este plăcut să vă salut, în modul cel mai cordial, în numele Comitetului județean Constanța al Partidului Comunist Român.

Reuniunea aceasta, integrată manifestărilor „Pontica — dialog cultural cu viața", se desfășoară într-un climat deosebit, de puternic avînt al economiei noastre naționale, de pregătire, de către întregul popor, a celui de-al XII-lea Congres al Partidului.

Programul-directivă de dezvoltare economico-socială a României în cincinalul 1981—1985 și orientările de perspectivă pînă în 1990 — document de mare însemnătate care prefigurează amplu viitorul strălucit al patriei, și care urmează a fi adoptat de cel de-al XII-lea Congres al P.C.R. — asigură înfăptuirea neabătută a Programului partidului de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism.

Prin munca entuziastă, plină de abnegație a clasei muncitoare, țărănimii, intelectualității, a tuturor oamenilor muncii din patria noastră — români, maghiari, germani și de alte naționalități — a fost lichidată într-un timp istoricește scurt greaua moștenire economico-socială din trecut, s-a asigurat creșterea în ritm înalt a forțelor de producție, modernizarea bazei tehnico-materiale a întregii economii, sporirea rapidă a bogăției și a venitului național. Este semnificativ, în acest sens, faptul că față de anul 1938, forța industrială a țării a crescut cu circa 42 ori. A cunoscut, totodată, o dezvoltare continuă agricultura, a cărei producție este de aproape 3,5 ori mai mare decît în 1950. S-a dezvoltat puternic cercetarea științifică și s-a trecut la aplicarea tot mai largă, în toate sectoarele, a realizărilor științei și tehnicii moderne.

Pe baza creşterii continue a forţelor de producţie şi venitului naţional, partidul şi statul au înfăptuit un amplu program de măsuri pentru ridicarea nivelului de trai al întregului popor. Faţă de 1950, retribuţia medie reală a sporit de peste 4 ori, iar veniturile medii pe o familie din fondurile sociale de consum — de circa 14 ori.

Cele mai mari realizări în dezvoltarea României pe calea socialismului, în afirmarea sa liberă şi demnă în rîndul naţiunilor lumii, au fost dobîndite în perioada inaugurată de Congresul al IX-lea — cea mai fertilă şi mai bogată în împliniri din întreaga istorie a ţării — şi care este legată nemijlocit de activitatea neobosită, desfăşurată cu profundă pasiune revoluţionară şi înaltă răspundere pentru destinele patriei de tovarăşul Nicolae Ceauşescu, secretarul general al P.C.R., preşedintele R.S.R., ce a imprimat un puternic suflu înnoitor, dinamic, o profundă efervescenţă creatoare vieţii economice, sociale şi politice din ţara noastră.

Istoria vremurilor noi, care a schimbat din temelii viaţa patriei noastre, ne înfăţişează judeţul Constanţa angajat plenar în efortul creator al întregului popor în măreaţa operă de edificare a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism.

Cîteva date privitoare la puternica dezvoltare a judeţului nostru sînt concludente : în perioada 1951—1978 s-a realizat un ritm mediu de creştere economică de 14,5 la sută, producţia industrială a anului 1978 fiind mai mare de 44 ori faţă de anul 1950. În anul 1980 Constanţa urmează să deţină importante ponderi şi priorităţi în construcţiile navale, producţia de ciment şi altele.

În noua etapă în care păşeşte societatea românească, odată cu trecerea la realizarea viitorului cincinal, Planul-directivă de dezvoltare economico-socială a judeţului nostru jalonează importante obiective, înalte răspunderi pentru toţi cei ce trăim şi muncim pe aceste meleaguri. Va trebui să realizăm, pînă în anul 1985, o producţie globală pe locuitor de 96 144 lei, să asigurăm dezvoltarea industriei în ritmuri medii anuale de 11,4 la sută, să sporim capacitatea flotei maritime la peste 6 milioane tdw, să realizăm o producţie globală agricolă cu 38,5 la sută mai mare în comparaţie cu media anilor 1976—1980, să înfăptuim cel mai mare volum de investiţii din istoria judeţului — 94,6 miliarde lei. Vor fi date în funcţiune 37 noi capacităţi industriale, se vor crea încă 34 000 locuri de muncă, se vor construi 30 000 apartamente, se va acorda o deosebită atenţie dezvoltării bazei materiale a învăţămîntului, culturii, ocrotirii sănătăţii.

Îndeplinirea acestor sarcini deosebit de mari vor situa judeţul Constanţa, în multe domenii, pe locuri fruntaşe pe ţară, asigurîndu-se realizarea unei noi calităţi a vieţii materiale şi spirituale a locuitorilor săi.

Acum, cînd întregul popor are o luminoasă imagine a viitorului său, credem că este locul să vă reamintim, dvs., cercetători, ale căror preocupări merg deopotrivă pe linia investigării trecutului dar şi a prezentului, că este o datorie patriotică a tuturor, de a ne uni forţele pentru a dovedi că Dobrogea, acest vechi ţinut românesc are un trecut istoric şi un prezent care fac cinste întregii ţări.

Însăşi împlinirea a 100 de ani de la întemeierea primului lăcaş muzeal din Constanţa, eveniment pe care gazdele de astăzi îl celebrează

fericit într-un cadru încărcat de istorie, se adaugă ca element de mare valoare afectivă la înfăptuirile acelor civilizații care au evoluat pe acest pământ străbun și care au fost încununate de comuniști cu împlinirile civilizației socialiste.

În urmă cu aproape 100 de ani, noul reprezentant al administrației românești de la Constanța, Remus Opreanu, mare patriot înarmat cu o vastă cultură clasică și juridică, lua inițiativa organizării unui muzeu de antichități la Constanța, conștient fiind de importanța vestigiilor antice, oferite cu multă generozitate de pământul dobrogean. Lipsa unor imobile adecvate la acea dată și grija prefectului de a feri de la dispariții și distrugeri fondul patrimonial adunat cu străduință, explică organizarea muzeului în clădirea prefecturii. Modesta instituție arheologică a evoluat și a rezistat vicisitudinilor vremurilor străbătute într-un veac de existență zbuciumată, beneficiind de repetate intervenții din partea unor cărturari și patrioți români, care în dorința legitimă de statornicire a acestui muzeu, au reușit să-i mențină ființa. Astfel, Grigore Tocilescu, Vasile Pârvan, C. Brătescu și Vasile Canarache, se înscriu în galeria acelor personalități care-și leagă numele și prestigiul lor de existența muzeului constănțean.

Activitatea acestor inimoși oameni de cultură a marcat adevărate etape în afirmarea și dezvoltarea mișcării muzeale din orașul nostru care dobîndește însă un cadru organizatoric adecvat, abia în anii socialismului.

Noua etapă de reorganizare pe temeiuri științifice a rețelei muzeale locale a început din anul 1956. Sub conducerea energicului director Vasile Canarache, un grup restrîns de arheologi tineri dar pasionați în domeniul cercetării și muzeografiei, cu sprijinul larg al conducătorilor locali, inaugurau la 30 decembrie 1957 într-o clădire restructurată și adaptată scopurilor propuse, muzeul de arheologie Constanța. Istoria Dobrogei își avea însă o ilustrare limitată, pînă la începutul feudalismului, sarcina imediat următoare care se impunea a fi realizată fiind aceea de a continua firul istoric întrerupt în sec. XI—XII pînă la contemporaneitate, și a-i valorifica bogatul bagaj documentar.

Pentru aceste rațiuni fundamentale Comitetul Politic Executiv al Comitetului Central al P.C.R., în planul de măsuri privind aniversarea a 100 de ani de la proclamarea Independenței de stat a României, a aprobat, în luna decembrie 1975, organizarea în municipiul Constanța, a Muzeului de istorie națională și arheologie.

În decembrie 1977 — noul obiectiv cultural-științific a fost inaugurat, constituind un eveniment memorabil în istoria vieții spirituale a orașului nostru. Drumul către această culme a înfățișării sale a fost lung și anevoios, însă limanul deschiderii sale către contemporaneitate ne prilejuiește o bine meritată satisfacție.

Politica partidului nostru, de cinstire a tradițiilor progresiste a poporului român, incumbă instituțiilor muzeale importante sarcini : trebuie întărită activitatea cultural-educativă, de insuflare în rîndurile tinerei generații îndeosebi, a sentimentului adînc patriotic, de respect față de valorile umane, dragostea față de munca și lupta înaintașilor noștri din Dobrogea, formarea unei conștiințe de tip nou, profund responsabilă.

Datoria specialiștilor muzeului și implicit a dvs., a tuturor celor care trudiți pe ogorul științei, este să popularizați prin studii și alte contribuții originale, realizate pe înțelesul tuturor, dovezile de netăgăduit ale civilizațiilor antice ca fundament al realizărilor social-economice actuale, momentele esențiale din istoria medie, modernă și contemporană a Dobrogei, lupta maselor populare pentru construirea unei societăți noi.

Sîntem convinși că de la înălțimea autorității dvs. și de pe pozițiile pe care le ocupați în știința românească, veți face totul pentru a atinge aceste nobile țeluri și mulțumindu-vă pentru interesul și atașamentul dovedit față de ceea ce întreprindem în județul nostru, sînt bucuroasă să vă adresez tuturor, din inimă, „bun venit la Constanța" și să urez succes deplin lucrărilor sesiunii pe care o inaugurăm astăzi.

ELENA BORODI
Secretar al Comitetului județean
Constanța al P.C.R.

CENTENARUL MUZEULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA (1879—1979)

PRINOS DE RECUNOȘTINȚĂ

Aniversarea unui secol de la prima organizare a unui lăcaș al vestigiilor arheologice și istorice dobrogene, în contextul valorilor naționale, la Constanța, constituie un eveniment de vibrante semnificații, în plan cultural, un prilej de meditație asupra eforturilor desfășurate în timp pentru valorificarea și îmbogățirea continuă a zestrei doveditoare a permanenței românești pe vetrele străbune dintre Dunăre și Mare, un imbold însuflețitor spre noi realizări în acest domeniu al muncii științifice și educației patriotice.

Cu denumirea de Muzeul de arheologie al Dobrogei, lăcașul muzeal de la porțile mării a luat ființă în 1879, imediat, deci, după reintegrarea străvechei provincii românești ponto-danubiene hotarelor firești ale țării, la sediul palatului administrativ de atunci, din inițiativa primului prefect al județului Constanța, Remus Opreanu. Colecțiile incipiente — unelte, vase ceramice, inscripții, monede, podoabe, monumente de sculptură și vestigii arhitectonice etc. —, ocupau unele încăperi ale palatului prefecturii și-i populau parcul înconjurător. Era un început de bun augur, care avea să statueze în conștiința generațiilor datoria de a scoate în lumină comorile trecutului nostru istoric, de a nutri prin cunoașterea și popularizarea lor flacăra nobilă a cinstirii eforturilor milenare ale poporului nostru.

Organizarea muzeală a vestigiilor trecutului în provincia lui Burebista și Mircea cel Bătrîn a cunoscut, în secolul scurs de la inaugurarea sa, atît unele vicisitudini, datorate unor evenimente nefaste (incendiul din 1896, distrugerile primului război mondial), cît și unele momente de înflorire. După 1896, muzeul a funcționat în diferite sedii din oraș (Gimnaziul Mircea cel Bătrîn, Școala normală de băieți sau într-o aripă a Primăriei), iar din anul 1910 a fost, pentru o vreme, dependent de Muzeul național de antichități din București. Nu întîmplător muzeul și-a legat existența de numele unor reputați arheologi. Am numi pe Grigore Tocilescu și Vasile Pârvan, care prin rîvna și spiritul lor de exemplară dăruire au contribuit la buna dezvoltare și funcționare a muzeului, îmbogățindu-l pe temeiul valoroaselor investigații arheologice efectuate de ei și elevii lor în Dobrogea. După primul război mondial,

muzeul din urbea tomitană se constituie ca o instituție mai complexă, avînd în sfera sa de activitate Muzeul de la Callatis (Mangalia), Carsium (Hîrșova), Ulmetum (Pantelimonul de Sus), precum și celebrul Monument triumfal de la Adamclisi. Acestor secții componente ale zestrei muzeale constănțene li se va adăuga curînd cetatea cu nume de profundă rezonanță Histria, cu impunătoarele ei vestigii. Între anii 1935—1936, profesorul Constantin Brătescu, figură marcantă a vieții științifice și culturale dobrogene, reorganizează muzeul într-o aripă a Primăriei orașului. Susținînd, prin presă și conferințe, prin activitățile Societății culturale dobrogene și paginile revistei acesteia, „Analele Dobrogei", necesitatea valorificării largi a vestigiilor istoriei patriei, pe aceste meleaguri, oamenii de cultură ai locului, între care am aminti pe Ioan N. Roman, Ioan Micu ș.a., în consonanță cu arheologi și istorici de prestigiu ca Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, Gr. Florescu, Radu Vulpe etc. și-au adus o vie contibuție la dezvoltarea patrimoniului muzeal.

În acest excurs succint al istoriei muzeului nu putem omite faptul că, în trecutele guvernări, strădaniile cercetătorilor și celorlalți susținători entuziaști ai valorificării tezaurului arheologic din această parte a țării nu au aflat aderența scontată în vederea așezării muzeului într-o clădire corespunzătoare rosturilor și dezvoltării sale. Abia în anii socialismului, instituția s-a fundamentat într-o clădire specială, anume modificată după necesități muzeale, prin grija organelor de partid și de stat. Din 1957, aproape două decenii, prin munca neobosită a colectivului de tineri arheologi de aici, conduși cu pricepere, cu dăruire, de omul cu spirit de aleasă rîvnă care a fost Vasile Canarache, muzeul constănțean a dobîndit atît proporțiile, cît și recunoașterea largă ce se cuveneau unei atari instituții. Prin dezvoltarea sa, prin bogăția și valoarea exponatelor, prin prestigiul dobîndit nu numai în viața culturală a Dobrogei, ci și a patriei întregi, s-a creat astfel o nouă necesitate, aceea a unui muzeu de rezonanță națională, cu înfățișări expoziționale aduse pînă în contemporaneitate.

Această necesitate a amenajării unui Muzeu de istorie națională și arheologie într-un așezămînt corespunzător și-a aflat la Constanța o rezolvare monumentală, în clădirea impunătoare și larg adecvată a fostei Primării din Piața Ovidiu, rezultat pentru care aducem prinos de recunoștință înaltei accepții a conducerii de partid și de stat. Încă în hotărîrile adoptate de Comitetul Politic Executiv al C.C. al P.C.R. privitoare la sărbătorirea Centenarului Independenței de stat a României s-a prevăzut, din decembrie 1975, organizarea în municipiul Constanța a unui Muzeu de istorie națională și arheologie. De asemenea, plenara C.C. al P.C.R. din 14 aprilie 1976, a adoptat un plan de măsuri, în cuprinsul căruia, la punctul nr. 8, se specifica : „în municipiul Constanța se va organiza un muzeu de istorie națională". Ca urmare a acestor indicații supreme, Consiliul de Miniștri al R. S. România, prin hotărîrea nr. 394 din 6 nov. 1976, a alocat sumele necesare amenajării noului muzeu în localul fostei Primării din Piața Ovidiu 12 — destinată anume acestui scop, adecvată prin vechimea, monumentalitatea și poziția sa. După cum se știe, lucrările necesare expunerii muzeistice au fost finalizate pînă la 25 decembrie 1977, dată la care noua instituție, reflectînd trecutul Dobrogei în contextul general al patriei și într-o viziune științifică integrală, a fost inaugurată, sărbătorește, în prezența autorităților de

partid și de stat — centrale și locale. Acestei inaugurări i-a urmat, la scurt timp, momentul remarcabil, adînc emoționant în viața spirituală a întregii noastre patrii, al dezvelirii Monumentului triumfal Tropaeum Traiani de la Adamclisi, act de geneză al națiunii române, restaurat tot în cinstea Centenarului Independenței de stat a României, inaugurat în prezența tovarășului NICOLAE CEAUȘESCU, secretar general al P.C.R., președintele României socialiste.

Centenarul muzeului nostru se desfășoară astfel în condițiile noi, luminoase, acordate cu grijă părintească de partidul comuniștilor români, de conducerea sa, în frunte cu fiul cel mai iubit al țării, tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU. Aducînd omagiul nostru fierbinte înaintașilor care s-au străduit să aducă în lumină vestigiile istorice ale pămîntului românesc dintre Dunăre și Mare, adresăm totodată prinosul nostru de recunoștință partidului iubit, pentru înalta înțelegere și grija acordată valorificării tezaurului arheologic și istoric, cercetării de specialitate, pe aceste străbune și frumoase meleaguri de viață românească, deschise zărilor lumii, viitorului comunist.

ADRIAN RĂDULESCU

Stimaţi tovarăşi

La aniversarea a 100 de ani de la întemeierea Muzeului de istorie naţională şi arheologie Constanţa îmi este deosebit de plăcut să vă adresez, în numele prezidiului Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice şi al meu personal călduroase felicitări şi urări de noi succese în nobila dvs. activitate.

Menit să înfăţişeze cele mai semnificative mărturii ale existenţei şi evoluţiei culturii naţionale şi spirituale a poporului nostru pe acest străvechi pământ românesc, muzeul dvs. desfăşoară, totodată, o intensă activitate de cercetare ştiinţifică, în vederea îmbogăţirii şi valorificării patrimoniului muzeistic, aduce o însemnată contribuţie la întreaga activitate cultural-ştiinţifică a judeţului şi municipiului Constanţa, participă eficient la educarea patriotică a tinerei generaţii.

Parcurgînd sălile muzeului dvs., vizitatorii pot uşor găsi astăzi răspunsul la întrebările pe care periodicul „Muzeul Naţional" le punea, încă in 1837, în legătură cu rostul şi preocupările muzeului de istorie : „acum a venit vremea să întoarcem privirea noastră şi înapoi şi să ne întrebăm mai cu dinadinsul cine sîntem, de unde ne tragem, cu ce s-au însemnat veacurile trecute, cine a întemeiat acest stat, la ce prefaceri a fost supus..."

Cu un sentiment de satisfacţie şi colegială recunoştinţă ne amintim, şi la acest popas aniversar, de importante acţiuni pe care Academia noastră le-a organizat în municipiul dvs., cu sprijinul neprecupeţit al vrednicului şi competentului colectiv al muzeului ce astăzi îşi serbează centenarul.

La această impresionantă aniversare, transmiţîndu-vă salutul cordial al oamenilor de ştiinţă din Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice, urăm deplin succes lucrărilor sesiunii ştiinţifice jubiliare.

PREŞEDINTELE ACADEMIEI
DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
Prof. dr. doc. MIHNEA GHEORGHIU

Cuvînt ţinut cu prilejul sărbătoririi centenarului Muzeului de Istorie Naţională şi Arheologie din Constanţa

Sînt onorat de a putea aduce astăzi salutul Institutului de Arheologie din Bucureşti şi de a transmite cele mai sincere felicitări şi urări de succes din partea colectivului Institutului nostru Muzeului de istorie naţională şi arheologie din Constanţa, cu prilejul sărbătoririi a o sută de ani de la întemeiere.

În instituţia muzeală constănţeană Institutul de arheologie a avut şi are pe unul din cei mai vechi şi permanenţi colaboratori în cercetările întreprinse în ultimele trei decenii pe pămîntul dobrogean, atît de bogat în vestigii arheologice şi mult încercat de istorie. Este bine cunoscută şi întotdeauna fructuoasă colaborarea devenită tradiţională dintre cele două instituţii în cercetările de pe marile şantiere de la Adamclisi, Histria, Callatis, Tomis, Păcuiul lui Soare etc., precum şi în publicarea rezultatelor obţinute.

Un secol de existenţă presupune un drum lung, presărat cu greutăţi, dar şi cu succese şi satisfacţii depline. De la unele începuturi timide şi chiar unele improvizaţii, Muzeul de arheologie din Constanţa a ajuns să se numere astăzi printre cele mai prestigioase instituţii de profil din ţara noastră. Renumele pe care şi l-a cîştigat este rezultatul unei munci fără preget, plină de abnegaţie, pe care a desfăşurat-o colectivul de specialişti ai acestui lăcaş de cultură şi de ştiinţă. A vorbi de istoria muzeului constănţean, mai ales de perioada în care acesta devine una din cele mai mari instituţii muzeale din România, nu poţi să nu pomeneşti numele lui Vasile Canarache. Inimosului şi întreprinzătorului director din anii 1958—1969, îi revine meritul de a fi făcut primul şi principalul pas în opera de ridicare a acestei instituţii la rangul de mare muzeu de arheologie, cu o bogată şi valoroasă colecţie de antichităţi greco-romane şi dacice. Este de asemenea meritul lui V. Canarache de a fi ştiut să se înconjoare de un colectiv tînăr şi entuziast de arheologi, cu care s-au pus bazele unei cercetări arheologice proprii ale Muzeului, din rîndul cărora se remarcă în mod deosebit cele întreprinse în vechiul Tomis.

Opera aceasta avea să fie preluată şi continuată cu deplin succes de dr. Adrian Rădulescu, actualul director al muzeului, care a contribuit, prin destoinicia şi abnegaţia sa, la creşterea prestigiului acestei instituţii şi la dezvoltarea şi lărgirea profitului ei, devenind astăzi Muzeul de istorie naţională şi arheologie. Valoarea ştiinţifică şi muzeistică a exponatelor, bogăţia şi varietatea lor, rod al unei activităţi neobosite a întregului colectiv al muzeului, au contribuit în ultima vreme la evidenţierea acestei instituţii, a cărei faimă a depăşit de mult graniţele ţării.

Paralel cu dezvoltarea laturei muzeistice, în măsură egală s-a ridicat pe un plan superior şi munca de cercetare. Colectivul de arheologi, istorici şi muzeografi, îmbrăţişează o sferă largă de preocupări care acoperă întreaga istorie a Dobrogei, începînd din antichitate şi pînă în zilele noastre. Specialiştii din domeniul arheologiei întreprind anual o bogată şi variată muncă de cercetare în centre de un mare interes istoric şi muzeistic. În această privinţă pot fi amintite săpăturile efec-

tuate la Tomis, Adamclisi, Sacidava, Capidava, Rasova, Mangalia, Albești, Canalul Dunărea-Marea Neagră etc. Ei au valorificat și valorifică permanent și la nivelul actualelor cerințe științifice, prin studii și lucrări monografice, importantele rezultate obținute de pe urma săpăturilor arheologice.

Revista Pontica, ajunsă la cel de-al XII-lea volum al apariției sale, se numără printre cele mai de seamă publicații de specialitate din țara noastră. Conținutul ei reflectă în mod fidel preocupările și succesele obținute de colectivul muzeului în munca de cercetare și rapor-turile strînse pe care acesta le are cu toate instituțiile de profil din R. S. România. Pontica se află astăzi în principalele biblioteci de specialitate din țară și străinătate, bucurîndu-se, pe bună dreptate, de aprecieri unanime.

Printre marile realizări din ultimul timp ale muzeului constănțean, ale conducerii și colectivului său, se numără și opera de restaurare a marelui monument triumfal de la Adamclisi — *Tropaeum Traiani*, înființarea unui nou muzeu în localitate și consolidarea zidurilor cetății din apropiere. La acestea se adaugă noul local și expoziția refăcută și completată a secției de arheologie de la Callatis și înființarea muzeului de la Histria. Toate aceste realizări remarcabile se înscriu într-un plan vast de acțiuni cu caracter cultural-științific și istoric, îndeplinit cu succes de Muzeul de istorie națională și arheologie din Constanța.

Nu se poate vorbi de activitatea muzeului fără a nu aminti de sesiunile științifice anuale și de unele manifestări cu caracter internațional, organizate de o manieră cu totul deosebită. Prin tematica lor foarte cuprinzătoare, extinsă la întreg teritoriul țării și la toate perioadele istoriei noastre, ca și prin numeroasa participare a cadrelor de specialitate, s-a imprimat acestor sesiuni caracterul unor adevărate manifestări științifice naționale.

Am lăsat în mod intenționat ca salutul nostru să se încheie cu cîteva cuvinte privind sprijinul acordat acestei instituții de organele locale ale puterii de partid și de stat. Toate frumoasele realizări și succese pe care Muzeul constănțean le-a obținut de-a lungul ultimului sfert de veac n-ar fi fost posibile fără ajutorul permanent și efectiv primit din partea comitetului județean de partid, care a dat o înaltă prețuire istoriei dobrogede și valorilor arheologice ale teritoriului românesc dintre Dunăre și Marea Neagră. Spiritul acesta de înaltă înțelegere științifică și patriotică a dominat permanent și el poate fi întîlnit la orice pas în cuprinsul județului Constanța, presărat cu monumente puse în valoare muzeistică și turistică.

Colectivul de cercetători ai Institutului de arheologie din București speră că va găsi și în viitor în colegii lor de la Muzeul de istorie națională și arheologie din Constanța aceiași valoroși colaboratori în munca pe care o desfășoară în comun pe marile șantiere arheologice ale Dobrogei, în vederea unei cît mai bune cunoașteri a istoriei acestei regiuni. Avem de asemenea convingerea că aniversarea centenarului muzeului constănțean poate servi ca îndemn pentru noi succese în viitor, pe care le dorim cît mai fructuoase.

Dr. CONSTANTIN PREDA
Institutul de Arheologie București

Stimaţi colegi,

Cu prilejul aniversării a 100 de ani de la înfiinţarea Muzeului de istorie naţională şi arheologie Constanţa vă rugăm să primiţi din partea noastră cele mai sincere şi calde urări pentru prestigioasa activitate pe care instituţia dumneavoastră a desfăşurat-o în toată această perioadă pentru scoaterea la iveală, conservarea şi valorificarea bogatului patrimoniu al străvechiului pămînt românesc din Dobrogea.

Ampla dumneavoastră activitate ştiinţifică materializată printr-una din cele mai vechi şi reputate reviste de specialitate — „Pontica", este un exemplu de ţinută şi probitate ştiinţifică, iar sesiunile muzeului cu o largă participare, intrate în tradiţie, se bucură de un binemeritat renume în rîndul specialiştilor.

Colectivul Muzeului Militar Central vă urează aceeaşi fructuoasă activitate pe viitor, dedicată educării patriotice a oamenilor muncii din patria noastră, pentru formarea omului nou, constructor activ al societăţii socialiste multilateral dezvoltate.

ŞEFUL MUZEULUI MILITAR CENTRAL,
General-maior CONSTANTIN ARHIP

LOCŢIITORUL ŞEFULUI MUZEULUI MILITAR CENTRAL,
Colonel EUGEN CRINTEA

SECRETARUL ORGANIZAŢIEI DE BAZĂ P.C.R. DIN MUZEUL MILITAR CENTRAL,
Lt. col. dr. CRISTIAN VLĂDESCU

Dragi colegi,
Stimaţi tovarăşi,

Regretînd că nu pot fi în mijlocul dumneavoastră la această sărbătoare a Muzeului constănţean, vă cer îngăduinţa de a vă transmite un salut călduros, izvorît din inimă, în numele tuturor slujitorilor Muzeului de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca.

Situate în colţuri deosebite ale ţării, cele două muzee ale noastre sînt unite prin vechi şi trainice legături de prietenie şi colaborare. Ele sînt unite, mai presus de orice, de slujirea aceluiaşi ideal, a aceleiaşi cauze : idealul şi cauza adevărului istoric, al păstrării şi îmbogăţirii patrimoniului istoric naţional.

Meritele Muzeului de istorie naţională şi arheologie din Constanţa pe tărîmul cercetărilor ştiinţifice, în domeniul conservării şi restaurării monumentelor, pe planul unei muzeologii ştiinţifice şi cutezătoare totodată, sînt prea bine cunoscute pentru a mai stărui, aici şi acum, asupra

BIBLIOTECA MUZEULUI

lor. Se cuvine însă — și o facem cu cea mai mare și mai autentică bucurie — să le aducem omagiul nostru de cercetători și de muzeografi. Și se mai cuvine să însoțim acest omagiu de un gînd pios închinat memoriei acelora care — de un secol încoace — au trudit pentru acest muzeu, construind cu răbdare impunătorul lăcaș, de cultură și știință pe care cu toții îl cunoaștem.

La cei 100 de ani de existență a Muzeului constănțean, colectivul Muzeului napocens de istorie vă urează cele mai mari succese în munca dumneavoastră nobilă, plină de frumusețe și de răspundere. Fie ca muzeul constănțean să se afle întotdeauna în primele rînduri ale profesiunii noastre și ca viitoarele momente sărbătorești pe care le va trăi să-l găsească pe trepte mereu mai înalte.

În numele colectivului Muzeului de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca
HADRIAN DAICOVICI

Centenarul Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța reprezintă pentru colectivul Muzeului de istorie a Bucureștilor un minunat prilej de a vă adresa calde felicitări și urări de noi succese în cercetarea și valorificarea tezaurului istoric zămislit de milenii pe pămîntul dintre Dunăre și Mare.

Rezultatele remarcabile obținute de muzeul acum centenar, constituie importante succese ale muzeologiei contemporane, dovezi ale înfloririi fără precedent a spiritualității românești.

MUZEUL DE ISTORIE
A MUNICIPIULUI BUCUREȘTI
DIRECTOR,
Prof. PETRE DACHE

Stimați colegi,
Stimați tovarăși,

Cu prilejul importantului eveniment din viața instituției dumneavoastră — Jubileul a 100 de ani de activitate muzeală la Constanța — Muzeul Banatului vă transmite un cordial salut.

Prin munca de zi cu zi a slujitorilor științifici și administrativi, Muzeul de istorie națională și arheologie a devenit o instituție științifico-culturală de prestigiu, care desfășoară pe multiple planuri o activitate muzeografică recunoscută.

Expozițiile, colecțiile sale îmbogățite printr-o sistematică și susținută cercetare științifică, prețioasele exponate trecute prin filtrul restau-

rării și conservării cu pricepere și pasiune sînt admirate anual de sute de mii de vizitatori. Formele variate ale activității cultural-educative, publicațiile muzeului, sînt cunoscute și apreciate unanim, ele adăugînd valențe sporite minunatului tezaur al muzeografiei românești.

Omagiului de prețuire a muncii desfășurate de harnicul colectiv al muzeului dobrogean, Muzeul Banatului din Timișoara îi asociază, cu prilejul acestui înălțător moment, urarea ca acest așezămînt să mențină aprinsă făclia dragostei de țară și a mîndriei pentru realizările României Socialiste.

FLORIN MEDELEȚ
DIRECTOR
MUZEUL BANATULUI

Stimate tovarășe Adrian Rădulescu, stimați tovarăși muzeografi,

Muzeul căruia vă dedicați vocația și energiile împlinește 100 de ani. O cifră impresionantă, dar față de secolele, de mileniile cărora le sînteți neodihniți căutători ai mărturiilor, cărora le sînteți auzul și glasul prin care ele ne vorbesc nouă și viitorului. Veacul acestei instituții este vîrsta tinereții. Toată cinstirea și toată prețuirea noastră pentru tezaurul de istorie, civilizație și cultură strîns cu migală, cercetat cu înaltă știință și oferit miilor de vizitatori cu o generozitate cumpănită de grija față de patrimoniu, dar și însoțită de conștiința nevoii de a cunoaște a celor ce pășesc în muzeu. Opera pe care o constituiți ori la care participați este grandioasă : ea se străduiește să redea umanității dimensiuni încă nebănuite ale genezei și traiectoriei civilizației românești, impunîndu-i fără drept de tăgadă, atît aria geografică cît și atitudinea valorii ei. În fiecare clipă Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța este un argument politic, în fiecare an este consemnul continuității și ascendenței României, în fiecare secol este mărturia eternității unui popor, a unui spirit și a unei ființări — România.

Cu bucurie, Revista Muzeelor și Monumentelor participă la sărbătoarea începutului celui de-al doilea veac din cele nenumărabile ale acestui muzeu național.

COLECTIVUL REDACȚIONAL AL REVISTEI
MUZEELOR ȘI MONUMENTELOR,
Redactor șef,
dr. LUCIAN ROȘU

STUDII

CÎTEVA OBSERVAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU PRIMA MIGRAȚIE A TRIBURILOR STEPELOR NORD-PONTICE LA APUS DE PRUT

VLADIMIR DUMITRESCU

Am avut prilejul, acum mai bine de 15 ani [1], să discutăm problema datei la care se situează prima pătrundere — respectiv prima expansiune — a triburilor stepelor pontice la vest de Prut, în legătură cu afirmația făcută la începutul anilor 60 de Marija Gimbutas, potrivit căreia această primă migrație s-ar fi situat în cursul fazei Cucuteni A — sau, pentru a folosi însăși cuvintele autoarei citate — „this is the period of the first expansion west and south" a triburilor curganelor pontice [2]. Firește că termenul „expansiune" nu poate fi înțeles decît în sensul unei expansiuni teritoriale, nu în acela al unor influențe culturale. Autoarea citată își sprijinea afirmația pe prezența unor elemente specifice culturii nord-pontice Srednîj Stog II în unele așezări relativ periferice ale culturii Tripolie din faza B I (deci Cucuteni A) și totodată a unor materiale ceramice tripoliene din aceeași fază în unele așezări ale culturii Srednîj Stog I.

După cum am arătat însă încă din 1963, prezența materialelor specifice culturii Srednîj Stog II în așezări tripoliene nu poate indica o *expansiune* a triburilor stepelor pontice în aria tripoliano-cucuteniană, așa precum nici prezența ceramicii tripoliene din faza B I în așezări nord-pontice n-ar putea fi interpretată drept rezultatul unei expansiuni ; aceste materiale reprezintă exclusiv „contacte directe", respectiv schimburi culturale și, desigur, chiar prezența unor indivizi aparținînd uneia dintre cele două comunități etno-culturale în așezări aparținînd celeilalte [3].

Întrucît Marija Gimbutas a reluat această problemă importantă și pentru eneoliticul țării noastre în diferite rînduri și chiar foarte recent, ni se pare indicat să urmărim felul în care a tratat-o cu aceste prilejuri. Astfel, în 1966, unele dintre formulările ei par să indice o renunțare la opinia inițială despre o expansiune — respectiv migrație — a triburilor pontice din așa-zisa fază Kurgan II în Moldova, căci de data

---

[1] Vladimir Dumitrescu, Dacia, N.S., VII, 1963, p. 495—500.

[2] M. Gimbutas, în vol. *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Praga, 1961, p. 193 și urm.

[3] Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*

aceasta se vorbește numai despre „prima apariție a elementelor kurganiene în zona de est a culturii Cucuteni-Tripolie" în cursul etapei Cucuteni A 3 [4] (referindu-se deci aparent numai la elementele culturale). De altfel în același studiu autoarea citată revine, precizînd că „valului timpuriu al poporului Kurgan III, care a trecut prin Moldova și Dobrogea spre sudul Balcanilor, îi aparțin mormintele tumulare conținînd schelete tipice din perioada mijlocie a kurganelor" [5].

Este desigur exact că unele dintre mormintele tumulare cu ocru aparțin acestei migrații, dar trebuie precizat, pe de o parte, că nu toate mormintele acestea datează din aceeași fază și, pe de altă parte, că primul val de populații nord-pontice în migrație *n-a trecut prin zona ocupată de triburile cucuteniene*, ci numai prin sudul extrem al Ucrainei de vest și al Moldovei de răsărit (zonă care n-a fost niciodată locuită de cucutenieni). De aceea, deși este cu totul probabil că acest prim val a fost contemporan cu etapa sau cu etapele finale ale fazei Cucuteni A — cum arată între altele și mormîntul tumular de la Căinari, din sudul R.S.S. Moldovenești [6] — el n-a pătruns și pe teritoriul specific cucutenian, căci, așa cum se știe, chiar cele mai vechi morminte tumulare din aria cucuteniană sînt *toate* sigur posterioare nu numai fazei Cucuteni A, dar chiar sfîrșitului culturii Cucuteni (deci posterioare și fazei B).

Cîțiva ani mai tîrziu, colega de la Universitatea din Los Angeles, reluînd aceeași problemă, afirmă că „prima întîlnire a civilizației Cucuteni cu populația pastorală-patriarhală a stepelor pontice datează din perioada de dinainte de 4000 î.e.n. Faptul acesta poate fi dedus din influența cucuteniană (tripoliană) asupra culturii curganelor" [7], ceea ce este exact, dar cu precizarea că autoarea operează întotdeauna cu datele C14 recalibrate potrivit dendrocronologiei. Din păcate însă, în continuare se spune să „infiltrarea poporului kurganelor poate fi urmărită pe baza mormintelor lor din România (Dobrogea, Moldova și Transilvania) și din Ungaria de Vest în perioada dintre 4500—3500. Aceasta este perioada Kurgan II și sfîrșitul civilizației Cucuteni clasice (faza Cucuteni A-B — Tripolie B)" [8]. În felul acesta este contrazisă de fapt afirmația anterioară, potrivit căreia această migrație spre vest s-a petrecut în faza Kurgan III, și în același timp se face greșeala de a se afirma că triburile pontice au pătruns în teritoriul cucutenian la sfîrșitul fazei A-B și nu după sfîrșitul fazei B, cum s-a petrecut în realitate.

Un an mai tîrziu [9], M. Gimbutas revine asupra unora dintre sincronismele propuse anterior între culturile stepelor nord-pontice („Kurganii") și culturile dinspre vest, preconizînd un sincronism între faza

---

[4] M. Gimbutas, *Neolithic and Chalcolithic cultures in Eastern Europe*, în vol. *Chronology in Old World Archaeology*, editat de R. W. Ehrich, Chicago și Londra, 1965, p. 459—502.

[5] *Ibidem*, p. 484.

[6] V. N. Danilenko, *Eneolit Ukrainîj*, Kiev, cap. III, p. 99—100.

[7] M. Gimbutas, *Old Europe c. 7000—3500 B.C.: The earliest European Civilization before the Infiltrations of the Indo-european Peoples*, în "The journal of Indo-European Studies" ; vol. I, 1, 1973, p. 1 și urm. ; v. p. 13.

[8] *Ibidem*, p. 13—15.

[9] *Idem, An archaeologist View of P I E in 1975*, in "The journal of Indo-European Studies", vol. 2/2, 1974, p. 289—308.

Kurgan I (reprezentată de cultura Srednîj Stog II) pe de o parte cu Precucuteni III și pe de alta cu Cucuteni A, precum și un sincronism între Kurgan II și Cucuteni A-B și B [10]. Faza Kurgan II — pe care o datează în a doua jumătate a mileniului IV î.e.n., potrivit datelor C14 recalibrate [11] — ar fi „vremea începutului unei crize la vestul Mării Negre, cînd morminte Kurgan II apar în aria civilizației Vechii Europe și se infiltrează în Europa Centrală pe calea Dunării" [12].

Și mai recent, problema „primului val de păstori eurasieni de stepă în Europa epocii de cupru" a fost reluată în două ocazii de Marija Gimbutas. Cu primul prilej [13], autoarea respinge obiecțiile (întemeiate, credem noi) ce i s-au adus împotriva folosirii termenilor de „poporul kurganelor" și „cultura kurganelor", chiar pentru culturile și cimitirele netumulare [14], susținînd că cele mai vechi morminte neolitice din regiune ar fi fost totuși tumulare, dar s-ar fi aplatizat cu timpul. Totuși, pare sigur că mormintele din așa-zisele faze Kurgan I și II au fost plate de la început, căci — așa cum a arătat A. Ja. Teleghin [15] — din cele 80 de cimitire ale culturii Srednîj Stog, numai în două s-au găsit și morminte tumulare, toate celelate fiind plate. De altfel, chiar înainte de a respinge obiecțiile ce i s-au adus în această privință, autoarea preciza că această „clasificare" în patru etape — Kurgan I, II, III, IV — „nu înseamnă că toate patru reprezintă evoluția unei singure grupe Kurgan", ci, dimpotrivă, se pare acum *(sic !)* că numai Kurgan I și II se leagă una de alta, Kurgan III și IV fiind grupe diferite, de aceeași tradiție" [16].

Dar de data aceasta se vorbește de trei valuri succesive de migrație ale acestor populații ale stepelor nord-pontice, precizîndu-se că: „În timp ce unii păstori s-au așezat în zona Niprului inferior, alții au pătruns spre vest, în România, Bulgaria și Ungaria de est" [17]. Această primă pătrundere „este datată pe la 4400—4300 B.C. pe baza mormintelor și ceramicei kurganelor care sînt sincrone cu fazele Cucuteni A 2-A 3 și cu Karanovo VI („Gumelnița")" [18].

Tot acestei pătrunderi îi sînt atribuite și sceptrele de piatră în formă de cap de cal din mormintele de la Suvorovo (la N de Delta Dunării) și de la Casimcea, ca și celelalte sceptre din România, Bulgaria și Jugoslavia, dar asupra acestei probleme vom reveni mai jos. Iar cultura Cernavoda I, care a rezultat în urma amestecului dintre localnicii

[10] *Ibidem*, p. 291 și urm. ; v. tabela p. 297.
[11] *Ibidem*, p. 292.
[12] *Ibidem*.
[13] Idem, *The first Wave of Eurasian Steppe pastoralist into Cooper Age Europe*, în "The journal of European Studies", V/4, p. 277—338.
[14] *Ibidem*, p. 278, nota 2.
[15] A. Ja. Teleghin, *Seredno Stogiska Kultura epohii Midi*, Kiev, 1973, rezumat englez, p. 164—168. De altfel și V. N. Danilenko (*op. cit.*, p. 100), subliniază faptul că „în zona de stepă a Europei de răsărit dezvoltarea istorică nu s-a remarcat prin omogenitatea culturală a triburilor de păstori care au participat la procesul etno-istoric. Dovadă influențele reciproce — de o parte mormintele de tip Mariupol, Nikolsk sau Kapulovo" (fără kurgane, n.a.), „de altă parte curganele de tip Arhinsk, Kirovograd și Suvorovo".
[16] M. Gimbutas, *The first Wave...*, *loc. cit.*, p. 278.
[17] *Ibidem*, p. 288.
[18] *Ibidem*.

de la Dunărea de Jos și noii veniți, este considerată — pe drept cuvînt, după părerea noastră, — sincronă cu fazele Cucuteni A-B și B [19], fiind „o mixtură" a elementelor stepelor nord-vestice și ale substratului gumelnițean, așa cum de altfel au precizat de mult cercetătorii români care s-au ocupat cu această cultură [20].

Valul al doilea ar fi acela care a dat naștere culturii Cernavodă III și celor înrudite, dar asupra acestei probleme noi nu ne vom opri aici.

În sfîrșit, în 1978, într-un ultim articol (cunoscut nouă) în care se încearcă o sinteză cu privire la sfîrșitul a ceea ce ea numește constant vechea civilizație neo-eneolitică a Europei [21], autoarea spune din nou, textual, că „primul val de migrații, pe la 4400—4300, plecat de la Niprul inferior și de la Volga spre Vest, a pătruns în teritoriul culturii Cucuteni situat de-a lungul litoralului, peste Dobrogea, pînă în cîmpia Dunării și prin sudul Balcanilor, pînă în cîmpia Mariței și în Macedonia. Kurganii au ajuns în preriile din Estul Ungariei, de-a lungul Dunării sau *peste Transilvania* (sublinierea noastră, n.a.). Mormintele și ceramica kurganelor apar în România, Bulgaria și Estul Ungariei în epoca Cucuteni A, Karanovo VI (= Gumelnița în România) și Tiszapolgár. Primul val a început pe la 4400 sau 4300, cum arată contemporaneitatea cu fazele Cucuteni A 2 și A 3". Și mai departe : „Cultura Cucuteni a fost cruțată", dar „ceramica de tip Kurgane (respectiv ceramica tip Cucuteni C), locuințele semi-bordeie sporadice și mormintele descoperite pe teritoriul Cucuteni indică coexistența kurganienilor și a cucutenienilor în fazele Cucuteni A 2-A 4, A-B și B,... deci în această zonă o invazie de un tip special, reducîndu-se mai degrabă la pătrunderea lentă a unor grupuri relativ mici de migranți nomazi".

Nu este clar totuși ce vrea să spună autoarea prin afirmația ce urmează, potrivit căreia „nu se cunosc urme arheologice de amalgamare între cucutenieni și kurganieni", căci, de vreme ce există ceramică tip C în așezările cucuteniene, aceasta înseamnă și o anumită „amalgamare" a populației.

Mai departe, autoarea afirmă despre cultura Gumelnița (căreia ea îi spune, cu totul nepotrivit, Karanovo, deoarece se știe că în această ultimă așezare numai unul dintre straturi (VI) aparține culturii Gumelnița !), că „a fost înlocuită în România de Est și în Bulgaria de un complex cultural cu caracteristici de Kurgane, numit Cernavodă I".

★

Revenind deci la „primul val" de migrații, ni se pare că rezultă totuși, în pofida unor contradicții și a unor ezitări, că M. Gimbutas nu consideră elementele culturale Srednîj Stog din aria culturii Cucuteni-Tripolie drept dovada unor relații și schimburi pașnice între aceste două culturi, ci că rezultatul „unei invazii de un tip special", redusă „mai de grabă la pătrunderea unor grupuri mici de imigranți nomazi", formulare parțial ceva mai apropiată de realitate. Totuși această lentă și spora-

[19] *Ibidem*, p. 291.
[20] S. Morintz și P. Roman, Dacia, N.S., XII, 1968, p. 45—128.
[21] M. Gimbutas, *La fin de l'Europe Ancienne*, în „La recherche", nr. 87, Martie 1978, vol. 9, p. 228—235.

dică pătrundere nu poate fi numită în nici un caz migrație sau invazie, nici măcar „de un tip special", prezența elementelor culturale Srednîj Stog II în aria cucuteniano-tripoliană avînd aceeași semnificație ca și a elementelor cucuteniene în aria Srednîj Stog II. Aceste elemente atestă, pe lîngă schimburi de bunuri materiale firești între populațiile celor două culturi vecine, și prezența unor foarte mici grupuri de indivizi de origină nord-pontică în aria cucuteniană, și viceversa, dar într-o măsură mult mai mică.

Existența acestor ne-cucutenieni în așezările culturii Cucuteni-Tripolie a fost explicată de cercetătorii români în diferite feluri : fie drept sclavi familiali, fie ca dovada unor căsătorii exogame etc., ultima explicație fiind probabil cea mai aproape de adevăr ; cu atît mai mult cu cît aceste elemente străine sînt atestate și în așezările de la vest de Siret, care nu puteau fi în contact direct cu populațiile de dincolo de Nipru pentru ca, în urma eventualelor ciocniri dușmănoase, să poată lua în sclavie indivizi din acea regiune.

Pe de altă parte este în orice caz indiscutabil că ceramica de tip C din zona cucuteniană nu poate fi socotită „importată", ea găsindu-se în așezările cucuteniene încă de la sfîrșitul fazei A (etapa A4[22] și chiar într-o așezare din etapa A3)[23] și fiind cu siguranță lucrată la fața locului de către indivizi (femei ?) de origine nord-pontică stabiliți în așezări cucuteniene. În paranteză trebuie precizat că, cel puțin pe teritoriul României, această ceramică e departe de a reprezenta un procent de la 1 pînă la 10% din ceramica diferitelor așazări, cum spune Marija Gimbutas[24], căci — așa cum am avut prilejul să arătăm[25] — în materialele ceramice dintr-o groapă „sigilată" de la Drăgușeni, jud. Botoșani, proporția ceramicii de tip C este abia de 0,18%. S-ar putea însă ca în zona răsăriteană a ariei tripoliene procentul ceramicii de tip C să fie mai mare, ținînd seama de vecinătatea cu aria culturii Srednîj Stog II.

Cît privește locuințele de tip *Zemlianki* (respectiv semibordeiele), ele *nu* sînt cunoscute în așezările cucuteniene din România, în cuprinsul cărora au fost descoperite exclusiv locuințele de suprafață ; de aceea, în măsura în care se întîlnesc în așezările tripoliene de la est de Nistru, ele ar putea fi considerate rezultatul unor influențe mai puternice ale populației culturii stepelor sau chiar al unei prezențe mai masive a acesteia în zona tripoliană. De aceea, prezența ceramicii de tip Cucuteni C dovedește într-adevăr o „coexistență"[26] a unor elemente stepice cu populația cucuteniano-tripoliană, dar nu poate fi socotită rezultatul unei „pătrunderi" masive, respectiv a unei migrații, ci exclusiv drept dovada unei prezențe a unor elemente străine în aria cucuteniano-tripoliană.

---

[22] De exemplu la Fedeleșeni (I. Nestor și Eugenia Zaharia, Dacia, N.S. XII, 1968, p. 17—43 și în special, mai variată și în cantitate mai mare, la Drăgușeni, jud. Botoșani (v. Aristotel Crîșmaru, *Drăgușeni, Contribuții la o monografie arheologică*, 1977, fig. 42/1 și 2 ; Vl. Dumitrescu, Zeitschr. f. Archaeologie, 1975, 7, p. 177—196.

[23] În așezarea cucuteniană de la Tg. Berești, jud. Galați (informație de la colegul I. T. Dragomir).

[24] M. Cimbutas, *The first Wave..., loc. cit.*, p. 287.

[25] Vl. Dumitrescu, Zeitschr.f. Arch., 1973, 7, p. 194, nota 17.

[26] M. Gimbutas, *The first Wave...*, p. 287.

În schimb, negarea recentă, de către altă cercetătoare, a caracterului stepic al ceramicii de tip C și atribuirea ei unor grupuri „periferice" ale populației locale care ar fi menținut unele „tradiții precucuteniene" [27], constituie o încercare pe cît de surprinzătoare pe atît de neîntemeiată. Căci, după cum se știe, nicăieri în ceramica precucuteniană n-au fost descoperite scoici pisate în pastă și cu atît mai puțin decor în șnur. Iar ornamentarea imprimată precucuteniană diferă total de aceea a ceramicii de tip Cucuteni C, atît în ceea ce privește instrumentele utilizate cît și în privința motivelor realizate, așa încît nu se poate vorbi despre tradiții precucuteniene în ceramica de tip C. Și numai ignorîndu-se voit *identitatea* unora dintre elementele ceramicii de tip C cu acelea ale ceramicii culturii Srednîj Stog II, se pot nega legăturile strînse dintre aceste două grupe ceramice. Pe vremea cînd culturile din zona stepelor nord-pontice de la răsărit de Nipru erau foarte puțin cunoscute și cînd originea ceramiciii în șnur era căutată în nordul și nu în sudul Rusiei, J. Ailio [28] și H. Schmidt [29] au pus ceramica, numită de ultimul de tip C, în legătură cu cercul cultural arctico-baltic — unde predomină ceramica cu gropițe —, respectiv cu influențele migrațiilor care au dus în SE Europei unele elemente ale culturilor neolitice nord-germano-baltice. Dar indiferent dacă ipoteza ulterioară, privind originea nord-pontică a ceramicii în șnur din Europa nordică [30] este sau nu acceptată, aproape toți cercetătorii români cît și cei sovietici sînt de acord că ceramica de tip C din așezările culturii Cucuteni-Tripolie trebuie atribuită contactelor cu triburile stepelor nord-pontice. Faptul că majoritatea formelor ceramice ale culturii stepelor au fundul ascuțit sau oval — invocat pentru a se respinge legătura dintre ceramica de tip C și aceea a stepelor — nu poate constitui un argument împotriva acestei concluzii, deoarece se știe că în ceramica acestor culturi se cunosc și vase cu fundul plat, chiar și în ceramica culturii Srednîj Stog II [31]. V. N. Danilenko a arătat că „triburile eneolitice de păstori din zona caspico-caucaziană încep să se miște către apus nu mai tîrziu de mijlocul mileniului IV" și „în prima etapă au asimilat cultura Azovo-Dniproviană caracterizată prin răspîndirea spre vest... a unei populații mai vechi, cu vase cu fundul plat" [32], așa încît este clar că vasele cu fundul plat nu constituiau o apariție necunoscută în culturile nord-pontice. Pe de altă parte, anumite contacte cu triburile răsăritene au fost stabilite încă din prima fază a culturii Precucuteni, dovadă între altele cele două vase cu fundul ascuțit de la Traian-Dealul Viei [33].

Nu e locul aici să indicăm pe larg analogiile și chiar identitățile dintre ceramica imprimată și ceramica cu decor în șnur a culturilor

---

[27] Anne Dodd-Opriţeanu, *Primele elemente „stepice" din eneoliticul românesc*, rezumatul tezei de doctorat, 1978, p. 12.

[28] J. Ailio, *Fragen der russischen Steinzeit*, în Suomen, XXIX, 1, Helsinki, 1922, p. 88 și urm.

[29] H. Schmidt, *Cucuteni in d. oberen Moldau*, Berlin-Leipzig, 1932, p. 80—81.

[30] G. Rosenberg, *Kulturströmungen in Europa zur Steinzeit*, Copenhaga, 1931, Vezi și T. Sulimirski, *Die Schnurkeramischen Kulturen und das indoeuropäische Probleme*, în vol. „La Pologne au VIIe Congrès intern. des Sciences historiques", I, Varșovia, 1933, p. 287—308.

[31] A. Ia. Telegin, *op. cit.*, p. 166.

[32] V. N. Danilenko, *op. cit.*, cap. III, p. 87 și urm.; v. p. 104.

[33] Hortensia Dumitrescu, Memoria Antiquitatis, IV—V, 1972—1973, p. 47—54.

stepelor nord-pontice și a culturii Cucuteni-Tripolie, dar socotim util să amintim, pe de o parte, că motivul „omidă" a fost realizat cu totul identic în ambele complexe și, pe de altă parte, că șirul de proeminențe mici, situate la puțini centimetri sub buză, realizate prin împingerea pastei dinspre interior în afară (după care gropițele rezultate pe partea interioară sînt acoperite cu un strat subțire de lut), frecvent întîlnite în ceramica de tip Cucuteni C, sînt *tipice* și pentru așa numita fază Kurgan III a Marijei Gimbutas : între altele, s-au descoperit și în stratul superior (eneolitic) de la Alexandrija (Kiev), unde fragmentul ilustrat de colega americană [34] este din toate punctele de vedere identic cu fragmente descoperite la Traian-Dealul Fîntînilor și în alte așezări. Și nu e deloc lipsit de interes faptul că în prima fază a culturii Srednîj Stog II — sincronă cu Cucuteni A[35] și cu prima etapă A-B —, nu se întîlnește și decor în șnur, care apare abia în faza a doua a culturii Srednîj Stog II [36], întocmai după cum în etapa Cucuteni A-B1 lipsește decorul în șnur, frecvent însă în etapa A-B2.

Revenind însă la problema principală urmărită în aceste pagini, ni se pare limpede că nu se poate vorbi de un „val" al triburilor stepelor care să fi pătruns prin migrație în *aria* cucuteniană încă din faza Cucuteni A și dealtfel nici în fazele următoare. În schimb, este adevărat că prima pătrundere a acestor triburi la vestul Mării Negre a avut loc în *timpul* fazei Cucuteni A (etapa 3 sau 4), dar ea *nu* a afectat teritoriul cucutenian, unde — începînd din această etapă — s-au infiltrat pe cale pașnică numai răzlețe elemente nord-pontice, pătrunse *nu* pe cale de migrație sau în urma unor conflicte. S-a afirmat de altfel că triburile cucuteniene și-au întărit așezările cu șanțuri de apărare — din faza A pînă tîrziu în faza B — pentru a rezista năvălitorilor dinspre est și tocmai de aceea i-ar fi putut respinge pe aceștia [37]. Dar, dacă este sigur că așezările cucuteniene au fost întărite cu șanțuri de apărare, nu este în schimb sigur că acestea ar fi fost neapărat îndreptate și folosite împotriva triburilor stepelor pontice, căci în nici una dintre așezările cucuteniene — cu sau fără șanțuri de apărare — nu s-au descoperit resturi care să poată fi explicate prin prezența unor luptători nord-pontici ; oasele de cai domestici din așezările cucuteniene (cu care ar fi venit acești „năvălitori") sînt dubioase și destul de puține de altfel. Iar șanțurile de apărare erau cunoscute în aria moldovenească a culturii Cucuteni încă din timpul primei faze a culturii Precucuteni, cucutenie-

[34] M. Gimbutas, *The relative Chronology..., loc. cit.*, p. 483, fig. 3/2. De altfel faptul că aceste elemente sînt tipice pentru ceramica culturilor stepelor nord-pontice rezultă clar și din prezența lor și în etapa mai tîrzie, reprezentată prin cultura Usatova ; v. G. Rosenberg, *op. cit.*, fig. 59—63, pentru rîndurile de proeminențe impuse dinspre interior și totodată nenumărate exemple de impresiuni cu șnurul, în formă de „omidă" și în alte maniere, pentru care nu mai cităm un anumit exemplu, deoarece planșele volumului lui Rosenberg abundă în asemenea exemple.

[35] Nu știm care sînt elementele pe baza cărora M. Gimbutas vorbește de „primul" val al triburilor stepelor încă din etapa Cucuteni A 2 (*The first Wave...*, tabelul I, p. 279 și text, p. 284), deoarece cea mai veche descoperire de tip C din aria românească a culturii Cucuteni — vasul de la Tg. Berești — a fost găsit într-o așezare cu ceramică din faza A 3 tîrzie.

[36] A. Ia. Telegin, *op. cit.*, p. 167.

[37] M. Gimbutas, *La fin de l'Europe ancienne, loc. cit.*

nii moştenind acest sistem de apărare de la strămoşii lor, fără nici o legătură cu migraţiile nord-pontice [38].

Cea mai veche dovadă *certă* de prezenţa unor elemente nord-pontice la vestul Mării Negre, pe teritoriul ţării noastre, dar *nu* în aria cucuteniană, o constituie mormîntul cu ocru de la Casimcea, în care s-a descoperit un sceptru de piatră în formă de cap de cal [39]. S-au încercat diferite situări cronologice şi culturale ale acestui mormînt şi a acestui sceptru, dar noi am precizat încă din 1963 că ele trebuie atribuite pătrunderii triburilor stepelor pontice în Dobrogea cu mult înainte ca ele să fi pătruns în Moldova [40] (mai ales că, de fapt, însăşi Dobrogea este în bună parte o regiune de stepă). În schimb, încercarea recentă de a atribui cultural şi cronologic mormîntul şi sceptrul de la Casimcea culturii Cernavoda II [41] este cu totul nejustificată şi inacceptabilă, în nici unul dintre complexele ce se pot atribui acestei culturi nedescoperindu-se nici astfel de sceptre, nici piese de silex de tipurile acelora găsite la Casimcea. Cît priveşte piesele de silex de aici, am subliniat încă de acum mai bine de douăzeci de ani faptul că unele îşi au analogii în sudul URSS [42], constituind şi ele, alături de sceptrul respectiv, tot dovada legăturilor cu zonele nord-pontice. Şi, de altfel, în repetate rînduri am accentuat punctul nostru de vedere că şi celelalte sceptre de acest tip descoperite în România se datoresc *legăturilor* cu triburile stepelor, renunţînd la părerea iniţială că sceptrele de la Fedeleşeni şi Sălcuţa ar putea fi imitaţii locale.

Cea mai recentă descoperire de sceptru în formă de cap de cal — făcută la Suvorovo, la nord de Delta Dunării [43] — într-un tumul specific triburilor nord-pontice, confirmă — în chip categoric — legătura directă dintre sceptrele de piatră în formă de cap de cal şi triburile nord-pontice. Acelaşi lucru îl dovedesc şi topoarele, vîrfurile de săgeţi şi de lance şi cuţitele lungi de silex de la Petro Svistuvnovo, pe Nipru, descoperire atribuită de A. Ja. Telegin culturii Srednîj Stog II [44], toate acestea

[38] Problema celorlalte elemente culturale care dovedesc relaţiile triburilor cucuteniene cu culturile dinspre est am discutat-o în articolul nostru din Dacia, N.S., I. 1957 (p. 73—96), aşa încît nu ne vom opri aici asupra ei, cu excepţia sceptrelor în formă de cap de cal, la care vom reveni mai jos. În ceea ce priveşte piesa de os descoperită la Hăbăşeşti (Vl. Dumitrescu şi colaboratori, *Hăbăşeşti. Monografie arheologică*, Bucureşti, 1954, pl. LXII/2 şi p. 266), considerată de M. Gimbutas drept psalie pentru zăbalele cailor, ea este prea mică şi are o gaură deasemenea prea mică pentru a fi putut rezista la o astfel de întrebuinţare.

[39] D. O. Popescu, Dacia, VII—VIII, 1937—1940, p. 85—91. Bibliografia ulterioară a problemei este prea amplă pentru a fi citată aici. Ultima dată am discutat problema acestor sceptre în articolul nostru din Pontica, 5, 1972, p. 45—52, unde, la nota 3, sînt indicate şi toate contribuţiile noastre anterioare în legătură cu sceptrele.

[40] Vl. Dumitrescu, Dacia, N.S., VII, 1963, p. 495—500.

[41] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iaşi, 1979, p. 73. Tot aici şi sceptrele de piatră de la Fedeleşeni şi Sălcuţa sînt atribuite „perioadei de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului", făcîndu-se totuşi concesia de a se spune că „după alţii" aceste piese ar fi mai vechi, deşi în ultima vreme nimeni n-a mai încercat să dateze sceptrele de piatră în perioada de tranziţie. Sincronismul dintre piesele aparţinînd culturii Srednîj Stog şi cele din România este asigurat prin ultimele descoperiri.

[42] Vl. Dumitrescu, Dacia, N.S., I, 1957, p. 91.

[43] V. N. Danilenko şi N. N. Smaglij, Arheologija, Kiev, 1972, 6, p. 3—20.

[44] A. Ja. Teleghin, *op. cit.*

indicînd în același timp și momentul cînd s-a petrecut prima migrație nord-pontică, și anume spre sfîrșitul fazei Cucuteni A, precum și calea ei de-a lungul coastei Mării Negre, dar pe un teritoriu care n-a aparținut niciodată triburilor cucuteniene.

În schimb, sceptrul de la Fedeleșeni face parte dintre descoperirile care confirmă *relațiile* dintre triburile nord-pontice ale culturii Srednîj Stog II și cultura Cucuteni în etapele finale ale fazei A, chiar dacă — așa cum susține V. N. Danilenko [45] — zona de plecare a triburilor care au creat sceptrele de piatră în formă de cap de cal trebuie căutată mai de grabă în regiunea situată între nordul Caucazului și Volga decît în zona nord-pontică propriu-zisă. Totodată, întrucît formarea culturii Cernavodă I nu poate fi situată în nordul Mării Negre, este limpede că ea trebuie considerată un rezultat dunăreano-dobrogean concretizat într-un nou aspect cultural după migrația de la care ne-a rămas mormîntul de la Casimcea.

QUELQUES OBSERVATIONS À PROPOS DE LA PREMIÈRE INVASION DES TRIBUS DES STEPPES À L'OUEST DU PRUT

(Résumé)

L'auteur reprend le problème de la première pénétration des tribus des steppes pontiques à l'Ouest du Prut, pour passer en revue les hypothèses émises à ce propos par Marija Gimbutas de l'Université de Los Angeles, qui à plusieures reprises, ces dernières années, a parlé d'une invasion des tribus pontiques pendant la phase Cucuteni A. D'après l'auteur, bien qu'il soit vrai que la première invasion des tribus des steppes a eu bien lieu pendant cette phase (étapes A3 — A4 = Tripolie B I), il est non moins vrai que cette première invasion n'a pas affecté le territoire de la culture de Cucuteni : elle a suivi le litoral nord-ouest de la Mer Noire — qui n'a jamais été occupé par les populations de cette culture — et s'est infiltré aussi en Dobrogea.

Par conséquent, la céramique du type Cucuteni C n'est pas due à „une invasion de type spécial", mais seulement à la présence des individus (plutôt des femmes) de la culture de Srednîj Stog II des steppes dans les stations cucuténiennes, présence qui peut être expliquée surtout par des mariages exogames.

Le sceptre de pierre en forme de tête de cheval de Fedeleșeni (station de la phase Cucuteni A4, en Moldavie), ainsi que celui de Sălcuța (en Olténie), doivent être expliqués par les relations avec les tribus des steppes, tandis que le sceptre du même type de Casimcea (en Dobrogea), trouvé dans une tombe à ocre, à côté de haches, de couteux et de pointes de flêche en silex, typiques pour la culture des steppes, atteste la présence de ces tribus mêmes dans cette région.

[45] V. N. Danilenko, *op. cit.*, p. 99.

DESPRE OBIECTELE DE MOBILIER DIN EPOCA NEOLITICĂ DE PE TERITORIUL ROMÂNIEI

EUGEN COMȘA

Bogăția culturii materiale și spirituale a comunităților ce și-au desfășurat viața, în cursul epocii neolitice, pe tot întinsul țării noastre, face posibilă și necesară studierea, din toate punctele de vedere, a materialelor, de orice fel, păstrate din acele vremuri îndepărtate, pentru a se reconstitui, cît mai fidel, modul lor de trai și pentru a se ajunge la numeroase concluzii istorice.

În cele ce urmează, vom încerca — în continuarea unor preocupări mai vechi — să strîngem la un loc și să sintetizăm datele accesibile din literatura de specialitate, despre o categorie de obiecte mărunte, de lut ars, ce atrag mai puțin atenția. Ne referim la diverse obiecte, care ne oferă indicii cu privire la unele categorii de mobile, întrebuințate de oamenii neolitici. Obiectele respective au fost lucrate din lemn, care, evident, în decursul veacurilor, a putrezit și de aceea piesele originale nu ni s-au păstrat. Despre formele și caracteristicile acelor mobile, ne putem da seama pe temeiul descoperirii, printre rămășițele locuințelor distruse prin foc, în diferite așezări, aparținînd comunităților mai multor culturi, din epoca neolitică, de pe aproape tot teritoriul țării (fig. 1), a unor obiecte miniaturale de lut ars. Ele redau, de fapt, la scară redusă, felurite mobile reale, utilizate de acei oameni, în viața de toate zilele.

Începem prezentarea diverselor categorii de mobilier, menținînd cîteva piese ce datează încă din neoliticul timpuriu și aparțin culturii Criș. Ne referim la așa-numitele măsuțe de cult, descoperite pe întreaga arie de răspîndire a comunităților Criș, din vestul Banatului și pînă la Prut. Se știe, încă de la începutul secolului, că aceste măsuțe sînt de mai multe tipuri. Ele au, de regulă, cîte patru picioare masive, relativ scurte. Partea de deasupra (tăblia) este redată în chip diferit. Uneori este de formă patrată și are pe mijloc un recipient. În astfel de cazuri cu certitudine reprezintă o masă, la fel cu cele folosite în viața obișnuită. Alteori, unele obiecte descoperite la Dudeștii Vechi [1] (= Beșenova Veche), jud. Timiș, din vestul Banatului și la Valea Lupului [2], jud. Iași, în estul

[1] Kutzián Ida. *A Körös-kultúra*, Diss. Pann., s. II, nr. 3, Budapesta, 1944, vol. II, pl. XXXV/3.

[2] Săpături efectuate de Vlad Zirra.

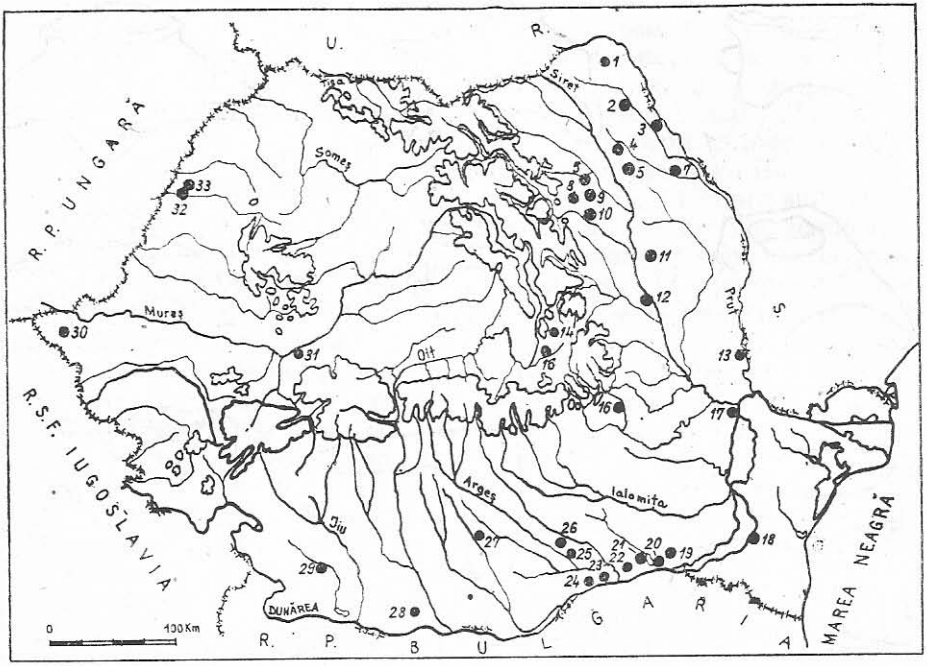

Fig. 1. Așezările neolitice în care s-au descoperit piese de mobilier : **Cultura Criș :** 3. Glăvănești Vechi, j. Iași ; 7. Valea Lupului, j. Iași ; 14. Cernat, j. Covasna ; 15. Leț, j. Covasna ; 30. Dudești, j. Timiș ; 32. Oradea, j. Bihor ; 33. Sîntandrei, j. Bihor ; **Cultura Hamangia :** 18. Cernavoda, j. Constanța ; **Cultura Boian :** 24. Greaca, j. Ilfov ; **Cultura Vădastra :** 28. Vădastra, j. Olt ; **Cultura Turdaș :** 31. Turdaș, j. Hunedoara ; **Cultura Precucuteni :** 5. Tîrpești, j. Neamț ; 10. Izvoare, j. Neamț ; 12. Mîndrișca, j. Bacău ; **Aspectul Aldeni II :** 13. Stoicani, j. Galați ; 16. Aldeni, j. Buzău ; 17. Brăilița, j. Brăila ; **Cultura Gumelnița : 18.** Cernavodə, j. Constanța ; 19. Cunești, j. Ialomița ; 20. Vărăști (Boian B), j. Ialomița ; 21. Sultana, j. Ilfov ; 22. Oltenița (Gumelnița) j. Ilfov ; 23. Căscioarele, j. Ilfov ; 25. Vidra, j. Ilfov ; 26. Jilava, j. Ilfov ; 27. Surdulești, j. Argeș ; **Cultura Sălcuța :** 28. Vădastra (Măgura Cetate ?), j. Olt ; 29. Sălcuța, j. Dolj ; **Cultura Cucuteni ;** 1. Drăgușeni, j. Botoșani ; 2. Trușești, j. Botoșani ; 4. Cucuteni, j. Iași ; 6. Hăbășești, j. Iași ; 8. Bodești (Frumușica) **j. Neamț ; 9. Ghelăești,** j. Neamț ; 10. Izvoare, j. Neamț, 11. Ungureni, j. Bacău.

Moldovei, au forma patrată, cu patru picioare masive, scurte. Spre deosebire de cele descrise mai sus, ele nu au tăblie ca orice masă, ci au suprafața netedă, cu cele patru laturi prevăzute cu cîte o margine nu prea înaltă, ornamentată la exterior cu motive scobite, în formă de triunghiuri (fig. 2/10). În cuprinsul adînciturii formate, nu au reprezentat nici un recipient. Pentru o astfel de masă nu cunoaștem analogii etnografice și este greu de admis că putea servi ca atare. Marginile relativ înalte ar fi deranjat pe meseni. Atunci se poate pune întrebarea, nu cumva aceste așa numite mese reprezintă altceva ? Sub formă de ipoteză, credem că ele redau nu mese, ci paturi reale. În adîncitura delimitată, de marginile înalte, se punea așternutul pe care dormeau oamenii.

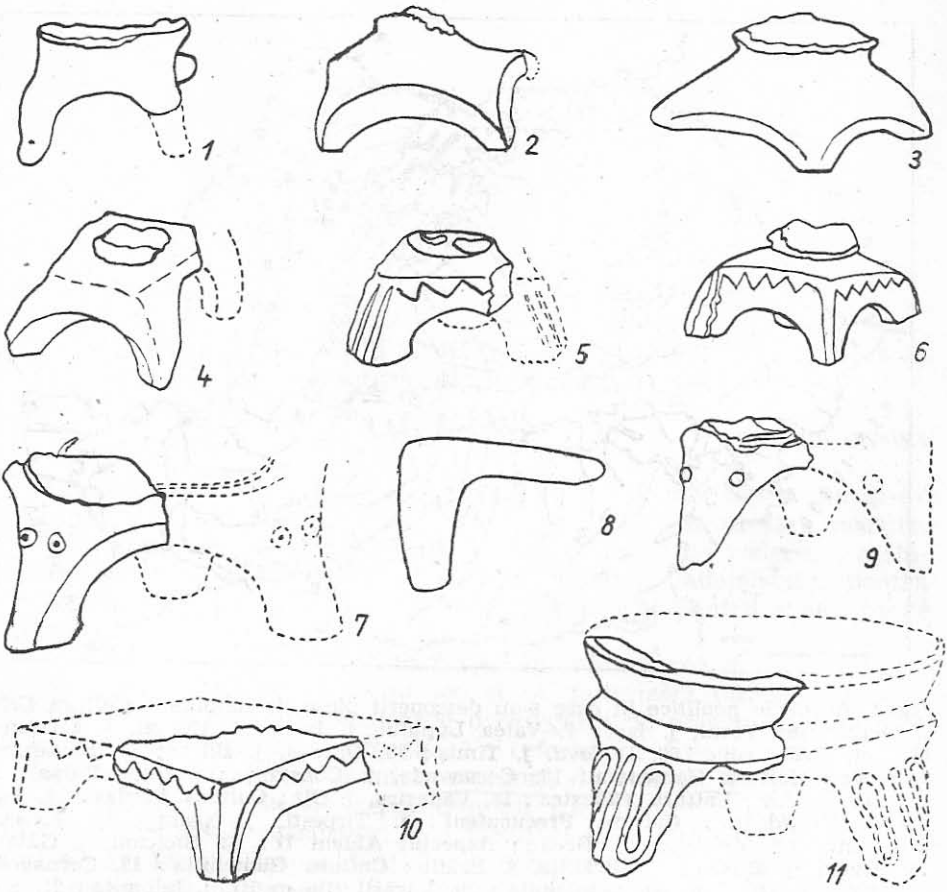

Fig. 2. **Cultura Criș :** diferite piese de mobilier (după Ida Kutzian, **op. cit.,** vol. II) : 1. Oradea (pl. XVI/5) ; Dudeștii Vechi = 2 (pl. XXXV/8) ; 3 (pl. XXXV/7) ; 4 (pl. XXXV/11) ; 5 (pl. XXXVI/10) ; 6 (pl. XXXIV/16) ; 7 (pl. XXXVI/) ; 9 (pl. XXXVI/12) ; 10 (pl. XXXV/3) ; 11 (pl. XXXVI/11) ; 8. Sîntandrei (pl. XVI/6). Scara : 1, 5, 8, 9 = 1/2 ; 6 = 1/3 ; 2, 3, 4, 7, 11 = 2/5 ; 10 = 4/7.

Din perioada neoliticului mijlociu datează taburetul (fig. 3) pe care a fost înfățișat „Gînditorul", figurina de lut ars descoperită în cuprinsul unei necropole de tip Hamangia (faza Ceamurlia de Jos), de la Cernavodă [3], jud. Constanța. Scăunelul modelat în lut, reda unul real, fără spetează, lucrat dintr-un fel de scîndură groasă (loazbă). El avea forma dreptunghiulară prelungă. Cele patru picioare tot de lemn, erau groase. Astfel de taburete puteau fi folosite, atît în casă, cît și în afara ei la diferite activități gospodărești.

Existența mobilierului de lemn poate fi postulată și pentru comunitățile culturii Boian, cu toate că, în numeroasele lucrări publicate despre această cultură, încă nu este semnalată nici o miniatură.

[3] D. Berciu, *Cultura Hamangia. Noi contribuții, I.* București, 1966, p. 10, fig. 3/3.

Amintim totuşi, cu prudenţa cuvenită, un obiect de lut ars de formă cilindrică, de circa 0,25 m înălţime şi diametrul de aprox. 0,15 m. La o extremitate avea o porţiune îngustă cu diametrul mai mic. La descoperirea piesei, în pămîntul de umplutură al unei gropi de bordei, de la începutul fazei Giuleşti, de la Greaca [4], jud. Ilfov, nu am ştiut la ce a putut servi. Mult mai tîrziu, am văzut cilindri de lut, cu dimensiuni asemănătoare, într-o locuinţă de tip Karanovo III (Veselinovo) de la Stara Zagora [5]. Acolo, pe platforma podea, în cuprinsul jumătăţii opuse cuptorului, s-au descoperit patru cilindri de lut ars, modelaţi din pastă amestecată cu paie, ca şi cei de la Greaca, dispuşi în patrulater, consideraţi a fi servit drept picioare de pat. În funcţie de această analogie înclinăm să admitem că şi obiectul de la Greaca a fost întrebuinţat în acelaşi scop.

Din cadrul arealului culturii Vădastra, din sud-estul Olteniei, este menţionat şi reprodus un singur obiect, descoperit la Vădastra, jud. Olt. El are forma rectangulară, cu margini înalte şi patru picioare masive [6] (fig. 4). Poate este reprezentarea unui pat, similară celor din aria de răspîndire a purtătorilor culturii Criş.

Din cuprinsul arealului culturii Vinča, din vestul Olteniei şi din Banat, încă nu se cunosc astfel de mobile miniaturale, deşi în restul arealului culturii ele sînt documentate.

În ţinuturile vecine, din sud-estul Ungariei, s-au scos la iveală cîteva piese impresionante înfăţişînd figurine aşezate pe un fel de tro-

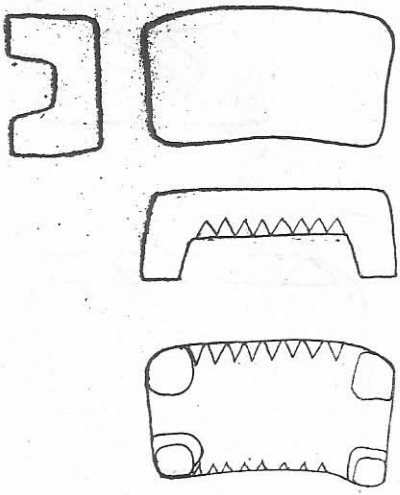

Fig. 3. **Cultura Hamangia :** scăunelul „Gînditorului" de la Cernavoda (după D. Berciu, **op. cit.**, p. 10, fig. 3/3.

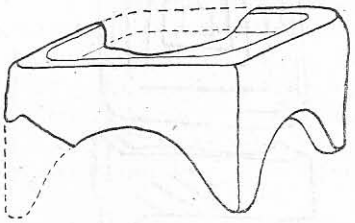

Fig. 4. **Cultura Vădastra :** piesă de mobilier, miniaturală, de la Vădastra (după D. Berciu, **op. cit.**, p. 40, fig. 38/2, fără scară, schiţă).

[4] Eugen Comşa, *Săpături de salvare şi cercetări de suprafaţă în regiunea Bucureşti*, SCIV, VI, 1955, 3—4, p. 413.

[5] Săpături efectuate de Mincio Dimitrov.

[6] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, 1939, p. 40, fig. 38/2.

nuri de lut, cu forme complicate, cu speteze foarte înalte [7]. Admitem că și la noi, în regiunea cursului inferior al Mureșului, în zona locuită de purtătorii culturii Tisa, se pot și se vor descoperi astfel de obiecte.

Din bogata așezare de la Turdaș [8], jud. Hunedoara, reprezentativă pentru cultura cu același nume, din numeroasele materiale publicate, considerăm că o serie de piese redau piese de mobilier, așa sînt :

a) cîteva scăunele cu partea de sus masivă, cu cîte patru picioare oblice (fig. 5/1, 2).

b) măsuțele, probabil rotunde, cu tăblia groasă și cu patru picioare masive, scurte (fig. 5/3).

c) așa numitele măsuțe de cult, cu un recipient pe mijloc (fig. 5/4, 5 poate și 8).

d) obiectele rectangulare, cu margini înalte cu cîte patru picioare scurte, ornamentate uneori în interior și exterior (fig. 5/6, 7 și 9).

Se poate presupune că și în celelalte așezări similare, de tip Turdaș, există obiecte reprezentînd diferite piese de mobilier.

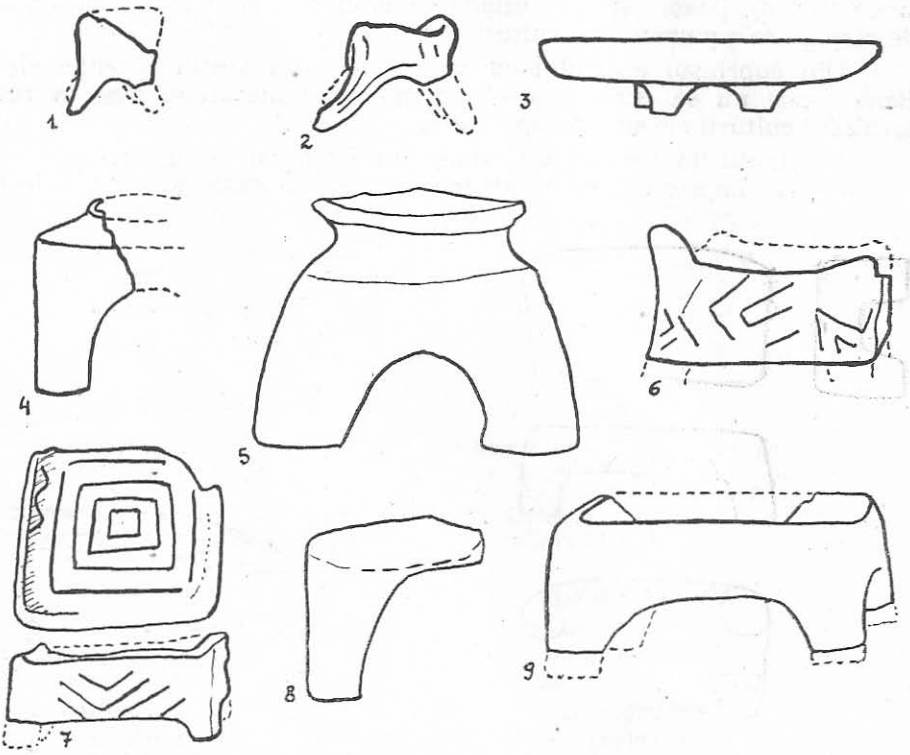

Fig. 5. **Cultura Turdaș :** piese de mobilier, miniaturale de la Turdaș (după M. Roska, **op. cit.**), 1. Pl. XCVIII/18 ; 2. Pl. XCVIII/7 ; 3. Pl. XCVII/5 ; 4. Pl. XCVII/19 ; 5. Pl. XCIX/17 ; 6. Pl. XCVIII/6 ; 7. Pl. XCVIII/12 ; 8. Pl. XCVII/1 ; 9. Pl. XCVIII/8. Scara : 1, 2, 4—9 = 9/20 ; 3. Schiță mărită.

[7] Nándor Kalicz, *Dieux d'argile. L'âge de pierre et de cuivre en Hongrie*, Budapest, 1970, fig. 32—34, 35—36.

[8] Roska Márton, *Die Sammlung Zsófia von Torma...*, Cluj, 1941, pl. XCVII—XCIX.

Fără îndoială, numai prin contactele dintre purtătorii culturii Precucuteni și cei ai culturii Hamangia se poate explica descoperirea în așezarea de la Tîrpești, jud. Neamț, în strat corespunzător fazei Precucuteni II sau Precucuteni III, a unei figurine asemănătoare „Gînditorului", reprezentînd un personaj cu genunchii îndoiți, ce a fost așezat, desigur, tot pe un scăunel, fără însă să fie fixat pe el [9]. Remarcăm că o serie de figurine feminine de tip Precucuteni au fost modelate [10] anume pentru a fi așezate pe scăunele sau scaune. Drept dovadă pot servi și cele cîteva scăunele găsite în trei așezări precucuteniene.

Cu prilejul săpăturilor de la Mîndrișca, jud. Bacău, a fost scos la lumină, din stratul corespunzător așezării din etapa de sfîrșit a fazei Precucuteni II, un scăunel [11] (fig. 6/3), cu tăblia de formă rotundă, cu partea inferioară masivă, puțin albiată deasupra, fără picioare. Spre spate are două prelungiri scurte și arcuite, servind poate drept apucători. Ca spetează nu puteau fi utilizate, deoarece erau laterale și scurte.

La Tîrpești s-a găsit o piesă relativ simplă. Este vorba de un scaun cu spetează [12]. Partea lui inferioară, destul de groasă, are forma rotundă, sus este puțin albiată, iar baza este netedă, fără picioare. Speteaza o are scundă, puțin înclinată înapoi și îngustată la partea de jos, iar sus este concavă, cu două prelungiri groase, ca două coarne scurte (fig. 6/1, 2). În aceeași așezare s-a mai aflat un alt scăunel asemănător celui descris [13] (fig. 6/2).

Scaunele de la Mîndrișca și de la Tîrpești, prin forma rotundă și prin caracteristicele lor (lipsa picioarelor, masivitatea părții inferioare), au fost realizate dintr-un singur butuc de lemn, prin cioplire.

Asemănarea obiectelor din cele două așezări permite să formulăm concluzia că la sfîrșitul fazei Precucuteni II și la începutul fazei Precucuteni III — dacă nu și mai înainte — purtătorii culturii Precucuteni, din întreaga lor arie de răspîndire din Moldova, au făcut și folosit astfel de scaune, de formă rotundă, cu spetează scundă, cu două prelungiri.

Din timpul fazei Precucuteni III, în stațiunile de la Tîrpești [14] (fig. 6/5) și Izvoare [15] (fig. 6/7), ambele din jud. Neamț, s-au descoperit două scaune. Ele au partea de deasupra puțin albiată, de formă patrulateră (cu colțurile arcuite) sau aproape rotundă. Este clară perpetuarea formelor mai vechi, dar, spre deosebire de acelea, scaunele amintite au cîte patru picioare scunde și masive. Pe obiecte nu se vede nici un indiciu că picioarele ar fi fost fixate sau legate cu ceva de restul scau-

[9] Silvia Marinescu Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, fig. 88/10.

[10] *Ibidem*, p. 261, fig. 80/2, 3.

[11] Gh. Bichir, *Săpăturile de la Mîndrișca*, Materiale, IX, 1970, p. 115, fig. 2/5.

[12] Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 267, fig. 90/1.

[13] *Ibidem*, p. 267, fig. 90/2. Piesele de mobilier din aria culturii Precucuteni sînt descrise de S. Marinescu Bîlcu, op. cit., p. 105—106.

[14] *Ibidem*, p. 267, fig. 90/4.

[15] *Ibidem*, p. 267, fig. 90/5. În volumul Radu Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din* 1936—1948, București, 1957, pe p. 234—235 sînt descrise obiectele de mobilier descoperite în așezare, iar pe p. 231, fig. 234/2, 4 și p. 232, fig. 236/3, 4 sînt reproduse o parte din ele.

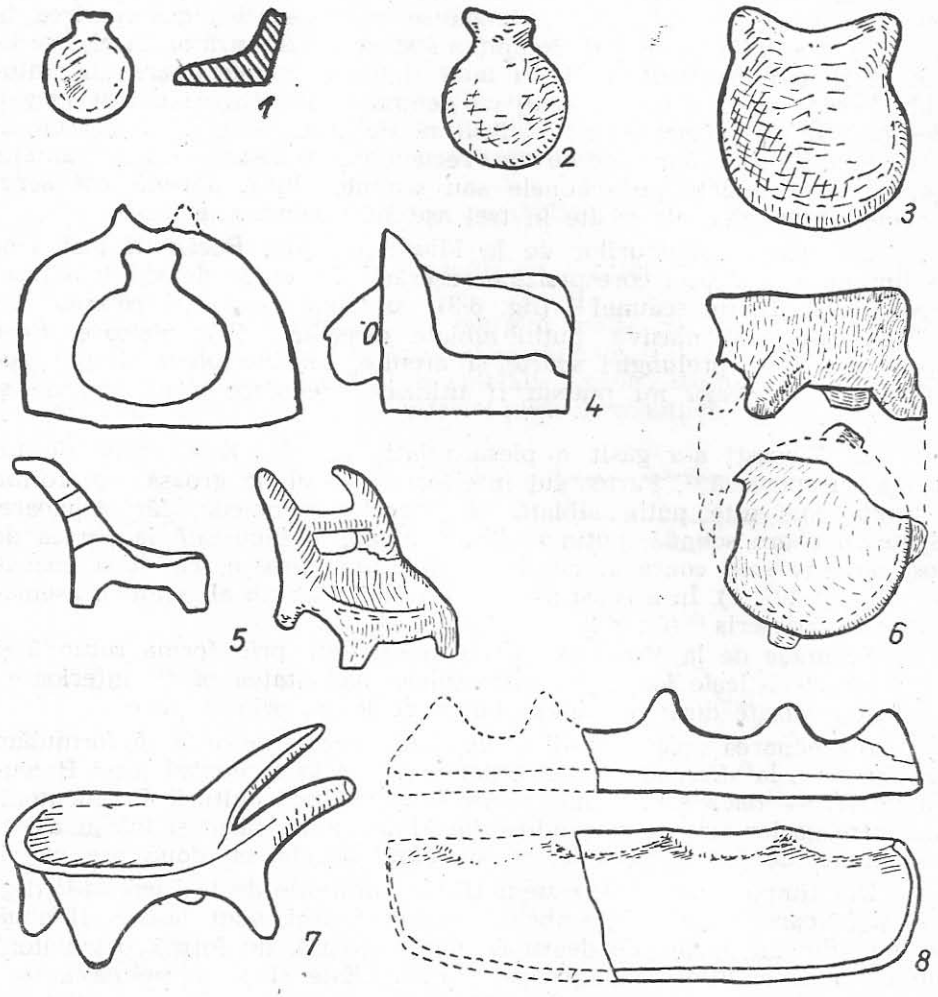

Fig. 6. **Cultura Precucuteni :** piese de mobilier, miniaturale (după Silvia Marinescu Bîlcu, **op. cit.,** p. 267) Tîrpești : 1 = fig. 90/1 ; 2 = fig. 90/2 ; 4 = fig. 90/8 ; 5 = = fig. 90/4 ; 6 = fig. 90/7 ; 8 = p. 269, fig. 92/3 ; Mîndrișca : 3 = fig. 90/6 ; Izvoare : 7 = fig. 90/5 ; Scara : 1—7 = 1/1 ; 8 = 2/3.

nului. În plus, scaunul de la Izvoare le are mult îngroșate la partea superioară. Constatarea ne face să înclinăm spre ipoteza că aceste scaune erau realizate, tot prin cioplire, dintr-o singură bucată de lemn. Cele două piese au, drept spetează, cîte două prelungiri, groase la bază și subțiate la vîrf. La scaunul de la Tîrpești, cele două prelungiri sînt unite, aproximativ la mijloc, printr-o bară orizontală (fig. 6/5).

În așezarea din faza Precucuteni III de la Tîrpești s-a scos la iveală și un obiect alungit, de lut ars, cu o formă curioasă (fig. 6/8). Are o porțiune orizontală, fără picioare, cu marginea arcuită și o parte aproape verticală, ca o spetează lungă, relativ scundă, cu cinci prelun-

giri în sus, la intervale egale. Obiectul este considerat — ceea ce nu este exclus — ca redînd un fel de divan [16].

Înainte de a încheia descrierea mobilierului purtătorilor culturii Precucuteni, menționăm și un obiect de lut ars, de formă rotundă, albiat puțin deasupra, cu patru picioruțe oblice (fig. 6/5), considerat ca reprezentînd o măsuță [17]. După părerea noastră, dacă ținem seama de analogii, este vorba de un scăunel foarte simplu, făcut dintr-o bucată de lemn, de formă semisferică, prin cioplire. Cu picioarele înfipte oblic, lateral. Un indiciu, în sprijinul ipotezei noastre, îl constituie albierea de deasupra piesei, care în cazul unei măsuțe nu are justificarea.

Pînă în prezent, din cuprinsul așezărilor aspectului cultural Aldeni II provin puține indicii despre mobilierul folosit.

O figurină asemănătoare „Gînditorului" de la Cernavodă, a fost descoperită de Tatiana Passek, în așezarea de la Vulcănești [18] (URSS), din aria aspectului Aldeni II. Personajul respectiv este redat tot așezat pe un scăunel mic, ca și cel de tip Hamangia. Am socotit necesară menționarea figurinei de la Vulcănești, deoarece s-a găsit în apropiere de Prut și de aceea este de presupus că și în arealul de răspîndire al comunităților aspectului Aldeni II, din Moldova sud-estică, din nord-estul Munteniei și din nordul Dobrogei, este posibil să se scoată la iveală piese similare cu un scăunel scund. De altfel, la Stoicani, jud. Galați, s-a găsit o figurină de lut ars [19], care, în profil, este redată ca șezînd pe un scăunel sau un butuc simplu de lemn, iar de la Bonțești, jud. Vrancea, este menționat un fragment, atribuit de descoperitor, cu prudență, unei măsuțe cu cinci picioare [20].

Se cuvine remarcat că și în aria Aldeni II s-a descoperit la Brăilița (orașul Brăila) în condiții stratigrafice clare, o măsuță (fig. 7/1) de formă rutundă, cu patru picioare scunde [21]. Pe mijlocul tăbliei este făcut un orificiu pentru fixarea unui recipient. Este reflectarea acelei tradiții sesizate încă din neoliticul timpuriu. Un alt obiect similar, măsuță de cult, a fost găsită la Brăilița în altă campanie de săpături. Piesa are forma aproape patrată, patru picioare scurte și un orificiu mare, pe mijlocul tăbliei, evident pentru un recipient [22].

---

[16] S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 269, fig. 91/3.

[17] *Ibidem*, p. 267, fig. 90/4. O altă masă rectangulară, cu colțurile rotunjite (nereprodusă), cu patru picioruțe a fost găsită în locuința II din așezarea de la Andrieșeni (A. C. Florescu, *Săpăturile de la Andrieșeni*, Materiale, VI, 1959, p. 121).

[18] T. S. Passek și M. M. Gherasimov, *Novaia statuetka iz Vulkănești*, KS, 111, 1967, p. 38—42.

[19] M. Petrescu-Dîmbovița, *Cetățuia de la Stoicani*, Materiale, I, 1953, p. 103, fig. 42/1. În aceeași lucrare sînt semnalate două fragmente de măsuțe (*Ibidem*, p. 111, fig. 48/3, 5).

[20] Vladimir Dumitrescu, *La station préhistorique de Bonțești*, Dacia, III—IV, 1927—1932, București, 1933, p. 111, fig. 22.

[21] Părțile principale ale obiectului erau ornamentate cu benzi pictate cu alb. N. Harțuche și I. T. Dragomir, *Săpăturile arheologice de la Brăilița*, Materiale, III, 1957, p. 136, fig. 7/3. În text (p. 137) este semnalată și descoperirea unui scăunel miniatural, cu patru picioruțe.

[22] N. A. Harțuche și F. Anastasiu, *Brăilița*, Brăila, 1968, pl. 34/1. O altă masă este dreptunghiulară, cu tăblia pictată (*Ibidem*, pl. 34/2).

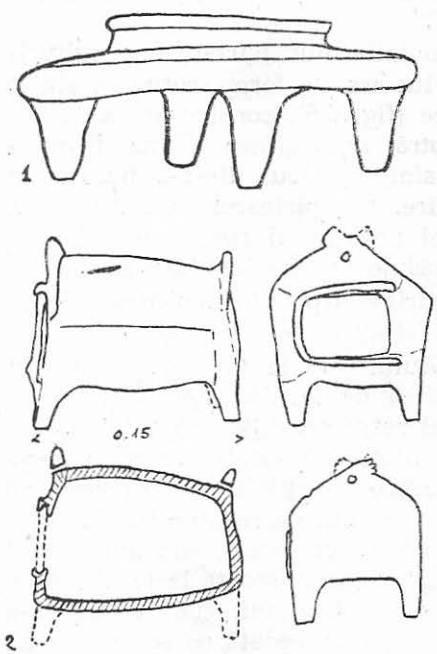

Fig. 7. Aspectul **Aldeni II**: Piese de mobilier miniaturale. 1. Brăiliţa (după N. Harţuche-I. T. Dragomir, **op. cit.**, p. 136, fig. 7/3, fără scară); 2. Aldeni (după Gh. Ştefan, **op. cit.**, Dacia, VII—VIII, 1941, p. 95, fig. 2).

Amintim şi obiectul descoperit la Aldeni, jud. Buzău, cu mulţi ani în urmă, considerat ca fiind un model de locuinţă [23]. Fără îndoială el imită, forma unei locuinţe cu acoperişul în două ape, dar şi cu patru picioare (fig. 7/2). În realitate, după părerea noastră, piesa reproduce un fel de ladă destul de mare, servind probabil, la păstrarea rezervelor de grîne. Pe o latură îngustă are practicată o deschidere dreptunghiulară, cu latura lungă pe orizontală. Prin forma sa orificiul nu poate corespunde cu o uşă. Este important de semnalat că de-a lungul a trei laturi, în jurul deschiderii, s-a păstrat un jgheab prin care glisa pe orizontală, o închizătoare.

În cuprinsul ariei de răspîndire a comunităţilor culturii Gumelniţa, în sud-estul ţării noastre, se cunosc mai multe loturi de mobile miniaturale de lut ars. Pe întinsul Munteniei, astfel de obiecte s-au scos la lumină din cîteva aşezări (în realitate numărul lor trebuie să fie cu mult mai mare).

Pînă acum sînt atestate trei tipuri de piese :

1. Scăunele scunde de formă aproape patrată [24] (fig. 8). Se remarcă lăţimea lor mai mare decît lungimea. Ele sînt cu partea inferioară

[23] Gh. Ştefan. *Un nouveau modèle d'habitation de l'énéolithique valaque*, Dacia, VII—VIII, 1937—1940, Bucureşti, 1941, p. 93—96 + 2 fig.

[24] Un scăunel mai simplu, cu tăblia masivă şi cu patru picioare scurte şi groase s-a găsit la Cunesti (Dorin Popescu, *Les fouilles de Cunesti*, Dacia, V—VI, 1935—1936, Bucureşti, 1938, p. 116, fig. 8/4).

masivă, relativ scundă, cu o albiere nu prea profundă, deasupra sau cu suprafața respectivă dreaptă, partea de jos este netedă, fără picioare. Ca element specific, ele au o spetează joasă de formă triunghiulară, cu baza aproape de două ori mai lungă decît înălțimea (fig. 8/3, 5). Unele

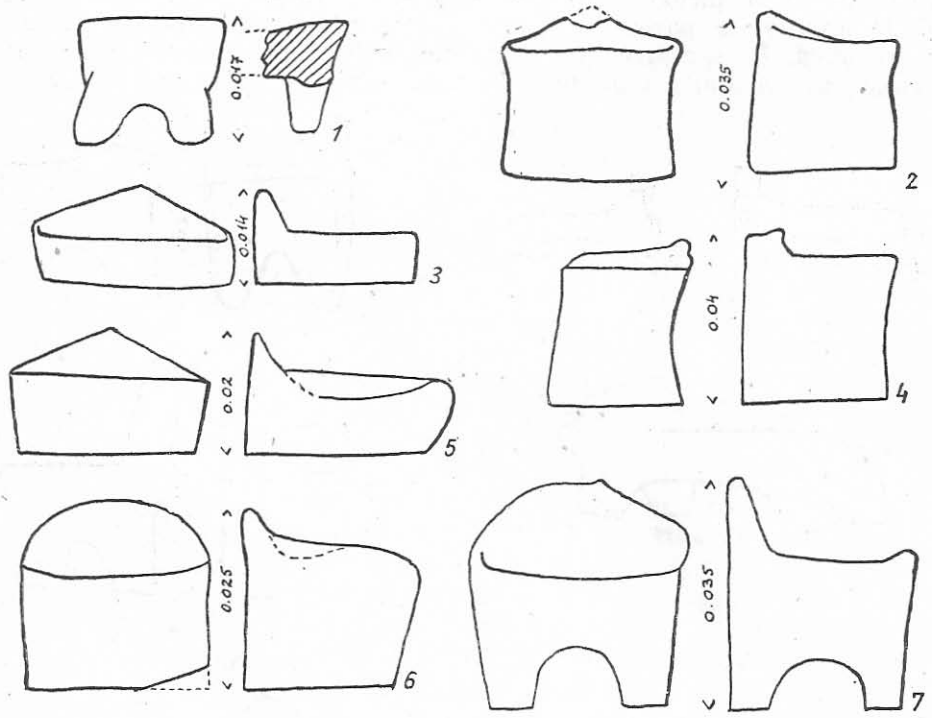

Fig. 8. **Cultura Gumelnița :** scăunele miniaturale de la : Cunești, 1 (după D. Popescu, **op. cit.**, p. 116, fig. 8/4) ; Gumelnița (după Vladimir Dumitrescu, **op. cit.**, p. 81) ; 2 = fig. 63/19 ; 4 = fig. 63/20 ; Căscioarele (după Gh. Ștefan, **op. cit.**, p. 186) ; 3 = fig. 42/4 ; 5 = fig. 42/11 ; 6 = fig. 42/3 și 7 = fig. 42/2.

piese masive de acest gen au lățimea egală cu înălțimea și spetează scundă, cu marginea arcuită, aproape semicirculară [25] (fig. 8/6). După toate probabilitățile, scăunelele descrise au fost lucrate prin cioplire, din cîte un butuc mare.

Pentru piesele de la Gumelnița (Vladimir Dumitrescu, *Fouilles de Gumelnița*, Dacia, II, 1925, p. 81, fig. 63/2, 4 ; unde se precizează p. 91, că într-o singură campanie de săpături, s-au descoperit 5 scăunele și 9 măsuțe (din care 7 fragmentare) ; La Gh. Ștefan, *Les fouilles de Căscioarele*, Dacia, II, 1925, p. 186—187 sînt descrise cele 7 piese de mobilier. Scaunele masive, patrate, cu spetează joasă sînt reproduse în fig. 42/3, 4, 11.

[25] Ne referim la o piesă de la Căscioarele (Gh. Ștefan, *op. cit.*, p. 186, fig. 42/3).

2. Scaunele sînt svelte sau masive [26] (fig. 9). Toate au avut spetează, dar, de obicei, este ruptă. Unele scaune sînt reprezentate ca avînd patru picioare, subțiri sau groase.

În așezarea de la Gumelnița s-a găsit, printre altele, un scaun de mici dimensiuni [27] (fig. 9/6). Tăblia o avea patrată. Scaunul era prevăzut cu patru picioare, nu prea groase. Speteaza era sveltă, cu marginile arcuite, la partea superioară se termina printr-un vîrf ascuțit, ca o ogivă. În spetează era făcut, un orificiu mare, de formă ovală. Remarcăm că multe miniaturi de scaune gumelnițene au spetează cu

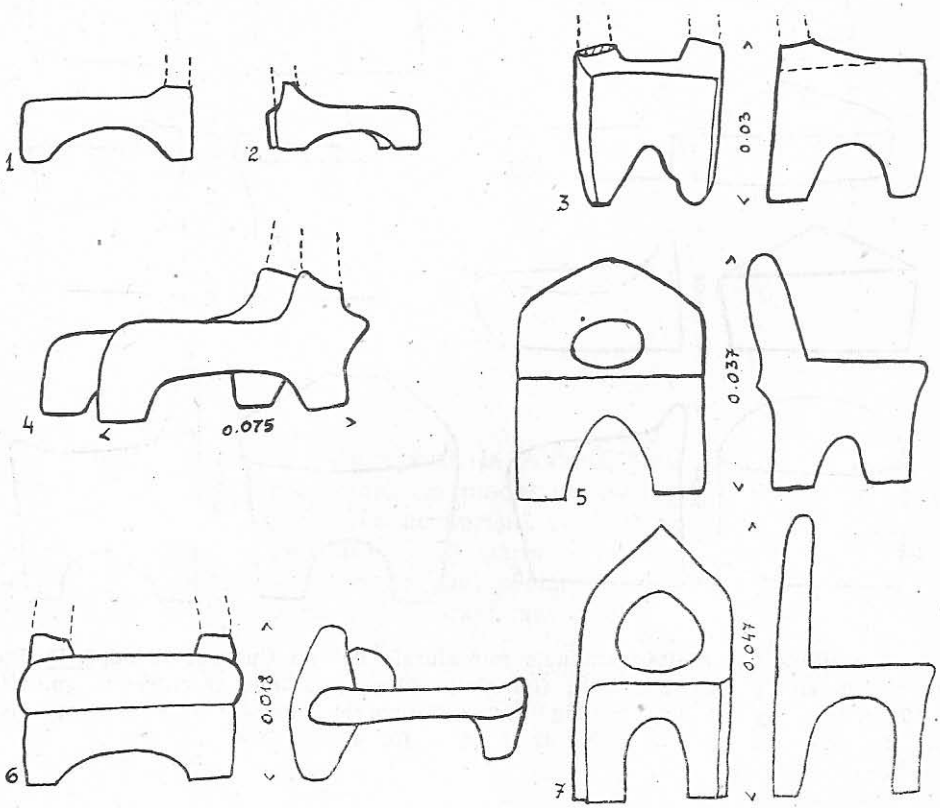

Fig. 9. **Cultura Gumelnița :** scaune miniaturale : Sultana (după I. Andriețescu, **op. cit.**, p. 87) ; 1, 2 = pl. XXIII/5, 6 ; Gumelnița (după Vladimir Dumitrescu, **op. cit.**) ; 3 = Dacia, II, p. 53, fig. 21/3 ; 5 = p. 81, fig. 63/18 ; 7 = p. 81, fig. 63/17 ; Vidra (după D. V. Rosetti, **op. cit.**) ; 4 = p. 37, pl. 19/5 ; Căscioarele (după Gh. Ștefan, **op. cit.**) ; 6 = p. 186, fig. 42/5.

[26] Piesele sînt de la : Gumelnița (Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 81, fig. 63/17, 18) ; Sultana (I. Andriețescu, *Les fouilles de Sultana*, Dacia, I, 1924, p. 87, pl. XXIII/5 ; Vidra (D. V. Rosetti, *Steinkupferzeitliche Plastik aus einem Wohnhügel bei Bukarest*, JPEK, 12, 1938, p. 37 și pl. 19/5, lungimea piesei 7,5 cm). Pe acest scaun a fost fixată o figurină șezîndă, din care s-au păstrat numai genunchii. În același strat s-a găsit o altă figurină șezîndă (pl. 19/4) pe un scăunel masiv ; Căscioarele (Gh. Ștefan, *op. cit.*, p. 186, fig. 42/5).

[27] Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p. 81, fig. 63/17.

aceeași formă ogivală, cu sau fără orificiu (oval sau rotund). Nu este exclus ca forma spetezei, cît și orificiul să fi avut în vechime o anumită semnificație simbolică.

În lucrările referitoare la rezultatele săpăturilor de la Sultana, jud. Ilfov, au fost reproduse, fără a fi descrise în text, trei obiecte, două din ele redau scaune svelte, cu cîte patru picioare [28]. Unul, se pare, a avut și spetează.

Cîteva scaune scunde, descoperite la Căscioarele, jud. Ilfov, prezintă o particularitate [29]. Au picioare joase, porțiuni din spetează și fixate alături — cu ea — cilindri de lut, care probabil redau un fel de perne (fig. 9/5).

La Surdulești, jud. Teleorman, din stratul Gumelnița, s-a scos la iveală un scaun fragmentar, ce a avut spetează cu margini subțiri și patru picioare oblice [30].

Un scaun fragmentar de la Jilava, jud. Ilfov, datat din faza Jilava, atrage atenția prin aceea că are unele detalii indicînd modul cum realizau scaunele lor purtătorii culturii Gumelnița, de la sfîrșitul evoluției acesteia. Este un scaun obișnuit, cu patru picioare, cu speteaza ruptă din vechime, alcătuită dintr-o ramă [31] (fig. 10). Pe spatele scaunului, în dreptul tăbliei, lateral sînt două mici proeminențe de formă ovală (dispuse pe verticală). Ele dovedesc că marginile acelei părți se îmbinau cu cea din spate, prin metoda „cepului", în sensul că în părți, puțin mai sus de capătul celor două picioare din spate, se făceau două orificii ovale, iar extremitățile marginilor de sprijin ale tăbliei, erau cioplite așa fel ca să intre în acele orificii și să fie fixate ferm.

3. Pînă în prezent se cunosc trei tipuri de măsuțe gumelnițene modelate din lut.

La Cernavodă, jud. Constanța, din strat corespunzător perioadei de început a culturii Gumelnița, s-a scos la iveală o măsuță cu tăblia rotundă și cu patru picioare masive, scunde [32] (fig. 11/1).

O altă masă joasă, a fost descoperită în stațiunea de la Căscioarele, jud. Ilfov. Masa avea tăblia groasă, de formă rotundă cu diametrul de aproape trei ori mai mare decît înălțimea picioarelor (fig. 11/3). Obiectul era prevăzut cu cinci picioare, din care s-au păstrat numai trei [33].

Un alt tip de masă este cel întîlnit adesea în săpături, avînd partea de sus masivă, de cele mai multe ori de formă patrată, cu cîte patru picioare masive (scunde sau relativ înalte), cu deschiderea dintre ele arcuită (fig. 11/2, 5, 8, 9). De obicei, pe o latură a lor sînt redați prin

---

[28] Ion Andrieșescu, *op. cit.*, p. 87, pl. XXIII/5, reprodus aici fără scară pe fig. 9/1. Un alt scaun pare a fi redat în aceeași lucrare pe pl. XXIII/6.

[29] Gh. Ștefan, *op. cit.*, p. 186, fig. 42/5.

[30] M. Petrescu-Dîmbovița, *Cercetări arheologice la Surdulești*, Materiale, I, 1953, p. 539, fig. 9/11 și p. 540.

[31] Piesa a fost descoperită de Dinu V. Rosetti (Eugen Comșa, *Quelques considérations sur la culture Gumelnița (L'agglomération Măgura Jilavei)*, Dacia, NS, XX, 1976, p. 121, fig. 22).

[32] A. Langsdorf și Ion Nestor, *Nachtrag zu Cernavoda*, PZ, XX, 1929, p. 221. fig. 8/14.

[33] Gh. Ștefan, *op. cit.*, p. 186, fig. 42/1.

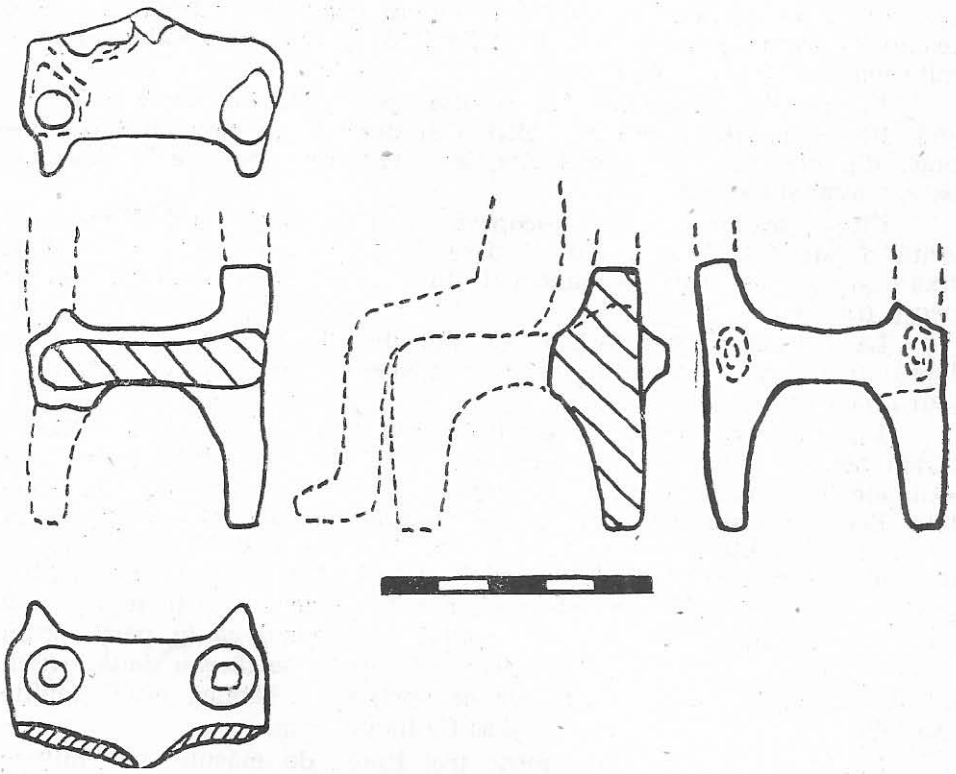

Fig. 10. **Cultura Gumelnița :** scaune miniaturale din faza Jilava, de la Jilava (după Eug. Comșa, **op. cit.,** p. 121, fig. 22).

linii incizate doi ochi stilizați (ovali sau plan-convexi) [34]. Unele mese au fost ornamentate cu dungi pictate cu culoare albă [35] (fig. 12).

Mult mai rare sînt măsuțele cu tăblia masivă, dreptunghiulară, cu patru picioare joase.

Ultima categorie de măsuțe gumelnițene, este cea de tradiție mai veche, de formă patrată, cu patru picioare, avînd pe mijlocul tăbliei reprezentat un recipient scund, dar cu diametru mare. O astfel de piesă s-a găsit în așezarea Gumelnița [36].

Dacă avem în vedere datele expuse despre tipurile de mese, este posibil să presupunem că piesele avînd tăblia de formă rotundă au fost specifice perioadei de început a culturii, iar cele cu tăblia patrată vor fi fost caracteristice perioadei de sfîrșit a culturii Gumelnița.

[34] Silvia Marinescu-Bîlcu și Barbu Ionescu, *Catalogul sculpturilor eneolitice din Muzeul raional Oltenița*, Oltenița, 1967, p. 38 și pl. XVII/10—13. Un picior fragmentar de măsuță s-a găsit și la Grădiștea Fundeanca (H. Dumitrescu, *Rapport sur les sondages de Grădiștea Fundeanca*, Dacia, III—IV, 1927—1932, București, 1933, p. 155). Alte măsuțe (una întreagă și alta fragmentară) provin tot de la Gumelnița (Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, Dacia, II, 1925, p. 81, fig. 63/22, 24).

[35] S. Marinescu-Bîlcu și Barbu Ionescu, *op. cit.*, p. 38 și pl. XXII.

[36] Vladimir Dumitrescu, *Gumelnița. Sondajul stratigrafic din 1960*, SCIV, 17, 1966, 1, p. 95, fig. 30/1.

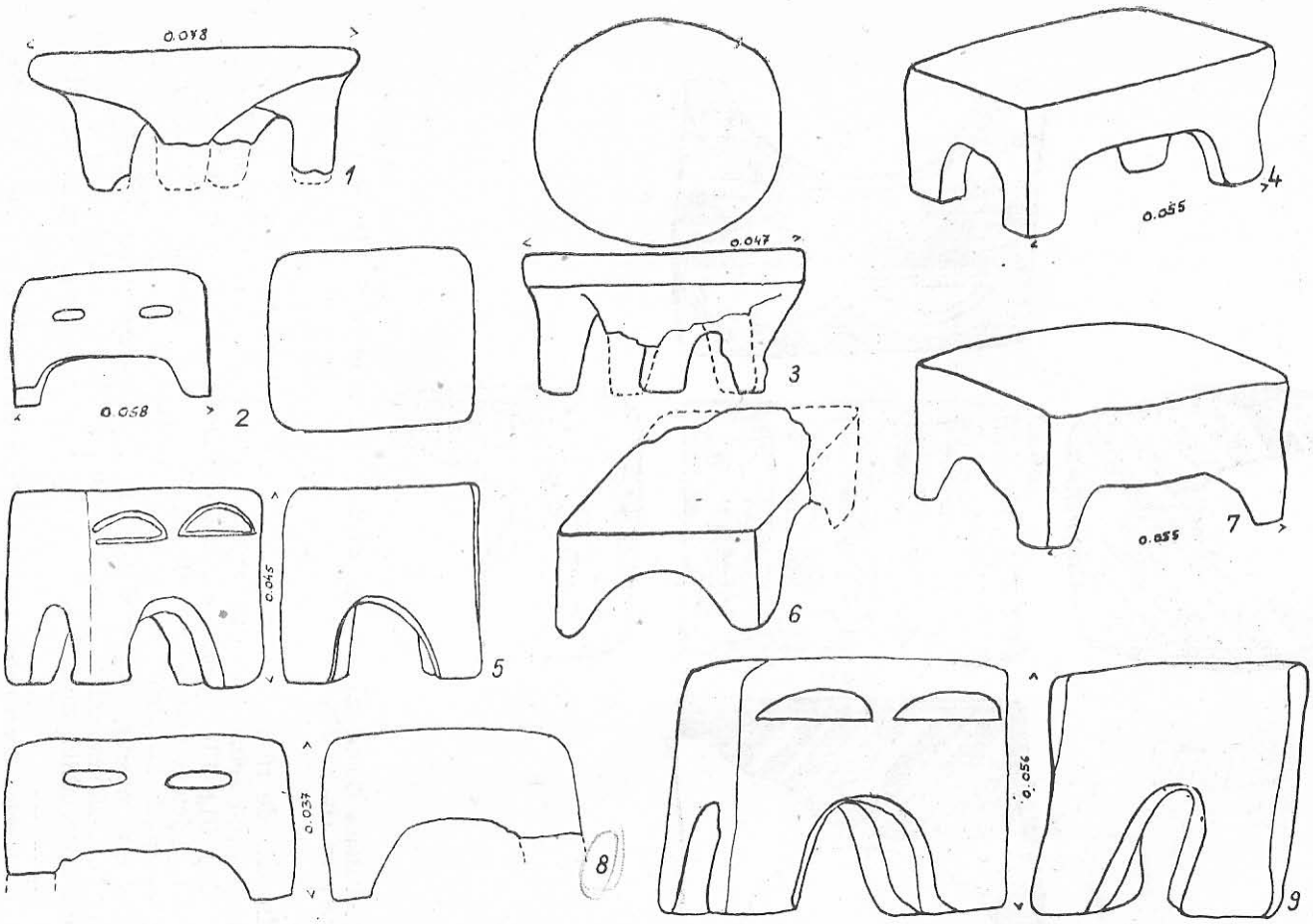

Fig. 11. **Cultura Gumelnița :** diferite tipuri de măsuțe miniaturale : Cernavoda (după A. Langsdorf-I. Nestor, **op. cit.**) 1 = p. 221, fig. 8/14 ; Gumelnița 2 = (după Vladimir Dumitrescu, **op. cit.**, SCIV, 17, 1966, 1, p. 95, fig. 30/4) ; 5, 2, 9 (după S. Marinescu-Bîlcu și B. Ionescu, **op. cit.**, pl. XVII/10—13) ; Căscioarele (după Gh. Ștefan, **op. cit.**) ; 3 = p. 95, fig. 30/4 ; Vidra, faza Jilava (după D. V. Rosetti, **op. cit.**) ; 4 = pl. 28/14 ; 7 = pl. 28/13 ; Boian B (după V. Christescu, Dacia, II, 1925) ; 6 = p. 284, pl. XXV/4, fără scară).

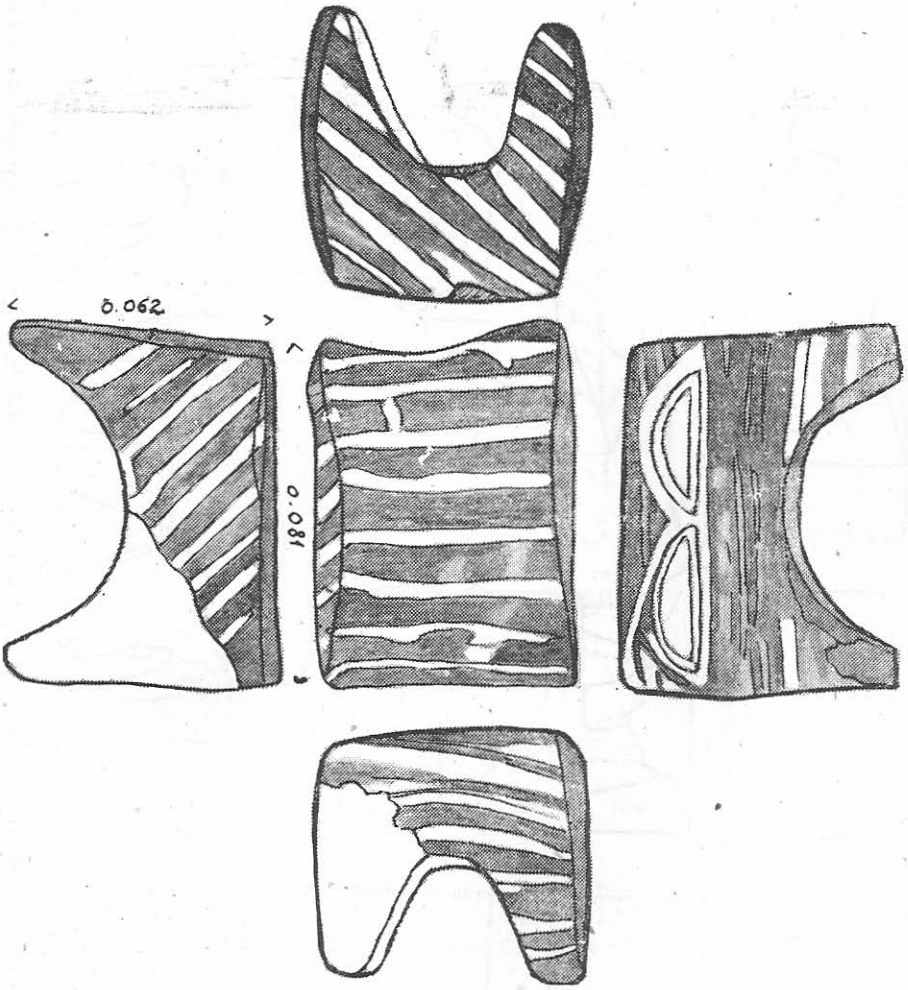

Fig. 12. **Cultura Gumelniţa :** măsuţă cu decor pictat (după S. Marinescu-Bîlcu şi B. Ionescu, **op. cit.**, pl. XXII).

În aria de răspîndire a comunităţilor culturii Sălcuţa, din Oltenia, se cunosc pînă acum, din literatura de specialitate, numai două obiecte de mobilier (fig. 13). O masă cu tăblia groasă de formă dreptunghiulară, cu patru picioare, sparte parţial (fig. 13/2) de la Sălcuţa [37], jud. Dolj. O a doua masă s-a găsit, încă din secolul trecut, la Vădastra, jud. Olt. Tăblia ei era masivă, de formă rectangulară, cu patru picioare groase [38] (fig. 13/1). Aflarea celor două obiecte, în două aşezări situate la o distanţă apreciabilă una de alta, ne permite să considerăm că astfel

[37] D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 325, fig. 148/6.

[38] Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, Bucureşti, 1880, pl. L/18, fără scară.

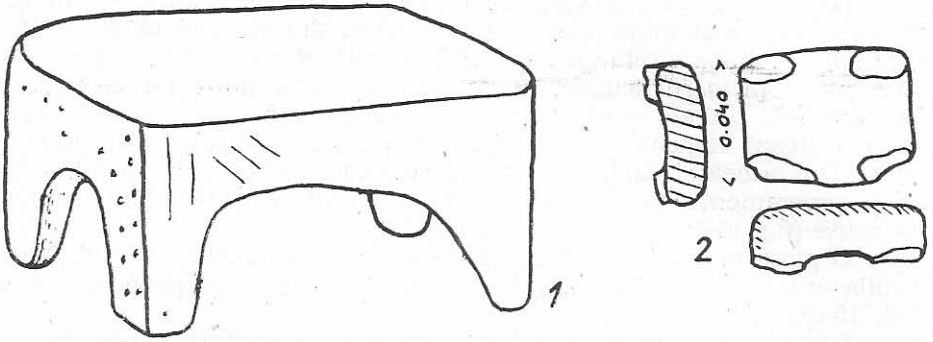

Fig. 13. **Cultura Sălcuța :** măsuțe miniaturale Vădastra (probabil Măgura Cetate) (după Gr. Tocilescu, **op. cit.**) ; 1 = pl. L/18 ; Sălcuța (după D. Berciu, Contribuții) ; 2 = p. 325, fig. 148/6.

de mese au fost întrebuințate în cadrul întregii arii de răspîndire a comunităților culturii Sălcuța, de la nord de Dunăre.

Fără îndoială că purtătorii culturii Cucuteni au făcut și folosit, pe scară destul de largă, mobile miniaturale de lut ars (fig. 14 și 15). Din literatura de specialitate consultată, rezultă totuși că s-au publicat pînă acum relativ puține obiecte de mobilier.

Cea mai simplă piesă a fost descoperită la Drăgușeni, jud. Botoșani, este un scăunel cu tăblia de formă aproape patrată, masivă, puțin albiată pe mijloc, cu patru picioare îngroșate la partea superioară [39].

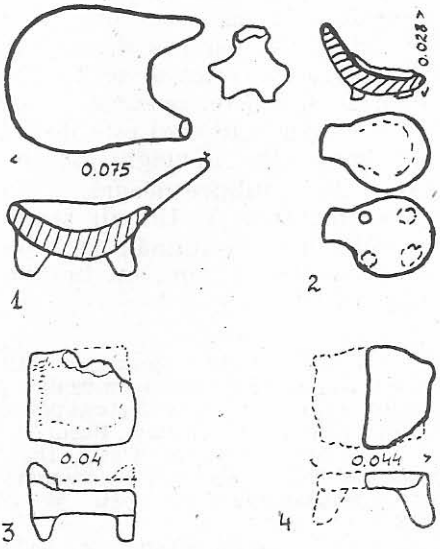

Fig. 14. **Cultura Cucuteni :** scăunele și măsuță miniaturale, de la Izvoare (după Radu Vulpe, **op. cit.**) ; 1 = p. 231, fig. 234/4 ; 2 = p. 231, fig. 234/4 ; 3 = = p. 232, fig. 236/3 ; 4 = p. 232, fig. 236/4.

[39] Aristotel Crîșmaru. *Drăgușeni. Contribuții la o monografie arheologică*, Botoșani, 1977, fig. 43/5.

La Izvoare, jud. Neamț, s-au găsit, în nivelul datînd de la începutul fazei Cucuteni A, trei scaune[40]. Unul din ele are tăblia rotundă, concavă, cu două prelungiri cu vîrf ascuțit, drept spetează (fig. 14/1). Are patru picioare scunde. Piesa se aseamănă mult cu cele de tip Precucuteni. Un alt scaun are tot forma rotundă, tăblia este concavă, cu o spetează îngustă, cu muchia dreaptă. A avut patru picioare. (fig. 14/2). Din aceeași etapă este și un alt scaun, cu tăblia patrată. Avea două proeminențe în dreptul locului spetezei. Era prevăzut cu patru picioruțe (fig. 14/3).

O piesă masivă redînd un scaun s-a găsit la Ghelăiești, jud. Neamț. Tăblia era rectangulară, cu speteaza ruptă și cu patru picioare scurte[41] (fig. 15/5).

Scaune miniaturale destul de svelte s-au scos la iveală din așezarea de la Hăbășești, din faza Cucuteni A. Tăblia lor este rectangulară, prevăzute cu speteze rupte, cu patru picioare subțiri[42] (fig. 15 2, 4).

Un scaun mic, fragmentar, s-a scos la lumină dn așezarea „Frumușica" de la Bodești, jud. Neamț. Forma tăbliei nu poate fi precizată. Avea speteaza cu rama îngustă și patru picioare subțiri și înalte[43] (fig. 15/6).

Urmează o serie de scaune cu totul deosebite. Menționăm unul descoperit la Hăbășești, jud. Iași. Este svelt, cu tăblia dreptunghiulară, cu speteaza înaltă, redînd un chip omenesc. Capul este rupt, brațele reprezentate prin două prelungiri mici, laterale. Corpul este dreptunghiular și plat. Picioarele scaunului sînt joase. Se remarcă înălțimea ceva mai mare a celor din față. Scaunul a fost decorat prin pictură specifică fazei Cucuteni A[44] (fig. 15/10). Dintr-un scaun asemănător provine un fragment găsit în așezarea de la Frumușica. S-a păstrat numai speteaza (considerată pînă acum ca fiind o coadă de polonic[45]), înaltă reprezentînd un corp omenesc (fig. 15/7). Capul este micuț, modelat realist (după părerea descoperitorului ar fi de tip brahicefal) pe față, pare, să aibă o mască de formă rombică. Brațele sînt ca două prelungiri, laterale și scurte. Speteaza are decor pictat. Pe partea din față (realizat cu o singură culoare) este destul de complicat, iar pe spate este alcătuit din benzi albe, în unghi ascuțit, alternînd cu benzi roșii, despărțite prin cîte o linie subțire neagră. În funcție de ornamente obiectul datează din faza Cucuteni A. Un alt scaun de la Hăbășești are partea inferioară scundă, masivă (plină), fără picioare, iar speteaza redă un corp omenesc, cu capul rupt, cu brațele reprezentate prin prelungiri laterale[46] (fig. 15/9).

---

[40] Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 231, fig. 234/2, 4 și p. 232, fig. 236/3. Pe aceeași figură (la nr. 5) o piesă provenind probabil de la un alt obiect de mobilier. Mai multe scaune miniaturale, cu patru picioare s-au găsit și la Cucuteni (M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, București, 1966, p. 30).

[41] Anton Nițu, Șt. Cucoș, Dan Monah, *Ghelăiești (Piatra Neamț). I. Săpăturile din 1969 în așezarea cucuteniană „Nedeia"*, Mem Ant, III, 1971, p. 57, fig. 25/2.

[42] Vladimir Dumitrescu și colab., *Hăbășești. Monografie arheologică*, pl. CX/9, 10.

[43] C. Mătasă, *Frumușica. Village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du nord, Roumanie.* București, 1946, p. 59 și pl. X/38.

[44] Vladimir Dumitrescu și colab., *op. cit.*, p. 404, pl. CXXI/2.

[45] C. Matasă, *op. cit.*, p. 80 și pl. LV/407.

[46] Vladimir Dumitrescu și colab., *op. cit.*, p. 413, fig. 35/4.

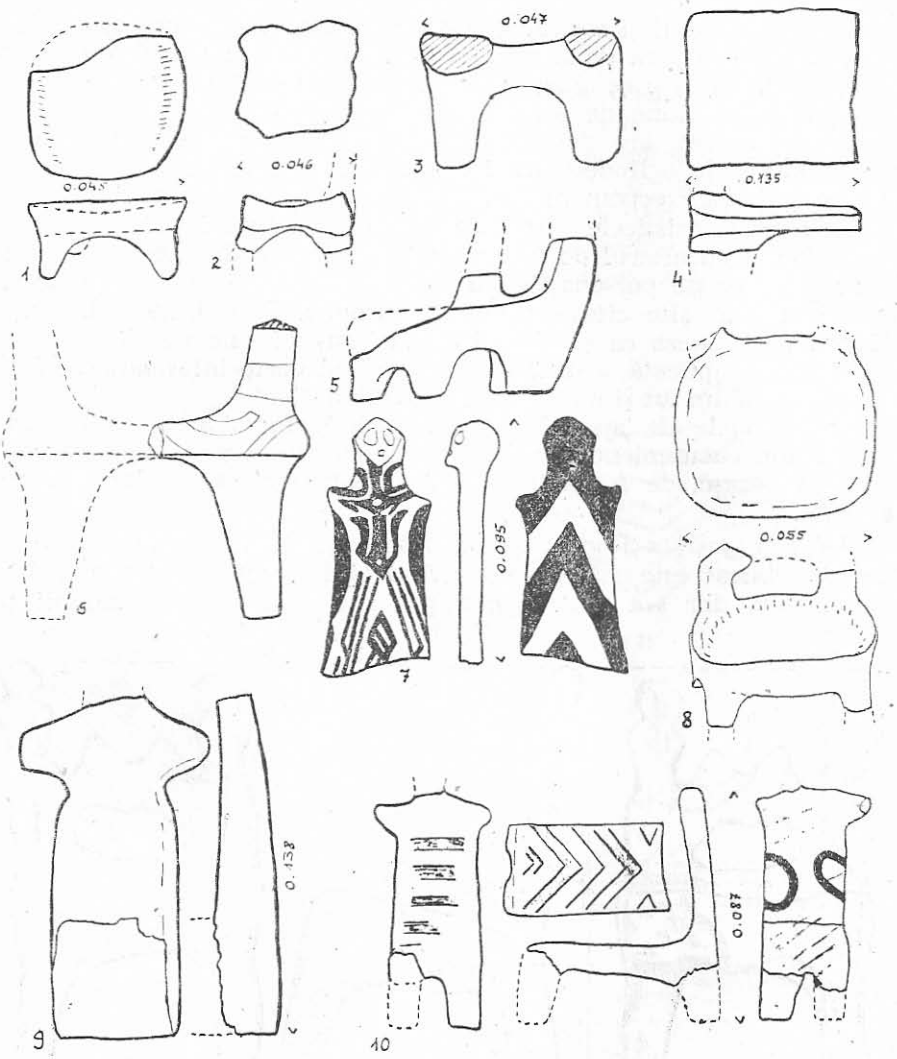

Fig. 15. **Cultura Cucuteni :** Scăunele şi scaune miniaturale. Drăguşeni (după A. Crîşmaru, **op. cit.**) ; 1 = fig. 43/5 ; 8 = fig. 43/3 ; Hăbăşeşti (după Vl. Dumitrescu şi colab., **op. cit.**) ; 2 = pl. CX/10 ; 4 = pl. CX/9 ; 9 = p. 413, fig. 35/4 ; 10 = pl. CXXI/2 ; Ungureni (după M. Florescu-V. Căpitanu, **op. cit.**) ; 3 = p. 230, fig. 12/3 ; Gheläeşti (după A. Niţu şi colab., **op. cit.**) ; 5 = p. 57 şi p. 58, fig. 25/2, fără scară ; Frumuşica (după C. Mătasă, **op. cit.**) ; 6 = pl. X/38, fără scară ; 7 = pl. LV/407.

Pentru a se completa lista tipurilor pieselor de mobilier cucutenian, se cuvine să menţionăm şi „tronul" de lut ars descoperit la Lipcani (U.R.S.S.), localitate aflată pe malul Prutului. Obiectul este svelt şi bine proporţionat. Tăblia masivă de formă rectangulară, cu patru picioare, din care, cele din faţă mai înalte decît celelalte două. Atrage atenţia speteaza modelată în chip cu totul deosebit. În părţi sînt redate două figurine similare ca formă, dar una este puţin mai înaltă

decît cealaltă. Capul și corpul sînt stilizate. Capul este cu nasul reliefat. Brațele sînt redate ca două mici lărgiri. Menționăm partea din dreptul abdomenului puțin proeminentă, ca și partea din spate. Între cele două figuri este o porțiune de legătură, care cruță un orificiu oval, întîlnit adesea și deasupra are două prelungiri conice simetrice [47], după toate probabilitățile ele oglindesc tradiția celor două „coarne" specifice scaunelor din cultura Precucuteni (fig. 16).

Prin caracteristicele sale „tronul" de la Lipcani se aseamănă, în mare măsură, cu altarul de la Trușești [48], din faza Cucuteni A, mai ales în ceea ce privește personajele de înălțime inegală, redate în marginile spetezei și prin alte cîteva elemente comune. Faptul ne îndreptățește să formulăm ipoteza că și altarul de la Trușești este de fapt speteaza, deosebit de complicată, a unui „tron", a cărui parte inferioară va fi fost masivă, făcută din lut și nu putea fi mișcată din loc.

În lucrările de specialitate am întîlnit menționate și reproduse două măsuțe cucuteniene simple. Una a fost descoperită la Izvoare. Ea are tăblia groasă, de formă rotundă, cu patru picioare relativ scurte [49] (fig. 14/4).

La Hăbășești s-a găsit și un fragment de masă miniaturală. În desenul publicat este întregită ca avînd tăblia masivă de formă dreptunghiulară [50], dar s-a păstrat mai puțin din jumătatea lungimii pre-

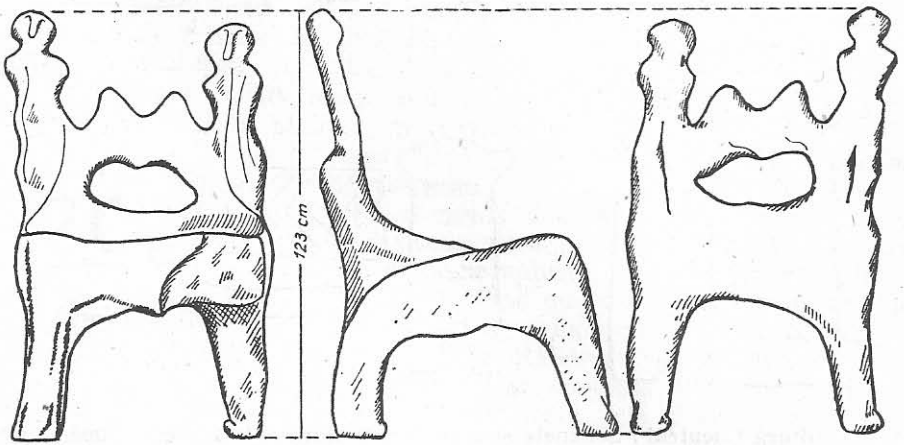

Fig. 16. **Cultura Cucuteni :** „Tronul" de la Lipcani (URSS), (după C. Ambrojevici, **op. cit.**, p. 39, fig. 8).

[47] Dr. Ceslav Ambrojevici, *L'époque néolithique de la Bessarabie du nord-ouest*, Dacia, III—IV, 1927—1932, p. 43 și p. 39, fig. 8. Desenul pe care-l reproducem îl avem de la Dragomir Popovici, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[48] M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *Șantierul Trușești*, SCIV, IV, 1953, 1—2, p. 13—14 și fig. 2. Obiectul a fost găsit în loc. XXIV.

[49] Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 232, fig. 236/4. La Tîrpești sînt menționate două măsuțe de cult (M. Petrescu-Dîmbovița, Adrian C. Florescu și Marilena Florescu, *Șantierul arheologic Trușești*, Materiale, VIII, 1962, p. 230, fără reproduceri). O altă masă rotundă a fost descoperită la Cucuteni (M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, 1966, p. 30).

[50] Vladimir Dumitrescu și colab., *op. cit.*, pl. CX/1.

supuse. Nu este exclus ca, de fapt, masa să fi avut forma patrată. Tăblia are decor pictat specific fazei Cucuteni A. Picioarele sînt rupte (fig. 17/1).

O masă cu o formă deosebită s-a scos la iveală din așezarea de la Frumușica [51]. Tăblia o are rectangulară, prevăzută cu patru picioare, relativ scurte. Pe mijlocul tăbliei sînt redate porțiuni dintr-un vas cu gura largă. Pe fiecare latură a mesei s-au fixat „scînduri", avînd marginea de jos tăiată sub forma a două semicercuri alăturate, cu un unghi ascuțit între ele (fig. 17/2), ca și cum s-ar delimita, pe fiecare latură, locul pentru cîte două persoane. Pe laturile mesei se văd liniile decorului pictat, obișnuit fazei Cucuteni A.

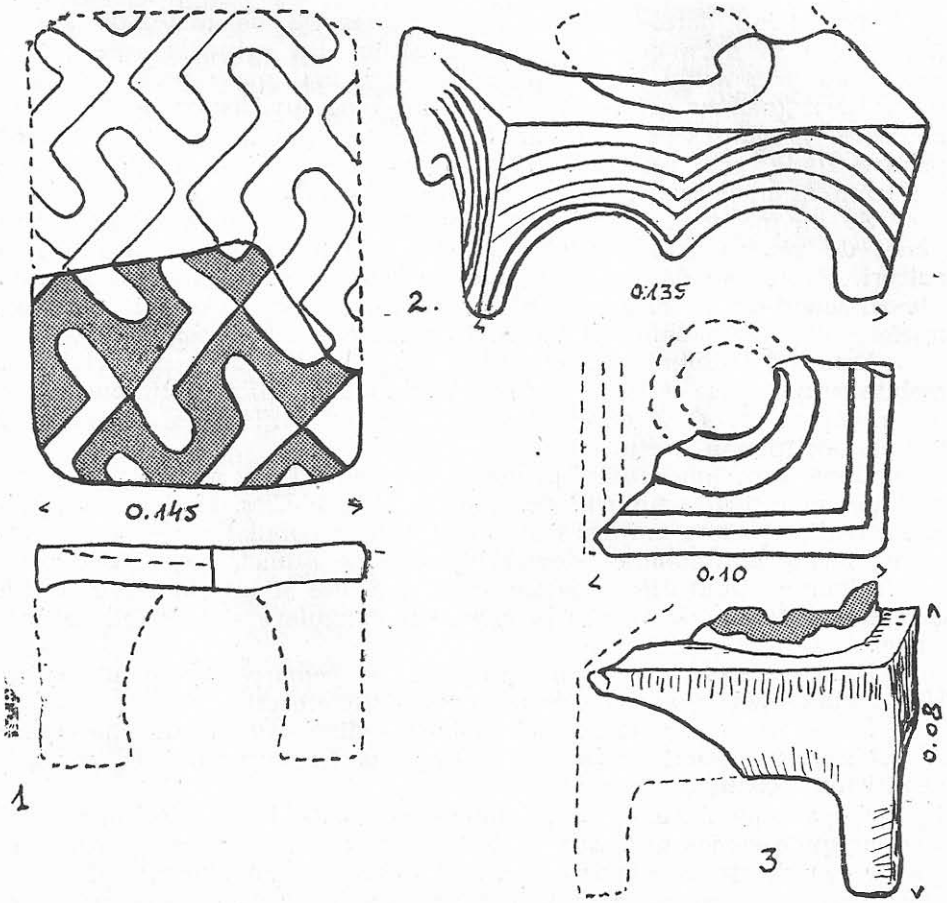

Fig. 17. **Cultura Cucuteni :** măsuțe miniaturale : Hăbășești (după Vl. Dumitrescu și colab., **op. cit.**) ; 1 = pl. CX/1 ; Frumușica (după C. Mătasă, **op. cit.**) ; 2 = pl. X/34 ; Drăgușeni (după A. Crîșmaru, **op. cit.**) ; 3 = fig. 66/3. Pare a fi vorba de două obiecte cu mărimi și forme diferite, din faza Cucuteni A-B).

[51] C. Matasă, *op. cit.*, pl. X/34. ,

O altă masă fragmentară asemănătoare, masivă, cu recipient pe mijloc sau cu un orificiu pentru vas [52] (fig. 17/3) s-a găsit la Drăguşeni. Aceasta din urmă datează de la sfîrşitul fazei Cucuteni A.

Din timpul fazelor Cucuteni A—B şi Cucuteni B încă nu am găsit menţionate mobile miniaturale de lut ars. Existenţa lor nu este exclusă.

Cu toate că am prezentat numai unele piese din fiecare zonă şi cultură, majoritatea celor publicate, este de presupus că în colecţiile institutelor de arheologie şi a muzeelor de istorie din ţară, în loturi de materiale aparţinînd aceloraşi culturi, se găsesc şi multe alte obiecte similare celor descrise, redînd mobila neolitică.

*

Sintetizînd datele despre această categorie de materiale sîntem îndreptăţiţi să afirmăm că oamenii neolitici din culturile amintite, ce acopereau prin ariile lor de răspîndire cea mai mare parte din teritoriul ţării (pentru celelalte cîteva zone încă nu dispunem de datele necesare [53]), ajunseseră la un grad destul de înalt de cultură, oglindit, printre altele, prin realizarea şi folosirea unei serii de mobile lucrate din lemn, în unele cazuri după metode relativ complicate.

Se cuvine menţionat că documentarea de care am dispus, din punct de vedere cantitativ şi calitativ, este inegală pentru diferitele culturi. Faptul se datoreşte în unele regiuni, cercetărilor insuficiente, alteori obiceiurilor diferenţiate ale comunităţilor străvechi, din care unele realizau şi mobile miniaturale de lut ars, altele poate nu.

Demn de subliniat este faptul că primele indicii cu privire la mobile propriu-zise de lemn, apar din cursul neoliticului timpuriu, numărul lor creşte şi se diversifică în neoliticul mijlociu şi mai ales în timpul neoliticului tîrziu.

După cum am arătat, primele reprezentări de mobilă se cunosc încă din neoliticul timpuriu, din timpul culturii Cirş, cînd comunităţile ei au realizat prima unificare etno-culturală a populaţiei de pe aproape întreg teritoriul României, dovadă că încă de atunci, pe o mare parte din întinderea ţinuturilor noastre au fost făcute şi întrebuinţate mobile de aceleaşi tipuri. Ne gîndim la mesele rectangulare şi probabil paturile descrise.

Dintre piesele neoliticului mijlociu se remarcă scăunelul de tip Hamangia de la Cernavodă, care avea marginile crestate.

În perioada următoare se constată o diversificare, tot mai mare, a mobilierului. Numărul pieselor ajunge să fie apreciabil în perioada neoliticului tîrziu.

Treptat, pe lîngă scăunele simple, s-a ajuns la facerea unor scăunele cu spetează joasă, pentru ca apoi să se treacă şi la realizarea unor scaune complicate, cu picioare înalte şi speteze de diferite forme.

Pentru zonele cu un număr mai mare de descoperiri se pot trage şi concluzii ceva mai bogate. În diverse arii culturale se constată folosirea scaunelor cu spetează avînd o anumită formă specifică, de regulă, numai respectivului areal cultural. Astfel, scăunelele masive cu spe-

[52] A. Crîşmaru, *op. cit.*, fig. 66/3.

[53] Ne referim la culturile Ciumeşti, ceramicii liniare, Vinča, Tisa, Petreşti.

tează scundă, triunghiulară sînt caracteristice, pînă acum, numai pentru purtătorii culturii Gumelnița, tot așa și scaunele cu spetează în formă de ogivă, cu un orificiu oval pe mijloc. În schimb, numai în arealul culturii Precucuteni și apoi în unele așezări de la începutul culturii Cucuteni, se întîlnesc scaune cu tăblia rotundă, fără sau cu picioare scunde, avînd în loc de spetează două prelungiri, ca două coarne masive. Mai tîrziu, în aria Cucuteni se găsesc, rar, „tronuri" complicate cu reprezentarea a cîte două figuri umane pe marginile spetezelor.

Cele arătate permit să ajungem la o concluzie istorică utilă, anume aceea că pe lîngă alte materiale și tipurile de scaune miniaturale de lut ars, constituie elemente specifice pentru o cultură sau alta, deci sînt strîns legate de o anumită populație, de obiceiurile și de credințele ei.

Mesele miniaturale de lut ars au avut forme relativ asemănătoare, deși în fiecare arie culturală se observă elemente specifice, în privința formei sau decorului lor. În cadrul arealului Gumelnița s-a găsit un număr destul de mare de mese. Din datele cunoscute pînă acum rezultă că mesele cu tăblia rotundă și cu patru picioare joase au fost caracteristice perioadei de început a culturii, iar după aceea au predominat mesele rectangulare mai cu seamă cele patrate, cu tăblia foarte groasă, avînd pe una din laturi redați, prin linii incizate, doi ochi. În celelalte zone numărul pieselor fiind mult mai mic, nu se poate trece încă la generalizări.

Pentrucă lucrarea noastră este strîns legată de etnografie, considerăm util să insistăm asupra a două aspecte semnificative. S-a arătat în expunere că din neoliticul timpuriu și pînă la sfîrșitul epocii, în diferite culturi, s-au folosit așa-numitele măsuțe de cult, caracterizate prin forma lor rectangulară și avînd reprezentat pe mijloc un vas mare, cu gura largă sau un orificiu rotund (în care se putea introduce un văscior). O explicație pentru recipientul din mijlocul mesei, credem că ar fi aceea că pe atunci, de obicei sau în anumite situații, se așeza pe masă un singur vas mare cu mîncare, din care fiecare mesean își lua cît avea nevoie, așa după cum se întîmplă și în zilele noastre, la unele populații din Asia și în alte regiuni.

O altă observație, ce se cuvine reținută, este cea referitoare la unele scăunele și mese. Mai ales în aria culturii Gumelnița se întîlnesc adesea un fel de scăunele avînd formă semisferică cu patru picioare oblice. Prin formă ele se aseamănă cu unele scăunele folosite de țăranii noștri pînă în prezent. La aceasta trebuie adăugată și asemănarea izbitoare a meselor miniaturale de lut, cu tăblia groasă, rotundă, cu picioare scunde, cu mesele cu tăblia rotundă, cu picioare scunde folosite încă și astăzi de mulți locuitori din satele noastre, la masă. În multe zone ele sînt chiar preferate în raport cu alte tipuri de mese. Toată familia se așează în jurul unei astfel de mese stînd fiecare pe cîte un scăunel de tipul celui descris ceva mai sus. Fără îndoială, folosirea meselor rotunde scunde și a scăunelelor joase cu picioare oblice, oglindește o tradiție milenară, transmisă de la generație la generație, de populația sedentară locală, în ținuturile patriei noastre.

Nu putem trece cu vederea că o parte din mobilele descrise au avut forme destul de complicate, cum este cazul scaunelor cu speteze înalte sau al unor mese. Sînt evident piese de tipuri evoluate, ceea ce

desigur reflectă faptul că înaintea lor a existat o anumită tradiție în realizarea mobilelor și o experiență acumulată, de durată, cu diferite încercări, reușite sau nu, pînă s-a ajuns la formele perfecționate, din neoliticul mijlociu și mai ales din timpul neoliticului tîrziu.

Despre semnificația obiectelor prezentate au fost formulate mai multe ipoteze. Unii specialiști le consideră ca fiind obiecte legate de cult, alții drept jucării de copii. După toate probabilitățile, scaunele mari (cum sînt acelea ca un fel de tronuri), cu spetează înaltă și complicată, se utilizau pentru cult, căci se realizau cu greu și nu credem că au putut fi folosite, pe scară largă, de către membrii de rînd ai comunităților. De asemenea, trebuie să aibă o anumită semnificație magico-religioasă spetezele înalte redînd corpul omenesc stilizat (cu decor pictat) sau cele avînd chipuri antropomorfe. Poate chiar și orificiile din speteze au însemnat ceva în credințele străvechi. În schimb, pentru celelalte culturi înclinăm să admitem, că o parte din obiecte au putut fi întrebuințate pentru cult, altele nu, căci este greu de crezut că un scăunel masiv, cioplit grosolan, a fost utilizat în manifestările magico-religioase ale oamenilor neolitici.

Se cuvine să insistăm puțin asupra metodelor folosite la realizarea mobilierului descris.

Desigur, scăunelele masive, fără picioare, erau făcute prin cioplire, din cîte un butuc mare.

În alte cazuri, sînt obiecte miniaturale, ce sugerează forma scăunelelor simple, cu o față netedă și alta semisferică, cu cîte patru picioare, făcute din bețe nu prea groase, înfipte oblic în orificii practicate în partea inferioară bombată a scăunelului, cioplită tot dintr-o buturugă mică.

Un scaun cu spetează, aflat în așezarea gumelnițeană de la Jilava, permite să susținem că oamenii neolitici cunoșteau și practicau metoda de a îmbina diferitele componente ale mobilelor prin metoda „cepului", adică prin facerea unor găuri ovale în placa spetezei și fixarea în ele a capetelor îngustate, a marginilor celeilalte părți a scaunului.

Unele „măsuțe de cult", considerate de noi, ca redînd paturi, precum și alte obiecte mai tîrzii, arată clar că la realizarea unor mobile se foloseau și un fel de scînduri groase făcute prin cioplire sau despicare, din trunchiuri de copac.

Impresionează faptul că încă de la sfîrșitul neoliticului mijlociu, oamenii (din aria aspectului Aldeni II) realizau și utilizau un fel de lăzi ce se închideau printr-o metodă perfecționată — am zice neașteptată, pentru acea vreme — a glisării de-a lungul a două „jgheaburi" aflate pe laturile deschizăturii.

Descoperirile de la noi nu sînt izolate, în cadrul ariilor de răspîndire ale culturilor neolitice ce se întind și pe teritoriul țărilor vecine, s-au descoperit, de asemenea, diverse mobile miniaturale, similare celor din țara noastră. Dat fiind numărul limitat de pagini ale acestei lucrări, nu ne putem referi la analogiile respective.

Este de dorit ca prin săpăturile viitoare efectuate cu deosebită grijă în așezări, din diferite regiuni, să se acorde toată atenția studierii amănunțite a resturilor locuințelor neolitice mai bine păstrate, dintre și de sub ruinele cărora s-ar putea scoate la iveală, atît urme de mobi-

lier, cît şi bucăţi de lemn carbonizat, ornamentate, căci nu trebuie să uităm că în epoca neolitică a fost o perioadă cînd lemnul a fost folosit pe scară foarte largă şi aşa cum ţăranii noştri iubind lemnul îl ornamentează în chip felurit, prin crestare şi cioplire, nu este exclus ca la fel să fi procedat şi oamenii din vechime cu mobilele lor (de altfel scăunelul „Gînditorului" are pe margini crestături decorative) şi cu eventualele coloane de pridvor.

Încheiem modesta noastră contribuţie referitoare la mobilele neolitice, cu speranţa că lucrarea va constitui un imbold pentru alţi cercetători de a publica amănunţit datele şi obiectele similare păstrate în diferite colecţii muzeale.

GEGENSTÄNDE AUS DEM NEOLITHIKUM AUF DEM GEBIET RUMÄNIENS

Zusammenfassung

In der vorliegenden Mitteilung werden eine Reihe von Daten über einige Gegenstände aus dem Neolithikum auf dem Gebiet Rumäniens synthetisiert dargestellt.

Die Hauptelemente, die dieses Studium veranlaßt haben, sind die aus gebranntem Ton hergestellten Miniaturgegenstände, welche verschiedene reale Möbelstücke aus dem Neolithikum im kleinen Maßstab wiedergeben.

Im Rahmen der Criş Kultur erwähnen wir die Kultustischchen, die auf dem ganzen Verbreitungsgebiet dieser Kultur entdeckt wurden. Diese weisen werschiedene Formen auf, aber diejenigen mit hohen Rändern könnten eher Betten darstellen.

Für die Hamangia Kultur ist der auf den Rändern eingeschnitzte Schemel ohne Lehne zu erwähnen, auf dem der «Danker» saß. Durch Analogien mit der Karanova III (Veselinovo) Kultur kann man annehmen, daß der zylindrische Gegenstand von Greaca (h = 0,25 m), aus dem Rahmen der Boian Kultur, ein Bettfuß sein könnte.

Der rechteckige, in Vădastra (Siedlung, von der auch der Name der Kultur stammt) entdeckte Gegenstand kann ebenfalls ein Bett mit vier massiven Füßen darstellen, das ähnliche Formen mit den Gegenständen aus dem Verbreitungsgebiet der Criş Kultur aufweist.

Im Südosten Ungarns wurden einige Stücke entdeckt, die auf einem Tonthron sitzende Figurinen darstellen, was uns glauben läßt, daß in Zukunft auch bei uns, im Rahmen der Tisa Kultur, solche Gegenstände auftauchen könnten.

Die Turdaş Kultur hat uns eine andere Reihe von Miniaturmöbeln geboten : Stühle, Tischchen, Kultustischchen usw.

Der runde, höhere Stuhl ist das in der Vorcucuteni II Kultur sehr oft gefundene Stück. Für die Vorcucuteni III wurden in Tîrpeşti und Izvoarele zwei viereckige Stühle entdeckt, die aus einem einzigen Stück Holz behauen sind.

Das späte Neolithikum bietet uns durch die Gumelniţa Kultur drei Typen von Materialien : 1 — niedere, fast viereckige Stühle, 2 — dünne oder massive Stühle, 3 — Tischchen von verschiedenen Formen. Im Rahmen der Cucuteni Kultur haben wir Funde, die reich an Möbelstücken sind. Veranschaulichend fals spezifische Form dieser Kultur) ist der Stuhl mit hoher Lehne. Eine besondere Entdeckung bildet der „Thron" von Lipcani (UdSSR), der dem Altar von Truşeşti gleicht.

Es kann festgestellt werden, daß die Dokumentation über die Möbel der verschiedenen Kulturen lückenhaft ist, aber die ersten Hinweise, die Holzmöbel betreffend, stammen aus dem frühen Neolithikum (Criş Kultur). Mit der Zeit ist eine andauernde unterschiedliche Gestaltung und Vermehrung dieser neolithischen Möbel zu bemerken.

Man kann die historische Schlußfolgerung ziehen, daß die Typen der Miniaturstühle das spezifische Element der einen oder der anderen Kultur bilden, und folglich an ein bestimmtes Volk und deren Bräuche und Glauben eng gebunden sind.

Eine Reihe von Stühlen wurden als Kultusgegenstände benützt (diejenigen mit hoher Lehne), andere für den Alltagsgebrauch. Die Träger der Gumelnița Kultur kannten verschiedene Methoden für das Zusammenstellen der Möbelteile. Zu erwähnen ist die „Bolzen" Methode. Sehr interessant ist im Aldeni Aspekt die Tatsache, daß man Kisten herstellte, die durch das Gleiten entlang zweier „Rinnen" geschlossen wurden.

Die von uns stammenden Funde, das besprochene Thema betreffend, sind nicht isoliert, sondern sie ergänzen das Gesamtbild in diesem Teil Europas.

UNELE ASPECTE ALE LEGĂTURILOR DINTRE NEO-ENEOLITICUL ROMÂNESC ŞI CULTURILE EGEICE ŞI MICRO-ASIATICE

SILVIA MARINESCU-BÎLCU

Acest subiect de largă respiraţie şi cu multiple implicaţii, care dealtfel a făcut obiectul a numeroase studii adesea controversate. dar mai totdeauna surprinzînd prin ineditul descoperirilor care permiteau stabilirea de relaţii cînd între Hăbăşeşti, Troia şi Yortan [1], cînd între plastica de la Cernavoda şi aceea din Orientul Apropiat [2], ne va reţine şi nouă atenţia, nu în întreaga lui complexitate [3], imposibil de acoperit în cîteva succinte pagini, al căror rost în ultimă instanţă va fi numai acela de a atrage odată în plus atenţia atît asupra vastităţii relaţiilor culturale pe spaţii aflate la mii de kilometri distanţă unele de altele, cît şi asupra dificultăţilor ce stau încă în faţa rezolvării sau chiar numai a încercării de a pune de acord diversele puncte de vedere, cronologii relative sau absolute etc.

Dacă, după cum se ştie, condeiul cercetătorilor români a stăruit mai mult asupra statuetelor de „tip troian" (termen ce ni se pare în unele cazuri mai adecvat decît acela de „en violon", propriu mai ales statuetelor cycladice şi anatoliene), sau a splendidelor realizări hamangiene, alte cîteva descoperiri (dintre care unele inedite) îşi caută încă rezolvarea, care din păcate nu pare a fi prea apropiată.

Una dintre aceste descoperiri va reţine atenţia noastră deşi nu vom putea da încă un răspuns satisfăcător problemelor pe care le ridică şi implicaţiilor culturale în care ne antrenează.

Cu ani în urmă, în staţiunea de la Tîrpeşti, în cuprinsul stratului aparţinînd culturii Cucuteni A, a fost descoperit un fragment de vas de o reală importanţă, el reactualizînd problema legăturilor populaţiilor cucuteniene cu îndepărtata lume egeo-anatoliană.

---

[1] Vl. Dumitrescu şi colaboratorii, *Hăbăşeşti. Monografie arheologică*, Bucureşti, 1954, p. 415 ; 517—518.

[2] D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în România, în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 510—526 ; idem, *Cultura Hamangia*, I, Bucureşti, 1966, p. 53—55 ; 82—106.

[3] Numărul specialiştilor care s-au ocupat de această problemă şi al lucrărilor în care ele au fost discutate este prea mare pentru a fi posibil să dăm aici o bibliografie adecvată.

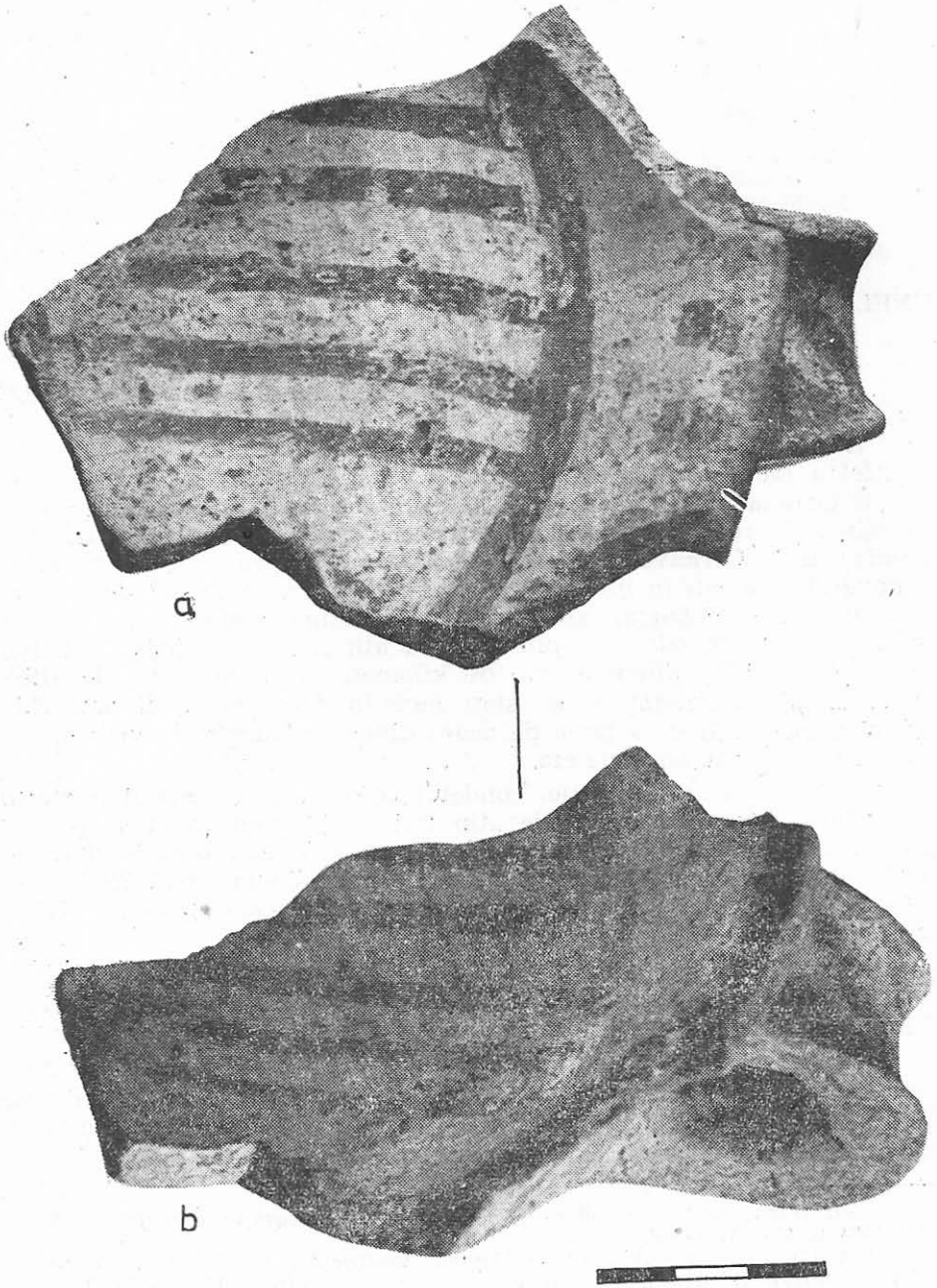

Fig. 1. Tîrpești — strachină fragmentară.

Este vorba de un fragment de strachină cu umărul uşor carenat şi toartă mosorel, cu marginile profilate, prinsă sub buză şi pe umăr. Lucrată dintr-o pastă cu impurităţi, părînd a fi avut şi calcar pisat în compoziţie, arsă la brun cărămiziu, dar avînd un înveliş crem peste care s-a pictat cu roşu-vişiniu, piesa mai păstrează la exterior, pe toartă şi gît, cîteva linii groase, iar la interior linii scurte dar late, verticale pe buză şi o linie — probabil circulară — din care pornesc fascicoli (?) de linii spre fundul vasului, care pare a fi fost şi el marcat de o linie de aceeaşi culoare. Starea fragmentară a piesei nu permite precizări suplimentare (fig. 1/a-b).

Complet străină neo-eneoliticului românesc şi chiar a aceluia de la nord de Balcani, singurele analogii europene pentru forma torţii le găsim la Kritsana [4], Armenochóri [5] şi Poliochni [6] din Grecia şi Egeea. La Kritsana, buza străchinilor care au astfel de torţi este întoarsă spre interior, în timp ce exemplarul de la Armenochóri are buza foarte uşor răsfrîntă în afară.

Formele ceramice sînt însă nepictate, par a fi chiar complet lipsite de decor şi au fost descoperite într-un mediu cultural aparţinînd epocii bronzului vechi macedonean.

În schimb, una dintre străchinile fragmentare descoperite la Poliochni [7] are umărul carenat şi buza uşor evazată, deşi ceva mai puţin decît piesa de la Tîrpeşti.

Torţile de acest gen de la Poliochni, descoperite în perioadele albastră evoluată şi verde, sînt socotite de L. Bernabò-Brea ca fiind importate de la Troia [8]. Această perioadă verde este paralelizată cu Kum Tepe I a — I b şi parţial cu Troia I, cu a doua jumătate a căreia, acelaşi autor parelelizează şi perioada roşie de la Poliochni [9].

Dealtfel nu ar fi exclus ca acest tip de torţi să aparţină unei categorii a torţilor tubulare puţin ridicate deasupra buzei şi cu marginile laterale bine profilate, frecvent întîlnite la Troia I [10], dar şi aici tot nepictate.

Torţile de acest gen nu lipsesc nici din calcoliticul de la Beycesultan [11] (Asia Mică) şi nici din acela de la Mersin, din Cilicia, unde le întîlnim şi pe vase cu decor pictat [12], dar din păcate nu pe străchini cu umărul carenat. În schimb, genul de pictură aplicată pe strachina de la Tîrpeşti este la rîndul ei cunoscută în calcoliticul macedonean [13], iar învelişul de culoare crem care foloseşte ca fond pentru pictură este frecvent întîlnit atît în Anatolia cît şi în Cilicia, ca dealtfel şi în Grecia.

Toate aceste analogii, ce-i drept destul de îndepărtate de Moldova de centru-vest, unde a fost descoperită piesa care ne reţine atenţia,

---

[4] W. A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, Cambridge, 1939, p. 166, fig. 37/a-e.
[5] *Ibidem*, p. 192, nr. 317.
[6] L. Bernabò-Brea, *Poliochni* I/1—2, Roma, 1964, pl. XXVII/C.
[7] *Ibidem*.
[8] *Ibidem*, p. 683—689.
[9] *Ibidem*, p. 706—707 (tabel sincronic).
[10] C. W. Blegen şi colaboratori, *Troia I*, Cincinnati, 1950, fig. 244/1—6, 10 etc.
[11] S. Lloyd şi J. Mellaart, *Beycesultan*, Londra, 1962, I, fig. P. 6/28.
[12] J. Garstang, *Prehistoric Mersin*, Oxford, 1953, fig. 92/3, 7 ; 93/18 ; 94/9, 11.
[13] W. A. Heurtley, *op. cit.*, p. 158, fig. 27/a, c, g, i, etc.

pun nu numai problema unor normale schimburi de bunuri materiale la aceea vreme, dar și pe aceea mult mai complexă a căilor ce vor fi fost folosite înspre și dinspre Moldova, pînă în sudul Peninsulei Balcanice, în insulele Egeei și mai departe în Anatolia și Cilicia.

Răspunsul este cu atît mai dificil cu cît, cel puțin pînă în prezent, nu avem nici o descoperire care să poată jalona (și totodată explica) aceste posibile căi pe care cu prudență și din lipsă de alt termen mai adecvat le-am putea eventual numi „drumuri pentru schimburi de bunuri materiale".

Analogiile de mai sus ne permit și nouă să paralelizăm în mare faza Cucuteni A cu sfîrșitul calcoliticului și începutul epocii bronzului din spațiul egeo-micro-asiatic, lăsînd totuși deschisă problema unei analize mai detaliate a întregii problematici.

Dar dacă majoritatea cercetătorilor sînt de acord cu aceste sincronisme, controversele încep atunci cînd situarea în acest cadru general a culturii Vinča se face prin stabilirea de relații mai ales de ordin tipologic și cînd această cultură Vinča este considerată cheia de boltă a cronologiei întregului neo-eneolitic sud-est european.

Este bine cunoscut, de pildă, tabelul cronologic al lui Vladimir Milojčić, potrivit căruia etapa Cucuteni A1—A2 este sincronă cu Gumelnița A1—A2, cu Vinča B1 și cu Troia I ; Cucuteni A3 cu Gumelnița A2—B1, cu Vinča B2 și tot cu Troia I ; cultura Cucuteni A—B cu Gumelnița B1 nouă, Vinča C1 și Troia II ; iar Cucuteni B cu Gumelnița B2, Vinča C2 și din nou cu Troia II [14].

Punct de vedere vechi (exprimat încă din 1949 în teza sa de doctorat), la baza căruia stă în principal criteriul tipologic, deși autorul sus citat, cînd l-a reluat în 1967 a vorbit mai ales de materiale de „import" din mediul culturii Gumelnița în acela al culturii Vinča și invers [15].

Noi am mai avut însă prilejul să arătăm că între vasele bitroconice care au pe linia diametrului maxim torți cu butoni, din cultura Vinča B și vasul prevăzut cu phaloi, descoperit la Gumelnița (de fapt vas ritual și deocamdată unic în mediul acestei culturi) nu există nici măcar relații tipologice. Am exclus de asemenea analogiile între așa numitele capete de „Janus" descoperite la Gumelnița și Căscioarele și exemplarele din mediul culturii Vinča, arătînd că, în timp ce ultimele au o singură față și se termină cu un gen de proeminențe-cornițe, exemplarele din România au două fețe (un fel de *Janus bifrons*), provin în general de la statuetele cu rochie cloș și poartă pe cap un vas [16].

Dar din păcate Vl. Milojčić nu și-a schimbat punctele de vedere în funcție de niciuna dintre descoperirile mai vechi sau mai noi făcute

[14] Vl. Milojčić, *Die absolute Chronologie der Jungsteinzeit in Südosteuropa und die Ergebnisse der Radiocarbon-(C 14-) Methode*, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz, 14, 1967, p. 19. Menționăm, fără a intra în detalii că majoritatea cercetătorilor români care s-au ocupat cu aceste probleme de cronologie nu sînt de acord cu sincronismele propuse de Vl. Milojčić.

[15] *Ibidem*, p. 9 și urm.

[16] S. Marinescu-Bîlcu, *Relații între culturile Precucuteni și Boian-Gumelnița*, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 350—351.

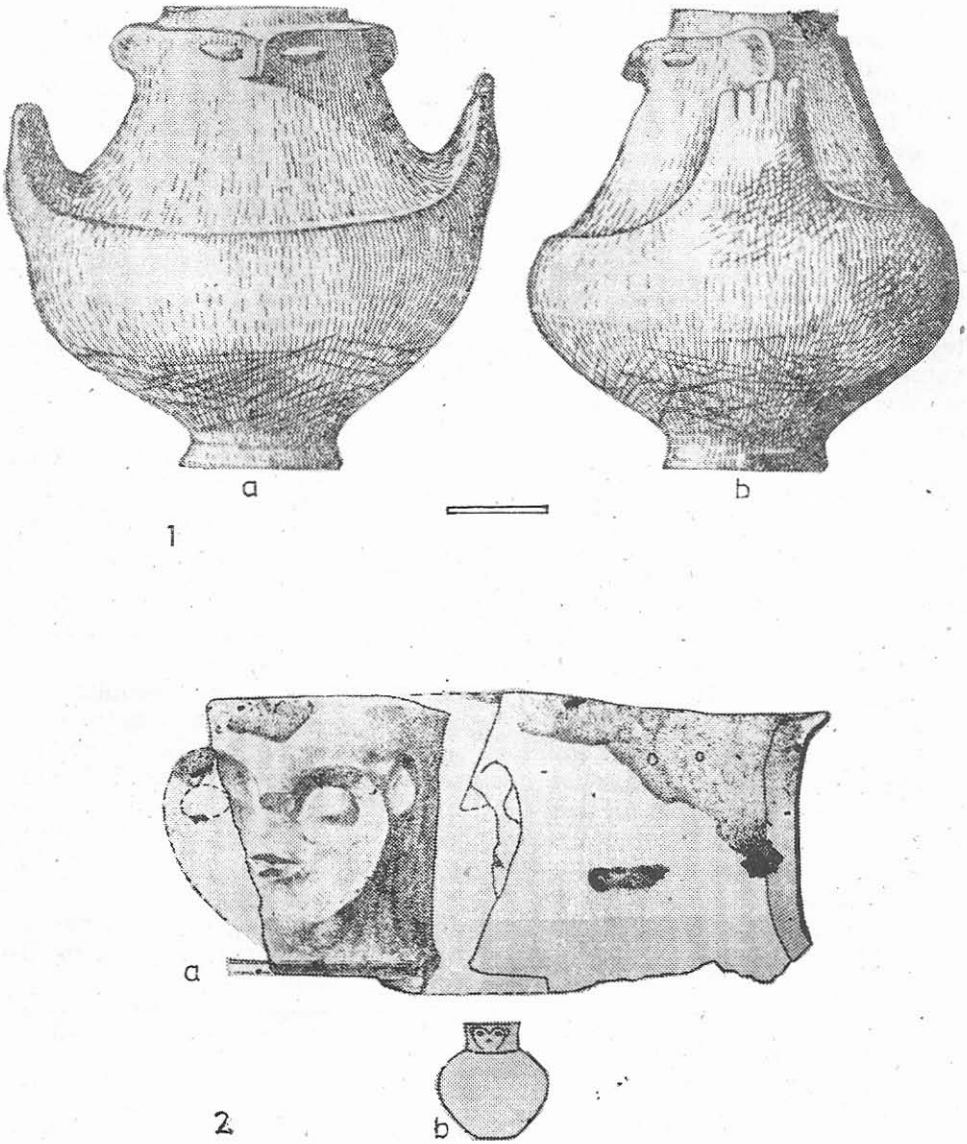

Fig. 2. Vase cu figură umană ; 1, de la Gumelnița ; 2, de la Vădastra (după B. Ionescu și D. Berciu).

la Michaliči, Ezero, Dikilitash, Kum-Tepe Ia-Ib și cu atît mai puțin de datele de cronologie absolută, mai ales că și unele și altele i le infirmau.

În ce ne privește, nici piesele din colecția Szofia Torma publicate ca provenind de la Turdaș și urmînd să argumenteze convingător relațiile de data aceasta dintre cultura Vinča și perioada istorică mesopota-

miană [17], nu sînt de natură să ne convingă, întrucît potrivit informațiilor pe care Marton Roska i le-a furnizat la începutul secolului lui Ioan Andrieșescu, „colecția cuprinde și lucruri de aiurea într-o măsură încă neprecisă" [18]. Deci obiectele puteau proveni și din Orientul Apropiat, includerea lor în colecție neînsemnînd implicit și apartenența certă la stațiunea turdășană.

După părerea noastră, multe dintre piesele ce sînt în general incluse în rîndul obiectelor de cult au putut fi generate de aceleași credințe și practici magico-religioase, născîndu-se independent una de alta în locuri și timpuri diferite, dar slujind acelorași (sau aproape acelorași) ritualuri.

Trebuie în același timp avut în vedere și conservatorismul credințelor, practicilor și implicit al formelor obiectelor legate de ele, conservatorism ce implică riguroase canoane cu un repertoriu nu prea variat și care nu se manifestă și în domeniile vieții materiale, cu atît mai mult cu cît aceasta din urmă era mereu îmbunătățită.

Dar să vedem la ce ne-ar putea duce tipologia. Dacă am lua de pildă renumitele „weisted pebbles" remarcăm prezența lor în egală măsură la Vinča (în majoritate la adîncimea de peste 7 m, două însă ceva mai sus) — probabil Vinča B [19], în neoliticul vechi al Macedoniei, la Servia [20], dar și în neoliticul recent din aceeași localitate [21]. Le întîlnim apoi la Khirokitia [22], la Troia atît în II [23], cît și în III—IV [24], ca mai apoi să le regăsim la Tîrpești (în stratul Cucuteni A) modelate în lut, ca și unele piese similare de la Troia.

Și noi avem în vedere numai exemplarele cu ușoare scobituri la mijloc sau spre partea superioară, adică numai pe acelea încadrate de C. W. Blegen în „tipul I al idolilor" și nicidecum totalitatea statuetelor „troiene" atît de binecunoscute și din mediul culturii Cucuteni [25], prezente și ele la Vinča, în perioada atribuită de M. Garašanin trecerii de la Vinča-Turdaș II (Vinča B) la Vinča-Pločnik (Vinča C) [26]. Dar, după părerea noastră, această statuetă de la Vinča nu se încadrează tipului clasic al „idolilor troieni".

Reîntorcîndu-ne la piesele cunoscute sub numele generic de "waisted pebbles", ar însemna ca pe baze tipologice să punem semnul egali-

---

[17] N. Vlassa, *Contribuții la problema racordării cronoligiei relative a neoliticului Transilvaniei la cronologia absolută a Orientului Apropiat (I)*, Apulum, IX, 1971, p. 21—63.

[18] I. Andrieșescu, *Contribuție la Dacia înainte de romani*, Iași, 1912, p. 12, nota 10.

[19] M. Vasić, *Preistoriska Vinča*, Beograd, 1936, p. 91 și urm., fig. 201—207, toate din calcit, mici și de același tip.

[20] W. A. Heurtley, *op. cit.*, p. 138, fig. 6/K.

[21] *Ibidem*, p. 163, fig. 33/m.

[22] P. Dikaios, *Khirokitia*, Londra, New-York, Toronto, 1953, pl. XCV/938, 1401 ; CXLIII/938.

[23] C. W. Blegen și colaboratori, *op. cit.*, 360/34—1, 35—208 etc.

[24] C. W. Blegen și colaboratori, *Troia, II*, Cincinnati, 1951, 48/34—429, 33—292, 33—223 ; 147/36—265 etc.

[25] Vl. Dumitrescu și colaboratori, *op. cit.*, fig. 36 ; pl. CXXII/9—17. Statuete similare s-au descoperit și în alte stațiuni Cucuteni A (ex. Trușești, Cărbuna, Drăgușeni, Tîrpești etc.), dar nu ele constitue obiectul comunicării de față.

[26] M. Garašanin, *Vinča — Cucuteni relativ — chronologische Behachtungen*, Sbornik Narod. Muzea v Praze, XX, 1—2, p. 43—47, pl. V/b.

tăţii între toate culturile unde ele sînt semnalate, adică între neoliticul vechi şi cel recent din Macedonia — Vinča B — Troia II—IV — Cucuteni A — Khirokitia perioadele II—III etc. Evident, nici un cercetător, fie el adept al cronologiei joase, fie al celei înalte, nu va putea accepta o asemenea cronologie relativă.

Un alt exemplu care ilustrează erorile la care poate duce tipologia necoroborată cu stratigrafia, îl constituie acela al vaselor cu figură umană modelată în relief, cu sau fără două scurte braţe umane ridicate vertical de pe linia diametrului maxim sau modelate şi ele de asemenea în relief, tot pe vas.

Bazîndu-se pe faptul că acest tip de vas se întîlneşte din Troia II pînă în Troia V [27], colegul maghiar N. Kalicz, pornind de la descoperirile făcute într-un mormînt (nr. 3) al necropolei de tip Baden-Pecel, de la Center, din Ungaria, paralelizează cultura Pecel cu Troia V, admiţînd totuşi că ea ar fi putut să-şi înceapă evoluţia încă din Troia IV, sau în cea mai tîrzie perioadă a Helladicului timpuriu [28].

Este vorba de binecunoscutele vase (fig. 3/4), care au la partea superioară modelaţi ochii şi nasul, pe pîntec două cioturi ridicate în sus pentru a marca braţele, iar două dintre vase au indicaţi şi sînii [29]. Ar fi poate necesar să precizăm că în timp ce vasele de la Troia au o formă relativ globulară, avînd adeseori indicate urechile şi sprîncenele (fig. 3/1-2), exemplarele de la Center sînt mai aplatisate, fără a putea fi însă încorporate acelora de tip antropomorf.

Şi evident credem a nu fi lipsit de semnificaţie să arătăm că, spre deosebire de vasele de la Center, o foarte frumoasă piesă descoperită cu ani în urmă la Gumelniţa (aparţinînd destul de probabil fazei Gumelniţa B), se apropie mult mai mult ca formă de exemplarele troiene. Este vorba de un vas globular (fig. 2/1), la partea superioară a căruia sînt modelaţi ochii, nasul, urechile, iar pe pîntec braţele sînt ridicate în sus, avînd indicate şi degetele mîinii, lipsesc însă sînii [30]. O altă piesă care se aseamănă cu acelea de la Troia, cu singura deosebire că braţele sînt modelate în relief pe corpul vasului, este aceea descoperită la Kazanlîk şi atribuită *culturii Karanovo II*[31]. De asemenea bune analogii la Troia îşi găseşte şi un fragment de vas descoperit la Vădastra, (fig. 2/2) în nivel Vădastra II [32].

Deci şi în domeniul vaselor cu figură umană aplicată sau pictată se cere extrem de multă prudenţă şi îmbinarea riguroasă a metodei tipologice cu aceea stratigrafică. După cum se ştie, asemenea vase se

[27] H. Schmidt, *Trojanischer Altertümer*, Berlin, 1902, nr. 1036, 1037, 1068, 1072, 1845, etc. ; C. Blegen şi colaboratori, *Troia I—II*, c. 30 ; 79/34.389, 34.390 ; 168/37.1023, 37.1001 ; 258/14. Dealtfel un foarte frumos exemplar, datînd tot din bronzul timpuriu anatolian se află la muzeul din Ankara şi provine de la Bolu (vitrina nr. 48). Braţele acestei piese sînt aduse spre pîntecul vasului şi sprijinite de el.

[28] N. Kalicz, *Die Péceler (Badener) Kultur und Anatolien*, Budapesta, 1963, p. 84.

[29] *Ibidem*, pl. I—III ; IV/1.

[30] B. Ionescu, *Obiecte de cult descoperite la Gumelniţa*, SCIVA, 25, 1974, 1, fig. 1/2 ; 2/1.

[31] H. Todorova, *Praistoricesko izkustvo v naşite zemi*, Sofia, 1975, pl. III/5.

[32] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, fig. 41/4 (reproducerea fotografică nu este de bună calitate) ; idem, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, fig. 6 (desenul aceleiaşi piese).

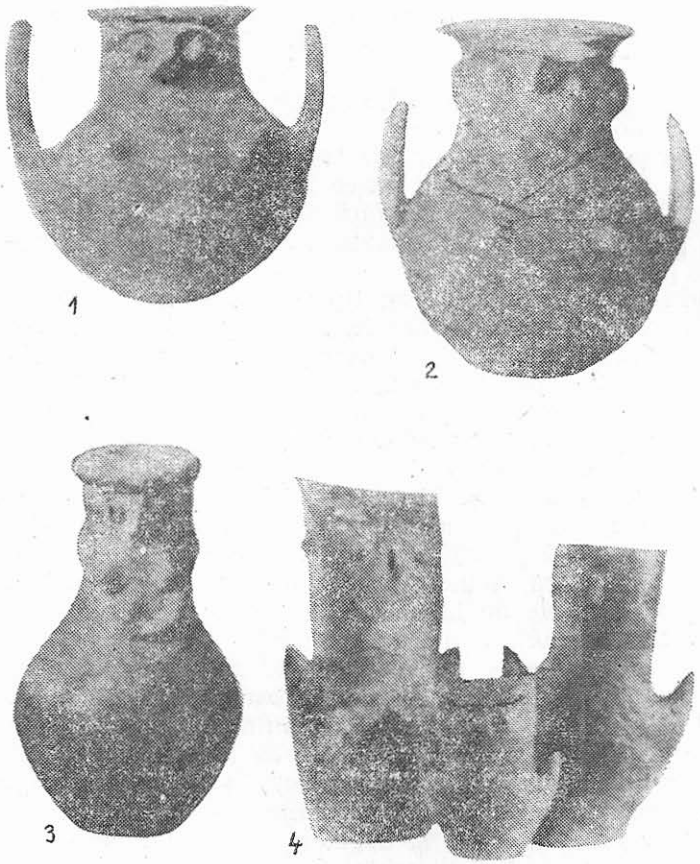

Fig. 2. Vase cu figură umană ; 1—2, de la Troia ; 3, de la Kazanlik ; 4, de la Center (după C. W. Blegen, H. Todorova și N. Kalicz).

întîlnesc atît la Hacilar, cît și la Samarra, Anza-Begovo, Vinča, dar și în cadrul culturilor Szakalhat, liniar-ceramică, Vădastra, Karanovo II, Cucuteni etc. și, așa cum am văzut, și în epoca bronzului.

Dar cultura în care prezența vasului cu figură umană modelată în partea superioară, ca și a capacului în formă de cap uman este cea mai frecventă, rămîne cultura Gumelnița-Karanovo VI. Precizăm că nu luăm în discuție și vasele antropomorfe propriu-zise, acestea alăturîndu-se mai degrabă statuetelor antropomorfe din punct de vedere al realizării plastice.

Dacă am ignora deci succesiunea îndeobște cunoscută a diverselor culturi, folosind exclusiv tipologia, ar însemna din nou, pe baza exemplelor date mai sus, să punem semnul egalității între culturi și epoci surprinzător de diferite — de pildă neolitic anatolian = Vinča = Karanovo II = Vădastra = liniar-ceramică = Gumelnița = Cucuteni = Troia II—V etc.

Reiese, credem, cu claritate primejdia operării numai cu metoda tipologică. Aceasta însă nu înseamnă nici ignorarea acestei metode și

nici negarea intenselor relaţii, influenţe, imbricaţii şi inspiraţii culturale, ci numai sublinierea pericolului la care ne expune tipologia ruptă din contextul celorlalte date.

Revenind la afirmaţia noastră de mai sus şi ţinînd cont în primul rînd de rolul şi locul unor astfel de vase în viaţa spirituală a comunităţilor neo-eneolitice (şi chiar a acelora din epoca bronzului) credem că ele au fost generate de aceleaşi credinţe, putînd fi create independent unele de altele, fără a fi neapărat necesar un model iniţial după care să se inspire, iar perpetuarea lor ţine sigur de conservatorismul (firesc la acea dată) conceptelor şi practicilor vremii.

Sigur însă alta este situaţia în cazul pieselor de „import", a căror valoare în stabilirea relaţiilor de cronologie relativă nu mai este necesar să o subliniem şi noi.

ASPECTS OF THE RELATIONS BETWEEN THE ROMANIAN CHALCOLITHIC AND THE AEGEAN AND ANATOLIAN CULTURES

Abstract

The author emphasizes the vastness and the cultural and chronological implications of this subject, which has given rise to many, often controversial studies. Her purpose, however, is not to discuss it extensively, but to report an interesting discovery made in the Cucuteni (A1-A2) settlement at Tîrpeşti, a village belonging to the commune of Petricani in County Neamţ. It is a fragment of bowl with slightly carinated shoulder and reel-like handle, painted in deep red on the cream surface. It is alien to the Neolithic and Chalcolithic of Romania and even in the North-Balkan area. The only European analogues of the handle are found at Kritsana, Armenochori and Poliochni. Similar specimens come from the Chalcolithic at Beycesultan and Mersin, and from the Anatolian Early Bronze Age (Troy I).

These similarities suggest a parallelism between the Cucuteni A phase and the late Chalcolithic and Early Bronze Age in the Aegean and Asia Minor, but will have to be further discussed.

Methodology is also considered and arguments are put forward to show that it is risky to establish relations of relative chronology exclusively on the basis of typology.

Fig. 1. Broken bowl from Tîrpeşti.
Fig. 2. Vessels with human face; 1, from Gumelniţa; 2, from Vădastra (after B. Ionescu and D. Berciu).
Fig. 3. Vessels with human face; 1—2, from Troy; 3, from Kazanlik; 4, from Center (after C. W. Blegen, H. Todorova and N. Kalicz).

DATE NOI PRIVIND AȘEZĂRILE GETICE DIN DOBROGEA ÎN A DOUA EPOCĂ A FIERULUI

M. IRIMIA

Cercetările sistematice și descoperirile întîmplătoare din ultimele decenii au dus la creșterea numărului dovezilor arheologice privind populația autohtonă a Dobrogei în a doua epocă a fierului.

Dar, pentru perioada amintită, mai intens cercetate au fost necropolele sau mormintele tumulare, acumulîndu-se observații importante privind ritul și ritualul funerar, tipurile de cimitire și morminte getice. În schimb, pentru intervalul corespunzător celei de-a doua jumătăți a secolului V — secolul IV î.e.n. au fost identificate relativ puține așezări. Această aparentă „absență" a așezărilor, comparată cu numărul mai mare de necropole și morminte descoperite îngreuiază mult analiza aprofundată a situației populației locale. În perioada următoare — secolul III — începutul secolului I î.e.n. — descoperirile care indică existența unor așezări par să se înmulțească într-o oarecare măsură, după cum vom vedea mai jos, fără a deveni, totuși, nici ele prea numeroase.

În afara descoperirilor de pînă acum, unele intrate în literatura de specialitate, s-au semnalat în ultimii ani alte diferite materiale, rămase încă inedite. Vom înfățișa în cele ce urmează cîteva observații privind dovezile de locuire autohtonă pentru întreaga perioadă corespunzătoare secolelor V—I î.e.n., precizînd, atunci cînd va fi posibil și limitele cronologice în care aceste descoperiri se înscriu. Absența totală a cercetărilor în cele mai multe dintre așezări, mai ales în zona Dunării și în interiorul Dobrogei, va limita mult observațiile noastre, determinînd și o tratare inegală a stațiunilor noi ce vor fi menționate. Vom prezenta apoi un repertoriu al tuturor noilor descoperiri corespunzătoare acestei perioade.

* * *

Investigațiile arheologice efectuate pînă în prezent oferă posibilitatea înregistrării a 66 de localități, în multe dintre ele semnalizîndu-se două sau mai multe puncte de locuire autohtonă.

O primă constatare este că în Dobrogea cel mai mare număr de descoperiri — anume 34 — este situat în apropierea litoralului sau a lacurilor litorale [1]. Din cartarea acestora, reiese că cele mai multe par să fi fost concentrate în zona de influență a coloniilor vest-pontice. Chiar începutul și evoluția așezărilor autohtone din preajma coloniilor grecești sînt corelate, cel puțin în parte, cu al orașelor amintite, sau cu unele etape de înflorire ale acestora. Dacă ne referim la Histria observăm că în afara celor mai timpurii dovezi de locuire băștinașă din cetate și de pe platoul de vest [2], în unele așezări din apropiere, aflate în zona ei de influență — Histria-sat [3], Tariverde [4], Cogealac [5], Corbu, Piatra, Sinoe-Zmeica [6], Vadu [7] etc. întîlnim atît materiale arheologice autohtone și grecești timpurii, cît și din a doua jumătate a mileniului I î.e.n.

În legătură cu ponderea autohtonilor în cadrul populației grecești din cele trei colonii este dificil de dat un răspuns precis. Este posibil ca de la începutul colonizării grecești unii locuitori din împrejurimi să fi fost atrași în diferite sectoare de activitate, datorită intereselor și avantajelor reciproce. S-a apreciat că ar fi posibil ca unii localnici, identificați îndeosebi prin producția lor proprie de ceramică, să fi fost folosiți ca forță de muncă necalificată pentru atelierele ceramice descoperite la Histria [8], ori pentru alte îndeletniciri asemănătoare. În afara unor dovezi de locuire, o prezență timpurie a băștinașilor se constată chiar în necropola tumulară a cetății [9]. Grupul de morminte de caracter indigen conținea uneori atît ceramică locală, cît și alte elemente ale ansamblului funerar de caracter negrecesc. Eșalonarea complexelor funerare negrecești pe o perioadă îndelungată, pînă în secolele II—I î.e.n.,

1) Agigea ; 2) Albești ; 3) Arsa ; 4) 23 August ; 5) Babadag ; 6) Basarabi ; 7) Beidaud ; 8) Capul Dolojman ; 9) Cogealac ; 10) Constanța ; 11) Cotu Văii ; 12) Corbu ; 13) Costinești ; 14) Cumpăna ; 15) Dulcești ; 16) Eforie Sud ; 17) Enisala ; 18) General Scărișoreanu ; 19) Hagieni ; 20) Histria ; 21) Lazu ; 22) 2 Mai ; 23) Mangalia ; 24) Moșneni ; 25) Pecineaga ; 26) Piatra ; 27) Sarichioi ; 28) Sinoe ; 29) Straja ; 30) Tariverde ; 31) Techirghiol ; 32) Tuzla ; 33) Vadu ; 34) Vama Veche.

[2] Suzana Dumitru, Histria II, București, 1966, p. 40—41 ; 54—55 ; Maria Coja, Pontica, 3, 1970, p. 99 și urm.

[3] Locuirea din partea de sud a necropolei, cercetată parțial ; sec. VI—IV î.e.n. În nord-estul necropolei s-a constatat existența unui nivel de locuire din sec. III—II î.e.n. Cf. Vl. Zirra, Materiale, 9, 1970, p. 213.

[4] SCIV, 3, 1952, p. 269—272 ; 4. 1953, p. 129—136 ; 5. 1954, 1—2, p. 100—117 ; 6, 1955, 2—3, p. 543 ; Materiale, 4, 1957, p. 77—84 ; 5, 1959, p. 318—327 ; 7, 1961, p. 273—281 ; D. Berciu, DID, I, 1965, p. 90—91, 110, 121 ; C. Preda, Pontica, 5, p. 77—78.

[5] BCMI, III (1910), p. 141—143 ; V. Pârvan, Ulmetum, I, p. 532 și nota 3 ; p. 582 și nota 2 ; vezi și *Repertoriul*.

[6] Se precizează că ceramica greacă, între care și 56 de torți de amfore ștampilate, asigură datarea acestei așezări în secolele V—II î.e.n. fără întrerupere (SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 138—145 ; V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, București, 1957, passim).

[7] Sondaj de mică amploare, care a permis descoperirea în straturile superioare celui de la sfîrșitul secolului VI î.e.n. a unor „produse ceramice grecești și elenistice". Cu toate că autorii nu menționează descoperirea vreunei categorii ceramice negrecești, precizarea lor că așezarea ar reprezenta „un sat indigen" face posibilă existența unor asemenea materiale. (SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 145—146).

[8] M. Coja, Pontica, 3, 1970, p. 116, 118.

[9] P. Alexandrescu, Histria, II, 1966, p. 273—277.

după cum o dovedesc cîteva morminte plane de incinerație [10], atestă existența unor legături trainice și de durată cu populația autohtonă.

Mențiunile despre prezența indigenilor în interiorul orașelor grecești, în afara dovezilor arheologice, sînt extrem de puține. Unele antroponime băștinașe apar la Histria încă din secolele V—IV î.e.n. [11]. La Histria și Tomis inscripțiile păstrează unele nume traco-getice și în epoca romană [12]. Din operele lui Ovidiu reiese cu claritate prezența geților în interiorul Tomisului, deși el exagerează cînd afirmă că geții îi covîrșesc pe greci, schimbînd chiar limba greacă a tomitanilor [13]. Probabil datorită acestei prezențe reale el ajunge să înțeleagă limba geților, afirmînd că ar fi scris chiar un poem în această limbă [14].

Prezentă în mijlocul populației de origine greacă, antrenată desigur în procesul de producție, masa autohtonă, poate mai numeroasă decît o putem constata prin materialele arheologice care ne stau la îndemînă, a suferit, desigur, anumite înrîuriri în modul ei de viață și de producție. Astfel, influența pe care civilizația greacă a avut-o asupra populației autohtone poate fi evidențiată, printre altele și de unele caracteristici ale ceramicii getice [15].

Cercetările întreprinse la Tariverde sînt de o importanță deosebită pentru cunoașterea unor aspecte ale vieții materiale a populației autohtone din preajma coloniilor grecești în cea de-a doua epocă a fierului. Chiar dacă, așa cum s-a precizat [16], așezarea reprezenta un centru comercial histrian, realizat de la început în însuși teritoriul său rural și în structura căruia existau numeroși reprezentanți ai cetății milesiene, o altă parte a populației era constituită din elemente autohtone. Populația autohtonă de la Tariverde, adoptase, probabil, unele sisteme grecești de construcție și un mod de locuire cvasi-orășenesc, superior celui tradițional. În acest fel se poate considera că autohtonii de la Tariverde erau într-o anumită măsură elenizați. Cercetările de mai mică amploare întreprinse la Sinoe și Vadu au dovedit existența unor descoperiri, desigur și a unor situații asemănătoare celor de la Tariverde.

În afara acestor așezări investigate prin săpături de o mai mare amploare sau numai sondate, cercetările de suprafață au permis identificarea și a altor așezări în zona de influență a Histriei. Considerăm că în aceeași situație s-ar fi putut afla și așezările situate la o depărtare nu prea mare de colonia greacă, cum ar fi cele de la Histria-sat, Cogealac, Corbu de Sus, Capul Midia, Piatra [17] etc. Cu toate că nu se poate preciza pentru fiecare locuire ori complex funerar măsura în care el este grecesc, getic sau de influență nord-pontică, se poate considera că atît așezările cît și necropolele ilustrează existența în împrejurimile

[10] idem, SCIV, 13, 1963, 2, p. 325—334.
[11] Al. Suceveanu, St. Cl., 7, 1965, p. 280, nr. 10 și 11.
[12] R. Vulpe, HAD, p. 190—191 ; I. I. Russu, SCIV, 9, 1958, 1, p. 50—54.
[13] Tristia, V, 2, 67—68 ; Ex Ponto, IV, 13, 18—20.
[14] Ex Ponto, IV, 13, 17—29.
[15] Pentru influența greacă asupra tehnicii de confecționare, mai ales în legătură cu adoptarea și prelucrarea unor tipuri de vase grecești în cadrul ceramicii autohtone de la Histria, cf. M. Coja, Pontica, 3, 1970, p. 121—122.
[16] C. Preda, Pontica, 5, 1972, p. 83.
[17] Vezi *Repertoriul.*

Histriei, ca și ale celorlalte orașe grecești, a unei populații eterogene, de „mixhellenes".

O situație asemănătoare, în parte, celei de la Histria, întîlnim și la Capul Dolojman (Argamum ?) [18]. Chiar dacă cercetările întreprinse aici nu au dovedit existența unor complexe de locuire autohtone, ceramica indigenă întîlnită „în toate straturile" [19] constituie o dovadă importantă a prezenței băștinașilor în această așezare.

Sub o anumită influență histriană sau a cetății Argamum, cel puțin din punct de vedere al inventarului ceramic, s-ar fi putut afla și unele așezări mai îndepărtate, de la Babadag [20], Beidaud [21], Sarichioi [22] sau Enisala [23], ca și unele descoperiri funerare din aceeași zonă [24] cu un bogat inventar grecesc și elenistic. Dar în cazul acestor așezări caracterul lor autohton este mult mai evident, iar influența greacă se constată mai ales din cantitatea mare a ceramicii importate, produsă uneori chiar în atelierele histriene [25], ca și din unele trăsături ale ceramicii autohtone contaminate de modelele grecești. Dar atît așezarea nefortificată de la Sarichioi, cu locuințe de suprafață, podine de lut, vetre și gropi specifice așezărilor autohtone din stînga Dunării, cît și cea de la Beidaud, fortificată cu valuri de pămînt și șanțuri de apărare, prezintă trăsături proprii lumii getice.

O altă caracteristică a așezărilor aflate sub influența Histriei, îndeosebi a acelora din imediata sa vecinătate, o constituie începutul lor relativ timpuriu, încă din secolul V î.e.n. sau chiar mai devreme, în raport cu alte descoperiri similare din apropierea celorlalte colonii, care

---

[18] Așezarea, a cărei existență este dovedită pentru Hallstatt-ul mijlociu și tîrziu, continuă și în secolele următoare. În stratul de cultură din secolele V—III î.e.n. s-au surprins două nivele de locuire. În ceea ce privește stratul elenistic, s-a precizat că deși zona cercetată pînă în anul 1972 nu prezenta o stratigrafie clară, fragmentele ceramice acoperă secolele III—I î.e.n. ; cf. M. Coja, BMI, 41, 1972, p. 33 și urm.

[19] Ibidem, p. 36.

[20] Pe aceeași colină unde este amplasată așezarea fortificată hallstattiană au fost descoperite și urmele unei locuiri din sec. IV î.e.n., constînd din ceramică autohtonă asociată cu ceramică greacă ; S. Morintz, Dacia, N.S. 8, 1964, p. 102.

[21] Așezare fortificată, al cărei prim sistem de apărare atribuit epocii hallstattiene ar fi fost dublat în a doua epocă a fierului de un nou val de apărare cu șanț adiacent. Autorii săpăturilor consideră că la Beidaud viața ar fi evoluat continuu, materialul autohton completîndu-se în secolele VI—IV î.e.n. cu un bogat inventar ceramic grecesc. (Cercetări G. Simion, El. Lăzurcă).

[22] În anul 1976 a început cercetarea unei așezări nefortificate întinse. Ceramica este reprezentată de exemplare autohtone lucrate cu mîna, grecești cenușii și de import. Pe baza materialului arheologic descoperit așezarea a fost datată într-un interval corespunzător sfîrșitului secolului V-sau începutului secolului IV-secolul II î.e.n. (Irina Oberländer-Tîrnoveanu, *Așezarea getică de la Sarichioi, în lumina descoperirilor arheologice*, comunicare prezentată la sesiunea științifică a muzeului din Constanța, 23—25 octombrie 1978).

[23] În zona cunoscutei necropole daco-romane din secolele I—II e.n. a fost sesizată o locuire getică mai veche (sec. I î.e.n.) ; cf. M. Babeș, SCIV, 22, 1971, 1, p. 21, 23 și nota 11.

[24] Jurilovca (V. Canarache, *op. cit.*, p. 380—381) ; Ceamurlia de Jos (D. Berciu, *Cultura Hamangia*, I, București, 1966, p. 166—168) ; Enisala (G. Simion, Peuce, 2, 1971, p. 63—129) ; idem, Thraco-dacica, 1976, p. 147—163 ; idem, Peuce, 6, 1977, p. 49—57) ; Zebil (material inedit în muzeul din Constanța).

[25] P. Alexandrescu, Dacia, NS, 16, 1972, p. 113—131 ; idem, Histria, IV, 1978, p. 97, nr. 639 (amforă pélike de la Satu Nou) ; M. Coja, P. Dupont, Histria, V, 1979.

par mai tîrzii. Această observație poate fi făcută și pentru unele descoperiri funerare din zona Histriei [26], mai timpurii decît cele din preajma Tomisului și a Callatisului.

Un al doilea oraș grecesc care grupează în jurul său un mare număr de așezări este Callatisul. Pot fi considerate ca aflîndu-se sub influența sa directă așezările de la Albești [27], Arsa [28], 23 August [29], Cotu Văii [30], Hagieni [31], 2 Mai [32], Vama Veche [33], poate chiar Dulcești [34], Moșneni [35], General Scărișoreanu și Pecineaga [36].

Influența greacă cea mai evidentă se poate constata la Albești, unde atît zidul de incintă, cît și unele locuințe au fost construite după tehnica greacă. De asemenea locuințele de piatră, de mari dimensiuni, pavajul cu canal acoperit de lespezi și bogăția deosebită a inventarului grecesc, arată puternica amprentă callatiană în evoluția acestei așezări. Întemeiată probabil din inițiativa callatienilor în propriul lor teritoriu rural, așezarea avea o importantă componentă autohtonă, getică și poate chiar una scitică.

Unele elemente grecești în construcția locuințelor — cum ar fi temeliile rectangulare de piatră ecarisată — s-au putut observa și în alte așezări, aflate probabil tot sub influența Callatisului, mai ales la Pecineaga și General Scărișoreanu.

---

[26] Cum sînt cele de la Histria-sat (Vl. Zirra, *loc. cit.*), și Corbu de Jos (ultimul sfert al secolului VI-secolul V î.e.n. ; cf. M. Bucovală, M. Irimia, Pontica, 4, 1971, p. 41—56 ; M. Irimia, Pontica, 8, 1975, p. 95—102).

[27] Așezarea, aflată la aproximativ 2 km sud-vest de centrul comunei, pe un bot de deal apărat pe trei laturi, a fost identificată în 1971 și cercetată începînd cu anul 1974. Prezintă un zid de incintă mai vechi și altul mai nou, precum și cel puțin două nivele de locuire. A fost întemeiată în prima jumătate a secolului IV î.e.n. iar încetarea existenței sale este fixată, pe baza descoperirilor de pînă în prezent, în secolul I î.e.n. — aceasta corelîndu-se cu unul din evenimentele istorice ale epocii. (A. Rădulescu, N. Cheluță-Georgescu, M. Munteanu-Bărbulescu, Materiale și cercetări arheologice ; a XIII-a sesiune anuală de rapoarte, Oradea, 1979, p. 167—174). Tot din localitatea Albești, dar dintr-un alt punct („La vie") provin materiale ceramice lucrate cu mîna și elenistice. (M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 48—50). O altă toartă ștampilată la M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, N.S., 13, 1969, nr. 1178).

[28] Din această localitate provin fragmente de vase lucrate cu mîna, precum și torți de amfore ștampilate. Secolele IV—II î.e.n. (M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 267, nr. 1178 ; M. Irimia, Pontica, 6, p. 52—53, nr. 1—6).

[29] Pe malul de nord al lacului, pe o mică peninsulă, a fost identificată o locuire de epocă greco-romană (V. Boroneanț, Pontica, 10, 1977, p. 324). Din zona localității provine de asemenea o monedă callatiană din secolul III î.e.n. (cabinetul numismatic al muzeului din Constanța ; identificare R. Ocheșeanu).

[30] M. Irimia, Pontica, 6, p. 52. Noile descoperiri în repertoriu.

[31] Din zona localității, fără să cunoaștem cu exactitate locul, provin fragmente de vase lucrate cu mîna și elenistice. Sec. IV—II î.e.n. (M. Irimia, Pontica, 6, p. 50—52).

[32] În nord-vestul comunei, în grădina C.A.P.-ului a fost identificată o așezare greco-romană. (V. Boroneanț, *op. cit.*, p. 324, nr. 25).

[33] În două puncte diferite (V. Boroneanț, *op. cit.*, p. 324, nr. 27, 28).

[34] Din zona localității, fără a cunoaște locul, provin mai multe fragmente ceramice elenistice. Sec. IV—III î.e.n. (M. Irimia, Pontica, 6, p. 53, 56).

[35] De aici provin mai multe ștampile de amfore elenistice din sec. III—II î.e.n., un denar roman republican, precum și mai multe fragmente de vase lucrate cu mîna. (M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 15 și nota 136, p. 267, nr. 1175—1177 ; M. Irimia, Pontica, 6, p. 58—60).

[36] Repertoriul.

În jurul Tomisului par să se fi grupat, de asemenea, unele așezări, între care pot fi amintite cele de la Constanța-Palas [37], Lazu [38], Agigea [39], Eforie Sud [40], Techirghiol [41], Cumpăna [42], Straja [43], poate și Basarabi [44]. În nici una dintre ele nu s-au întreprins cercetări sistematice, astfel încît nu cunoaștem nici cărui tip de așezare le aparțin, nici caracteristicile locuințelor. În ceea ce privește existența unor comunități omenești în a doua epocă a fierului în jurul lacurilor Techirghiol și Agigea — în antichitate probabil golfuri lagunare — materialele descoperite ne îndreptățesc să presupunem că aceste zone au fost cu siguranță locuite în secolele III—I î.e.n., poate chiar mai devreme. S-au descoperit atît materiale elenistice cît și autohtone. Apariția la suprafața terenului a unor urme de zidărie și țigle ar putea reprezenta indici ai existenței locuințelor de suprafață de tipul celor de la Tariverde, Sinoe-Zmeica sau Albești, ceea ce nu exclude, însă și prezența unor locuințe-bordei.

Între așezările litorale în care întîlnim atît material arheologic greco-elenistic, cît și autohton, un loc aparte îl dețin, se pare, cele de

---

[37] Idem.

[38] În nord-vestul localității, la circa 500 m de cimitirul sătesc au fost descoperite fragmente răzlețe de amfore de Heraclea și Thasos. (Cercetări de suprafață M. Irimia, S. Baraschi, în anul 1973, pe traseul canalului ; cf. M. Irimia, *Probleme de cercetare, conservare și valorificare a monumentelor arheologice de pe traseul canalului Dunăre-Marea Neagră*, Repertoriu, nr. 88, manuscris).

[39] Din partea de nord-est a lacului Agigea pînă la sud-vest de lac se întinde o mare așezare greco-romană, datată în secolele II î.e.n.-III e.n. (H. Slobozianu, Materiale, 5, 1959, p. 736, 741, 743—745 ; V. Boroneanț, *op. cit.*, p. 320, nr. 10). La aproximativ 500 m vest de moara de măcinat scoici se află o altă așezare cu multă ceramică elenistică și romană. (Cercetări de suprafață M. Irimia și S. Baraschi, în anul 1973, pe traseul canalului Dunăre-Marea Neagră ; cf. M. Irimia, *Probleme de cercetare...*, Repertoriu, nr. 81, manuscris. Rectificăm cu acest prilej tipul amforei descoperite într-un mormînt de la Agigea, aceasta fiind de Chios și nu de Thasos (cf. M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 62 și pl. XXI/2). Exemplarul aparține unui tip răspîndit în bazinul mediteraneean și al Mării Negre în secolele IV—III î.e.n.

[40] De aici provine o toartă de amforă ștampilată. (H. Slobozianu, Materiale, 5, 1959, p. 738—739 și fig. 6/2).

[41] Pe malul de vest al brațului Urluchioi, pe o întindere de cîteva hectare a fost identificată o așezare cu materiale grecești și romane. (Semnalată de V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, p. 55, nota 111 ; H. Slobozianu, Materiale, 5, 1959, p. 740 ; V. Boroneanț, *op. cit.*, p. 321, nr. 31).

[42] La aproximativ 1,5 km în sud-estul localității apar fragmente ceramice elenistice răzlețe, care par să indice urmele unei locuiri de mică intensitate. (Cercetări de suprafață, M. Irimia și S. Baraschi, în anul 1973, pe traseul canalului ; cf. M. Irimia, *Probleme de cercetare...*, Repertoriu, nr. 79, manuscris).

[43] Pe versantul sudic al văii aflate între localitățile Valea Seacă și Straja, pe un bot de deal situat la aproximativ 300 m de digul lacului Straja s-au descoperit urme de locuire elenistice și romane. (Cercetări de suprafață P. Diaconu și Gh. Papuc, în anul 1973, pe traseul canalului ; cf. M. Irimia, *Probleme de cercetare...*, Repertoriu, nr. 73).

[44] Pe malul lacului, către nord, între calea ferată și poștă, iar mai departe spre Schitu, s-au identificat urmele unei locuiri greco-romane, din care pare să provină și un tezaur de denari romani republicani (B. Mitrea, Pontica, 3, 1970, p. 131—137 ; V. Boroneanț, *op. cit.*, p. 323, nr. 22). În 1934—1935 au fost semnalate mai multe descoperiri în zona localității Schitu (R. Vulpe, An. Dob., 15, 1934, p. 209 ; 16, 1935, p. 181—189). În anul 1956, V. Canarache a întreprins un sondaj în așezare, descoperind ceramică autohtonă și elenistică, precum și 53 de torți ștampilate. (V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, passim ; H. Slobozianu, I. Țicu, SCIV, 17, 1966, p. 679—702. Vezi și repertoriul).

la Costineşti [45] şi Tuzla [46] identificate ipotetic cu Parthenopolis [47] şi respectiv Stratonis [48]. Nu poate fi exclusă, totuşi, nici posibilitatea ca aceste aşezări să fi fost influenţate de Callatis şi respectiv de Tomis.

O problemă importantă pe care o ridică descoperirile dintre Constanţa şi Mangalia, ca şi cele din zona de influenţă a Callatisului, este identificarea şi localizarea celor şapte aşezări considerate de Plinius cel Bătrîn [49] ca aparţinînd regiunii ocupate de *Scythae Aroteres*. Chiar dacă nici localizarea Parthenopolis-ului, citat printre cele şapte aşezări, nici a altora, nu este încă deplin confirmată de vreo descoperire edificatoare [50], se poate aprecia, pe baza datelor existente, că aşezarea de la Schitu-Costineşti a cunoscut o importantă dezvoltare în epoca elenistică. În cazul în care aceasta, ori alte aşezări dintre Tomis şi Callatis, ori din sudul Dobrogei, au aparţinut zonei de influenţă a sciţilor agricultori, este posibil ca o componentă etnică importantă a acestora să fie scitică.

Din acest punct de vedere observăm în zona litorală a Dobrogei persistenţa ritului inhumaţiei în secolele V—IV î.e.n. [51] sau chiar mai tîrziu [52], într-o epocă în care, în restul regiunii, ca de altfel în întreaga lume geto-dacică, se generalizase incineraţia. În unele morminte tumulare de la Histria şi Topraisar întîlnim practica depunerii animalelor sacrificate, dar pe care nu o putem lega numai de un anumit element etnic, deoarece o constatăm atît în bazinul egeean ori la traci [53], cît şi în zona nord-pontică [54]. Pe de altă parte, descoperirile ceramice ori de alte materiale de aspect nord-pontic sînt răspîndite mai ales în nordul şi în estul Dobrogei, zona vestică şi sud-vestică neoferindu-ne pînă acum asemenea obiecte. Coloratura nord-pontică a unor materiale ceramice

---

[46] În zona farului sînt urmele unei aşezări bogate, cu materiale greceşti, elenistice şi romane ; o altă aşezare — poate prelungirea celei dintîi, se află la circa 2 km spre sud de far. În vestul localităţii, în apropierea lacului Techirghiol se află o altă aşezare, în zona căreia s-au observat recent temelii de construcţii. Alte materiale s-au descoperit la „Cărămidărie". (H. Slobozianu, Materiale, 5, 1959, p. 737—740 ; V. Boroneanţ, *op. cit.*, p. 322, nr. 17). Vezi şi repertoriul.

[47] R. Vulpe, Balcania, 6, 1943, p. 14 ; idem HAD, p. 63, 69.

[48] Tabula Peutingerianna, segm. VIII ; Scutum Durae Europi ; Geogr. Rav., IV, 5. V. Pârvan, Rendicondi della Pontificia Academia Romana di Archeologia, 2, 1924, p. 17—135.

[49] Nat. Hist., IV, 11 (18), 41.

[50] Regretatul Nicolae Gostar considera, într-o ultimă comunicare, aşezările menţionate de Plinius, drept colonii macedonene, localizînd Parthenopolis-ul la Albeşti (cf. *Coloniile macedonene din Dobrogea*, comunicare prezentată la sesiunea din Constanţa, 21—23 octombrie 1977).

[51] La Corbu de Jos (M. Bucovală, M. Irimia, Pontica, 4, 1971, p. 41—56 ; M. Irimia, Pontica, 8, 1975, p. 95—102) ; Histria-sat (Vl. Zirra, Materiale, 9, 1970, p. 213—220) ; Nuntaşi (A. Rădulescu, SCIV, 12, 1961, 2, p. 387—393) ; Ceamurlia de Jos (D. Berciu, Cultura Hamangia, I, Bucureşti, 1966, p. 166—168), Constanţa-Sud-Fabrica de oxigen, Cumpăna, (material inedit în muzeul din Constanţa). În nord-estul Dobrogei sînt cunoscute două morminte de inhumaţie la Murighiol (Exp. Bujor, Materiale, 3, 1957, p. 247 ; 5, 1959, p. 326), iar circa 6% din totalul mormintelor necropolei de la Enisala sînt tot de inhumaţie (G. Simion, Peuce, 6, 1977, p. 49—57).

[52] În secolul II î.e.n., la Comana (A. Aricescu, St. Cl., 3, 1962, p. 81 ; pentru datarea bolului, R. Ocheşeanu, Pontice, 2, 1969, p. 224).

[53] Stuart Piggott, Antiquity, 36, 1962, p. 110 şi urm. ; M. Čičikova, Izvestiia-Sofia, 31, 1969, p. 69—90.

[54] A. Ilinskaia, Skifî dneprovskogo lesostepnogo Levoberejiia, Kiev, 1969, p. 25, 28—29, 38 şi fig. 13, 16, 17.

descoperite în așezările litorale (la Histria, Tariverde, Sinoe, Albești), sau în morminte (la Neptun [55] și Topraisar [56]), ar putea fi legată și de permanentele legături existente între orașele grecești de pe litoralul nordic și vestic al Mării Negre, implicit între comunitățile umane locale din preajma lor. Unii cercetători consideră că începînd de pe la mijlocul secolului IV î.e.n. sau chiar mai devreme[57], se poate vorbi și de prezența unor comunități scitice în Dobrogea. Dintr-un pasaj din Thucydides [58] reiese că în sec. V î.e.n., regiunea era locuită de geți împreună cu o altă populație vecină cu sciții și înarmată în același fel cu aceștia din urmă. Această populație nu poate fi identificată cu precizie, putînd fi vorba fie de geții care locuiau în imediata apropiere a Dunării și care împrumutaseră unele obiceiuri ale sciților nord-pontici, fie de unele populații de caracter scitic care au trecut Dunărea in epoca anterioară [59] și au fost asimilate în masa geților, cărora le-au transmis totodată și unele elemente de cultură materială [60]. Spre sfîrșitul secolului al III-lea și în cel următor vom întîlni în regiunea dintre Callatis și Odessos grupuri de sciți, fapt relevat atît de apariția în zonă a cunoscutelor monede cu efigia „regilor" lor [61], cît și de unele izvoare epigrafice [62]. Cam în aceeași vreme (sec. III—II î.e.n.) Dobrogea este denumită prima dată Scitia [63], nume pe care-l va păstra multă vreme. Dar, acest fapt nu înseamnă absența populației getice din zona litorală a Dobrogei, populație care este identificată, între altele și printr-un inventar arheologic caracteristic [64], cu atît mai mult cu cît în cele din urmă enclava scitică va sfîrșit prin a fi asimilată complet de masa autohtonă a regiunii.

Cu toată că nu s-au întreprins săpături sistematice de amploare, totuși urme de locuire relativ numeroase din a doua epocă a fierului au fost semnalate și pe malul dobrogean al Dunării. De-a lungul fluviului se afla o zonă deosebit de bogată, care oferea condiții prielnice de viață comunităților omenești. Dunărea, principala arteră comercială și căile de uscat care traversau Dobrogea asigurau un contact permanent între populația autohtonă și orașele vest-pontice, implicit o pene-

[55] C. Iconomu, Pontice, 1, 1968, p. 259 și fig. 1.
[56] M. Irimia, Pontica, 9, 1976, p. 37—56.
[57] V. Iliescu, Cercetări istorice, 3, 1972, Iași, p. 59—64.
[58] II, 96, 1.
[59] Informații în legătură cu primele incursiuni scitice la sud de Dunăre întîlnim la Herodot, IV, 40. Asupra evenimentului, fixat de istorici pe la 495 î.e.n. și considerat mai degrabă un raid de jaf decît o acțiune organizată, vezi P. Alexandrescu, SCIV, 7, 1956, 3—4, p. 335.
[60] P. Alexandrescu, în *Le rayonnement des civilisations grecque et romaine sur les cultures périphériques*, Paris, 1965, p. 406 și urm.
[61] V. Canarache, SCIV, 1, 1950, 1, p. 215—258 ; R. Ocheșeanu, Pontica, 5, 1972, p. 485—486 ; O. Mărculescu, comunicare prezentată la sesiunea muzeului din Constanța, octombrie 1974. În legătură cu datarea acestor emisiuni monetare în sec. II î.e.n., fără a exclude sfîrșitul secolului precedent și începutul celui următor, Gh. Poenaru-Bordea, BSNR, 67—69 (1973—1975), 1975, p. 25 ; C. Preda, BSNR, 67—69 (1973—1975), 1975, p. 66.
[62] G. Mihailov, IGB, I^2, Sofia, 1970, 41.
[63] D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*^{2}, București, 1967. p. 186—221.
[64] Între acestea se remarcă vasele în formă de sac și de clopot, ornamentate cu brîie alveolate sau apucători plate, cănile, străchinile și mai ales cățuile, apărute în număr relativ mare la Albești.

traţie masivă a mărfurilor greceşti în această arie. Pînă în prezent au fost semnalate urmele unor aşezări din a doua epocă a fierului în 21 de localităţi de pe malul Dunării, situate între Ostrov şi gurile fluviului. Dintre acestea 17 sînt situate în imediata sa vecinătate [65], iar patru sînt la o distanţă ceva mai mare de fluviu [66].

Un important grup de descoperiri, care cuprinde aşezările de la Ostrov [67], Gura Canliei [68] şi Izvoarele [69], este situat în colţul de sud-vest al Dobrogei. Acestora li se poate adăuga şi un număr relativ mare de necropole identificate în zonă [70]. Descoperirea la Izvoarele, în plin mediu getic, a unor vîrfuri de săgeţi — semne premonetare, produse probabil la Histria, dovedeşte că sfera activităţii comerciale a coloniei milesiene se întinsese aici încă din secolele VI—V î.e.n. După cum s-a arătat [71], apariţia acestor „importuri" reflectă o realitate de durată, fapt pentru care stă mărturie constatarea că ele continuă în a doua jumătate a secolului V î.e.n. cu monedele histriene de bronz cu „roata" descoperite la Izvoarele, Adamclisi, ori mai în aval, la Capidava [72]. La sfîrşitul acestui secol şi în cele următoare gama importurilor greceşti în acest spaţiu va fi deosebit de bogată, datorită mai ales ceramicii de lux şi amforelor. Moneda de bronz histriană de la Ostrov [73] dovedeşte continuitatea acestor legături pînă într-o epocă mai tîrzie, cînd piaţa acestei zone va fi dominată de Callatis, ale cărei monede înlocuiesc şi în acest spaţiu pe cele histriene. Monedele callatiene autonome sînt semnalate la Ostrov, Canlia, Satu Nou, ca şi mai departe, la Tulcea,

[65] 1) Ostrov ; 2) Gura Canliei ; 3) Izvoarele ; 4) Oltina ; 5) Haţeg ; 6) Rasova-Malul-Roşu ; 7) Ivrinezu Mic ; 8) Cernavodă ; 9) Ştefan cel Mare ; 10) Seimeni ; 11) Dunărea ; 12) Capidava ; 13) Hîrşova ; 14) Troesmis ; 15) Dinogetia ; 16) Tulcea ; 17) Mahmudia.

[66] 1) Topolog ; 2) Malcoci ; 3) Floreşti (=Islam Geaferca) ; 4) Beştepe.

[67] În zona situată între Ostrov şi punctul „Regie", la circa 2 km în aval de anticul Durostorum, au fost descoperite o fibulă de bronz de tipul cu noduli pe arc (V. Culică, SCIV, 21, 1970, 4, p. 619—622, nr. 3), două torţi de amfore ştampilate din secolele III—II î.e.n. (N. Conovici, C. Muşeţeanu, SCIVA, 26, 1975 p. 546, nr. 23—24), o didrahmă de argint histriană precum şi o monedă de bronz de aceeaşi provenienţă din secolele II—I î.e.n. (N. Conovici, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 89, nr. 10, 11). Din perimetrul oraşului Durostorum se cunosc mai multe monede histriene de argint, între care şi patru tezaure (B. Mitrea, St. Cl., 7, 1965, p. 165).

[68] Repertoriul.

[69] În zona cunoscutei aşezări antice Sucidava, în punctul Kala Gherghi, au fost descoperite materiale diferite : trei vîrfuri de săgeţi cu valoare monetară din a doua jumătate a secolului VI-prima jumătate a secolului V î.e.n. ; două monede histriene de bronz cu roata (N. Conovici, *op. cit.*, p. 87—88) ; o fibulă de bronz cu nodozităţi (V. Culică, *op. cit.*, nr. 2) ; ceramică autohtonă lucrată cu mîna, ceramică cenuşie lucrată la roată, imitaţii locale după bolurile megariene, datate în secolele III—II î.e.n. (V. Culică, *O davă sud-dunăreană milenară : Sagadava*, mss. şi fig. 1/1, 2 ; 2 ; 3 ; 4) ; mai multe ştampile de amfore din Thasos, Rhodos, Kolofonion, Sinope (N. Conovici, C. Muşeţeanu, *op. cit.*, p. 547, nr. 23 ; N. Conovici, *op. cit.*, p. 547, nr. 27 ; V. Culică, *O davă sud-dunăreană*). De aici sînt cunoscute şi o monedă dacică de tip Vîrteju-Bucureşti, o drahmă de tip Alexandru-Filip al III-lea Arideul, cîteva monede autonome din Histria, Callatis, Tomis, Dionysopolis, Herson, precum şi denari romani republicani din sec. II—I î.e.n. (V. Culică, *O davă sud-dunăreană*).

[70] La Ostrov, Bugeac (două necropole), Canlia, Satu Nou, Viile, Băneasa etc.

[71] N. Conovici, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 90.

[72] R. Ocheşeanu, BNSR, 67—69 (1973—1975), 1975, p. 45—48.

[73] N. Conovici, *op. cit.*, p. 89, nr. 11.

Murighiol și chiar la Histria, într-o vreme în care cetatea milesiană era în declin [74].

Tot în acest spațiu, la Izvoarele, apar monede geto-dacice de tip Vîrteju-București [75], dovadă a legăturilor comunităților de aici cu cele din stînga Dunării. Alte monede din zonă atestă inițierea unor legături comerciale cu orașele Tomis [76] și Dionysopolis [77].

Imitațiile locale după boluri megariene, descoperite la Izvoarele, cele cîteva ștampile de amfore elenistice tîrzii, moneda histriană de bronz din sec. II-I î.e.n. de la Ostrov [78], denarii romani republicani de la Canlia [79] și Izvoarele [80] dovedesc, printre altele, și continuitatea locuirii autohtone în perioada tîrzie a civilizației de tip Latène din Dobrogea, cînd alte mărturii lipsesc.

Un grup de descoperiri cuprinde așezările de la Rasova [81], Hațeg, Ivrinezu Mic [82], Ștefan cel Mare [83], Cernavodă [84], Seimenii Mari [85], Dunărea [86], cărora li se pot adăuga și necropolele ori mormintele identificate

[74] M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 65, nota 103.

[75] supra, nota 69.

[76] Monede tomitane s-au găsit la Satu Nou (B. Mitrea, SCIV, 16, 1965, 3, p. 608, nr. 4) și Izvoarele (supra, nota 69).

[77] O asemenea monedă s-a descoperit la Izvoarele (supra, nota 69).

[78] supra, nota 67.

[79] D. Vîlceanu, SCIV, 13, 1962, 1, p. 142.

[80] supra, nota 69.

[81] În așezarea hallstattiană din punctul Malul Roșu au fost descoperite de asemenea resturile unor locuințe de suprafață, mai multe gropi menajere și ceramică autohtonă ori elenistică din a doua epocă a fierului. (M. Irimia, Pontica, 7, 1974, p. 87—88, 126—129).

[82] Repertoriul.

[83] La nord-vest de șoseaua Cernavodă-Constanța, în partea de est a carierei de piatră a fabricii de ciment Cernavodă, pe versanții de nord-est și sud ai dealului Bogdaproste au apărut mai multe fragmente de amfore de Thasos și Rhodos, printre care și o ștampilă rhodiană. (Cercetări de suprafață M. Irimia, Em. Muscalu, Al. Barnea, pe traseul canalului, în anul 1974 ; cf. M. Irimia, *Probleme de cercetare...*, Repertoriu, nr. 12, manuscris). Din alt punct, aflat pe muchia de sud a văii Carasu și pe botul dealului Aleca, în fața barajului canalului de irigații au fost strînse fragmente ceramice elenistice și autohtone. (Cercetări de suprafață P. Alexandrescu, P. Diaconu, S. Baraschi, pe traseul canalului ; cf. M. Irimia, *Probleme de cercetare...*, Repertoriu, nr. 15, manuscris).

[84] Pe platoul de formă triunghiulară din dreptul insulei Hinog, unde este localizată cetatea Axiopolis, au fost descoperite de-a lungul anilor diferite fragmente de amfore elenistice, printre care ștampile de amfore rhodiene din secolele III—II î.e.n. (În legătură cu Axiopolis, Gr. Tocilescu, în *Festschrift zu Otto Hirschfelds 60. Geburtstage*, Berlin, 1903, p. 354—359 ; R. Netzhammer, *Die christlichen Altertümmer der Dobrudscha*, București, 1918, p. 113—128 ; C. Schuchradt, PZ, 15, 1924, p. 9—27 ; I. Barnea, SCIV, 11, 1960, 1, p. 69—78 ; R. Vulpe, Pontice, 2, 1969, p. 155, 157). Precizăm cu acest prilej că lectura corectă a ștampilei amforei heracleene cu nr. inv. 20474 descoperită la „Pădurica Mică" (cf. M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 17, 19, pl. XVIII/3, I/2 și XXII/2 este ’επὶ [Σ]κύδ[α] ; *Pridik*, 1917, p. 119, nr. 1 ; p. 26, nr. 153. Conform acestei lecturi, amfora — căreia îi lipsește numele producătorului — ar putea aparține grupei I-a cronologice (cf. I. B. Brashinsky, NE, 5, 1965, p. 24—27 ; EIRENE, 11, Praga, 1973, p. 131—132).

[85] Repertoriul.

[86] În locul denumit „Vii" la cîteva sute de metri de cimitirul tumular de la capătul văii Zavalului a fost identificată o așezare datînd din Latène-ul mijlociu. (D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971, p. 25).

în numeroase puncte din această zonă [87]. Deocamdată descoperirile de materiale autohtone și grecești din acest spațiu nu sînt la fel de timpurii cu cele din sud-vestul Dobrogei, ele datîndu-se mai ales în secolele IV—II î.e.n. Pînă cînd cercetările viitoare vor confirma sau infirma această observație, se pare că dezvoltarea unora dintre așezările de aici poate fi legată într-o oarecare măsură de întemeierea și dezvoltarea Axiopolisului și de circulația negustorilor în zonă. Aceștia, probabil încă de la sfîrșitul secolului IV î.e.n. sau din cel următor, vor traversa tot mai mult Dobrogea, pe o rută directă dintre Tomis și Dunăre, reducînd un mare ocol și făcînd astfel o considerabilă economie de timp [88].

Deși datele arheologice concludente lipsesc, putem presupune că la Axiopolis, așezare implantată adînc în mediul getic [89], populația autohtonă era mult mai numeroasă decît în coloniile vest-pontice, poate chiar majoritară. Din punct de vedere politic este posibil ca în unele etape ale istoriei sale, așezarea să se fi aflat sub influența diferitor „basilei" geți din Dobrogea ori de peste Dunăre. Axiopolis-ul și așezările din apropiere, de la Ștefan cel Mare, Seimeni, Dunărea, Rasova etc. beneficiau în primul rînd de avantajul drumului direct spre Tomis. Ajunse în acest spațiu mărfurile grecești se răspîndeau apoi cu destulă ușurință pe alte rute paralele fluviului, în aval și amonte.

Un alt grup de descoperiri cuprinde așezările din perimetrul Capidava [90], Hîrșova [91], Topolog [92] și Troesmis [93] cărora li se pot adăuga și unele complexe funerare [94]. După cum arătam mai sus, de la Capidava provine, printre altele și o monedă histriană cu roata, care atestă inițierea timpurie a unor legături comerciale cu coloniile vest-pontice.

---

[87] La Dunăreni, Rasova, Cochirleni, Cernavodă, Mircea Vodă, Dunărea etc. (M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 7 și urm. ; alte materiale inedite din unele puncte se află în muzeul din Constanța).

[88] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 155.

[89] Unii istorici consideră plauzibilă ipoteza după care Axiopolis ar fi fost întemeiat sub Lysimach (J. Weiss, *Die Dobrudscha in Altertum*, Sarajevo, 1911, p. 29 și 45 ; V. Pârvan, *Getica : O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 64 ; R. Vulpe *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 81 ; I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 20, nota 5).

[90] La aproximativ 1,5 km nord-nord-vest de castrul roman, în zona văii Alvănești, au fost recoltate materiale ceramice din a doua epocă a fierului (P. Diaconu, R. Florescu, *Capidava, I*, 1958, p. 245). În anul 1976 au fost cercetate parțial, în aceeași zonă, trei bordeie dreptunghiulare, cu vetre și ceramică specifică ; de aici provine și un denar roman republican (informație N. Cheluță-Georgescu).

[91] Începuturile așezării getice de pe dealul cetății au fost fixate încă în sec. V î.e.n., considerîndu-se că de pe atunci localnicii se aflau în relații comerciale cu grecii, relații care se vor intensifica în secolele următoare (A. Aricescu, Pontica, 4, 1971, p. 352). S-au descoperit de-a lungul anilor mai multe fragmente de amfore elenistice datate în secolele IV—II î.e.n., printre care și cîteva ștampile (Gr. Tocilescu, AEM, 11, 1887, p. 64, nr. 130—133 ; V. Pârvan, AARMSI, II, 17, București, 1913, p. 351—352). În anul 1963 s-au descoperit alte fragmente elenistice și un opaiț, databil cel mai tîrziu în secolul I î.e.n. (A. Aricescu, *op. cit.*, p. 351—352).

[92] V. H. Baumann, Peuce, 4, 1973—1975, p. 40, nr. 28.

[93] Pe un promontoriu aflat la aproximativ 500 m de castrul roman de vest s-au descoperit cinci torți de amfore ștampilate, dintre care trei pot fi datate în secolele III—II î.e.n. (N. C. Ionescu, Pontica, 3, 1970, p. 361—363). În nordul castrului de vest a fost descoperită a monedă emisă de Tomis în secolul I î.e.n. (C. Chiriac, Oct. Bounegru, Peuce, 4, 1973—1975, p. 101).

[94] Cum sînt cele de la Topalu, Hîrșova, Băltățești, etc. (material inedit în muzeul din Constanța).

Descoperirea cîtorva ștampile de amfore elenistice și a unei monede tomitane din sec. I î.e.n. la Troesmis, confirmă menționea lui Ovidiu [95] despre existența acestei cetăți, întemeiată poate cu cîteva secole mai devreme și avînd o evoluție oarecum similară cu a Axiopolis-ului.

Următorul grup l-ar putea constitui descoperirile nord-dobrogene situate de-a lungul Dunării și anume cele de la Dinogetia [96], Florești (= Islam Geaferca) [97], Tulcea [98], Malcoci [99], Beștepe [100] și Mahmudia [101], cărora li se pot adăuga de asemenea necropolele ori mormintele izolate din zonă [102]. La Dinogetia vasele lucrate cu mîna sînt relativ numeroase și se integrează repertoriului obișnuit al ceramicii geto-dacice. Unele forme sau ornamente ceramice au analogii și în spațiul nord-pontic. S-au relevat, de asemenea, apropierea tipologică de formele sud-tracice pe de o parte, cît și comunitatea formală cu descoperirile de pe malul stîng al Dunării, pe de alta [103]. Descoperirile de la Dinogetia se încadrează ansamblului așezărilor și necropolelor din nordul Dobrogei, ale căror trăsături comune sînt pe de o parte îmbinarea aspectelor culturale locale cu cele nord-pontice, iar pe de alta, relațiile economice cu lumea greacă. Descoperirile de la Tulcea, deși relativ puține și situate în mai multe puncte, dovedesc existența acestei așezări de-a lungul întregii epoci Latène [104].

---

[95] Ex Ponto, IV, 9, 78—79.

[96] În apropierea gîrlei „Lățimea" s-au descoperit în mai multe rînduri fragmente ceramice lucrate cu mîna și altele elenistice, precum și bucăți de lutuială cu stuf provenite de la unele locuințe distruse ; secolele IV—III î.e.n. (E. Comșa, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 749—756 ; I. Barnea, Dinogetia, 1969, București, p. 9 ; Al. Barnea, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 100—109).

[97] În 1955 s-a descoperit la punctul „Coada Rîpii" un depozit format din 26 de amfore de tipul Heraclea Pontică, care se datează, potrivit ultimelor cercetări, la mijlocul sau la sfîrșitul secolului III î.e.n. (Exp. Bujor, SCIV, 12, 1961, p. 85—92 ; idem, Dacia, N.S., 6, 1962, p. 475—488. Pentru datarea acestui tip, I. B. Brashinsky, NE, 5, 1965, p. 26—27 și B. A. Vasilenko, NE, 11, 1974, p. 7).

[98] Pe dealul „Tabăra" s-au descoperit bordeie și gropi cu ceramică și oase de animale din a doua epocă a fierului. Au apărut fragmente ceramice lucrate cu mîna, de amfore thasiene și rhodiene din sec. IV—III î.e.n., precum și o amforă de Knidos din sec. I î.e.n. (V. H. Baumann, Peuce, 4, 1973—1975, p. 214, 219 ; idem, p. 39 (nr. 24). Pe dealul „Monumentului" s-a descoperit un strat de cultură din secolele IV—III î.e.n. Tot de aici provine și un depozit de 110 amfore, datate între secolul I î.e.n.-secolul I e.n. (A. Opaiț, Pontica, 10, 1977, p. 307). Din punctul „Via judecătorului" provin două torți de amfore rhodiene, datate în prima jumătate a secolului II î.e.n. (V. H. Baumann, *op. cit.*, p. 400, nr. 27—28).

[99] De aici provin mai multe fragmente de amfore elenistice, dintre care unele ștampilate și datate în secolele IV—II î.e.n. (V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, p. 377 ; V. H. Baumann, Peuce, 4, 1973—1975, p. 34, nr. 8).

[100] În anul 1977 a început cercetarea unei așezări fortificate ale cărei prime nivele de locuire sînt corespunzătoare etapelor finale ale culturii Babadag și secolului V î.e.n., dar care continuă în secolele IV—II î.e.n. (săpături G. Simion și El. Lăzurcă).

[101] Pe grindul „Moroianu" s-au descoperit în anul 1949 chirpici și fragmente ceramice, între care unele torți de amfore ștampilate. (Exp. Bujor, Materiale. 3, 1957, p. 250, 253 ; V. Canarache, *Importul amforelor la Istria*, p. 377).

[102] Telița, Murighiol (două necropole), Caraorman (tumuli), Tulcea, Mahmudia și Malcoci.

[103] Al. Barnea, *loc. cit.*,

[104] V. H. Baumann, Peuce, 4, 1973—1975, p. 213—221.

Din analiza urmelor de locuire autohtonă aflate în zona Dunării, cărora li se pot adăuga descoperirile funerare, se constată că fluviul, principala arteră comercială, ca și căile de uscat care traversau Dobrogea, asigurau un permanent contact între populația locală și coloniile grecești. O densitate asemănătoare de așezări getice și o mare răspîndire a mărfurilor grecești se constată de altfel și pe malul stîng al Dunării, ca și în toată zona de sud și sud-est a Cîmpiei Munteniei [105].

Mai puține așezări au fost semnalate pînă în prezent în zona centrală a Dobrogei. Au fost descoperite materiale arheologice care pot dovedi existența unor urme specifice de locuire în 11 localități [106]. În nici una dintre ele nu s-au întreprins săpături sistematice, dar chiar numai simpla lor identificare permite stabilirea unor puncte de legătură între zona litorală și cea a Dunării, precum și delimitarea mai clară a unor posibile căi comerciale de uscat care traversau regiunea. Astfel, pentru zona central-sudică a Dobrogei pot fi amintite descoperirile de la Cetatea [107], Dobromiru din Vale [108], Zorile [109] și Adamclisi [110]. Acestea jalonează un prim drum, cel sud-dobrogean, care urma firul văilor naturale și al căilor favorabile de acces. El lega probabil orașul Callatis de Dunăre prin așezările de la Limanu, Hagieni, Albești, Cotu Văii sau poate prin cele de la Arsa, Pecineaga, Comana [111], General Scărișoreanu, de așezările marcate prin descoperirile de la Fîntîna Mare [112], Cetatea, Văleni [113], Dobromiru, Băneasa [114]. O ramificație a acestui drum, pornind de la Fîntîna Mare, putea urma valea Urluiei spre Zorile și Adamclisi, iar de aici spre Dunăre, prin Ion Corvin [115] — Viile [116], ori prin Hațeg-Rasova. Din zona Băneasa drumul continua cu ușurință spre numeroasele așezări din zona Dunării, marcate de descoperirile de la Ostrov, Bugeac, Canlia, Izvoarele, Satu Nou etc.

Existența acestei căi comerciale este dovedită și de descoperirea în sudul Dobrogei, la aproximativ jumătatea distanței dinte Callatis și Dunăre — anume la Fîntîna Mare [117] — a unei amfore heracleene avînd

---

[105] Mioara Turcu, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, București, 1979, p. 72—75 și harta de la fig. 2.

[106] 1) Cetatea ; 2) Dobromiru din Vale ; 3) Zorile ; 4) Adamclisi ; 5) Satu Nou ; 6) Medgidia ; 7) Remus Opreanu ; 8) Poarta Albă ; 9) Dorobanțu ; 10) Cheia ; 11) Gura Dobrogei.

[107] Repertoriul.

[108] În zona crescătoriei de porci a C.A.P.-ului s-au descoperit fragmente ceramice lucrate cu mîna și la roată, precum și fragmente de amfore elenistice din secolele IV—III î.e.n. (M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 25—27).

[109] Repertoriul.

[110] Cercetările efectuate mai ales la poarta de est a cunoscutei cetăți romane au scos la iveală materiale ceramice de tip Latène și elenistice tîrzii, care dovedesc existența în zonă a unei locuiri sporadice din această vreme. (Ioana Bogdan-Cătăniciu, Al. Barnea, *Tropaeum Traiani*, I, 1979, catalog, p. 179—180).

[111] A. Aricescu, St. Cl., 3, 1962, p. 81.

[112] M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 21—25. Precizăm cu acest prilej că amfora de tipul Sinope (p. 23, inv. 20465) aparține grupei a V-a cronologice (150—120 î.e.n., după Grakov, sau 183—150 î.e.n. după Brashinsky, *Sinope*).

[113] *Ibidem*, p. 25.

[114] A. Aricescu, Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie, 1964, I, (București, 1971), p. 224.

[115] Material inedit, provenit din morminte, în muzeul din Constanța.

[116] A. Aricescu, St. Cl., 3, 1961, p. 67—82.

[117] M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 21—23, 65.

ca producător pe Aristokrates. Apariția la Fîntîna Mare, iar în stînga Dunării la Iezeru-Jegălia [118], a unor amfore cu ștampila menționată, procurate de pe piața Callatisului [119], indică cu destulă precizie drumul comercial amintit mai sus.

Deosebit de clar ne apare, pe baza ultimelor descoperiri, traseul drumului comercial dintre Tomis și Axiopolis, care urmează valea Carasu. Pe această arteră pot fi menționate descoperirile de la Constanța-Palas, Basarabi, Dorobanțu [120], Poarta Albă [121], Castelu [122], Medgidia [123], Remus Opreanu [124], Satu Nou [125], Mircea Vodă [126], Ștefan cel Mare și în sfîrșit Cernavodă, de unde mărfurile se răspîndeau apoi cu ușurință pe alte drumuri paralele fluviului, spre Cochirleni-Rasova, ori către Seimeni, Dunărea și Capidava. Existența acestei rute este dovedită și de apariția atît în unele localități de pe traseu, cît și în stînga Dunării, în județul Ialomița, a unor amfore elenistice ștampilate confecționate în atelierele acelorași producători [127]. De asemenea, existența rutei amintite a fost remarcată și în unele studii întreprinse asupra circulației denarilor republicani [128].

---

[118] C. Mușețeanu, N. Conovici, A. Anastasiu, Dacia, N.S., 22, 1978, p. 174, nr. 5.

[119] Gh. Poenaru-Bordea, SCIV, 22, 1971, 3, p. 501—502.

[120] Pe promontoriul și panta dealului Castelu, în dreptul km. 31 de pe traseul vechiului canal s-au descoperit urmele unei locuiri sporadice de epocă Latène, cu material elenistic (E. Comșa, D. Popescu, SCIV, 2, 1951, 1, p. 172). Alte urme sporadice de locuire au fost descoperite în apropierea gării Dorobanțu (cercetări de suprafață M. Irimia, R. Ocheșeanu, în anul 1974, pe traseul canalului Dunăre-Marea Neagră ; cf. M. Irimia, *Probleme de cercetare...*, Repertoriu, nr. 53, manuscris).

[121] Pe panta lină a văii Galeșului, în dreptul km. 37, 625 de pe vechiul canal Dunăre-Marea Neagră au fost observate în anul 1951 mai multe aglomerări de pietre. A fost cercetată o locuință de suprafață dreptunghiulară. S-au descoperit fragmente ceramice lucrate cu mîna și elenistice. (E. Comșa, *Unele date cu privire la așezarea getică de la Poarta Albă*, în Pontica, 12, 1979, sub tipar). Precizăm că numele corect al astinomului ștampilei nr. 5 de la Poarta Albă, nr. 11472 (cf. M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 21 și pl. IX/12 ; XXII/8 este [Ἱκ]έσιος ; *Pridik*, 1917, p. 71, nr. 201 ; Gramatopol-Poenaru, *Callatis*, nr. 557.

[122] M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 33, 35.

[123] Din zona carierei fabricii de cărămizi s-au recuperat fragmente de vase autohtone lucrate cu mîna și la roată, precum și fragmente ceramice elenistice, din secolele IV—II î.e.n., (M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 35—42). Din același punct provin și 15 torți de amfore ștampilate (A. Popeea, SCIV, 18, 1967, 3, p. 509—512). Din zona localității Medgidia provine și o drahmă de argint histriană (informație Th. Papasima). Urme sporadice de locuire din a doua epocă a fierului s-au identificat și în dreptul km 30 de pe canal, în apropierea fabricii de ciment, la nord de canal și de calea ferată. (Cercetări de suprafață M. Irimia, Em. Muscalu și Al. Barnea, în anul 1974, pe traseul canalului ; cf. M. Irimia, *Probleme de cercetare...*, Repertoriu nr. 44, manuscris).

[124] Repertoriul.

[125] Pe versantul estic al dealului Budulenilor, în dreptul km 18 de pe canal, au fost observate în mal gropi de bordeie aparținînd unei așezări de epocă Latène. Au fost recoltate fragmente de amfore de Thasos. (Cercetări de suprafață pe traseul canalului, în anul 1974, P. Alexandrescu, V. Eskenasy, R. Ocheșeanu ; cf. M. Irimia, *Probleme de cercetare...*, Repertoriu, nr. 35).

[126] D. Protase, *op. cit.*, p. 27, nr. 28.

[127] C. Mușețeanu, N. Conovici, A. Anastasiu, Dacia, N. S., 22, 1978, p. 194.

[128] B. Mitrea, Pontica, 3, 1970, p. 131—132 ; R. Ocheșeanu, Pontica, 5, 1972, p. 497—502.

Alte căi comerciale au fost sesizate și pentru nordul Dobrogei [129]. Acestea urmau îndeosebi cursul apelor mai mici care străbat regiunea, legînd cetățile grecești de zona Niculițelului, iar de acolo mergeau mai departe spre vadurile Dunării. Materialul amforistic relevă de asemenea o altă rută, care pornind din zona localității Argamum se îndrepta spre ținutul cuprins între rîurile Telița și Taița, către colțul nord-vestic al Dobrogei.. O altă cale lega probabil Histria de valea Hamangiei și a Casimcei, prin descoperirile de la Histria-sat, Sinoe, Mihai Viteazul, Beidaud, iar de aici se putea pătrunde în depresiunea platoului stîncos și în zonele Războienilor și Topologului. O alta putea lega Histria, prin Nuntași, Tariverde, Cogealac, iar mai departe pe valea Casimcei, prin descoperirile de la Gura Dobrogei [130] și Cheia [131], de zona Hîrșovei. Existau probabil și alte căi comerciale mai puțin importante, care legau între ele așezările antice.

O încercare de precizare a tipologiei așezărilor getice din Dobrogea este încă prematură, dat fiind numărul extrem de mic de cercetări sistematice întreprinse. Se poate observa, totuși, existența a două tipuri de așezări, fortificate și nefortificate. Din rîndul celor dintîi remarcăm pe cele de la Beidaud și Beștepe, fortificate cu valuri de pămînt, singurele de acest tip descoperite pînă în prezent în Dobrogea și prezentînd anumite similitudini cu cetățile geto-dacice din Moldova [132] și Muntenia [133].

Tot din categoria așezărilor fortificate poate fi considerată ca făcînd parte și așezarea de la Albești. Dar zidul de incintă și principalele caracteristici ale locuințelor de suprafață ori ale inventarului arheologic dovedesc faptul că atît întemeierea, cît și dezvoltarea sa ulterioară, s-au aflat sub inițiativa Callatisului, cu toate că așezarea avea o importantă componentă etnică locală, poate chiar și una nord-pontică. Numărul așezărilor fortificate putea fi însă mai mare, dintre ele făcînd parte foarte probabil Axiopolis-ul și Troesmis-ul, însă pînă în prezent cercetările arheologice lipsesc.

Potrivit datelor arhologice existente, celelalte urme de locuire par să aparțină unor așezări nefortificate. Așezările de la Ostrov, Gura Canliei, Dinogetia erau situate pe terase, iar cele de la Izvoarele, Hîrșova, Satu Nou, Rasova se aflau pe boturi de dealuri. Alte așezări, cum sînt cele de la General Scărișoreanu, Pecineaga, Agigea, Cogealac se află pe platouri largi, deschise. S-au descoperit de asemenea urmele unor locuiri, probabil sezoniere, și în peșterile de la Cheia și Gura Dobrogei.

Referitor la caracterul descoperirilor izolate de materiale grecești și elenistice din interiorul Dobrogei se poate aprecia că numai apa-

[129] V. H. Baumann, Peuce, 4, 1973—1975, p. 42—44.

[130] Cercetările efectuate în peșteră au dovedit că stratul postpaleolitic cel mai bine reprezentat este cel getic, cu trei nivele de locuire. Secolele IV—II î.e.n. (N. Harțuche, Pontica, 9, 1976, p. 14—16).

[131] În peștera „La izvor" s-a constatat existența unei locuiri relativ intense, aparținînd Latène-ului getic. Stratul de cultură a fost datat în secolul III î.e.n., dar pare să fie totuși, ceva mai vechi (N. Harțuche, *op. cit.*, p. 16—17).

[132] De la Stînceşti, Cotnari, Arsa, Moșna și altele.

[133] Piscul Crăsani, Tinosul, Popești etc.

rița lor izolată, chiar însoțită de fragmente ceramice autohtone, nu atrage după sine, în mod direct și existența unei așezări sau necropole indigene în acel punct. Dar aceste descoperiri indică totuși, cel puțin, existența unor asemenea comunități în zonă și rutele pe care mărfurile grecești pătrundeau în mijlocul populației locale.

Valorificarea în viitor a tuturor descoperirilor întîmplătoare, dublată de verificarea prin cercetări sistematice a punctelor semnalate, vor oferi date mai numeroase pentru cunoașterea celei de a doua epoci a fierului în Dobrogea.

* * *

REPERTORIUL NOILOR DESCOPERIRI

1. BASARABI (jud. Constanța).

Pe terenul I.A.S.-ului Murfatlar au fost descoperite în anul 1976 urmele unei locuiri cu ceramică elenistică numeroasă. S-a recuperat o toartă de amforă ștampilată de tipul Sinope. (Cercetări de teren Gh. Papuc).

Toartă de amforă de tipul Sinope cu ștampila dreptunghiulară (5,8×2,8 cm). Legenda pe trei rînduri (fig. 3/5). Inv. 21515.

ΕΥΧΑΡΙΣΤ[ΟΥ]
ΑΣΤΥΝΟΜ[ΟΥΝ]ΤΟΣ
ΣΣ

Εὐχαρίστ[ου]
αστυνομ[οῦν]τος
σσ

Pridik [134], ast. p. 69, nr. 157—158 ; p. 83, nr. 432 ; ast. sau prod., p. 89, nr. 562—564 ; p. 102, nr. 838 ; Th. Sauciuc-Săveanu, Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 296—297, nr. 24, 26 — cu diferiți producători ; idem, Dacia, 7—8, 1937—1938, p. 256—257, nr. 15 ; *Canarache*, ast. nr. 261—264 ; Gramatopol-Poenaru, *Tomis*, ast. nr. 15 ; Gramatopol-Poenaru, *Callatis*, ast., nr. 305—320 ; 1118, cu diferiți producători. Aparține fie grupei a II-a (270—220 î.e.n. după *Grakov*, sau 320—270 î.e.n. după Brashinsky, *Sinope*), fie, mai puțin probabil, grupei a V-a (150—120 îe.n. după *Grakov*, sau 183—150 î.en. după Brashinsky, *Sinope*).

2. CANLIA (com. Lipnița, jud. Constanța).

În punctul Gura Canliei, situat la aproximativ 2,5 km în aval de cunoscuta cetate bizantină de la Păcuiul lui Soare, la confluența pîrîului Canlia cu fluviul, vizavi de insula Manca, au fost întreprinse cercetări de salvare într-o așezare cu mai multe nivele succesive de locuire, eșalonate din Hallstatt-ul mijlociu pînă în feudalismul timpuriu.

Ceramica autohtonă de tip Latène din secolele IV—I î.e.n. este reprezentată de mai multe fragmente de oale-borcan ornamentate cu un brîu alveolat și apucători ori cu un șir de alveole aplicate direct pe gîtul vasului. Au fost descoperite de asemenea mai multe fragmente de amorfe heracleene și thasiene, printre care și o toartă cu ștampilă circulară și monogramă ilizibilă. Acestei epoci îi aparțin pînă în prezent, mai multe gropi menajere și un bordei cercetat parțial, cu un mic cuptor. În interiorul bordeiului au fost descoperite fragmente ceramice autohtone grosiere, fragmente de amfore grecești, o cană cenușie lucrată la roată, precum și un *kantharos* elenistic.

[134] Vezi lista prescurtărilor folosite în catalog.

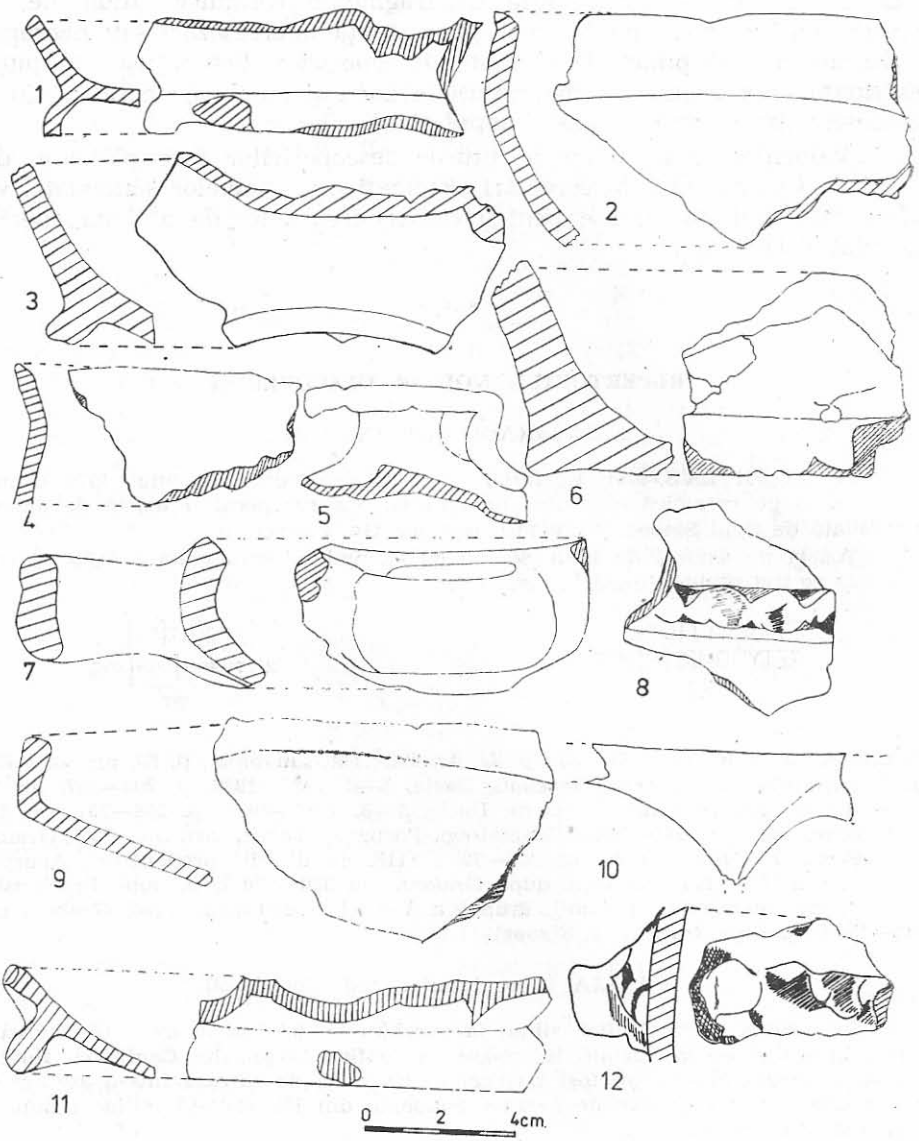

Fig. 1 : 1—4, 7, 11 — Corbu (Capul Midia) ; 5 — Corbu de Sus ; 6, 8—9, 12 — General Scărişoreanu ; 10 — Cogealac.

Cana are corpul piriform, partea inferioară bombată, gura evazată şi fundul inelar Umărul vasului este proeminent. Pastă cenuşie în spărtură ; la exterior prezintă un slip fin, cenuşiu închis. Toarta, cu punctele de inserţie situate sub buză şi deasupra umărului, este ruptă din vechime. Pe partea superioară a cănii apar şi cîteva urme de dungi verticale realizate prin lustruire. Dimensiuni : înălţimea 12,3 cm ; diametrul maxim 9,7 cm ; diametrul gurii 6,4 cm. Inv. 25054 (fig. 2/10 ; 6/1).

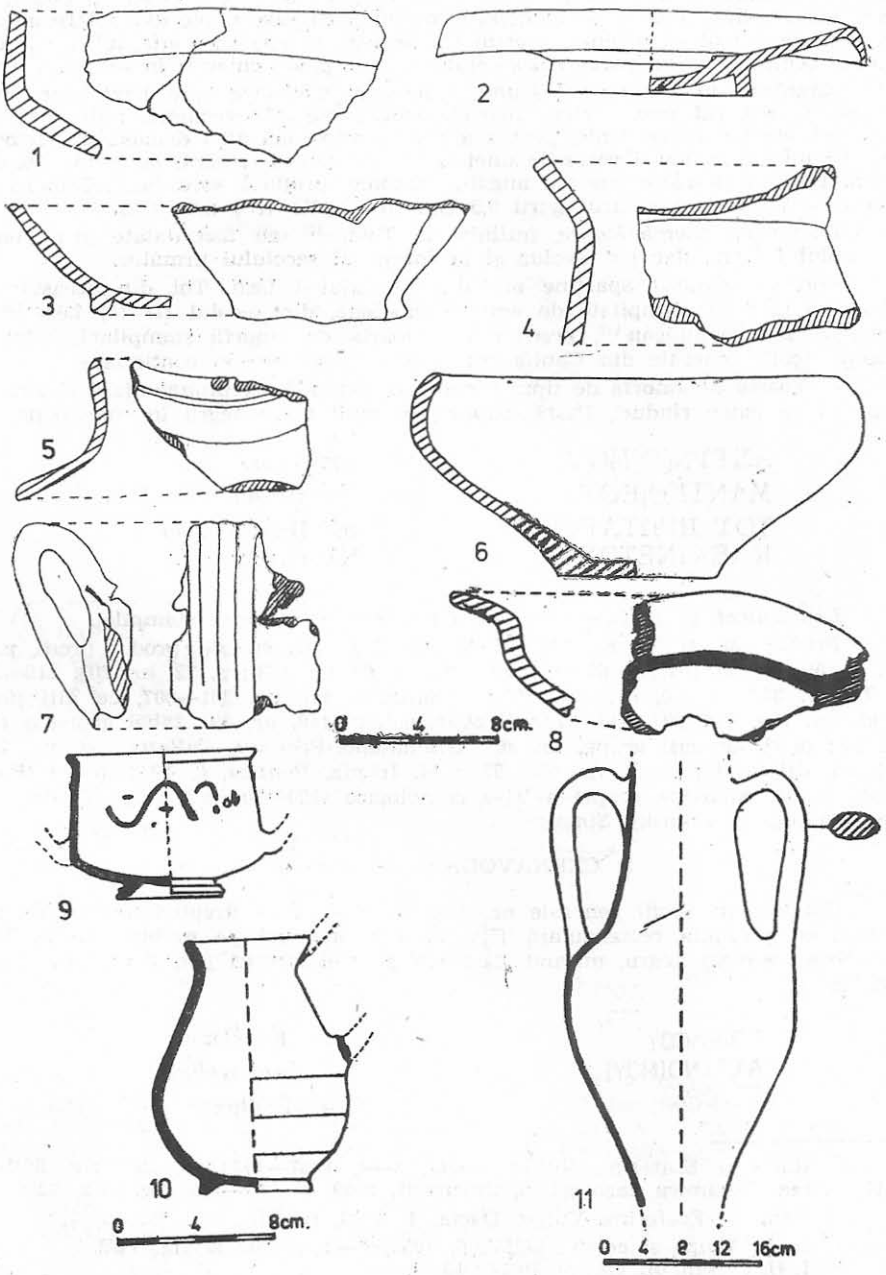

Fig. 2 : 1—3, 5—7 — Corbu de Sus ; 4, 8 — General Scărișoreanu ; 9—10 — Canlia (Gura Canliei) ; 11 — Costinești.

Exemplare oarecum asemănătoare, atribuite fazei a III-a clasice, a ceramicii geto-dacice, s-au descoperit la Poiana[135], Tinosul[136], Popeşti[137], Poian, Fotoş[138] etc. Pe baza tezaurelor monetare împreună cu care unele exemplare au apărut, s-a considerat că evoluţia acestui tip de căni începe spre sfîrşitul secolului II î.e.n. şi continuă pe tot parcursul secolului I î.e.n. poate chiar şi în secolul I e.n.[139].

Kantharos-ul are corpul scund, tronconic, mai larg spre bază, gura puţin evazată şi piciorul mic, inelar. Toartele sînt rupte din vechime. Sub buză prezintă zgîrieturi mici verticale, pentru a susţine vopseaua albă dispusă într-o bandă de linii mici, precum şi resturile unei benzi de vopsea neagră, în formă de ghirlandă. Pastă roşie-cărămizie, cu angobă maronie, prelinsă spre fund. Dimensiuni : înălţimea 7,5 cm ; diametrul gurii 9,5 cm. Inv. 24011 (fig. 2/9 ; 6/2).

Exemplare asemănătoare, întîlnite la Tomis[140], au fost datate prin context în secolul I î.e.n., dar pot evolua şi la începutul secolului următor.

Bordeiul amintit aparţine probabil secolului I î.e.n. Tot din această zonă provin două torţi ştampilate de amfore rhodiene, din secolul III (?) î.e.n.[141], un denar roman republican[142], precum şi o toartă de amforă ştampilată, aflată în colecţia şcolii generale din Canlia, pe care o prezentăm în continuare.

— Toartă de amforă de tipul Sinope cu ştampilă, dreptunghiulară (5,2×2 cm). Legenda pe patru rînduri. Pastă gălbuie, cu mult nisip negru în compoziţie.

ΑΣΤΥΝ[Ο]ΜΟΥ	ἀστυνόμου
ΜΑΝΤΙ[Θ]ΕΟΥ	Μαντιθέου
ΤΟΥ ΠΡΩΤΑΓΟΡΟΥ	τοῦ Πρωταγόρου
ΚΛΕΑΙΝΕΤΟΣ	Κλεαίνετος

Leu ridicat pe piciorul din faţă (statuie ?), în dreapta ştampilei.

Pridik, ast., p. 73, nr. 241 ; p. 74, nr. 242—251, cu alţi prod. ; prod., p. 64, nr. 52, 55, 56, nr. 101 ; p. 68, nr. 139—141 ; p. 69, nr. 163 ; p. 72, nr. 203, 219—220 ; p. 77, nr. 318 ; p. 80, nr. 382—384 ; *Canarache*, ast. nr. 301—307, cu alţi prod. ; prod., nr. 259, 264, 297, 343, 373 ; *Grakov*, ast. p. 149, nr. 29 ; tabel grupa a IV-a, nr. 29 ; prod., aceeaşi grupă, nr. 36 ; Gramatopol-Poenaru, *Callatis*, ast. nr. 592—594, cu alţi prod. ; prod., nr. 523, 573 ; M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 30 (Poarta Albă, nr. 3). Aparţine grupei a VI-a cronologice (120—70 î.e.n. după *Grakov*, sau 150—100 după Brashinsky, *Sinope*).

3. CERNAVODA (jud. Constanţa).

Din colecţia şcolii generale nr. 3 provine o toartă dreptunghiulară de tipul Sinope, cu ştampila rectangulară (5,4×1,5 cm) aplicată pe curbura torţii. Pastă cărămizie cu nisip negru, mărunt. Legenda pe trei rînduri (fig. 3/9 ; 9/6). Inv. 5750.

ΕΠΙΕΛΠΟΥ	'Επιέλπου
ΑΣΤΥΝΟ(ΜΟΥ)	'αστυνο(μου)
ΤΕΥΘΡΑ	Τεύθρα

[135] Radu şi Ecaterina Vulpe, Dacia, 3—4, 1927—1933, p. 298, fig. 60/1—4 ; I. H. Crişan, Ceramica daco-getică, Bucureşti, 1969, p. 176—178, fig. 91/2, 92/5.

[136] Radu şi Ecaterina Vulpe, Dacia, 1, 1924, p. 207, fig. 36/2, 5, 7.

[137] Radu Vulpe şi colab., SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 249 şi fig. 11/2.

[138] I. H. Crişan, *op. cit.*, pl. 70/14 ; 138/4.

[139] Ibidem, p. 177.

[140] M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanţa, p. 108, nr. XXXIX ; p. 120, fig. 76.

[141] N. Conovici, C. Muşeţeanu, SCIV, 26, 1975, 4, p. 546—547.

[142] D. Vîlceanu, *loc. cit.*

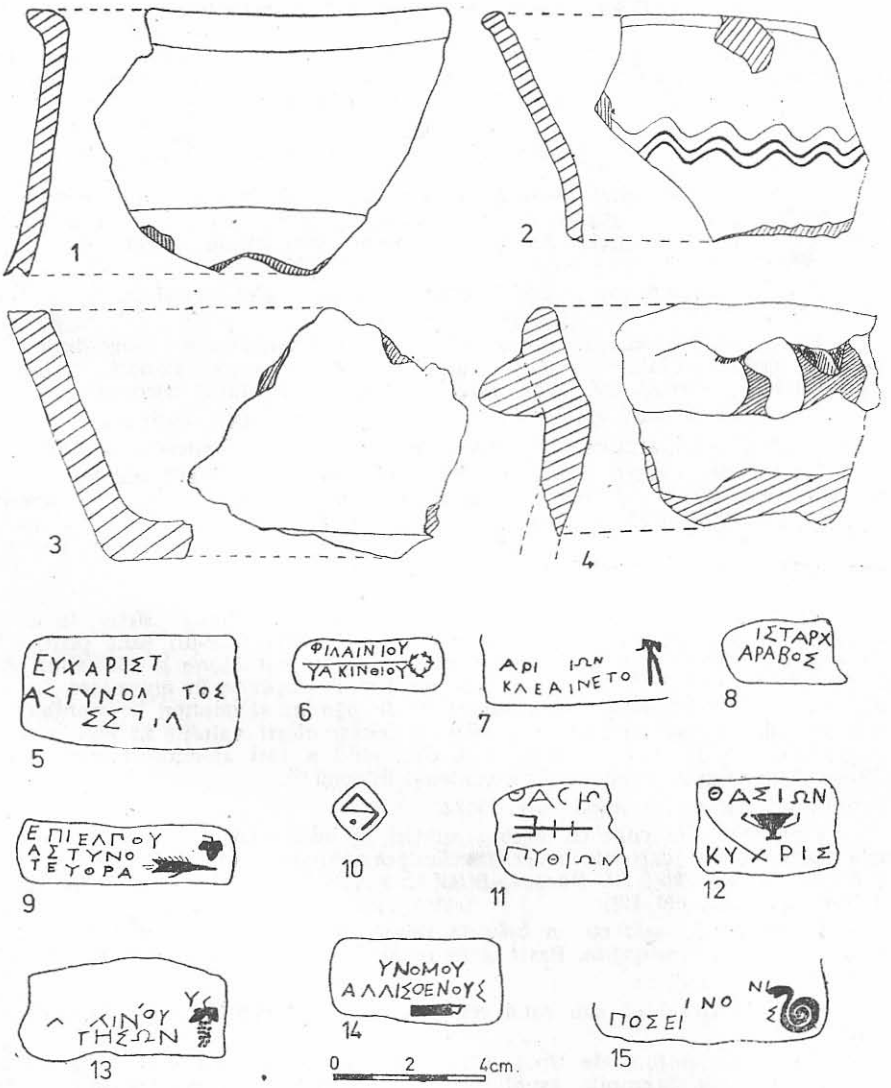

Fig. 3 : 1 — Corbu ; 2—4 — General Scărişoreanu ; 5 — Basarabi (inv. 21515) ; 6—7 — Cotu Văii (inv. 20695 ; 20694) ; 8 — Constanţa-Palas (inv. 13822) ; 9 — Cernavodă (inv. 5750) ; 10 — Cogealac (inv. 13825) ; 11, 13—14 — Corbu (inv. 25677 ; 20479 ; 20478) ; 12 — Costineşti (inv. 21513) ; 15 — Pecineaga (inv. 21327).

Ciorchine şi sub el un spic (?), în dreapta ştampilei.

Pridik, p. 89, nr. 559, întocmai ; ast., p. 88, nr. 550—556 ; p. 89, nr. 557—558 ; p. 102, nr. 883, cu diferiţi prod., Gramatopol-Poenaru, *Callatis*, ast., nr. 477—480, cu alţi prod. ; prod., nr. 423—424. Aparţin grupei a II-a cronologice (270—220 î.e.n. după *Grakov*, sau 320—270 î.e.n. după Brashinsky, *Sinope*). În sprijinul acestei încadrări cronologice este şi prezenţa emblemei duble care, conform schematizării propuse de Ţehmistrenko, SA, 1, 1958, p. 68, reprezintă a treia perioadă în evoluţia ştampilelor sinopeene. Acestei perioade îi sînt raportate o mare parte din grupa a II-a cronologică şi cîteva nume de astinomi din grupa a III-a.

4. CETATE (com. Dobromir, jud. Constanța).

Toartă de amforă de tipul Sinope[143], cu pasta alburie-gălbuie și nisip mult, negru. Ștampilă dreptunghiulară (6×2,7 cm.) aproape complet corodată din care se observă pe primul rînd doar litera N. Inv. 20614 (fig. 4/4).

5. COGEALAC (jud. Constanța).

Pe terenul situat între localitățile Cogealac și Tariverde, de o parte și de alta a șoselei se află o așezare antică întinsă[144]. La suprafața terenului apar și numeroase fragmente de țiglă. Au fost recuperate mai multe fragmente ceramice elenistice (inv. 13825) :

— Toartă fragmentară a unui *kantharos* de mari dimensiuni cu firnis negru (fig. 1/10 ; 6/8).

— Fragment din partea inferioară a unui alt *kantharos* de mari dimensiuni cu caneluri înguste, radiale, la partea inferioară, firnis negru-maroniu. (Analogii : P. Alexandrescu, *Histria*, IV, 1978, cat. 579, fig. 14). Mijlocul secolului III î.e.n.

— Fragment de farfurie cu firnis maroniu, roșcat spre margine.

— Piciorul unei amfore de Thasos, cu pasta fină gălbuie-cărămizie.

— Toartă de amforă dintr-un centru nedeterminat. Pastă neagră-maronie, aspră, cu concrețiuni calcaroase. Ștampilă mică, romboidală, cu monogramă ; Πσδ... (Διο...?) Inv. 13825 (fig. 3/10).

6. CONSTANȚA — PALAS.

În apropierea punctului de control de pe șoseaua Filimon Sîrbu, la est de valul mare de pămînt, au fost descoperite în anul 1977 într-un șanț pentru instalarea unei conducte, mai multe fragmente ceramice autohtone și elenistice. Alte fragmente de amfore de Thasos și Sinope au fost descoperite în apropiere, în secțiunea efectuată în același an în valul mare de pămînt și anume, în mantaua sa. Fragmentele de amfore au fost antrenate de constructorii valului în pămîntul folosit la realizarea acestuia, în secolul X e.n., cînd a fost afectată într-o măsură mai mare și locuirea de epocă Latène existentă în zonă[145].

Ceramică lucrată cu mîna ; inv. 13822.

— Fragmente de oală cu pereții subțiri și buza evazată. Pastă cărămizie-cenușie ; urme brune datorate arderii secundare. (Analogii la M. Coja, Pontica, 3, 1970, p. 108 și fig. 3/25 ; Al. Barnea, SCIVA, 25, 1954, 1, p. 105 și fig. 2/2). Secolele IV—III î.en. (fig. 6/6, 12).

— Fragment de oală cu un brîu în relief, nealveolat, la baza gîtului ; buza vasului are marginea rotunjită. Pastă gălbuie-cărămizie. Sec. IV—III î.e.n. (fig. 6/7).

Ceramica elenistică :

— Fund de strachină sau cană cenușie lucrată la roată ; pastă de bună calitate (fig. 5/9).

— Toartă de amforă de tipul Sinope, cu pasta roză-cenușie și nisip mult, aspru în compoziție. Ștampilă dreptunghiulară (2,5×1,5 cm) cu legenda pe trei rînduri (fig. 3/8). Inv. 13822.

[ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ]	['αστυνόμου]
[ΚΡΑΤ]ΙΣΤΑΡΧ[ΟΥ]	[Κρατ]ιστάρχ[ου]
ΑΡΑΒΟΣ	'Αράβος

[143] Descoperită de colegul Gh. Papuc.

[144] Așezarea ne-a fost semnalată în anul 1977 de ing. Mircea Pavel din Constanța. La Cogealac apare menționată o așezare antică în BCMI, III (1910), p. 141—143 și V. Pârvan, Ulmetum, I, p. 532, nota 3.

[145] Cercetări A. Panaitescu ; în Pontica 11, 1978, p. 241—245 autorul nu amintește, totuși, aceste materiale. La lucrările amintite au mai participat P. Diaconu și o scurtă perioadă, autorul acestui articol.

Fig. 4 : 1—3, 5 — Corbu de Sus (inv. 25676 ; 25674 ; 25673 ; 25672) ; 4 — Cetate (inv. 20614) ; 6—7, 9, 11—14 — General Scărișoreanu (inv. 21730 ; 21736 ; 21732 ; 21734 ; 21731 ; 21735 ; 21733) ; 8 — Corbu-Capul Midia inv. 19751) ; 10, 16—18, 20—21 — Seimenii Mari (inv. 13815 ; 13818 ; 13817 ; 13819 ; 13816 ; 13820) ; 15 — Ivrinezu Mic ; 19 — Remus Opreanu ; 22—23 — Zorile (inv. 21297/2,1).

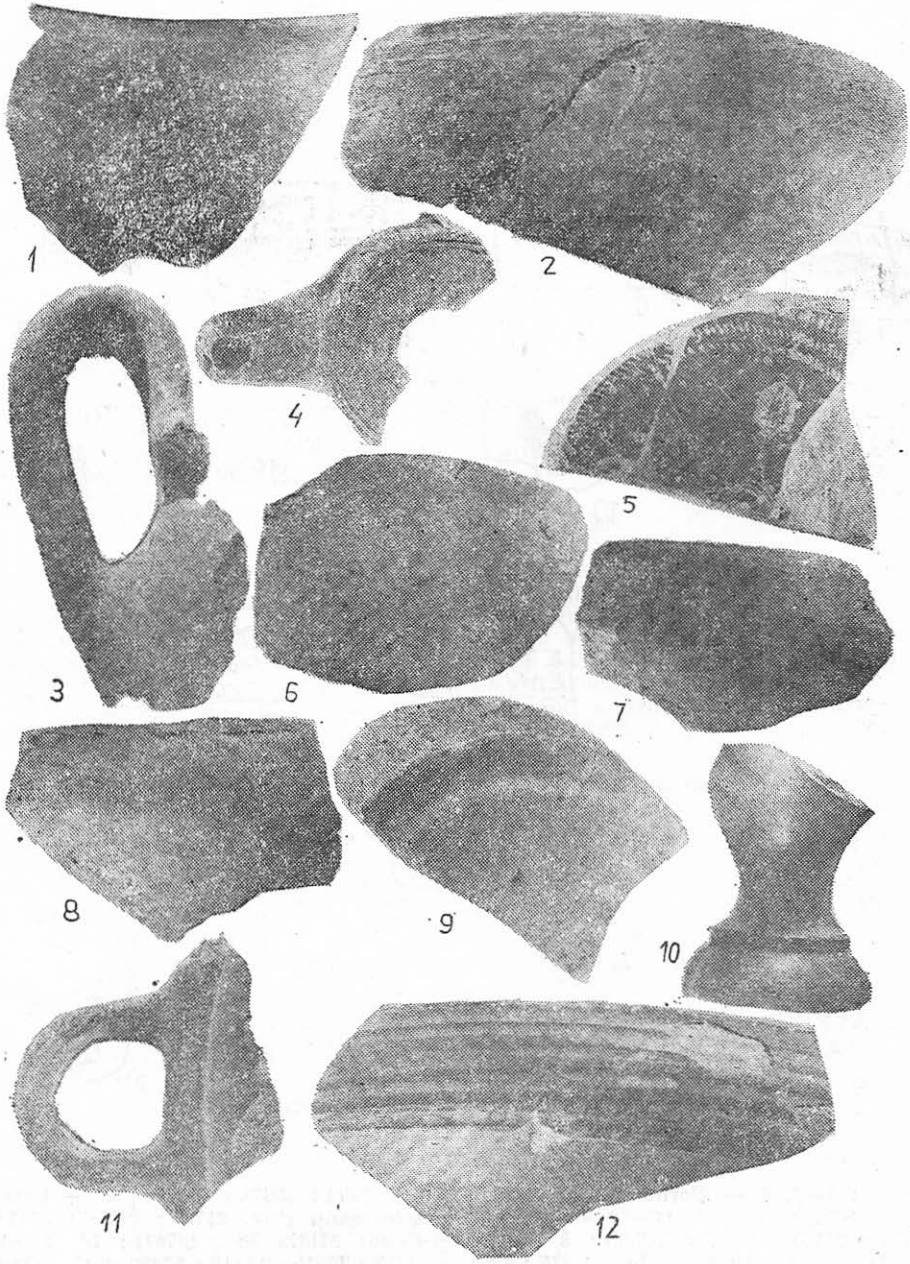

Fig. 5 : 1—7, 10, 12 — Corbu de Sus ; 8, 11 — Corbu (Capul Midia) ; 9 — Constanța-Palas.

Pridik, ast., p. 83, nr. 438 ; p. 93, nr. 644—645 ; prod., p. 85, nr. 482—483 ; O. Tafrali, AA, 9—10, 1933—1934, p. 7, nr. 7, întocmai ; *Canarache*, ast., nr. 377, 388 (cu prod. diferiți) ; Gramatopol-Poenaru, *Callatis*, prod., nr. 344—345 ; 375—376, 425 ; 602 ; 644 ; ast., nr. 496—499. Aparține grupei a IV-a (183—150 î.e.n. după *Grakov*, sau 220—183 î.e.n. după Brashinsky, *Sincpe*).

7. COTU VĂII (com. Albești, jud. Constanța).

Pe terenul numit „via lui Avram" a fost identificată[146] o așezare antică, de pe cuprinsul căreia au fost recuperate două torți de amfore.

1) Toartă de amforă de tipul Sinope cu ștampilă dreptunghiulară (5,1×2 cm). Legenda pe trei rînduri, cu simbolul în dreapta. Pastă gălbuie-alburie cu mult nisip negru. Inv. 20694.

[ΑΣΤΥΝΟΜΟΣ]	[ἀστυνόμος]
ΑΡΙ[ΣΤ]ΙΩΝ	Ἀρι[στ]ίων
ΚΛΕΑΙΝΕΤΟ[Σ]	Κλεαίνετο[ς]

Personaj în picioare, ținînd un obiect în stînga și avînd dreapta întinsă, îndoită din cot (Satyr ?).

Pridik, p. 64, nr. 52, asemănător (Ἀριστιωνος) ; ast., p. 44, nr. 47—51, 53 ; prod., p. 64, nr. 52, 55 ; p. 66, nr. 101 ; p. 68, nr. 139—141 ; p. 69, nr. 163 ; p. 72, nr. 203, 219—220 ; p. 77, nr. 318 ; p. 80, nr. 382—384 ; p. 83, nr. 444. Th. Sauciuc-Săveanu, Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 297, nr. 28 ; Gramatopol-Poenaru, *Callatis*, ast., nr. 396—402 ; prod., nr. 523, 573. Aparține grupei a IV-a cronologice.

2) Toartă de amforă de Rhodos cu ștampila dreptunghiulară pe două rînduri (4×1,3 cm). Pastă roșie-cărămizie cu angobă alburie-gălbuie. Inv. 20695 (fig. 3/6).

ΦΙΛΑΙΝΙΟΥ	Φιλαίνιου
ΥΑΚΙΝΘ[Ι]ΟΥ	Ὑακινθ[ί]ου

Legenda despărțită printr-o *linie orizontală*.

Coroană — simbol, în dreapta.

Canarache, nr. 651 (fără simbol) ; E. I. Levi, în *Olbia*, Moscova-Leningrad, 1964, p. 272, nr. 320—331 (fără lună și simbol) ; M. Lazarov, Izvestia-Varna, 10 (25), 1974, p. 50, nr. 90 ; G. Tončeva, Izvestia-Varna, 10 (25), 1974, p. 294, nr. 32—34 ; Șelov, *Tanais*, p. 121, nr. 468, datat între 220—180 î.e.n. ; emblema „coroană" apare ca simbol la producători de la sfîrșitul secolului III-începutul secolului II î.e.n.

8. CORBU (jud. Constanța).

Corbu de Sus.

În marginea de nord-vest a localității, pe valea Vetrei, se află o așezare întinsă, din zona căreia au fost strînse în mai multe rînduri materiale[147] arheologice autohtone, grecești și elenistice. În perimetrul așezării se observă și urmele unor construcții de piatră, a căror epocă nu s-a putut stabili.

Ceramica autohtonă pare să fie destul de numeroasă la Corbu de Sus (fig. 2/1, 6 ; 5/2, 6, 7).

— Fragmente de castron lucrat cu mîna, cu buza trasă în interior și marginea rotunjită (fig. 5/6. 7). Pastă cenușie-neagră. Inv. 20004.

— Castron lucrat cu mîna (fig. 2/6 ; 8/2), cu corpul tronconic, fundul mic, plat, puțin profilat. Buza trasă în interior, cu marginea rotunjită. Pastă cenușie-gălbuie, pe alocuri neagră-cenușie. Dimensiuni : înălțimea 10 cm ; diametrul gurii 21 cm ; diametrul fundului 8,3 cm. Inv. 20476.

---

[146] Așezarea ne-a fost semnalată în anul 1974 de învățătorul Ioan Țicu.

[147] De către prof. Gh. Găvenea, care le-a predat muzeului din Constanța.

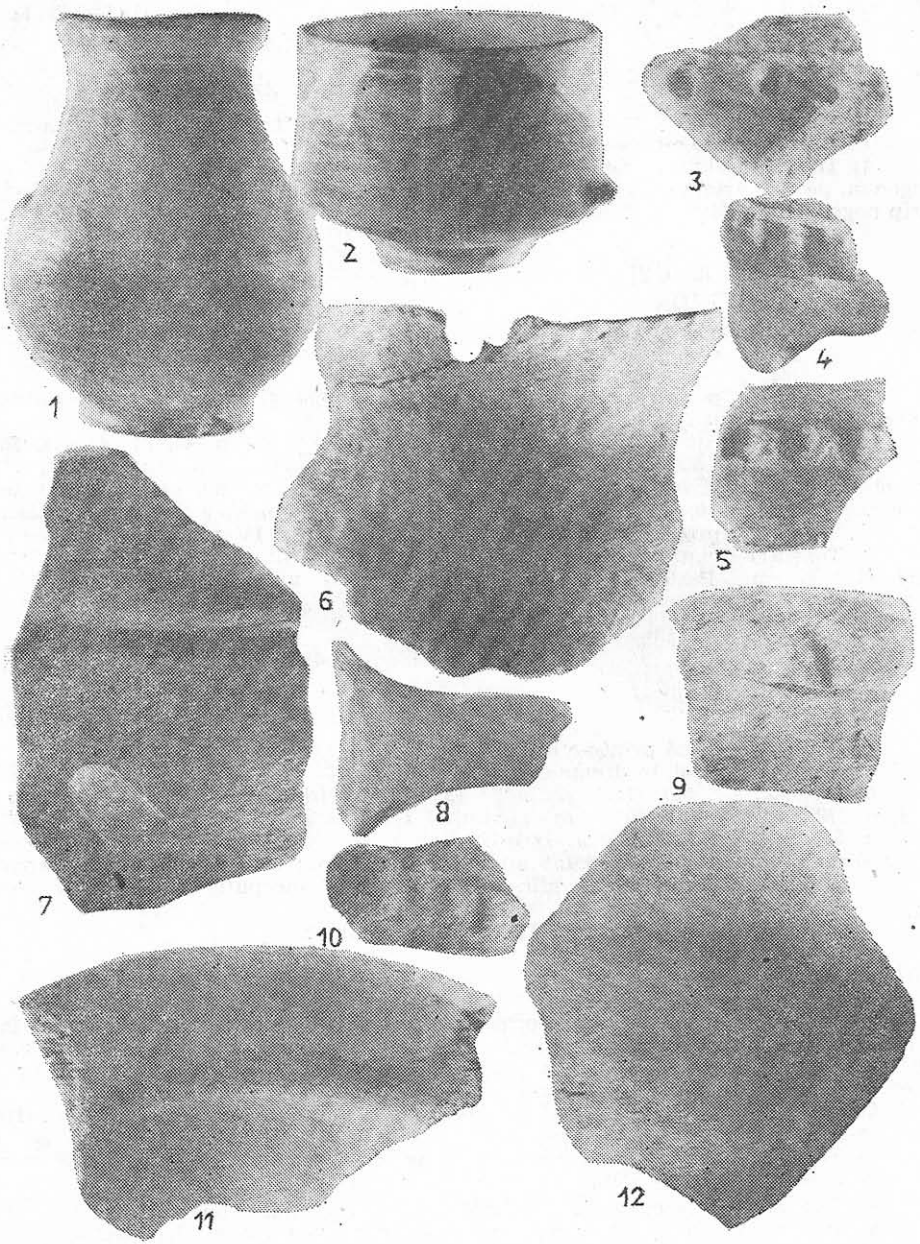

Fig. 6 : 1—2 — Canlia ; 3—5 — Zorile ; 6—7, 12 — Constanța-Palas ; 8 — Cogealac ; 9—11 — General Scărișoreanu.

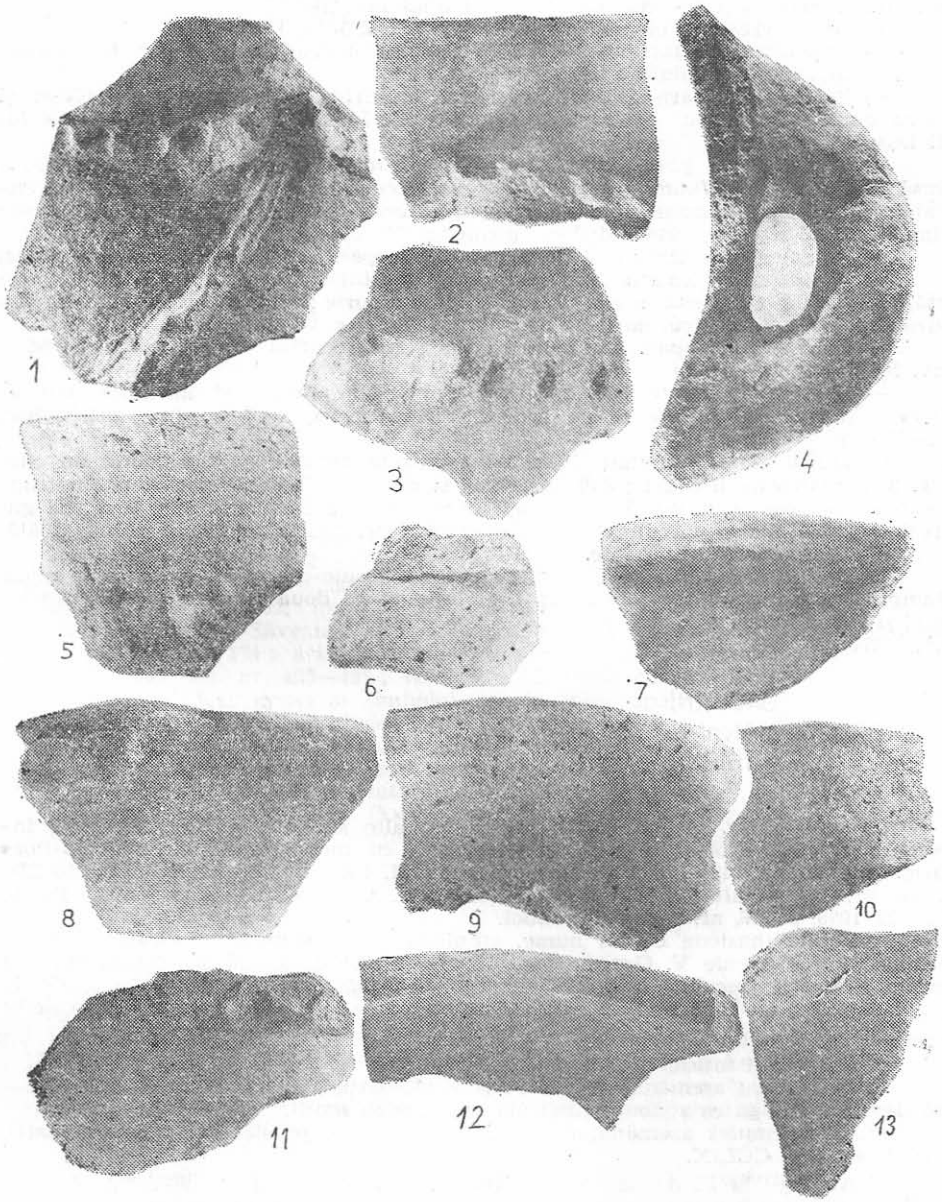

Fig. 7 : 1—6 — Hațeg ; 7, 11 — General Scărișoreanu ; 8—10, 12—13 — Pecineaga.

Se aseamănă unor exemplare descoperite la Histria, datate în secolul II î.e.n. [148].

— Vas ceramic miniatural, lucrat cu mîna ; pastă cenuşie-maronie. Inv. 20004.

— Fragmente de oală cu corpul bombat, buza îngroşată şi marginea lată, orizontală. Pastă cenuşie-neagră, densă, bine arsă. Inv. 20477.

Ceramica greacă şi elenistică (fig. 1/5 ; 2/2 ; 5/4, 5, 10, 12 ; 8/7).

— Fragmente de farfurie (fig. 5/5) cu firnis negru-oliv şi decor de palmete pe fund. Inv. 20004. Secolul IV î.e.n. [149].

— Partea inferioară a unui *kantharos* cu firnis roşu-maroniu pe picior şi negru cu luciu metalic pe partea superioară. Inv. 20615 (fig. 5/10). Secolul III î.e.n. [150].

— Farfurie „de peşte" (fig. 2/2 ; 8/7) cu mijlocul adîncit semisferic, buza trasă mult în jos şi fundul inelar. Canelură circulară în mijlocul adînciturii centrale. Firnis negru, corodat, aproape mat în exterior. Dimensiuni : înălţimea 3 cm ; diametrul 21,5 cm. Inv. 20481. Mijlocul secolului III î.e.n. [151].

— Fragmente de farfurii şi de *kantharoi*, acoperite cu firnis negru. Inv. 20004.

— Partea superioară a unui *aryballos* cu gîtul foarte scund, cilindric, buza lată, orizontală şi toartă mică. Pastă gălbuie-alburie ; angobă roşie-maronie pe buză şi pe corp. Diametrul gurii : 4,7 cm. Inv. 20615 (fig. 1/5).

— Fragment de opaiţ cu bazin deschis şi tub central ; firnis negru, corodat. Inv. 20615. Sec. IV—III î.e.n. [152].

— Opaiţ fragmentar „delfiniform" cu ciocul alungit şi apendice lateral. Ciocul prezintă urme intense de ardere. Firnis negru, corodat. Inv. 20480. Sec. III—II î.e.n. [153] (fig. 5/4).

Ceramica cenuşie lucrată la roată este reprezentată de fragmente de oale (fig. 3/1), castroane (fig. 2/1 ; 8/9), străchini şi căni (fig. 2/7 ; 5/1, 3). Reţinem fragmentele unei căni (fig. 2/3, 5) cu fundul inelar şi gura răsfrîntă. Sub buză, pe gît, prezintă două incizii circulare ; angobă cenuşie-neagră la exterior [154]. Inv. 20615.

Torţi de amorfe ştampilate.

1) Toartă de amforă de Thasos, cu pasta maronie-cărămizie şi urme de mică. Ştampilă dreptunghiulară (3,5×2,5 cm) cu legenda pe două rînduri, încadrînd simbolul şi sigma lunar.

Inv. 25677 (fig. 3/11 ; 9/4).

ΘΑCΙΩ[Ν]	Θασίων
Trident ←	
ΠΥΘΙΩΝ	Πυθίων

Canarache, nr. 68, întocmai ; 67—75, cu alte simboluri ; *Bon*, nr. 1486, întocmai ; nr. 1441—1500, cu alte simboluri sau cu monograme ; Gramatopol-Poenaru, *Callatis*, nr. 148—178, cu alte simboluri ; M. Lazarov, Izvestiia-Varna, 10 (25), p. 47, nr. 11, cu alt simbol ; C. Muşeţeanu, N. Conovici, A. Anastasiu, Dacia, N.S., 22, 1978, p. 178, nr. 22, cu alt simbol.

Amforele thasiene cu un nume, ethnikon şi un simbol, încadrate grupei a 5-a, au fost datate de V. Grace (Hesp. Suppl., 10, 1956, p. 123 şi 136) la sfîrşitul secolului IV şi în secolul III î.e.n. După Iu. G. Vinogradov (NE, 10, 1972, p. 35—42 şi tabelul II), ele aparţin subgrupei 5 b timpurii, situată la hotarul secolelor

[148] M. Coja, Pontica, 3, 1970, p. 112 şi fig. 4/52.

[149] Exemplare asemănătoare la P. Alexandrescu, Histria, IV, 1978, cat. 590—596, dar fără a le putea atribui numai unei singure categorii.

[150] Un exemplar asemănător la M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, p. 26, mormîntul CCLIX.

[151] Analogii la P. Alexandrescu, Histria, 4, 1978, p. 92, cat. 609, fig. 15.

[152] Asemănător la C. Iconomu, *Opaiţe greco-romane*, Constanţa, tip. I, p. 5—6 ; autorul precizează că asemenea exemplare s-au întîlnit şi în complexe mai tîrzii, din sec. III—II î.e.n.

[153] C. Iconomu, *op. cit.*, tip. IV, p. 8.

[154] La P. Alexandrescu, Histria, II, p. 231, pl. 83 şi Histria, IV, p. 102, cat. 661, fig. 22, exemplare puţin diferite sînt datate în al treilea sfert al secolului IV î.e.n.

IV—III (după 320 î.e.n.), în timp ce subgrupa 5 b tîrzie s-ar data pînă spre sfîrșitul secolului III î.e.n.

2) Toartă de amforă de Thasos cu pasta cărămizie și mică în compoziție. Ștampilă dreptunghiulară (2,5×2 cm) ; cadrul din stînga rupt. Legenda pe două rînduri, încadrînd simbolul. Inv. 25672 (fig. 4/5 ; 9/12).

[Θ]ΑΣΙΩΝ	[Θ]ασίων
Vas (alabastron) ←	
[Κ]ΡΑΤΙΣΤΩΝ[ΑΞ]	[Κ]ρατιστων[αξ]

Bon, nr. 1014 (?), 1018 (?), 1019—1029, cu alte simboluri ; Gramaropol-Poenaru, *Callatis*, nr. 102—103, întocmai ; Ivon Garlan, Thasiaca, BCH, Suppl. V, 1979, p. 265. Datarea ștampilei, care aparține subgrupei 5 b, după Iu. G. Vinogradov, *loc. cit.*, ca la exemplarul anterior.

3) Toartă de amforă de Thasos cu ștampila dreptunghiulară (2,8×2,5 cm), complet corodată. Inv. 25675.

4) Toartă de amforă de tipul Sinope, cu pasta portocalie și nisip în compoziție ; la exterior angobă gălbuie-alburie. Ștampilă dreptunghiulară (4,5×2 cm), cu legenda pe trei rînduri (fig. 3/14 ; 9/1). Inv. 20478.

[ΜΙΘΡΑΔΑΤΗΣ]?	[Μιθραδάτης]?
[ΑΣΤ]ΥΝΟΜΟΥ	[άστ]υνόμου
ΓΚΙΑΛΛΙΣΘΕΝΟΥΣ	[Κ]αλλισθένους

Arc în tolbă, sub legendă.

Pridik, ast. și simbol, p. 83, nr. 437 ; ast. sau prod., p. 86, nr. 486—488, 504—505 ; p. 87, nr. 528 ; p. 88, nr. 555 ; p. 89, nr. 563 ; p. 90, nr. 585, 594 ; p. 91, nr. 602—603, 606 ; p. 92, nr. 621, 636 ; p. 93, nr. 665 ; p. 94, nr. 677 ; p. 95, nr. 691 ; Th. Sauciuc-Săveanu, Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 298, nr. 32 ; *Canarache*, ast. și simbol, nr. 374 ; ast., nr. 375—376 ; Gramatopol-Poenaru, *Callatis*, ast. și simbol, nr. 492 ast. nr. 488—491 ; 493—494 ; 559—565 (cu alte simboluri).

Astinomul *Kallistenes* și simbolul *arc în tolbă* apar numai în asociație cu producătorul Mithradates. Ambele nume aparțin grupelor a IV-a și a V-a datate de *Grakov* între 183—120 î.e.n., respectiv de Brashinsky, *Sinope*, între 220—150 î.e.n. Amfora aparține, totuși, mai probabil, grupei a IV-a.

5) Fragment de toartă de amforă de tipul Sinope.

Ștampilă dreptunghiulară (5×1,7 cm), cu legenda pe două rînduri, conținînd numai numele producătorului despărțit în silabe. Inv. 25676 (fig. 4/1 ; 9/13).

ΛΑΚΩ	Λάκω
ΝΟΣ	νος

Vultur pescar, spre stînga.

Pridik, prod., p. 83, nr. 426—428 ; ast. sau prod., p. 98, nr. 755—757 ; p. 99, nr. 769—770 ; p. 102, nr. 830 ; p. 126, nr. 168 (?). Aparține fie grupei I-a (350—270 î.e.n., după *Grakov* sau 360—320 î.e.n., după Brashinsky, *Sinope*), fie grupei a II-a 270—220 î.e.n., după *Grakov*, sau 320—270 î.e.n. după Brashinsky, *Sinope*).

6) Toartă de amforă, de tipul Sinope, cu pasta roșie-cărămizie. Ștampilă dreptunghiulară (5,2×2 cm) cu legenda pe trei rînduri, în cea mai mare parte corodată (fig. 3/13). Inv. 20479.

[ΑΣΤΥΝΟΜΟ]Υ	[ἀστυνόμο]υ
[ΑΙΣ]ΧΙΝΟΥ	[Αἰσ]χίνου
[Κ]ΤΗΣΩΝ	[Κ]τήσων

Ciorchine, în dreapta.

Pridik, ast., p. 62, nr. 4, 6, 8—20 ; prod. p. 66, nr. 88 ; p. 71, nr. 201 ; p. 72, nr. 214, 222 ; p. 74, nr. 247 ; p. 78, nr. 329 ; p. 130, nr. 9 ; *Canarache*, prod. cu

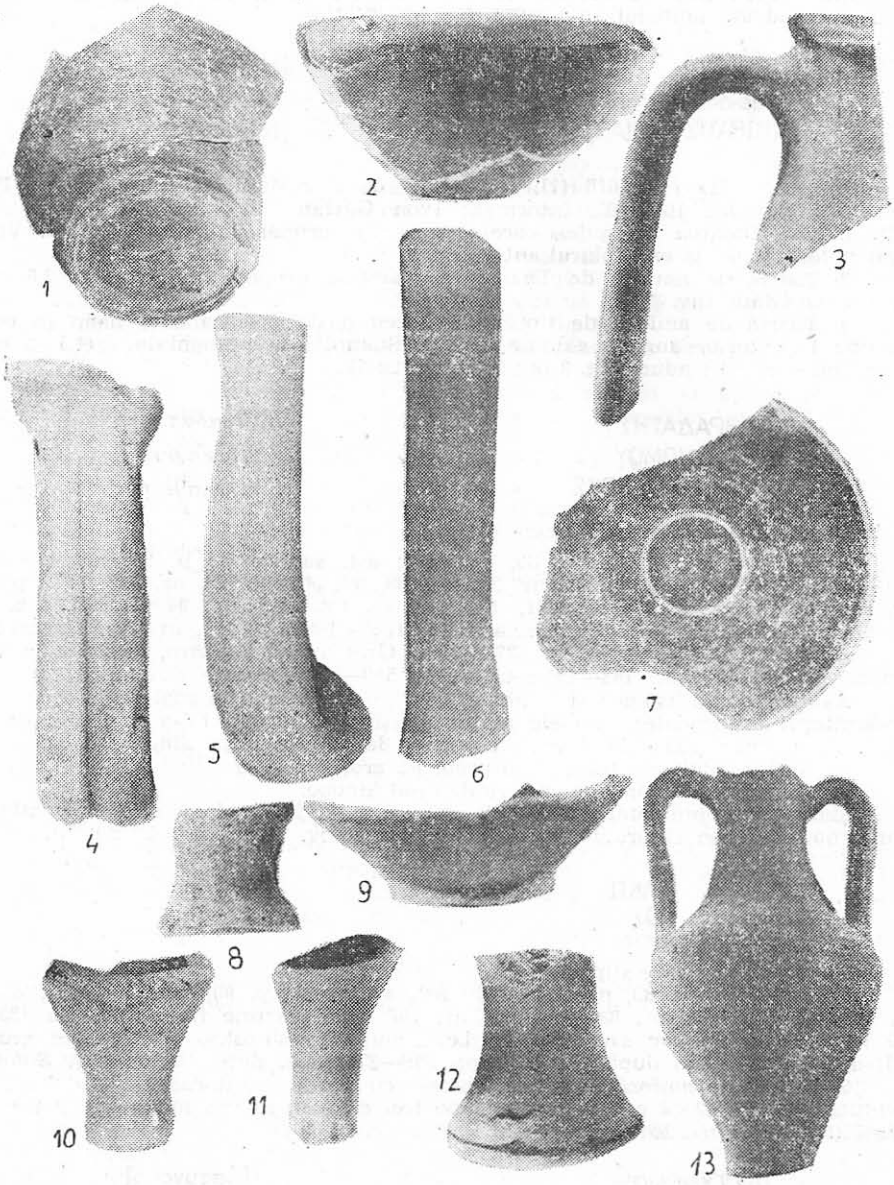

Fig. 8 : 1, 5—6, 8, 11—12 — Haţeg ; 2, 7, 9 — Corbu de Sus ; 3 — Corbu (Capul Midia) ; 4, 10 — Pecineaga ; 13 — Costineşti.

diferiți ast., nr. 225, 245, 327, 342 ; Gramatopol-Poenaru, *Callatis*, nr. 359, întocmai ; prod. cu diverși ast., nr. 312, 341, 401, 432, 518, 574 ; O. Tafrali, AA, 9—10, 1933—1934, p. 6, nr. 1, întocmai ; Th. Sauciuc-Săveanu, Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 254, nr. 15, întocmai ; M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 52, nr. 1 (Arsa), întocmai, cu simbolul rupt.

Aparține grupei a IV-a cronologice (183—150 î.e.n. după *Grakov*, sau 220—183 î.e.n., după Brashinsky, *Sinope*).

7) Toartă de amforă de tipul Chersones. Pastă bej-cărămizie cu nisip negru și mică puțină în compoziție. Ștampilă fără cadru (4×1 cm), aplicată oblic ; legenda pe două rînduri. Inv. 25673 (fig. 4/3 ; 9/2).

[HPA]KΛEIOY
[ΑΣΤΥ]NÓ[ΜΟΥ]

[Ἡρά]κλειου
[ἀστυ]νο'[μου]

Pridik, p. 140, nr. 4, întregit Ἡρακλειτσυ ; G. Cantacuzino, RHSEE, 1935, p. 310, nr. XVII, fig. 17 ; R. B. Akhmerov, VDI, 1949, 4, p. 106, pl. I, nr. 4 ; p. 108, pl. III, nr. 9 ; p. 110, pl. IV, nr. 11 ; p. 115—116) (tabel), nr. 38 și 39 ; V. V. Borisova, NE, 11, 1974, p. 114, nr. 41, 42, pl. V/4—8 și V/9—10. După Akhmerov (*op. cit.*, p. 111/5), Ἡρακλειος se întîlnește în grupele a II-a și a III-a cronologice, datate între mijlocul și sfîrșitul secolului III (250—200 î.e.n.) și respectiv între sfîrșitul secolului III-începutul secolului II (200—180 î.e.n.). Dar în tabelul numelor de astinomi (*op. cit.*, p. 115—116, nr. 38—39), el este atribuit și grupelor I, IV (datate de același autor între 320—250 î.e.n. și respectiv 180—100 î.e.n.). Același astinom a fost datat de Borisova (*op. cit.*, p. 114—115, nr. 41—42 și pl. 5/4—8 ; 9, 10 la sfîrșitul secolului IV-începutul secolului III, respectiv sfîrșitul secolului III-începutul secolului II î.e.n.).

8) Toartă de amforă de tipul Chersones. Pastă cărămizie-maronie cu angobă gălbuie-alburie și nisip negru, puțin. Ștampilă dreptunghiulară (5,3×1,5 cm) cu legenda pe două rînduri. Inv. 25674 (fig. 4/2 ; 9/3).

[M]ATPIO[Σ]
ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ

[Μ]άτριο[ς]
'αστυνόμου

R. B. Akhmerov, VDI, 1949, 4, p. 106, pl. I, nr. 11 ; p. 118, nr. 68 ; M. Mirčev, *Amphornite pečati ot muzeja văv Varna*, Sofia, 1958, p. 50, nr. 224 (pl. XXVIII/8) ; V. V. Borisova, NE, 11, 1974, p. 118—119, nr. 76, 77 și pl. IX/4—6. După Akhmerov, *op. cit.*, p. 118, nr. 68, Ματρις aparține grupelor I—II (sfîrșitul secolului IV-începutul secolului III î.e.n., respectiv 320—200 î.e.n.). La Borisova (*op. cit.*, p. 118—119, nr. 76, pl. IX, 4, 6), același astinom este datat la sfîrșitul secolului IV-începutul secolului III î.e.n. sau (p. 105, 118—119, nr. 77, pl. IX/5) la sfîrșitul secolului III-secolul II î.e.n. (tipul Iv).

Capul Midia.

În acest punct se află o așezare antică, cu ceramică autohtonă, grecească și elenistică. A fost observată existența unor construcții de piatră, cărora, în lipsa cercetărilor, nu li s-a putut preciza epoca [155].

Ceramica lucrată cu mîna ; inv. 19752.

— Buză de oală evazată, cu marginea rotunjită ; pastă neagră, grosieră, cu cioburi pisate în compoziție. Secolele IV—III î.e.n. [156] (fig. 1/4).

— Buză de castron cu marginea trasă spre interior și umărul lin ; pastă grosieră, neagră în spărtură, cenușie-gălbuie la exterior. Suprafața lustruită sumar (fig. 5/8).

---

[155] Cercetări de suprafață M. Irimia. Colegul C. Iconomu ne informează că din aceeași zonă provine și un opaiț ceramic fără disc, din secolul VI î.e.n.

[156] Exemplare asemănătoare la M. Caja, Pontica, 3, 1970, p. 103—105, fig. 2/12—15 ; Al. Barnea, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 105—108 și fig. 2/2, 5, 14 ; 3/1—2.

— Fragmente de culoare neagră, mai rar neagră-cenuşie sau cenuşie-gălbuie din pereţii altor vase (fig. 1/2) ; pastă grosieră. Uneori pereţii de vase sînt subţiri.

Ceramică greacă şi elenistică ; inv. 19753 (fig. 1/7 ; 5/11 ; 8/3).

— Fragmente de cupă (?) cu firnis negru şi luciu metalic ; secolul IV î.e.n. (fig. 1/7).

— Fragmente de străchini acoperite cu angobă roşie ; secolele III—II î.e.n.

— Fragmente de farfurie „de peşte", cu pastă cenuşie şi firnis negru, mat.

Ceramica cenuşie lucrată la roată (fig. 1/1, 3, 11), este reprezentată de partea inferioară a unui castron cu piciorul inelar, profilat, fundul inelar al unui alt castron, precum şi din fragmente nedeterminate ale altor vase, cu angobă brună ; inv. 19794.

Tot de aici provine şi un fragment de amforă de Thasos, cu ştampila dreptunghiulară (3,3×2 cm), aplicată pe toartă. Legenda pe patru laturi, (fig. 4/8 ; 9/5), încadrînd simbolul ; al doilea nume lipseşte.

Inv. 19751.

ΘΑΣΙΩΝ...ΑΡΙΣΤΟΜΕΝΗΣ

Θ[α]σίων . . . Ἀριστ[ομένης]

Heracles arcaş.

Pridik, p. 39, nr. 64—82 ; *Canarache*, nr. 131 ; *Bon*, nr. 349—362 ; Iu. G. Vinogradov, NE, 10, 1972, p. 45, nr. 5—6 ; p. 46, nr. 7 ; p. 48, nr. 7 ; p. 49, nr. 8. După Vinogradov (*loc. cit.*, precum şi p. 25—27, 61, anexa 4), aceste amfore aparţin grupei a 3-a, vechi. „Grupa Aristomenes" a fost datată iniţial de V. Grace (AJA, 50, 1946, p. 37), pe baza contextelor arheologice în care unele amfore au apărut, între 410—400 î.e.n. Grakov (apud Vinogradov, *op. cit.*, p. 26), compara iniţial emblemele acestui grup de ştampile cu monedele care se datează în jurul anului 400 î.e.n., pentru ca mai apoi el să coboare datarea lor la 390—380 sau 390—370 î.e.n. Pe baza elementelor stilistice din emblemă, Vinogradov (*loc. cit*), compară grupul de amfore amintit cu monedele care au circulat între 380—350 î.e.n., considerînd că ştampilele lui Aristomenes s-au răspîndit mai ales în jurul anului 370 î.e.n., deşi ele au apărut şi mai devreme.

9. COSTINEŞTI (com. Tuzla, jud. Constanţa).

Pe malul de sud al lacului Costineşti, într-o zonă afectată mult de amenajările edilitare, s-au descoperit în anul 1976 mai multe fragmente ceramice, precum şi o amforă de Thasos fragmentară [157] (fig. 2/11 ; 8/13).

Amfora are corpul conic, gîtul tronconic, larg, cu profil concav. Torţile arcuite se apropie puţin la partea inferioară de gîtul vasului. Gura şi partea inferioară lipsesc din vechime. Pastă cafenie-roşcată în spărtură, cu mică în compoziţie ; angobă bej-gălbuie. Dimensiuni : înălţimea actuală 48 cm ; diametrul maxim 25,5 cm. Inv. 21513. Ştampilă dreptunghiulară (3,7×2,5 cm) aplicată pe toartă, cu legenda pe două rînduri, încadrînd simbolul (fig. 3/12 ; 9/9).

ΘΑΣΙΩΝ Θασίων

Cantharos

ΚΥΧΡΙ[Σ] Κύχρι[ς]

Bon, tipul I b, p. 17, fig. 3/3, 5 ; 6/4 ; nr. 1075—1076, cu alte simboluri ; Gramatopol-Poenaru, *Callatis*, nr. 109—118, cu alte simboluri. O ştampilă asemănătoare la Coslogeni — km. 80 (I. Barnea, Rev. Muz., 3, 1966, 2, p. 156 şi fig. 4), iar o alta la Pietroiu, jud. Ialomiţa (C. Muşeţeanu, N. Conovici, A. Anastasiu, *op. cit.*, p. 178, nr. 22, fig. 2/10). Un alt exemplar la Medgidia (M. Irimia, Pon-

[157] Amfora a fost predată muzeului de prof. Ispas Feţeanu.

tica, 6, p. 38). Amforele thasiene purtînd un nume, ethnikon-ul şi un simbol sînt datate de V. Grace, Hesp. Suppl. 10, 1956, p. 123 şi 136, după anul 340 î.e.n., respectiv la sfîrşitul secolului IV şi în secolul III î.e.n. După Iu. G. Vinogradov, *op. cit.*, anexa 6, p. 63, acest ceramist aparţine subgrupei 5 b, datată la sfîrşitul secolului IV-secolul III î.e.n.

10. GENERAL SCĂRIŞOREANU (jud. Constanţa).

La circa 3 km nord-est de localitate, într-o zonă numită de localnici „movila de cenuşă", se află o aşezare antică distrusă în cea mai mare parte, între anii 1975—1976, de lucrările de îmbunătăţiri funciare. Suprafaţa aşezării, de circa 0,5 ha, era iniţial mai înaltă cu circa 1—1,20 m decît terenul înconjurător, dar prin lucrările amintite, ea a fost nivelată aproape complet. La suprafaţa terenului apar multe pietre provenite de la locuinţele distruse. Au fost recuperate fragmente ceramice diferite, din secolele IV—II î.e.n. Aşezarea a fost locuită şi în epoca romană, ultimele materiale descoperite datîndu-se în secolul IV e.n. Lipsind cercetările sistematice nu putem preciza dacă locuinţele de piatră aparţineau epocii romane, sau, poate, perioadei anterioare [158].

Ceramică lucrată cu mîna ; inv. 21737.

— Fragmente de vase în formă de sac, ornamentate cu brîuri alveolate (fig. 1/8, 12 ; 3/4 ; 6/9, 10 ; 7/11) ; pastă gălbuie sau cenuşie-gălbuie, cu urme datorate arderii secundare. Se aseamănă unor exemplare mult răspîndite atît în Dobrogea cît şi în alte aşezări sau necropole din stînga Dunării, în secolele IV—III î.e.n.

— Fragmente de oale-borcan cu suprafaţa lustruită, gălbuie-cenuşie sau cenuşie-închisă (fig. 1/6 ; 3/3).

— Fragmente de strachină cu buza lată, răsfrîntă (fig. 2/8 ; 6/11). Pastă cenuşie-deschisă, grosieră, lustruită sumar ; pete brune datorate arderii secundare. Exemplare asemănătoare ca formă se întîlnesc la Poiana, Piscul Crăsani, Valea lui Mihai, Arad-Gai, Moreşti etc. [159].

— Fragment de strachină cu corpul larg, buza scundă şi marginea dreaptă (fig. 1/9 ; 7/7). Pastă cenuşie-neagră. Exemplare asemănătoare la Lunca Ciurei [160], Poiana Dezmir, Apahida, Ciumeşti [161] etc. Sec. III—II î.e.n.

— Trei gîturi fragmentare, cu profil concav (fig. 2/4), ale unor oale-borcan cu marginea puţin răsfrîntă şi pasta cenuşie-neagră. Vase cu profilul părţii superioare asemănător se cunosc la Zimnicea, Poiana, Hărman, Dezmir [161] etc. Sec. III—II îe.n.

Ceramică elenistică roşie şi cenuşie ; inv. 21738.

— Fragmente mici de vase cu pastă roşie şi angobă roşie-brună ; sec. III—II î.e.n.

— Fragmente provenind de la cel puţin două amfore de tipul Heraclea Pontică ; două gîturi fragmentare de amfore de Cos (?), cu torţi bifide, pasta alburie-gălbuie şi nisip negru în compoziţie.

— Fragment de bol cenuşiu cu angobă neagră-cenuşie, parţial corodată.

— Toartă de la o farfurie cu angobă neagră, corodată.

— Fragment de cană cenuşie cu firnis negru-cenuşiu în exterior ; pe gît prezintă o linie incizată, orizontală, în zig-zag (fig. 3/2). Fragmentele ceramice cenuşii aparţin în totalitate unor exemplare elenistice, procurate probabil dintr-una din coloniile vest-pontice.

Torţi de amfore ştampilate :

---

[158] Cercetare de suprafaţă M. Irimia.

[159] I. H. Crişan, op. cit., p. 116 şi fig. 42/4, 11 ; pl. XXXIV/4, 9 ; XXXVI/8—22.

[160] M. Petrescu-Dîmboviţa şi col., SCIV, 5, 1954, p. 184, fig. 13/8.

[161] I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 114, tipul I şi fig. 1, 3 ; pl. XXXIV/1—2; XXXV/1, 9.

[162] *Ibidem*, p. 111—113, fig. 40/1, 4—6 ; 41 ; pl. XXXII/2, 5, 6.

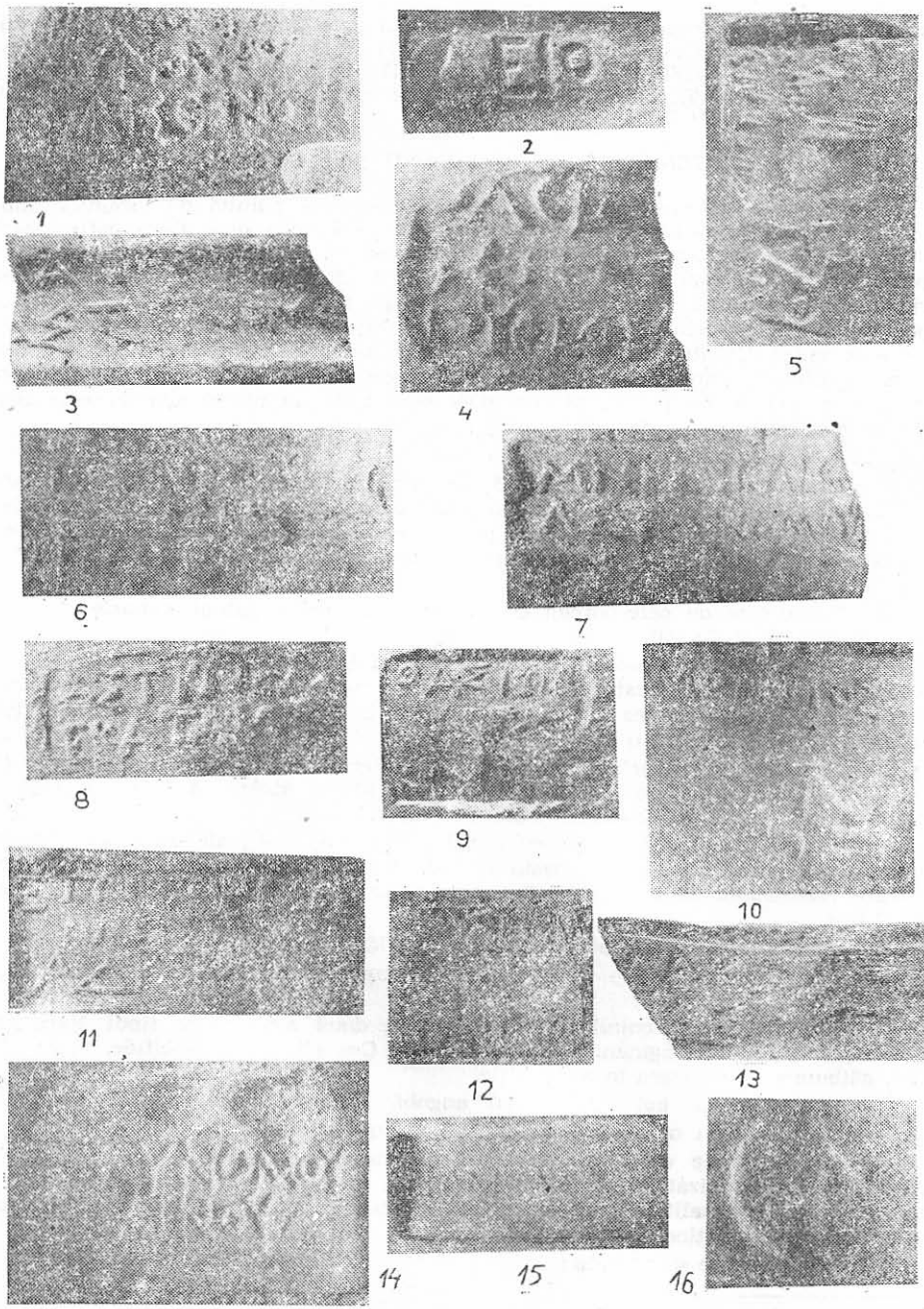

Fig. 9 : 1—4, 12—13 — Corbu de Sus (inv. 20478 ; 25673 ; 25674 ; 25677 ; 25672 ; 25676) ; 5 — Corbu (Capul Midia : inv. 19751) ; 6 — Cernavodă (inv. 5750) ; 7 — Ivrinezu Mic ; 8 — Remus Opreanu ; 9 — Costinești (inv. 21513) ; 10—11, 15 — General Scărișoreanu (inv. 21731 ; 21732 ; 21730) ; 14, 16 — Seimenii Mari (inv. 13817 ; 13820).

1) Toartă de amforă de tipul Sinope cu pasta gălbuie-alburie, grosieră și mult nisip negru. Ștampilă dreptunghiulară (4×1,6 cm) pe patru (?)rînduri, aplicată defectuos și parțial ruptă (fig. 4/13). Inv. 21735.

ΙΑΣΤΥ]ΝΟ[ΜΟΥ]	[ἀστυ]νό[μου]
ΝΑΥΠΩΝΟΣ[ΤΟΥ]	Ναύπωνος [τοῦ]
ΚΑΛΛΙΣΘΕΝ[ΟΥ]	Καλλισθέν[ου]
[ΑΠΑΤΟΥΡΙΟΣ?]	[Ἀπατούριος?]

Pridik, ast., p. 76 nr. 293—296 ; Șelov, *Tanais*, ast., nr. 570. Pe asemenea ștampile apar în mod obișnuit ca producători Apaturios sau Mitropastes. Aparține grupei a V-a cronologice (150—120 î.e.n. după *Grakov*, sau 183—150 î.e.n. după Brashinsky, *Sinope*).

2) Toartă de amforă de tipul Sinope cu pasta gălbuie-cărămizie, grosieră și mult nisip negru. Ștampilă dreptunghiulară (4,8×2,8 cm), pe patru rînduri, corodată (fig. 4/7). Inv. 21736.

[ΑΣΤΥ]ΝΟΜΟΥ	['αστυ]νόμου
[Β]ΟΡΥΟΣ ΤΟΥ	[Β]όρυος τοῦ
ΙΕΥΞΙΟΣ	Ζεύξιος
ΑΠ[ΑΤΟΥΡΙΟΣ]	'Απ]ατούριος

Fortuna în picioare, cu făclia (?) în dreapta și stînga întinsă lateral, simbol în dreapta ștampilei.

Pridik, ast., p. 65, nr. 70—75. *Canarache*, alți prod., nr. 237—238. Aparține grupei a VI-a cronologice (120—70 î.e.n., după *Grakov*, sau 150—100 î.e.n. după Brashinsky, *Sinope*).

3) Toartă de amforă de tipul Sinope, cu pasta gălbuie-deschisă și mult nisip negru în compoziție. Ștampilă dreptunghiulară (3,7×2,5 cm), cu legenda pe patru rînduri, fragmentară, greu lizibilă. Inv. 21731 (fig. 4/12 ; 9/10).

[ΑΣΤΥΝΟ]ΜΟΥΝΤΟΣ	['αστυνο]μοῦντος
[ΙΚΕΣΙΟΥ]	['Ικέσιου]
[ΤΟΥΒΑΚ]ΧΙΟΥ	[τοῦ Βακ]χίον
[ΕΠΙΧΑΡΗ]Σ ?	['Επιχάρη[ς

Provă de corabie, în dreapta.

Pridik, ast. p. 71, nr. 201, prod. Ktéson ; *Canarache*, nr. 273, 283—285 ; M. Mirčev, *op. cit.*, nr. 193—196, diferiți prod. ; Gramatopol-Poenaru, *Callatis*, nr. 557. Ast. aparține grupei a V-a cronologice (150—120 î.e.n. după *Grakov*, sau 183—150 î.e.n. după Brashinsky, *Sinope*).

4) Toartă de amforă de Rhodos, cu pasta cărămizie, fină și angobă gălbuie. Ștampilă dreptunghiulară (4×1,6 cm), cu legenda pe un rînd (fig. 4/6 ; 9/15). Inv. 21730.

ΒΡΟΜΙΟΥ	Βρομίου

Coroană cu capetele petrecute, în dreapta ștampilei, cordoată.

Pridik, p. 24, nr. 548—551, p. 25, nr. 552—554, întocmai ; V. Grace, *Agora*, p. 230, nr. 60 ; idem, *Tarsus*, p. 143, nr. 51—53 ; *Nillson*, nr. 146 ; *Canarache*, nr. 765, întocmai ; Șelov, *Tanais*, nr. 302—304 ; Sztetyllo, *Nea Paphos*, I, nr. 151—152 ; Lazarov, *Rhodos*, p. 35, nr. 25. Prod. datat de V. Grace, *loc. cit.*, și Șelov, *loc. cit.*, în grupa a IV-a, între 180—150 î.e.n.

5) Toartă de amforă de Rhodos, cu pasta cărămizie, fină, densă şi angobă gălbuie-cărămizie. Ştampilă dreptunghiulară (4,2×1,6 cm), cu legenda pe trei rînduri. Inv. 21732 (fig. 4/9 ; 9/11).

ΕΠΙ ΓΟΡΓΩ	'επὶ Γόργω
ΝΟΣ	νος
ΒΑΔΡΟΜΙΟΥ	Βαδρομίου

Pridik, eponim, p. 7, nr. 126 ; nr. 127—131 ; p. 8, nr. 132 ; p. 132, nr. 20 ; p. 133, nr. 21 — asemănător, cu alte luni ; V. Grace, BCH, 76, 529, eponimul în grupa a IV-a (180—150 î.e.n.) ; *Canarache*, eponim, nr. 513, 514, 559, cu alte luni ; Gramatopol-Poenaru, *Tomis*, eponim, nr. 46, cu altă lună ; Şelov, *Tanais*, eponim, nr. 95, cu altă lună ; Lazarov, *Rhodos*, p. 26, nr. 40. Şelov, *loc. cit.*, consideră că ştampilele cu acest eponim aparţin celei de a doua jumătăţi a secolului II î.e.n. (150—108 î.e.n.).

6) Toartă de amforă de Rhodos, cu pasta cărămizie, fină, densă şi angobă gălbuie-alburie. Ştampilă dreptunghiulară (4,4×1,8 cm), cu legenda pe trei rînduri. Inv. 21733 (fig. 4/14).

[ΕΠΙ]ΣΟ	['επὶ]Σο
ΣΤΡΑΤΟΥ	στράτου
ΣΜΙ[ΝΘΙ]ΟΥ	Σμι[νθί]ου

Pridik, eponim, p. 18, nr. 361—362, fără lună şi cu capul lui Helios ca simbol ; p. 135, nr. 74 ; *Canarache*, eponim, nr. 593 şi 597 ; ultima fără lună, cu capul lui Helios ; V. Grace, *Amphoras*, nr. 25 ; V. Grace, V. Savvatianou, *Délos*, p. 303 ; V. Grace, *Pnyx*, Hesperia, Supl. 10, 1956, p. 143—144 ; nr. 102—103 ; Şelov, *Tanais*, eponim, nr. 194—195, fără lună, cu capul lui Helios ; nr. 196, cu altă lună ; Sztetyllo, *Nea Paphos*, I, eponim, nr. 20, fără lună, cu capul lui Helios ; Lazarov, Rhodos, p. 30, nr. 96. Pe ştampilele de amfore rhodiene din secolul III î.e.n. s-au descoperit doi eponimi Sostratos. Cel mai vechi este plasat în prima jumătate a secolului III, al doilea pe la 220 î.e.n. (cf. Şelov, *loc. cit.*, Sztetyllo, *loc. cit.*).

7) Toartă de amforă de Rhodos, cu pasta cărămizie, fină, densă şi angobă gălbuie-maronie. Ştampilă dreptunghiulară (4×1,8 cm), cu legenda pe trei rînduri, foarte corodată, aproape ilizibilă (fig. 4/11). Inv. 21734.

[ΕΠΙ ΑΠ]Ο[ΛΛΩ]	['επὶ 'Απ]ο[λλω]
ΝΙΟ[Υ]	νίο[υ]
[ΥΑΚΙ]ΝΘΙΟΥ	['Υακι]νθίου

Pridik, eponim, p. 4, nr. 57, cu altă lună ; I. Glodariu, *Relaţiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, Cluj-Napoca, 1974, Catalog, p. 196, nr. 64, de la Mănăstirea. Presupunem că este vorba de eponimul Apollonios şi nu de producătorul omonim, întrucît acesta din urmă apare pe ştampile rectangulare cu numele scris întreg sau în silabe, dar fără menţionarea lunii (vezi *Pridik*, p. 23, nr. 504—506 ; Gramatopol-Poenaru, *Callatis*, nr. 746 ; Şelov, *Tanais*, nr. 277—288). În sprijinul propunerii noastre este şi spaţiul rămas liber, suprapunerea lui omicron în rîndurile 1 şi 2, rezervînd pentru rîndul 1 un spaţiu de cinci litere în care se încadrează perfect întregirea ΕΠΙ ΑΠ . Eponimul este datat de V. Grace-V. Savvatianou, *Délos*, p. 291, în perioada 108—76/75 î.e.n.

11. HAŢEG (com. Adamclisi, jud. Constanţa).

Pe teritoriul localităţii, excavaţiile efectuate în anul 1976 în apropierea lacului Baciu, în vederea construirii unui mare canal de irigaţii, au afectat o aşezare aparţinînd celei de-a doua epoci a fierului. Materialele arheologice recupe-

rate sînt reprezentate de numeroase fragmente ceramice autohtone — lucrate cu mîna, cenușii — lucrate la roată și elenistice, precum și prin mai multe fragmente de vetre.

Ceramica lucrată cu mîna ; inv. 13899.

— Fragmente de oale cu pasta grosieră, neagră-cenușie sau gălbuie, ornamentate sub buză printr-un șir orizontal de alveole, întrerupt uneori de apucători mici, ascuțite sau plate (fig. 7/3,5). Se aseamănă cu unele exemplare descoperite la Histria (M. Coja, Pontica, 3, 1970, p. 103—105, fig. 2/9—15) și Dinogetia (Al. Barnea, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 105—109, fig. 2/2, 14 ; 3/2).

— Fragment de oală cu marginea buzei orizontală, ornamentat sub buză cu un brîu alveolat dispus oblic și o mică proeminență ; pastă gălbuie-cenușie (fig. 7/2).

— Fragment de oală în formă de sac, ornamentată cu un brîu alveolat și o proeminență puțin lățită. Sub ea pornește oblic, pe corpul vasului, un alt brîu alveolat (fig. 7/1). Vasul aparține unui tip ceramic întîlnit frecvent în secolele IV—III î.e.n. la Zimnicea, Poiana (I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969, p. 72—75, fig. 24/1, 3—4), Dinogetia (Al. Barnea, *op. cit.*, p. 105, fig. 2/8, 9) etc.

În cadrul aceleiași categorii ceramice mai reținem fragmente de castroane cu profil unghiular, funduri de oale-borcan, o apucătoare plată, precum și fragmente diverse de căni sau cești cu toarta supraînălțată. Pasta cenușie-neagră sau gălbuie-cenușie, cu ingrediente ; inv. 13900.

Amintim de asemenea fragmentele numeroase de oale-borcan cu pasta gălbuie-roșcată ori brună-cenușie (inv. 11466), precum și o toartă masivă, cu secțiunea aproape pătrată (inv. 13898) ; (fig. 7/4). Aceasta din urmă provine de la o cană de mari dimensiuni, de tipul celeia de la Hîrșova (A. Aricescu, Pontica, 4, 1971, p. 352—353 și fig. 1).

Ceramica cenușie lucrată la roată ; inv. 13897. Dintre fragmentele aparținînd acestei categorii reținem partea inferioară a unui vas-castron sau strachină cu corpul tronconic și fundul inelar profilat (fig. 8/1), alte fragmente de strachini și castroane, o toartă lată provenind de la o cană cenușie etc.

Ceramica elenistică ; inv. 11467—11474 (fig. 8/4—6, 11—12).

Această categorie, destul de bogată, este reprezentată în primul rînd de gîturi, picioare, torți și alte fragmente provenind de la cel puțin 20 de amfore de tipuri diferite și anume : cel puțin patru exemplare de Thasos, circa opt amfore sinopeene, trei heracleene, două de Rhodos, unul de tipul „cu piciorul în formă de pahărel" sau Mendî — fig. 8/12 — (după I. B. Brashinsky, în Hudojestvennaia Kultura i arheologiia anticinogo mira, Moscova, 1976, p. 67—74) și alte tipuri nedeterminate. Au mai fost recuperate fragmente de căni ori alte vase elenistice nedeterminate, cu pasta gălbuie-alburie sau roșcată-cărămizie.

Inventarul arheologic de la Hațeg aparține secolelor IV—II î.e.n.

12. IVRINEZU MIC (com. Peștera, jud. Constanța).

În marginea de vest a localității se află o așezare întinsă, cu materiale caracteristice mai multor epoci istorice. Din perimetrul ei provine o toartă de amforă ștampilată[163] de tipul Sinope cu pasta cărămizie-gălbuie și nisip negru în compoziție. Ștampilă dreptunghiulară (5,5×2,3 cm), cu partea dreaptă ruptă și legenda pe trei rînduri (fig. 4/15 ; 9/7). Inv. 24021.

ΜΝΗΣΙΚΛΕΟ[ΥΣ]	Μνησικλέο[υς]
ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ[Ν]	'αστυνομοῦ[ν]
[Τ]ΟΣ	[τ]ος

Simbol neclar (ciorchine ?), pe ultimul rînd, în dreapta.

Pridik, p. 94, nr. 670, întocmai ; ast. p. 74, nr. 258—259 ; p. 75, nr. 260—287 ; ast. sau prod. p. 93, nr. 665 ; p. 94, nr. 666—671 ; *Canarache*, nr. 315, 385, diverși prod. și maniere diferite de dispunere ; Gramatopol-Poenaru, *Tomis*, p. 53, nr. 17 (prod. Aristion și simbol rupt) ; Gramatopol-Poenaru, *Callatis*, ast. nr. 333. Aparține grupei a III-a cronologice (220—183 î.e.n. după *Grakov* sau 270—220 î.e.n. după Brashinsky, *Sinope*).

[163] Descoperită în anul 1979 de muncitorul Eugen Mihail din Medgidia, str. I. L. Caragiale, nr. 4.

13. PECINEAGA (jud. Constanța).

1. În zona numită de localnici „movila lui Oprea Ionescu", aflată la aproximativ 5 km nord-vest de sat, lucrările de îmbunătățiri funciare efectuate în anul 1975 au distrus o așezare rurală romană. Din aceeași zonă au fost recuperate mai multe fragmente ceramice autohtone și elenistice aparținînd unei locuiri anterioare.

Ceramica lucrată cu mîna este reprezentată de fragmente de vase-borcan, cu pereții tronconici, pastă neagră-cenușie sau maronie, grosieră, un fragment de căniță cu buza lățită orizontal și pasta cenușie-neagră, precum și de un fragment de strachină cu pasta cenușie-neagră, miezul negru iar suprafața exterioară gălbuie-maronie ; inv. 21326 (fig. 7/8—10, 13).

Din aceeași zonă provin mai multe fragmente de amfore elenistice printre care partea inferioară a unei amfore de tipul Heraclea, un fragment de amforă de Rhodos, o toartă bifidă de amforă de Cos (inv. 21328), precum și o toartă ștampilată de tipul Sinope. Aceasta din urmă prezintă o ștampilă dreptunghiulară (6×1,7 cm), pe trei rînduri (fig. 3/15). Inv. 21327.

[ΧΡΡΙΞΕ]ΝΙ[ΔΟΥ]?	[Χαριξε]νί[δου]?
[ΑΣΤ]ΥΝΟ[ΜΟΥ]	['ασ]τυνό[μου]
ΠΟΣΕΙ[ΔΩΝΙΟ]Σ	Ποσει[δώνιο]ς

Șarpe, în dreapta ștampilei.

Pridik, p. 99, nr. 777—779, asemănător, cu alt simbol ; prod., p. 85, nr. 468 ; p. 86, nr. 496—498 ; p. 89, nr. 564, 570 ; p. 90, nr. 578, 581—583, 586 ; p. 91, nr. 597, 604, 607 ; p. 92, nr. 629 ; p. 93, nr. 656 ; p. 94, nr. 668, 672, 673, 680 ; p. 95, nr. 685 ; p. 96, nr. 705—714 ; 716—723 ; p. 97, nr. 724, 725, 734 ; p. 98, nr. 759 ; p. 100, nr. 803, 806, dar cu ast. diferiți și alte simboluri ; *Canarache*, prod. nr. 353, 367, cu alt simbol ast., nr. 389 (simbol neclar). Aparține grupei a II-a cronologice (270—220 î.e.n. după *Grakov*, sau 320—270 î.e.n. după Brashinsky, *Sinope*).

2. Într-un alt punct, situat la aproximativ 1 km sud-est de așezarea amintită și la circa 200 m sud de movila Karachioi, aceleași lucrări au distrus o altă așezare, cu suprafața de aproximativ 0,5 ha. Din acest punct au fost strînse în exclusivitate materiale elenistice și locale, din a doua epocă a fierului. Au putut fi observate în teren resturile a 4—5 locuințe cu temelii din blocuri foarte mari de piatră. Locuințele par să fi fost construite la o anumită distanță una de alta. Materialul arheologic recuperat se datează larg într-un interval corespunzător secolelor IV—II î.e.n. [164].

Ceramica elenistică (inv. 21329) este reprezentată prin următoarele exemplare : două fragmente de farfurie „de pește", cu pasta cenușie și angobă brună-cenușie ; un fragment dintr-o altă farfurie, cu angobă brună (fig. 7/12 ; 8/10) ; fragmente dintr-un bol ceramic cu firnis negru, corodat parțial ; fragmente de amfore de Thasos, Sinope și Cos.

14. PIATRA (com. Mihail Kogălniceanu, jud. Constanța).

În punctul „Rățărie" este o așezare antică cu un bogat material elenistic și autohton. Din perimetrul acesteia provine o toartă de amforă de tipul Sinope, cu ștampila rectangulară, pe patru rînduri [165].

ΑΣΤΥΝΟΜΟΥΝΤΟ[Σ]	'αστυνομοῦντο[ς]
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ	Δημητρίου
ΤΟΥ ΘΕΥΓΝΗΤΟ[Υ]	τοῦ Θευγνήτου
ΚΑΛ[Λ]ΙΣΘΕΝΗΣ]	Καλ]λισθένης]

[164] Cercetări de suprafață în ambele puncte, M. Irimia.

[165] Toarta de amforă ștampilată se află în posesia ing. Mircea Pavel din Constanța, care ne-a semnalat așezarea.

Kantharos, în dreapta.

Pridik, ast. p. 66, nr. 102 ; p. 67, nr. 103—104 ; prod. Καλλιστθενου simbol 103 — crater ; p. 67, nr. 105—106, cu alți prod. ; *Canarache* ,ast. nr. 249, cu alți prod. ; Gramatopol-Poenaru, *Callatis*, ast., nr. 439—443 ; 445 ; același simbol la nr. 439, 443. Aparține grupei a IV-a (183—150 îe.n., după *Grakov*, sau 220—183 î.e.n. după Brashinsky, *Sinope*).

15. REMUS OPREANU (jud. Constanța).

La sud de canalul Dunărea-Marea Neagră, într-o zonă aflată la circa 1 km spre vest de halta C.F.R., se află o așezare antică întinsă. Din zona acesteia a fost recuperată [166] o toartă de amforă de tipul Sinope, cu pasta gălbuie-cărămizie, cu nisip negru în compoziție. Ștampilă dreptunghiulară (3,4×1,2 cm) cu legenda pe două rînduri, ruptă în partea dreaptă, unde se afla simbolul (fig. 4/19 ; 9/8). Inv. 24022.

ΑΣΤΥΝΟΜ[ΟΥ] 'αστυνόμ[ου]
ΕΚΑΤΑΙ[ΟΥ] 'Εκαταί[ου]

Th. Sauciuc-Săveanu, Analele Dobrogei, 18, 1937, p. 109—110, fig. 46, p. 108 ; idem, Dacia, 7—8, p. 261, nr. 39 ; *Canarache*, nr. 256 ; Gramatopol-Poenaru, *Tomis*, nr. 22 ; Gramatopol-Poenaru, *Callatis*, nr. 463—473 ; Șelov, *Tanais*, nr. 558, cu discuția ; C. Mușețeanu, N. Conovici, A. Anastasiu, *op. cit.*, p. 183, nr. 40 (Pietroiu, jud. Ialomița). Astinomi sinonimi în grupele a IV-a și a V-a cronologice (183—150 î.e.n. după *Grakov*, sau 220—183 î.e.n. după Brashinsky, *Sinope*, respectiv 150—120 î.e.n. după Grakov, sau 183—150 î.e.n. după Brashinsky, *Sinope*). M. Lazarov, Izvestiia-Varna, 14 (29), 1978, p. 39, 44, consideră că din grupa a IV-a fac parte ștampilele a căror legende mai cuprind un nume de prod. și simboluri diferite, iar din grupa a V-a ștampilele a căror legende conțin doar numele astinomului și de obicei ca simbol *thyrs*-ul.

16. SEIMENII MARI (com. Seimeni, jud. Constanța).

Pe dealul aflat între șoseaua Cernavodă-Topalu și Dunăre, în sudul localității, într-o zonă supusă unei continue eroziuni, se află o așezare antică cu materiale arheologice care aparțin mai multor epoci. În această zonă au fost descoperite [167] în anul 1977 șapte torți de amfore elenistice.

1) Toartă de amforă de Thasos cu pasta cărămizie, nisip fin și particule de mică. Ștampilă dreptunghiulară (2,4×2,1 cm), aplicată pe două laturi, încadrînd simbolul (fig. 4/10). Inv. 13815.

ΘΑΣΙΩ[Ν] Θασίω[ν]
Pasăre, spre dreapta
[Α]Ρ[Ι]ΣΤ[ΕΙΔΗΣ] ['Α]ρ[ι]στ[είδης]

Pridik, p. 38, nr. 50, întocmai ; p. 38, nr. 50—52, cu alte simboluri ; *Canarache*, nr. 3, alt simbol ; Bon, nr. 287, întocmai ; nr. 285—286, 288—289, cu alte simboluri ; Gramatopol-Poenaru, *Callatis*, nr. 8, aceeași legendă, simbol orientat spre stînga. Datarea ștampilei, care aparține grupei 5 b, după Iu. G. Vinogradov, *op. cit.*, ca la Corbu de Sus, nr. 1.

2) Toartă de amforă cu pasta cărămizie, aspră, nisip negru și particule de mică. Ștampilă circulară (diametrul 1,5 cm), cu monogramă (fig. 4/21 ; 9/16). Inv. 13820.

Pridik, tab. XVI, fig. 51 ?

3) Fragment de amforă de tipul Heraclea Pontică, cu pasta cenușie-cărămizie și mult nisip în compoziție. Ștampilă englifică fragmentară (2×1,4 cm) aplicată longitudinal pe gît, puțin oblic. Inv. 13816 (fig. 4/20).

...ΗΡΑ

[166] în anul 1979, tot de Eugen Mihail din Medgidia.
[167] de către Ion Oprea din Pietroiu, jud. Ialomița.

4) Toartă de amforă de tipul Sinope, cu pasta cărămizie-gălbuie şi nisip negru în compoziţie. Ştampilă rectangulară (4,2×2,1 cm) pe trei rînduri (fig. 4/17 ; 9/14). Inv. 13817.

ΔΑΣ	Δᾶς
ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ	'αστυνόμου
ΑΙΣΧΙΝΟΥ	Α'ισχίνου

Ciorchine şi un alt simbol neclar, în dreapta primului rînd.

Pridik, ast., p. 62, nr. 4—6, 8—20 ; p. 84, nr. 456—465 ; p. 85, nr. 466—470 ; prod., p. 64, nr. 49, p. 69, nr. 152 ; p. 75, nr. 265—267 ; p. 78, nr. 347 ; *Canarache,* ast., nr. 212—216, 345, cu alţi prod. ; Gramatopol-Poenaru, *Callatis,* ast. nr. 342—371, 1117, cu alţi prod. ; Th. Sauciuc-Săveanu, Dacia, 5—6, 1935—1936, ast., p. 295—296, nr. 17, 20—21 ; idem, Dacia, 7—8, 1937—1940, ast., p. 257, nr. 17, p. 259, nr. 26—27 ; prod. p. 26, nr. 36. Aparţine grupei a IV-a cronologice (183—150 î.e.n. după *Grakov,* sau 220—183 î.e.n. după Brashinsky, *Sinope*).

5) Toartă de amforă de tipul Sinope, cu pasta roză-gălbuie şi nisip negru în compoziţie. Ştampilă rectangulară (5×1,7 cm) pe trei rînduri (fig. 4/18). Inv. 13819.

ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ	'αστυνόμου
ΕΥΧΑΡΙΣΤΟΥ	Εὐχαρίστου
[Σ]ΤΕΦΑΝΟΣ	[Σ]τε'φανος

Floare cu tijă, în dreapta.

Pridik, ast., p. 69, nr. 157—158 ; p. 83, nr. 432 ; prod. p. 80, nr. 381 ; ast. sau prod., p. 89, nr. 562—564 ; p. 102, nr. 838. *Canarache,* ast. nr. 260—263, cu alţi prod., nr. 214, 291, 299, 310, 313, 319, 321, 388 ; Gramatopol-Poenaru, *Callatis,* ast. nr. 305—320, 1118, cu alţi prod. Aparţine grupei a II-a cronologice (270—220 î.e.n. după *Grakov,* sau 320—270 î.e.n. după Brashinsky, *Sinope*).

6) Toartă de amforă de tipul Sinope, cu pasta gălbuie şi nisip negru în compoziţie. Ştampilă dreptunghiulară fragmentară (6,7×1,5 cm) pe trei rînduri, ultimul complet corodat. Inv. 13818 (fig. 4/16).

[ΑΡ]ΑΒΟΣ	['Αρ]αβος
[ΑΣΤ]ΥΝΟΜΟΥ	['αστ]υνόμου
.....	.....

Kantharos, în dreapta rîndului trei.

Pridik, prod., p. 85, nr. 482—483 ; *Canarache,* nr. 396, acelaşi prod., cu ast. probabil Σιμιας şi simbolul la fel plasat. Acest prod. apare numai cu simbolul kantharos. Gramatopol-Poenaru, *Callatis,* prod., nr. 344—345, 375—376, 425, 622, 644, cu ast. diferiţi şi cu alte simboluri. Aparţine grupei a IV-a cronologice (183—150 î.e.n. după *Grakov,* sau 220—283 î.e.n. după Brashinsky, *Sinope*).

7) Toartă de amforă de tipul pseudo-Cos, neştampilată, cu umerii rotunjiţi, pastă gălbuie, aspră. Inv. 13821.

17. TUZLA (jud. Constanţa).

Punctul *Tuzla Mică.*

De aici au fost culese[168] fragmente ceramice lucrate cu mîna şi altele elenistice. Cele dintîi sînt reprezentate de fragmentele părţii superioare ale unui vas-sac cu buza evazată, puţin îngroşată şi brîu alveolat cu un mic buton tras în sus ; pastă neagră-cenuşie cu cioburi pisate în compoziţie. S-au recuperat şi fragmente nereprezentative ale altor vase lucrate cu mîna, cu pasta grosieră, cenuşie-

[168] de către învăţătorul Ion Ţicu.

neagră sau gălbuie-cenuşie. Inv. 18247. Ceramica elenistică este reprezentată de fragmente de amfore de diferite tipuri, între care şi o toartă neştampilată a unui exemplar de Cos, precum şi de fragmentele unor vase cenuşii lucrate la roată. Inv. 18248. Materialul arheologic amintit de la Tuzla Mică aparţine secolelor III—II î.e.n.

18. ZORILE (com. Adamclisi, jud. Constanţa).

Din puctul numit de localnici „Groapa de albeală", situat la aproximativ 2 km sud de sat, au fost recuperate în anul 1974 mai multe fragmente ceramice de tip Latène lucrate cu mîna, altele cenuşii lucrate la roată, precum şi cîteva fragmente de amfore elenistice [169].

Ceramica lucrată cu mîna este reprezentată de buze de oale-borcan ornamentate cu brîie alveolate (fig. 6/3—5), apucători plate ale unor vase de tip. „clopot" şi fragmente din pereţii altor vase ; inv. 21296. Din categoria ceramicii elenistice (inv. 21297) reţinem :

1) O toartă de amforă de Thasos, cu pasta gălbuie-cărămizie şi mică în compoziţie. Ştampilă rectangulară (2,4×1,6 cm), cu colţurile rotunjite, corodată. Legenda dispusă de jur-împrejurul simbolului şi scrisă retrograd (fig. 4/23).

ΜΕΓ[ΑΚΛΕΣ]?
Pasăre
[ΘΑΣΙΩΝ]

Μεγ[ακλῆς]?

[Θασίων]

Pridik, p. 56, nr. 443 ; *Bon*, index p. 526, consideră această lectură neîntemeiată şi propune Μεγακλειδες. Gramatopol-Poenaru, *Callatis*, nr. 129, propun un Με[γαδ]η[ς] şi consideră nefondată lectura lui Bon, optînd mai degrabă pentru Μεγακλῆς. Datarea ştampilei, care aparţine probabil subgrupei 4 b, după Iu. G. Vinogradov, *op. cit.*, p. 61 şi tabel II, în al treilea sfert al secolului IV î.e.n.

2) Fragment de gît de amforă de tipul Heraclea Pontică, cu pasta roşie şi nisip negru în compoziţie. Pe gît are aplicată monograma N (fig. 4/22). Aparţine după I. B. Brashinsky (NE, 5, 1965, p. 26—27), grupei a V-a cronologice, al cărei început a fost stabilit iniţial la mijlocul secolului III î.e.n. Ulterior acelaşi autor (EIRENE, 11, Praha, 1973, p. 131—132) fixa începutul acestei grupe în prima jumătate sau chiar în primul sfert al secolului III î.e.n., fără a se putea stabili o dată suficient de sigură pentru sfîrşitul ei.

ADDENDA

Considerăm util să prezentăm şi cîteva descoperiri foarte recente, care ne-au fost semnalate după redactarea articolului. Acestea nu modifică, ci doar completează observaţiile noastre anterioare. Cea dintîi, de la Sibioara, este oarecum în zona litoralului, aproximativ la jumătatea distanţei dintre Histria şi Tomis (ceva mai aproape de ultima colonie). Descoperirile de la Ştefan cel Mare şi Siliştea sînt situate în vecinătatea Dunării, într-o zonă relativ apropiată de Axiopolis.

19. SIBIOARA (com. M. Kogălniceanu, jud. Constanţa).

În apropierea fermei de animale a I.A.S. Sibioara, la vest de capătul nord-vestic al lacului Taşaul, au fost descoperite în toamna anului 1980, urmele unei aşezări antice, cu ceramică aparţinînd mai multor epoci. S-a recuperat o ştampilă de amforă. (Cercetări de suprafaţă Gh. Papuc) — Toartă de amforă de Thasos, cu pasta cărămizie-gălbuie şi foarte puţină mică în compoziţie. Ştampilă dreptunghiulară (4×2 cm), aplicată probabil iniţial pe patru laturi, încadrînd simbolul. Inv. 24023.

[Ν]ΙΚΙ[ΑΣ Θ]ΑΣ[ΙΟΝ?]...

[Ν]ικί[ατ θ]ασ[ίον?]...

[169] Cercetare de suprafaţă M. Irimia.

Peşte mare (delfin ?)

Pridik, p. 51, nr. 337—339, cu alte simboluri ; *Bon*, nr. 1236—1237, simbol asemănător ; 1234—1235, 1238—1241, cu alte simboluri. Ştampila aparţine probabil subgrupei 4 b, după Iu. G. Vinogradov, *op. cit.*, p. 34—35, 52 ; ştampilă asemănătoare — în context datat în al treilea sfert al secolului IV î.e.n.

20. ŞTEFAN CEL MARE (com. Mircea Vodă, jud. Constanţa).

Toartă de amforă de Rhodos descoperită pe versantul de sud al dealului Bogdapostre (supra, nota 83). Pastă cărămizie cu angobă gălbuie-alburie. Ştampilă rectangulară, îngustă (3,5×0,9 cm), cu legenda pe două rînduri. Inv. 31223.

[ΕΠΙ]ΑΙΝΗΤΟΡΟΣ	[ἐπὶ]Αἰνήτορος
ΥΑΚΙΝΘ[Ι]ΟΥ	Ὑακινθ[ί]ου

Pridik, p. 3, nr. 36—37, întocmai ; nr. 31—35, cu alte luni ; E. I. Levi, în *Olbia*, Moscova-Leningrad, 1964, p. 262, nr. 48 ; Sztetyllo, *Nea Paphos*, I, p. 33, nr. 32 ; N. Conovici, C. Muşeţeanu, SCIVA, 26, 1975, 4, nr. 2 (Piscul Crăsani) ; Livia Buzoianu, *Ştampile rhodiene de la Edificiul roman cu mozaic*, Pontica, 12, 1979, sub tipar ; M. Lazarov, *Timbres amphoriques de Nessebre*, Nessebre, II, nr. 28, (sub tipar), apud Izvestiia-Varna, 13 (28), 1977, p. 28, nr. 10). Eponimul este datat de V. Grace, BCH, 76, 1952, p. 528, în perioada 220—180 î.e.n.

21. SILIŞTEA (jud. Constanţa).

De pe teritoriul acestei localităţi, fără să se poată indica precis zona, provin o toartă de amforă de Thasos, şi un picior de amforă de tipul Sinope (donate muzeului în 1980 de Petre Prisecaru).

Toartă de amforă de Thasos, cu pasta gălbuie-cărămizie şi mică în compoziţie. Ştampilă dreptunghiulară (3,3×2 cm), încadrînd simbolul. Inv. 31024.

ΘΑΣΙΟΝ	Θασίον
ΠΥΛΑ(ΔΗΣ)	Πυλά(δης)

Torţă aprinsă, în mijloc ; *stea*, în rîndul de jos.

Pridik, p. 53, nr. 384—386, pl. VI/23—24, întocmai ; pe pl. VI/23, se vede o pastilă în faţa torţei ; *Bon*, nr. 1505, întocmai (torţa aprinsă este considerată variantă a tipului 3) ; nr. 1502—1504, asemănător, cu alte simboluri. Ştampila, care aparţine se pare, subgrupei 5 a, după Iu. G. Vinogradov, *op. cit.*, p. 36 şi pl. II (avînd *steaua* ca simbol şi *omicron* în cuprinsul ethnicon-ului), se datează în al treilea sfert al secolului IV î.e.n. Discuţia asupra numelui şi la Yvon Garlan, BCH, supp. V, Thasiaca, p. 253, 258.

TABEL I — THASOS

Nr. crt.	Localitatea	Grupa	Ștampila			Datare	Inv.	Observații
			Dimensiuni	Legenda	Simbol			
1	Corbu—Corbu de Sus	Iu.G.Vinogradov, 5 b	3,5×2,5	θασίων Πυθίων	trident	sf. sec. IV—sec. III î.e.n.	25677	Sigma lunar
2	„ „	Iu.G.Vinogradov, 5 b	2,5×2	[θ]ασίων [K]ρατιστῶν[αξ]	vas (alabastron)	sf. sec.IV— sec. III î.e.n	25672	
3	„ „		2,8×2,5	corodată	corodat		25675	
4	„— Capul Midia	Iu.G.Vinogradov, gr. 3 V. Grace	3,3×2	θ[α]σίων 'Αριστ[ομένης]	Heracles arcaș	380—350 î.e.n. (410—400)	19751	Legenda pe patru laturi, încadrează simbolul
5	Costinești	Iu.G.Vinogradov, gr. 5 b	3,7×2,5	θασίων Κύχρι[ς]	kantharos	sf. sec.IV—sec. III î.e.n.	21513	Bon, tip I-a
6	Seimenii Mari	Iu.G.Vinogradov, gr. 5 b	2,4×2,1	θασίω[ν] ['A]ρ[ι]στ[είδης]	pasăre	sf. sec.IV—sec. III î.e.n.	13815	
7	Zorile	Iu.G.Vinogradov, gr. 4 b	2,4×1,6	[θασίων] Μεγ[ακλῆς]?	pasăre	al treilea sfert al sec. IV î.e.n.	21297	corodată

TABEL II — HERACLEA

Nr. crt	Localitatea	Grupa	Ștampila			Datare	Inv.	Observații
			Dimensiuni	Legenda	Simbol			
1	Seimenii Mari		2×1,4	. . .HPA	—		13816	fragmentară
2	Zorile	Brashinsky, grupa 5		N	—	prima jumătate a sec. III î.e.n. . . .? (EIRENE, 11)	21297	monogramă

TABEL III — SINOPE

Nr.	Localitatea	Grupa	Ştampila			Datare	Inv.	Observaţii
			Dimensiuni	Legenda	Simbol			
1	Basarabi	Grakov gr. II Brashinsky	5,8×2,8	Ἐυχαρίσ[του] ἀστυνομ[οῦν]τ[ο]ς . . . .σσ . . .		270—220 î.e.n. 320—270 î.e.n.	21515	150 120 îen gr. V? 183—150
2	Canlia	Grakov Gr. VI Brashinsky	5,3×2	ἀστυνόμου Μαντίθεου τοῦ Προταγορου Κλεαίνετος	leu ↑	120—70 î.e.n. 150—100 î.e.n.	Sc. gen. Canlia	
3	Cernavodă	Grakov gr. II Brashinsky	5,4×1,5	Ἐπιέλπου αστυνό(μου) Τεύθρα	ciorchine ↓ spic ←	270—220 î.e.n. 320—270 î.e.n.	5750	
4	Cetate		6×2,7	N			20614	complet corodată
5	Constanţa—Palas	Grakov gr. IV Brashinsky	2,5×1,5	[ἀστυνόμου] [Κρατ]ιστάρχ[ου] Ἄράβος		183—150 î.e.n. 220—183 î.e.n.	13822	
6	Cotu Văii	Grakov gr. IV Brashinsky	5.1×2	[ἀστυνόμος] Ἀρι[στ]ίων Κλεαίνετο[ς]	Satyr?	183—150 î.e.n. 220—183 î.e.n.	20694	
7	Corbu—Corbu de Sus	Grakov gr. IV Brashinsky	4,5×2	[Μιθραδάτης]? [ἀστ]υνόμου [Κ]αλλισθένους	arc în tolbă ⟵	183—150 î.e.n. 220—183 î.e.n.	20478	
8	Corbu—Corbu de Sus	Grakov gr. I şi II Brashinsky	5×1,7	Λάκω νος	vultur pescar ⟵	350—220 î.e.n. 360—270 î.e.n.	25676	
9	„ „	Grakov gr. IV Brashinsky	5,2×2	[ἀστυνόμο]υ [Αἰσ]χίνου [Κ]τήσων	ciorchine↓	183—150 î.e.n. 220—183 î.e.n.	20479	

TABEL III (continuare)

Nr.	Localitatea	Grupa	Ștampila			Datare	Inv.	Observații
			Dimensiuni	Legenda	Simbol			
10	General Scărișoreanu	Grakov gr. V Brashinsky	4×1,6	['αστυ]νό[μου] Ναυπωνος τοῦ Καλλισθέν[ου] ['Απατούριος?]	rupt	150—120 î.e.n. 183—150 î.e.n.	21735	
11	„ „	Grakov gr. VI Brashinsky	4,8×2,8	['αστυ]νόμου [Β]όρυος τοῦ Ζεύξιος 'Απ[ατούριος]	Fortuna↑	120—70 î.e.n. 150—100 î.e.n.	21736	
12	„ „	Grakov gr. V Brashinsky	3,7×2,5	['αστυνο]μοῦντος ['Ικέσιου] [τοῦ βακ]χίου ['Επιχαρη]ς?	provă de corabie →	150—120 î.e.n. 183—150 î.e.n.	21731	
13	Ivrinezu Mic	Grakov gr. III Brashinsky	5,5×2,3	Μνησικλέο[υς] 'αστυνομοῦν [τ]ως	neclar (ciorchine?)	220—183 î.e.n. 270—220 î.e.n.	24021	
14	Pecineaga	Grakov gr. II Brashinsky	6×1,7	[Χαριξε]νί[δου]? ['ασ]τυνό[μου] Ποσει[δώνιο]ς	șarpe→	270—220 î.e.n. 320—270 î.e.n.	21327	
15	Piatra	Grakov gr. IV Brashinsk		'αστυνομοῦντο[ς] Δημητρίου τοῦ Θευγνητου Καλ[λισθενης]	kantharos→	183—150 î.e.n. 220—183 î.e.n.	propr. particulară	
16	Remus Opreanu	Grakov gr. IV și V Brashinsky	3,4×1,2	'αστυνόμ[ου] 'Εκαταῖ[ου]		183—120 î.e.n. 220—150 î.e.n.	24022	

TABEL III (continuare)

Nr.	Localitatea	Grupa	Ștampila			Datare	Inv.	Observații
			Dimensiuni	Legenda	Simbol			
17	Seimenii Mari	Grakov gr. IV Brashinsky	4,2×2,1	Δᾶς 'αστυνόμου Αἰσχίνου	neclar ciorchine↓↓	183—150 î.e.n. 220—183 î.e.n.	13817	
18	„ „	Grakov gr. II Brashinky	5×1,7	'αστυνόμου Εὐχαρίστου [Σ]τέφανος	floare cu tijă↑	270—220 î.e.n. 320—270 î.e.n.	13819	
19	„ „	Grakov gr. IV Brashinsky	6,7×1,5	[Ἄρ)αβος ['αστ]υνόμου	kantharos↑	183—150 î.e.n. 220—183 î.e.n.	13818	

TABEL IV — RHODOS

Nr.	Localitatea	Grupa	Ștampila			Datare	Inv.	Observații
			Dimensiuni	Legenda	Simbol			
1	Cotu Văii	V. Grace,V Savvatianou gr. III Șelov	4×1,3	Φιλαίνιου 'Υακινθ[ί]ου	coroană→	220—180 î.e.n. 220—180 î.e.n.	20695	
2	General Scărișoreanu	V. Grace, gr. IV	4×1,6	Βρομίου	coroană→	180—150 î.e.n.	21730	simbol coredat parțial
3	„	V. Grace gr. IV Șelov	4,2×1,6	'επὶ Γοργω νος Βαδρομίου	—	180—150 î.e.n. 150—108 î.e.n.	21732	
4	„	V. Grace, V Savvatianou gr. II	4,4×1,8	['επὶ] Σω στράτου Σμι[νθί]ου	—	275—220 î.e.n.	21733	Σώστρατος I?
5	„	V. Grace, V Savvatianou gr. VI	4×1,8	['επὶ 'Απ]ο[λλω] νίο[υ] ['Υακι]νθίου		108—76/75 î.e.n.	21734	corodată

TABEL V — CHERSONES

Nr. crt.	Localitatea	Grupa	Ştampila			Datare	Inv.	Observaţii
			Dimensiuni	Legenda	Simbol			
1	Corbu— —Corbu de Sus	Akhmerov gr. I—IV Borisova	4×1	[Ἡρά]κλειου [ἀστυ]νό[μου]	—	320—100 î.e.n. sf. sec. IV—încep. sec. III; sf. sec. III— — încep. sec. II î.e.n.	25673	fără cadru, aplicată oblic
2	„ „	Akhmerov gr. I—II Borisova	5,3×1,5	[M]άτριο[ς] ἀστυνόμου	—	320—200 î.e.n. sf. sec. IV—încep. sec. III; sf. sec. III—sec. II î.e.n.	25674	

TABEL VI — NEDETERMINATE

Nr. crt.	Localitatea	Grupa	Ştampila			Datare	Inventar	Observaţii
			Dimensiuni	Legenda	Simbol			
1	Cogealac			Ποδ...? (Διο..?)			13825	monogramă
2	Semenii Mari		diametrul 1,5 cm	Fig. 4/21; 9/16			13820	circulară cu monogramă

Anexa I : indexul numelor de producători şi al emblemelor de pe amforele thasiene

Nr. crt.	Producător	Simbol	Nr. de ordine din tabelul I	Localitatea
1	Ἀριστείδης	pasăre	6	Seimenii Mari, nr. 1
2	Ἀριστομένης	Heracles arcaş	4	Corbu—Capul Midia
3	Κρατιστῶναξ	alabastron ←	2	Corbu—Corbu de Sus, nr. 2
4	Κύχρις	kantharos	5	Costineşti
5	Μεγακλῆς?	pasăre→	7	Zorile, nr. 1
6	Πυθίων	trident ←	1	Corbu—Corbu de Sus, nr. 1
7	corodat	corodat	3	Corbu—Corbu de Sus, nr. 3

Anexa II : indexul numelor de astinomi şi producători de pe amforele sinopeene

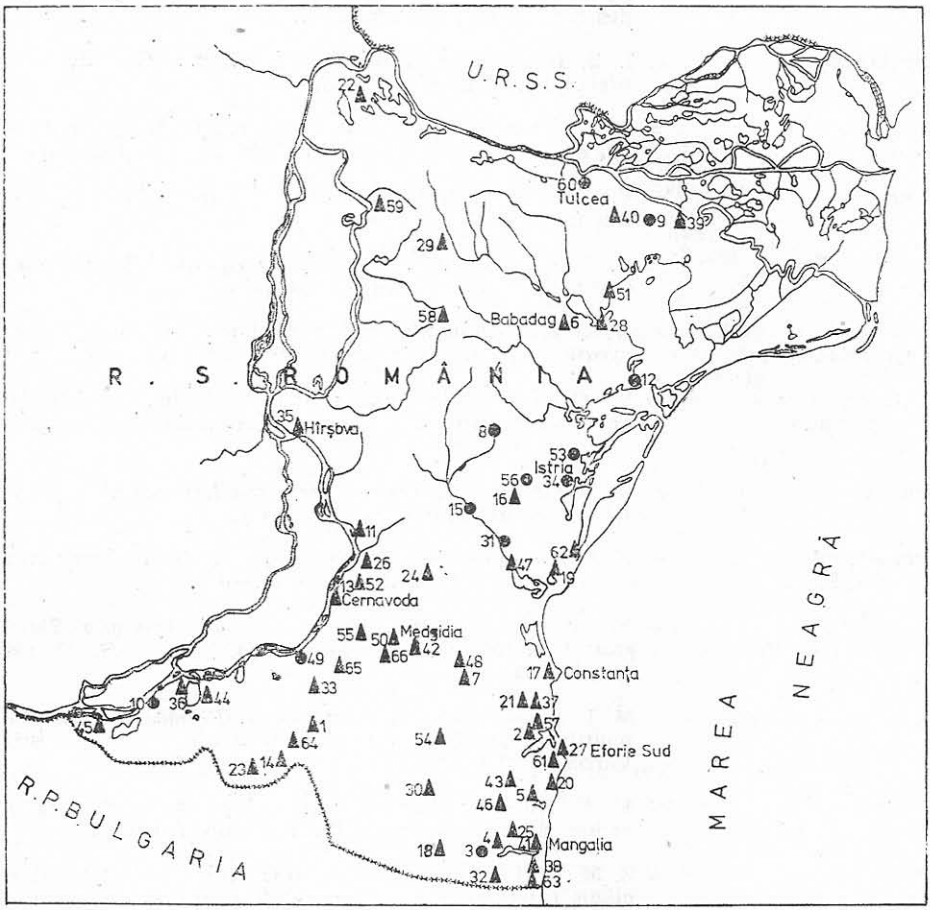
Nr. crt.	Astinom	Producător	Simbol	Nr. de ordine din tabelul III	Localitatea
1	Αἰσχίνης	Δᾶς	neclar ciorchine↓↓	17	Seimenii Mari, nr. 4
2	„	Κτήσων	ciorchine↓	9	Corbu—Corbu de Sus, nr. 6
3	Ἀριστίων	Κλεαινέτος	Satyr?	6	Cotu Văii, nr. 1
4	Βόρυς ὁ Ζεύξιος	Ἀπατούριος	Fortuna ↑	11	General Scărişoreanu, nr.1
5	Δημήτριος ὁ Θευγνήτου	Καλλισθένης	kantharos→	15	Piatra
6	Ἑκαταῖος		—	16	Remus Opreanu.
7	Ἐπίελπος	Τεύθρας	ciorchine↓ spic←	3	Cernavodă
8	Εὐχάριστος	Στέφανος	floare cu↑ tijă	18	Seimenii Mari, nr. 5.
9	„	.....σσ.....		1	Basarabi
10	Ἱκέσιος ὁ Βακχίου	Ἐπιχάρης?	provă de corabie →	12	General Scărişoreanu, nr. 3 →
11	Καλλισθένης	Μιθραδάτης?	arc în tolbă →	7	Corbu—Corbu de Sus, nr. 4. →

Anexa II (continuare)

Nr. crt.	Astinom	Producător	Simbol	Nr. de ordine din tabelul III	Localitatea
12	Κρατίσταρχος	Ἄραψ		5	Constanța—Palas
13		Λάκων	vultur pescar ←	8	Corbu—Corbu de Sus, nr. 5
14	Μαντίθεος ὁ Προταγόρου	Κλεαίνετος	leu↑	2	Canlia
15	Μνησικλῆς	—	neclar (ciorchine)?	13	Ivrinezu Mic
16	Ναυπων ὁ Καλλισθένου	Ἀπατούριος?	rupt	10	General Scărișoreanu, nr. 1
17	Χαριξενίδης?	Ποσειδώνιος	șarpe→	14	Pecineaga
18	. . . . .	Ἄραψ	kantharos↑	19	Seimenii Mari, nr. nr. 6
19	N	. . . . .	. . . . .	4	Cetate

Anexa III : indexul numelor de eponimi de pe amforele rhodiene

Nr. crt.	Eponim	Producător	Simbol	Nr. de ordine din tabelul IV	Localitatea
1	Ἀπολλώνιος		—	5	General Scărișoreanu, nr. 7
2	—	Βρόμιος	coroană→	2	General Scărișoreanu, nr.4
3	Γόργον	—	—	3	General Scărișoreanu, nr. 5
4	Σόστρατος	—	—	4	General Scărișoreanu nr. 6
5	Φιλαίνιος	—	coroană→	1	Cotu Văii, nr. 2

AȘEZĂRI ANTICE ÎN DOBROGEA (sec.V-I î.e.n.)
● AȘEZĂRI CERCETATE SISTEMATIC.
▲ SEMNALĂRI DE AȘEZĂRI ȘI URME SPORADICE DE LOCUIRE.

1. Adamclisi ; 2. Agigea ; 3. Albești ; 4. Arsa ; 5. 23 August ; 6. Babadag ; 7. Basarabi ; 8. Beidaud ; 9. Beștepe ; 10. Canlia ; 11. Capidava ; 12. Capul Dolojman (Argamum) ; 13. Cernavodă ; 14. Cetatea ; 15. Cheia ; 16. Cogealac ; 17. Constanța ; 18. Cotu Văii ; 19. Corbu ; 20. Costinești ; 21. Cumpăna ; 22. Dinogetia ; 23. Dobromiru din Vale ; 24. Dorobanțu ; 25. Dulcești ; 26. Dunărea ; 27. Eforie Sud ; 28. Enisala ; 29. Florești (Islam Geaferca) ; 30. General Scărișoreanu ; 31. Gura Dobrogei ; 32. Hagieni ; 33. Hațeg ; 34. Histria ; 35. Hîrșova ; 36. Izvoarele ; 37. Lazu ; 38. 2 Mai ; 39. Mahmudia ; 40. Malcoci ; 41. Mangalia ; 42. Medgidia ; 43. Moșneni ; 44. Oltina ; 45. Ostrov ; 46. Pecineaga ; 47. Piatra ; 48. Poarta Albă ; 49. Rasova ; 50. Satu Nou ; 51. Sarichioi ; 52. Seimenii Mari ; 53. Sinoe ; 54. Straja ; 55. Ștefan cel Mare ; 56. Tariverde ; 57. Techirghiol ; 58. Topologu ; 59. Troesmis ; 60. Tulcea ; 61. Tuzla ; 62. Vadu ; 63. Vama Veche ; 64. Zorile ; 65. Ivrinezu Mic ; 66. Remus Opreanu.

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE ÎN ARTICOL

Bon	= A. M. Bon, *Les timbres amphoriques de Thasos*, în Etudes thasiennes, IV, Paris, 1957.
Brashinsky	= I. B. Brashinsky, *Keramiceskie klejma Geraklei Pontiiskoi*, NE, 5, 1965, p. 10—27.
Brashinsky, *Sinope*	= I. B. Brashinsky, *Ekonomiceskie svjazy Sinopy v IV—II vv. do.n.e.*, Antični gorod, Moskva, 1963, p. 132—145.
Canarache	= V. Canarache, *Importul amforelor ştampilate la Istria*, Bucureşti, 1957.
V. Grace, *Tarsus*	= V. Grace, *The Stamped Amphora Handles. Excavation at Gözlu Kule*. Tarsus, I. Priceton, 1950.
V. Grace, *Amphoras*	—. V. Grace, *Amphoras and the ancient Wine Trade. Excavation of the Athenian Agora*, Princeton, 1961.
V. Grace, V. Savvatianou, *Delos*	= V. Grace, V. Savvatianou-Petrapoulakou, *Les timbres amphoriques grecs*. Exploration archeologique de Delos, 17, Paris, 1970, E.S.
Grakov	= B. N. Grakov, *Drevne — greceskie keramiceskie klejma s imenemi astinomov*, Moskva, 1928.
Gramatopol- Poenaru, *Tomis*	— M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Amfore ştampilate din Tomis*, SCIV, 19, 1968, 1, p. 41—61.
Gramatopol-Poenaru, *Callatis*	= M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Amphora Stamps from Callatis and South-Dobroudja*, Dacia, N.S., 13, 1969, p. 127—282.
Lazarov, *Rhodos*	— M. Lazarov, *Tărgovskite vrăzki na Rhodos săs rapodnopontiiskite gradove prez elenisticeskata epoha*, Izvestiia-Varna, 13 (28), 1977.
Nilsson	= M. P. Nilsson, *Timbres amphoriques de Lindos, Exploration Archeologique de Rhodos*, Copenhaga, 1909.
Pridik	= E. M. Pridik, *Inventarnii katalog klejm na amfornîh rucikah i gorlîşkah i na cerepiţah Ermitajnogo sobraniia*, Petrograd, 1917.
Sztetyllo, *Nea Paphos*, I	— Zofia Sztetyllo, *Les timbres céramiques* (1965—1973), Nea Paphos, I.
Şelov, *Tanais*	= D. B. Şelov, *Keramiceskie klejma iz Tanaisa III—I vekov do n.e.n.*, Moskva, 1975.

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT LES HABITATS GÉTIQUES EN DOBROUDJA PENDANT LA SECONDE ÉPOQUE DU FER

(Résumé)

Au début de son analyse, l'auteur constate que jusqu'au présent on a identifié et examiné un nombre restreint d'habitats par rapport au nombre, plus grand, de nécropoles et tombeaux tumulaires connus.

Le plus grand nombre de découvertes (34) se situent à proximité du littoral ou des lacs littoraux. La plupart en ont été concentrées dans la zone d'influence des colonies du Pont-Gauche. On constate que le commencement et l'evolution des habitats situés près des colonies grecques sont, au moins partiellement, en rapport direct avec les étapes de progrès des villes grecques. On présente, par groupes, les localités trouvées sous l'influence d'Histria, Tomi et Callatis. On constate que les localités trouvées au voisinage immédiat d'Histria sont plus vieilles que les découvertes signalées près des autres colonies grecques.

L'auteur analyse, également, certains renseignements littéraires, numismatiques et épigraphiques lesquels indiquent des pénétrations de populations nord-pontiques en Dobroudja. Du point de vue archéologique on constate que, surtout dans la zone littorale, le rite de l'inhumation persiste, à une époque où dans le reste de la région ainsi que, d'ailleurs, dans tout le monde géto-dacique, est généralisée l'incinération. D'autre part, les découvertes céramiques d'aspect nord-pontique sont répandues surtout au nord et à l'est de la Dobroudja. L'hypothèse de l'existence, dans cet espace, de certaines communautés nord-pontiques, scythiques, ayant passé le Danube en plusieurs étapes et lesquelles ont été graduellement assimilées dans la puissante masse des Gètes paraît, par conséquent, vraisemblable.

La deuxième zone riche en découvertes, identifiées dans 21 localités, se trouve tout près du Danube, entre Ostrov et les bouches du fleuve. Un important groupe de découvertes comprend les habitats situés à l'angle du sud-ouest de la Dobroudja, auxquelles on pourrait ajouter les nécropoles relativement nombreuses identifiées dans la zone. Les pointes de flèche à valeur monétaire et les monnaies histriennes de bronze comme la roue, de cet espace, attestent l'établissement de liaisons commerciales à une époque assez reculée, dès les VIe—Ve siècle av.n.è., avec la ville d'Histria.

Celles-là vont continuer jusqu'à une époque tardive, lorsque le marché de ladite zone sera dominée par Callatis, dont les monnaies remplacent les monnaies histriennes.

Un autre groupe de localités, situé près de la confluence du Danube avec la vallée de Carasu, pourrait être rapporté en une certaine mesure, à la fondation et au développement de la cité d'Axiopolis et à la circulation des marchands dans la zone.

Un autre groupe comprend les localités de l'ouest-nord-ouest de la Dobroudja où l'on a découvert non seulement des preuves de l'établissement des liaisons très anciennes avec les villes du Pont-Gauche mais aussi des preuves de l'existence de certaines d'entre elles jusqu'au Ier siècle de n.è. Le dernier groupe pourrait être constitué par les découvertes du nord de la Dobroudja situées le long du fleuve, auxquelles on peut ajouter les nécropoles ou les tombes tumulaires de ce périmètre. Celles-ci rejoignent d'une part les aspects culturels locaux, gétiques, à d'autres aspects, nord-pontiques et, par ailleurs, elles illustrent également les intenses relations économiques établies avec le monde grec. Grâce à l'analyse des traces de vie autochtone trouvées dans la zone du Danube on constate que le fleuve, principale artère commerciale, ainsi que les chemins terrestres qui traversaient la Dobroudja assuraient un contact permanent entre la population locale et les colonies grecques.

Dans la zone centrale de la Dobroudja on a signalé jusqu'à présent des découvertes dans 11 localités.

Celles-là permettent l'établissement de points de relation entre la zone littorale et la région du Danube ainsi que la délimitation plus nette des voies probables d'accès terrestre qui traversaient la région. Sont présentés, à base des découvertes existances, les tracés des routes commerciales entre Callatis et l'angle

du sud-ouest, près du Danube, de la Dobroudja, entre Tomi et Axiopolis, ainsi que les tracés établis pour le nord de la région.

Malgré le caractère restreint des recherches entreprises jusqu'à présent, on peut constater l'existence de deux types de localités fortifiées et non-fortifiées. C'est au premier type qu'appartiennent les habitats de Beidaud et Beştepe, fortifiés par des *vallum* de terre et présentant des similitudes avec d'autres cités géto-daciques. L'habitat d'Albeşti peut être considéré comme faisant également partie de la catégorie des localités fortifiées mais sa fondation ainsi que son développement ultérieur ont probablement été mis sous le signe de l'initiative de Callatis. Conformement aux données archéologiques existantes, les autres traces de vie paraissent appartenir à des habitats non-fortifiés.

Du point de vue de leur position topographique, on a constaté que certaines localités étaient situées sur des terrasses, d'autres-sur la partie avancée des collines d'autres enfin sur des plateaux largement ouverts. On a aussi découvert des traces d'habitation, probablement saisonnière, dans des grottes. Dans la dernière partie de l'article, l'auteur présente un répertoire des nouvelles découvertes de la Dobroudja, correspondant la période historique analysée.

ȘTAMPILE RHODIENE DE LA EDIFICIUL ROMAN CU MOZAIC

LIVIA BUZOIANU

Stampilele de amforă, categorie arheologică modestă, dar semnificativă, situată mult timp la periferia preocupărilor de epigrafie, prezintă, prin datele de onomastică, prosopografie sau de natură iconografică, un interes major pentru istoria economică. Ele devin punct principal de referință în urmărirea direcțiilor de schimb între colonii și metropole, între alte centre grecești și colonii, sau între acestea din urmă și populații negrecești, situate mult în afara zonei directe de influență a coloniilor. Este categoria de documente ce se pretează cel mai bine interpretărilor statistice, permițînd sesizarea unor momente de dezvoltare sau declin, interpretabile prin fazele de existență ale centrelor importatoare și exportatoare, înglobate în interpretări mai largi de istorie a lumii antice.

Dacă pentru Histria și Callatis situația importurilor de amfore ne este cunoscută din studiile de specialitate, pentru Tomis, publicarea unui prim lot de 97 ștampile — aproximativ 1/11 comparativ cu celelalte două colonii, o datorăm preocupării relativ recente a lui M. Gramatopol și Gh. Poenaru-Bordea [1]. Studiul nostru se înscrie interesului sus-amintit, completînd imaginea generală a importurilor amforelor ștampilate în Tomis. Sporadic, importurile rhodiene ne sînt semnalate în Tomis prin săpăturile arheologice în necropole elenistice — amforă cu ștampilă ilizibilă, datată în sec. III—II î.e.n. [2]; mai multe fragmente de amfore provenind din Heraclea și Rhodos [3]. În nivelul VII, corespunzător sec. III—I î.e.n., în săpăturile de la parcul catedralei — Constanța, ne este semnalaltă prezența torților ștampilate aflate în amestec elenistic cu cupe deliene, opaițe și monede [4]. Din secțiunea a treia, caroul 14, din groapa surprinsă lîngă zidul cu mortar, provin o amforă rhodiană din sec. III î.e.n. și o toartă ștampilată purtînd legenda ’επὶ

[1] M. Gramatopol-Gh. Poenaru-Bordea, *Amfore ștampilate din Tomis*, în SCIV, XIX, 1, 1968, p. 41—61.

[2] M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, 1967, p. 45, M. XXX.

[3] Idem, *Ibidem*, p. 119, MCDXXXIV.

[4] A. Rădulescu-C. Scorpan, *Rezultate preliminare ale săpăturilor arheologice din Tomis*, în Pontica VIII, 1975, p. 25.

Πε[ισιστράτου,], datată 180—150 î.e.n.[5]. Autorii articolului citat în SCIV, 19, 1, 1968, semnalează[6] un material neinclus în catalog, provenind din sondajul nr. 6 în fața magaziei X, unde s-a descoperit o „groapă" cu material elenistic, constînd din fragmente de amforă; s-au găsit 12 toarte ștampilate, marea majoritate din Rhodos (la care sînt de adăugat cîteva exemplare aflate anterior în aceeași groapă și alte cîteva găsite cu prilejul urmăririi zidului). Între mozaic și basilica de la intrarea în port, în fața încăperii mari a edificiului termal au apărut în umplutură modernă încă trei toarte de amfore rhodiene[7].

Situația procentuală a torților ștampilate rhodiene în centrele importatoare se prezintă astfel[8]:

Centrul	Total	Rhodos %
Tyras	647	41,8%
Histria	1081	15,1%
Tomis	424	39,3%
Schitu-Costinești	57	22%
Callatis	1450	5,5%
Bizone	119	11,7%
Odessos	495	28,65%

Rhodosul ocupă în general locul doi și trei, situîndu-se după Thasos în cazul Histriei. Aici facem însă observația că situația rămîne sub semnul așteptării, întrucît în anii imediat următori publicării primului catalog, numărul ștampilelor la Histria crescuse la circa 1300[9]. Un procentaj suprinzător de scăzut, de numai 5,5%, cunoaște Rhodosul la Callatis, situație considerată de noi accidentală, întrucît la Schitu-Costinești același centru cunoaște un procentaj de 22%, iar la Odessos de 28,65%. În sprijinul afirmației noastre este și remarca Victoriei Eftimie, care referindu-se la un lot de aproximativ 640 exemplare provenind de la Callatis aflate la Institutul de Arheologie sau în colecții particulare, subliniază cantitatea foarte mare a ștampilelor rhodiene începînd cu sec. III î.e.n., perioadă de timp în care fragmentele amforice ale acestui centru sînt mai numeroase decît la Histria[10]. Cercetarea noului lot de

[5] Elena Bârlădeanu, *Ceramica greacă și elenistică la Tomis*, (în mss.).
[6] M. Gramatopol-Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 44.
[7] Gh. Poenaru-Bordea, *O nouă basilică creștină la Tomis*, comunicare la I Sesiune științifică a muzeelor, București, decembrie 1964.
[8] Datele în Gh. Poenaru-Bordea, *Viața economică în Pontul stîng în epoca elenistică în lumina izvoarelor arheologice și numismatice*, Buc., 1978, (teză de doctorat).
[9] V. Eftimie Andronescu, *Imports of stamped amphorae in the lower Danubian region and a draft Rumanian corpus of amphora stamps*, în Dacia NS, III, 1959, p. 198, n. 5.
[10] eadem, *op. cit.*, p. 202—203.

ștampile descoperite la Tomis pune încă odată [11] în valoare preponderența importurilor rhodiene. Lărgind sfera prezenței amforelor ștampilate în interiorul ținutului dobrogean, pe artera care urmează cu strictețe valea Carasu, se remarcă o prezență bogată a amforelor sinopeene, heracleene și thasiene ; în schimb, Rhodosul este reprezentat numai printr-o singură amforă semnalată la Poarta Albă [12], databilă după aspect la începutul sec. III î.e.n. și două exemplare la Cernavodă [13], databile în sec. III și primele două decade ale sec. II î.e.n. Excepție face Medgidia [14], unde din totalul de 15 ștampile descoperite în cariera fabricii de cărămidă, 8 sînt rhodiene, considerate a fi ajuns acolo prin intermediul Tomisului.

În ceea ce privește frecvența numelor, semnalăm trei categorii :

a) nume de largă circulație în zona pontică prezente și în lotul nostru : Δαμοκράτης, Ἀγαθοκλῆς, Μάρσυας, Ἀγέμαχος, Ἀριστόδαμος, Τιμασαγόρας;

b) nume cu o frecvență relativă pentru zona pontică, dar cu o circulație mai largă la Tomis : Ἀρχοκράτης, Ἶμας, Νικαγίς;

c) nume necunoscute deocamdată în zona vest-pontică : Ἐπικράτης și Θαρσίπολις.

Menționarea lunii pe un număr relativ mic de numai 44 ștampile, nu ne permite să tragem concluzii riguroase asupra dinamicii producției anuale a amforelor de Rhodos. Comparația cu datele cunoscute la Histria, unde lunile sînt menționate pe 80 ștampile, și la Callatis, cu numai 20 ștampile, și înscrierea datelor într-un grafic orientativ, duce la stabilirea unor variații de curbe cu marcarea momentelor de vîrf în lunile Ἀγριάνιος, Ἀρταμίτιος, Πάναμος și Δάλιος și a fazelor de regres pentru Σμίνθιος, Καρνεῖος și Θεσμοφόριος. Neconcordanța apare în luna Ὑακίνθιος marcată pentru Histria și Callatis printr-un moment de apogeu și relativ regres pentru Tomis, deviere întîmplătoare, care se explică, probabil, prin cantitatea mică de ștampile existente în toate cele trei cazuri. (Vezi graficul de la figura 1). Ne mulțumim cu observarea că aceleași fluctuații, cu marcarea acelorași momente sînt valabile și pentru amforele rhodiene din aria nord-pontică, precum și din complexe mai mari [15]).

Existența exclusiv disparată a materialelor nu ne oferă posibilitatea semnalării unei sincronizări eponim-fabricant. Numărul destul de mare, în lotul nostru, a unor nume de eponimi și producători aparținînd, în alte complexe, unor amfore întregi, nu exclude posibilitatea existenței și la Tomis a unor astfel de amfore cu menționarea ambelor nume. De exemplu, asocierea eponimului Ἀθανοδότος cu producătorii Ἀμύντας [16]

---

[11] M. Gramatopol-Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 49.

[12] M. Irimia, *Descoperiri noi privind populația autohtonă a Dobrogei*, în Pontica, VI, 1973, p. 31.

[13] I. Barnea, *Date noi despre Axiopolis*, în SCIV, 11, 1, 1960, p. 72, nr. 1—2.

[14] Al. Popeea, *Cîteva toarte de amforă ștampilate descoperite la Medgidia*, în SCIV, 18, 3, 1967.

[15] D. B. Selov, *Keramiceskie Kleima iz Tanaisa, III—I vekov do n.e.*, Moscova, 1975, p. 13.

[16] V. Grace, *The Stamped Amphora Handles, Excavation at Gözlü* Kale,, Tarsus I, Princeton, 1950, p. 135, n. 2.

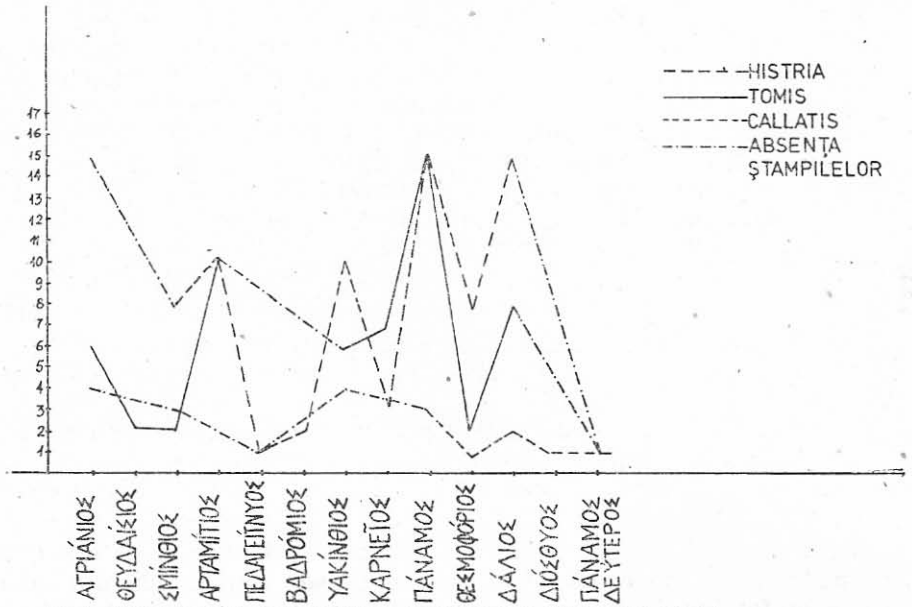

Fig.1: REPARTIZAREA CANTITATIVĂ A ȘTAMPILELOR RHODIENE DE LA HISTRIA, TOMIS, CALLATIS. ÎN FUNCȚIE DE LUNILE ANULUI.

i 'Αντίμαχος [17]; eponimul Νικασαγόρας prezent pe amforele producătorilor Λῖνος[18] și Δαμοκράτης; același Δαμοκράτης asociat cu eponimul 'Αγέμαχος[19] este contemporan și cu producătorul 'Αρίστων[20]. Φιλοδάμος apare simultan cu ștampilele producătorilor "Αριστος [21] și 'Αγησίλας, primul producător fiind prezent și pe ștampilele eponimilor 'Αρχοκράτης și Τιμασαγόρας [22], iar al doilea este contemporan cu producătorul 'Ιασικράτης[23]. Merită subliniate — prezentînd importanță cronologică, și asocierile de nume producător — eponim Μάρσυας — Δαμοκλῆς [24], Δῖος — Καλλικράτης II [25], Θεύμναστος — Πυθόδωρος[26], 'Επικράτης — Παυσανίας III [27], "Ιμας—Τιμούῤῥοδος și Παυσανίας III [28]. (Vezi fig. 2).

[17] F. Hiller von Gaertringen, *Einige vergessene Amphoren henkel aus Rhodos* — Ath. Mit., XXIII, 1898, p. 233.

[18] A. Maiuri, *Una fabrica di anfore rodii*, Annuario, IV—V, 1924, p. 268.

[19] J. Pâris, *Timbres amphoriques de Rhodos* — BCH, XXXVIII, 1914, p. 322.

[20] F. Hiller von Gaertringen, *op. cit.*, p. 232, F. Bleckmann, *De inscriptionibus quae leguntur in vasculis Rhodii*, Goettingen, 1907, p. 31.

[21] A. Maiuri, *op. cit.*, p. 258—260. I.v.P., II, 450.

[22] Vezi nota 21.

[23] V. Grace-M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *Les timbres amphoriques grecs*, Paris, 1970, p. 303.

[24] F. Bleckmann, *op. cit.*, p. 32.

[25] E. I. Levi, *Keramiceskii komplex III—II vv.do n.e. iz raskopok Olviiskoi agorî*, vol. Olbia, Temenos i agora, M-L, 1964, p. 272.

[25] V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *op. cit.*, p. 305.

[27] V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *op. cit.*, p. 12.

[28] A. Dumont, *Inscriptions céramiques de Grèce*, p. 115, F. Bleckmann, *op. cit*,. p. 31—32. V. Grace, *Stamped Amphora Handles* Found in 1931—1932, Hesperia, III, 1934, N3, p. 225, M. T. Lenger, *Timbres amphoriques trouvés à Argos*, p. 488. N3. V. Grace-M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *op. cit.*, p. 304.

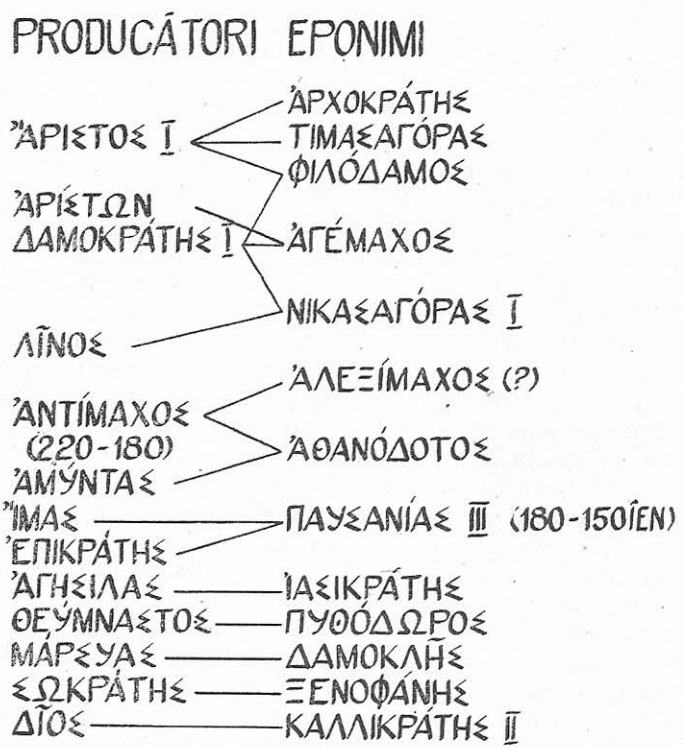

Fig.2. CONEXIUNEA NUMELOR PRODUCĂTOR-FABRICANT DE PE ȘTAMPILELE RHODIENE AFLATE LA EDIFICIUL ROMAN CU MOZAIC.

Înainte de a trece la o repartiție strict cronologică a materialului, punem în discuție situația omonimelor din grupe cronologice diferite, căutînd să explicăm, pe cît posibil, opțiunea noastră pentru un anumit nume. Producătorul Δαμοκράτης I este prezent prin cinci exemplare. De regulă, ștampilele acestui producător, semnalat în complexul Pergam [29] și Villanova [30], sînt circulare și au ca simbol floarea de rodie. Δαμοκράτης II, datat la începutul sec. I î.e.n. [31], este prezent la Tomis printr-un exemplar mai vechi [32], căruia i s-a găsit analogie perfectă la Pridik [33] și, după părerea noastră, printr-un exemplar de la Troesmis [34].

[29] I.v.P., II, p. 458, N. 997—1000.

[30] A. Maiuri, *op. cit.*, p. 258. V. Grace, *Stamped Amphora Handles...*, p. 238, N. 90.

[31] V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *op. cit.*, p. 307.

[32] M. Gramatopol-Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 58, nr. 66.

[33] E. M. Pridik, *Inventarnîi katalog na amfornîh rucikah i gorlîşkoh na cerepitah Ermitajnogo sobrania*, Petrograd, 1917, p. 25, nr. 573.

[34] N. C. Ionescu, *Cîteva toarte de amfore ştampilate descoperite în apropierea Troesmisului*, în Pontica, III, 1971, p. 362, nr. 4.

Din cele șase exemplare cu ștampila eponimului Αἰνησίδαμος, unul singur este de la sfîrșitul sec. IV sau prima jumătate a sec. III î.e.n. cu analogii în trei exemplare de la Histria [35]; în sprijinul acestei păreri este și reprezentarea capului lui Helios pe ștampila noastră. Restul exemplarelor, avînd în vedere dispunerea legendei și menționarea lunii, aparțin lui Αἰνησίδαμος II, datat în perioada complexului Pergam [36], cu analogii doar într-un singur exemplar la Histria [37] și patru exemplare la Odessos [38].

Tot pe considerente de dispunere a legendei, excludem posibilitatea ca două exemplare Καλλικράτης să aparțină primei grupe cronologice; Καλλικράτης II este încadrat în perioada 180—150 î.e.n. [39]; între aceștia mai există un Καλλικράτης în primele două decade ale sec. II î.e.n. [40], pe care D. B. Șelov [41] îl recunoaște ca identic cu Καλλικράτης II, clasat de V. Grace în limitele grupei a IV-a.

Dificultăți de datare prezintă și eponimul Παυσανίας. Excluzînd de la început existența în lotul nostru a lui Παυσανίας I (Παυσανίας ὁ Τελέσωνος) [42], probabilitatea rămîne între Παυσανίας II, datat la sfîrșitul grupei a II-a, deci în al treilea sfert al sec. III î.e.n, și Παυσανίας III, corespunzător perioadei 180—150 îe.n. [43]. Avînd în vedere analogiile cu exemplare din Tomis [44] și Troesmis [45], datate în limitele cronologice ale grupei a IV-a, ne oprim și noi la această datare.

O situație interesantă prezintă numele care, recunoscute ca făcînd parte dintr-o anumită grupă cronologică, cercetări ulterioare le-a stabilit limite de timp și mai strînse în cadrul grupelor respective. Prezența producătorului Ἀμύντας în asociere cu eponimii Ξενοφῶν [46] și Ἀθανόδοτος [47], certifică faptul că producătorul respectiv și-a desfășurat activitatea la sfîrșitul sec. III și primele două decenii ale sec. II î.e.n.

Apariția la Tarsus [48] a unei ștampile secundare cu numele eponimului Νικασάγορας I limitează existența acestui eponim în a doua jumătate a complexului Pergam [49].

---

[35] V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Histria*, 1957, nr. 538, 539.

[36] V. Grace, *Timbres amphoriques trouvés à Délos*, BCH, LXXVI, 1952. E. I. Levi, *op. cit.*, p. 229.

[37] V. Canarache, *op. cit.*, nr. 508.

[38] M. Mircev, *Amfornite peciati ot muzeia v Varna*, Sofia, 1958, nr. 85, 119, M. Lazarov, *Amfornite peciati ot Odesos*, INMV, X (XXV), 1974, p. 48, nr. 48, 49.

[39] V. Grace, *Timbres amphoriques...*, p. 525, 529. eadem, *The Eponyms Named on Rhodian Amphora Stamps* — Hesperia, XXII, 1952, N2, p. 118, n. 5.

[40] I.v.P., II, p. 464—465, N. 1053—1062.

[41] D. B. Selov, *op. cit.*, nr. 124—127.

[42] V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *op. cit.*, p. 293, 304.

[43] V. Grace, *Timbres amphoriques...*, p. 529; eadem, *The Eponyms Named...*, p. 118. V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *op. cit.*, p. 304—305.

[44] M. Gramatopol-Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 57, nr. 53.

[45] N. C. Ionescu, *op. cit.*, p. 361, nr. 1.

[46] A. Dumont, *Inscriptions céramiques de l'ile de Chypre*, RA, XXV, 1873, p. 319—320, N 10,80. F. Bleckmann, *op. cit.*, p. 33. V. Grace, *Rhodian Jars in Florida*, p. 145.

[47] Vezi nota 16.

[48] V. Grace, *The Stamped Amphora...*, p. 145, N76, tab. 117, 76.

[49] D. B. Șelov, *Dopolnitelnîe kleima na rodoskih amforah* — Mélanges offerts à K. Michalowski, Warszawa, 1966, p. 666.

Deşi V. Grace stabileşte pentru ştampilele producătorului Βρομῖος o perioadă cuprinsă între 180—150 î.e.n.[50], se poate ca activitatea acestuia să fi început încă din perioada „pergamică", întrucît, uneori, apare cu simbol „coroană", ca la ştampilele producătorului Ἀμύντας [51].

Pentru data eponimului Ἰασικράτης, singurul exemplar din Pergam[52] sugerează că avem de a face cu o fază timpurie a lotului pergamic[53]. Datarea în grupa a II-a tîrzie este iarăşi sugerată de combinarea eponimului Ἰασικράτης cu cel al producătorului Ἀγησίλας.

Prezenţa pe o toartă din Samaria[54] a unei ştampile circulare Ἀριστόδαμος împreună cu o ştampilă secundară, şi asocierea activităţii acestui eponim cu producătorii Ἱπποκράτης şi Ἰάσων [55], aparţinînd sec. II î.e.n., a permis o încadrare cronologică strictă în a doua jumătate a perioadei pergamice[56].

În finalul discuţiei atragem atenţia că am luat în considerare acele nume care pot fi întregite cu certitudine — 44 nume eponimi şi 46 producători. În cazul unor conservări parţiale ale legendei, nu ne-am putut decide între Ἀγησίλας sau Ἀρμοσίλας (inv. 11092), Ξενόφαντος sau Ξενόστρατος (inv. 11108). Mai există un număr de 22 ştampile aproape ilizibile, dintre care 7 posibil să aparţină eponimilor, 4 — producătorilor, iar pentru 11 sîntem din nou în imposibilitatea de a decide.

Repartiţia cronologică[57] a ştampilelor rhodiene aflate pe teritoriul tomitan se prezintă astfel[58]:

grupa I (331—275 î.e.n) : 2 exemplare (+3) = 3,7%
grupa II (cca. 275—220 î.e.n) : 9 exemplare (+0) = 6,6%
grupa III (220—180 î.e.n.) : 57 exemplare (+19) = 56,2%
grupa IV (180—150 î.e.n.) : = 13 exemplare (+6) = 14,07%
grupa V (150—108 î.e.n.) : = 5 exemplare (+6) = 8,1%
grupa VI (108—80 î.e.n.) : = 3 exemplare (+2) = 3,7%
nedatate : 1 exemplar (+9) = 0,7%

---

[50] V. Grace, *Stamped Amphora Handles...*, p. 230, N.60. eadem, *The Stamped Amphora...*, p. 143, N51—53.

[51] D. B. Selov, *Keramiceskie Kleima...*, N. 263, 302.

[52] I.v.P., II, p. 462, N. 1036.

[53] V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *op. cit.*, p. 303.

[54] Harvard Excavations at Samaria, 1908—1910, I, Harvard, 1924, p. 315 N7.

[55] F. Bleckmann, *op. cit.*, p. 31—32.

[56] D. B. Selov, *Keramiceskie Kleima...*, N. 52.

[57] În repartizarea numelor pe grupe cronologice am avut în vedere studiul Virginiei Grace. *Timbres amphoriques trouvés à Délos*, BCH, LXXVI, 1952, p. 525 : gr. I : sfîrşitul sec. IV-începutul sec. III î.e.n. ; gr. II : cca. 280—220 î.e.n. ; gr. III : 220—180 î.e.n. ; gr. IV : 180—150 î.e.n. ; gr. V : a doua jumătate a sec. II î.e.n. ; gr. VI : sfîrşitul sec. II-începutul sec. I î.e.n. Ulterior, aceeaşi cercetătoare a lărgit graniţele grupei I pînă la mijlocul sec. III î.e.n. şi a limitat grupa a II-a la al treilea sfert al aceluiaşi secol — v. V. Grace, *Pnyx*, p. 140. Din nou V. Grace, în colaborare cu M. Savvatianou-Pétrapoulakou, revine la clasificarea iniţială stabilind sfîrşitul grupei I în jurul anului 275 î.e.n. şi operează modificări în ultima grupă extrăgînd din ea grupa a VI-a (cca. 108—80 î.e.n.) şi grupa a VII-a (80—30 î.e.n.) — v. V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *Les timbres amphoriques grecs, Exploration archéologique de Délos*, XXVII, Paris, 1970, p. 286, 301, 302. Fără să ne oprim mai îndeaproape asupra metodelor de datare, indicăm doar principiile de bază ale clasificării cronologice a ştampilelor rhodiene :

Situația cantitativă și cronologică comparativă cu exemplarele de la Histria și Callatis ne conduce la configurarea unui grafic cu următorii indici (fig. 3) :

1. O fază de net apogeu pentru perioada a III-a (220—180 î.e.n.), cu suprapunerea indicilor de ascensiune și declin la Tomis și Histria. Această perioadă de apogeu comercial se suprapune istoric pe de o parte cu decadența Egiptului spre sfîrșitul sec. III î.e.n., mai ales după înfrîngerea flotei egiptene de către Antigonos la Cos [59] ; pe de altă parte, este perioada în care Filip al V-lea al Macedoniei pericliteză aprovizionarea cu grîne din Bosfor și, punînd stăpînire pe ținuturi din Caria, ajunge la conflict direct cu Rhodosul [60].

2. O fază de regres a importurilor rhodiene în perioada 180—150 î.e.n., în limite quasiegale tot pentru Histria și Tomis.

3. O scădere și mai accentuată a importurilor în perioada 180—80 î.e.n., vizibilă în toate trei coloniile — începutul sec. I î.e.n. fiind recunoscut [61], în general, ca perioadă în care Rhodosul își pierde în parte importanța lui economică

---

a) complexul Pergam, datat după accepția istorică generală în perioada 220—180 î.e.n. : I.v.p., II, p. 423 sqq ; M. I. Rostovtzeff, SEHHW, p. 1479 n 68 ; F. Bleckmann, *op. cit.*, p. 34 sqq ; V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *op. cit.*, p. 290—291.

b) perioada post-pergamică : 180—146 î.e.n. : F. Bleckmann, *op. cit.*, p. 35 sqq ; V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *op. cit.*, p. 290—291 ; V. Grace, *Amphoras and the ancient Wine trade ;*

c) complexul Koroni — pentru stabilirea datei timpurii de la sfîrșitul sec. IV-începutul sec. III î.e.n. : E. Vanderpool, J.R. Mc. Credie, A. Steinberg, *Koroni : a Ptolemaic Camp on the East Coast of Attica*, Hesperia XXXI, 1962, N1, p. 26—61 ; iidem : *Koroni : The Date of the Camp and the Pottery*, Hesperia XXXIII, 1964, N1, p. 73—75 ; V. Grace, *Notes on the Amphoras from the Koroni Peninsula*, Hesperia XXXII, 1963, p. 319 sqq ; V. Grace-M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *op. cit.*, p. 291—292 ;

d) descoperirile de la Samaria — indicator cronologic pentru ștampilele din a doua jumătate a sec. II î.e.n. : *Samaria*, p. 18—19 și 310—316 ;

e) complexele recent descoperite din Cosa și Alba Fucens — folosite pentru datările de la sfîrșitul sec. II-începutul sec. I î.e.n. ; D. M. Taylor, *Cosa : Black — Glaze Pottery — Memoirs of the American Academy in Rome*, XXV, 1957, p. 68—193 ; F. De Fischer, F. De Ruyt, S. J. De Laet, J. Mertens, *Les fouilles d'Alba Fucens de 1951 à 1953* (3 e. partie) — L'antiquité classique, XXIV, 1955, p. 51—119 ; V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *op. cit.*, p. 297 ;

f) și, în sfîrșit, observațiile de pe țărmurile Antikytherei pentru definirea ștampilelor rhodiene din prima jumătate a sec. I î.e.n. : V. Grace, *The Commercial Amphoras from the Antikythera Shipwreck* — Transactions of the American Philosophical Society, 55, 1965, p. 5—17.

[58] În calculul procentual am luat în considerare 90 ștampile epigrafice de la Edificiul roman cu mozaic (vezi tabelele de la sfîrșitul articolului) și totalul de 45 ștampile rhodiene studiate de M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, SCIV, 19, 1, 1968, p. 55—59. Cifrele din paranteză corespund acestui prim lot de ștampile.

[59] A. B. Ranovici, *Elenismul și rolul său istoric*, Moscova-Leningrad, 1950, p. 292—295 și 313.

[60] Idem, *op. cit.*, p. 141 și 294 sqq.

[61] Idem, *op. cit.*, p. 314. V. Eftimie, *op. cit.*, p. 200.

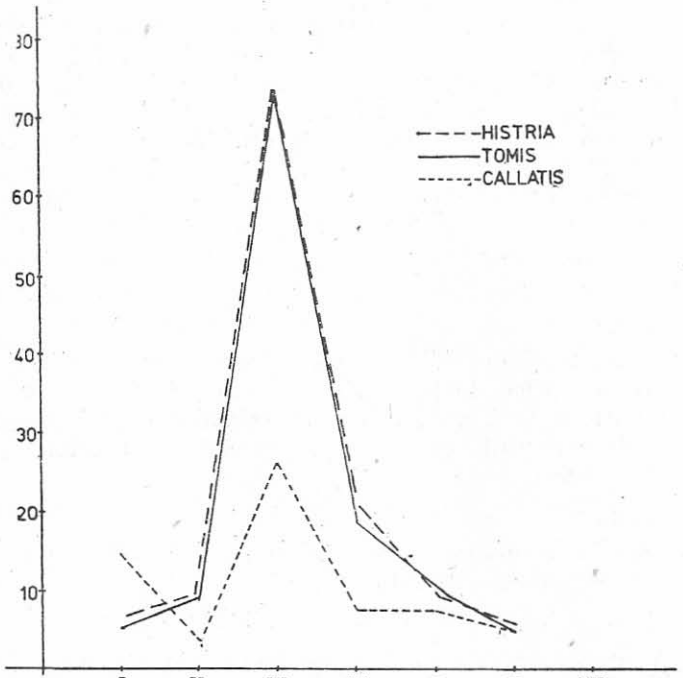

Fig.3. REPARTIZAREA ŞTAMPILELOR RHODIENE PE GRUPE CRONOLOGICE

4. O neconcordanţă de indici în intervalul 331—220 î.e.n. cînd singură Callatis cunoaşte un relativ regres.

Reexaminarea [62] situaţiei importurilor din Tomis în paralela Rhodos-Sinope, prin luarea în considerare a întregului lot de ştampile sinopeene [63] provenind de la Edificiul cu mozaic, pune în lumină următoarele date :

Perioada	*Rhodos*	*Sinope*
331—275 îe.n.	5 exemplare	1 exemplar
275—220 î.e.n.	9 exemplare	3 exemplare
220—180 î.e.n.	76 exemplare	5 exemplare (+ 2 comune gr. II şi III)
180—150 î.e.n.	19 exemplare	14 exemplare
150—108 î.e.n.	11 exemplare	26 exemplare
108— 80 î.e.n.	5 exemplare	18 exemplare (+ 6 comune gr. V şi VI)

[62] M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 49.

[63] Datele pentru Sinope nu sînt definitive, situaţia importurilor cu acest centru urmînd a fi tratată mai pe larg.

Dacă Rhodosul domină net perioada 220—180 î.e.n., în perioada următoare este secondat îndeaproape de Sinope, pentru a fi chiar depășit în a doua jumătate a sec. II î.e.n. și începutul sec. I î.e.n., situație ce se suprapune celei stabilite cu ocazia studierii primului lot de ștampile de la Tomis. Singura deosebire privește perioada de început, unde, deși raportul este de 5 : 1 în favoarea Rhodosului, Sinope este totuși prezent printr-un exemplar în prima grupă și trei exemplare în grupa a II-a. Aceleași perioade de creștere a importurilor sinopeene sînt valabile și pentru Histria și Callatis, stabilindu-se [64] o dublă cauzalitate :

1. slăbirea activității Rhodosului după 166 î.e.n. ;[65]

2. încurajarea relațiilor economice dintre orașele pontice de către Mithridates VI Eupator.

Ca o concluzie generală, anticipînd rezultatele studierii întregului lot de ștampile amforice de la Edificiul cu mozaic, putem spune că importurile de amfore la Tomis acoperă perioada dintre primul sfert al sec. IV î.e.n. și începutul sec. I î.e.n., prezentînd următoarea repartiție cronologică și cantitativă.

sec. IV î.e.n. : Thasos, Heraclea, Rhodos ;

sec. III î.e.n. : Rhodos, Thasos, Sinope, Heraclea, Chersones ;

sec. II î.e.n. : Sinope, Rhodos, Cnidos ;

sec. I î.e.n. : Sinope, Rhodos și probabil Cnidos.

Situația nu poate fi apreciată decît în cadrul procesului general de dezvoltare a coloniilor din Dobrogea. Este recunoscută în acest sens perioada de sfîrșit a sec. IV î.e.n., cînd cetățile pontice se aflau în plină revoltă împotriva lui Lysimach, și perioada de început a secolului următor, cînd acțiunile aceluiași diadoh afectează piața din Delos [66].

Deși informația lui Memnon [67] nu aduce precizări în privința scopurile urmărite de Bizanț în războiul din jurul anului 260 î.e.n., nu putem trece cu vederea două ipoteze deja avansate [68] :

1. îngreunarea navigației cu precădere în preajma Histriei ca urmare a înnisipării Chituculuí [69] ;

2. poziția cetății Axiopolis la capătul drumului ce leagă în linie dreaptă Tomisul de Dunăre.

Dacă în ceea ce privește Histria traficul nu pare să fi fost perturbat [70], și Callatisul își revine repede din „criză" [71], Tomisul va avea de

[64] V. Eftimie Andronescu, *op. cit.*, p. 198—199.

[65] Vezi și Polibiu, *Hist.* XXXI, 7, 10 ; A. B. Ranovici, *op. cit.*, p. 313—317.

[66] D. M. Pippidi, *Cetățile grecești din Dobrogea în sec. IV*, DID I, p. 217—218. Idem, *Orașele pontice în epoca elenistică* (sec. III—II î.e.n.) în DID I, p. 219 sqq. Idem, *Contribuții* [2], p. 43.

[67] Memnon, FHG, III, p. 537. F. Gr. Hist., III B, p. 347—348, fr. 13 (21). D. M. Pippidi, *Contribuții* [2], p. 32—36. M. I. Rostovtzeff, *SEHHW*, I, p. 591 ; R. Vulpe, *HAD*, p. 85—86.

[68] R. Vulpe, *Note de istorie tomitană*, Pontica II, 1969, p. 154—157.

[69] Vezi și D. M. Pippidi, *Contribuții* [2], p. 35—38.

[70] V. Eftimie-Andronescu, *op. cit.*, p. 200.

[71] D. M. Pippidi, *Contribuții* [2], p. 51 sqq.

cîștigat ca urmare a noii orientări a traficului comercial [72] și, probabil, a unor concesii făcute rhodienilor. La sfîrșitul aceluiași secol, Rhodosul se va plasa în fruntea puterilor maritime care vor cere anularea τέλος-ului impus de bizantini asupra mărfurilor în tranzit prin Strîmtori [73].

Pentru sfîrșitul epocii elenistice, relațiile comerciale sînt legate, așa cum am arătat, de activitatea politică a lui Mithridates VI Eupator.

Datele puse în evidență de studiul noului lot de ștampile amforice de la Edificiul roman cu mozaic confirmă informațiile izvoarelor literare completînd imaginea raporturilor comerciale ale Tomisului în perioada elenistică.

ESTAMPILLES RHODIENNES DE L'ÉDIFICE ROMAIN À MOSAÏQUE

(Résumé)

Par l'étude entreprise sur les estamiplles rhodiennes appliquées sur les amphores trouvées à l'Edifice romain à mosaïque, l'auteur complète une lacune d'ordre épigraphique concernant la situation de la cité de Tomi à l'époque hellénistique, continuant une étude antérieure sur les amphores estampées de Tomi, publiée dans SCIV, 19, 1, 1968 ; l'ouvrage en question se concentre sur les importations rhodiennes, présentes à partir du dernier quart du IVe s.av. n.è., jusqu'au début du Ier s.av.n.è. On a examité 90 estampilles — 44 noms d'éponymes et 46 noms de producteurs.

On constate, encore une fois, que dans le cas de Tomi, les importations rhodiennes ont prévalu. L'inclusion du matériel dans les schémas chronologiques déjà connus confirme des dates qu'on connaissait déjà — l'apogée commercial de Rhodes entre la fin du IIIe s.av.n.è. et deux premières décennies du siècle suivant — et met en lumière de nouveaux faits :

— la présence de l'importation rhodienne à Tomi également entre 275—220 av.n.è. ;

— la continuation de cette importation, bien qu'entre limites basses, à la fin du IIes. — début du Ier s.av.n.è

[72] M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Amphora Stamps from Callatis and south Dobrudja*, Dacia, NS, XIII, 1969, p. 148.

[73] D. M. Pippidi, *Contribuții* [2], p. 44 și nota 48. Idem, în DID, I, p. 222.

NUME DE PRODUCĂTORI DE PE ŞTAMPILELE RHODIENE

Nr. crt.	Nr. inv.	Legendă	Simbol	Olbia	Histria*	Tomis	Callatis**	Interior Dobrogea	Litoralul bulgar	Datare	Observaţii
1	11041	’ΕΠ[Ì ’ΑΓΕ] ΜΆΧ[ΟΥ]	cap Helios	2(0)***	3(0)	1(0)	3(0)	1(0) Med. gidia	3(0)	220—180	Identic E. M. Pridik, 1917, p. 1. nr. 3.
2	11040	’ΕΠΙ’Α[ΘΑΝΟ]ΔΌΤΟΥ ’ΑΡΤΑΜΙΤΊΟ[Υ]		29(6)	—	1(0)	—	—	—	220—180 (220—200)	
3	11059	[’ΕΠΙ’ΑΘ]ΑΝΟΔΌΤΟΥ [ΠΑΝΆ]ΜΟΥ		(3)	—	(0)	—	—	—	220—180 (220—200)	
4	11054	’ΕΠΙ’ΑΙΝΗΣΙΔΆΜ[ΟΥ]	cap Helios	1(1)	3(0)	—	—	—	4(0)	sf. sec. IV. sau prima jum. a sec. III î.e.n.	Αἰνησίδαμος I Pentru Olbia vezi E. I. Levi, p 262 nr. 46.
5	11082	’ΕΠΙ’ΑΙΝ[ΗΣΙ]ΔΆΜΟΥ ’ΑΓΡΙΑΝ[ΊΟΥ]		6(0)	—	—	—	—	1(0)	220—180	Αἰνησίδαμος II
6	11063	’ΕΠΙ ’ΑΙΝΗ[ΣΙ]- ΔΆΜΟΥ ’ΑΡΤ[ΑΜΊΤΙΟΥ]		(1)	—	—	—	—	(1)	220—180	Aceeaşi legendă apare la Varna pe o ştampilă circulară: M. Mircev nr. 85
7	11027	’ΕΠΙ ’ΑΙΝΗΣΙ ΔΆΜΟΥ ΔΑΛΊΟΥ		(1)	—	—	—	—	(0)	220—180	
8	11050	’Ε[ΠΙ ’ΑΙ]Ν[ΗΣΙ]ΔΆ- ΜΟ[Υ] Δ[Α]Λ[ΊΟΥ]		(1)			—	—	(0)	220—180	

* Histria şi teritoriul ei rural
** Callatis şi Costineşti
*** Cifele din paranteză corespund coincidenţei de legendă şi simbol

9	11107	'ΕΠΙ 'ΑΙΝΗΣΙ ΔΑΜΟΥΠΑΝΑΜΟΥ	floare de rodie	1(1)	1(0)	—	—	—	3(2)	220—180	Circulară
10	11047	'ΕΠΙ 'ΑΙΝΗΤΟ ΡΟΣ . . . . . .ΟΥ	—	1	—	—	—	—	1	220—180	
11	11265	'Ε[Π]Ι ['ΑΛΕ] ΞΙΜΑ-Χ[Ο]Υ ΠΑΝ[ΑΜ]ΟΥ	—	—	2(1)	—	—	—	1(0)	180—150	
12	11109	'ΕΠΙ'ΑΡΙΣ[ΤΕΙ]ΔΑ	floare de rodie	3(0)	1(0)		—	—	—	220—180	'Αριστείδας II Circulară, Identică D. Tudor în Arheologia Moldovei 5 1967 p. 54 nr. 16
13	11084	'ΕΠΙ 'ΑΡΙ[Σ]Τ[Ο]-ΓΕΙΤΟΥ 'ΥΑΚΙΝ[Θ]ΙΟΥ	—	—	—	—		—	—	150—108	
14	11071	'ΕΠ[Ι 'ΑΡ]ΙΣΤ[Ο]-ΔΑΜΟΥ ΠΑΝΑΜΟΥ	—	3(1)	—	2(0)	1(0)	—	—	220—180 (200—180)	
15	11072	'ΕΠΙ 'ΑΡΙΣ[Τ]ΟΔΑΜΟΥ ΘΕΣΜΟΦΟΡΙΟΥ	—	—	—	—	—	—	—	220—180 (200—180)	
16	11083	'ΕΠΙ 'ΑΡ[ΙΣ]ΤΟΜ[Α]ΧΟΥ 'ΑΓΡΙ[Α]ΝΙ[Ο]Υ		2(1)	1(0)	—	—	—	1	108—80	'Αριστόμαχος II Pentru Olbia vezi E.I. Levi p. 263. nr. 58, 59
17	11029	'ΕΠ[Ι]'Α[Ρ]ΧΙΔ[Α]ΜΟΥ Α ..... Υ		5(0)	1(?)	—	—	—	—	220—180	
18	11033	'ΕΠΙ 'Α[Ρ]Χ[Ι]ΔΑΜΟΥ ['ΥΑΚΙΝ]Θ[Ι]ΟΥ		(1)	—	—	—	—	—	220—180	
19	11020	'ΕΠΙ 'ΑΡΧΙ [Λ]ΑΪΔΑ Π[ΑΝΑ]ΜΟΥ		8(2)	—	—	—	—	—	220—180 (200—180)	

Nr. crt.	Nr. inv.	Legendă	Simbol	Olbia	Histria*	Tomis	Callatis**	Interior Dobrogea	Litoralul bulgar	Datare	Observații
20	11037	'ΕΠΙ 'ΑΡΧΟ ΚΡΑΤΕΥΣ	cap Helios	1(0)	3(3)	—	—	—	1	220—180	
21	11002	'ΕΓ[Ι 'ΑΡ]Χ[Ο]Κ-ΡΑ[ΤΕΥC]	—	—	3	—	—	—	—	220—180	epsilon și sigma lunare
22	11269	['Ε]Π[Ι]'ΑΡ[Χ]Ο-ΚΡΑΤΕΥΣ	stea cu 8 raze	—	—	—	—	—	—	220—180	epsilon și sigma lunare
23	11064	'ΕΠΙ ΔΑ-ΜΟΑ[ΚΛ]ΕΥΣ	cap Helios	11(0)	3(1)	—	—	—	—	220—180	
24	11042	['ΕΠΙ]'ΕΥΑΙΟΡ-[ΩΣ]ΠΑΝ[ΑΜ]ΟΥ	—	—	—	—	1(0)	—	—	150—108	niu invers
25	11078	'ΕΠΙ ΘΑΡΣΙΠΟ-ΛΙΟΣ ΚΑΡΝ[ΕΙΟΥ]	—	—	—	—	—	—	—	al treilea sfert al sec. III î.e.n.	
26	11093	'ΕΠΙ ΘΕΣΤΟΡΟΣ	floare de rodie	—	—	—	—	—	2(0)	220—180	Circulară
27	11075	'ΕΠ[Ι]'ΙΑΣΙ ΚΡΑΤΕΥΣ	cap Helios	—	1(0)	—	—	—	—	sfîrșitul grupei a II-a (cca. 225 î.e.n.)	
28	11032	['ΕΠΙ ΚΑ]ΛΛΙ-[ΚΡ]Α[Τ]ΕΥΣ 'Α[ΡΤΑ]ΜΙΤΙΟΥ	—	8(0)	3(0)	—	—	—	2(1)	200—180	Καλλικράτης II Vezi art. pag. 124
29	11271	['ΕΠΙ Κ]ΑΛΛΙΚΡΑ-[Τ]ΕΥΣ . . . . . Α	—	—	—	—	—	—	—	200—180	
30	11094	'ΕΠΙ ΚΡ[ΑΤ]ΙΔΑ ΣΜΙΝΘΙΟΥ	floare de rodie	—	—	—	—	—	1 Axio-polis	200—180	Circulară
31	11101	'ΕΠΙ ΝΙΚΑΣΑΓΟΡΑ	floare de rodie	13(2)	—	—	—			220—180 (200—180)	Circulară

32	11069	’ΕΠΙ ΝΙΚΑ- [ΣΑΓΟ]ΡΑ [’ΥΑΚΙΝ]ΘΙΟΥ	—	(5)	—	—	—	—	—	220—180 (200—180)	Nu este exclus să aparţină lui Νίκασάγορας II, datat în a II-a jumătate sec. II î.e.n.
33	11007	’ΕΠΙ ΞΕΝΟΦΑΝ[ΕΥΣ] ’ΑΡΤΑΜΙΤΙΟΥ	—	—	1(0)	—	—	1(0) Topolog	4(0)	220—180 (200—180)	
34	11087	’ΕΠΙ [ΞΕΝ]Ο- ΦΑ[ΝΤ]ΟΥ [’ΥΑΚΙΝ]ΘΙΟΥ	—	—	5(0)	—	1(0)	—	2(0)	180—150	
35	10011	’ΕΠΙ [ΠΑΥ] ΣΑΝΙΑ ΚΑΡΝΕ[ΙΟΥ]	—	1(0)	1(0)	1(0)	—	1(0) Troesmis	—	180—150	După părerea noastră exemplarul de la Histria aparţine lui Πανσανίας II
36	11061	’ΕΠ[Ι ΠΑ]Α[Υ] ΣΑ[ΝΙ]Α ’Α . . . .ΟΥ	—	—	—	—	—	—	—	180—150	
37	11052	’ΕΠΙ ΠΥΘ[ΟΓΕ]ΝΕΥΣ Π[Α]ΝΑΜΟΥ	—	—	2(0)	—	—	—	1	180—150	
38	11080	’ΕΠΙ Π[Υ]Θ[Ο]Δ[Ω]ΡΟΥ ΔΑ[ΛΙ]ΟΥ	—	—	2(1)	—	—	1(0) Malcoci	—	180—150	
39	11005	’ΕΠΙ ΣΥ[Μ]Μ ΑΧΟΥ ’ΑΡΤΑΜΙΤ[Ι]Ο[Υ]	—	12(0)	1(0)	—	—	—	1(0)	220—180	Sfîrşitul grupei a III-a
40	11022	’ΕΠΙ Σ[Υ]Μ ΜΑΧΟΥ	Cap Helios	—	—	—	—	—	—	220—180	
41	11312	’ΕΠΙ[ΤΙΜΑ] ΣΑΓΟΡ[Α] ΔΑΛΙΟ[Υ]	—	2(0)	2(0)	—	1(0)	2(0) Medgidia	2(0)	220—200	

Nr. crt.	Nr. inv.	Legendă	Simbol	Olbia	Histria*	Tomis	Callatis**	Interior Dobrogea	Litoralul bulgar	Datare	Observaţii
42	11031	'ΕΠΙ [ΤΙΜ]ΑΣΑ-ΓΟ[Ρ]Α ΙΙ[ΑΝΑ]ΜΟΥ	—	—	—	—	—	—	—	220—200	
43	11085	'ΕΠΙ ΤΙΜΟΔΙΚΟΥ 'ΑΓΡΙΑΝΙΟΥ	—	—	1(0)	—	1(0)	1(0) Comana	—	gr. a V-a timpurie (cca. 146 î.e.n.)	
44	11053	'ΕΠΙ ΦΙΛΟΔΑΜΟΥ	cap Helios	—	2(0)	—	—	—	1(0)	220—180	
			NUME DE PRODUCATORI DE PE ŞTAMPILELE RHODIENE								
1	11006	'ΑΓΑΘΟΚΛΕΥΣ		10	4	1	1	1 Moşneni	2	220—180	
2	11034	Δ[ΑΛ]ΙΟΥ ΑΓΗΣΙΛΑ	—	—	—	—	—	—	—	gr. a II-a tîrzie	Sigma lunar
3	11003	ΚΑ[ΡΝΕΙ]ΟΥ ΑΓ[ΗΣΙΛ]Α	—	—	—	—	—	—	—	gr. a II-a tîrzie	
4	11051	'ΑΓ[ΗΣ]ΙΠΠΟΥ	delfin →	2(1)	—	—	—	—	—	280—220	Salamina E 29 şi 30
5	11102	'ΑΙΝΕ[Α]?	floare de rodie	—	4(1)	—	1(0)	—	—	220—180	Circulară
6	11062	'ΑΜ[ΥΝΤΑ]	coroană	9(7)	2(0)	—	—	—	—	200—180	
7	11375	'ΑΝΑΞΙ[ΠΠΙΔΑ]	floare de rodie	—	—	—	—	—	—	sec. II. î.e.n.	Circulară; a doua jum. sau al doilea sfert sec. II î.e.n.
8	11074	'Α[Ν]Τ[Ι]ΜΑΧΟΥ	→ Kerykeion	13(4)	—	1	—	—	1	220—180	

9	11070	'ΑΠΟ[ΛΛΩΝ]ΙΟΥ	stea	—	—	—	1(0)	—	1	220—180	
10	11088	'ΑΡΕΤΑΙ[ΟΣ]		—	—	—	—	—	—	110—100	
11	11025	'Α[ΡΙΣ]ΤΑ[Ρ]ΧΟ[Υ] Κ[ΑΡΝΕΙΟΥ]?	—	3(0)	3(0)	1(0)	1(0)	—	1(0)	220—180	
12	11046	['Α]ΡΙΣ[Τ]ΟΥ	—	1(1)	—	—	4(3)	—	—	200—180	'Αριστος I
13	11018	'ΑΡ[ΙΣ]ΤΩΝΟ[Σ]	—	2(1)	5(3)	1(1)	—	—	1(1)	220—180	
14	11023	ΒΡΟΜ[Ι]ΟΥ	stea	—	1(0)	—	—	—	1	180—150	vezi art. pag. 125
15	11098	ΔΑΜΟΚΡΑΤΕΥΣ	floare de rodie	9(9)	9(8)	—	—	1(1) Medgidia 2(2) Tulcea	4(3)	220—180 (200—180)	Δαμοκράτης I Circulară
16	11112	[ΔΑΜ]ΟΚ[Ρ]ΑΤΕΥΣ	floare de rodie	„	„	—	—	„	„	220—180 (200—180)	Circulară
17	11100	ΔΑ[ΜΟ]ΚΡΑ[Τ]Ε[ΥΣ]	floare de rodie	„	„	—	—	„	„	220—180 (200—180)	Circulară
18	11096	ΔΑΜΟΚΡΑΤΗΣ	floare de rodie	„	„	—	—	„	„	220 — 180	Circulară

Nr. crt.	Nr. inv.	Legendă	Simbol	Olbia	Histria*	Tomis	** Callatis	Interior Dobrogea	Litoralul bulgar	Datare	Observații
19	11337	ΔΑΜΟΚΡΆΤΗ[Σ]	—	(0)	(1)	—	—	—	(1)	220—180	Circulară
20	11079	Δ[Α]Μ[ΟΝΊ]Κ[Ο]Υ 'ΑΓ[ΡΙΑΝΊ]ΟΥ	—	—	—	—	1(0)	—	1(0)	prima jum. a sec. III. î.e.n. (cca. 275 î.e.n.).	
21	11099	ΔΑΜΟΝ[ΊΚΟΥ] Π[ΑΝΆΜΟΥ]	floare de rodie	—	—	—	(1)	—	—	prima jum. a sec. III î.e.n. (cca. (cca. 275 î.e.n.)	Circulară
22	11066	ΔΙ[Ο]Υ	—	11	3	—	1	1— Medgidia 1— nordul Dobrogei	1	220—180 (200—180)	
23	11030	'ΕΠΙΓΟΝ[Σ] ΚΑΡΝΕΪΟΣ	—	—	(20)	—	—	—	—	mijl. sau prima jum. a sec. III î.e.n.	
24	11266	'ΕΠΙΚΡΑ ΤΕΥΣ	ramură↑	—	—	—	—	—	—	180—150	vezi fig. 2
25	11048	ΖΗ[ΝΟ] Δ[ΟΤ]Ο[Υ]	floare de rodie ↑	—	2(0)	—	—	—	—	prima jum. sec. II î.e.n.	identic D. B. Şelov Tanais, nr. 358

26	11036	[ΘΕΎΜΝ]ΑΣΤΟΥ	—	—	—	—	—	1(0) Nalbant	—	180—150	rombică
27	11073	ΘΕ[ΩΝ]ΟC ΘΕΥΔΑΊCΙΟΥ	—	—	1(0)	—	—	—	1	—	sigma lunar
28	11447	[Ἰ]ΜΑ	kerykeion →	—	—	1	2(1)	—	—	180—150	
29	11089	Ἰ̈ΜΑ	← kerykeion	—	—	—	—	—	—	180—150	Simbol plasat deasupra numelui
30	11019	[Ἰ]ΜΑ	kerykeion →	—	—	—	(1)	—	—	180—150	
31	11039	ΛΊΝΟΥ	ciorchine ↓	—	—	—	1(1)	—	—	220—180	A. Maiuri, Una fabrica..., p. 268
32	11480	ΜΑ[ΡΣΎ]Α ’ΑΡΤ[ΑΜΙΤΊΟ]Υ	—	14(1)	4(0)	—	3(0)	1(0) Moșneni	3(0)	200—180	spre începutul perioadei a IV-a
33	11081	[ΜΑΡ]ΣΥΆ . . . . .ΙΟΥ	—	—	—	—	—	—	—	200—180 î.e.n.	spre începutul per a IV-a
34	11055	[ΜΊΔΑ]Σ	ciorchine↓ kerykeion→	—	—	—	—	—	—	150—108	

Nr. crt.	Nr. inv.	Legendă	Simbol	Olibia	Histria*	Tomis	** Callatis	Interior Dobrogea	Litoralul bulgar	Datare	Observaţii
35	11012	MH[N]O[Δ]Ω[PO]Y . . . . .ΥΣ	—	—	—	—	—	—	—	începp. sec. I î.e.n. (108—70)	Κεραμευς?
36	11004	NI[K]ÁΓIΔOΣ	—	—	2	2	—	—	—	220—180	
37	11044	[N]I[K]ÁΓIΔOΣ	—	—	,,	,,	—	—	—	220—180	
38	11014	NIKÁ[ΓI]ΔOΣ	—	—	,,	,,	—	—	—	220—180	
39	11065	NI[KÁΓ]IΔOΣ	—	—	,,	,,	—	—	—	220—180	
40	11026	'OΛÝ[M]ΠOY	torţă↑	5(2)	1(1)	—	2(1)	—	2(0)	220—180	
41	11011	['OΛ]Ý[M]Π[OY]	torţă↑	,,	,,	—	,,	—	,,	220—180	
42	11043	ΠAYΣANÍA[Σ]	—	—	1(1)	1(1)	4(0)	1(0) Poarta Albă	4(3)	220—180	
43	11090	Σ[ΩK]PÁT[EY]Σ K[APNEIOY]?	torţă↑	1(0)	4(0)	—	1(0)	—	2	220—180	

Nr. crt.	Nr. inv.	Legendă	Simbol	Olbia	Histria*	Tomis	Callatis**	Interior Dobrogea	Litoralul bulgar	Datare	Observații
44	11015	ΣΩ[ΚΡ]ÁΤ[ΕΥΣ]	torță↑	1	(4)	—	(1)	—	(1)	220—180	
45	11057	ΣΩΤ[ΗΡΪΔ]Α		2	—	—	—	—	—	prima jum. sec. III î.e.n.	
46	11110	[ΤΙ]ΜΑΡΧΪΔΑ	floare de rodie și ciorchine	—	—	—	—	—	—	cca. 300 î.e.n.	circulară

* Histria și teritoriul ei rural.

** Callatis și Costinești.

*** Cifrele din paranteză corespund coincidenței de legendă și simbol.

STÎLPI MILIARI INEDIȚI DIN SCYTHIA MINOR

M. BĂRBULESCU-MUNTEANU și A. RĂDULESCU

Importanța drumurilor pentru viața economică și militară, pentru administrația provinciei Moesia Inferior, a fost subliniată în repetate rînduri [1].

Cîțiva stîlpi miliari, din descoperirile mai vechi sau găsiți recent în Dobrogea, prilejuiesc o nouă discuție în legătură cu drumul de pe *limes-ul* scythic, cel de pe litoral, precum și unele căi de acces secundare, în sec. II—IV e.n.

1. Inv. 29701 (Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța = MINAC). În timpul lucrărilor agricole din primăvara anului 1980 au ieșit la iveală, în livada din marginea de est a localității Toplau (jud. Constanța), doi stîlpi miliari, aflați la o distanță de aproximativ 1,5 km unul de altul * (fig. 6).

Primul *milliarium*, din calcar poros, păstrat în întregime, a fost găsit în partea de N a livezii amintite **. Dimensiuni : înălțimea = 1,82 m, din care postamentul de 0,50 m ; diametrul coloanei 0,40 m (la bază) — 0,35 m (la vîrf) (fig. 1 a, b).

Textul inscripției, dispus pe 17 rînduri, se conservă în totalitate ; literele, înalte de 0,035—0,06 m, sînt bine conturate, calcarul permițînd șănțuirea largă a barelor, cu *apices*. Ligaturi, la sfîrșitul rîndului 4, *A* cu *B* și în r. 9, *A* cu *V*. Primele litere din r. 11, deși martelate, se disting încă, restul numelui lui Geta a rămas intact pe piatră ; la începutul r. 12 este afectat cuvîntul *Caes(ar)*. Fig. 1 c.

---

[1] V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, 1, ARMSI, ser. 2, 34, 1912, p. 576 și urm. R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, 2, București, 1968, *passim*. Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană*, București, 1975, *passim*. A. Aricescu, *Drumul militar de la Noviodnum la Callatis în lumina itinerariilor antice*, Pontica, 8, 1975, p. 315—239. V. H. Baumann, *Despre un stîlp miliar descoperit la mănăstirea Saun (jud. Tulcea)*, Pontica, 10, 1977, p. 325—331.

* Cel de al doilea stîlp miliar de la Topalu, din secolul III e.n., va constitui subiectul unei comunicări viitoare.

** În urma arăturii ieșise la iveală postamentul stîlpului, cum am putut constata la fața locului împreună cu colegul N. Cheluță-Georgescu, care ne-a făcut cunoscută descoperirea.

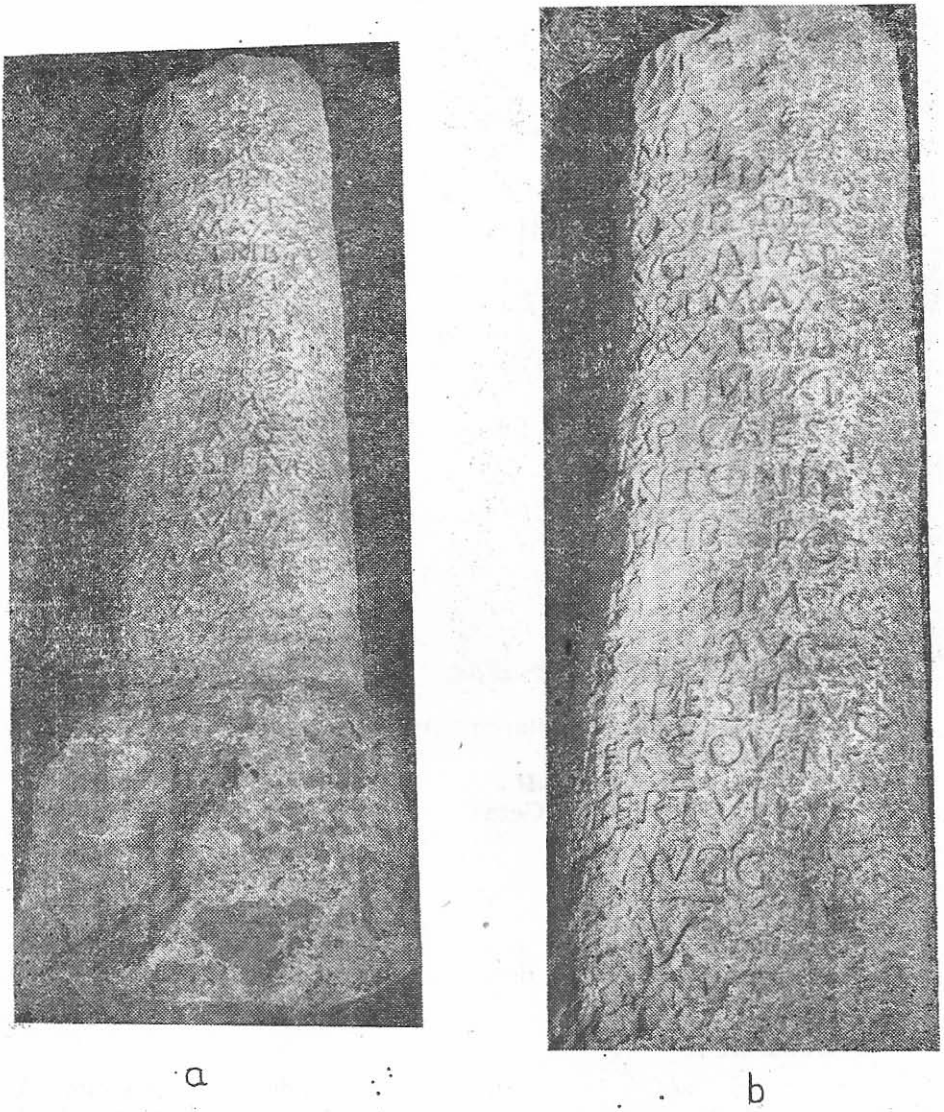

Fig. 1 a. Stîlp miliar din anul 200 e.n. descoperit la Topalu (jud. Constanța). b. Detaliu.

Inscripția de pe stîlpul de la Topalu este următoarea :

Imp(erator) Caes(ar)
L(ucius) Septim(ius) Seve
rus P(ius) Pertin(ax)
Aug(ustus) Arab(icus) Adiab(enicus)
5 Part(hicus) max(imus) pont(ifex)
max(imus) trib(unicia) pot(estate) VIII
imp(erator) XI et

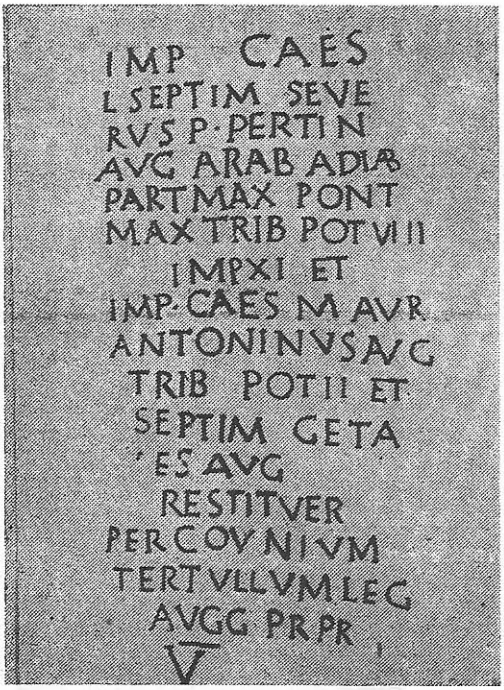

Fig. 1 c.

Imp(erator) Caes(ar) M(arcus) Aur(elius)
Antoninus Aug(ustus)
10 trib(unicia) pot(estate) II et
[L(ucius)] Septim(ius) Geta
C]aes(ar) Aug(ustus)
restituer(unt)
per C(aium) Ov(i)nium
15 Tertullum leg(atum)
Aug(ustorum duorum) pr(o) pr(aetore)
V

În traducere :

„Împăratul Caesar Lucius Septimius Severus Pius Pertinax Augustus, învingător al arabilor, al adiabenilor, mare învingător al parţilor, mare pontif, investit cu puterea tribuniciană pentru a opta oară, salutat *imperator* pentru a unsprăzecea oară şi împăratul Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus, investit cu puterea tribuniciană pentru a doua oară şi L. Septimius Geta Caesar Augustus au refăcut (acest drum) prin îngrijirea lui Caius Ovinius Tertullus, legat imperial de rang pretorian, cinci mii de paşi".

Data inscripţiei este deci între 10 XII 199 şi 9 XII 200 e.n., cînd Septimius Severus deţine pentru a VIII-a oară puterea tribuniciană [2].

[2] W. Liebenam, *Fasti Consulares Imperii Romani*, Bonn, 1909, p. 109—110. J. E. Sandys, *Latin Epigraphy* [2], Groningen, 1969, p. 247.

Se omite în text titlul de *pater patriae* al lui Septimius Severus, în schimb Geta este numit, ca de obicei, *Caesar Augustus* [3]; de fapt prin *AVGG* din r.17 se precizează că doar primii doi — Septimius Severus și Caracalla — erau asociați la domnie. În legătură cu aceasta remarcăm că C. Ovinius Tertullus apare mai rar menționat ca legat propretor al celor doi Augusti — *leg. Augg. pr. pr.*

Opera constructivă întreprinsă la Dunărea de Jos de guvernatorul C. Ovinius Tertullus (198—202 e.n.) este bine cunsocută. Amintim astfel că au fost descoperiți pînă acum pe teritoriul Dobrogei 9 stîlpi miliari din anul 200 e.n.: pe drumul dunărean la *Axiopolis* (Cernavodă) [4], Seimenii Mari [5], Topalu (cel de mai sus), *Carsium* (Hîrșova) — două exemplare [6], *Aegyssus* (Tulcea) [7], iar pe cel al litoralului la Săcele (fost Peletlia) [8] și *Tomis* [9] (mai jos nr. 2), precum și un exemplar la Plopeni, pe una din căile de acces secundare (nr. 3).

Mai important de subliniat este faptul că cei *cinci mii de pași* (= 7,395 km) notați pe miliarul de la Topalu ***, reprezintă distanța din locul descoperirii pînă la cetatea *Capidava*. Presupunem deci că stîlpul miliar de la Topalu, aflat pe locul său din vechime, consemna drumul reparat între *Capidava* [10] și așezarea (fortificația ?) următoare de la Topalu [11], aceasta din urmă, plasată însă mai spre nord.

Totodată, raportînd cei doi stîlpi miliari descoperiți anul acesta la Topalu, al doilea la aproximativ 1,5 km sud de cel de mai sus, putem restitui traseul drumului antic în dreptul comunei Topalu, drum aflat la circa 2 km est de cel actual (fig. 6).

Aminteam mai sus că de la Hîrșova *(Carsium)* provin alți doi stîlpi miliari din anul 200 e.n., pe unul dintre aceștia figurează X m.p. [12] (= 14,79 km), miliarul marcînd probabil refacerea drumului de pe *limes-ul* scythic, între Topalu și Hîrșova. Într-adevăr, dacă adunăm cei V *m.p.* de pe stîlpul de la Topalu, cu X *m.p.* de pe cel de la Hîrșova, rezultă XV *m.p.* (= 22,185 km), adică o distanță apropiată de cea indicată în intinerariile antice între *Capidava* și *Carsium*, de XVIII *m.p.* [13]

---

[3] R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine* [4], Paris, 1914, p. 211, n. 4. R. Vulpe, *DID*, 2, p. 188, n. 33.

[4] *CIL*, III, 7602.

[5] Gr. Florescu, BCMI, 17, 1924, p. 88—90.

[6] *CIL*, III, 7603—7604.

[7] Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 211, nr. 39.

[8] *CIL*, III, 14461.

[9] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 192, n. 56. L. Hollenstein, *Zu den Meilensteinen der römischen Provinzen Thracia und Moesia Inferior*, Studia Balcanica, 10. Recherches de geographie historique, Sofia, 1975, p. 31, nr. 22, menționează stîlpul ca inedit.

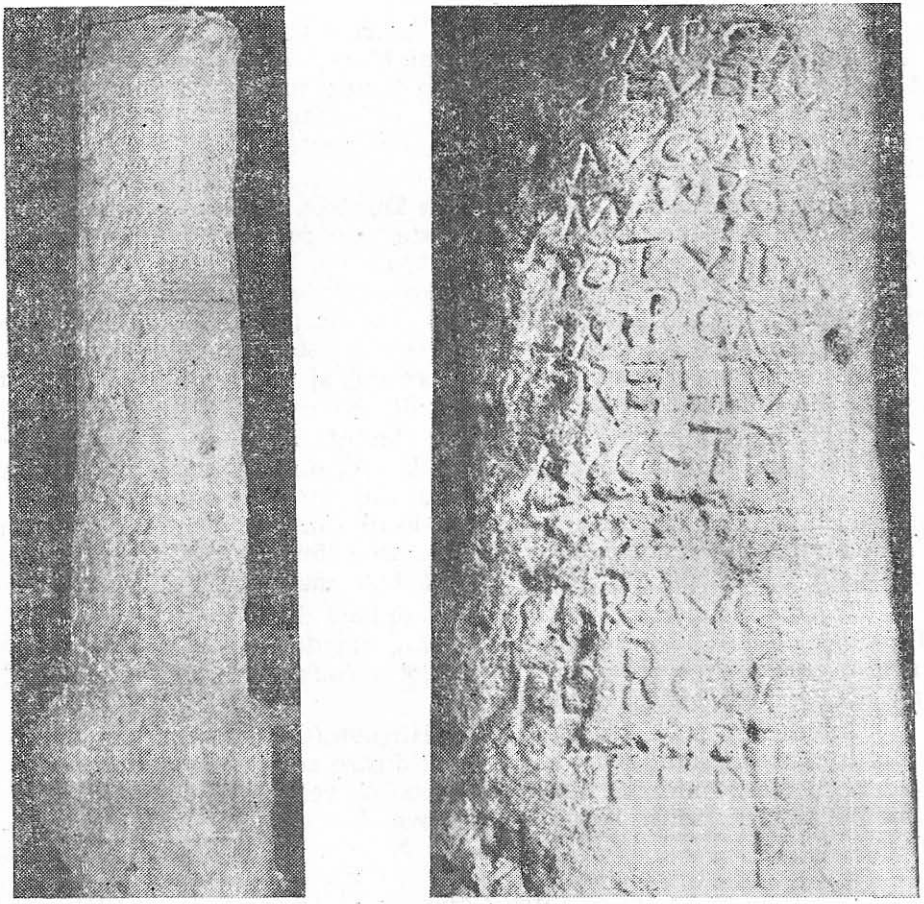
*** În ultimul rînd, bara orizontală de deasupra cifrei V, înlocuia MP.

[10] Gr. Florescu și colab., *Capidava. Monografie arheologică*, 1, București, 1958.

[11] *Tabula Imperii Romani*, L35, București, 1969, p. 73.

[12] *CIL*, III, 7604 = Em. Doruțiu-Boilă, *Inscripțiile din Scythia Minor*, V, București, 1980, p. 123—124, nr. 96: „distanța de 10 mii de pași corespunde cu aceea dintre Carsium și Cius dată de *Itin. Ant.* (224); miliarul a putut fi adus la Hîrșova de la Cius".

[13] *Tabula Peutingeriana*, VIII, 3 (= F.H.D.R., 1, 1964, p. 738). *Itinerarium Antonini*, 224, 4 (= F.H.D.R., 1, 1964, p. 747). Vezi *infra*, n. 25, unde pe un stîlp miliar din anii 254—258, descoperit la Hîrșova, figurează distanța de 18 mii de pași.

a *b*

Fig. 2 a. Stîlp miliar din anul 200 e.n. găsit în Constanţa, cartierul Anadolchioi. b. Detaliu.

(= 28,101 km) ; diferenţa de III *m.p.* dintre acestea era consemnată probabil pe al doilea stîlp miliar din anul 200 e.n. de la *Carsium*.

Pe acest din urmă exemplar se menţionează numele alei *II Aravacorum*, unitate cantonată la *Carsium* [14], care a lucrat la refacerea drumului din preajma castrului. Presupunem deci că şi porţiunea de drum dintre Capidava şi Topalu a fost reparată fie de unitatea care staţiona în acest timp la Capidava, *cohors I Germanorum* [15], fie de o altă formaţiune de zonă.

Cei cinci stîlpi miliari din anul 200 e.n., descoperiţi între *Axiopolis* şi *Carsium*, marchează strict refacerea drumului de pe *limes-ul* scythic în acest perimetru, drum reparat cu siguranţă în întregime.

[14] V. Pârvan, *Descoperiri nouă din Scythia Minor*, ARMSI, s. 2, 35, 1913, p. 478—489. *CIL*, III, 7603.

[15] Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 94—95, nr. 17 ; p. 101—104, nr. 24, cf. A. Aricescu, *Observaţii privind garnizoana de la Capidava în secolele I—III e.n.*, Pontica, 9, 1976, p. 79—88.

2. Inv. 17951 (MINAC). Stîlp miliar din calcar dens, alb-gălbui, descoperit întîmplător în 1967 în cartierul Anadolchioi din Constanța [16]. Înălțimea piesei este de 2,06 m, respectiv un postament patrulater cu latura de 0,46 m și coloana înaltă de 1,60 m, cu diametrul de 0,35 m (Fig. 2 a, b).

A fost șlefuită numai porțiunea pe care este scris textul, cîteva spărturi ale pietrei existau din antichitate, cum observăm în r.5, între cuvîntul *imp(erator)* și cifra XI și în r. 6, unde *Caesar* este scris despărțit din această cauză.

Inscripția este bine păstrată, înălțimea literelor variază între 0,032—0,058 m. În r.3 observăm folosirea lui *P*(rho) în loc de *R* în cuvîntul *Arab(icus)*. La sfîrșitul r.8, unde se văd urmele literei *L* și în r.9 a fost martelat numele lui *L. Septimius Geta* [17]. *G* are bucla de jos cu terminația separată de restul literei ; după cuvintele prescurtate apar semne în forma unor mici triunghiuri (Fig. 2 c).

Textul inscripției este dispus pe 14 rînduri :

Imp(erator) Caesar L(ucius) Septimius
Severus Pius Pertinax

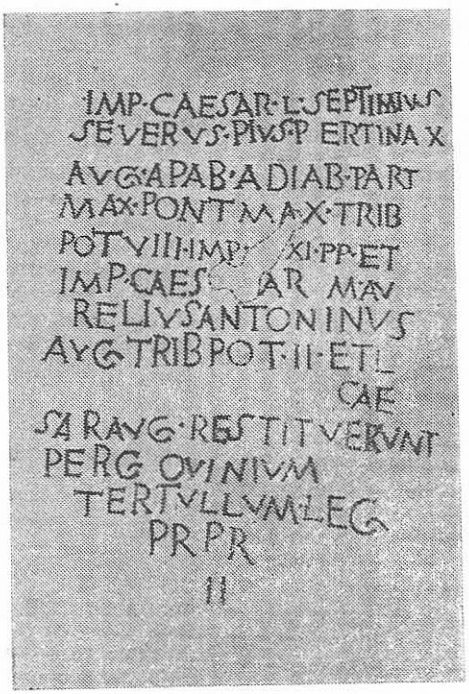

Fig. 2 c.

[16] Piesa a fost găsită pe strada Grănicerului, nr. 7, Constanța, după cum ne informează colegul M. Bucovală.

[17] R. Cagnat, *loc. cit.*, n. 1 : Geta poartă pînă în 205 *praenomen*-ul Lucius, iar apoi Publius.

Aug(ustus) Arab(icus) Adiab(enicus) Part(hicus)
max(imus) pont(ifex) max(imus) trib(unicia)
pot(estate) VIII imp(erator) XI p(ater) p(atriae) et
Imp(erator) Caesar M(arcus) Au-
relius Antoninus
Aug(ustus) trib(unicia) pot(estate) II et L(ucius)
[Septimius Geta] Cae-
sar Aug(ustus) restituerunt
per G(aium) Ovinium
Tertullum leg(atum)
pr(o) pr(aetore)
II

Pe stîlpul miliar de la Constanţa, aproape identic cu cel precedent, este notată distanţa de II *m.p.* (= 2,958 km), care corespunde aproximativ cu depărtarea la care a fost găsit acesta faţă de cetatea Tomis, borna fiind plasată deci pe drumul litoralului, la nord de oraş.

Din cartierul Anadolchioi din Constanţa provine inscripţia latină care atestă *vicus* Turris Muca... [18], precum şi alte materiale epigrafice [19] şi arheologice [20]. Stîlpul miliar găsit în aceeaşi zonă ar putea indica eventual, drumul reparat între Tomis şi *vicus* Turris Muca..., sat aflat în imediata apropiere a metropolei Pontului Stîng.

3. Stîlp miliar din calcar descoperit întîmplător în 1973 în zona cetăţii de la Plopeni *. Înălţimea piesei este de 1,70 m, respectiv postamentul de 0,55 m, iar coloana de 1,15 m, cu diametrul de 0,45 m (Fig. 3 a, b).

Miliarul are un aspect neîngrijit, blocul de calcar din care a fost tăiat este neprelucrat la bază, partea posterioară a stîlpului este aproape plată, iar vîrful coloanei spart.

Calitatea slabă a calcarului a făcut ca piesa să fie foarte corodată, cu dese spărturi, multe litere fiind şterse sau greu de distins. Scrierea este neîngrijită, literele variază în înălţime între 0,035—0,07 m.

Rîndul 1 nu se păstrează, iar primele litere care se disting în r. 2 par a fi *N A* din *Pertinax;* în acest caz numele amintit trebuie să fi fost precedat de *P(ius)* transcris abreviat, ca să se încadreze în spaţiul rămas la începutul r. 2, întreg rîndul urmînd să aibă 16 litere ; numărul de litere variază, de altfel, de la un rînd la altul. Textul este şters în r. 2—4, mai ales în centru ; în r. 6—7 este martelat numele lui Geta, păstrîndu-se doar titlurile de *Caesar Augustus* (Fig. 3 c).

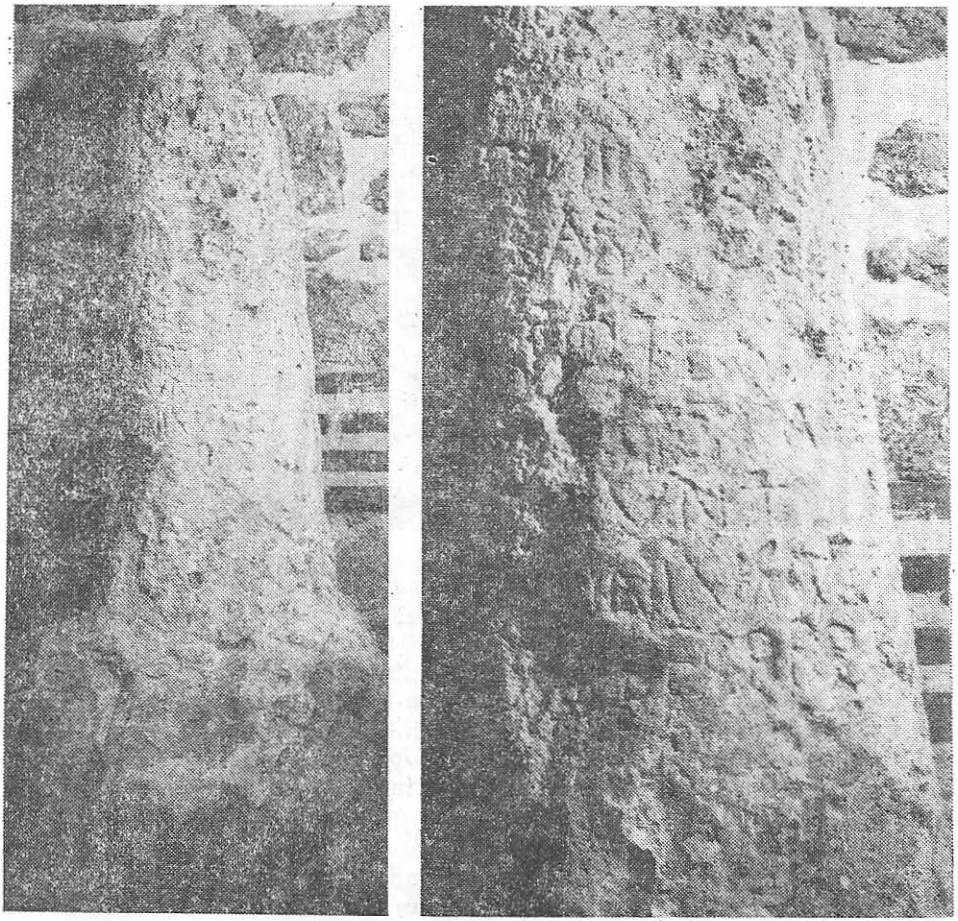
---

[18] *CIL*, III, 7533 = AEM, 6, 1882, p. 11, nr. 19 = *Fouilles et recherches...*, p. 108—109, nr. 2. V. Pârvan, *Zidul cetăţii Tomi*, ARMSI, ser. 2, 37, 1914—1915, p. 432—433 ; idem, *Histria*, 7, ARMSI, ser. 3, 2, 1923, p. 98—99, n. 1. I. I. Russu, SCIV, 10, 1959, 1, p. 139—140 (inscripţia din vremea lui Maximin Tracul şi fiul său). I. Stoian, *Tomitana*, Bucureşti, 1962, p. 47, 71, nr. 4, n. 2. Em. Doruţiu-Boilă, SCIVA, 26, 1975, 2, p. 219—224.

[19] *CIL*, III, 7542 (=767) ; 7556 ; 7559 (între Palazu şi Anadolchioi) ; AEM, 6, 1882, p. 22, nr. 43 ; 8, 1884, p. 8, nr. 22 ; 19, 1886, p. 223, nr. 90 ; 11, 1887, p. 65, nr. 139 (cele mai multe inscripţii provin din Tomis).

[20] I. Micu, Analele Dobrogei, 17, Constanţa, 1936, p. 141—142. M. Gramatopol, V. Crăciunescu, RRHA, 6, 1969, p. 148, nr. 131—132. *TIR*, L35, p. 23.

* Piesa a fost scoasă de lama plugului pe platoul stîncos unde se află cetatea de la Plopeni. Stîlpul face parte acum din colecţia Muzeului Militar Central Bucureşti.

a *b*

Fig. 3 a. Milliarium din anul 200 e.n. descoperit la Plopeni (jud. Constanța). b. Detaliu.

[Imp(erator) Caesar L(ucius) Septimius Severus]
[P(ius) Perti]na[x Aug(ustus)] Arab(icus)
Adiab(enicus) Pa[rt(hicus) max(imus) pon]t(ifex) max(imus)
trib(unicia) pot(estate) VIII [imp(erator) XI p(ater)] p(atriae) et
Imp(erator) Caesar M(arcus) [Aur]elius Anto[ninus]
Aug(ustus) trib(unicia) potestate [II et L(ucius)]
[Septimius Geta] Caesar Aug(ustus)
[rest]ituerent [per]
C(aium) Ovinium Tertull-
um leg(atum) pr(o) pr(aetore)

Fig. 3 c.

Miliarul descoperit la Plopeni, la fel ca cel din timpul lui Valens de la Mirişte[12], dovedeşte că pe lîngă drumurile imperiale, de pe litoral, de pe malul Dunării sau cel care străbate Dobrogea prin centru, intrau în atenţie pentru reparaţii, *semitae*-le mai importante. La Plopeni era un însemnat nod rutier[22], acolo se întîlneau drumurile care plecau din *Tomis* şi respectiv *Callatis* spre *Tropaeum Traiani* şi *Durostorum* sau spre centrele de pe drumul imperial interior (*Zaldapa* etc.); în anul 200 se reface deci una din aceste căi de acces secundare, fără să putem preciza care dintre ele.

4. Inv. 17709 (MINAC). Stîlp miliar descoperit în Constanţa, în timpul săpăturilor de la Edificiul roman cu mozaic, în pămîntul de umplutură. Dimensiuni: înălţimea = 0,166 m; diametrul = 0,30 m (Fig. 4 a, b).

Din inscripţie se păstrează părţi din şase rînduri, înălţimea literelor este de 0,025—0,035 m. În r. 1, în partea dreaptă, observăm baza unei haste verticale, probabil *I* şi bucla de jos a unei litere, *B* (?)*, apoi o bară verticală, de la *P* şi în margine *LI*; în r. 2 prima literă, *C*, are o formă dreptunghiulară; în r. 3, *G* are o formă apropiată de cea cursivă; la sfîrşitul r. 4, literele *LIC* se păstrează numai în partea superioară; tot astfel, la sfîrşitul r. 5, se distinge partea de sus a literelor *AVG*; în r. 6 se vede o hastă orizontală şi bucla superioară a două litere: *PB, PR, BB* ? (Fig. 4, c).

---

[21] Gr. Tocilescu, AEM, 14, 1891, p. 37, nr. 96; *CIL*, III, 12518; 13756. Em. Popescu, *Inscripţiile din sec. IV—XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976, p. 124—125, nr. 81.

[22] V. Pârvan, *Ulmetum*, 1, p. 579—580. R. Vulpe, *DID*, 2, harta II. A. Aricescu, *Armata romană în Dobrogea*, Bucureşti, 1977, p. 147, n. 101.

* Literele amintite ar putea fi citite şi *VS*, mai greu de crezut însă că *CAESARIBUS* a fost scris în întregime.

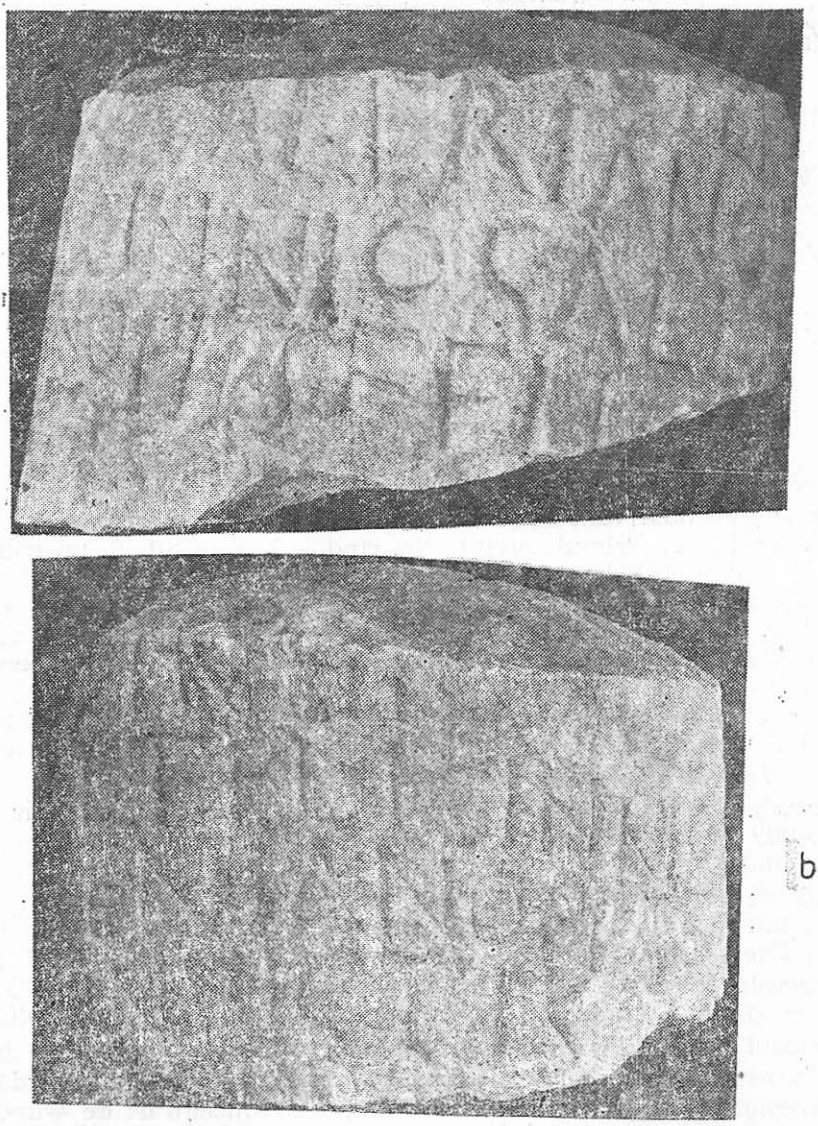

Fig. 4 a. Stîlp miliar din timpul lui Valerian și Gallienus descoperit la Constanța. b. Detaliu.

Inscripția păstrată este următoarea :

[Imp(eratoribus) Caesar]ib(us) P(ublio) Licin⟨n⟩io Valeriano
et P(ublio) Licin⟨n⟩io Gallie⟨nia⟩no piis felic[ib(us)]
invictis(simis) Aug[ustis]
. . . . . P B ? . . . . .

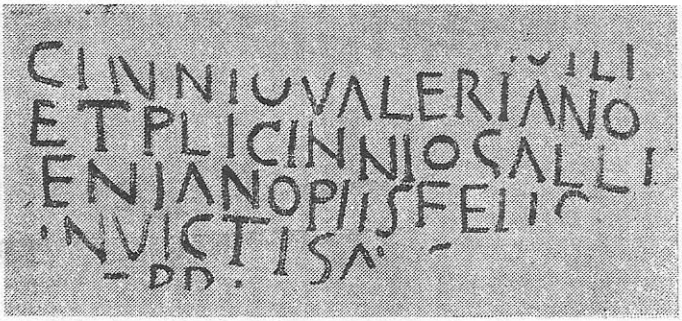

Fig. 4 c.

În traducere :

„Împăraţilor cezari P. Licinius Valerianus şi P. Licinius Gallienus, pioşii, fericiţii şi neînvinşii augusti...

După cum observăm în r. 2—3, care sînt întregi, începeau într-un rînd 15—16 litere. Primul cuvînt din rîndul 1 a putut fi prescurtat *IMPP*, în schimb cel de-al doilea, pare a fi abreviat într-un mod mai puţin obişnuit, *CAESARIB*(us), socotind baza primelor două litere păstrate ; dacă adăugăm acestora ultimele trei litere din marginea r. 1, avem în total 15 litere. Deoarece la sfîrşitul r. 4 mai există loc pentru două litere, cuvîntul *FELICIB(us)* a fost prescurtat probabil astfel. De notat, de asemenea, că în r. 5 au căzut prin spărtură 5—6 litere, *AVGVSTIS* a putut fi scris în întregime (ţinînd cont şi de felul cum sînt transcrise cuvintele în rîndul precedent).

Numele imperial *Licinius* este scris cu doi *N*, după cum în loc de *Gallienus* se foloseşte cognomenul *Gallienianus*, cunoscut supranume al unor unităţi [23].

Mai greu e de spus, după literele fragmentare din r. 6, dacă urma în text numele fiului lui Gallienus, *P. Licinius Egnatius Cornelius Valerianus, Caesar* din 254 e.n. [24], menţionat în alte trei inscripţii din vremea acestor împăraţi : un *milliarium* ridicat la *Carsium* între 254—256 e.n. [25] şi două borne de pe drumul *Odessos — Marcianopolis* [26].

Miliarul de la Hîrşova dovedeşte deci refacerea unei părţi a drumului de pe *limes*-ul danubian, graniţă căreia Gallienus îi acordă o atenţie specială, prin consolidarea unor cetăţi şi concentrări de trupe [27].

---

[23] I. I. Russu şi colab., *Inscripţiile Daciei romane*, III, 1, Bucureşti, 1977, nr. 54, r. 6 : „Gall(i)enian(ae). C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 115 ; AE, 1936, nr. 54, Poetovio (Pann. Sup.)"... „Leg(ionum) V M(acedonicae) et XIII Gem(inae) Galli(enianarum)". *Ibidem*, nr. 55 şi 57 : „Gallienarum (sic)" ; cf. R. Saxer, în Epigraphische Studien, 1, Köln-Graz, 1967, p. 56.

[24] R. Cagnat, *op. cit.*, p. 223. *PIR* [2], L, 184.

[25] *CIL*, III, 7608 : „....et P(ublio) L(icinio) Incnatio (sic) Cornelio Valeriano Caes(ari) P(io) F(elici) invic(to) Aug(usto) m(ilia) p(assuum), XVIII. cf. Em. Doruţiu-Boilă, *op. cit.*, p. 128—129, nr. 100.

[26] G. Mihailov, *IGB*, I [2], nr. 251 ; *IGB*, II, nr. 834.

[27] E. Manni, *L'impero di Gallieno*, Roma, 1949, p. 20—26 ; 54—55, cf. V. Barbu, *Dobrogea în vremea lui Gallienus*, Pontica, 11, 1978, p. 143—150.

Descoperirea unui stîlp miliar la Tomis, din prima parte a domniei lui Gallienus, pare cu atît mai firească, cu cît n-a lipsit, desigur, o activitate constructivă în această zonă. Deși starea fragmentară a miliarului din Tomis ne împiedică să precizăm momentul în care a fost pus, el aparține, cu siguranță, aceleași perioade cu monumentele epigrafice menționate mai sus — 254—258 e.n. — cînd se înregistrează în provincie o stare de acalmie, între repetate atacuri carpo-getice [28].

Rețeaua rutieră din zona metropolei Pontului Stîng, mult circulată în antichitate, a cunoscut permanente reconstrucții, cum dovedesc *milliaria* provenite din Tomis : de la Hadrian [29], Septimius Severus, Valerian și Gallienus (de mai sus), de la Aurelian [30], precum și un palimpsest cuprinzînd o inscripție din sec. II—III e.n. și alta mai nouă din vremea lui Constantin cel Mare și fiii săi [31].

5. Inv. 1650 (Muzeul Callatis). Stîlp miliar provenit de la Mangalia, fără să cunoaștem prea bine condițiile de descoperire *. Dimensiuni : înălțimea = 2,06 m ; diametrul = 0,54 m (Fig. 5 a, b).

Stîlpul este lucrat dintr-un bloc de calcar de culoare alb-cenușie, spart în partea de jos, (acum restaurat), suprafața piesei fiind mult corodată, fapt care îngreuiază lectura inscripției. Înălțimea literelor este de 0,04—0,06 m.

În r. 1 se disting trei *D* și tot atîția *N*, primii doi ligați (deși urmează doar două nume imperiale), iar la sfîrșitul rîndului este ligat *V* cu *A* (?) **. În r. 2, a treia literă, *N* și a șaptea, tot *N*, se văd doar în parte, iar a noua literă, *I* este înclinată spre stînga. Spre sfîrșitul r. 3 se distinge un *C* din numele martelat al lui *Licinius*. De asemenea, în r. 6, este martelat numele lui *Licinius iunior*, fiind afectat și numele următor.

Mai greu este de precizat care era distanța indicată în text, în r. 10 ; sigur se vede o bară iar cea de a doua este începută, fără a fi continuată (cele două spărturi ne împiedică să stabilim cu precizie dacă exista a doua bară).

Inscripția de pe stîlpul miliar de la Mangalia este următoarea :

D(ominis) n(ostris) Fl(avio) Va[l(erio)]
Constantin[o]
et Val(erio) [Lic(iniano) Li]c[inio]
p(iis) f(elicibus) Aug(ustis) et Fl(avio)

---

[28] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 250—255 ; idem, St. cl., 11, 1969, p. 157—171. Em. Doruțiu, St. cl., 6, 1964, p. 247—259 ; idem, în *Actes de la XIIe Conference internationale d'études classiques Eirene, Cluj-Napoca, 2—7 octombre 1972*, București, 1975, p. 635—642. C. Preda, G. Simion, Peuce, 2, 1971, p. 174—177. V. Barbu, *op. cit.*

[29] *CIL*, III, 7613 și 7615.

[30] *CIL*, III, 12517.

[31] D. M. Teodorescu, BCMI, 8, 1915, p. 86, nr. 65 = *Monumente inedite din Tomi*, București, 1915, p. 147—149, nr. 65. Em. Popescu, *op. cit.*, p. 41—42, nr. 6 (323—337 e.n.). A. Aricescu, Pontica, 8, 1975, p. 324, n. 58.

* Piesa a intrat în colecția Muzeului din Mangalia în 1959 (inv. L 228), ca loc de proveniență se indică „vechile săpături" (?).

** În momentul de față, datorită coroziunii, cu greu se mai poate citi r. 1, de aceea am folosit pentru acest rînd și pentru r. 6 (în text și facsimil), o lectură din 1973 a lui L. Hollenstein (Elveția), pusă la dispoziția noastră cu prilejul vizitei sale la Constanța, precum și fotografiile mai vechi ale stîlpului.

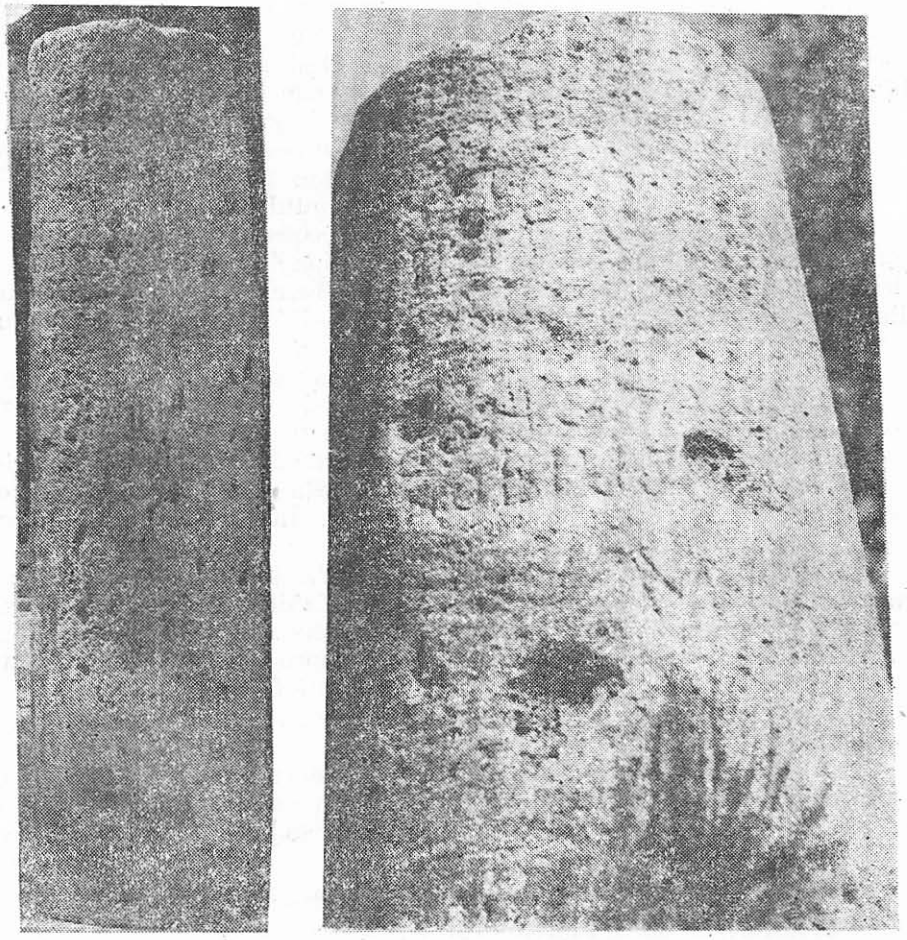

Fig. 5 a. Stîlp miliar din timpul lui Constantin cel Mare şi Licinius provenit de la Mangalia. b. Detaliu.

5 Val(erio) Crispo et [Lic(iniano)]
[Licinio iun(iori)] et [Fl(avio) Cl(audio)]
Constantino
nobiliss[i]mis Caes(aribus)
m(ilia) p(assuum)
II (?)

În traducere :

„Stăpînilor noştri Flavius Valerius Constantinus şi Valerius Licinianus Licinius, pioşii, fericiţii augusti şi nobililor cezari Flavius Vale-

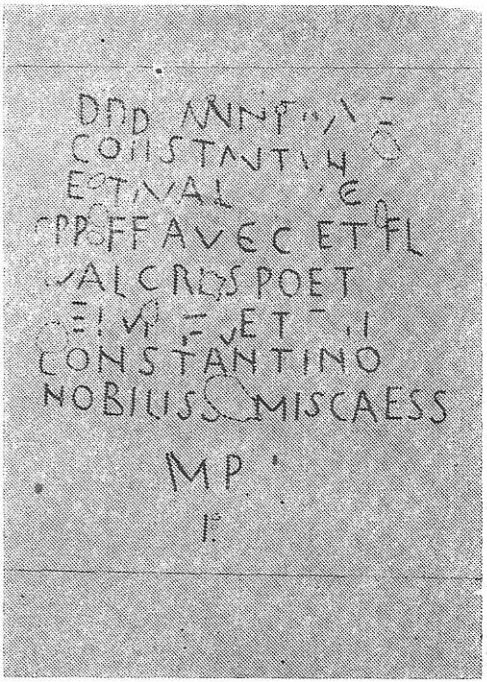

Fig. 5

rius Crispus și Licinianus Licinius *iunior* și Flavius Claudius Constantinus. Două mii (?) de pași.

Milliarium a fost pus deci între 1 III 317 e.n. (cînd Crispus, Licinius iunior și Constantin II devin *Caesares)* și vara anului 324 e.n. (cînd este înlăturat Licinius) [32].

Stîlpul miliar de la *Callatis* se adaugă celorlalte dovezi privind opera constructivă a lui Constantin cel Mare și Licinius în *Scythia* [33]. Ca să rămînem în domeniul rutier [34], amintim că drumul litoralului a fost deopotrivă reparat de cei doi împărați, cum dovedește o bornă miliară de la Vama Veche [35], la care s-ar adăuga cea prezentată mai sus. Stîlpul poate proveni și de pe drumul secundar care unea *Callatis* cu *Tropaeum Traiani,* cetate a cărei reconstrucție [36] a sporit cu siguranță însemnătatea acestei căi de acces, fie a fost pus pe drumul *Callatis-Zaldapa,* deși trebuie să remarcăm că prea puține *milliaria* au fost descoperite pe *semitae.*

---

[32] R. Cagnat, *op. cit.*, p. 239, 242. W. Liebenam, *op. cit.*, p. 120—121.

[33] I. Barnea, *DID*, 2, p. 381—388.

[34] *CIL*, III, 6174 = *ILS*, 683. Em. Popescu, *op. cit.*, p. 249—250, nr. 237, Troesmis (308—323 e.n.).

[35] *CIL*, III, 14215 [2] = Em. Popescu, *op. cit.*, p. 146—147, nr. 108 (307—323 e.n.). D. Tudor, Materiale, 2, 1956, p. 622—623, nr. 163 = Em. Popescu, *op. cit.*, p. 289—290, nr. 274 (stîlp miliar din anii 313—323, descoperit probabil în Dobrogea.)

[36] Gr. Tocilescu, AEM, 17, 1893, p. 108—109, nr. 52 = *CIL*, III, 13734 = *ILS*, 893. I. Barnea, *op. cit.*, p. 384. Em. Popescu, *op. cit.*, p. 183—185, nr. 170 : 18 oct. 315 — 26 iulie 317 (probabil înainte 1 martie 317 e.n.). *Cetatea Tropaeum Traiani*, 1, București, 1979, p. 47—63.

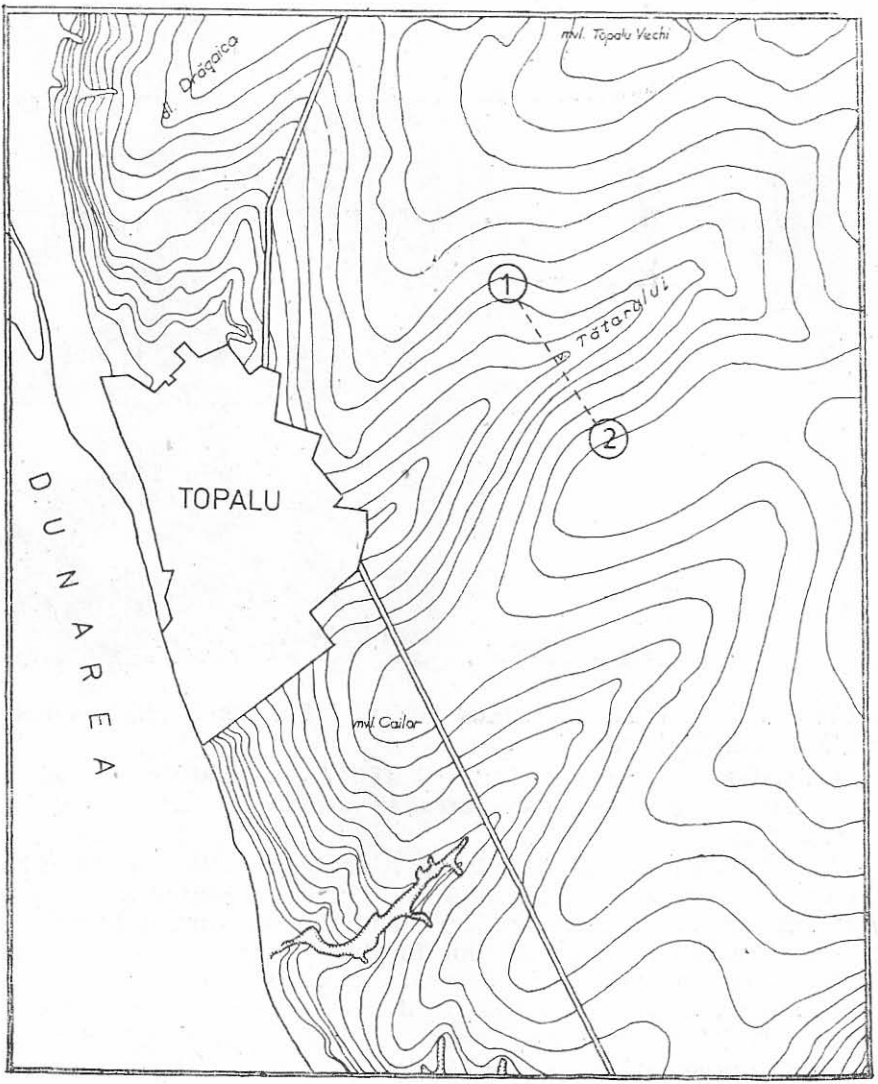

Fig. 6. Restituţie ipotetică a drumului roman de la est de comuna Topalu, pe baza celor doi stîlpi militari : 1. Anul 200 e.n. 2. Secolul III e.n.

Drumul din preajma oraşului Callatis, important nod rutier, a fost permanent refăcut, cum dovedesc, pe lîngă stîlpul de mai sus, alte două exemplare din vremea lui Marcus Aurelius [37], unul din timpul

[37] S. Lambrino, RIR, 5—6, 1935—1936, p. 327, n. 1 (162 e.n.). AEM, 17, 1894, p. 102, nr. 44 (Callatis), acelaşi exemplar apare în *CIL*, III, 15757 din Tomis(?).

lui Caracalla, rescris la Diocleţian [38] şi eventual alte două borne [39], precum şi cele din zonă, de la 2 Mai [40], şi Vama Veche 4[41].

Numărul mare de stîlpi miliari din vremea lui Septimius Severus se alătură celorlalte dovezi epigrafice, arheologice şi numismatice din timpul acestui împărat, ilustrînd prosperitatea provinciei Moesia Inferior şi importanţa sa în sistemul de apărare roman.

Criza de la mijlocul sec. al III-lea e.n., care marcase puternic provincia de la Dunărea de Jos, a fost treptat depăşită, cum demonstrează refacerea unor drumuri, pe litoral sau pe linia Dunării, în timpul lui Valerian şi Gallienus.

În sfîrşit, între piesele prezentate mai sus, una aparţine epocii lui Constantin cel Mare şi Licinius, cînd se înregistrează în ţinutul dintre Dunăre şi Mare o intensă activitate constructivă.

BORNES MILLIAIRES INÉDITS DE LA SCYTHIE MINEURE

(Résumé)

Les auteurs présentent cinq bornes milliaires dont une trouvée récemment, les autres constituant des découvertes plus anciennes de Dobroudja.

1. Inv. 29701 (Musée d'Histoire Nationale et Archéologie de Constantza = = MHNAC). Borne milliaire calcaire découvert en 1980, dans le verger qui limite à l'est la commune de Topalu (district de Constantza) : Dimensions : hauteur = 1,82 m. ; diamètre de la colonne = 0,40—0,35 m.

Le texte, en nominatif, en est entièrement conservé, l'inscription date de 200 de n.è.

On constate que V *m.p.* (= 7,395 Km.) notés sur la borne milliaire de Topalu correspondent à la distance entre Capidava et Topalu, la borne ayant très probablement marqué la réfection du chemin entre les deux fortifications du *limes* scythique ; les travaux y ont été exécuté soit par l'unité en garnison à Capidava, *cohors I Germanorum*, soit par une autre formation de la zone.

On suppose, également, que le chemin réparé entre Capidava et Carsium était marqué, en dehors de la borne milliaire de Topalu, par deux autres milliaires de 200 de n.è. de Carsium (C.I.L. III 7604, 7603).

2. Inv. 17951 MHNAC. Borne milliaire calcaire découvert fortuitement dans le quartier d'Anadalkioi de Constantza (Tomi). Hauteur = 2,06 m., diametrè = = 0,35 m.

Le texte, en nominatif, en est bien conservé, à l'exception des lignes 8—9, où le nom de Geta a été martelé.

Par conséquent, la borne milliaire a été installée en 200 de n.è. sur le chemin du littoral, au nord de Tomi ; les *II m.p.* (= 2,958 Km.) pourraient signifier éventuellement la distance entre Tomi et *vicus* Turris Muca..., village localisé dans le quartier d'Anadalkioi de Constantza, où l'on a trouvé l'indicateur milliaire.

---

[38] N. Gostar, SCIV, 5, 1963, p. 301 = *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanţa, 1964, p. 70—71.

[39] Inv. 47 MINAC, fragment de stîlp miliar provenit de la Mangalia, mult şters, sec. III—IV e.n. (?). Poate tot din Callatis şi stîlpul publicat de D. Tudor, Materiale, 2, 1956, p. 619—620, nr. 159, n. 6 (Marcus Aurelius şi Lucius Verus) cf. A. Aricescu, *op. cit.*, n. 59.

[40] A. Rădulescu, Pontice, 1, 1968, p. 323, nr. 2 (163 e.n.).

[41] *Supra*, nota 35.

3. Musée Militaire Central de Bucarest. Borne milliaire calcaire trouvé fortuitement en 1973 dans la zone de la cité de Plopeni (district de Constantza). Dimensions : hauteur = 1,70 m. ; diametre = 0,45 m.).

Le texte en nominatif, est mal conservé. Date de l'inscription : 200 de .n.è.

Cette borne milliaire atteste la réfection d'une des voies secondaires d'accès, soit celle qui partait de Tomi, soit de celle de Callatis, vers Tropaeum Traiani et Durostorum ou vers les centres trouvés le long du chemin impérial intérieur.

Aves les trois pièces présentées plus haut, le nombre des bornes milliaires de 200 de n.è. découverts en Scythie Mineure arrive à neuf.

4. Inv. 17709 MHNAC. Fragment de poteau milliaire calcaire découvert à Constantza pendant les fouilles entreprises à l'Édifice romaine à mosaïque. Dimensions : hauteur = 0,166 m. ; diamètre = 0,30 m.

Le texte inscrit sur la borne milliare, en datif, est fragmentaire ; il ne conserve que le nom des empereurs Valérien et Gallien ; lá borne prouve donc la réfection du chemin littoral aux environs de Tomi, probablement entre 255—258 de n.è., depuis que date également un milliaire de Carsium.

5. Inv. 1650 (Musée de Callatis). Borne milliaire calcaire en provenance de Mangalia, sans que l'on en connaisse bien les conditions dans lesquelles a eu lieu la découverte. La pièce est puissamment corrodée, le texte, en datif, en est difficilement à lire. La borne milliaire a été mis entre 1.3.317 de n.è. et l'été de l'an 324. *Milliarium* provint soit du chemin du littoral, réparé durant le règne des dits empereurs, soit, moins probablement, d'une des voies secondaires d'accès vers Tropaeum Traiani, Durostorum ou Zalpada.

Fig. 1 a. Borne milliaire de 200 n.è. trouvé à Topalu, district de Constantza, 1 b. Détail. 1 c. Fac-similé.

Fig. 2a. Borne milliaire de 200 de n.è., découverte à Constantza, /uartier d'Anadalchioi. 2 b. Détail. 2 c. Fac-similé.

Fig. 3. Milliarium **de 200 de n.è. découvert à Plopeni, district de Constantza. 3 b. Détail. 3 c. Fac-similé.**

Fig. 4 a, b. Borne milliaire du temps de Valérien et Gallien, découvert à Constantza. 4 c. Fac-similé.

Fig. 5. Borne milliaire du temps de Constantin le Grand et Licinius, en provenance de Mangalia. 4 b. Détail. 4 c. Fac-similé.

Fig. 6. Reconstitution hypothétique de la route antique située à l'est de la commune de Topalu, faite à base des deux bornes milliaires découvertes en 1980.

OBSERVAȚII ASUPRA UNOR CARACTERISTICI ALE ARTEI SCULPTURALE DIN SCYTHIA MINOR, ÎN LUMINA UNOR NOI DESCOPERIRI *

Z. COVACEF

Monumentele de artă sculpturală, prin varietatea formelor de prezentare și a tematicii abordate, constituie un material informativ deosebit de prețios pentru cunoașterea credințelor religioase, dar mai ales a concepțiilor artistice ale populației provinciale care le-a creat.

Decenii de cercetări sistematice, ca și descoperirile întîmplătoare, ne-au furnizat o documentație importantă privind arta secolelor I—III e.n., în Dobrogea antică. Un lot impresionant de baseroliefuri, statui și statuete, realizate adesea cu stîngăcie, rudimentar, oglindesc fidel credințe și obiceiuri, cu amănunte ce reflectă o psihologie proprie a populației din provincie. Totodată ele permit să se studieze maniera în care anumite tradiții artistice, din marile centre urbane, au pătruns și s-au dezvoltat în mediul rural. Numărul mare al monumentelor de cult, ca și difuzarea lor pe tot cuprinsul Dobrogei romane, este o dovadă concludentă că ele constituiau tipuri curente și în sînul populației rurale. Constatăm astfel că, în ansamblul său, analiza problemelor de artă antică nu poate fi despărțită de studiul religiei [1].

Printre divinitățile care s-au bucurat de o atenție deosebită în Scythia Minor se numără și *Hercule*, a cărui popularitate este atestată de un bogat material documentar : sculptural, epigrafic și numismatic [2]. Hercules a fost venerat pe scară largă de păturile cele mai diferite, cu predilecție însă de militari.

Două noi monumente sculpturale închinate eroului, pe lîngă faptul că îmbogățesc repertoriul, adăugîndu-se celor 27 piese deja cunoscute [3], prin anumite caracteristici stilistice, ori variante inedite ale tipului, prezintă un real interes pentru arta provincială din Dobrogea romană.

---

* Comunicare prezentată la sesiunea științifică anuală a Muzeului de istorie națională și arheologie, din luna octombrie 1979.

[1] E bine știut că „în toate societățile antice și medievale, arta a fost pusă mai întîi în serviciul religiei", cf. Gilbert-Charles Picard, *L'art romain*, Paris, 1962, p. 7.

[2] Z. Covacef, *Contribuții privind cultul lui Hercule în Scythia Minor*, în Pontica, 8, Constanța, 1975, p. 399—428.

Precizăm că ambele monumente constituie descoperiri întîmplătoare, provenite din medii rurale.

1. *Statuetă,* lucrată din calcar de culoare alb-gălbuie, cu granulație fină, descoperită la Tîrgușor [4]. Inv. 21337. Dimensiuni : în. : 0,30 m, l. : 0,185 m, gr. : 0,055 m. Piesa nu s-a păstrat în întregime. Lipsesc : brațul drept de la umăr, piciorul drept de la coapsă, piciorul stîng de la genunchi și jumătatea inferioară din măciucă. O serie de zgîrieturi, provocate de fierul plugului în momentul descoperirii, au afectat toracele, partea superioară a atributului, brațul stîng, coapsa piciorului stîng și barba (Fig. 1).

Sîntem în fața unei reprezentări a lui *Hercules* de tipul *Farnese,* într-o variantă stilistică deosebită. Eroul este reprezentat nud, sprijinindu-se într-o măciucă masivă, noduroasă, cu greutatea corpului pe piciorul drept, piciorul stîng fiind ținut puțin mai în față. *Exuvia leonis* îi acoperă capul și umerii ; labele din față ale acesteia sînt înodate peste pieptul eroului, în timp ce partea de la coadă este strînsă și înfășurată pe antebrațul stîng. Pentru a evidenția musculatura eroului, sculptorul utilizează o serie de linii incizate sau profilate. Astfel, pe piept este realizată o incizie mediană ce se ramifică, arcuindu-se la baza toracelui, în timp ce la partea superioară trunchiul este în relief față de gît. Astfel marcată cutia toracică are aspectul de vestă. Gîtul gros,

Fig. 1. Hercules. Statuetă din calcar, sf. sec. II e.n. Tirgușor.

[3] *Idem.*

[4] Piesa a intrat în colecțiile muzeului în luna decembrie 1974.

puternic, cu „Mărul lui Adam" proeminent — indicat prin două incizii verticale, ușor curbate — pare înfipt în trunchi, din cauza aceleiași reliefări a toracelui.

Capul mare, proporționat însă cu corpul, are fața rotundă. Fruntea este brăzdată de o cută orizontală ce se arcuiește deasupra arcadelor puternice care-i umbresc ochii. Aceștia sînt mari, exoftalmici, migdalați, cu colțurile exterioare trase în jos. Au pupila ușor marcată, iar glanda lacrimală realizată în relief. Nasul este drept, cu nările dilatate. Pometii obrajilor sînt proeminenți. Gura proporționată, are buzele groase. Părul este cîrlionțat, la fel cu barba „en colier" și cu mustața care-i împodobește buza superioară. Cu totul particulară este maniera de redare a buclelor, care au forme unghiulare și sînt dispuse în șiruri paralele (două vizibile deasupra frunții, ieșind de sub exuvia leonis, iar barba este formată din patru astfel de șiruri).

Pielea leului, care-i acoperă capul și umerii, este lucrată deosebit de atent, cu multă grijă pentru detalii, fiind realizați ochii, botul și urechile animalului (fig. 2). La fel de îngrijit este lucrat și spatele statuetei (fig. 3).

În ansamblu, lucrarea este executată cu acuratețe, bine proporționată, acordîndu-se o atenție deosebită detaliilor. Trăsăturile particulare ale acestei sculpturi sînt o dovadă în plus în demonstrarea caracterului artei în Dobrogea romană.

Fig. 2. Detaliu : exuvia leonis **privită de sus.**

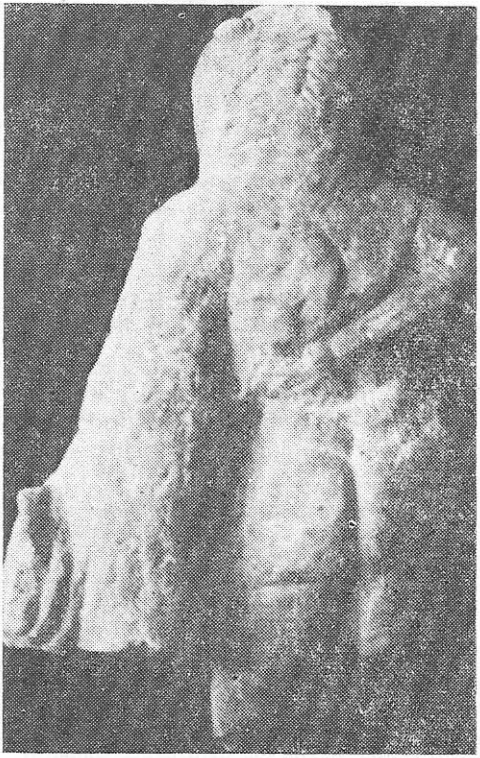

Fig. 3. Statueta privită din spate.

În provincia cuprinsă între Dunăre și Marea Neagră, arta — și religia în slujba căreia este pusă — se caracterizează prin fuziunea dintre influențele greco-orientale, exercitate de orașele pontice și cele italice, aduse de legiunile și de colonii romani, pe fondul cultural autohton [5].

Statueta de la Tîrgușor reunește toate aceste influențe. Astfel, ea se înscrie tipului *Farnese*, fiind — cum spuneam mai sus — o variantă a acestuia : în primul rînd ținuta mîndră a eroului, reprezentat în plină maturitate, apoi *exuvia leonis* care nu înfășoară măciuca ci este pusă pe capul și umerii lui Hercules, așa cum era purtată de Commodus [6]. Pe de altă parte, modul de realizare a cîrlionților ne amintește de arta persană. O bună analogie în acest sens, oferă o statuie din calcar, reprezentîndu-l pe Herakles-Vrthragna, aflată în Iraq Muzeum din Bagdad [7].

Calitatea execuției ne îndrituiește să datăm statueta lui Hercules descoperită la Tîrgușor, în a doua jumătate a sec. II e.n. Spre aceeași datare ne conduce și aerul oriental ce se degajă din lucrare. După cum este bine știut, secolul II este caracterizat prin manifestarea unui nou curent artistic, consecință a puternicei influențe orientale, care s-a exercitat în tot Imperiul și mai cu seamă în Dobrogea ale cărei legături directe cu Asia Mică, Siria și Egiptul sînt atestate de numeroase documente arheologice : ceramice, sculpturale sau epigrafice [8].

Prin analogie cu bustul lui Commodus în ipostaza de Hercules Romanus, putem restrînge datarea la sfîrșitul sec. II e.n.

2. A doua piesă la care ne vom referi este un *ex-voto* dedicat tot lui *Hercule*, lucrat din calcar de culoare albă, cu patină gălbui-cenușie. Basorelieful a fost descoperit la Bugeac, pe dealul „La Marin Cercel", situat în partea de sud a localității, între necropola getică și Valea lui Marinciu [9]. Inv. 11870. Dimensiuni : în. : 0,175 m, l. : 0,115—0,120 m, gr. : 0,065 m. Basorelieful nu este bine conservat : are numeroase lovituri, zgîrieturi, iar partea inferioară lipsește, din imaginea reprezentată păstrîndu-se doar bustul.

Relieful este încadrat de un chenar simplu, lat de 2 cm pe laterale și de 5 cm la partea superioară, unde este săpată o inscripție.

Este o lucrare rudimentară, specifică mai ales centrelor rurale. Bustul nud, are pectoralii marcați. Capul — lucrat aproape în ronde-bosse — este perfect rotund, fără detalii ; ochii și nările sînt indicate prin orificii, iar gura printr-o scurtă incizie, orizontală. (Fig. 4). Din

[5] Silvio Ferri, *Arta romana sul Danubio*, Milano, 1933, p. 362 și urm. ; Radu Vulpe, *H.A.D.* București, 1938, p. 217—224 ; D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969, p. 14.

[6] J. J. Bernoulli, *Römische Ikonographie*, Stuttgart, 1882—94, II ; R. Cagnat, V. Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, Paris, 1917, p. 491—492, fig. 259.

[7] Reproducere la Burchard Brentjes, *Civilizația veche a Iranului*, București, 1976.

[8] I. Barnea, *Relațiile provinciei Scythia Minor cu Asia Mică, Siria și Egiptul*, în Pontica, 5, Constanța, 1972 ; Z. Covacef, *Quelques aspects de l'art funéraire romaine à Tomi*, în Pontica, 7, Constanța, 1974.

[9] Basorelieful a fost descoperit de cetățeanul Vasile Vintilă din Bugeac. Mulțumim și pe această cale colegului Mihai Irimia care ne-a cedat piesa spre publicare, informîndu-ne totodată că în zona în care a fost găsită sînt numeroase fragmente ceramice și cărămizi romane.

Fig. 4. Ex-voto din calcar, Heracles. Sf. sec. III-începutul sec. IV e.n. Bugeac.

poziția pe care o au mîinile, deducem că pe antebrațul stîng purta pielea leului, iar cu mîna dreaptă — ușor depărtată de corp — sprijinea măciuca. Este tipul cel mai răspîndit în reprezentările plastice ale eroului. O analogie perfectă pentru maniera de prezentare ne este oferită de imaginea lui Hercule de pe un monument funerar descoperit la Potaissa [10].

Modul în care este realizat basorelieful de la Bugeac, cu figura informă, cu detalii abia indicate, este tipic pentru iconografia populară provincială de la sfîrșitul sec. III și din sec. IV e.n. [11]. Realizări tot atît de rudimentare ne oferă și alte basoreliefuri închinate lui Hercules — dacă ne referim numai la imaginile legate de cultul său. Ne gîndim în acest sens, la imaginea lui *Hercules Saxanus* din cariera romană de la Cernovadă [12], dar mai ales la un basorelief descoperit în Constanța și datat la sfîrșitul sec. III e.n. [13].

---

[10] M. Bărbulescu, *Cultul lui Hercule în Dacia Romană (I)*, în AMN, 14, Cluj, 1977, p. 188, nr. 80, fig. VII/3, unde este și bibliografia anterioară.

[11] Gabriella Bordenache, *Temi e motivi della plastica funeraria di età romana nella Moesia Inferior, II*, în Dacia, NS, 9, 1965, p. 280.

[12] Gr. Florescu, *Cariera romană de la Cernavodă*, în AnDb, 17, 1936, p. 44—46, fig. 7—9 (=*Römischer Steinbruch bei Cernavoda, Rumänien*, în Germania, 21, Berlin, 1937, p. 109).

[13] Inițial relieful a fost interpretat ca reprezentînd două figuri umane cu mîinile ridicate în semn de invocație, cf. Th. Sauciuc-Săveanu, *O stelă funerară cu inscripție și cu palmele deschise în relief*, în AnDb, 15, 1934, p. 13 ; prin analogie cu basorelieful de la Cernavodă, este atribuit lui Hercule, cf. Gr. Florescu, *Monumente antice din Muzeul Regional al Dobrogei*, în AnDb, 17, 1936, p. 130—132 (= în Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 430—433, nr. XII, fig. 13) ; Z. Covacef, *op. cit.*, în Pontica, 8, 1975, p. 413—414, fig. 15.

Este caracteristic faptul că monumentele sculpturale din această perioadă din Scythia Minor, lucrate atît de rudimentar, sînt lucrări spontane, izvorîte dintr-un sentiment religios și executate cu multă naivitate de meșteri improvizați, care probabil, nici măcar nu au la îndemînă modele pe care să le copieze.

Descifrarea inscripției, săpată pe chenarul de la partea superioară a reliefului, ne aduce desigur elemente în plus, față de reprezentare, referitoare fie la divinitate, fie la dedicant.

Caracterele paleografice plasează inscripția în sec. IV e.n. Înălțimea literelor variază între 1,5—2,5 cm. De la început constatăm că, exceptînd două litere care sînt rotunjite O în centrul și ≃, la sfîrșit — celelalte semne sînt unghiulare. Deasemenea, datorită spațiului restrîns, sînt utilizate ligaturile : ΛA/ și CA/.

Descifrarea textului este însă dificilă, oferindu-ni-se mai multe variante.

Considerînd că a fost utilizată limba greacă [14], și interpretîndu-l pe O ca pe un o deschis în partea dreaptă sus, putem citi ylAιος deformare a latinescului *IVLIVS*[15], dar care, tot atît de bine, ar putea veni de la numele comun ὑλαῖος,-α,-ον(-ον), însemnînd : de pădure, sălbatecul. În această situație, am putea presupune că avem un epitet nou al lui Hercules în ipostaza de protector al vînătorilor, dar această ipoteză va trebui verificată temeinic prin descoperiri viitoare mai edificatoare.

În varianta că inscripția este latină — ceea ce pare mai verosimil — am putea citi : *V MAI CAIUS*. În această situație avem numele dedicantului.

Analiza celor două monumente de artă antică, impune o serie de observații.

În primul rînd este de evidențiat faptul că în provincia cuprinsă între Dunăre și Marea Neagră, în plină epocă romană se lucrează încă după modele luate din repertoriul artei grecești. Astfel, tipul de Herakles, creat în sec. IV î.e.n. în Grecia [16], pătrunde, prin intermediul cetăților pontice și în interiorul provinciei. În acest context este demn de relevat descoperirea, la Tomis, a unei statuete din ceramică, mult mai apropiată stilistic de tipul original al lui Herakles Farnese [17]. Depărtarea în timp și spațiu, față de modelul inițial, a determinat crearea variantei descoperită la Tîrgușor. S-a perpetuat ideia de bază, grecească, îmbrăcată însă în forme noi, după moda timpului și imaginația sculptorului. Influența orientală ce se remarcă în realizarea unor amănunte ne îndeamnă să presupunem că meșterul trebuie să fi fost un asiatic care păstra încă în memorie lucrări din locurile natale. Referindu-ne

---

[14] Redactarea inscripției în limba greacă, este o dovadă a influenței grecești din orașele pontice și nu ar fi o excepție, cf. Em. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976, nr. 171.

[15] Ἰόλαος apare într-o inscripție de lîngă Kožani (R. P. Bulgaria) ; în forma Ἰολάσυ, AE 1933, 34, cf. G. Mihailov, *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie*, Sofia, 1942, 112, 37.

[16] *Heracles Farnese* creație a lui Glicon, datînd din sec. IV î.e.n. realizată după un model creat de Lysip, se află la Muzeul Național din Neapole, cf. F. Dürrbach, s.v. *Hercules*, în DA, t. 3, partea 1, p. 121, fig. 3800.

[17] Z. Covacef, *op. cit.*, Pontica, 8, 1975, p. 403—404, fig. 2—3 și 5.

la apartenența sa etnică, nu omitem nici faptul că, tot la Tîrgușor, în grota „La Adam", s-au găsit cinci monumente — sculpturale și epigrafice — închinate zeului iranian Mithras [18].

Conchidem că statueta lui Herkules de la Tîrgușor, realizată după un model grecesc, cu influențe stilistice orientale — în redarea părului și a bărbii — și romane — în maniera de a purta pielea leului —, este un exemplu tipic pentru ilustrarea artei sculpturale din Dobrogea, în a doua jumătate a sec. II e.n.

Cît privește basorelieful descoperit la Bugeac, acesta se înscrie perioadei de la sfîrșitul sec. III — începutul sec. IV e.n., cînd arta se caracterizează printr-un schematism, adeseori excesiv. Sculpturile din această perioadă impresionează nu atît prin calitatea artistică, cît mai ales prin sintetizarea semnificației religioase pe care o sugerează execuția rudimentară.

BEMERKUNGEN ZU MANCHEN EIGENSCHAFTEN DER BILDHAUERKUNST AUS SCYTHIA MINOR, IM LICHTE NEUERER ENTDECKUNGEN

— Zusammenfassung —

Der Verfasser schildert, anhand mancher stilistischer Eigenschaften oder anhand mehrerer Varianten des Typs, zwei bildhauerische Werke, welche ein großes Interesse für die provinzielle Kunst der römischen Dobrudscha erwecken.

1. Es ist eine Kalksteinstatue, in Tîrgușor entdeckt und in einer Variante des Typs Heracles Farnese hergestellt, mit orientalischen stilistischen Einflüssen — in der Darstellung des Haares und des Bartes — und römischen Einflüssen in der Art und Weise, in der er das Löwenfell trägt ; es ist ein typisches Beispiel für die Entwicklung der Bildhauerkunst in der Dobrudscha der zweiten Hälfte des 2. Jh.

2. Es ist ein *ex-voto* aus Kalkstein, in Bugeac entdeckt, und ist der Periode Ende des 3. Jh. — Anfang des 4. Jh. einzuschreiben, in der sich diese Art oft durch einen übertriebenen Schematismus charakterisieren läßt.

Abb. 1 Herkules. Kalksteinstatue. Ende des 2. Jh. Tîrgușor.
Abb. 2 Teilbild : Löwenfell von oben gesehen.
Abb. 3 Statue von Rückseite gesehen.
Abb. 4 Ex-voto aus Kalkstein, Herkules. Ende des 3. Jh. — Anfang des 4. Jh. Bugeac.

[18] M. J. Vermaseren, *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*, Hagae Comitis, 1956—1960, tome 2, pp. 364—366, nr. 2303—2309 ; D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, 1969, p. 292—293.

GRĂDINĂRITUL ÎN MILENIUL I E.N., PE TERITORIUL ROMÂNIEI

MARIA COMȘA

Încă din epoca neolitică existau, în preajma așezărilor, anumite loturi de teren lucrate de om, pe care printre plantele domesticite se aflau și unele legume [1].

Cu timpul s-au perfecționat și diversificat uneltele folosite pentru grădinărit, iar prin selecție s-au îmbunătățit (innobilat) plantele cultivate. Astfel s-a ajuns ca în secolele I î.e.n. — I e.n. dacii să aibă preocupări de grădinărit avansate pentru acel timp. Această ocupație e dovedită, atît prin prezența unor sape și săpăligi de fier, care au fost scoase la iveală, fie în diferite depozite de unelte, fie în așezări, ca și prin unele semințe de legume carbonizate descoperite în diferite complexe arheologice.

În funcție de descoperirile făcute pînă acum distingem la dacii din sec. I î.e.n. — I. e.n. cinci tipuri de sape sau săpăligi, unele din ele avînd chiar mai multe variante.

Tipul I îl reprezintă sapele sau săpăligile, lucrate dintr-o singură bară de fier îndoită în două, mijlocul barei forma gaura în care se prindea coada, iar capetele după ce au fost sudate sub gaura de fixare a cozii, fuseseră lățite prin ciocănire pentru a forma tăișul. Acest tip de săpăligă are porțiunea care alcătuiește gaura de prindere a cozii simplă lățită, fără muchie și fără aripioare. Sapele și săpăligile aparținînd acestui tip au trunchiul zvelt și lung, iar tăișul e rotunjit în formă de evantai. Sape și săpăligi de acest timp au fost descoperite la Grădiștea Muncelului, Căpîlna, Gușterița-Sibiu și Tilișca [2] (fig. 1/1, 2 ; fig. 2/3, 6 ; fig. 3/2).

Tipul II e reprezentat de sape și săpăligi avînd corpul masiv. Există mai multe variante. Prima variantă *(a)* a acestui tip are tăișul drept sau aproape drept, corpul lor, privit din față sau din spate descriind un trapez înalt, sau mai rar un patrulater neregulat. Partea de deasupra găurii de fixare a cozii este masivă, descriind un patrat sau un dreptunghi în secțiune. Porțiunea care îmbracă coada, în cele două părți opuse tăișului are un fel de prelungiri (aripioare) care se termină de

---

[1] Eugen Comșa, *Betrachtungen über den Pflanzenbau wärend der Jungsteinzeit auf dem Gebiet Rumäniens*, ms. 1979, cf. și notele, 7 și 64.

[2] Ion Glodariu și Eugen Jaroslavski, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, p. 97 și fig. 34/6—8, 10. H. Daicoviciu, Addenda la *„Așezările dacice din Munții Orăștiei"*, AMN, I, 1964, pl. III/1, 3 și pl. IV/1, 8.

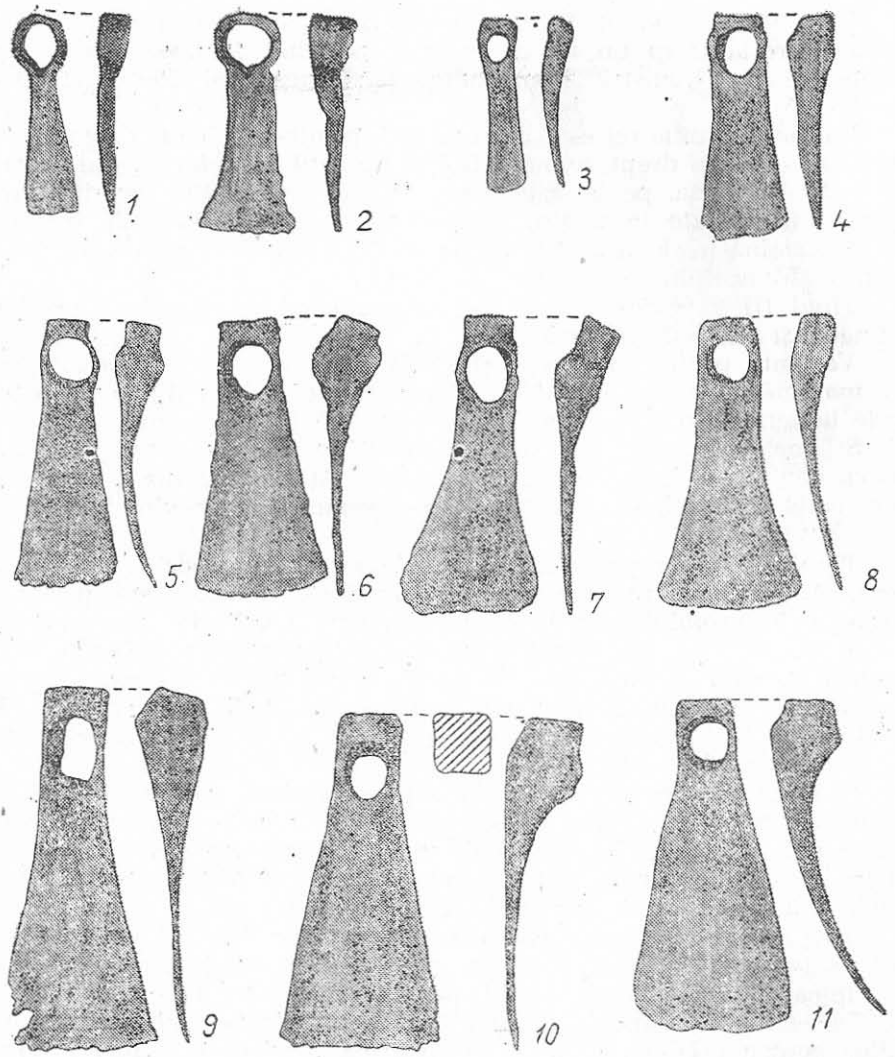

Fig. 1. Sape și săpăligi dacice (sec. I î.e.n.—sec. I e.n.), **1, 2 Sibiu-Guștereița ; 3, 6, 9—11 Grădiștea Muncelului ; 4, Bradu-Roman ; 5 Craiva (Piatra Craivii, lîngă Alba Iulia) ; 8, Tilișca-Sibiu.**

obicei în unghi. Marea majoritate a sapelor sau săpăligilor aparținînd acestei variante au fost descoperite la Grădiștea Muncelului, Grădiștea Muncelului „Fețele Albe", Piatra Craivii (Craiva), în apropiere de Alba Iulia, Tilișca-Sibiu, Luncani în Munții Orăștiei [3] (fig. 1/3-11 ; fig. 2/1, 2 ; fig. 3/8).

[3] *Ibidem*, fig. 27—29 ; fig. 30/3—5. Printre acestea I. Glodariu distinge trei variante, p. 68—69. De asemenea, piesele de la fig. 43/1—3, 5, 10, 14 și fig. 44/3—6, 16, 17, considerate de autor ca fiind eventual tesle, noi credem, judecînd după masivitatea trunchiului și a tăișului, că sînt sape sau săpăligi.

Varianta a doua *(b)* se deosebește de prima doar prin faptul că are tăișul rotunjit ca un fel de evantai. Săpăligi de acest tip au fost descoperite la Grădiștea Muncelului, la Luncani și Piatra Craivii [4] (fig. 3/3, 4).

Varianta a treia *(c)* este reprezentată printr-un singur exemplar cu trunchiul masiv și drept, avînd tăișul puțin lățit față de trunchi. Partea care îmbracă coada, pe laturile opuse *tăișului este lățită formînd două* aripioare (terminate în unghi). Partea de deasupra găurii de înmănușare se termină în două coarne *(bidens)*. Exemplarul a fost descoperit la Grădiștea Muncelului [5] (fig. 3/7).

Tipul III e reprezentat de sapele cu tăișul de formă romboidală. Distingem și aici două variante.

Varianta primă (a) o reprezintă săpăligile la care, lama are lățimea maximă pe mijloc (fig. 2/4,5), iar varianta a doua (b), o constituie sapele la care lățimea maximă a lamei se află în partea inferioară (fig. 2/7). Și unele și altele au deasupra găurii de fixare a cozii o muchie masivă, iar partea care acoperă coada este lățită în forma a două aripiore, care se termină în unghi. Toate exemplarele provin de la Grădiștea Muncelului [6].

Tipul IV este reprezentat de sapele avînd tăișul de forma patrulateră. Acest tip e reprezentat prin două exemplare, descoperite la Grădiștea Muncelului [7]. Ambele au deasupra găurii de înmănușare o muchie masivă. Una din aceste sape are porțiunea care îmbracă coada simplă (fig. 3/10) în timp ce a doua are această parte reprezentată prin două aripioare terminate într-un unghi cu vîrful ușor rotunjit. La aceasta din urmă tăișul este adaos de partea în care se fixează coada prin sudare (fig. 3/9).

În afară de diferitele tipuri de sape și săpăligi prezentate mai sus mai există (săpoaie, tîrșițe) și sape-tîrnăcop, folosite la săparea terenurilor mai pietroase din zonele de munte. Două asemenea exemplare provin dintr-un depozit de unelte, descoperite pe Muntele Strîmbu în apropiere de Grădiștea Muncelului [8] (fig. 3/1,5).

Tot acolo a mai fost descoperită o săpoaie (tîrșiță) cu trunchiul masiv prismatic, avînd partea în care se fixează coada lățită în formă de aripioare, terminate în unghi și vîrful rotunjit. Tăișul este lățit [9] (fig. 3/6). Astfel de săpoaie puteau fi întrebuințate la desfundarea terenurilor pentru grădinărit dar și la săpartea unor gropi, șanțuri, fortificații de pămînt etc.

Pe teritoriul provinciei romane *Dacia* ca și în Dobrogea (care a făcut parte din provincia *Moesia Inferior*, iar începînd cu secolul al IV-lea

---

[4] *Ibidem*, fig. 44/1, 2. Acestea au fost socotite tesle, după noi însă judecînd după masivitatea trunchiului sînt săpăligi.

[5] *Ibidem*, fig. 30/7.

[6] *Ibidem*, fig. 29/6 și 30/1, 2.

[7] *Ibidem*, p. 69 și fig. 30/6, 8.

[8] Ion H. Crișan, *Un depozit de unelte descoperit în apropierea Sarmizegetusei (Grădiștea Muncelului)*, Muzeul Bruckenthal, Studii și comunicări, Arheologie-Istorie, Sibiu, 1965, p. 213—221 ; Ion Berciu și Al. Popa, *Depozitul de unelte dacice de pe Muntele Strîmbu de lîngă Grădiștea Muncelului*, SCIV, XIV, 1, 1965, 156, fig. 3/12, 13. Aceste sape-tîrnăcoape autorii le-au considerat tesle. cf. și nota 21.

[9] *Ibidem*, p. 156, fig. 3/4, p. 113. Este probabil cel publicat de D. Tudor, cf. nota 13. Cele două unelte au fost considerate impropriu tesle.

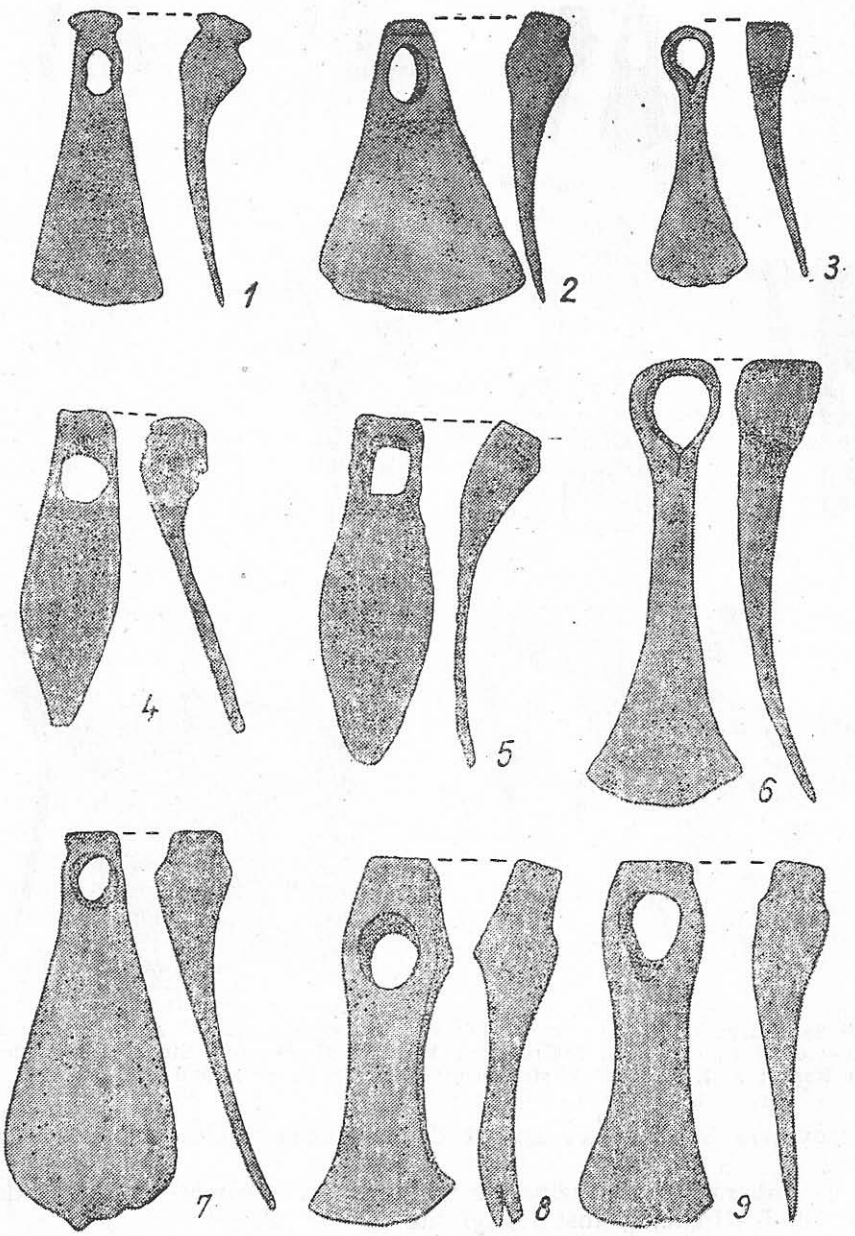

Fig. 2. Sape și săpăligi dacice (sec. I î.e.n.—sec. I e.n.), **1, 4—7 Grădiștea Muncelului ; 2, Luncani-Deva ; 3 Tilișca-Sibiu ; 8, 9 Piatra Craivii (lîngă Alba-Iulia).**

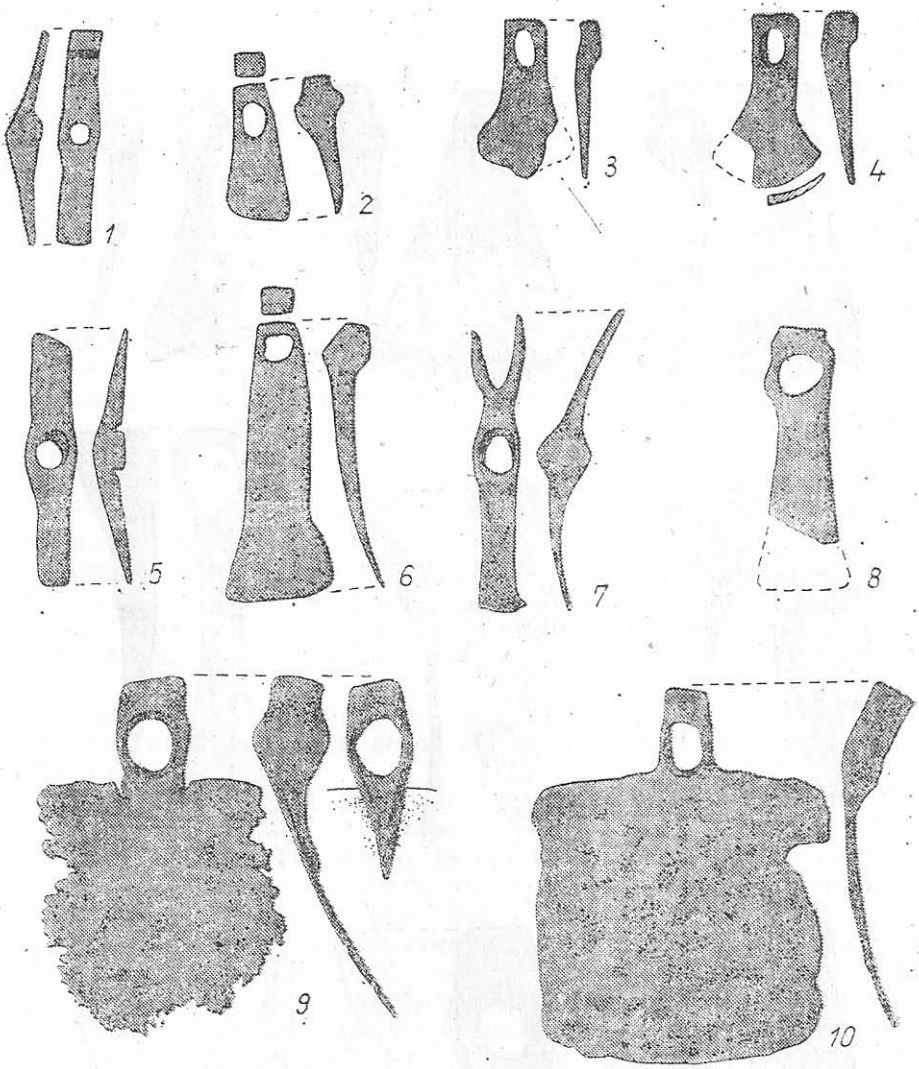

Fig. 3. Sape-tîrnăcop (1, 5), săpoaie (6) sape și săpăligi (2—4, 7—10) dacice (sec. I i.e.n.—sec. I e.n.) **1, 2, 5, 6 Grădiștea Muncelului, Muntele Strîmbu, 3 Luncani-Piatra Roșie ; 4, 7, 9, 10 Grădiștea Muncelului ; 8 Căpîlna, jud. Alba.**

din provincia *Scythia)* au apărut de asemenea unelte folosite la grădinărit.

În Dobrogea în depozitul de unelte de la Moșneni-Peceneaga datat în secolele I—II e.n., au fost descoperite două săpăligi [10].

Prima are trunchiul zvelt și lung tăișul lățit, porțiunea care formează gaura de prindere a cozii este lățită de o parte și de alta (pe

[10] Vladimir Dumitrescu, *Muzeul Național de Antichități* (ghid), București, 1968, fig. 54.

părțile opuse tăișului) în forma unor aripioare. Deasupra găurii de fixare a cozii are o muchie bine profilată și destul de masivă (fig. 4/1).

A doua săpăligă are tăișul în formă de limbă iar coada e prinsă într-un tub (toc) (fig. 4/5).

Un exemplar foarte apropiat avînd tăișul în forma unui trapez alungit iar coada prinsă într-un tub (toc) a fost descoperit la Cristești-Mureș [11]. Piesa a fost găsită întîmplător și din această cauză o putem data doar cu probabilitate în secolele III—IV e.n. (fig. 4/6).

Atît la exemplarul de la Moșneni-Peceneaga cît și la cel de la Cristești-Mureș tăișul formează un unghi drept cu tubul în care se prindea coada (fig. 4/5, 6).

O săpăligă apropiată ca formă de prima săpăligă de la Moșneni-Peceneaga a fost descoperită și la Bumbești-Jiu [12]. Săpăliga de la Bumbești datată în sec. II e.n., are trunchiul lung masiv, dreptunghiular în secțiune. Tăișul este lățit. Porțiunea care îmbracă gaura de înmănușare este lățită pe părțile opuse tăișului în formă a două aripioare, terminate în unghi. Deasupra găurii de prindere a cozii are o muchie care descrie un dreptunghi (fig. 4/2). Un alt exemplar este lucrat dintr-o bară de fier îndoită în două. Această săpăligă are trunchiul lung și tăișul lățit [13]. Ea este de același tip cu săpăligile dacice, încadrate de noi în tipul I (fig. 4/8).

Patru tipuri diferite de sape și săpăligi provin din depozitul de unelte aparținînd epocii romane (sec. II—III), descoperite la Mărculeni [14].

O săpăligă este lucrată dintr-o bară de fier îndoită în două (fig. 4/4), la fel ca și săpăligile dacice aparținînd tipului I.

A doua săpăligă are lățimea tăișului aproape egală cu lățimea muchiei ca tip corespunde sapelor și săpăligilor dacice încadrate în tipul II varianta *a*. Porțiunea care alcătuiește gaura de înmănușare, pe părțile opuse tăișului, este lățită formînd niște aripioare cu marginile rotunjite în formă de semicerc. Deasupra găurii de prindere a cozii are o muchie înaltă, dreptunghiulară în secțiune (fig. 4/3).

Al treilea exemplar reprezintă o săpăligă cu trunchiul lung, dreptunghiular în secțiune și tăișul lățit. Deasupra găurii de fixare a cozii are două coarne *(bidens)*. Porțiunea care formează gaura de înmănușare, pe laturile opuse tăișului este ușor lățită, formînd spre partea exterioară (convexă) a tăișului un unghi, iar pe partea opusă unghiului e ușor rotunjită (fig. 4/9).

Această săpăligă are o analogie apropiată la Grădiștea Muncelului (fig. 3/7) încadrată de noi în tipul II/*c* al uneltelor dacice.

---

[11] Dorin Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania* (III), Materiale, II, 1956, p. 157 și fig. 95/3, p. 158.

[12] Grigore Florescu, Expectatus Bujor, Ana Matrosenco, *Săpăturile de salvare de la Bumbești*, Materiale, IV, București, 1975, p. 115, pl. III/19. În afara exemplarului desenat se mai amintește încă o sapă, lungă de 21 cm, cu ceafa (muchia) rotundă, *Ibidem*.

[13] D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1968, ed. III-a, p. 75, fig. 13/3.

[14] Ion Glodariu, Andrei Zrinyi și Paul Gyulai, *Le depôt d'outils romains de Mărculeni*, Dacia, XIV, 1970, p. 212, fig. 11/5, 6 și fig. 13/3 (considerată impropriu teslă) ; p. 220, fig. 24/5, 6 ; p. 225, fig. 27/6, 9 (considerate impropriu tesle). Două săpăligi provin și de la *Tibiscum*, cf. M. Moga, Doina Benea, *Unelte agricole romane descoperite la Tibiscum*, St. și Com. Caransebeș, II, 1977, p. 327 și pl. I/5, 6 (ultima fiind sapă-tîrnăcop).

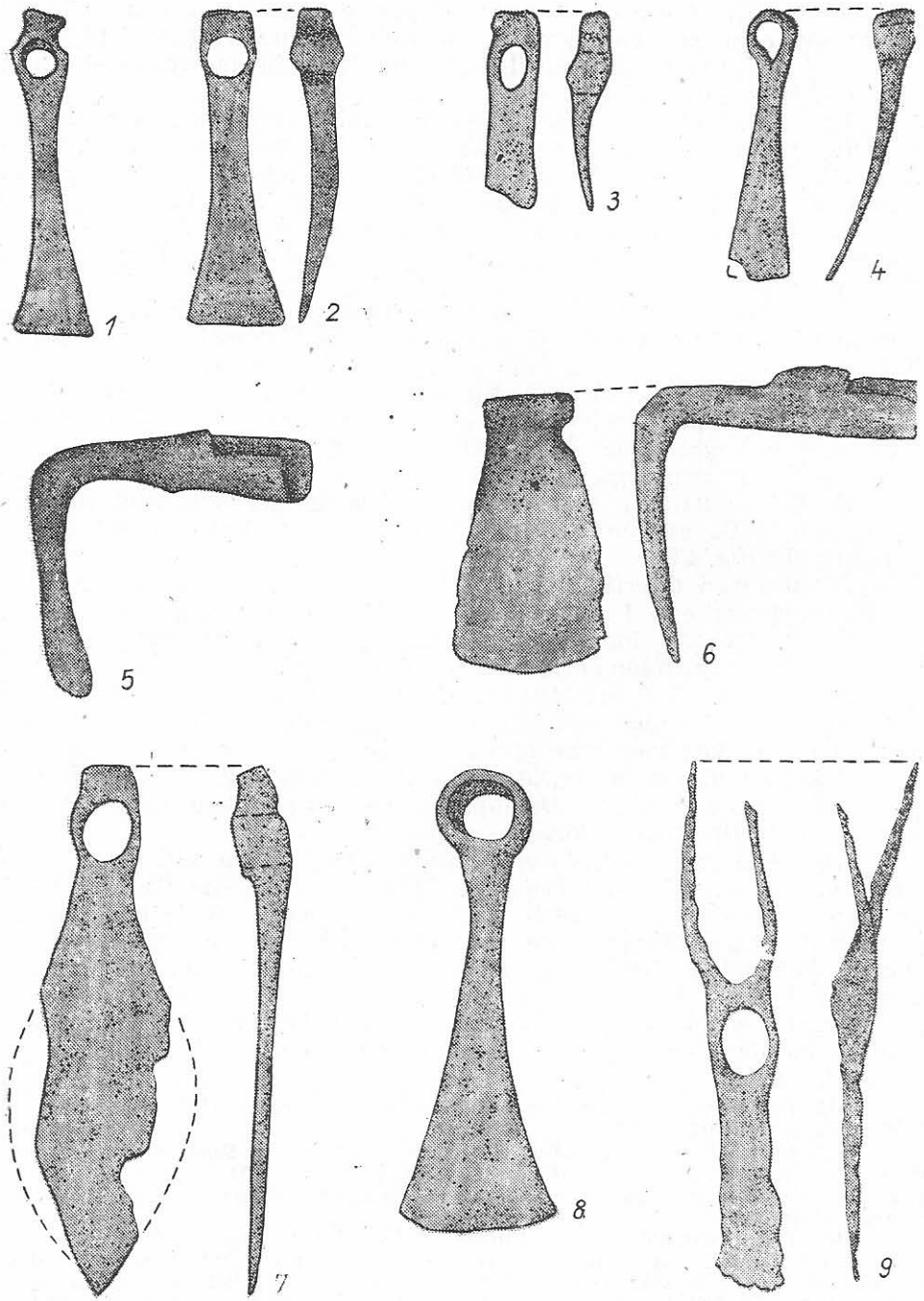

Fig. 4. Sape şi săpăligi din epoca romană, 1, 5 **Moşneni-Peceneaga, lîngă Mangalia (sec. I—II e.n.) ; 2, 8 Bumbeşti-Jiu (sec. II e.n.) ; 3, 4, 7, 9 Mărculeni, jud. Mureş (sec. II—III e.n.) ; 6 Cristeşti-Mureş (sec. III—IV).**

În sfîrșit a patra săpăligă are tăișul de formă romboidală. Porțiunea care formează gaura de prindere a cozii, pe părțile opuse tăișului este puțin lățită. Deasupra găurii de fixare a cozii are o muchie bine pronunțată care descrie un dreptunghi (fig. 4/7).

Acest exemplar este apropiat de sapele cu tăișul romboidal descoperite la Grădiștea Muncelului încadrate de noi în tipul III/*a* a uneltelor dacice (fig. 2/4, 5).

O sapă foarte apropiată de cele din zilele noastre cu tăișul de forma unui semioval. De asemenea gaura de prindere a cozii are forma unui oval tăiat pe jumătate cu colțurile rotunjite, partea sa superioară fiind dreaptă, iar partea sa inferioară este rotunjită. Unealta datează din vremea stăpînirii romane în Dacia și provine de la Răcari (fig. 5/1), iar alte 4 exemplare provin de la *Tibiscum* [15].

Din perioada romană tîrzie, respectiv din secolul al IV-lea avem trei sape descoperite în castrul de la Gornea [16].

Prima are tăișul semicircular, care se leagă printr-o placă de tubul (tocul) pentru prinderea cozii. Tubul în care se băga coada e turtit împreună cu o parte din placă peste tăiș. Credem că și la acest exemplar, ca și la sapele de la Mosneni-Peceneaga și Cristești tăișul forma unui unghi drept cu tubul de fixare al cozii (fig. 5/7 a-7 b).

Al doilea exemplar are tăișul ușor trapezoidal cu colțurile mult rotunjite, latura mai lungă aflîndu-se în partea superioară. Pe mijloc pe partea dinspre coadă tăișul are o nervură mediană pronunțată. Gaura de fixare a cozii e rotundă. Deasupra găurii de fixare sapa are o muchie bine profilată dreptunghiulară în secțiune. Exemplarul al treilea are tăișul drept cu laturile ușor arcuite și trunchiul scurt și gros. Gaura în care se fixa coada e rotundă. Deasupra găurii de fixare a cozii se află muchia bine profilată, dreptunghiulară în secțiune (fig. 5/4, 5).

În teritoriul din afara provinciei romane Dacia pînă acum au apărut o sapă și alte unelte la Ploiești-Triaj, datate în secolele IV—V e.n. [15a].

În secolele V—VIII astfel de unelte lipsesc deocamdată de pe întreg teritoriul țării.

Începînd cu secolul al IX-lea însă (eventual chiar în a doua jumătate a secolului al VIII-lea) uneltele care dovedesc preocupări de grădinărit încep să apară din nou.

Lipsa acestor unelte în perioada de trecere la feudalism o considerăm o carență a cercetărilor și nu o lipsă de continuitate efectivă.

Uneltele care dovedesc preocupări de grădinărit devin și apar din nou în secolele IX—X mai ales în diferitele depozite de unelte și arme.

Astfel din depozitul de unelte și arme de la Bîrlogu-Teleorman, a putut fi salvată și o săpăligă cu lama trapezoidală și tăișul drept. Partea care formează gaura în care se prinde coada, pe laturile opuse tăișului, este lățită în formă de aripioare care se termină într-un unghi cu vîrful

---

[15] D. Tudor, *op. cit.*, p. 74, fig. 12/11 ; M. Moga, Doina Benea, *op. cit.*, p. 327 și pl. 2-4.

[15a] V. Teodorescu în *Prahova. Tradiții de luptă și înfăptuiri socialiste*, p. 21, fig. a.

[16] Nicolae *Gudea, Gornea. Așezări din epoca romană și romană tîrzie*, Banatica. Studii și cercetări arheologice, Reșița, 1977, p. 81 și fig. 54/1 ; fig. 56/1, 2.

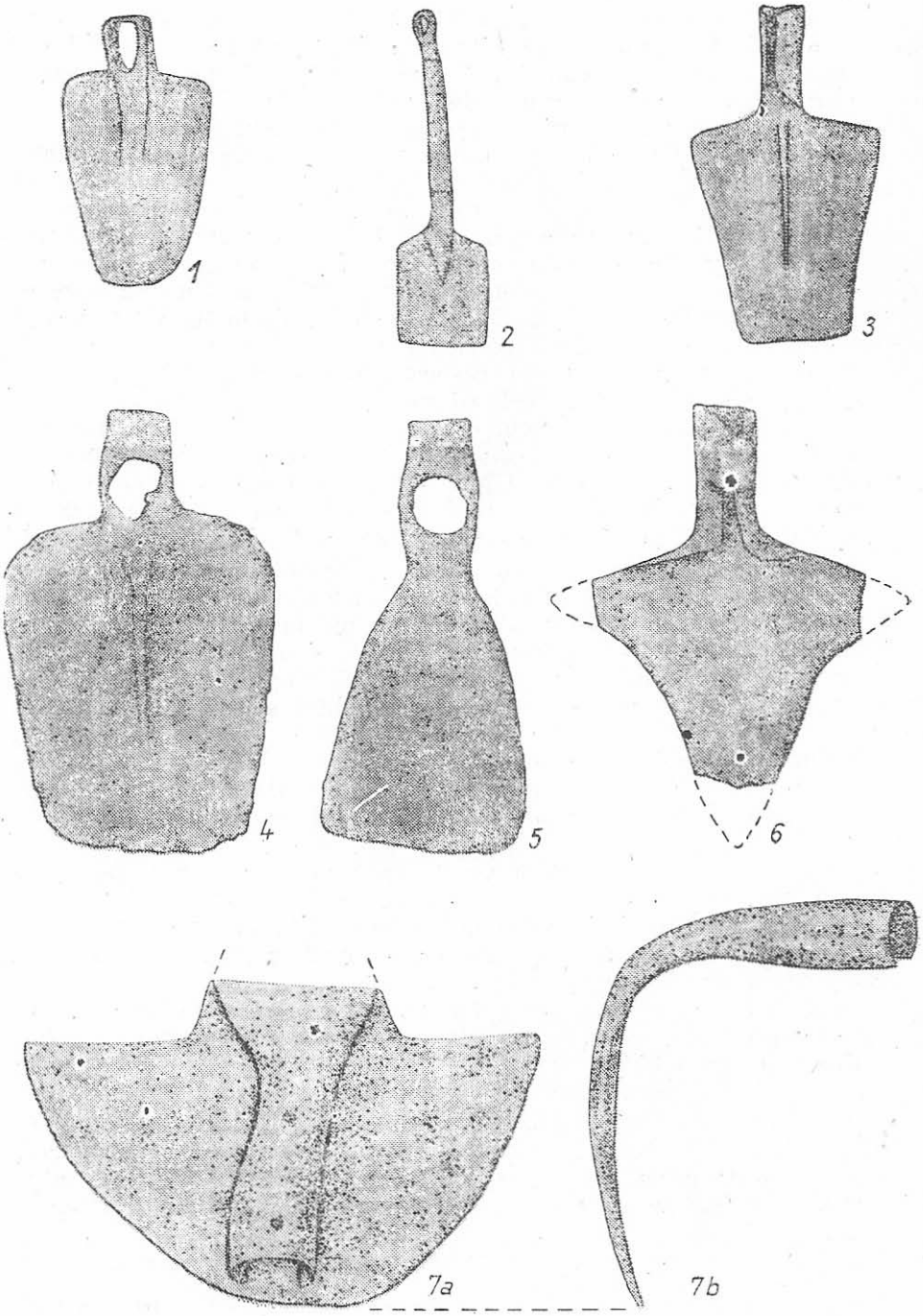

Fig. 5. Sape, săpăligi (1, 4, 5, 7) și hîrlețe-lopeți (2, 3, 6) din epoca romană. 1 Sucidava-Celei ; 2. Pandantiv al colierului de aur din tezaurul nr. 1 de la Șimleul Silvaniei (sec. III—IV e.n.) ; 3 Moșneni-Peceneaga, lîngă Mangalia (sec. I—II .e.n.) 4, 5, 7 Gornea, jud. Caras-Severin (sec. IV e.n.) ; 6 Răcari jud. Dolj (sec. II—III e.n.)

rotunjit. Deasupra găurii de fixare a cozii are o muchie care descrie în secțiune un dreptunghi. Exemplarul se datează în secolul al IX-lea (fig. 6/1). O altă săpăligă, datată tot în secolul al IX-lea, provine din depozitul de unelte și arme descoperit la Curcani-Ilfov. Săpăliga de la Curcani are tăișul în formă de frunză (romboidal), care se leagă de porțiunea în care se fixează coada printr-un trunchi masiv, dreptunghiular în secțiune. Pe partea interioară a lamei tăișului se află o nervură mediană în relief. Porțiunea în care se fixează coada, pe laturile opuse tăișului, este lățită în formă de aripioare care se termină într-un unghi cu colțurile mult rotunjite [17] (fig. 6/6).

Din secolul al X-lea avem patru sape sau săpăligi care făceau parte din depozitul de unelte și de arme descoperit la Dragosloveni-Vrancea [81]. Trei dintre acestea au lama tăișului trapezoidală. Porțiunea care formează gaura de prindere a cozii este lățită, avînd forma unor aripioare semicirculare. Deasupra găurii de fixare a cozii au o muchie dreptunghiulară (fig. 6/2, 3, 5).

A patra săpăligă se deosebește ca tip de cele precedente. Ea are tăișul lățit în formă de evantai, legat de porțiunea în care se fixează coada printr-un trunchi lung, dreptunghiular în secțiune. Partea în care se fixează coada, pe laturile opuse tăișului, este lățită în forma unor aripioare semicirculare. Deasupra găurii de fixare a cozii muchia are forma unei turte ovale, care se separă de restul corpului printr-o gîtuire (fig. 6/4).

În afară de tipurile de săpăligi enumerate mai sus, în decursul mileniului I al e.n., s-a păstrat și săpăliga cu coarne (cu două sau mai rar cu trei coarne, pe partea opusă tăișului), atestate etnografic în Transilvania, Crișana și Banat. Tăișul lor era fie în forma unui triunghi cu laturile puțin arcuite (fig. 7/2, 3) asemănătoare cu sapa din epoca romană tîrzie de la Gornea, sau cu lama romboidală care evoluează de asemenea din tipuri romane. Vor fi existat, după cum dovedesc datele etnografice, din vestul țării și exemplare fără coarne. În Transilvania s-a păstrat însă și sapa de grădinărit, numită coastă, la care partea lucrătoare era formată din două coarne puternice uneori avînd pe partea opusă și un tăiș îngust. Aceste tipuri de unelte derivă din unelte asemănătoare *(bidens, rastrum)* folosite la grădinărit și la vie de către romani [19] (fig. 7/1).

În sfîrșit, o unealtă dublă, care era folosită fără îndoială la grădinărit provine dintr-o descoperire întîmplătoare de la Slon. Unealta constă dintr-o sapă cu tăișul patrulater, împărțit în două pe partea interioară de nervură mediană. Partea de fixare a cozii este rotundă, fiind ieșită în afară în spatele uneltei.

---

[17] Ion Nania, *O importantă descoperire din perioada feudalismului timpuriu la Bîrlogu, com. Negrași, jud. Argeș*, Studii și Comunicări, 2, Pitești, 1969, fig. 2/2 a—2 b ; Maria Comșa și C. Deculescu, *Un depozit de unelte și arme descoperite la Curcani (jud. Ilfov)*, SCIV, 23, 1972, 2, p. 469 și fig. 2/8, p. 471.

[18] Maria Comșa și Gh. Constantinescu, *Un depozit de unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragosloveni*, SCIV, 20, 1969, 3, p. 428, fig. 2/5, 7, 8, 9 la care se mai adaugă încă un exemplar fragmentar, cf. p. 429.

[19] Constantin Popa, *Agricultura în mărginimea Sibiului*, Cibinium, Sibiu, 1969—1973, p. 64 și p. 66, fig. 4 ; Muzeul Bruckenthal Sibiu, Ghidul Muzeului tehnicii populare Sibiu, 1974, p. 138. Pentru vestul țării, în special Crișana, materiale văzute de noi.

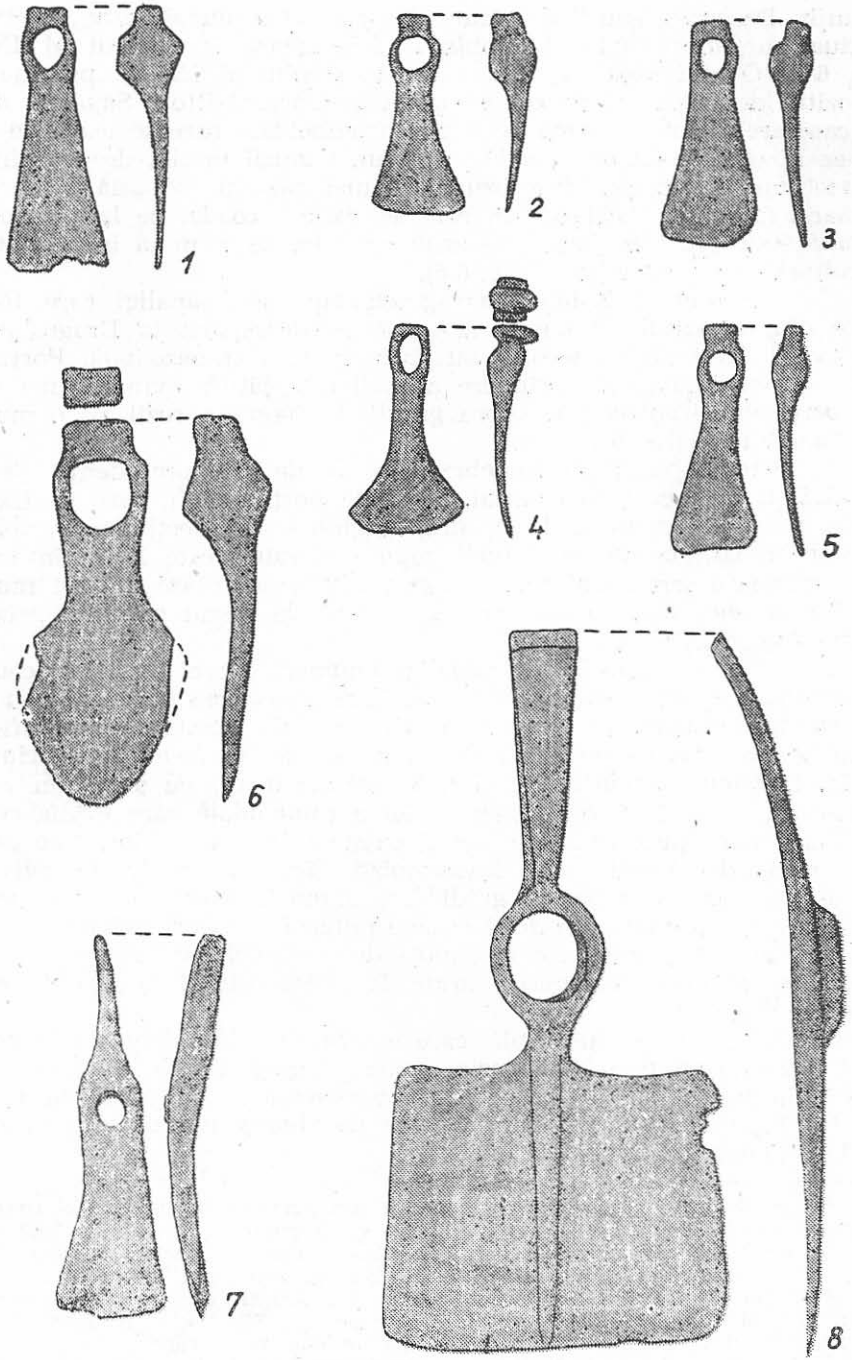

Fig. 6. Sape, săpăligi (1—6) tîrnăcop (7) și sapă-tîrnăcop de la sfîrșitul mileniului I—începutul mileniului II e.n. **1 Bîrlogu-Argeș ; (sec. IX), 2—5 Dragoslovenî-Vrancea (sec. X) ; 6 Curcani Ilfov (sec. IX) ; 7 Păcuiul lui Soare (sec. XI—XII ?) ; Slon-Prahova, (sfîrșitul sec. X—începutul sec. XI).**

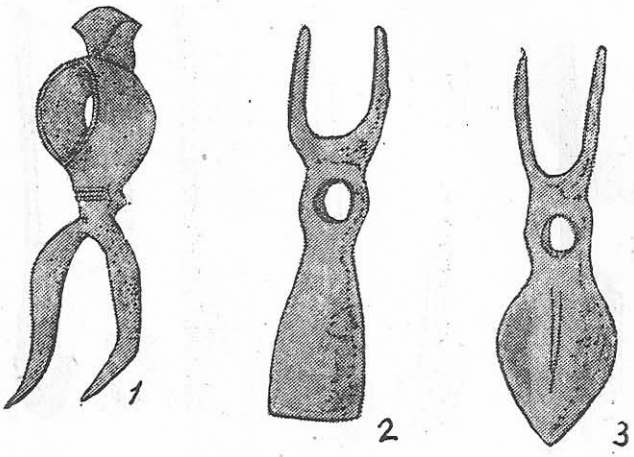

Fig. 7. Săpăligi actuale folosite la grădinărit, dezvoltate din forme similare din epoca romană. **1, 2 Transilvania, 3. Bihor.**

Pe partea opusă sapei se află un mic tîrnăcop care are corpul în forma unui trapez prelung, iar tăişul este teşit oblic (fig. 6/8). Unealta aparţine foarte probabil perioadei de existenţă a clădirilor cneziale de pe Dealul „La Ciugă" [20]. Înclinăm a o data în secolele X—XI.

La Grădiştea Muncelului, Costeşti şi Cucuiş s-au găsit sape-tîrnăcop dacice, un tîrnăcop din epoca romană tîrzie, provine de la Gornea, iar altul din epoca feudală timpurie a fost descoperit la Păcuiul lui Soare [21]. Ca şi săpoaiele, tîrnăcopul putea fi folosit la desţelenirea terenurilor şi la săparea locurilor mai pietroase, la facerea gropilor, la săparea şanţurilor, fortificaţiilor etc. (fig. 6/7).

De asemenea budacul (cf. sb. *budak)* era un fel de tîrnăcop sau sapă mare cu care se făceau cuiburi pentru sădit legume.

O altă unealtă care se leagă de preocupări de grădinărit este hîrleţul. Încă din timpuri străvechi au existat hîrleţele de lemn care au supravieţuit pînă în evul mediu dezvoltat şi chiar mai tîrziu. Hîrleţele primitive de lemn sînt de două tipuri.

Primul tip îl constituie hîrleţul făcut dintr-o cracă ascuţită în forma unui tăiş îngust. Una din crengile acestei crăci era tăiată drept pentru ca partea cu tăişul să poată fi apăsată cu piciorul, iar a doua cracă era păstrată pentru a fi folosită drept coadă a uneltei. Acest tip de hîrleţ care a apărut foarte probabil încă în epoca neolitică, a persistat

[20] Unealta a fost descoperită cu ani în urmă de către locuitorul Cursaru Iosif, pe teritoriul cetăţii de pe Dealul „La Ciugă", la o adîncime foarte mică (circa 10—15 cm) sub nivelul de călcare actual. Pentru datarea clădirilor cneziale de la Slon cf. Maria Comşa, *Un knezat roumain des Xe—XIIe à Slon-Prahova (Étude préliminaire)*, Dacia, XXII, 1978, p. 303—317.

[21] N. Gudea, *op. cit.*, p. 81 şi fig. 44/1 ; Ion Glodariu şi Eugen Iaroslavschi, *op. cit.*, fig. 53/1—8 ; Dumitru Vîlceanu, în *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, I, Bucureşti, 1972, p. 169, fig. 68/4. Considerat impropriu unealta pentru cioplit piatra. În zona de munte e folosit şi azi uneori la grădinărit.

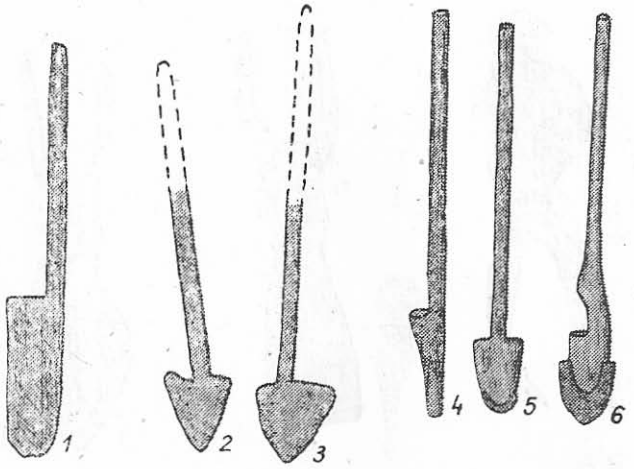

Fig. 8. Diferite tipuri de hîrlețe de lemn : **1. Valea Florilor (dacic sec. I e.n.) ; 2, 3 Mănăstirea Sucevița (după o pictură medievală din a doua jumătate a sec. XV) ; 4, 6 aflat în Muzeul etnografic din Cluj ; 5. aflat în 1922 în Muzeul Colegiului din Aiud.**

pe teritoriul țării noastre pînă acum cîteva decenii sub numele de „sapă de lemn" [22] (fig. 8/4).

Al doilea tip este mai perfecționat. El este făcut dintr-o singură bucată de lemn din care se cioplește tăișul, continuînd în sus cu o coadă. Acest tip de hîrleț, judecînd după reprezentările de pe picturile medievale de la Mănăstirea Sucevița, avea tăișul triunghiular cu colțul de jos rotunjit sau în forma unui semioval alungit, judecînd după un hîrleț de lemn dacic, folosit pentru exploatarea sării (fig. 8/1-3) [23].

Ulterior pentru a-i mări rezistența, hîrlețului de lemn i se aplică o ramă de fier. Odată cu aplicarea ramei de fier, tăișul de lemn capătă forma unui oval tăiat pe jumătate. Ca și în cazurile anterioare coada și paleta hîrlețului sînt lucrate dintr-o singură bucată de lemn. La început se pare că rama metalică îmbracă doar vîrful paletei, fiind fixată de partea lucrătoare cu cuie. Acest fel de ramă de hîrleț, nu o avem atestată încă prin descoperirile arheologice, dar o avem documentată printre materialele etnografice (fig. 8/5) [24]. Hîrlețul avînd doar vîrful tăișului îmbrăcat în ramă metalică, constituie după noi o formă intermediară între sapa, respectiv hîrlețul de lemn și hîrlețul de lemn la care rama metalică acoperă atît vîrful cît și laturile paletei, respectiv a părții lucrătoare.

---

[22] C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Însemnări asupra agriculturii preistorice de pe pămîntul românesc*, București, 1922, p. 6—7 și fig. 1/1. Unealta se află în Muzeul Etnografic din Cluj.

[23] V. Neamțu, *Originea și evoluția hîrlețului în Moldova și Țara Românească*, Arheologia Moldovei, VII, București, 1972, p. 332—333 și fig. 5/1 ; Al. I. Maxim, *Un depozit de unelte dacice pentru exploatarea sării*, AMN, VIII, 1971, p. 457 și fig. 2/1.

[24] C. S. Nicolăescu-Plopșor, *op. cit.*, fig. 1/2. Unealta se afla în 1922 în Muzeul colegiului Aiud.

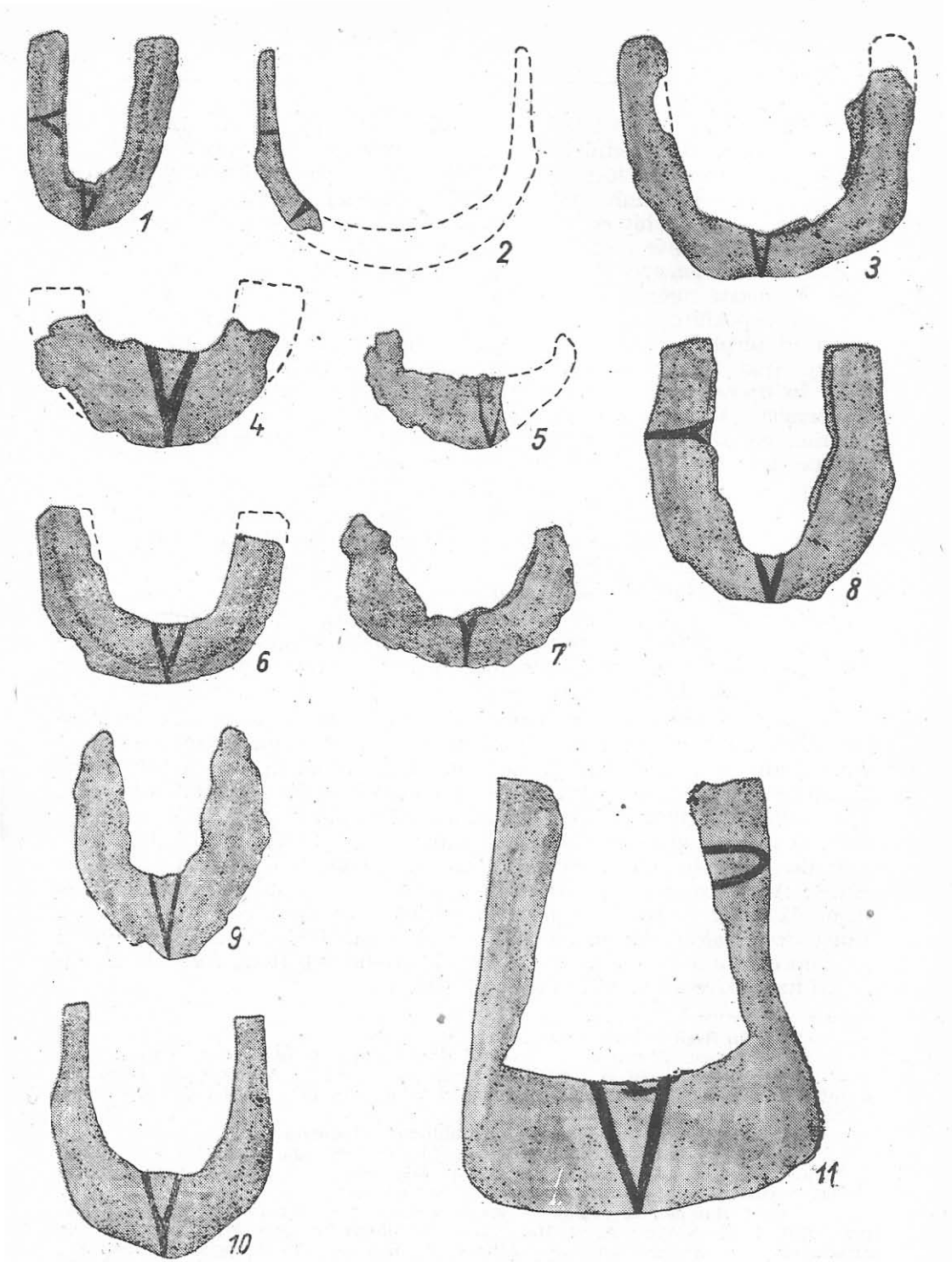

Fig. 9. Rame de fier de la hîrlețe de lemn, din diferite epoci : **1. Curtuiușeni, jud. Sălaj (celtic, sec. III i.e.n.) ; 2. Căianu, jud. Bistrița-Năsăud (roman, sec. III e.n.) ; 3. Obreja, jud. Alba (roman, sec. II—III e.n.) ; 4. Poienești, jud. Vaslui (cultura Sîntana-Cerneahov, sec. IV e.n.) ; 7. Dragosloveni, jud. Vrancea (sec. X e.n.) ; 6. Bucov-Tioca, casa 6 (a doua jumătate a sec. IX e.n.) ; 8. Dinogetia-Garvăn, jud. Tulcea (sec. X—XI) ; 9, 10. Capidava, jud. Constanța (sec. X—XI) ; 11. Obrejița, jud. Buzău, sec. X).**

Cel mai vechi hîrleț, la care paleta de lemn era îmbrăcată cu o ramă metalică, atît vîrful cît și părțile laterale, este cunoscut la Curtuiușeni în nord-vestul țării. Rama de hîrleț de la Curtuiușeni a fost descoperită într-un mormînt de incinerație celtic (fig. 9/1) [25].

Acest tip de hîrleț, cunoscut de celții, ajunși pînă în nord-vestul țării noastre, nu a fost însă adoptat de daci. În nici un depozit de unelte dacice nu a apărut o astfel de ramă de hîrleț.

În epoca romană o ramă de hîrleț din fier au apărut pînă acum într-un depozit de unelte descoperit la Căianu (jud. Bistrița-Năsăud), datat în secolul al III-lea și un altul într-un depozit de unelte de la Obreja (jud. Alba) [26], databil în secolele III—IV (fig. 9/2, 3).

În epoca romană, alături de hîrlețele de lemn cu ramă metalică au persistat fără îndoială și hîrlețele cu tăișul de lemn, cunoscute mai înainte, pe care le-au moștenit de la daci și le-au transmis ca atare mai departe pînă în evul mediu tîrziu inclusiv.

Romanii la rîndul lor cunoșteau și ei hîrletul cu tăișul de lemn *(palla lignea)* [27], care însă, datorită faptului că solul țării noastre nu conservă lemnul decît rareori și în condiții speciale, nu s-a păstrat printre materialele arheologice.

Descoperirile arheologice au scos la iveală însă hîrlețe cu partea lucrătoare din fier, un fel de cazmale — lopeți, care au putut fi folosite atît la grădinărit, pentru desfundarea sau desțelenirea unor terenuri, cît evident și pentru alte lucrări gospodărești sau în scop militar (șanțuri, fortificații de pămînt, etc.).

Un astfel de hîrleț provenind din depozitul de unelte de la Moșneni-Peceneaga în apropiere de Mangalia, a fost datat în secolele I—II e.n. El are lama trapezoidală cu latura mai scurtă în partea inferioară. Pe spate avea în spre coadă o nervură în relief bine pronunțată. Coada era fixată cu ajutorul unui tub neînchis complet [28] (fig. 5/3).

O cazma-lopată este reprezentată și de unul din pandantivele de aur ale colierului de la Șimleul Silvaniei databil în secolul al IV-lea e.n. [29]. Acest pandantiv reprezintă o unealtă cu partea lucrătoare pentagonală avînd laturile din partea superioară mai scurte și oblice. Tăișul său e drept, alcătuind cu laturile verticale unghiuri drepte. Pandantivul are reprezentată și coada care e prinsă într-un tub (toc), fixat de paleta părții lucrătoare a uneltei prin sudare (fig. 5/2).

---

[25] Martin Roșka, *Repertorium*, Cluj, 1942, p. 81.

[26] D. Protase, *Așezarea și cimitirul daco-roman de la Obreja*, Transilvania, AMN, VIII, 1971, p. 140 și fig. 8/2. George Marinescu și Al. Retegan, *Depozitul de obiecte romane de la Căianu (jud. Bistrița-Năsăud)*, SCIVA, 30, 1979, 2, p. 253, corsiderată greșit ca fiind cuțitoaie.

[27] V. Neamțu, *op. cit.*, p. 340 și bibliografia indicată acolo.

[28] Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 54. În unele părți hîrletul este numit și lopată cf. (= DELRM), București, 1958, p. 363, ceea ce confirmă și funcția dublă uneori a acestei unelte de hîrleț-lopată sau cazma-lopată.

[29] Josef Hampel, *A régibb középkor (IV—X sz-) a magyar honban*, Budapest, 1897, I, pl. XIV/u ; Artur Haberlandt, *Ergologisches und Mythologisches zur Schatzkette von Szilagy-Schomlau*, Jahreshelte d.österr. Archäologischen Instituts, 41, 1954, p. 104 ; Radu Florescu și Ion Miclea, *Tezaure transilvănene la Kunsthistoisches Museum din Viena*, București, 1979, p. 50 (considerat ca lopată) și fig. 95. Un hîrleț similar e reprezentat într-o pictură medievală de la Vatra Moldoviței cf. V. Neamțu, *op. cit.*, p. 338, fig. 4.

Un hîrleț de fier de o formă curioasă a cărui lamă are trei colțuri, unul mai mare în partea inferioară și două laterale, provine de la Sucidava [30]. Coada era fixată într-un tub neînchis complet. Pentru o mai bună fixare a cozii servea o bandă metalică, care lega, în partea superioară, cele două părți, incomplet închise, ale tubului (fig. 5/6).

Rama de fier de la un hîrleț, descoperită la Poienești provine din așezarea aprținînd culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov din secolul al IV-lea (fig. 9/4). Un exemplar similar s-a descoperit și în așezarea de tip Sîntana-Cerniahov de la Valea Seacă (jud. Vaslui) [31].

În secolele V—VIII nu au apărut pînă acum rame de fier de la hîrlețe de lemn pe teritoriul țării noastre.

Ca și săpăligile ramele de hîrleț apar mai frecvent tot începînd cu secolul al IX-lea. O ramă de hîrleț din fier apare la Bucov-Tioca printre dărîmăturile casei nr. 6, datată în a doua jumătate a secolului al IX-lea [32] (fig. 9/6).

Două exemplare datate în secolul al X-lea provin din depozitul de unelte și arme de la Dragosloveni [33] (fig. 9/5, 7).

O ramă de hîrleț, databilă tot în secolul al X-lea a apărut și într-un depozit de unelte descoperit la Obrejița [34].

Spre deosebire de ramele de hîrlețe de la Bucov-Tioca și Dragosloveni a căror tăiș descrie un arc de cerc, rama de hîrleț de la Obrejița are tăișul drept și laturile ușor aduse spre interior (fig. 9/11). Putem spune astfel că în timp ce paleta de lemn la primele hîrlețe era semicirculară, hîrletul de la Obrejița avea o formă ușor trapezoidală.

O ramă de hîrleț, databilă în secolele X—XI a ieșit la iveală și la Garvăn-Dinogetia [35]. Tăișul său descrie un semicerc, el continuă cu o parte mai adusă spre interior cu ajutorul căreia tăișul se fixa mai bine pe paletă (fig. 9/8).

Două rame de hîrleț tot în secolele X—XI provin de la Capidava. Una are forma literei „U" cealaltă are forma unui oval alungit, tăiat pe jumătate, cu capetele părților laterale mai înguste și retrase spre

---

[30] D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. III-a, București, 1968, p. 73 (unde autorul amintește mai multe hîrlețe și lopeți prost conservate descoperite la *Sucidava*) și fig. 12/1, p. 74. Hîrletul de la *Sucidava* e datat în secolul al V-lea e.n.

[31] Radu Vulpe, *Săpăturile de la Poienești*, Materiale, I, București, 1953, p. 305. După ceramică așezarea în care apare unealta aparține culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov, nu secolului al III-lea, cf. în același sens și Gh. Bichir, *Unele observații cu privire la necropolele de tip Poienești din Moldova și relațiile acestor necropole cu lumea sarmată*, SCIV, 12, 1961, 2, p. 263 ; V. Pallade, Comunicare, Tîrgoviște, 1980, despre cercetările de la Valea Seacă, jud. Vaslui.

[32] Maria Comșa, *Cultura materială veche românească. Așezările din secolele VIII—X de la Bucov-Ploiești*, București, 1978, p. 45, fig. 30/9, p. 48.

[33] Maria Comșa și Gh. Constantinescu, *op. cit.*, p. 428, fig. 2/3, 6, la care se mai adaugă încă un exemplar fragmentar, cf. p. 429.

[34] Depozitul a fost descoperit de prof. V. Buzoianu, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru că ni l-a cedat spre studiere.

[35] Gh. Ștefan și colab., *Șantierul Garvăn (Dinogetia)*, SCIV, III, 1952, fig. 11/1, p. 359 ; I. Barnea, *Meșteșugurile în așezarea feudală timpurie de la Garvăn*, SCIV, VI, 1—2, 1955, fig. 1/2, p. 103 ; Eugen Comșa în *Dinogetia*, I, București, 1967, p. 59, fig. 36/4. La exemplarul publicat se mai adaugă încă două rame de hîrleț fragmentare, aproximativ de aceleași dimensiuni cu exemplarul reprodus în lucrările indicate mai sus, cf. *Ibidem*, p. 63.

interior. Partea inferioară este mai lată și se termină într-un unghi cu vîrful ușor rotunjit [36] (fig. 9/9, 10).

În sfîrșit, încă din timpuri străvechi (chiar din epoca neolitică) au fost folosite diferite tipuri de săditoare sau plantatoare (?) din os ([36 a]) sau mai ales din lemn. Acestea din urmă nu ni s-au păstrat printre materialele arheologice dar sînt cunoscute etnografic (fig. 10).

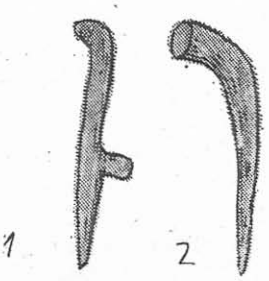

Fig. 10. Plantatoare (= săditoare) actuale din lemn : **1. după Dicț. expl. al l. rom., București, 1975, p. 995, fig. 5 stînga ; 2. Bihor.**

În unele complexe arheologice au fost descoperite și semințe de legume. Astfel în așezarea dacică de la Cetățeni-Argeș au ieșit la iveală semințe de năut [37] iar în cea de la Tilișca-Sibiu, resturi de leguminoase carbonizate [37 a].

La Histria într-o locuință datată în secolul al VI-lea au apărut cereale și semințe de legume carbonizate. Au fost identificate 5637 semințe întregi (75,4 gr) și 8031 (52,4 gr) de boabe de linte (*Lens esculenta* varietatea microspermae) [38].

În așezarea de la Bucov-Tioca în depunerile începînd cu mijlocul secolului al IX-lea și pînă la începutul secolului al X-lea analizele sporopolinice au identificat și un procent de 2,6 de polen aparținînd unor plante leguminoase [39].

---

[36] P. Diaconu, în *Capidava*, I, București, 1958, fig. 117/2, p. 234, un hîrleț de lemn (avînd paleta de o formă deosebită) cu o ramă de fier apropiată ca formă se afla în 1922 Muzeul Etnografic din Cluj, cf. C. S. Nicolăescu-Plopșor, *op. cit.*, fig. 1/, la noi fig. 8/6. R. Florescu, N. Cheluță-Georgescu, *Săpăturile de la Capidava*, Pontica, VII, 1974, p. 431 și p. 434, pl. IV/7.

[36]a I. Barnea, *op. cit.*, p. 113 ; Eugen Comșa în *Dinogetia*, I, p. 63.

[37] Flaminiu Mîrțu, *Cu privire la alimentația geto-dacilor din așezarea emporium de la Cetățeni-Muscel.* Sesiunea de comunicări științifice a Muzeelor de Istorie, decembrie, 1964, I, București, 1971, p. 311 și 313—314. La romani năutul era folosit prăjit, ca mîncare de legume pe lîngă plăcintă cu brînză, sau se vindea fiert pe străzi, cf. Nicolae Lascu, *op. cit.*, p. 237. Nu ar fi exclus ca o întrebuințare similară să fi avut și la daci.

Semințele de năut prăjite, ca surogat de cafea au fost folosite abia în evul mediu sub influența turcească, ceea ce ar explica și adoptarea de către români a numirii turcești (*năut* — tc. *nohut*).

[37]a Mihail Macrea, Oct. Floca Nicolae Lupu, Ion Berciu, *Cetățile dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966, p. 40 (provenite din săpăturile executate de Nicolae Lupu). Folosirea zarzavaturilor în hrana geților este atestată și de izvoarele scrise (încă în preajma anului 300 î.e.n., în vremea lui Dromichaites) cf. Diodor din Sicilia, *Bibliotheca*, XXI, 12, 5 în *Izvoarele Istoriei României*, I, București, 1964, p. 197.

Gr. G. Tocilescu, în lucrarea *Dacia înainte de romani*, București, 1880, p. 398 (sprijinindu-se pe studiul lui V. Hehn, *Kulturpflenzen und Haustiere*, ed. III-a, Berlin, 1877, p. 181 și 187 și urm., ca și pe izvoare scrise) consideră că unul din alimentele de bază la geți și daci îl constituia lintea, iar ca aliment și totodată condiment foarte important era folosită ceapa și usturoiul.

[38] Marin Cîrciumaru și Edith Ionescu, *Semințe de cereale și leguminoase din așezarea de la Histria (Secolul al VI-lea e.n.)*, SCIV, 28, 1977, 2, p. 267 și p. 268, fig. 1/4.

[39] Marin Cîrciumaru, *Analiza polinică a stratelor de la Bucov (jud. Prahova)*, SCIV, 23, 1972, 3, fig. 2.

În sfîrșit în așezarea de la Garvăn-Dinogetia au apărut boabe carbonizate de mazăre *(Pisum sativum)*, bob *(Vicia faba)* și linte *(Lens esculenta)* [40].

Pentru a putea stabili cît mai exact vechimea și continuitatea preocupărilor de grădinărit pe teritoriul țării noastre vom corobora datele arheologice cu datele pe care ni le poate oferi lingvistica [41].

Vom începe mai întîi cu originea numirilor diferitelor unelte. Astfel sapă < lat. *sappa ;* a săpa, — are < lat. *sappare.*

Romanii aveau un fel de săpăligă numită *raster, rastrus, rastrum,* care avea două trei sau patru coarne și servea la desțelenit. Acest fel de săpăligă și numirea ei nu s-a păstrat în l. română, dar în Transilvania s-a păstrat unealta (fig. 7/1). De asemenea, există încă la daci (Grădiștea Muncelului) și în epoca romană (Mărculeni) o unealtă combinată avînd pe o parte o sapă sau săpăligă iar pe partea opusă două coarne (= *raster* cf. fig. 3/7 și fig. 4/9). Acest tip de unealtă e folosită la grădinărit în unele părți ale țării (mai ales în vest) pînă azi [42] (fig. 7/2, 3).

Numirea de hîrleț provine din sl. *rylici.* În unele regiuni hîrletul se numește și lopată ce provine din sl. *lopata,* care inițial a desemnat foarte probabil o cazma-lopată de tipul celor romane. Numirea de tîrnăcop provine din paleoslavă (cf. bg. *tărnăkop* și sb. *trnokop).*

Originea numirilor de legume ne dau și ele date în legătură cu vechimea grădinăritului. Numirea de legumă-e provine din lat. *legumen.* În unele părți din vestul țării se folosește și numirea de verdețuri care poate fi pusă în legătură cu lat. *viridia* care înseamnă același lucru [43].

Numiri de legume de origine dacică avem varză, mazăre, mărar (cf. alb. *maraj*) și păstae (cf. alb. *pishtaië*), leurda s. leorda (= aiul de pădure) este probabil de origine tracică [44].

Mirodie, numire folosită mai ales în Oltenia pentru pătrunjel sau o specie de pătrunjel (care provine din grecescul *mirodia*), cimbrul (care provine din grecescul *Thimbros*), țelina de cîmp *(Selinon Agrion),* menta *(Kalamintea, Kalamintie)* reprezintă numiri grecești adoptate de daci, de la care s-au păstrat pînă în zilele noastre.

O serie de numiri de legume, folosite în vechime sînt, de origine latină [45]. Astfel curechi, curit' (< *currechium sau cauliculum*) ; favă, o specie de bob (< *(faba)* ; fasole (< *phaseolus*) ; linte (< *lens-tis*) ; pur, o specie de usturoi (< *porrum* = *Allium rotundum*) ai, în unele părți din Transilvania și în vestul țării = usturoi (< *alium*) ; diferite specii de pepeni, în Moldova și Bucovina inclusiv castraveții care se numesc

---

[40] Eugen Comșa în *Dinogetia,* I, p. 62—63.

[41] Originea diferitelor numiri de unelte pentru grădinărit ca și a numirilor de legume am luat-o din DELRM, cf. vocile respective.

[42] Cf. DELRM, *săpăligă,* p. 740, cf. și mai sus nota 19.

[43] Din limba tracică provine probabil și bg. *levurda.*

[44] C. Váczy, *Nomenclatura dacică a plantelor la Dioscorides și Pseudo-Apuleius (III),* AMN, VIII, 1971, p. 119 și 123. La p. 119 nr. 27 e amintită și o plantă cu numele Horminon Hemurion, o specie cultivată din fam. leguminoaselor (Astrapalus ?).

[45] Pentru cititorii mai puțin familiarizați cu semnele utilizate în lingvistică ne simțim obligați să explicăm următoarele semne pe care le vom utiliza repetat : < provine din... (de ex. l. latină, slavă etc.) * cuvînt presupus, neatestat scris.

tot pepeni (< *pepo - onis*) ; cucurbătă, curcubătă = dovleac în unele părți din Transilvania și în vestul țării (< *curcubita*) ; păsulă = fasole (< *pisum*) ; ceapa < *caepa*) ; [46] lăptuca, o specie de salată (< *lactuca*) ; ridiche (roșie) (< *radicula*) ; păstîrnac (< *pastinaca*) [47] ; cicoare (< *cichoria*, în lat. clasică *cichorium*) ; nap, varietate de sfeclă (< *napus*) ; leuștean > *liquisticum*, care provine probabil din gr. *liguisticon*) ; pătrunjel (*petroselium*) [48] ; hamei, hămei (< *humulus*) etc. Probabil tot de origine latină este și numirea regională din vestul țării de ludaie pentru dovleacul galben de copt [49]. În sfîrșit, teacă (= fasole verde) < lat. *theca*.

Numiri de legume de origine slavă sînt : morcov (< *markov*) ; sfeclă (< *sfeklo*) bob (< *bobŭ*) ; hrean < *hrenŭ*) ; muștar (< *muštar*) ; mac (*makŭ*); măcriș, macrici (cf. bg. *mokreš*) ; lobodă (< *Sl. loboda*) ; știr (cf. bg. și sl. *štir*) [50] ; ștevie (cf. bg. *štavej* ; sb. štavelj) ; lubeniță lebeniță = pepene verde (< sl. *lubenica*) ; tigvă, specie de dovleac (cf. bg. sb. *tikva*) ; rapiță (< sl. *rapica*) ; praz (cf. bg. *praz* < gr. cf. lat. *prăsinus*, = q-um < gr. *prasinos*) = verde ca prazul).

În evul mediu tîrziu au mai intrat în l. română și numiri de legume de origine turcească și neogreacă [51].

★

În urma celor arătate mai sus putem trage următoarele concluzii : Primele trei tipuri de sape sau săpăligi din epoca dacică le regăsim sub aceiași formă sau puțin schimbate și în epoca romană. Probabil că a persistat și tipul al patrulea dar pînă acum nu a fost surprins în depozite sau în complexe.

Acesta dovedește că s-a păstrat din epoca preromană în epoca romană atît ocupația cît și populația care o practica. Romanii au introdus însă și tipuri de sape deosebite de cele dacice (fig. 4/5-9 ; fig. 5/4, 5, 7).

Deși, pînă acum în secolele V—VIII nu au apărut unelte pentru săpat în teritoriul de la nord de Dunăre, faptul că s-au păstrat, atît

---

[46] Marea varietate a soiurilor autohtone de ceapă de pe teritoriul țării noastre dovedește fără îndoială și marea vechime a cultivării acestei plante.

[47] Cf. și bg. *păstîrnac*. Numirea latinească a acestei plante e posibil să fi pătruns în l. română prin filieră sud-slavă.

[48] Cf. ceh. petr(u)žel și magh. *petrenzseljem*. Nu ar fi exclus ca numirea de pătrunjel să fi pătruns în l. rom. prin filieră vest slavă, slavii de vest luînd-o din latină.

[49] Cf. și sl. *chumeli*.

[50] Știrul este cunoscut încă din antichitate. La *Dioscorides* și *Pseudo Apuleius* el e amintit cu numele gr. *Bliton* și lat. *Blitum*, precum și sub forma dacizată *blis*. În Grecia antică și probabil și la daci e folosită ca plantă alimentară cf. C. Váczy, *op. cit.*, p. 116.

[51] Sub influența turcească au pătruns în l. română numirea de zarzavat și numiri de legume ca : bostan = dovleac (care a ajuns în l. română prin filieră slavă sudică) ; harbuz = pepene verde ; bame ; ludaie turcească ; chimen, specia *Cuminum Cyminum* (tc. kymion), năut, reg. năhut, (tc. *nohut*) pentru amestec în cafea. Cu ei pătrund diferitele soiuri de ceapă ; arpagik, hajmele (= ceapă mărunță), etc.

Influenței neogrecești îi datorăm probabil noi specii de fasole (negr. *fasoli*), conopida (neogr. *konupidi*) ; salata (neogr. *salata*) ; țelina (neogr. *selinon*) ; chimen, chimion, specia *Carum cerbi* (neogr. *kimion*).

numirea de origine latină de sapă (< *sappa*), verbul a săpa (< *sappare*) ca și apariția în secolele IX—X a unor tipuri de sape care își trag originea fie din sapele sau săpăligile dacice (fig. 6/1-3, 5), fie din cele romane (fig. 6/4, 6, 8), înseamnă că această ocupație a continuat fără întrerupere în tot decursul mileniului I, și mai tîrziu pînă în zilele noastre.

Pe baza observațiilor etnografice pe care le-am putut face am constatat că săpăligile și sapele de tip dacic continuă în zona piemontană a Munteniei (Prahova)[52] pînă azi, în timp ce sapele și săpăligile folosite în zona de cîmpie a Munteniei au la bază tipuri romane.

Tot unelte romane au la origine și sapele și săpăligile folosite în Dobrogea, Transilvania și în părțile de vest ale țării (fig. 7).

Hîrletul de lemn cu ramă de fier s-a răspîndit în provinciile romane Dunărene fiind preluat de la celții din Europa Centrală. După cum am văzut acest tip de unealtă, necunoscut de daci, apare în epoca romană și în provincia Dacia (Căianu, Obreja) iar de aici se răspîndește și la populațiile din afara provinciei unde îl întîlnim (Moldova de sud la Poienești și Valea Seacă, transmis în secolul al IV-lea prin intermediul populației autohtone.

Deși acest tip de unealtă exista încă din secolele III—IV pe teritoriul Daciei, numirea hîrletului este de origine slavă (apuseană), ceea ce presupune că prin slavii apuseni, care le-au preluat și ei de la celți, au fost introduse tipuri noi de hîrlețe, fapt care a determinat generalizarea numirii slave. Budacul a fost răspîndit tot de slavi.

Tîrnăcopul care inițial era o unealtă folosită de daci (sapă-tîrnăcop), după cum arată și numele său[53], a fost răspîndit de vechii slavi, el fiind documentat rar printre uneltele romane. Tîrnăcopul apărut în castrul roman tîrziu de la Gornea[54] e deosebit ca formă de cele din epoca feudală timpurie.

Originea numirilor de legume arată că dacii aveau preocupări sistematice de grădinărit prin ei transmițîndu-se o serie de plante (mazărea, bobul, lintea) care erau cultivate încă din epoca neolitică[55], cărora, probabil în vremea traco-dacilor (sec. VI î.e.n. — I e.n.) li s-a adaos varza, mărarul, cimbrul și altele.

Romanii au avut un rol important în dezvoltarea grădinăritului în Dacia și în ținutul dintre Dunăre și mare. Astfel se explică, după noi, păstrarea tipurilor de unelte romane pînă în evul mediu și chiar pînă în zilele noastre[56], ca și păstrarea numirii de origine latină la legu-

[52] Săpăligi cu trunchiul gros și cu muchia (ceafa) masivă, foarte apropiate de săpăligile dacice (folosite probabil mai ales în zonele piemontane pentru terenuri mai pietroase), am avut prilejul de a vedea la Slon-Prahova. Credem însă că acest tip de unealtă are o răspîndire mult mai largă în zona carpatică.

[53] Tîrnăcop tîrn <sl. *trunu* = praf (?) + *kop* < *kopati* = a săpa.

[54] Niculae Gudea, *op. cit.*, p. 81, XIII/d și fig. 44/1.

[55] Eugen Comșa, *op. cit.*, nota 7 și 64.

De asemenea la Vădastra Cezar Bolliac a descoperit semințe carbonizate de lintișoară, susan și meiu cf. Trompeta Carpaților, nr. 1255 anul 1876 și la Grigore Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880, p. 295.

[56] Unele unelte folosite de traci și de romani la grădinărit și mai ales în viticultură, au fost preluate și de slavii care s-au așezat în Peninsula Balcanică, deși aceste unelte poartă numiri de origine slavă.

mele de bază ca : ceapa, lintea, curechiul, cucurbetele, lăptuca, ridichea, aiul, usturoiul, pepene, etc.

Slavii au adaos și ei unele legume importante cum sînt morcovii, sfecla, castraveții (anumite specii mai nordice), lubenițele (= anumite specii de pepeni verzi), macul, hreanul, etc.

Este de menționat faptul că în afară de slavi nici o altă populație migratoare din mileniul I nu a influențat populația autohtonă în ceea ce privește grădinăritul.

Din cele expuse mai sus reiese că începînd cu epoca dacică și continuînd în tot decursul mileniului I e.n. grădinăritul ocupa un loc destul de important printre ocupațiile practicate de populația autohtonă, care în diferite perioade istorice a fost influențată, după cum am văzut, și de alte populații.

Studiul atent al grădinăritului, alături de studiul altor ocupații, dovedește odată în plus continuitatea populației autohtone de-a lungul veacurilor în zona carpato-dunăreană.

LE JARDINAGE SUR LE TERRITOIRE DE LA ROUMANIE AU I-er MILLÉNAIRE DE N.È.

(Resumée)

Dans cet article, l'autrice s'occupe des différents outils (bêches, serfouettes, hoyaux, pelles, houses, planteurs, pics, etc) emploies pour le jardinaje, par les daces, par les romaines de la Dacie et de la Scythie Mineure, ainsi que par les Daces restés en dehors de ces provinces, et ensuite à l'époque postromaine jusqu'au commencement du II-e millénaire de n.è.

En tenant compte de l'origine (dace, latine ou slave) des noms des légumes, on a pu constater que les daces ont eu des préoccupations systematiques pour la culture des légumes. Ensuite les romains ont eu un très important rôle dans le dévéloppement du jardinage en Dacie et en Scythie Mineure. Ainsi ont peut expliquer l'origine latine des noms roumains pour les principales légumes utilisèes dans le ménage. Pendant la deuxième moitié du Ier millénaire de n.è. les slaves ont ajouté au fond légumicol autochton des nouvelles sortes des légumes d'origine nordique et le vocabulair roumain s'est enrichi avec leurs noms.

Les données exposés nous menent à la conclusion que le jardinage, ainsi que des autres occupations (pomiculture, viticulture etc.), temoigne la continuité de la population autochtone pendant le Ier millénaire de n.è. dans la région carpatho-danubienne.

CARIERA DE PIATRĂ DIN SECOLUL AL X-LEA DE LA CERNAVODĂ

PETRE DIACONU

Grigore Florescu, întreprinzînd săpături arheologice acum vreo 45 de ani lîngă Cernavodă, într-o zonă situată la circa 400 m sud de capătul dobrogean al podului „Anghel Saligny" (fig. 1), scotea la iveală resturile unei cariere din care se exploataseră — în vechime — blocuri de formă paralelipipedică. În momentul inițierii lucrărilor arheologice o bună parte a carierei era deja distrusă de „exploatarea minieră" care furniza piatră fabricii de ciment de la Cernavodă.

Potrivit spuselor lui Grigore Florescu, cariera antică ocupa toată suprafața din buza malului dobrogean cuprinsă între locul unde și-a început investigațiile și cetatea Axiopolis, situată — după cum se știe — în fața insulei dunărene Hinog.

Rezultatele observațiilor arheologice, însumate într-un raport pe cît de detaliat pe atît de bine închegat, au văzut lumina tiparului mai întîi în paginile revistei constănțene „Analele Dobrogei" [1] și apoi, într-un chip restrîns, în revista „Germania" [2].

Grigore Florescu a identificat în cuprinsul carierei [3] cinci „excavațiuni" care se prezentau sub forma unor încăperi, mai mult sau mai puțin rectangulare, înșirate de la nord spre sud, de-a lungul fluviului.

Atunci cînd Grigore Florescu și-a început cercetările, din prima excavațiune se mai păstra doar peretele dinspre răsărit, adică dinspre malul dobrogean; din a doua excavațiune se păstra peretele dinspre nord și o parte a peretelui estic; din a treia excavațiune rămăsese foarte puțin, fără a ni se preciza însă cît și ce anume; a patra excavațiune s-a păstrat în întregime (fig. 2). Aceasta s-a dovedit a fi și cea mai interesantă, întrucît pe peretele ei dinspre „continentul" dobrogean se afla un relief care — după opinia descoperitorului — l-ar reprezenta pe Hercules Saxanus — binecunoscuta divinitate protectoare a

[1] Grigore Florescu, Analele Dobrogei, 16, 1936, p. 33—46.

[2] Idem, Germania, 21, 1937, p. 108—113.

[3] Între timp, cariera cercetată — prin săpături arheologice — de Grigore Florescu a fost distrusă în totalitatea ei. De aceea, în studiul de față ne vom dezvolta considerațiile bazîndu-ne numai pe datele consemnate în cele două publicații amintite în notele 1 și, respectiv, 2.

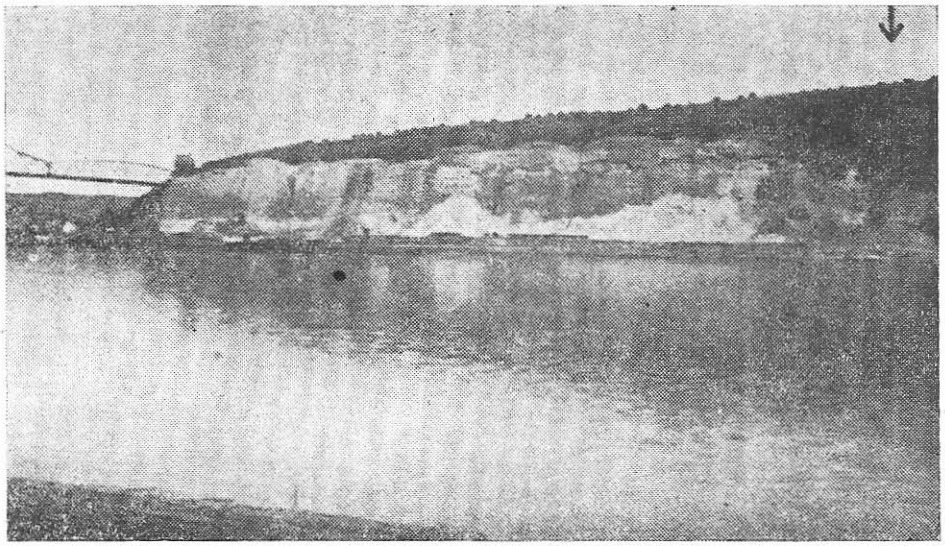

Fig. 1 — Vedere generală asupra zonei în care se află cariera.

celor ce muncesc în carierele de piatră. Excavațiunea, adîncă de 15,30 m, avea o lungime de 18 m și o lățime de 14 m; a cincea excavațiune, oarecum paralelă cu a doua, păstrată și ea destul de bine (fig. 3) se afla între aceasta și masivul stîncos al malului dobrogean.

Din raportul lui Grigore Florescu reiese că toate excavațiunile erau umplute cu straturi din „bolovani, așchii și chiar praf [de piatră]" [4] suprapuse, la rîndu-le, „de straturi de pămînt și pietriș aduse de pe deal... de torenții formați în timpul ploilor" [5]. În fapt, bolovanii, așchiile și prafuil de piatră nu sînt alceva decît „deșeurile" rezultate din exploatarea blocurilor, așa cum o sublinia însuși Grigore Florescu, în altă parte a raportului său [6].

Același cercetător ne mai informează că pe fundul excavațiunilor nr. 4 și 5 s-au găsit blocuri „liberate de jur împrejur... [dar] nedesprinse pe fața de jos din masiv" [7] (fig. 2 și 3). Din descrierea regretatului arheolog — exactă în toate privințele — nu reiese că o asemenea situație se întîlnește și în celelalte trei excavațiuni (nr. 1, nr. 2 și nr. 3), aceea ce ne îndeamnă să credem că fundul acestora era neted. Vom reține amănuntul pentru că el nu este lipsit de semnificație — așa cum vom vedea mai la vale — în explicarea rostului celor trei încăperi [8].

Grigore Florescu mai vorbește în raportul său despre uneltele folosite în cariera de la Cernavodă, sistemul de exploatare al blocurilor, cum și despre chipul de avansare al frontului de lucru. Și în această privință detaliile consemnate sînt cît se poate de exacte.

---

[4] Grigore Florescu, Analele Dobrogei, 16, 1936, p. 34.
[5] *Ibidem.*
[6] *Ibidem*, p. 46.
[7] *Ibidem*, p. 37.
[8] Vezi, *infra*, p. 193.

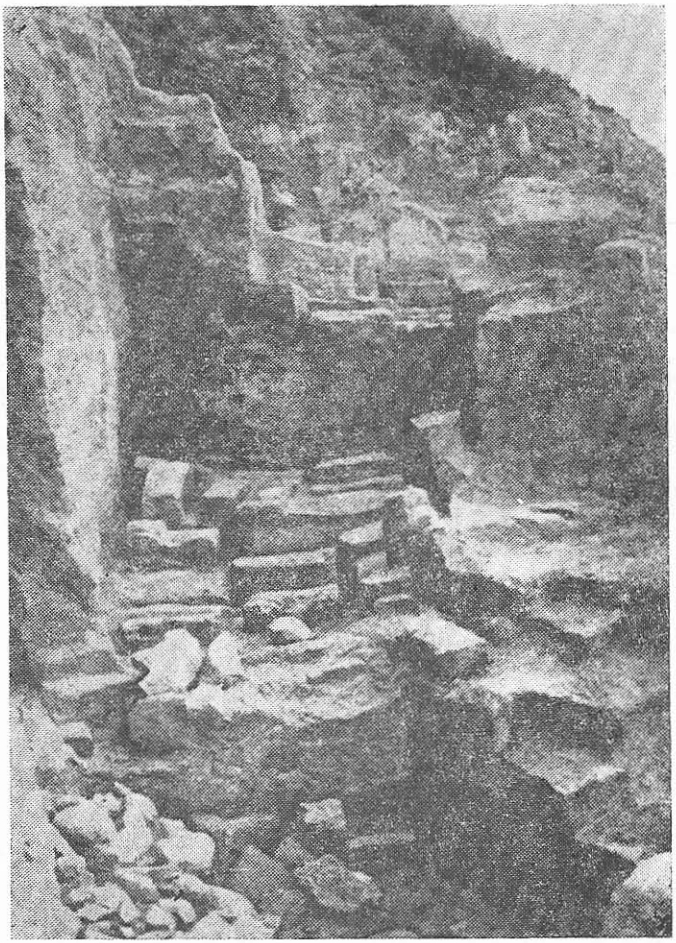

Fig. 2. — Excavaţiunea nr. 4.

Una din observaţii priveşte dimensiunile blocurilor. Pietrele din excavaţiunea nr. 4 aveau lungimea de „cel puţin" 1,50 m, lăţimea de 0,65 m şi grosimea de 0,60 m, iar cele din excavaţiunea nr. 5 aveau lungimea de 1,10 m — 1,20 m, lăţimea de 0,45 m şi grosimea de 0,43—0,45 m[9].

Cariera, în ansamblul ei, a fost datată de Grigore Florescu în epoca romană. O atare încadrare cronologică era determinată, între altele, şi de convingerea că relieful cu chipul lui Hercules Saxanus, de pe peretele răsăritean al excavaţiunii nr. 4, nu putea să aparţină altor vremuri, decît celor romane. Pe de altă parte, pentru autorul raportului era limpede că „deosebirea de dimensiuni la blocurile din cele două excavaţiuni (nr. 4 şi nr. 5 n.n.) ... [este] un indiciu de exploatarea

[9] Grigore Florescu, *op. cit.*, p. 39—40.

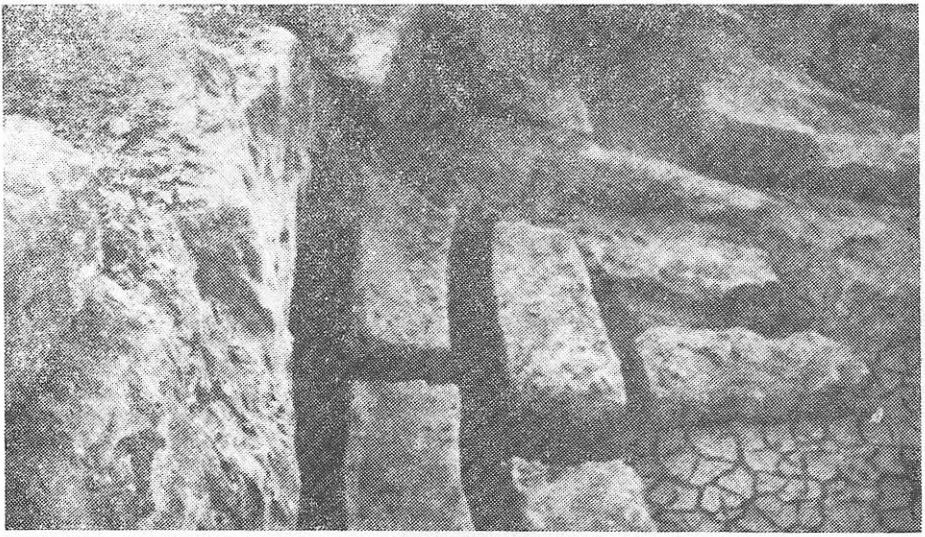

Fig. 3 — Excavațiunea nr. 5.

lor în epoci deosebite“ [10]. În consecință, Grigore Florescu socotea că din excavațiunea nr. 4, aceea cu blocuri de dimensiuni mai mari, s-ar fi scos pietre într-o epocă mai veche și anume, în secolul al II-lea e.n., vreme în care — precizează autorul raportului — se obișnuia ca fortificațiile romane să fie zidite din blocuri mari [11], în timp ce din excavațiunea nr. 5 s-ar fi scos pietre într-o epocă ceva mai tîrzie, cum ar fi, de pildă, a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. [12]. Așadar, Grigore Florescu socotea că exploatarea pietrei în cariera de la Cernavodă a parcurs două etape cronologice, ambele plasate în epoca romană.

În sprijinul datării excavațiunii nr. 4 în secolul al II-lea e.n. se aducea drept dovadă descoperirea unor cioburi „care nu prezintă nici un ornament... [dar care] au o culoare roșie și o pastă bine arsă, ceea ce e obișnuit într-o epocă bună“ [13]. Această datare se vroia a fi susținută și de faptul că pereții excavațiunii nr. 4 sînt drepți „făcînd unghiuri drepte“ [14].

În sprijinul datării excavațiunii nr. 5 în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. Grigore Florescu aducea drept mărturie „cîteva cioburi de vase... [care] au o culoare roșie-gălbuie, o pastă puțin frămîntată și nepătrunsă cu arsul, la mijloc păstrînd culoarea cenușie, iar în exterior... decorate cu striuri trase cu pieptenele, orizontale sau în

[10] *Ibidem.*
[11] *Ibidem*, p. 40.
[12] *Ibidem*, p. 42.
[13] *Ibidem*, p. 43.
[14] *Ibidem.* Evident, în cazul de față, Grigore Florescu forțează argumentarea. Faptul că pereții unei excavațiuni sînt mai mult sau mai puțin drepți n-are cum constitui un criteriu de încadrare cronologică. De notat că la Basarabi, unde exploatarea cretei nu a durat decît atîta vreme cît s-a lucrat la ridicarea valului de piatră, există excavațiuni cu pereții drepți, practicate în aceeași vreme cu excavațiunile cu pereții mai puțin drepți și care nu se închid în unghiuri de 90°.

valuri" [15]. Imediat mai departe Grigore Florescu adaugă : „acestea sînt caractere ale ceramicii pe care o găsim în straturile tîrzii romane, ba chiar se continuă și în straturile barbare" [16].

Evident, ceramica din cariera de la Cernavodă aparține lucrătorilor care au exploatat piatra, după cum tot lucrătorilor aparține ceramica și din celelalte cariere din Dobrogea [17].

În partea finală a raportului, Grigore Florescu face o descriere amănunțită a reliefului cu înfățișarea lui Hercules Saxanus (fig. 4). „Chipul zeului, înalt de 0,62 m e reprezentat gol" [18]. Hercules stă sprijinit cu mîna stîngă pe toiag ; cu mîna dreaptă întinsă ține un vas „un fel de cantharos" [19]. „Pielea de leu îi atîrnă sub brațul stîng *în loc să-i stea pe umăr (s.n.)* Capul și picioarele dinainte ale leului în această ... reprezentare sînt redate atît de stîngaci, încît la prima vedere ai impresia că este un șarpe cu gura deschisă" [22] (fig. 4). După opinia lui Grigore Florescu, capul leului ar mai fi reprezentat odată pe pieptul zeității numai că acum avînd forma unui medalion se află „între două benzi coborînd de pe umeri" [21]. Sub așa numitul *cantharos,* este realizat un „altar de formă simplă, fără profil și cu o scobitură pe fața de sus, în care se văd urme de foc" [22]. Urmele de foc ar constitui indiciul practicării cultului lui Hercules Saxanus în cariera de la Cernavodă.

Disproporția între părțile corpului divinității, inadvertențele din reprezentarea blănii de leu, stîngăcia în executarea reliefului, lipsa oricărui stil, toate la un loc, s-ar datora, potrivit părerii lui Grigore Florescu, pe de o parte, împrejurării că meșterul-artist, lipsit de experiență, n-ar fi avut la îndemînă un model anume, iar pe de altă parte, faptului că opera a fost realizată într-o epocă de decadență, în plus tulburată și de invaziile barbare.

Înainte de toate se cuvine să atragem atenția că nedumerirea lui Grigore Florescu privind poziția blănii de leu nu este justificată, cîtăvreme în iconografia din epoca romană există reprezentări ale lui Hercules cu blana atîrnînd pe brațul stîng. Bunăoară pe un relief adăpostit astăzi în muzeul din Neapole, Hercules poartă blana pe mîna stîngă [23], iar o frescă dintr-o catacombă de pe via Latină ni-l reprezintă pe Hercules (în fața șarpelui din grădina Hesperidelor) avînd blana, de asemenea, pe mîna stîngă [24].

---

[15] Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 43.

[16] *Ibidem.*

[17] Vezi de pildă situația de la Basarabi. I. Barnea, SCIV, 13, 1962, 2, p. 350. Cf. Petre Diaconu, Studii, 15, 1962, 5, p. 1 218 = Dacia, N.S., 6, 1962, p. 320. În aceste pagini referindu-ne la ceramica din humă albă, decorată cu șlem roșu sau brun o socoteam în acea vreme a fi de producție bizantină. Între timp, ne-am revizuit punctele de vedere și am admis că ea are o origine locală (Petre Diaconu, în *Les Slaves et le monde mediterranéen VIe—XIe siècles,* Sofia, 1973, p. 209—213).

[18] Grigore Florescu, *Analele Dobrogei,* 16, 1936, p. 44.

[19] *Ibidem.*

[20] *Ibidem.*

[21] *Ibidem.*

[22] *Ibidem.*

[23] André Grabar, *Le premièr art chrétien (200—395),* Paris, 1966, p. 78, fig. 72.

[24] *Ibidem,* p. 37, fig. 35.

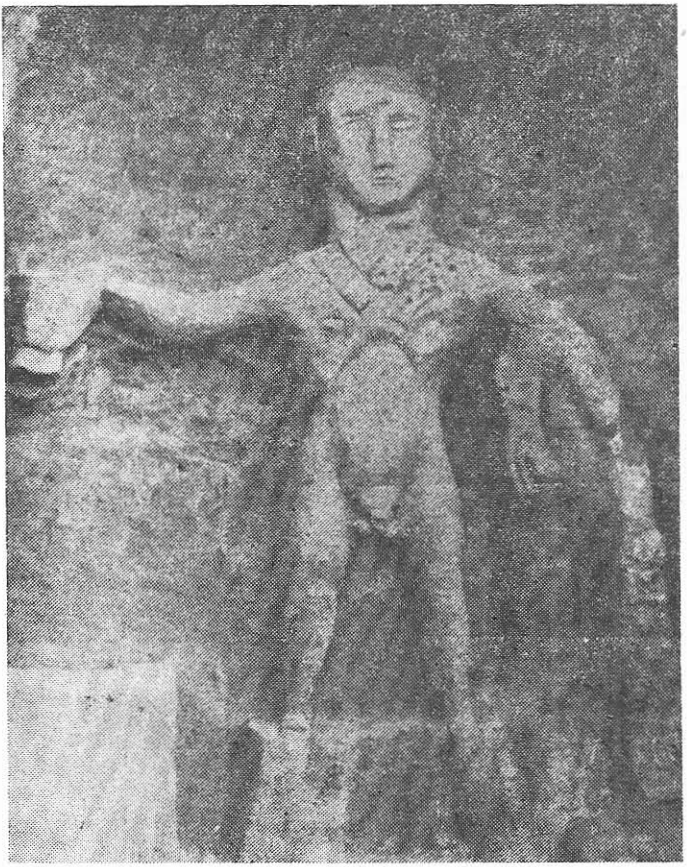

Fig. 4 — Relieful reprezentîndu-l pe Hercules Saxanus.

Dar în privința reliefului de la Cernavoda se pare că nici nu este vorba de așa ceva. Sculptorul, mai puțin dibaci, a realizat pe pieptul lui Hercules, sub forma a două benzi, pielea picioarelor de dinapoi ale leului, înodată ; nodul este redat prin „medalionul" despre care Grigore Florescu socotea că ar reproduce — pentru a doua oară — capul de leu. Într-o atare situație, restul blănii care trebuia să se lase pe spatele zeului este reprezentat de capul și picioarele din față ale animalului, atîrnînd în spațiul de sub mîna stîngă. Prin urmare, noi opinăm că legendara blană de leu a lui Hercules este figurată pe relieful de la Cernavoda într-un singur exemplar și nu în două cum ne îndemna să credem Grigore Florescu.

Oricum ar fi, convingerea lui Grigore Florescu era că relieful lui Hercules Saxanus datează din a doua fază de funcționare a carierei (adică din secolul al III-lea).

Grigore Florescu a atras atenția că relieful se găsește, pe verticala peretelui, la o înălțime prea mare — 6,50 m [25] — față de fundul

[25] Grigore Florescu, Germania, 21, 1937, p. 114. În Analele Dobrogei, la p. 46 se marchează, evident din greșală, înălțimea de 3,50 m.

excavațiunii nr. 4. Admițînd că acesta datează din prima fază de funcționare a camerei, nu se poate explica cum lucrătorii din excavațiune ar mai fi putut „practica cultul pentru care a fost făcut" relieful [26]. De aceea este cît se poate de firesc să se admită că relieful a fost realizat de lucrătorii din faza a II-a de funcționare a carierei, dar numai după ce excavațiunea nr. 4, părăsită, s-a umplut cu „fărîmituri de piatră din excavațiunile vecine" [27].

Trebuie să recunoaștem că demonstrația lui Grigore Florescu, privind raportul de cronologie relativă dintre relieful de la Cernavodă și excavațiunile din care s-a exploatat piatră, este convingătoare.

Rezumînd raportul lui Grigore Florescu vom atrage totuși luarea aminte că dacă el excelează prin preciziunea datelor, în schimb, nu ne oferă cea mai fericită soluție pentru încadrarea cronologică a ansamblului arheologic de la Cernavoda.

Datarea avansată de cercetătorul român este plantată pe încredințarea că blocurile de forma și dimensiunile celor din cariera de la Cernavoda au fost folosite în construcțiile romane din secolul al II-lea (blocurile mai mari) și, respectiv, din a doua jumătate a secolului al III-lea (blocurile mai mici).

Însă, în pofida convingerii lui Grigore Florescu, asemenea pietre nu erau întrebuințate în castrele din secolele II—III de la Dunărea de Jos, decît în chip cu totul excepțional și atunci numai în porți sau la baza turnurilor. Altfel, „blocheta" de formă mai mult sau mai puțin cubică, de dimensiuni reduse [28], era piatra cel mai des uzitată în cetățile romane din Dobrogea.

În schimb, cea mai mare parte a fortificațiilor din Dobrogea epocii medievale timpurii, și aici avem în vedere porțiuni întinse din „valul de piatră" dintre Axiopolis și Tomis, castrele acestuia [29], cum și cetatea din insula Păcuiul lui Soare [30], au fost construite, cu osebire, din blocuri de piatră de forma și dimensiunea celor descoperite de Grigore Florescu în „cariera romană" de la Cernavodă.

În consecință, judecînd după dimensiunile blocurilor de piatră sîntem îndrituiți să susținem că așa-zisa „carieră romană" de la Cernavodă datează, în realitate, din epoca feudală-timpurie și că ea este contemporană cu carierele de pe valea Carasu înșirate de-a lungul valului de

[26] Idem, *Analele Dobrogei*, 16, 1936, p. 46.

[27] *Ibidem*.

[28] Dimensiunile laturilor sînt în jur de 0,50 m, ba uneori și mai mici. Însuși Grigore Florescu, *op. cit.*, p. 41 notează că blocurile din cetățile de la Capidava și Seimenii Mari au dimensiunea variabilă între 0,20 și 0,40 m. I. Barnea, *op. cit.*, p. 223, vorbind despre blocurile de cretă de la Basarabi, susține că ele sînt „mai mici decît cele din... epoca romană". În realitate, în cetățile din secolele III—IV s-au folosit blocuri și mai mici încă decît blocurile „mici" de la Basarabi. Este locul să precizăm că deși cetăților „feudale timpurii" le erau caracteristice blocurile de dimensiuni mari, totuși în construcția zidurilor lor, mai ales în partea legată de „crenele" se foloseau uneori și blocuri de dimensiuni reduse.

[29] Despre valul de piatră vezi, Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 156—163. Vezi de asemenea și I. Barnea, D.I.D., III, București, 1971, p. 100—114 și bibliografia de acolo. Petre Diaconu, *Dacia*, N.S., 6, 1962, și bibliografia de acolo.

[30] Petre Diaconu, în *Păcuiul lui Soare*, I, București, 1972, p. 27.

piatră [31] și cu cele din zona Păcuiul lui Soare [32]. Blocurile exploatate în aceste cariere au — în general — forma si dimensiunile blocurilor de la Cernavodă [33].

Datarea propusă de noi este reclamată și de ceramica din faimoasa carieră. Căci, să fim bine înțeles, „ceramica barbară" din pastă neomogenă, decorată cu linii orizontale și în val, încadrată de Grigore Florescu în a doua jumătate a secolului al III-lea, nu este altceva decît ceramica de tip Dridu, răspîndită la Dunărea de Jos în veacurile de mijloc [34]. Nu încape îndoială că tot din aceste vremuri datează și cioburile din pastă fină, de culoare roșie, „fără ornament", descoperite în excavațiunea nr. 4. În speță, s-ar părea că este vorba de cioburi de amfore bizantine [35] cum și de amforete tipice culturii Dridu din Dobrogea, din pastă bine aleasă și arse oxidant [36]. În treacăt vom aminti că tipurile ceramice întîlnite în cariera de la Cernavda își găsesc replica în mai multe dintre carierele de piatră din Dobrogea epocii feudale timpurii [37].

Iată, așadar, că și în funcție de ceramică se poate susține contemporaneitatea carierei de la Cernavoda cu carierele dobrogene din epoca feudală timpurie. În plus, dacă se mai ține seama și de faptul că mulțimea carierelor de pe valea Carasu cum și carierele din zona Păcuiul lui Soare datează din a doua jumătate a secolului al X-lea, vom căpăta motivele de rigoare să postulăm că și cariera de la Cernavodă datează tot de-atunci.

Ajungînd aici se ridică firească întrebare : care fortificații au beneficiat de pe urma exploatării pietrei de la Cernavoda ? Răspunsul nu este greu de dat. Blocurile scoase din cariera de la Cernavodă au fost folosite la zidirea capătului dunărean al valului de piatră și al castrelor adiacente. Judecate astfel lucrurile, reiese că „exploatarea de la Cernavodă", dacă putem s-o numim așa, se inserează în salba carierelor de pe valea Carasu, deschise odată cu declanșarea lucrărilor pentru construirea celebrului val de piatră.

Cu ani în urmă, ocupîndu-ne de problemele valului de piatră, am arătat că acesta a fost ridicat cîndva către finele secolului al X-lea.

---

[31] E. Comșa, Materiale, 4, 1957, harta de sub fig. 5 de la p. 332. O parte dintre carierele de pe valea Carasu, cunoscute astăzi, au fost reperate de noi în primăvara anului 1974.

[32] Asupra carierelor din zona Păcuiul lui Soare, vezi, Petre Diaconu și Emanoil Zah, SCIV, 19, 1968, 3, p. 451—468 ; vezi și Dacia, N.S., 15, 1971, p. 289—306.

[33] I. Barnea, *op cit.*, p. 223 susține că dimensiunile blocurilor de cretă de la Basarabi erau de 0,80×0,40×0,25—0,40 m. În realitate, acolo s-au exploatat și blocuri cu o lungime de peste 1,20 m.

[34] Despre ceramica de tip Dridu, vezi Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, București, 1967, p. 79—85, 151 și urm. Vezi și părerea noastră despre originea ceramicii Dridu, în *Păcuiul lui Soare*, I, p. 121—129.

[35] Asupra amforelor de la Basarabi, vezi, I. Barnea, SCIV, 13, 1962, 2, p. 363—364.

[36] Asupra acestei categorii ceramice, vezi, I. Barnea, *op. cit.*, passim.

[37] I. Barnea, *op. cit.*, passim ; Petre Diaconu și Emanoil Zah, *op. cit.*, p. 461, iar în articolul publicat în Dacia, XV, la p. 300.

Concluzia ne-a fost înlesnită, între altele, de observațiile arheologice de la Basarabi [38]. Este locul să se precizeze că între cariera de la Cernavodă și cariera de la Basarabi există numeroase „puncte" de convergență care țin fie de încadrarea cronologică, fie de sistemul de exploatare și natura ceramicii folosite de lucrători. Mai mult, se pare că analogiile vizează înseși aspectele trăirii spirituale a comunităților de pietrari. Grigore Florescu notează la un moment dat că „excavațiunea a doua are peretele din fund (adică dinspre răsărit n.n.) foarte regulat, adus sus, în interior, sub formă de boltă [39]. Fără îndoială, scrie mai departe autorul raportului, că această hrubă a fost intenționat săpată în acest chip, spre a fi folosită drept cameră, fie pentru adăpostirea lucrătorilor, fie pentru păstrarea uneltelor etc.". Aceasta era părerea lui Grigore Florescu. În ce ne privește, socotim că aici este vorba de resturile unei capele aidoma celor din cuprinsul carierei de cretă de la Basarabi [40]. Dealtfel, nu este exclus ca munca în carieră de piatră de la Cernavodă să se fi desfășurat, ca și la Basarabi, sub conducerea unor ecleziești, după cum nu este exclus ca de prezența acestora să se fi legat existența și a altor încăperi (chilii, galerii etc.) cu caracter cultual [41]. Resturile unor asemenea încăperi noi le întrezărim în excavațiunile nr. 1 și 3. Avînd fundul drept, ele nu pot fi omologate cu excavațiunile practicate pentru exploatarea blocurilor. Drept urmare, trebuie să admitem — evident, cu rezervele cuvenite — că ele constituie vestigiile unor încăperi rupestre asemănătoare celor de la Basarabi.

Exprimîndu-ne convingerea că exploatarea de la Cernavoda datează din secolul al X-lea, rămîne nelămurită chestiunea reliefului de pe peretele răsăritean al excavațiunii nr. 4.

Am amintit de mai multe ori în cursul expunerii noastre că Grigore Florescu identifică personajul din relieful de la Cernavoda cu Hercules Saxanus, divinitatea protectoare a lucrătorilor din carierele de piatră și că descoperitorul datează acest relief în epoca romană.

Ce-i drept, s-ar putea presupune că relieful datează din epoca romană, ceea ce ar certifica o exploatare a pietrei și în secolele II—III, exploatare ale cărei urme însă au fost distruse de lucrătorii din secolul al X-lea. Dar împotriva unei atare interpretări se pot aduce două obiecții : 1) sistemul de avansare al frontului de lucru în cariera din secolul al X-lea făcea imposibilă păstrarea în acel loc al unui relief din epoca romană ; 2) maniera naivă în care a fost realizat relieful este străină regiunii Dunării de Jos din epoca romană.

Ținînd seama de aceste obiecții sîntem înclinați să credem că reprezentarea lui Hercules Saxanus din cariera de la Cernavoda datează mai degrabă din secolul al X-lea decît din secolele al II-lea sau al III-lea. Spre această încadrare cronologică ne mînă nu numai contextul arheologic, ci și anumite elemente ale reliefului. De pildă, legătura blănii de pe piept și cele două benzi redate aci într-un chip extrem de stîngaci constituie o replică a legăturii și a benzilor de blană din

[38] Vezi nota 17.
[39] Grigore Florescu, *op. cit.*, p. 35.
[40] Vezi I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, III, p. 181 și urm.
[41] Tot o funcție cultuală va fi avut și un bloc — în formă de altar — publicat de Grigore Florescu în Germania, 21, 1937, sub fig. 1, la p. 110.

reprezentările lui Hercules databile în veacul al X-lea. Apoi, forma așa numitului *cantharos* este întru totul asemănătoare cu forma vaselor din cretă, sparte ritual în cuprinsul carierei de la Basarabi [42].

Desigur, supraviețuirea cultului unei divinități, proprii lumii antice, într-o carieră din secolul al X-lea este de natură să suscite anumite nedumeriri.

Faptul însă, n-ar trebui să ne mire dacă se are în vedere că elemente cultuale caracteristice lumii romane au supraviețuit și în alte cariere „feudal timpurii". Spre exemplificare, vom cita cultul fecundității și al procreației certificat prin reprezentările de sex scrijilate pe pereții bisericuțelor din cariera de la Basarabi. Lor li se adaugă reprezentările de iepuri, țintare, labirinte, fascii etc., toate legate de practici cultuale și de inițiere venind din adîncul antichității lumii mediteraneene, în general, și romane, în special. Mai mult încă, în cariera din secolul al X-lea de la Basarabi au fost surprinse elemente tipice creștinismului din secolele IV—VI. Avem în vedere de pildă, împrejurarea că planul uneia dintre capele de aici imită întocmai planul bazilicilor paleocreștine [43].

În acest context trebuie apreciată prezența lui Hercules Saxanus în cariera de piatră de la Cernavoda. În măsura în care și așa zisul „pelerin" din cariera de la Basarabi [44] îl reprezintă tot pe Hercules Saxanus, redat însă intr-o manieră absolut naturalistă, am căpăta o dovadă în plus asupra supraviețuirii cultului acestei divinități pînă în secolul al X-lea ; mulțimea unor elemente proprii lumii romane în carierele din secolul X n-ar trebui să ne surprindă dacă se are în vedere că majoritatea celor care au lucrat în carierele de pe valea Carasu și la ridicarea valului de piatră era constituită din populația veche românească [45].

Desigur, datarea reliefului reprezentîndu-l pe Hercules Saxanus în secolul al X-lea mai are încă nevoie de dovezi. Deocamdată ea nu depășește limitele unei ipoteze.

Dincolo de această ipoteză, însă, un fapt este pe deplin cîștigat. Resturile de carieră cercetate de Grigore Florescu sînt din veacul al X-lea și nu din epoca romană.

À CERNAVODA : UNE CARRIÈRE DE PIERRE DU Xe SIÈCLE

(Résumé)

Il y a 45 ans, l'archéologue roumain Grigore Florescu a publié dans la revue „Analele Dobrogei" un rapport (repris par la revue „Germania", 21), comprenant les résultats des recherches archéologiques entreprises dans les vestiges d'une carrière de pierre située au bord du Danube, d'où on a extrait des blocs ayant la forme d'un parallélépipède. Sur l'une des parois de la carrière de pierre, Grigore Florescu a découvert un relief représentant Hercule Saxanus, relief exécuté d'une manière naïve et malhabile.

---

[42] Inedite încă.
[43] I. Barnea, D.I.D., III, p. 190.
[44] *Ibidem*, p. 186, fig. 45.
[45] Cf. Petre Diaconu, R.I., 30, 1977, 10, p. 1 899.

À base des fragments céramiques trouvés dans la carrière ainsi qu'en analysant les blocs de pierre, Grigore Florescu établissait le fait que l'exploitation de la carrière de Cernavoda avait eu lieu aux IIe—IIIes. de n.è. et que la représentation d'Hercule Saxanus datait du IIIes. de n.è.

Aujourd'hui rien ne subsiste de l'ancienne carrière de Cernavoda.

L'auteur de l'article résumé, fondé sur les données offertes par Grigore Florescu même, arrive à la conclusion que, en réalité, la carrière de Cernavodă n'appartient pas aux IIeIIIes. mais elle est datée au Xes. de n.è. et qu'elle avait servi en tant que fournisseur de blocs de pierre employés à la construction du célèbre *vallum* de pierre construit jadis entre Axiopolis et Constanța.

La datation proposée par l'auteur est imposée par les données concernant les vestiges céramiques de la carrière. Ces vestige-là s'encadrent parmi les œuvres du type Dridu du Xes. C'est à la même conclusion que ménènt les dimensions des blocs. En effet, des blocs des dimensions des pièces découvertes dans la carrière de Cernavodă ont été employés plutôt à la construction des fortifications du Xe siècle qu'aux fortifications d'époque romaine. Dans une pareille situation, la représentation d'Hercule Saxanus date toujours du Xes. L'auteur considère que la représentation d'Hercule Saxanus dans une carrière du Xes. doit être interprétée comme un écho tardif d'un vieille tradition romaine. Or, cela n'aurait pu avoir lieu que par l'intermédiaire de la population romanisée.

Enfin, certains vestiges justifient l'auteur à croire que dans la carrière de Cernavodă, ainsi que dans la carrière de Basarabi, a existé un établissement monacal.

Fig. 1. Vue générale sur la zone où se trouve la carrière ; Fig. 2. Excavation no. 4 Fig. 3. Excavation no. 5 ; Fig. 4. Le relief représentant Hercule Saxanus.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE

AȘEZAREA APARȚINÎND CULTURII HAMANGIA DE LA MEDGIDIA-SATU NOU

(Raport preliminar)

PUIU HAȘOTTI

Zona Medgidiei este cunoscută de multă vreme ca fiind importantă și din punct de vedere al descoperirilor aparținînd epocii neolitice [1].

Cercetările de salvare s-au desfășurat în două etape : a doua jumătate a lunii aprilie și luna iulie 1979 **. Paralel cu efectuarea secțiunilor, s-au făcut mici sondaje în malul canalului, dispus în unghi de 60°, sau în diferite zone unde se făceau lucrări aparținînd canalului Dunărea-Marea Neagră.

În total s-au practicat cinci secțiuni (fig. 1). Secțiunea nr. 1, avea dimensiunile de 30 × 2 m, și era orientată est-vest, situată fiind la 3,5 m sud de latura de sud a canalului. Între m.5 și m.7, s-au practicat de o parte și de alta cîte două carouri cu laturile de 2 m, pentru a se surprinde întregul contur al gropilor nr. 1 și nr 2. O nouă groapă (g 3), avea centrul în careul nr. 8. O altă secțiune (S 11) de 4 m × 3 m, s-a făcut la 30 m vest, nord-vest de capătul de vest al S 1, unde s-a surprins o nouă groapă (g 4). A fost un sondaj, cu caracter urgent prilejuit de lucrările canalului, într-un loc unde apăruseră mai multe fragmente ceramice, unelte și așchii de silex. Secțiunea III (S III), se află la 2,5 m sud de S 1, paralelă cu aceasta și cu dimensiunile de 15 × 3 m. În jumătatea de est a secțiunii s-au surprins două gropi (g 5, g 6). Cu ocazia unui șanț făcut în afara canalului, s-a depistat la circa 50 m sud,

---

* Am denumit așezarea „Medgidia-Satu Nou", pentru că se află între cele două localități și pentru că tot în vara anului 1979, am identificat o altă așezare aparținînd culturii Hamangia, la 2,5 km. nord-est de gara Medgidia.

[1] Eug. Comșa, *Neoliticul județului Constanța, Revista muzeelor*, nr. 7/1978, p. 48—51 ; Săpături efectuate de N. Harțuche în așezarea gumelnițeană de lîngă gara Medgidia ; așezare aparținînd culturii Hamangia la circa 2,5 km. N-E de gară.

** În toamna anului 1978, ne-au fost aduse de tov. Mihai Eugen din Medgidia, fragmente ceramice, unelte și așchii din silex, aparținînd culturii Hamangia și ca urmare, ne-am deplasat la fața locului unde am identificat așezarea, care fusese distrusă în parte de lucrările canalului Dunărea-Marea Neagră. Aceste lucrări au modificat și topografia terenului. Așezarea se situează pe valea Carasu, la circa trei km. vest de Medgidia și 2,5 km. sud-est de Satu-Nou, mai exact la km. 21,700 al canalului. Cantitatea de material apărută în urma cercetărilor, ne face să credem că este vorba de o bogată așezare.

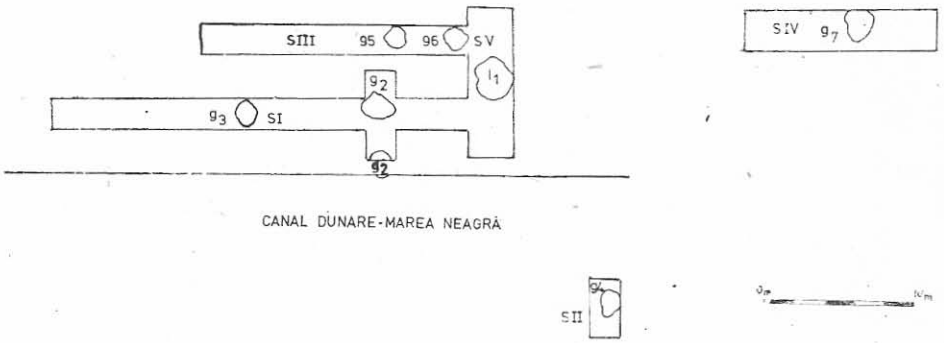

Fig. 1. Planul săpăturilor.

sud-vest de S 1, o zonă mai bogată în materiale ceramice și de silex, care ne-a făcut să deschidem o nouă secțiune (S 1V) de 10×3 m, unde chiar în mijlocul ei s-a surprins groapa nr. 7 (g 7). În sfîrșit, secțiunea V (S V) cu dimensiunile de 10 m × 3 m și perpendiculară pe S 1 și pe S 111, ne-a oferit singura locuință — un bordei.

Din cercetările efectuate, am ajuns la concluzia că așezarea a fost distrusă de lucrările canalului în partea ei de nord, iar în partea ei de sud, mai bine păstrată, se impun pe viitor noi cercetări.

Stratigrafia este reprezentată de un singur nivel, situat la circa 1 m—1,20 m și gros de 20—40 cm. Stratul de cultură, era așezat peste solul viu, format din pămînt galben. Nu s-au surprins urme de întărire naturală sau artificială. Așa cum s-a arătat mai sus, s-au descoperit șapte gropi cu diametre variind între 0,90 m și 1,55 m și groapa unei locuințe-bordei de formă relativ rotundă, cu următoarele dimensiuni: diametrul = 2,55 m; adîncimea = 1,10 m (fig. 2), pe partea de sud era intrarea în bordei care se făcea cu ajutorul a două trepte. La marginea de N-V, s-au găsit resturile unei vetre de formă rotundă și cu înălțimea de 0,20 m. Avea un strat de lut fin și o singură fățuială păstrată parțial. Sub vatră, pămîntul era roșu datorită arderii. Faptul că s-a descoperit o singură locuință, nu trebuie să ne surprindă pentru că așezările aparținînd culturii Hamangia și mai ales celei din faza veche a acestei culturi au un caracter risipit [2], din punct de vedere al densității locuințelor.

UNELTELE

Un lucru interesant ni se pare faptul că s-a recoltat o cantitate foarte mare de silex. Alături de acestea au apărut unelte din piatră și os. Majoritatea acestor unelte s-au găsit în gropi, în bordei, dar și în restul stratului de cultură și chiar pînă la acest strat.

[2] D. Berciu, D. M. Pippidi, D.I.D., vol. 1, p. 31; E. Comșa, D. Galbenu, A. Aricescu, *Săpături arheologice la Techirghiol, Materiale*, VI, p. 116.

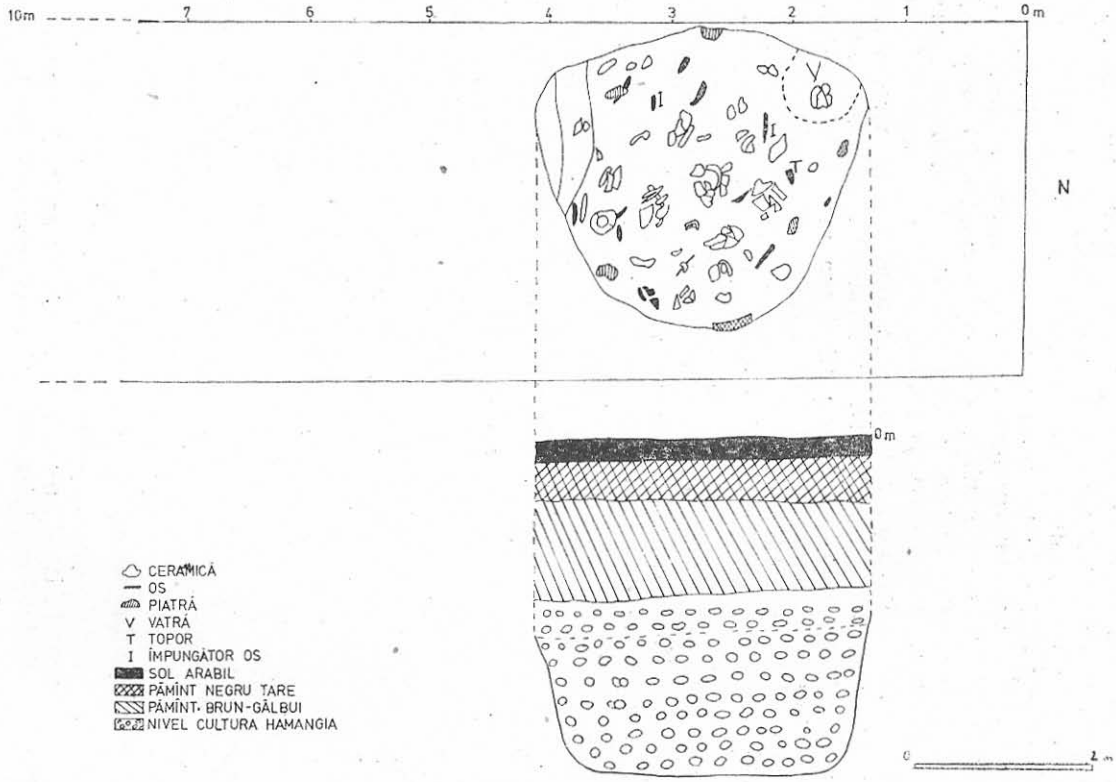

Fig. 2. Bordeiul nr. 1.

a. *Unelte de piatră.*

În g 2 s-a găsit un fragment de rîşniţă circulară cu înălţimea de 4,5 cm şi care avea diametru de circa 25 cm. Este uşor albiată şi confecţionată dintr-un calcar foarte dur. Legate de rîjniţe sînt frecătoarele (fig. 3) în număr de 6, puternic şlefuite pe ambele feţe, de formă circulară sau ovală. Două dintre ele prezintă pe margini, la mijloc cîte o adîncitură pentru a fi mai bine prinse. Dimensiunile lor variază între 8,6 cm/6 cm/2,8 cm şi 12,3 cm/9 cm/3 cm.

Topoarele s-au găsit în număr redus, ca dealtfel în toate aşezările culturii Hamangia [3] dovedindu-se încă odată că depunerea lor în morminte avea un caracter ritual [4]. Această afirmaţie se poate întării şi prin faptul că în aşezarea de la Medgidia-Satu Nou, toate topoarele au urme de folosire, situaţie rară în necropola de la Cernavodă. Înrudite cu topoarele sînt dălţile. S-au descoperit în total trei topoare, o daltă şi o dăltiţă. Topoarele sînt neperforate, încadrîndu-se în grupa celor trapezoidale, cu ceafa rotunjită, aceasta fiind cea mai răspîndită formă de topor din neoliticul românesc şi cultura Hamangia [5]. Şlefuirea s-a făcut într-o tehnică superioară.

1. Topor trapeziodal (fig. 4) de mari dimensiuni (L = 9,6 cm l = 4,5 cm G = 3,5 cm), din granit verzui cu diferite nuanţe. Ceafa este rotunjită, tăişul arcuit, în secţiune avînd o formă ovală. Prezintă puternice urme de folosire. A fost descoperit în bordei.

2. Topor trapezoidal cu ceafa foarte puţin rotunjită, tăişul prelung ascuţit în mod egal la ambele capete. Materia primă este granitul verde închis cu mici puncte albe. Prezintă puternice urme de folosire. În secţiune are o formă trapezoidală cu laturile mari rotunjite. Este foarte bine şlefuit. Dimensiuni : L = 7,9 cm, l = 4,1 cm, G = 2,7 cm.

3. Topor de mici dimensiuni (L = 6 cm, l = 4 cm, G = 1,4 cm) din rocă alb-gălbuie. Are un ascuţiş lat, drept, în mod egal dispus pe ambele laturi. Ceafa este uşor rotunjită, în secţiune avînd o formă trapezoidală (fig. 5).

4. Daltă din rocă gălbuie, cu urme de folosire. Ceafa este dreaptă, ascuţişul lat şi uşor dispus asimetric faţă de părţile laterale, în secţiune avînd o formă trapezoidală (fig. 6).

5. Dăltiţă ruptă la un capăt. Este confecţionată dintr-un granit negru cu puncte albe. Este foarte bine şlefuită şi lustruită, cu partea activă mai îngustă şi deosebit de ascuţită. În partea opusă tăişului, este rotundă în secţiune. Dimensiuni : L = 4,5 cm, D = 1,4 cm L vîrf = 0,6 cm. A fost descoperită în bordei (fig. 7).

b) *Uneltele din silex* (fig. 8, 9).

Un aspect deosebit de interesant îl prezintă uneltele din silex. Săpăturile au scos la iveală o mare cantitate de astfel de unelte, alături de nuclee, aşchii de decorticare, bulgări de silex sparţi. De fapt întreaga

[3] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 174, 213.

[4] D. Berciu, S. Morintz, *Şantierul arheologic Cernavoda, Materiale*, III, p. 188 ; *Idem, Materiale*, V, p. 101, fig. 5 ; *Idem, Materiale*, VII, p. 50 ; V. Volschi, M. Irimia, *Descoperiri arheologice la Mangalia şi Limanu aparţinînd culturii Hamangia, Pontica*, I, p. 46, fig. I, p. 61, fig. 21.

[5] V. Volschi, M. Irimia, *op. cit.*, p. 60.

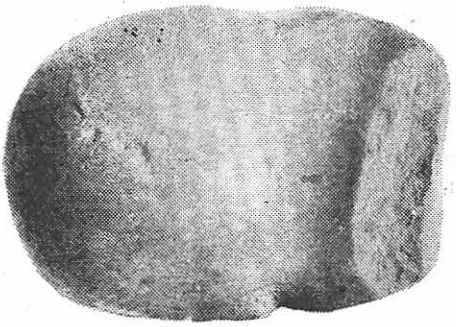

Fig.3.

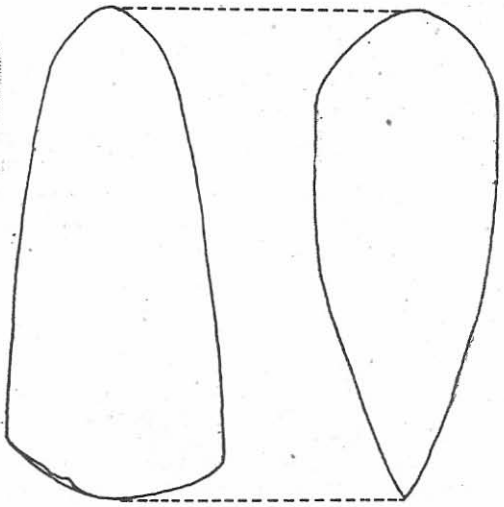

Fig.4.

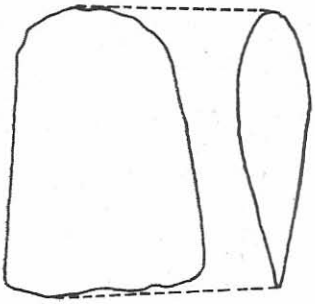

Fig.5.

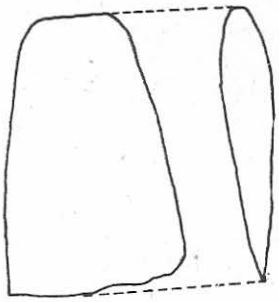

Fig.6.

Fig.7.

Fig.8.

Fig.9

Fig. 3. Frecător ; Fig. 4, 5. Topoare ; Fig. 6. Daltă ; Fig. 7. Dăltiță ; Fig. 8, 9. Unelte din silex.

zonă înconjurătoare este bogată în zăcăminte de silex [6], materia primă fiind deci ușor de procurat. Este de remarcat faptul că așezarea de la Medgidia — Satu Nou, are cel mai mare (220) și cel mai variat număr de unelte din silex dintre așezările cunoscute aparținînd culturii Hamangia și aceasta în ciuda unor cercetări relativ restrînse. Ele au fost găsite nu numai în stratul de cultură. O parte dintre aceste unelte poartă o crustă calcaroasă (cortex). Ele sînt lucrate dintr-un silex „balcanic", de bună calitate, care are duritatea 6,5—7,7. Cel mai răspîndit este silexul cafeniu de diferite nuanțe, pornind de la un galben cenușiu. Uneori acest silex prezintă mici pete galbene. Mai rar apare silexul cenușiu spre negru.

De la bun început arătăm că avem de aface cu un microlitism foarte accentuat, pe care-l putem pune în primul rînd pe seama unei puternici tradiții tardenoisiene. Unele unelte sînt lucrate chiar într-o tradiție tardenoisiană. Evident microlitismul trebuie judecat și în funcție de climat, floră, etc., dar în primul rînd prin prisma moștenirii tradiției mai vechi de care vorbeam. Prezența microlitelor în număr mare s-a constatat în toate așezările aparținînd fazei vechi a culturii Hamangia (Goloviță [8], Tîrgușor- punctul „Urs" și Grădiștea-Coslogeni [9]), ceea ce ne face să credem că aceasta se datorează în primul rînd moștenirii tradiției mezolitice. În aceste așezări, din totalitatea uneltelor, microlitere sînt în proporție de 80—90% (90% — în cazul așezării de la Medgidia — Satu Nou).

Din punct de vedere tehnico-tipologic, uneltele din așezarea noastră, în ciuda unei mari varietăți se prezintă totuși unitar. Tradiția mezolitico-tardeniosiană se explică fie prin asimilarea de către purtătorii culturii Hamangia a puternicului fond local, mezolitico-tardenoisian, fie prin influențele și contactele care au existat între această cultură și cultura Boian — fazele Bolintineanu și Giulești, sau cultura ceramicii liniare tîrzii cu capete de note muzicale, din Moldova [10]. De fapt această tradiție mezolitico-tardenoisiană, este atît de puternică la cultura Hamangia, încît se resimte și la utilajul din silex de la Ceamurlia [11] (așezare dintr-o fază dezvoltată a culturii), unde microlitele reprezintă 40% [12], din totalul uneltelor, ceea ce reprezintă mult pentru această fază a unei culturi din neoliticul mijlociu.

La Medgidia-Satu Nou din cele aproximativ 90% din unelte care sînt microlite, 10% au pînă la 2 cm lungime. Este sugestiv faptul că cea mai mare piesă este o lamă cu trunchiere convexă denticulată — 7,7 cm/1,9 cm/0,8 cm (fig. 10).

---

[6] Astfel de zăcăminte sînt la : Peștera, Remus Opreanu, halta Dorobanțu ; C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956, Materiale*, V, 1959, p. 16 ; E. Comșa, *Silexul de tip „balcanic", Peuce IV*, p. 7—8.

[7] E. Comșa, *op. cit.*, p. 6, nota 7.

[8] D. Berciu, *op. cit.*, p. 244—245.

[9] Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor de piatră de pe teritoriul României*, Ed. Academiei, R.S.R., 1970, p. 47.

[10] *Ibidem*, p. 48.

[11] D. Berciu, *op. cit.*, p. 47.

[12] Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 47.

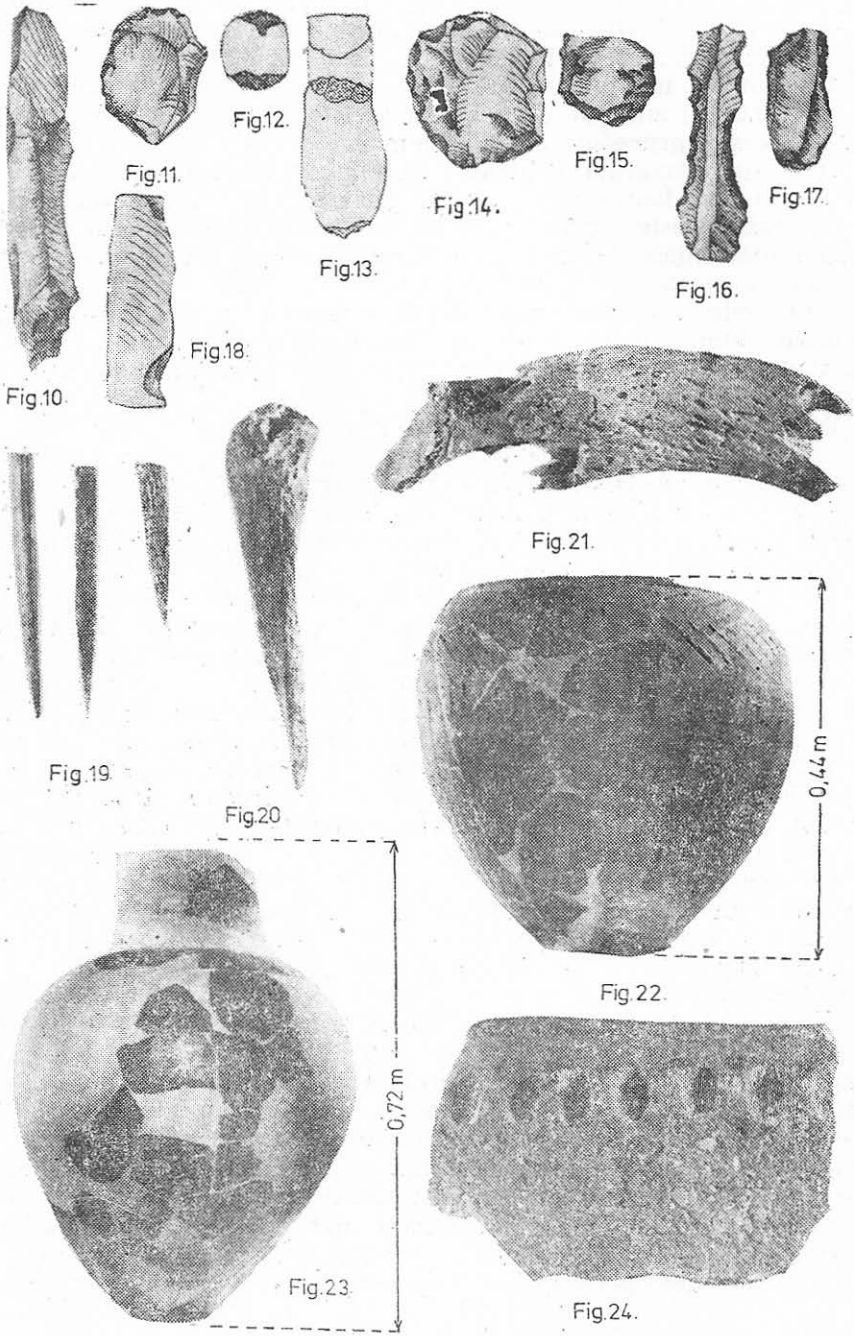

Fig. 10—18. Unelte din silex ; Fig. 19—20. Împungătoare din os ; Fig. 21. Fragment de plug primitiv din corn ; Fig. 22—23. Vase de uz comun ; Fig. 24. Fragment ceramic cu brîu alveolat.

Din studiul listei tip a uneltelor din silex, observăm că proporţia după tipurile de unelte este în linii mari aceeaşi ca cea din celelalte aşezări aparţinînd culturii Hamangia [13].

Din totalul uneltelor, grupa cea mai numeroasă este cea a gratoarelor (42,59%) urmată de cea a lamelelor cu „encoches" (19,88%). În cadrul acestor grupe se constată cea mai mare diversitate.

Aşa cum s-a arătat mai sus, tradiţia tardenoisiană este dovedită de microlitismul foarte accentuat al uneltelor din silex. Adăugăm că aceeaşi tradiţie este documentată şi de nunărul mult mai mare al lamelelor în comparaţie cu lamele şi răzuitoarele cu două părţi active. Interesant ni se pare că piesele componente pentru seceri sînt puţine, ca şi trapezele. Aşezarea prezintă şi o unealtă specifică — gratorul simplu sau dublu din bulgăraşi de silex sparţi longitudinal, avînd unul sau ambele capete înguste prelucrate prin retuşuri fine în general oblice, pe partea dorsală prezentînd cortexul.

Dintre uneltele mai deosebite amintim două gratoare tip „racourci" (fig. 11), un grator dublu de foarte mici dimensiuni — 1,7 cm/2,6 cm/1,4 cm — cu cortex pe suprafaţa dorsală (fig. 12); un grator înalt de asemenea cu cortex pe suprafaţa dorsală (fig. 13) — 3,3 cm/2,6 cm/1,4 cm; un grator pe aşchie ovală cu retuşe abrupte pe toată circumferinţa, în afară de o mică zonă unde prezintă cortexul — 3,6 cm/3,3 cm/1,4 cm (fig. 14); un grator unguiform pe aşchie care aminteşte de tradiţia tardenoisiană — 3,3 cm/2 cm/1,4 cm (fig. 15); o lamelă din silex negru cu „encoches" foarte larg — 5,1 cm/1,7 cm/0,5 cm (fig. 16); o lamelă cu retuşuri abrupte pe o latură arcuită, lucrată într-o puternică tradiţie tardenoisiană — 2 cm/0,3 cm (fig. 17). Dintre lamelele cu „encoches", care amintesc de aceiaşi tradiţie,, amintim una cu „encoches" sub spărtură — 2,6 cm/1,4 cm/0,3 cm şi o lamelă cu „encoches" invers 4,9 cm/1,2 cm/0,5 cm (fig. 18), iar dintre cele două perçoire ni se pare mai interesant cel care iniţial urma să fie grator — 3,7 cm/3,4 cm/1,7 cm.

Lamele şi lamelele sînt destul de variate în ceea ce priveşte tehnica şi dimensiunile. Multe dintre ele se foloseau drept cuţitaşe, altele sparte intenţionat, urmau să fie transformate în diferite unelte etc.

Alături şi în legătură cu acest material, sînt două percutoare din silex de formă relativ rotundă, găsite în g1 şi g2.

c. Uneltele din os.

Ca în toate aşezările neolitice şi cum este firesc de altfel, uneltele din os sînt mult mai puţine decît cele din silex. Un loc special îl ocupă împungătoarele din os, de fapt singurele obiecte din acest material, descoperite la Medgidia-Satu Nou. Ele se împart în două categorii:

a) Împungătoare mici, lucrate într-o tehnică superioară, puternic şlefuite şi lustruite, o atenţie deosebită acordîndu-se vîrfului. Dimensiunile lor variază între 0,5 cm şi 8,5 cm (fig. 19).

b) Împungătoarele (sulele), lucrate mai neglijent cu dimensiuni mai mari ce variază între 3,4 cm şi 9,5 cm (fig. 20).

În g7 s-a descoperit şi un fragment de plug primitiv din corn (fig. 21).

---

[13] *Ibidem*, p. 170—172, anexa 7B, 7C, 7E.

[14] D. Berciu, *op. cit.*, p. 187, fig. 92, p. 190, fig. 85, p. 244, fig. 144.

[15] *Ibidem*, p. 250.

CERAMICA *

Ca în toate așezările neolitice, ceramica constituie elementul cel mai bogat și variat, din punct de vedere al formelor, compoziției pastei, ornamentației, etc.

Din punct de vedere tehnic ceramica de la Medgidia-Satu Nou se împarte în trei grupe, preluînd în acest sens, clasificarea lui D. Berciu pentru așezările de la Goloviță [15] și Ceamurlia [16].

a) Grupa ceramicii de uz comun, care este și cea mai numeroasă [17]. Pasta este neuniform arsă, ca ingrediente conținînd cioburi pisate și chiar pietricele. Elementul de decor este reprezentat de barbotină, care este organizată sau nu. Ne rezumăm în a remarca predominarea formei specifice acestei grupe pentru toată cultura Hamangia. Este vorba de vasul tronconic cu pereți oblici, uneori puternic rotunjiți, cu buza trasă în interior și ușor îngroșată și fundul nedepășind 15 cm în diametru (fig. 22), Forma aceasta de vas are o mare varietate de dimensiuni. În cadrul acestei categorii remarcăm îndeosebi un vas de provizii de mari dimensiuni (din cîte știm cel mai mare din cultura Hamangia), piriform, cu gît cilindric care își găsește bune asemănări la Goloviță [18]. Dimensiuni : Î = 72 cm ; D. max. = 54 cm ; gîtul : Î = 17 cm ; D = 22 cm (fig. 23). Pe un singur fragment apare un brîu alveolat sub buza rotunjită (fig. 24). Un fragment identic a fost găsit tot la Goloviță [19].

b) Grupa ceramicii intermediare. Este mai puțin documentată. În această categorie, ceramica este ceva mai bine preparată, ea neconținînd pleavă sau pietricele și nici cioburi mari. Un element care o diferențiază de grupa ceramicii de uz comun este slipul aplicat la exterior.

În această grupă încadrăm fragmentele de vase piriforme cu gît cilindric, care au dimensiuni mai mici față de cel descris înainte și vase care prezintă, mai rar pe toată suprafața, triunghiuri încrustate cu pastă albă („coadă de rîndunică") (fig. 25).

c) Grupa ceramicii fine. În această grupă intră ceramica care are ca degresant nisip. Pereții vaselor sînt subțiri iar pasta bine frămîntată și arsă este de culoare cenușie deschisă. Fără nici o excepție, vasele acestei categorii sînt acoperite cu un slip lustruit, negru, mai rar castaniu. În cazul în care considerăm slipul ca element de decor, putem spune că ornamentația este evasiprezentă la vasele acestei categorii.

Forma cea mai răspîndită este strachina cu buză dreaptă sau ușor evazată (fig. 26), înrudită [20] cu cea care are alură de castron (fig. 27) și care este mai înaltă, bitronconică, cu buza ușor evazată. Linia de demarcație dintre cele două părți constitutive ale vasului este marcată cu puncte sau liniuțe realizate prin împunsături sau incizii, acestea fiind în general încrustate cu pastă albă. În ceea ce privește străchinile cu alură

* Datorită faptului că săpăturile vor continua iar ceramica este deosebit de variată și bogată, articolul de față nu o va prezenta decît sumar, urmînd ca un alt articol să o abordeze în totalitate.

[16] *Ibidem*, p. 195.

[17] Situație analoagă cu Goloviță — D. Berciu, *op. cit.*, p. 246.

[18] *Ibidem*, p. 145, fig. 145/3, 146/1.

[19] *Ibidem*, p. 248, fig. 145/3.

[20] *Ibidem*, p. 256.

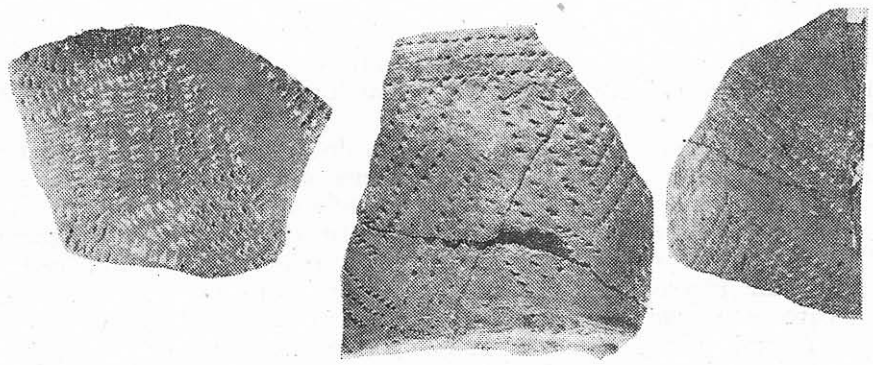

Fig. 25.

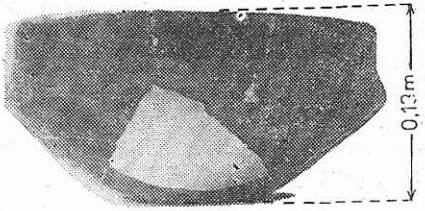

Fig. 26.

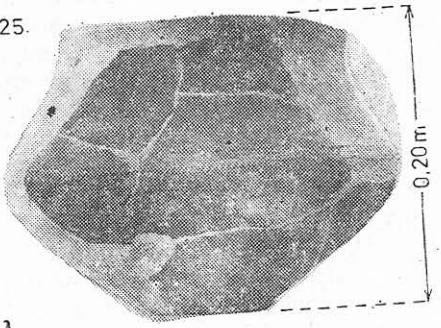

Fig. 27.

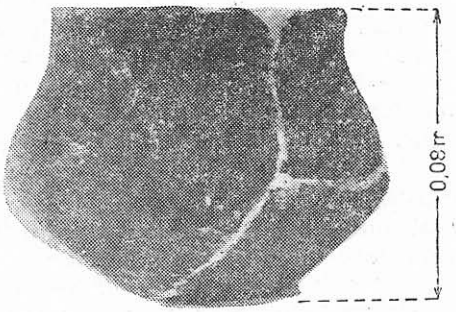

Fig. 28.

Fig. 29.

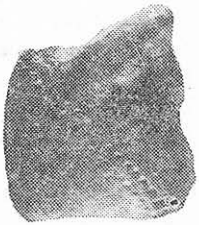

Fig. 30

Fig. 31

Fig. 25. Fragmente ceramice decorate cu triunghiuri încrustate ; Fig. 26—28. Vase din ceramică fină ; Fig. 29—31. Torţi.

de castroane, care au formă bitronconică, subliniem faptul că acestea au o mare variabilitate de dimensiuni, înălțimea lor maximă fiind de 20 cm. Forma bitronconică este atît de răspîndită încît se transmite și paharelor — a doua formă principală a categoriei ceramicii fine din așezarea noastră (fig. 28).

Semnalăm apariția destul de frecventă (în trei cazuri) a torților. Este vorba despre o tortiță, care în partea superioară are o prelungire (fig. 29) ; un profil aproape întreg al unei cești cu tortiță supraînălțată (fig. 30) și un fragment de vas cu siluetă joasă care are două torți triunghiulare de mici dimensiuni (fig. 31). Aceste tortițe au bune analogii cu sudul Dunării (cultura Dimini) [21].

Spre deosebire de decorul foarte variat al altor așezări aparținînd culturii Hamangia, la ceramica fină de la Medgidia — Satu Nou el este mai simplu, nu atît de bogat și divers. Elementul cel mai frecvent este punctul sau liniuța realizate prin impresiune (împungere) sau incizie. Mai rar apare triunghiul excizat, spațiile obținute prin excizie umplîndu-se de cele mai multe ori cu o pastă albă. Toate aceste elemente decorative sînt dispuse în general în linii, linii paralele și unghiuri (fig. 30, 32, 33). Formele evoluate de decor — pliseul și canelura —, apar deosebit de rar.

Din analiza întregii ceramici, atît din punct de vedere al raportului cantitativ cît și din punct de vedere al formelor, compoziției pastei, decorului găsim bune similitudini cu ceramica aparținînd fazei vechi a culturii Hamanga, documentată de așezarea Golovița.

PLASTICA

Plastica așezării de la Medgidia — Satu Nou nu este foarte bogată, dar prezintă o importanță deosebită atît prin caracterul cît și prin încadrarea cronologică a ei și a așezării. De fapt în așezările aparținînd culturii Hamangia, plastica este foarte rară. Mai mulți idoli feminini au apărut la Golovița într-o locuință care ar fi putut avea un caracter de cult [32]. În așezarea noastră s-au descoperit trei fragmente de figurine (doua capete, dintre care unul fragmentar și partea superioară a unei mici figurine).

Nr. 1 (fig. 34). Partea superioară (bustul) unei figurine din lut cenușiu, cu nisip și pietricele în compoziție și cu goluri de aer datorită unei proaste frămîntări. Capul are o formă prismatică, trapezoidală, cu vîrful în față. Imediat sub cap sînt realizați sînii, uniți și puternic profilați. Partea superioară este asimetric dispusă. În afară de gură care este realizată printr-o crestătură chiar în vîrful prismei, nu mai este redat nici un alt organ al feței. Figurina nu este ornamentată și se poate spune că este confecționată într-o tehnică grosolană. Aparține tipului B2, după clasificarea lui D. Berciu [23] Idoli asemănători (al nostru fiind lucrat într-o tehnică mai grosolană) s-au descoperit la Cernavoda. Dimensiuni : Î = 2,7 cm ; l = 1,6 cm.

---

[21] *Neolitic Greece*, National Bank of Greece, p. 295, pl. XVI.
[22] D. Berciu, *op. cit.*, p. 276—279.

Fig.32.

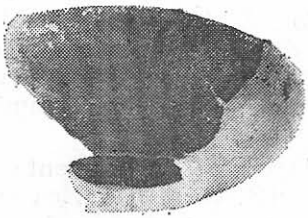

Fig.33.

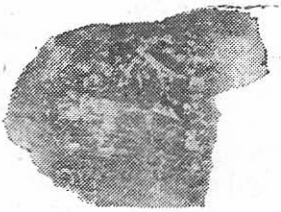

Fig.37.

Fig.34.

Fig.35.

Fig.36.

Fig. 32—33. Fragmente ceramice fine decorate cu șiruri de triunghiuri încrustate ; Fig. 34—36. Reprezentări plastice ; Fig. 37. Fragment de brățară din spondylus gaederopus.

Nr. 2. (fig. 35). Fragment din capul unei figurine din lut. Pasta este cenușiu-deschisă, fină, acoperită cu un slip negru, care se mai păstrează pe alocuri. Are o formă prismatică-triunghiulară. Dintre organele feței este redată numai gura, printr-o fină incizie la extremitatea capului, în zona cea mai îngustă. Dimensiuni : L = 1,6 cm ; G = 0,6 cm.

Nr. 3 (fig. 36). Este vorba despre capul unei statuete, aproape identice cu capetele perechii de la Cernavoda [24], „Gînditorul" și „femeia șezînd" atît din punct de vedere al dimensiunilor cît și din punct de vedere tehnic. Asemănarea merge chiar pînă la compoziția pastei și slipul castaniu, lustruit, aplicat pe toată suprafața, fără ca acesta să aibă un rol decorativ. Lutul este de culoare brun-cenușie, nu desul de bine frămîntat, din care cauză au rămas goluri de aer. În schimb slipul formează o masă compactă, înlăturînd astfel deficientele ceramicii. Toate caracteristicile enunțate mai sus, vin să apropie foarte mult asemănarea capului statuetei noastre, cu capetele statuetelor de la Cernavoda.

Arderea este uniformă, dar în jurul bărbiei se constată o ardere secundară. În raport cu capul, gîtul este disproporționat ca grosime și lărgime, avînd o secțiune plan-convexă, partea plană fiind cea posterioară. Capul are o formă trapezoidală și este redat schematic. Fața este redată într-o manieră realistă. Fruntea este îngustă și nasul redat în relief prin săpare și modelare. Spre deosebire de exemplarele de la Cernavoda, la fragmentul nostru de statuetă lipsesc nările, iar gura este reprezentată de o perforație care ajunge pînă la marginea gîtului, pe cealaltă parte. Nu putem spune dacă acest cap a aparținut unei sta-

tuete feminine sau masculine, căci trăsăturile statuetelor de la Cernavoda sînt foarte asemănătoare. Exemplarul nostru nu are cavitatea de pe fruntea „femeii șezînd" de la Cernavoda, iar gîtul și gura aduc mai mult cu „Gînditorul". Faptul că nu are urmele mîinilor pe maxilare și pe față, nu trebuie să excludă posibilitatea ca acest cap să fi aparținut unei statuete masculine.

Este deosebit de interesant contextul găsirii fragmentului de figurină (nr. 1), ca și a capului de statuetă (nr. 3), pentru că oferă unele similitudini cu necropola de la Cernavoda[25]. Astfel, atît în sectorul prăbușirii de teren de la Cernavoda, unde s-a găsit celebra pereche de statuete, cît și la Medgidia — Satu Nou (în locul unde au apărut aceste statuete, cu ocazia unei mici taluzări în malul canalului, în apropiere de S 1), au apărut vase bitronconice de mici dimensiuni, des întîlnite la Goloviță și în așezarea noastră și care prezintă în zona de maximă rotunjire o linie formată din liniuțe sau puncte incizate (fig. 28).

Datarea reprezentărilor plastice de la Medgidia — Satu Nou, deci și a capului de statuetă aproape identic cu cel al „Gînditorului", ar fi mai coborîtă decît datarea perechii de statuete de la Cernavoda[26]. Spunem aceasta, luînd în considerație aspectul general al așezării, care indică doar o fază veche a culturii Hamangia și descoperirea alături de capul de statuetă în discuție, a fragmentului de figurină nr. 1, care indică aceiași fază veche. În plus, în așezarea de la Grădiștea-Coslogeni, care se plasează tot în faza veche a culturii Hamangia, s-au descoperit alte două capete de statuete asemănătoare cu cele ale perechii de la Cernavoda[27] și cu capul fragmentului nostru de statuetă. Încadrîndu-se astfel într-o etapă mai veche, reprezentarea plastică din așezarea noastră ca și cele de la Grădiștea-Coslogeni, explică mai bine cum a dăinuit tradiția sudică, egeică[28], în plastica culturii Hamangia.

În continuare, subliniem caracterul unitar al plasticii de la Medgidia-Satu Nou, în ciuda unor deosebiri stilistice între fragmentul de figurină nr. 1, lucrat într-o manieră mai grosolană și capul de statuetă (nr. 3). Acest caracter unitar este firesc în cazul nostru atît datorită documentării clare a unui singur nivel de locuire, cît și datorită faptului că există asemănări între cele trei reprezentări plastice în ceea ce privește forma capului (trapezoidală), dispunerii feței pe o întreagă

[23] *Ibidem*, p. 103, fig. 58/3.

[24] *Idem. Un nouvelle civilisation néolithique récement découvert en Roumanie ; la civilisation de Hamangia. N.E.H.*, vol. I, București, Edit. Acad. R.P.R., 1959, p. 29 și urm. ; *idem, Deux chef-deuvres de l'art néolithique en Roumanie ; le „couple" de la civilisation de Hamangia, Dacia, N.S., p. 423—441 ; idem, Contribuții la problema neoliticului din Romania în lumina ultimelor cercetări*, București, Ed. Acad. R.P.R., 1961, p. 72 și urm. *idem, Cultura Hamangia*, p. 7—13.

[25] D. Berciu, S. Morintz, în *Materiale*, VI, 1955, p. 103, fig. 5/13 ; D. Berciu, *Contribuții...*, p. 513.

[26] D. Berciu plasează celebra pereche într-o fază nouă a culturii Hamangia — Hamangia IV — după peridozarea sa.

[27] R. Lungu, *Cîteva figurine de la Dunărea de Jos și unele probleme ale plasticii neolitice*, S.C.I.A., 25/1978, p. 201, 204—205, fig. 6, 7.

[28] *F. Matz, Krete, Mykene, Troja*, Stutgart, 1956, p. 36 și pl. 15 ; D. Berciu, *Contribuții...*, p. 515.

partea a capului (partea superioară) și reprezentării gurii-singurul organ al feței care apare în toate cele trei cazuri — în partea cea mai îngustă a capului, în vîrful lui.

PODOABE

În această categorie avem un sigur fragment de brățară din spondylus gaederopus — L = 3 cm (fig. 37). Spre deosebire de exemplarele de la Limanu [29], fragmentul nostru este negru datorită unei arderi foarte puternice. Marginile sînt frumos rotunjite și toată suprafața exterioară este lustruită.

OCUPAȚII

Așa cum am arătat, din săpăturile noastre s-a recoltat o mare cantitate de unelte (din silex, piatră, os) și ceramică, ceea ce ne îndemnă să credem că oamenii comunității de la Medgidia - Satu Nou, aveau o intensă viață economică. Ocupațiile principale erau agricultura și creșterea animalelor. Din păcate nu putem preciza raportul dintre aceste îndeletniciri, dar se pare că marea cantitate de oase ar pleda pentru o întîietate a creșterii animalelor. Nu avem încă o determinare a resturilor osteologice.

Pentru agricultură pledează descoperirea uneltelor componente pentru seceri, a rîșniței și frecătoarelor, a plugului primitiv din corn. În legătură cu creșterea vitelor era prelucrarea pieilor, care se făcea cu împungătoarele din os și cu o serie de unelte din silex. Pescuitul este documentat de descoperirea cîtorva vertebre de pește. Torsul, țesutul și vînatul nu pot fi decît presupuse.

CONCLUZII

Analizînd întregul material de la Medgidia - Satu Nou, se impun următoarele concluzii :

1) Unitatea culturală a așezării, cu atît mai mult cu cît este vorba despre un singur nivel de locuire.

2) Din punct de vedere cronologic, așezarea de la Medgidia - Satu Nou, se plasează în faza veche a culturii Hamangia (faza Goloviță). Pentru această încadrare pledează densitatea mică a locuințelor, microlitismul foarte accentuat, care se manifestă puternic și la unealta specifică așezării — gratorul cu cortext pe suprafața dorsală —, repertoriul formelor ceramicii fine, decorul relativ simplu al acestei ceramici, plastica. Ceramica și plastica subliniază încă odată originea sudică a culturii Hamangia, care în această fază veche se prezintă ca o cultură bogată, dezvoltată și foarte bine conturată. În această situație, se poate presupune posibilitatea existenței în Dobrogea (și mai ales în sudul ei, care este practic necercetat) al unui aspect mai vechii al culturii Hamangia decît cel cunoscut pînă acum.

[29] V. Volschi, M. Irimia, *op. cit.*, p. 83, fig. 57, 58.

LISTA-TIP A UNELTELOR DIN SILEX DESCOPERITE LA MEDGIDIA — SATU NOU

Nr. crt.	Tipul de piesă	Nr. piese	%	% cumulate	
1	Gratoare simple pe aşchie	32	14,54		
2	Gratoare tipice aşezării din bulgăraşi de silex sparţi longitudinal, avînd unul din capete înguste, prelucrat prin retuşuri în general oblice. Păstrează cortex pe suprafaţa dorsală.	20	9,09		
3	Gratoare simple pe aşchie retuşată	13	5,90		42,5
4	Gratoare pe aşchii ovale	5	2,22		
5	Gratoare pe vîrf de lamă	6	2,72		
6	Gratoare unguiforme	7	3,17		
7	Gratoare tip „racourçi“	2	0,90	18,93	
8	Gratoare duble	10	4,54		
9	Grator denticulat pe aşchie	1	0,45		
10	Lamele cu „encoches“ pe o latură ;	20	9,90		
11	întregi sau sparte la un capăt.				
12	Lamele cu „encoches“ sub spărtură	9	4,09		
	Lamele cu „encoches“ invers	6	2,72	16,71	
13	Lamele cu dublu „encoches“	3	1,36		
14	Lamele sparte la capete cu „encoches“ pe o latură	3	1,36		
15	Lamele cu „encochuri“ alăturate	1	0,45	2,26	
16	Lamele denticulate cu „encochuri“	1	0,45		
17	Lamelă cu „encoches“ pe o latură. Lamela este trunchiată convex	1	0,45		
18	Piesă pe aşchie cu „encoches“ invers la partea bazală	1	0,45		19,86
19	Aşchie cu „encoches“ invers la extremitatea distală	1	0,45	0,90	
20	Lamele întregi sau sparte la un capăt sau ambele, cu retuşuri fine de folosire	38	17,21		
21	Lamele cu retuşuri fine şi regulate	4	1,78		
22	Lamele cu trunchiere oblică, retuşată	3	1,36		

Nr. crt.	Tipul de piesă	Nr. piese	%	% cumulate	
23	Lamele cu retuşuri abrupte	3	1,36		
24	Lamele fine denticulate	2	0,90		
25	Lamele cu trunchiere convexă denticulată (una cu „creastă")	2	0,90		
26	Lamă parţial retuşată	1	0,45		
27	Lamele cu trunchiere concavă retuşată	1	0,45		
28	Lamă cu retuşuri mixte	1	0,45		
29	Răzuitor simplu convex	5	2,22		
30	Răzuitor concav	2	0,90		
31	Răzuitor invers convex	2	0,90		
32	Răzuitor drept, uşor denticulat	1	0,45	4,92	
33	Aşchie cu retuşuri de folosire la extremitatea distală — răzuitor transversal	1	0,45		
34	Piese componente pentru seceri	4	1,78		
35	Piese esquillée	3	1,36		
36	Perçoire	2	0,90		
37	Grator pe bulgăre spart (cortex pe suprafaţa dorsală). La un capăt retuşuri fine semiabrupte. La capătul opus — esquillée	1	0,45		
38	Grator simplu pe aşchie. Pe o latură are un „encoches" direct	1	0,45		
39	Piesă lucrată pe aşchie, cu retuşuri la vîrf şi „encoches" pe o latură	1	0,45		
	Total piese	220	100,00	100,00	

123 lamele neretuşate

Nuclee atipice sau epuizate — mare cantitate.

HABITAT APPARTENANT À LA CULTURE HAMANGIA DE MEDGIDIA-SATU NOU

(Résumé)

L'habitat est situé entre les localités Medgidia et Satu Nou, sur le tracé du canal du Danube-Mer Noir dont les travaux l'ont partiellement détruit. Il a un seul niveau archéologique clairement documenté. On a découvert au total sept fosses et une hutte à moitié enterrée initialement. Les découvertes y faites viennent contribuer à l'enrichissement de nos connaissances concernant la culture de Hamangia.

En ce qui concerne les outils de silex, très riches et variés, on constate un puissant microlithisme et une influence de la technique de travail tardenoisienne. On a également trouvé, en tant qu'outils : une meule calcaire, trois merlins (deux en granit et un calcaire), deux petits ciseaux dont on remarque un en granit noir, très bien poli et affûté, alêne en os, un fragment de charrue primitive, deux pilons de silex et dix frotteurs.

Relativement à la céramique nous signalons le pourcentage beaucoup plus grand de céramique grossière, recouverte de barbotine par rapport à la céramique fine, recouverte d'une couche polie, en général noire. En ce qui concerne la céramique fine, le répertoire des formes en est relativement réduit mais varient beaucoup les dimensions des vases en forme de troncs de cône superposés allant depuis les verres de 8 cm. de hauteur jusqu'aux écuelles hautes de 20 cm. Les formes les plus répandues quant aux vases de céramique fine sont les écuelles (y compris celles mentionnées plus haut) et les verres. Pour ce qui est du décor de la céramique fine, nous mentionnons sa relative simplicité — lignes faites de points, petits traits ou triangles incrustés à la pâte blanche — faisant presque totalement défaut la cannelure et le „pli". L'étude de la céramique peut faire voir l'origine de la culture de Hamangia, provenant du sud.

En ce qui concerne l'art plastique, on remarque une tête de statuette en argile, presqu'identique aux têtes des statues-couple de Cernavodă („Le penseur" et „La femme assise"). Cette découverte faite dans le contexte d'un habitat daté dans la phase ancienne de la culture Hamangia démontre autant l'ancienneté de ce genre de représentation plastique que son origine égéenne.

Nous signalons également la découverte d'un fragment de bracelet de spondylus gaederopus.

En analysant la totalité de ces découvertes, nous encadrons, du point de vue chronologique, cet habitat dans la phase ancienne de la culture Hamangia.

NOI DESCOPERIRI ÎN NECROPOLELE CALLATIENE

Partea I

ELENA BÂRLĂDEANU-ZAVATIN

În ultimii șapte ani (1973—1980), în zona extramuros a cetății Callatis, la limitele actualului oraș Mangalia au fost întreprinse lucrări de construcție de amploare care au prilejuit descoperiri arheologice importante. Excavațiile efectuate pe spații întinse au afectat în special necropolele callatiene ; de aceea, marea majoritate a descoperirilor arheologice din ultimii ani o constituie monumentele funerare. Astfel, ca urmare a săpăturilor de salvare inițiate în perimetrul șantierului naval de astăzi — malul sudic al lacului Mangalia — a fost documentată o necropolă din epoca greacă și elenistică[1] iar în zona de nord a orașului, cartierul Saturn, necropola de epocă romană timpurie[2].

În afara celor două necropole menționate, construirea unor obiective social-culturale cît și amenajările edilitare efectuate în diverse alte puncte ale Mangaliei au prilejuit descoperirea unor grupuri de morminte sau morminte singulare, în număr relativ mare, a căror datare cuprinde o vastă perioadă din secolul IV î.e.n. pînă în secolul VI e.n. Numărul mare de morminte, marea diversitate a inventarului conținut, impun prezentarea lor în două capitole :

Partea I : MORMINTE DE EPOCĂ GREACĂ ȘI ELENISTICĂ ;
Partea a II-a : MORMINTE DE EPOCĂ ROMANĂ TIMPURIE ȘI TÎRZIE.

Partea I

MORMINTE DE EPOCĂ GREACĂ ȘI ELENISTICĂ

Pentru corelarea descoperirilor recente cu altele anterioare și încadrarea lor în necropole deja cunoscute vom prezenta monumentele funerare grupate pe zone : de sud, vest și nord, după amplasamentul lor față de zidul de incintă callatian (fig. 1).

Zona de sud. În luna august 1974, în incinta actualului Liceu industrial al șantierului naval, la aproximativ 15 m nord de intrarea cantinei și la circa 200 m de mormintele apărute în anul 1961[3], au fost descoperite două morminte în cistă de piatră.

---

[1] C. Preda, El. Bârlădeanu, *Săpăturile arheologice de salvare din zona șantierului naval de la Mangalia (1974)*, în Pontica, XII, sub tipar.

[2] El. Bârlădeanu Zavatin, *În legătură cu o necropolă de epocă romană timpurie la Callatis*, în Pontica, X, 1977, p. 128—152.

[3] Vezi C. Preda, *Cîteva morminte din epoca elenistică de la Callatis*, în SCIV, 1, 1966, p. 137—146.

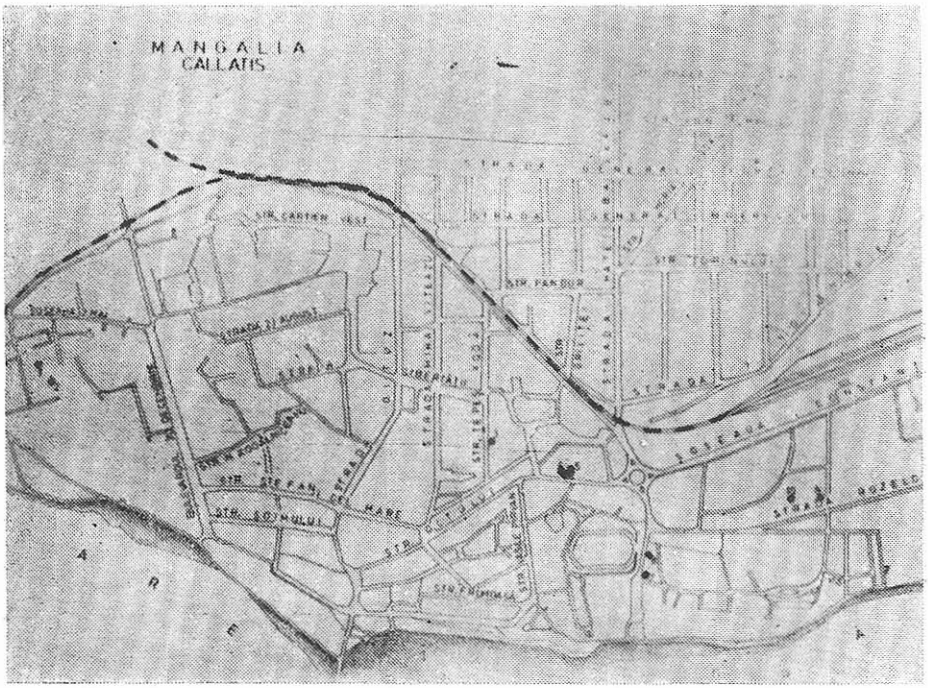

Fig. 1 — Harta descoperirilor arheologice

M_1 *incinerație* construit din dale de calcar, cîte una pe fiecare latură și trei lespezi mai late deasupra. Dim : L. 2,10 m, l. 0,75 m, ad. 0,90 m, orientat ENE-VSV. Arderea s-a făcut în exterior iar resturile incinerării au fost depuse în urnă, în cazul nostru, o hydrie ceramică. În urna găsită în colțul de SSV al mormîntului, pe lîngă oase calcinate, cenușă și cărbuni s-au mai găsit o mărgea tubulară și alte cinci rotunde din pastă de sticlă, trecute prin foc. Pămîntul din mijlocul cistei era amestecat cu resturi de la incinerare și fragmente ceramice din corpul unei amfore, un unguentar ceramic și un fragment dintr-o fibulă de bronz, toate cu urme de ardere. În colțul opus urnei, pe un obiect plat din tablă de bronz era așezat un unguentariu de mari dimensiuni. După inventar, mormîntul poate fi atribuit unei femei.

Inventarul. Hydrie, inv. 922, I. 0,40 m, d. max. 0,30 m, d. picior 0,12 m, d. gurii 0,11 m (Fig. 2). Este lucrată dintr-o pastă cu nisip și pietricele în compoziție, uniform arsă, de culoare roșie-maronie, acoperită la exterior cu un strat de vopsea albă. Acest strat, în bună parte corodat, a servit ca fond pentru un decor realizat cu vopsea roșie. Urme din această vopsea, aplicată sub forma unei benzi, se observă în curbura inferioară a piciorului sub formă de „S", pe cele două anse orizontale și pe mînerul vertical canelat. După puținele zone în care decorul s-a păstrat pe corpul vasului se pare că acesta avea forma unei ghirlande, mai coborîtă în zona de sub anse și realizată din mici patrulatere unite între ele asemeni verigilor unui lanț stilizat, alternate cu benzi înnodate sub formă de funde.

Fig. 2 — Hydrie ceramică utilizată ca urnă funerară

Decorul — redarea unui lanț care era destinat, ca bijuterie, corpului celui incinerat [4] — accentuează caracterul funerar al vasului [5].

După clasificarea E. Diehl, urna face parte din grupul al doilea al hydriilor de epocă elenistică, derivate din forma kalpidelor de la sfîrșitul secolului IV și începutul secolului III î.e.n. Această grupă se caracterizează prin aplicarea pe fondul alb al vasului a unui decor mono sau policrom [6]. Hydria de la Mangalia prezintă analogii cu exemplarul aflat la Paris în colecția Luvrului T 437, cu T 441 găsit în insulele Rhodos și cu T 449 cu locul descoperirii pe coasta de răsărit a Mării Mediterane, datate 300—240 î.e.n. [7].

Unguentar, inv. 926, Î. 0,162 m, d. max. 0,88 m (pl. I, 3), pastă fină roz-gălbuie, la suprafață angobă roșie-maronie, în parte corodată.

Unguentar, inv. 927, Î. 0,08 m, d. max. 0,042 m, pastă fină roz-cărămizie, cu urme de ardere secundară.

Cele două unguentarii se încadrează tipului III [8], datat în secolul IV-începutul secolului III î.e.n. și sînt bine cunoscute în aria cetăților vest-pontice : la

---

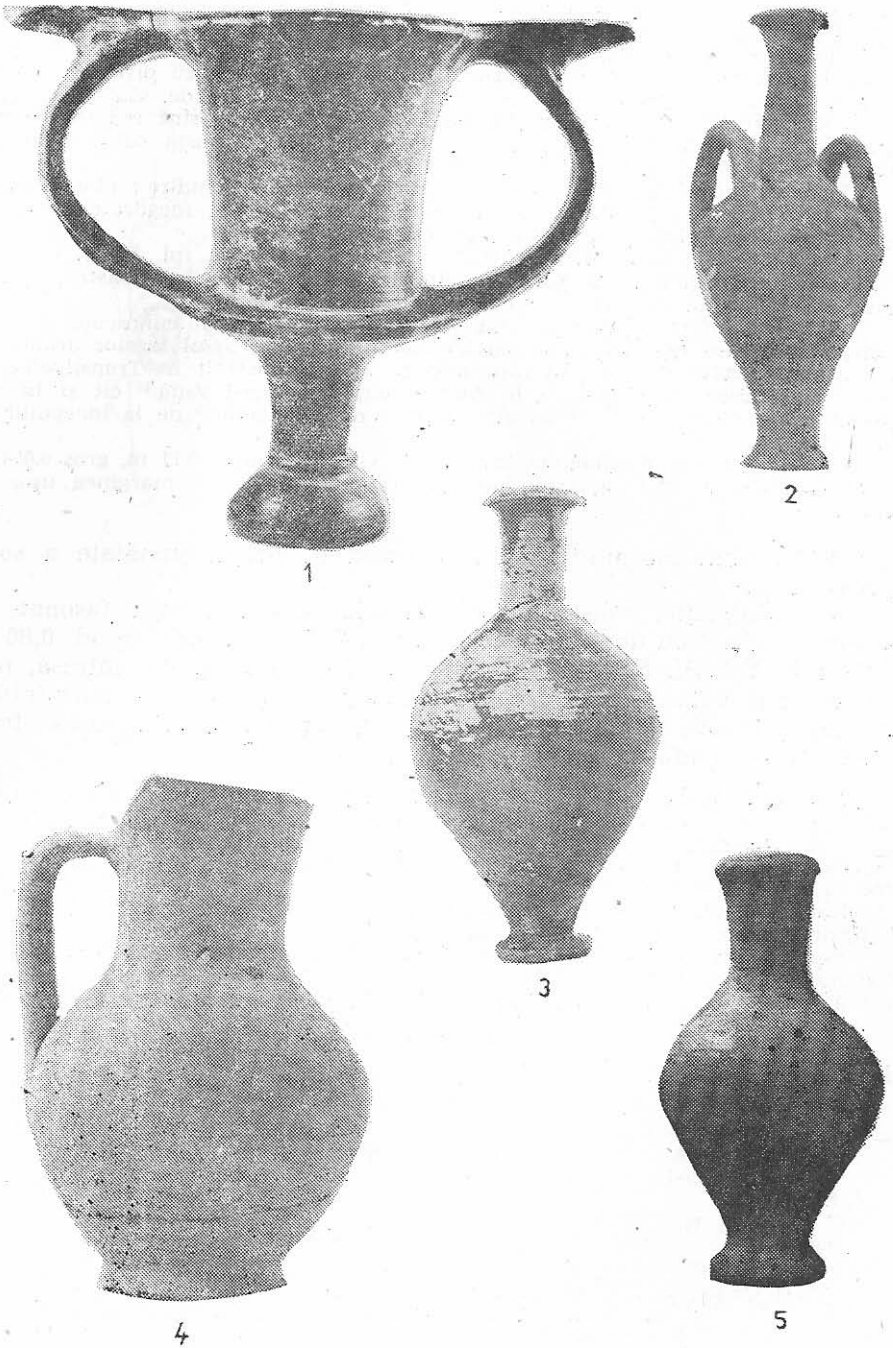
[4] Erika Diehl, *Die hydria, Formgeschichte und Verventung im Kult des Altertums*, Mainz, 1964, p. 163.

[5] Deși în necropolele din Tomis și Histria astfel de vase nu s-au semnalat încă, la Callatis este cunoscută descoperirea unei hydrii ceramice (vezi, Th. Sauciuc-Săveanu, *Dacia*, VII—VIII, 1937—1941, p. 278, fig. 42, 1) cît și a unui kalpis de bronz utilizat ca urnă funerară (El. Zavatin Coman, *Dacia*, N.S., 1972, p. 271—280, fig. 4, a).

[6] E. Diehl, *op. cit.*, p. 64, pl. 43, 4.

[7] Gunter Kopke, *Golddekorierte attische Schwarzfiniskeramik des vierten Jahrhunderts v. chr.*, în Athenische mitteilungen, 79, 1964, p. 36, nr. 88, pl. 24, fig. 1.

[8] *Hesperia*, XVII, 3, pl. XLVI, 3 și *Hesperia*, XX, 2, pl. 54 a.

Pl. I — Ceramică descoperită în morminte

Histria [9] și Tomis [10] ca și la Olbia și Kersones [11], ele apar în complexe funerare la sfîrșitul secolului IV și începutul secolului III.

Mărgea antropomorfă, inv. 923, L. 0,072 m, d. 0,023 m (pl. II [1], a și b), pastă de sticlă, cu urme de ardere secundară. Are forma tubulară, cu orificiul central circular. La cele două capete cîte un șir de șase perle alternînde, albe cu galbene, ornamentează marginile mărgelei. Pe fondul albastru închis sînt redate trei fețe umane, gen măști, diferit colorate, realizate în relief din pastă colorată albă și galbenă.

Perle de acest gen au cunoscut o largă arie de răspîndire ; mai apropiat, semnalăm o mărgea apărută la Olbia [12] și alta la Callatis [13], încadrate cronologic către sfîrșitul secolului IV și la începutul secolului III î.e.n.

Cinci mărgele, inv. 921, dm. 0,022 m, I. 0,008—0,012 m (pl. II, 2), pastă de sticlă, ardere secundară. Au forma rotund-inelară, colorate în albastru, galben, vernil și împodobite cu „ochi" de culoare albă sau galbenă.

Astfel de mărgele provenite din mediul vest-Latène sînt cunoscute încă din Latène-ul timpuriu (A) și răspîndirea lor continuă pe parcursul fazelor următoare, pe o arie deosebit de mare. În țara noastră le întîlnim atît în Transilvania, în mormintele celtice mai tîrzii de la Ațel-Bratei, Fîntînele-Livadă [14] cît și în aria vest-pontică la Tomis [15] și într-un alt mormînt din Mangalia [16] de la începutul secolului III î.e.n.

Obiect de bronz, fragmentar, inv. 924, L. 0,16 m, l. max. 0,11 m, gros 0,004 m. Lucrat din tablă de bronz, forma inițială dreptunghiulară, cu marginea ușor îngroșată.

În context, mormîntul se încadrează în prima jumătate a secolului III î.e.n.

M_2 înhumație, construit din dale de piatră, îngrijit fasonate în interior, acoperit cu două lespezi. Dim : L. 2,05 m, l. 0,75 m, ad. 0,80 m, orientat ENE-VSV. Schelet de adult, orientat V-E, poziție întinsă, mîinile pe lîngă corp, gamba dreaptă alunecată sub lespedea mormîntului deranjat probabil, de un seism. La cap un kantharos, spre mijloc, fragmente dintr-o amforă.

Inventar. Kantharos, inv. 928, I. 0,135 m, d. gurii 0,09 m, d. fund. 0,042 m (pl. III, 1), pastă fină, roz-cărămizie, firnis negru lucios, bandă de decor geometric sub buză, realizat prin aplicarea, peste fondul de firnis al vasului, a unor benzi subțiri de vopsea crem. Motivele decorului le formează patratele înscrise care alternează cu altele caroiate. Torți cu protome.

Kantharos-ul, produs „West Slop" timpuriu, datat ultimul sfert al secolului IV și primele decenii ale secolului III î.e.n. [17].

Amforă, fragmentară, inv. 1649, pastă roșie-cărămizie, angobă mai deschisă pe suprafața vasului. Proveniență thasiană. După piciorul cilindric cu buza ușor evazată, interior gol, pîlniform, datare largă secolul IV-secolul II î.e.n. [18].

Mormînt datat sfîrșitul secolului IV, primele decenii ale secolului III î.e.n.

---

[9] P. Alexandrescu, în *Histria*, II, p. 187, pl. 92, XXXIV, 9.

[10] M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, p. 122, fig. 78 a.

[11] M. Parovici-Pești can, *Necropolî Oblii elenisticescogo vremeni*, Kiev, 1974, p. 104, fig. 93.

[12] Elisabeth Haevernick, *Gesichtsperlen*, în Madrider Mitteilungen, 18, 1977, p. 161, 200—206.

[13] C. Preda, El. Bârlădeanu, *op. cit.*, sub tipar.

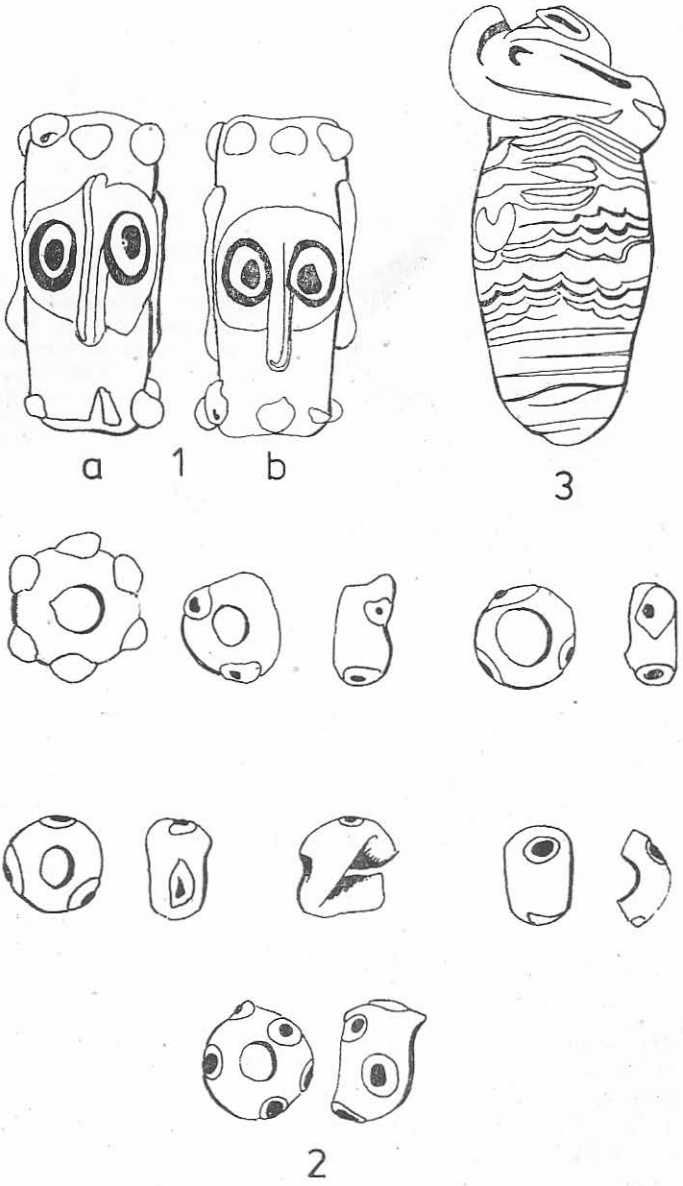
[14] I. H. Crișan, *SCIV*, 26, 1975, 1, p. 47.

[15] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 60, fig. 38, h și p. 70, fig. 44, f.

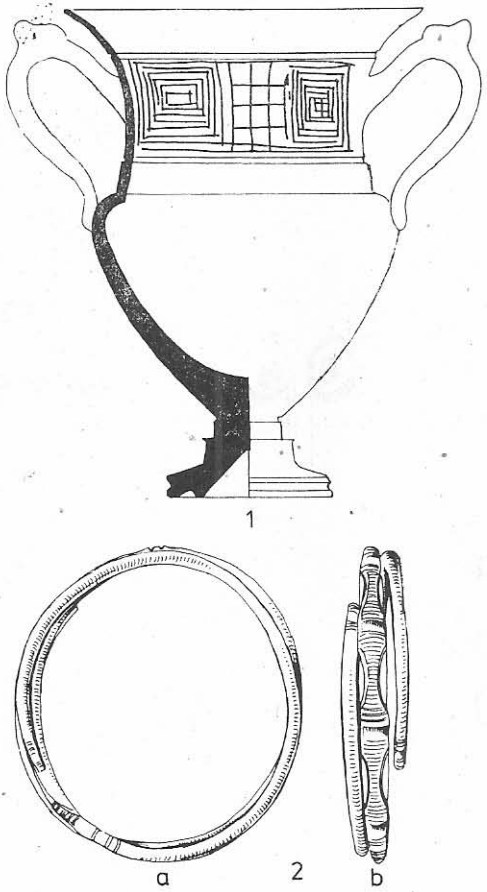
[16] Vezi M_{10}.

[17] G. Kopke, *op. cit.*, p. 54, nr. 313, fig. 6.

[18] I. B. Zeest, *Keramiceskaia tara Bospora*, Moscova, 1960, pl. 144, tabl. VIII 20 k, 20 g, 20 j, categoria amforelor thasiene biconice. Datare mai strînsă, pl. 145, tabl. IX, 21 a — sec. III î.e.n.

Pl. II — Obiecte din pastă de sticlă. 1 a şi b — mărgea antropomorfă ; 2 — mărgele împodobite cu „ochi" ; 3 — amforetă deformată prin ardere.

Pl. III — 1. Kantharos ; 2 a și b — Brățară de bronz

Din aceiași zonă, dintr-un mormînt distrus de constructor, provine un *kantharos*, inv. 999, I. 0,15 m, d. gurii 0,092 m, d. fund. 0,043 m (pl. I, 1) ; pastă fină, cărămizie, acoperită cu firnis negru fără luciu peste care, la exterior, s-a aplicat un strat fin de glazură aurie, în bună parte corodată. Piciorul tratat neglijent cu firnis negru și roșu.

În necropolele elenistice ale Olbiei, tipul acesta de vas este datat sfîrșit de secol IV, începutul secolului III î.e.n.[19] ca și la Histria[20]. Aceiași datare pentru exemplarul discutat.

ZONA de VEST. Pe str. Țepeș Vodă nr. 31, în curtea unui cetățean, cu ocazia amenajării unei gropi menajere, a apărut un mormînt dublu în cistă de calcar.

M_3 — *mormînt dublu* — un perete desparte construcția în două casete. Laturile scurte a fiecărei casete sînt lucrate din două blochete,

[19] M. Parovici-Peșican, *op. cit.*, p. 76—77, pl. 75, 6.
[20] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 187, pl. 92, XXXIV, 8.

cele lungi și peretele din mijloc, din cîte patru. Fiecare casetă a fost acoperită separat cu cîte două lespezi. L. 2,20 m, l. 2,46 m, Î. 0,93 m, adîncimea de la suprafața solului 2,40 m. Orientare E-V. Fundul mormîntului placat cu lespezi de piatră.

Caseta a. Înhumație. Dim. interioare 2,10 × 0,84 × 0,93 m. Scheletul unei femei, cu capul la vest, pe spate, mîinile pe lîngă corp. În partea dreaptă a capului o amforetă și gîtul altei amforete. În regiunea capului s-au găsit doi cercei, pe piept un colier iar pe falanga mîinii drepte un inel, toate de aur. În partea stîngă a corpului, în dreptul bazinului, au fost depuse o cutiuță de bronz în care se mai păstrau doi bulgărași de fard roz, o cutiuță asemănătoare fragmentară, un ac de bronz, iar pe bazin, o oglindă de bronz.

Inventar. Amforetă, inv. 126, I. 0,165 m, d. max. 0,07 m, d. fund. 0,03 m (pl. I, 2) ; pastă fină, cărămizie, angobă de o nuanță mai închisă. Buza vasului, muchiată oblic spre exterior a fost marcată cu vopsea brună. De umeri sînt prinse două tortițe supraînălțate, inelare.

Amforeta este un exemplar deocamdată unic în aria vest-pontică. Un vas asemănător este expus în Muzeul de istorie din Belgrad.

Fragment gît vas, inv. 127, I. 0,05 m, D. 0,018 m, pastă fină roz-cenușie acoperită cu firnis negru foarte corodat, formă cilindrică, lungă.

Oglindă de bronz, inv. 130, d. 0,082 m, patină brună. Are forma circulară, plată, înconjurată de o margine cu înălțimea de 0,002 m. Pe una din fețe este înscris un cerc cu diametrul de 0,02 m.

Tipuri similare de oglinzi au fost descoperite la Tomis [21], Apollonia [22] și la Callatis, atît în necropola principală a orașului cît și în cea sudică [23], fiind încadrate cronologic la sfîrșitul sec. IV-sec. III î.e.n.

Cutiuță de bronz (pixis), inv. 128, I. 0,25 m, d. 0,018 m (pl. IV, 1), patină brun-verzuie, în urma oxidării capacul și cutia fac corp comun. Are forma cilindrică, fundul cutiei și a capacului sînt plate.

Cutiuță de bronz fragmentară, inv. 129, I. 0,011 m, d. 0,018 m ; patină brun-verzuie. Fragmentul păstrat provine din corpul cilindric al cutiei.

Doi cercei de aur, inv. 10754, fiecare de 1,05 g (pl. IV, 2), cu una din extremități sub formă de cap de leu, coama fiind redată prin benzi de motive stilizate. Inelul de prindere, aflat în continuarea capului de animal decorativ, este rotund, lucrat din sîrmă de aur care se subțiază treptat.

Cercei similari sînt frecvent întîlniți în regiunile de sud ale lumii grecomacedonene [24] dar mai rar pe litoralul vestic al Mării Negre ; au fost descoperite doar cîte un exemplar la Varna [25] și Tomis [26], cele mai multe provin din mormintele callatiene [27], datați către sfîrșitul secolului IV și prima jumătate a secolului III î.e.n.

Colier de aur, inv. 20756, gr. 1,25 g (pl. IV, 3), lucrat din foiță de aur. Este compus din 39 segmente tubulare (0,006×0,001), goale în interior și două mărgele mici, rotunde, din pastă de sticlă albastră (d. 0,001 m).

Inel de aur, inv. 20755, gr. 1,25 g (pl. IV, 4), din tablă de aur, prevăzut cu chaton oval, plat, fără ornament.

Ac de bronz, inv. 131, L. 0,111 m (pl. IV, 5), cu tija lungă, ascuțit la un capăt, la celălalt terminat printr-un peduncul.

---

[21] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 60.

[22] Ianka Mladenova, în *Apollonia,* Sofia, 1963, p. 320, pl. 171, nr. 1100.

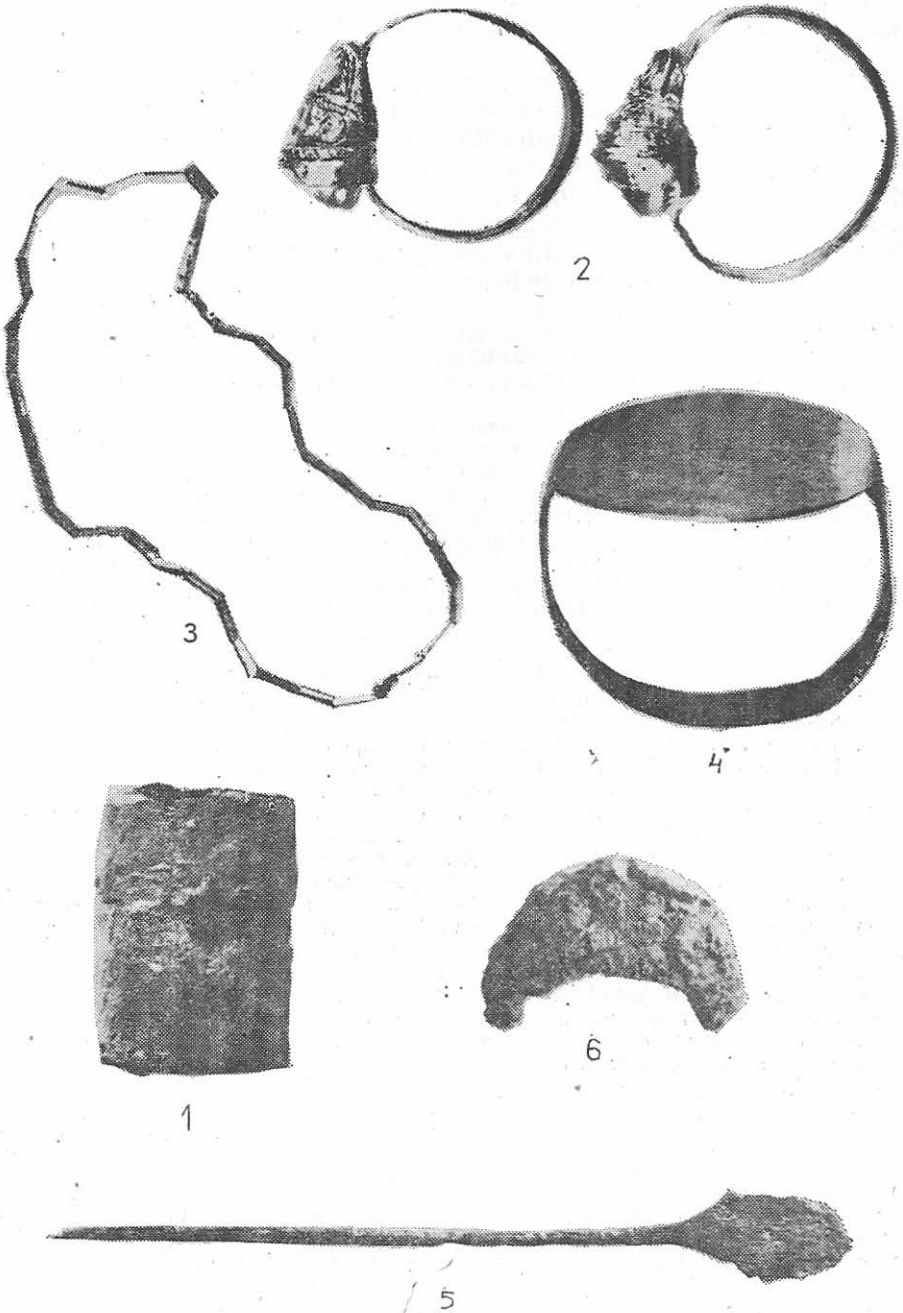
[23] Vezi, C. Preda, *op. cit.*, p. 139 ; C. Preda, El. Bârlădeanu, *op. cit.*, sub tipar, pl. V, 1. 2, 5.

[24] Henry S. Robinson, *Excavations at Corinth 1960,* în Hesperia, 1962, XXXI, 2, pl. 45, a.

[25] H. și K. Scorpil, *Moghilî,* Plovdiv, 1898, p. 145.

[26] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 44, fig. 32, j.

[27] C. Preda, *op. cit.*, p. 139—140, fig. 3, 1—2.

Pl. IV — 1. Cutiuță de bronz ; 2 — cercei de aur ; 3 — colier de aur ; 4 — inel de aur ; 5 — ac de bronz ; 6 — inel de fier fragmentar

Caseta b. Inhumație. Dim. interioare : 2,10 × 0,70 × 0,93 m. Schelet de bărbat, capul spre vest, întins pe spate, mîinile aduse ușor spre bazin. În dreptul falangelor mîinii stîngi un inel de fier, la șold strigiliu de fier.

Inventar. Inel de fier fragmentar, inv. 132, (pl. IV, 6), d. 0,028 m, foarte corodat. Se păstrează chaton-ul masiv al inelului.

La Callatis, în morminte de bărbați, apar frecvent în această perioadă inele de fier [28].

Strigiliu de fier, fragmentar, inv. 133, L. 0,27 m, l. 0,037 m, corodat, tip clasic — mîner drept, pe spate cu limbă, corp albiat și vîrf rotunjit.

Strigiile se întîlnesc destul de des în necropolele orașelor vest-pontice [29] iar la Callatis atît în mormintele necropolei principale a orașului [30], în necropola din sudul lacului Mangalia cît și în alte morminte din teritoriul rural callatian [31]. Tipul de strigiliu este datat în general în a doua jumătate a secolului IV și prima jumătate a secolului III î.e.n.

Construcția funerară se poate încadra cronologic pe baza inventarului ceramic și a bijuteriilor, la sfîrșitul secolului IV și prima jumătate a secolului III î.e.n.

* * *

În zona de vest includem și alte morminte aparținînd necropolei mari a orașului, descoperite în luna martie 1973, cu ocazia excavării fundațiilor unei farmacii, morminte surprinse la circa 100 m sud-vest de platforma cu ruguri funerare [32].

M_4 incinerație. Groapă eliptică, protejată de țigle așezate în dublă pantă, cu latura de nord afectată de șanțul fundației. Dim : L. 2,23 m, l. max. păstrată 0,41 m, ad. 1,87 m, orientarea ENE-VSV. Fundul gropii era marcat de un puternic strat de arsură, care în partea de est atingea grosimea de 0,21 m. Incinerarea s-a făcut pe loc dar nu s-a putut surprinde șanțul de tiraj. Peste stratul de arsură, pămînt amestecat cu cenușă și cărbune ; oasele calcinate au fost grupate spre cele două extremități a mormîntului. În pachetul de oase dinspre est — mai mic cantitativ — s-au găsit cîteva fragmente dintr-un obiect de plumb. În lungul gropii, cu mînerul spre vest, era așezată o sabie de fier cu teacă, îndoită ritual.

Inventarul. Sabie de fier, inv. 21579, L. 1,12 m, l. 0,051 m, gr. 1,500 kg (pl. V, 1). Sabie slab conservată [33], forma alungită, cu două tăișuri delimitate de

[28] Vezi, C. Preda, El. Bârlădeanu, *op. cit.*

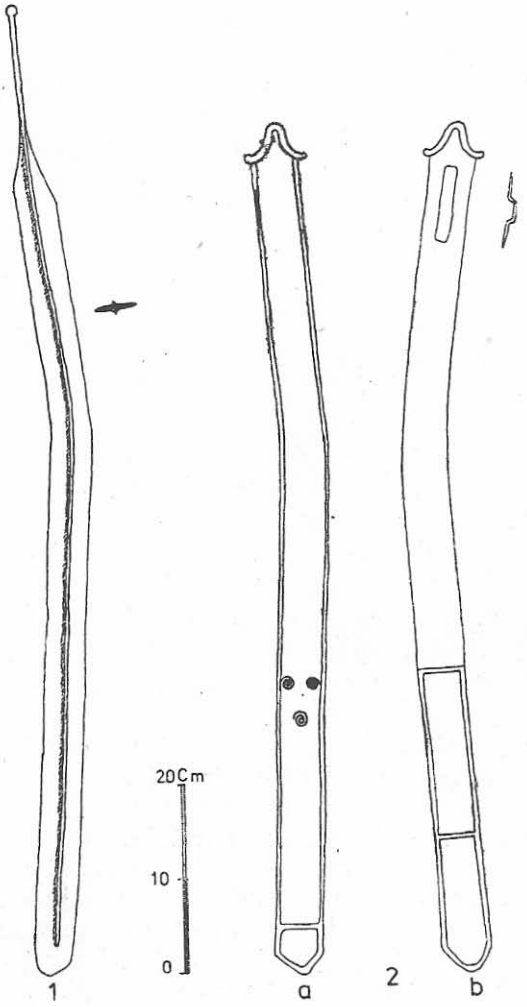
[29] Idem.

[30] C. Preda, *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 299, fig. 18 și N. Cheluță-Georgescu, *Pontica*, VII, p. 178—179.

[31] Material inedit provenit din morminte tumulare, aflat în colecția Muzeului de arheologie Mangalia.

[32] Săpătură de salvare întreprinsă împreună cu N. Cheluță-Georgescu.

[33] Atît sabia cît și teaca au suferit o ardere secundară, ceea ce a favorizat procesul de degradare. La descoperire, piesa a fost recuperată în mai multe bucăți. În laboratorul de restaurare s-a dovedit că obiectele respective erau transformate în totalitate în oxid de fier.

Pl. V — Sabie de fier. 1 — sabia ; 2 a și b — teaca

o nervură mediană conturată pe ambele fețe și pe mîner. Are vîrf rotunjit, mînerul lung, subțiat ușor spre capătul terminat cu un buton sferic.

Teaca de fier, inv. 21579, L. 0,97 m, l. 0,053 m, (pl. V, 2). slab conservată. Corpul tecii este confecționat din două plăci subțiri de fier, prinse între ele, pe lateral, cu ajutorul unei rame reliefate care continuă pînă în vîrful rotunjit al buterolei. Teaca are orificiul de introducere al spadei flancat de două rame aplicate sub formă de acoladă. Una din fețele tecii (pl. V, 2 b) este împărțită în casete prin două nervuri orizontale, obținute prin forjarea unei table de fier în două locuri, cu scopul practic de a prinde părțile componente ale tecii iar, la 0,05 m de orificiul de introducere al sabiei se găsește urechiușa de prindere, fixată vertical tot prin forjare. Pe fața opusă (pl. V, 2 a) teaca este ornamentată cu trei butoni executați din sîrmă de fier, aplicată în spirală și aranjați sub formă de triunghi.

Sabia își găsește analogii în grupa de descoperiri celtice din Oltenia prin exemplarele de la Băbeni-Olteț[34], Cornești-Balva[35], jud. Gorj, Dobroslăveni[36], Gruia[37], jud. Dolj și în special cu sabia descoperită la Padea[38], jud. Dolj. În Transilvania, vîrful de sabie de la Aiud și cel de la Ciumești[39] prezintă asemănări cu arma discutată. Tipologic, săbiile de la Padea, Aiud și Ciumești aparțin Latènului III (C-D Reinicke) și mai precis C_2-D_1 ; în cronologie absolută putem data sabia de la Mangalia în secolul II—I î.e.n.[40].

Obiect de plumb, fragmentar, cu urme de ardere secundară, neidentificabil.

Mormîntul datat, după sabie, secolele II—I î.e.n.

M_5 — *mormînt dublu* în cistă de piatră, lucrat din blocuri mari de calcar, cîte două pentru fiecare din laturile scurte ale casetelor ; laturile lungi, exterioare, cît și peretele din mijloc prevăzut cu fereastră de comunicare sînt lucrate din cîte patru blochete de calcar fasonate, tencuite în interior cu un amestec de var și nisip de mare. Caseta *a* era acoperită cu două lespezi, caseta *b*, cu trei. Dim : 2,60 × 2,30 × 1,20 m.

Caseta a — incinerație. Dim. interioare : 2,02 × 0,75 × 0,90 m ; orientare ENE-SSV, incinerare exterioară. În colțul de SSV al casetei s-a găsit urna funerară, o amforă cu capac, ce conținea oase calcinate și cenușă. Pămîntul din interiorul mormîntului era amestecat cu cărbuni și cenușă din care s-a recoltat o amforetă de sticlă deformată de foc și un anou de bronz.

Inventarul. Amforă cu capac, inv. 60, dim. amforă : I. 0,453 m, d. gurii 0,165 m, d. fund 0,155 m ; dim. capac : I. 0,18 m, d. max. 0,15 m (fig. 3), lucrate din pastă fină, cu nisip în compoziție, de culoare gălbui-cărămizie.

Amfora are corpul globular, picior înalt cu fund dublu profilat, atașat corpului amforei. Gîtul înalt, cilindric, se termină printr-o buză mult evazată, profilată, sub care sînt prinse două torți verticale, în secțiune, oval-dreptunghiulare. Partea superioară a vasului este acoperită neglijent cu firnis negru-cenușiu, fără luciu, iar zona inferioară cu vopsea roșie, culori care se întrepătrund formînd pe corpul amforei pete asemeni cozii de păun. Pe gît, ghirlandă pictată cu vopsea albă formată dintr-un șirag de puncte și, sub el, frunze stilizate.

Capacul, sub formă de clopot, se termină printr-un buton profilat, cu suprafața plană ; buza evazată a capacului intră perfect în profilaturile gurii amforei. Pe corp are mai multe caneluri, suprafața este tratată cu același firnis negru-cenușiu cu pete spre roșu și decorat pe mijloc cu o ghirlandă din vopsea albă compusă din linii, puncte, frunze stilizate.

Amfora este un exemplar unic pentru litoralul dobrogean al Mării Negre. O amforă policromă cu capac s-a descoperit la Olbia[41], considerată imitație locală a amforelor policrome de proveniență alexandrină și datată la sfîrșitul secolului IV și începutul secolului III î.e.n.

Amforetă, inv. 831, I. 0,11 m, d. max. 0,042 m (pl. II, 3), deformată de ardere. Lucrată din pastă de sticlă, fond albastru închis, cu striații orizontale albe și galbene. Inițial, formă ovoidală, gît scurt, buza evazată, prevăzută cu două tortițe[42].

Anou de bronz, inv. 64, d. 0,023 m, oxidat, formă inelară, rotund în secțiune.

---

[34] I. Nestor, *Raport act. MNA*, 1943 ; Nic. Plopșor, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 18.

[35] D. Popescu, în *SCIV*, 24, 1963, 2, p. 407—408.

[36] Nic. Plopșor, *op. cit.*, p. 24—25.

[37] V. Pârvan, în *Dacia*, I, 1924, p. 40, fig. 1—2 ; Nic. Plopșor, *op. cit.*, p. 26.

[38] Vl. Zirra, în *Dacia*, N.S., XV, 1972, p. 234.

[39] Vl. Zirra, *op. cit.*, p. 183, fig. 3/29 și p. 190, fig. 8/25.

[40] Datarea aparține lui Vlad Zirra (v. în *Les mouvement celtiques du Ve au Ier siècle avant notre ère*, p. 190).

[41] M. Parovici-Pești can, *op. cit.*, pl. 125, fig. 101, 2.

[42] Ca formă generală v. D. B. Harden, *Ancient Glass, I : Pre-roman* în The Archaeological Journal, vol. CXXV, Londra, 1969, p. 54, fig. 3.

Fig. 3 — Amforă policromă cu capac

Caseta b- înhumație. Dim. interioare : 2,05 × 0,85 × 0,90 m. Schelet de bărbat, bine conservat, întins pe spate, cu capul la NNE, mîinile aduse ușor spre bazin. Pe falanga mîinii drepte inel masiv de fier, la șold, strigiliu de fier.

Strigiliu de fier, inv. 832, fragmentar, oxidat. Tip clasic, cu largă răspîndire în necropolele callatiene [34].

Inel de fier, inv. 833, d. 0,03 m, oxidat, masiv, cu chaton, similar cu alte exemplare descoperite în morminte la Callatis [44].

Mormîntul dublu se încadrează cronologic la sfîrșitul secolului IV și prima parte a secolului III î.e.n.

M_6 — incinerație. La 5 m de M_5, în malul de est al fundației, la adîncimea de 2,20 m a apărut un mormînt de incinerație deranjat de excavator. Mormîntul era protejat de țigle, dispuse în dublă pantă, cîteva din ele sparte. Dedesubt groapă eliptică, pachet de oase cu cenușă și cărbuni, alături două vase fragmentare. Incinerație exterioară.

Inventar. Alabastron ceramic, inv. 1651, fragmentar, I. 0,125 m, D. max. 0,067 m, d. fund. 0,03 m, pastă fină, cărămizie, profil incomplet.

Gît unguentar, inv. 1652, I. 0,067 m, d. gurii 0,034 m ; gît lung, cilindric, buza evazată, pastă fină, cărămizie.

Tegulă, inv. 822, dim : 0,67 × 0,51 × 0,02 m, pastă roșie cu nisip în compoziție, la suprafață slip gălbui. Are forma dreptunghiulară, cu marginile lungi ridicate. Ștampilă dreptunghiulară (0,044×0,022 m), cu legenda dispusă pe trei rînduri, parțial conservată :

M .....
ΔH .....
A .....

Proveniență sinopeană [45].

Tegulă, inv. 823, dim. : 0,64×0,445×0,013 m ; pastă roșie cu nisip, slip roșu, ștampilă rotundă (d. 0,04 m), nelizibilă. Proveniență probabil sinopeană.

Tegulă fragmentară, inv. 824, dim. : 0,20×0,565×0,023 m ; pastă roșie cu nisip și pietricele, slip roșu. Ștampilă dreptunghiulară (0,03×0,023 m), cu litere mari, adînc incizate : *TH* ; origine necunoscută [46].

[43] Vezi nota 30.
[44] Vezi nota 28.
[45] E. M. Pridik, *Inventarnîi Katalog Kleim na amfornîh rucikah i gorlîșkah i na cerepițah Ermitajnogo Sobrania*, Petrograd, 1917, p. 128, nr. 17.
[46] Identic, V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, EA, 1957, p. 169, nr. 454.

Tegulă fragmentară, inv. 825, dim. : 0,38×0,31×0,021 m ; pastă gălbuie cu nisip, slip gălbui. Ştampilă dreptunghiulară (0,06×0,032 m), parţial păstrată, cu legenda dispusă pe trei rînduri :

[Πο]λύκτο̣(ος)
[ἀστ]υνόμο(υ)
[Ποσει]δώνιο(υ)

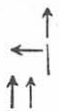

Simbol : capul Artemidei orientat spre stînga. Astinomul Πολύκτωρ aparţine grupei a III-a cronologice a lui Gracov[47] : 220—180 î.e.n. Producătorul Ποσειδώνιος este prezent în grupele I, II, III, V, VI, după aceeaşi clasificare. Pentru datarea exemplarului nostru ne oprim la grupa a III-a comună ambelor nume, datată de Grakov 220—180 î.e.n. şi, mai nou, de Brashinsky[48] : 270—220 î.e.n.

Remarcăm prezenţa pentru prima dată în zona vest-pontică a astinomului Πολύκτωρ.

Tegulă, inv. 826, dim. : 0,675×0,51×0,026 m ; pastă cărămizie cu nisip, slip gălbui. Ştampila dreptunghiulară (0,03×0,025 m) destul de bine conservată, provenienţă sinopeană, cu legenda pe trei rînduri :

Ἀριστοβούλο(υ)
ἀστυνό(μου)
Χαβρία

Simbol triplu plasat la dreapta legendei : capul lui Hermes cu petasos, orientat spre stînga, măciucă şi floare (balastion). Ştampila noastră îşi află analogie perfectă la E. M. Pridik[49]. Se încadrează cronologic la Grakov în grupa a II-a : 270—220 î.e.n., comună ambelor nume[50], iar după Brashinsky 320—270 î.e.n.[51]. Tipologic, prezenţa pe ştampila noastră a mai multor embleme de producător şi astinom, reprezintă, după Ţehmistrenko[52] a treia perioadă de evoluţie a ştampilelor sinopeene, căreia îi este raportată o mare parte din grupa a II-a cronologică a lui Grakov.

Datăm mormîntul în secolul III î.e.n.

* * *

Zona de nord. În curtea spitalului orăşănesc, cu ocazia practicării unui şanţ pentru o conductă de ape menajere, au fost surprinse două morminte. Primul, de înhumaţie, a apărut la adîncimea de 1,10 m şi la circa 30 m sud de intrarea spitalului. Al doilea, de incineraţie, la 43 m vest de primul, ambele fiind deranjate de săpători.

M_7 înhumaţie, construit din dale de calcar, cîte una pe fiecare latură şi acoperit cu două lespezi mai late. Dim. interioare : 1,92 × 0.74 × 0,85 m, orientat E-V. În interior scheletul, probabil al unui adolescent, era aşezat cu capul la est, întins pe spate, mîinile aduse uşor spre bazin. La picioare s-au găsit două căni şi o strachină, pe mîna stîngă o brăţară de bronz.

---

[47] B. N. Gracov, *Drevne-greceschie keramiceskie cleima s imenami astinomov*, Moscova, 1929, p. 133, nr. 23 — astinom ; p. 135, nr. 45 — ceramist.

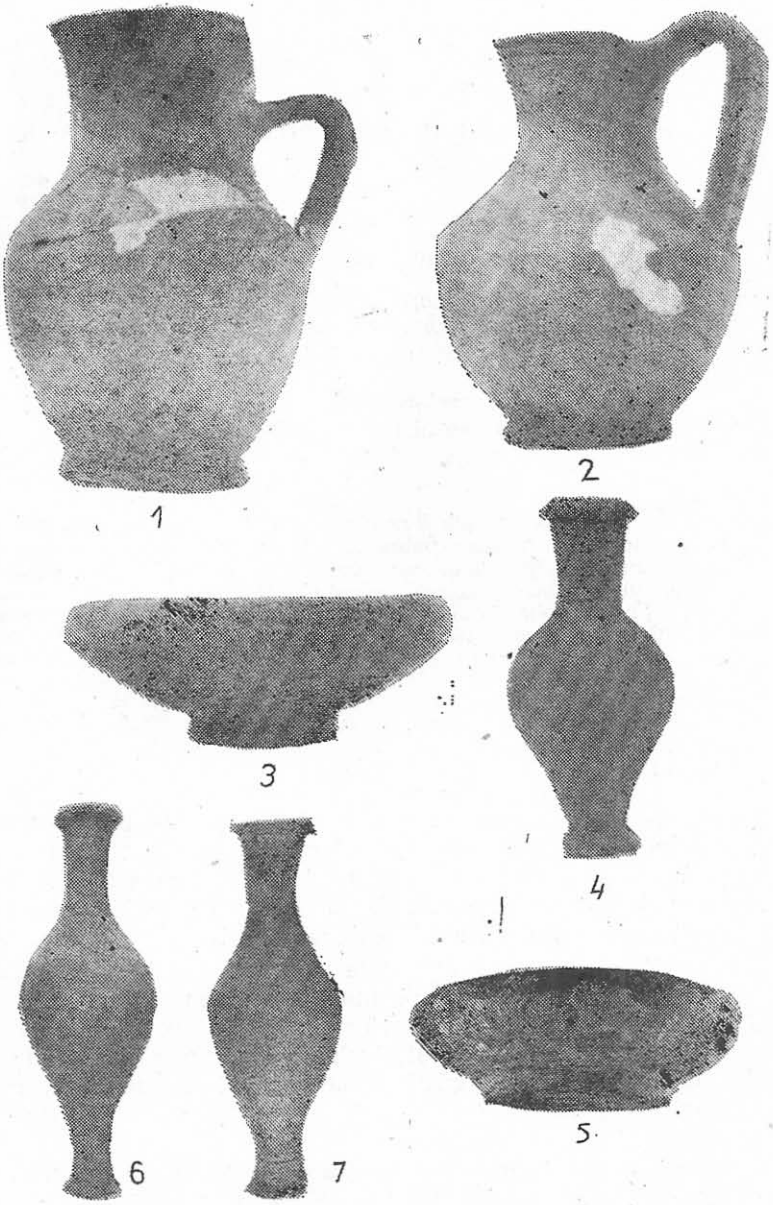
[48] I. B. Braşinski, *Economiceskie cviazi Sinopi IV—II v.v.do. n.e.è* în *Anticinîi gorod*, Moscva, 1963, p. 133.

[49] Vezi Pridik, *op. cit.*, p. 85, nr. 486.

[50] B. N. Gracov, *op. cit.*, p. 123, nr. 3 — astinom ; p. 129, nr. 50 — ceramist.

[51] I. B. Braşinski, *op. cit.*, p. 133.

[52] V. I. Ţehmistrenko, *C voprosu o periodizaţii sinopskih keramiceskih kleim*, în SA, 1, 1958, p. 68.

Pl. VI — Ceramică. 1—2 căni ; 3 — strachină ; 4, 6, 7 — unguentarii ; 5 — bol.

Inventarul. Cană, inv. 456, Î. 0,173 m, d. gurii : 0,085 m, d. fund 0,072 m (pl. VI, 1). pastă gălbui-cărămizie cu slip gălbui la exterior, în bună parte corodat.

Cană, inv. 457, Î. 0,133 m, d. gurii 0,061 m, d. fund. 0,055 m (pl. VI, 2), pastă cărămizie fără slip la exterior.

Aceste două tipuri de căni cu largă răspîndire în epoca elenistică la Histria [53] şi Tomis [54] se plasează cronologic către mijlocul secolului II î.e.n.

Strachină, inv. 468, Î. 0,063 m, d. max. 0,17 m (pl. VI, 3) ; pastă cărămizie, în exterior slip gălbui, în interior roşu, în unele locuri corodat.

Se cunosc exemplare similare în toate cetăţile de pe litoralul stîng al Mării Negre, datate la Olbia [55] şi Histria [56], de asemeni către mijlocul secolului II î.e.n.

Brăţară de bronz, plurispiralică (2½ ori), inv. 459, D. ext. 0,082 m, d. int. 0,071 m, d. max. în secţiune 0,01 m (pl. III, 2 a), patină brună. Este lucrată din tablă de bronz, sudată în interior, decorată în partea centrală cu ove şi haşuri (pl. III, 2 b).

Piesa în discuţie îşi găseşte analogii în mediul bastarnic ; un decor asemănător întîlnim pe o brăţară de bronz descoperită în M_4 de la Lukaşevska [57] şi, mai apropiat, cu un exemplar găsit în M_{68} din necropola de la Boroseşti [58], jud. Iaşi, necropolă datată în a doua jumătate a secolului II—a doua jumătate a secolului I î.e.n.

Pe baza inventarului ceramic datăm mormîntul la mijlocul şi în a doua parte a secolului II î.e.n.

M_8 *incineraţie* surprins în şanţul conductei, la adîncimea de 1,35 m ; cele două ţigle care îl protejau au fost sparte. Arderea pe loc în groapa sub formă de copaie, cu două scobituri la mijlocul laturilor, orientate E-V, arsă la roşu. Dim : 1,12 × 0,40 m. Pe fundul gropii resturi de oase calcinate, cenuşă, cărbuni iar în colţul de S-V un grupaj de farfurii şi boluri ceramice aşezate, după dimensiuni, unele peste altele avînd de-asupra un capac.

Inventar. Farfurie (phială), inv. 120, Î. 0,044 m, d. max. 0,20 m, d. fund 0,08 m (pl. VII, 1) ; fragmentară, profil complet, pastă roşie-cărămizie cu urme de ardere secundară.

Vasul prezintă acelaşi profil ca a unui exemplar descoperit la Olbia [59] şi altul la Histria [60], datate ultimul sfert al secolului IV î.e.n. ; lipsa firnisului şi a canelurii circulare pe buză indică o dată a fabricaţiei mai tîrzie, probabil prima jumătate a secolului III î.e.n.

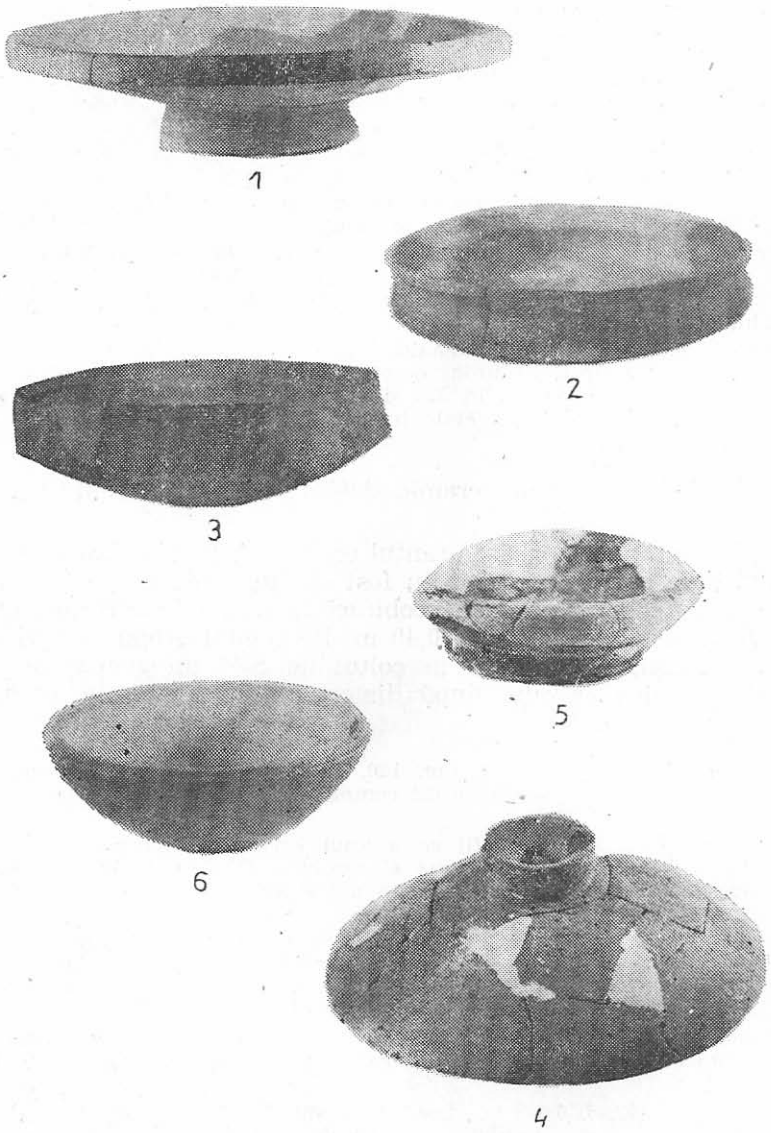
Strachină, inv. 121, Î. 0,05 m, d. max. 0,145 m (pl. VII, 2) ; fragmentară, profil complet, pastă roşie-cărămizie cu puternice urme de ardere secundară. Partea inferioară a corpului are forma discoidală fără nici-un marcaj al fundului, marginea uşor adusă spre interior iar buza cu profilatură interioară.

Strachină, inv. 122, Î. 0,05 m, d. max. 0,146 m (pl. VII, 3) ; fragmentară, profil complet, pastă cărămizie, firnis brun, corodat, la exterior. Ca formă, identică primului exemplar.

Capac, inv. 123, Î. 0,045 m, d. 0,132 m, (pl. VII, 4) ; fragmentar, profil complet ; aceeaşi pastă, arsă secundar, ca la vasele precedente. Forma discoidală centrată cu un buton cu umbo. Se potriveşte perfect în profilatura de susţinere a celor două străchini.

---

[53] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 196, pl. 98, XXXVII, 26.
[54] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 55, fig. 35, b.
[55] M. Parovici-Peşican, *op. cit.*, p. 87, fig. 82, 4.
[56] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 196, pl. 98, XXXVII, 25.
[57] G. B. Feodorov, *Kratchie soobşcenia*, Moscova, nr. 68, 1957, p. 51—62.
[58] Material inedit. Informaţiile le deţinem de la M. Babeş, căruia îi mulţumim.
[59] M. Parovici-Peşican, *op. cit.*, p. 90, fig. 82, 10.
[60] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 178, pl. 90, II, 3.

Pl. VII — Ceramică. 1 — phială ; 2 şi 3 — străchini cu fund discoidal ; 4 — capac ; 5 şi 6 — boluri.

Vase identice celor două străchini şi capacului au fost descoperite la Callatis în monumentul funerar de la „2 Mai" [61] ; ceramica aparţine sfîrşitului secolului IV şi primei părţi a secolului III î.e.n.

Bol mic atic, inv. 124, Î. 0,023 m, d. 0,08 m (pl. VII, 5), fragmentar, profil complet ; pastă fină, gălbui-cărămizie acoperită cu firnis negru metalic, cu excepţia tălpii piciorului şi a canelurii circulare de pe exteriorul vascei (la joncţiunea cu piciorul). În interior, decor imprimat.

[61] C. Preda, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 162—165, fig. 5/7, 10—12 şi fig. 6, 1 şi 4

Astfel de boluri sînt cunoscute la Apollonia, Histria[62], Callatis[63], încadrate cronologic la mijlocul sau în al treilea sfert al secolului IV î.e.n.

Bol miniatural, inv. 125, Î. 0,03 m, d. 0,082 m (pl. VII, 6), fragmentar, profil complet ; pastă fină, gălbui-cărămizie, tratat cu firnis negru metalic. Vasul este semisferic, un mic fund cu umbo fiind realizat prin incizarea unei caneluri circulare (d. 0,02 m) ; o altă canelură exterioară subțiază buza bolului.

Din cauza arderii secundare care a deteriorat angoba majorității vaselor recurgem la o datare mai largă a mormîntului : al treilea sfert al secolului IV — prima jumătate a secolului III î.e.n.

La aproximativ 1 km nord de zidul de incintă descoperit al cetății, pe str. Rozelor colț cu str. I. Creangă, în fundația actualului bloc C_3 a apărut un mormînt în cistă.

M_9 înhumație, construit din dale de calcar, cîte una pe fiecare latură și alte două lespezi de-asupra. Dim : 2,03 × 0,75 × 1 m, adîncimea de 1,20 m de la nivelul șoselei, orientat E-V. Schelet slab conservat, craniul la est, întins pe spate, mîinile pe lîngă corp. Maxilar cu urme de oxid de cupru ; moneda nu s-a păstrat datorită umezelii. Din regiunea gîtului s-au colectat mici fragmente de sîrmuliță de cupru, două perle de ceramică aurită, resturi de foiță aurită, friabile. În dreapta scheletului, puțin mai jos de umăr, s-a găsit un unguentar ceramic miniatural ; între brațul drept și cutia toracică ca și între brațul stîng și piept au apărut cîte-o statuetă de terracota, pe piept altele două. În partea stîngă, lîngă falangele mîinii, inel de fier, la șold, strigiliu. Mormîntul pare a fi aparținut unui adolescent.

Inventar. Unguentar, inv. 968, Î. 0,065 m, d. max. 0,038 m, (pl. VI, 4). pastă gălbui-cărămizie.

Unguentarii cu această formă sînt întîlnite frecvent la Callatis și în necropolele celorlalte cetăți grecești[64] — Histria, Tomis, Apollonia — cu limitele cronologice fixate între a doua jumătate a secolului IV și începutul secolului III î.e.n.

Statuetă, inv. 1033, I. 0,135 m, l. 0,046 m (pl. VIII, 1 a și b) întregit, pastă fină cărămizie fără urme de vopsea. Reprezintă un personaj feminin, drapat în hymation, în picioare pe un soclu. Trăsăturile feței sînt mici, părul pieptănat în bucle îi cade pînă la umeri fiind acoperit pe creștet de un văl prins de o margine reliefată. Corpul este redat într-o atitudine de repaos — piciorul stîng în față, cel drept puțin mai în spate. Mîna dreaptă, ridicată din cot, îndepărtează de la gît hymationul, mîna stîngă, lăsată pe lîngă corp, susține faldurile vestmîntului. La spate, decupaj dreptunghiular (0,05×0,02 m). Piesa este slab finisată, spatele netezit neglijent.

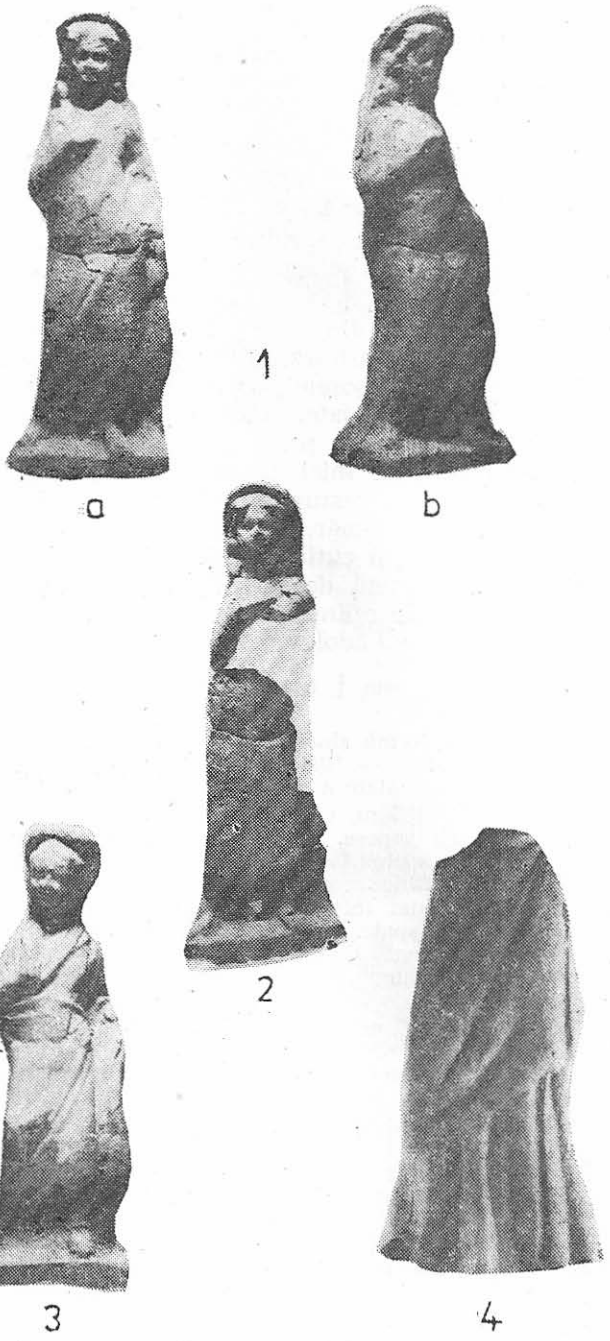
Statuetă, inv. 1055, I. 0,135 m, l. 0,046 m (pl. VIII, 2), întregită, fața și mîna dreaptă deteriorate ; pastă fină cărămizie, urme de vopsea roșie în partea de jos a vestmîntului. Redă același personaj feminin ; la spate lipsește decupajul de evaporare. Finisaj slab.

Cele două figurine au fost realizate cu același tipar, confecționat probabil de un meșter callatian.

Statuetă, inv. 1004, Î. 0,125 m, l. 0,033 m (pl. VIII, 3), întregită, pastă fină roz-cărămizie. Se păstrează pe fața figurinei urme de vopsea roz și roșie, în cutele vestmintelor vopsea albă. Piciorul drept este vopsit în roz iar pe soclu au rămas urme de vopsea gri-bleu. Statueta redă o femeie tînără, cu fața rotundă, trăsături mici, părul strîns sub o diademă-colac. Poziția corpului identică cu cea a figurinelor precedente, finisajul este însă mai îngrijit.

---

[62] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 180, pl. 90, XXI, 4.
[63] C. Preda, în *Dacia*, N.S., V, 1961, fig. 3, 7.
[64] C. Preda, El. Bârlădeanu, *op. cit.*, nota 4, 5, 6 și 7.

Pl. VIII — Statuete de teracota.

Figurina este similară cu o altă statuetă descoperită la Callatis [65] și cu altele din Chersones, Olbia [66].

Statuetă fragmentară, inv. 1066, Î. 0,107 m, l. 0,057 m (pl. VIII, 4), pastă fină roșie, fără urme de vopsea. Se păstrează partea inferioară a unei figurine ce redă o femeie drapată în chiton și hymation, în picioare, poziție de repaos sugerată de piciorul drept ușor flexat.

La Olbia [67] o figurină asemănătoare este datată în secolul III î.e.n., la Callatis însă, pentru statuetele ce reprezintă personaje feminine drapate în chiton și hymation, datarea cuprinde și secolul IV î.e.n. [68].

Inel de fier, inv. 1007, d. 0,026 m, fragmentar, puternic oxidat. Se păstrează doar partea cu chaton oval al inelului [69].

Strigiliu de fier, fragmentar, profil incomplet, oxidat, tip clasic [70].

Mormîntul se încadrează cronologic cu ajutorul unguentarului în a doua parte a secolului IV — prima jumătate a secolului III î.e.n.

În luna iunie 1978, într-un șanț de canalizare săpat în spatele blocului de pe str. Rozelor, la o distanță de circa 150 m sud de M_9 a fost distrus de săpători un mormînt — probabil de incinerație — din care nu ne-a parvenit decît inventarul sau o parte din el.

M_{10}. *Inventar. Bol*, inv. 1624, Î. 0,028 m, d. max. 0,085 m, d. f. 0,048 m, (pl. VI, 5), pastă fină maroniu-cărămizie, angobă roșie-brună în interior și pe buza vasului, gălbuie în exterior.

Unguentar fusiform, inv. 1625, Î. 0,138 m, d. max. 0,05 m, d. f. 0,021 m (pl. VI, 6), pastă maroniu-cărămizie, angobă roșie-brună, cercuri de angobă brună, abia vizibile, pe gît. Urme de ardere secundară.

Unguentar fusiform, inv. 1626, Î. 0,098 m, d. max. 0,035 m, d. f. 0,018 m (pl. VI, 7), pastă maroniu-cărămizie, angobă brună.

Unguentariile fusiforme fac parte din categoria ceramicii răsăritene [71]; se datează la Olbia în a doua jumătate a secolului III-începutul secolului II î.e.n. [72], la Tomis [73] la începutul și în întreg secolul II î.e.n. iar un exemplar descoperit la Callatis, la începutul epocii elenistice [74].

Colier, inv. 1012, din care s-au găsit 40 de mărgele de diferite forme și dimensiuni (pl. IX).

a) *Mărgea antropomorfă* (gesichtsperle), spartă în partea superioară, de asemeni nasul. Î. 0,032 m, l. 0,02 m (pl. IX) ; pastă de sticlă de culoare bleumarin. Fața este realizată prin aplicarea unui strat de sticlă galben-lămîi. Din aceiași pastă, în relief, nasul, gura și urechile. Ochii s-au obținut prin trasarea unui cerc alb pe fondul albastru al mărgelei. Barba bleumarin, cu striuri. În spatele măștii este practicat un orificiu vertical.

Un exemplar similar s-a descoperit la Olbia, datat larg sec. V—II î.e.n. [75].

b) *opt mărgele*, pastă de sticlă, dim. : 0,008×0,012 m ; au forma rotund-inelară, colorate în alb, galben, bleumarin și împodobite cu „ochi" de culoare alb, bleu, maron și albastru.

---

[65] V. Canarache, *Măști și figurine Tanagra din atelierele de la Callatis-Mangalia*, M.A.C., 1969, p. 131, nr. 179.

[66] E. I. Levi, *Terracotî severnogo pricernomoria*, în *Arheologhia S.S.S.R.*, 1—11, 1970, p. 47, pl. 24.

[67] E. I. Levi, *op. cit.*, p. 47, pl. 24/5.

[68] N. Cheluță-Georgescu, *Pontica*, 7, 1974, p. 186, fig. 7, 6.

[69] Vezi nota 28.

[70] Vezi nota 29, 30, 31.

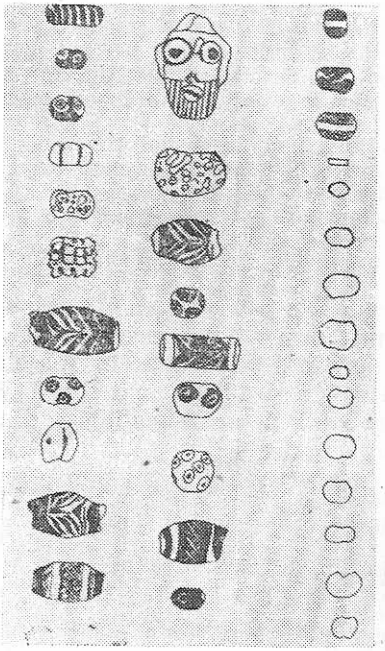
[71] H. A. Thompson, *Two Centuries of Hellenistic Pottery*, în *The American Excavations in the Athenian Agora*, p. 368, fig. 52, C_{76} cu baza de datare în a doua jumătate a secolului III î.e.n.

[72] M. Parovici-Pești can, *op. cit.*, p. 110, tip. IV, fig. 95, 1—4.

[73] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 62.

[74] C. Preda, N. Georgescu, *op. cit.*, p. 58, pl. V, 7.

[75] E. Haevernick, *op. cit.*, p. 212, pl. 5, nr. 534.

Pl. IX — Colier cu mărgele din pastă de sticlă.

Mărgele asemănătoare s-au descoperit pe o arie întinsă [76]; la Tomis sînt cunoscute în morminte datate între sec. IV—II î.e.n., la Callatis în prima jumătate a sec. III î.e.n. [77].

c) *şase mărgele* bitronconice, dim.: 0,024×0,015 m (pl. IX), pastă culoare bleumarin. Trei dintre ele sînt ornamentate cu striaţii verzi şi galbene, celelalte au în zona centrală haşuri albe iar spre capete benzi de culoare maron şi albă. La Tomis, astfel de mărgele au apărut în morminte de sec. III—II î.e.n. [78].

d) *două mărgele* cilindrice din pastă bleumarin, prima (0,023×0,011 m), ornamentată cu striaţii verzi la capete cu cîte-o bandă galbenă, cealaltă (0,018×0,007 m) spiralată cu alb.

e) *nouă mărgele* rotund-inelare (dim.: 0,008×0,01 m) din pastă de sticlă albă, mată, nedecorate.

f) *două mărgele* rotund-inelare (dim.: 0,014Q0,02 m), pastă bleumarin cu picouri inegale albe şi galbene.

g) *două mărgele* pastilate (dim.: 0,01×0,012) cu cîte-o nervură verticală pe ambele feţe, una din pastă albastră, alta verde.

h) *cinci mărgele* dintre care trei mici, cilindrice, una rotundă, alta secţionată de patru incizii verticale care-i dau aspectul unei flori, sînt lucrate din aceiaşi pastă albastră.

j) *două mărgele* rotunde, mici (dim.: 0,004×0,005 m) din pastă transparentă.

k) *două mărgele* bitronconice (dim.: 0,005×0,004 m), pastă galben-roşietică.

l) *una mărgică* rotundă (dim.: 0,012×0,013), faianţă egipteană. Pe corp sînt trasate caneluri verticale şi orizontale.

Monedă

Callatis autonomă
A.E. ? 1,66 g, 14 mm, Pick, 234—247
Av. Capul Atenei cu coif spre dreapta
Rv. Spic,]K]AA[AA] şi măciucă ?

[77] Vezi M_1.
[78] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 86, fig. 52 d.

Monedă scitică

A.E. ? 8,42 g, 25 mm, V. Canarache, SCIV, I, 1950, p. 244—245 ; 247—248. Av. Capetele acolate ale Dioscurilor spre dreapta ; inst. o contramarcă, reprezentînd un cap uman spre dr., ușor schematizat.

Rv. Ilizibil.

Obiect de bronz (aplică) inv. 1627, dim. 0,035×0,033 m, patină brună. Are forma circulară neregulată, cu un știft central.

Anou de bronz, inv. 1628, d. ext. : 0,03 m, patină brună, lucrat din sîrmă groasă de bronz, forma circular-inelară.

Mormîntul poate fi încadrat cronologic pe baza unguentarelor fusiforme și a monedelor în a doua jumătate a secolului III — secolul II î.e.n.

*

Cu tot numărul mare de descoperiri arheologice efectuate de la începutul secolului și pînă în prezent în necropolele cetății Callatis, cu excepția cimitirului de epocă romană tîrzie cercetat sistematic [79] și a unei părți din necropola principală a orașului [80], restul monumentelor funerare apărute se datorează unor săpături de salvare și descoperiri ocazionale, ariile necropolelor fiind departe de a fi epuizate. De aceea, fiecare apariție a unor grupuri sau morminte izolate reprezintă un pas înainte în cunoașterea caracterului sau a particularităților acestor necropole, o confirmare, în cele mai multe cazuri, a limitelor deja cunoscute sau, din contra, o extindere a lor. Publicarea unui număr mare de morminte callatiene aparținînd perioadei de care ne ocupăm, permite ca în stadiul actual al cercetării, noile descoperiri, deși izolate, să poată fi încadrate unor necropole deja cunoscute sau să fie corelate cu alte descoperiri anterioare.

Astfel, mormintele din zona de sud situate în perimetrul unor construcții funerare cunoscute [81], datate în aceiași perioadă — sfîrșitul secolului IV și prima jumătate a secolului III î.e.n. documentează existența înmormîntărilor, poate chiar a unei necropole și în partea de sud a cetății, situată la o distanță destul de mare de zidul clasic al orașului. În această fază timpurie distanța dintre morminte este mare, fenomen caracteristic și pentru necropola învecinată de pe malul sudic al lacului Mangalia.

Mormîntul dublu de înhumație (M_3), aflat la vest ca și cele din zona de nord (M_7—M_{10}), întăresc supoziția disiminării mormintelor de la sfîrșitul perioadei grecești și începutul elenisticului, în cele trei direcții de uscat posibile.

Nucleul funerar principal pentru aceiași perioadă pare să rămînă necropola aflată în imediata apropiere a zidului de nord-vest unde înmormîntările sînt mai dese, fapt reconfirmat de distanța mai mică dintre mormintele M_4, M_5, M_6, incluse în zona de vest.

Este posibil deci, ca în faza de dezvoltare maximă cunoscută la Callatis în secolul IV și la începutul perioadei elenistice să nu fi existat

[79] C. Preda, *Callatis — necropola romano-bizantină*, Buc., 1980.
[80] Vezi nota 30.
[81] Vezi nota 3.

o arie obligatorie de practicare a riturilor funerare, fiecare grup social sau, poate la început, gintă, să fi ales locul de înmormîntare a celor decedați după criterii pe care încă nu le putem preciza. Nu se poate vorbi de o tradiție în acest sens decît pentru nucleul format în partea de nord-vest unde, firesc, construcțiile funerare sînt mai aglomerate, favorizate desigur de vecinătatea acropolei și de poarta de vest a cetății.

La Callatis, în ceea ce privește tipurile constructive, remarcăm ca predominante înmormîntările în cutie din lespezi sau blochete de calcar care adăpostesc fie scheletul celui înhumat, fie resturile cremate.

Recentele descoperiri, atît morminte de incinerație (M_1, M_4, M_6, M_8, M_{10}) cît și de înhumație (M_2, M_3, M_7, M_9) confirmă încă odată practicarea biritualității la Callatis, un exemplu edificator în acest sens fiind M_5 — mormînt dublu în cistă de piatră cu fereastră practicată în peretele comun celor două casete — care ilustrează clar o legătură mai mult decît cronologică între cel înhumat și resturile incinerate depuse în amforă.

Mormintele de înhumație prezintă aceleași caracteristici surprinse și în cercetările anterioare : poziția scheletului întinsă, mîinile pe lîngă corp, orientări aproape similare ; o trăsătură subliniată în numeroase rînduri și evidențiată de mormintele duble descoperite : lăcașurile funerare ale femeilor au un inventar mai bogat, a bărbaților majoritatea conțin doar strigiliu și eventual, un inel de fier, excepție fac M_7 și M_9 care sînt artibuite însă unor adolescenți.

În cazul mormintelor de incinerație, în prima parte a epocii elenistice se întîlnesc frecvent depuneri în urne (M_1, M_5, a). Abia din a doua jumătate a secolului III î.e.n. resturile incinerației rămîn protejate doar de construcția funerară. Ritul de incinerație se diversifică, în locul rugurilor funerare colective [82] sau, paralel cu utilizarea acestora, apar și morminte cu arderea pe loc (M_4, M_8, poate și M_{10}) dar unele din acestea, prin inventarul conținut, par să indice elemente etnice diferite de populația callatiană.

Inventarul grupului de morminte prezentat este bogat și variat, de aceea nu vom evidenția decît unele piese mai importante sau mai rar folosite în ritualurile funerare.

Din seria ceramicii se impun în mod deosebit atenției atît unele vase de import cum ar fi hydria (fig. 2) și amfora policromă cu capac (fig. 3), utilizate ca urne funerare, de asemeni kantharos-urile (pl. I, 1 și pl. III, 1) și amforeta cu două torți (pl. I, 2) din mormintele de înhumație cît și străchinile cu fund discoidal și capac (pl. VII, 2, 3, 4) descoperite deocamdată doar la Callatis [83] care, datorită formei, par destinate special adăpostirii ofrandelor.

Cu excepția mormîntului de incinerație M_8, toate celelalte morminte conțin în inventar obiecte de metal. S-au găsit atît strigilii și inele de fier (M_6b, M_5b), oglindă, cuțiuțe, ace de bronz (M_3a) întîlnite frecvent la înmormîntările din această perioadă, bijuterii de aur (pl. IV, 2, 3, 4) specifice lumii greco-macedonene dar și piese cu un caracter insolit.

---

[82] C. Preda, *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 295, fig. 15/2 și C. Preda, El. Bârlădeanu, *op. cit.*, sub tipar.

[83] Vezi nota 61.

Printre acestea, un loc aparte îl ocupă brățara de bronz plurispiralică (pl. 3, 2) găsită în M_7, de proveniență bastarnică, a cărei prezență într-un mormînt din necropola callatiană, datat la mijlocul și în a doua parte a secolului II î.e.n., ar putea fi eventual pusă în legătură cu trecerile spre sud și înapoi, de-a lungul litoralului, în direcția Macedoniei, a unor contingente de bastarni de la gurile Dunării, chemați ca mercenari în războaiele purtate împotriva expansiunii romane [84] și, mai exact, cu evenimentele din anul 148 care au dus la transformarea Macedoniei în provincie romană.

Foarte rar întîlnite în necropolele elenistice sînt armele. La Callatis, în afara cîtorva lame de cuțit [85] și a unui vîrf de suliță [86] datate în ultimile decenii ale secolului IV și prima jumătate a secolului III î.e.n. nu se cunosc alte obiecte care s-ar putea include acestei categorii. Descoperirea unei săbii celtice cu teacă în M_4 este de o excepțională importanță. Ea se adaugă seriei de descoperiri celtice, relativ puține [87], de pe litoralul occidental al Mării Negre care scot în evidență unele legături dintre coloniile grecești și celți. In Dobrogea, avînd în vedere cantitatea mică de material celtic care a fost introdusă poate prin comerț sau vehiculată de indivizi izolați, nu se poate vorbi de o pătrundere celtică. Cu toate acestea, ni se pare puțin forțat să considerăm că prezența sabiei poate fi pusă pe seama comerțului între celții — buni metalurgiști și negustori și callatieni. Mai degrabă mormîntul de incinerație cu sabia îndoită ritual pare să aparțină unui element de origine celtică, poate mercenar, și în acest caz, cu titlu de ipoteză, nu este exclusă, măcar pentru un răstimp destul de scurt, prezența unui grup celtic la Callatis unde, angajarea lor ar putea fi pusă pe seama crizei generale prin care trece cetatea alături de celelalte orașe vest-pontice.

Surprinderea unor elemente materiale și de ritual improprii populației autohtone callatiene reprezintă dovada existenței unor elemente alogene la Callatis în epoca elenistică.

NOUVELLES DÉCOUVERTES DANS LES NÉCROPOLES CALLATIENNES. Ière PARTIE — TOMBES D'ÉPOQUE GRECQUE ET HELLÉNISTIQUE

(Résumé)

Entre 1973—1980, dans la zone „extra muros" de la cité de Callatis, à la suite de travaux de constructions et d'aménagements édilitaires, on a découvert un grand nombre de tombeaux. Les données fournies par les tombeaux que nous présentons, corroborées avec les découvertes antérieures, permettent de connaître plus profondément le caractère ou les particularités de certaines nécropoles et constituent, pour la plupart des cas, une confirmation des superficies déjà connues ou, par contre, une extension de celles-là. Par exemple, les tombes apparues dans la zone de sud (M_1 et M_2) situées dans le périmètre des découvertes antérieures

[84] D. M. Pippidi, *D.I.D.*, vol. I, p. 232.
[85] C. Preda, El. Bârlădeanu, *op. cit.*, pl. V, 3.
[86] Material inedit aflat în colecția Muzeului de arheologie Callatis-Mangalia.
[87] Vl. Zirra, *Les mouvement...*, p. 189—192.

appartenant chronologiquement à la seconde moitié du IVe s.-première moitié du IIIe, confirment une fois de plus l'existence des enterrements également du côté sud de la cité. Dans cette phase du début, la distance entre les tombeaux constitue un phénomène caractéristique également pour les tombes découvertes dans la zone de l'ouest (M_3) et du nord de la ville (M_7—M_{10}).

Les nouvelles découvertes, tombes d'incinération (M_1, M_4, M_6, M_8, M_{10}), ainsi que d'inhumation (M_2, M_3, M_7, M_9, M_{11}) attestent la pratique des deux rites en même temps à l'époque grecque et hellénistique à Callatis, un exemple péremptoire en ce sens étant M_5 — tombe double en ciste de pierre où, dans une des cassettes, on a trouvé le squelette de l'homme inhumé et, dans la cassette contiguë, l'amphore contenant les restes du corps qu'on avait brûlé.

L'inventaire de ces tombes se caractérise par richesse et diversité. De la série de la céramique, pour la période autonome, respectivement pour la fin de l'époque classique, s'imposent particulièrement le vase du type hydria (fig. 2) et l'amphore à couvercle (fig. 3), utilisés en tant qu'urnes funéraires Kantharos à motifs géométriques (pl. III, 1), les deux d'importation. Parmi les produits céramiques retiennent l'attention les écuelles à fond discoïde (pl. VII, 2, 3) et à couvercle (pl. VII, 4), les „unguentarii" fusiforme (pl. VI, 6, 7), plus rarement rencontrés dans les tombes des nécropoles hellénistiques du Pont-Gauche, et les statuettes de terre cuite (pl. VIII).

Les objets de métal les plus fréquemment rencontrés dans ces tombeaux sont les miroirs de bronze, les anneaux et les strigiles de fer. Particulièrement importante est la découverte, dans M_4 (d'incinération) d'un sabre du type celtique, courbée rituellement, appartenant à La Tène III (C_2—D_1), en chronologie absolue IIe—Ier s. av. n.è.

Parmi les objets de parure, se détachent spécialement les perles, produits qu'on rencontrait dans la zone ouest de la Méditerranée, les bijoux en or spécifique au monde gréco-macédonien, mais surtout le bracelet plurispiralé en bronze du type bastarnique (pl. III, 2).

COMUNICĂRI EPIGRAFICE X*

D. TUDOR

I. — HISTRIA (com. Istria. jud. Constanța)

La săpăturile arheologice de la cetatea Histria am participat prima dată, în anii 1928—1930, ca student practicant, pe lîngă prof. Scarlat Lambrino și soția sa, Marcelle Flot-Lambrino. Mai apoi, în anii 1954—1955, am făcut parte din colectivul condus de acad. Emil Condurachi, cînd am lucrat în mai multe sectoare din cetate și din așezarea civilă.

În 1928, doamna Lambrino începuse a strînge materialul ceramic grecesc pentru importantul său volum publicat zece ani mai tîrziu [1]. Am primit atunci, sarcina de a căra cu roaba de pe cetate, lîngă casa cetății, întregul material ceramic fragmentar răspîndit pe cetate din timpul vechilor săpături ale lui Vasile Pârvan. Pe iscusita ceramistă o interesau numai vasele grecești pictate (arhaice, clasice și elenistice), Cu îngăduința soților Lambrino mi-am notat și desenat în anii 1928—1930, o serie de fragmente ceramice, pe care se păstrau inscripții de minimă importanță. Tot materialul ceramic nefolosit de d-na Lambrino a fost strîns de mine în cutii de lemn, și așezate într-un bordei subteran, săpat la apus față de casa cetății. După o jumătate de secol de la descoperirea lui, sînt astăzi îndreptățit să-l prezint pentru un viitor *corpus*.

În anii 1954—1955, ca participant la săpături am continuat trierea altor grămezi de cioburi ce se strînseseră din săpăturile lui Lambrino, pe aria cetății și din sondagiile din așezarea civilă de la Histria. O însemnată parte aparține sectoarelor în care am lucrat în colectiv sau singur [2]. În același timp, am continuat cercetările și în depozitul ceramic al șantierului, unde exista mult material inedit, rămas din săpăturile lui Scarlat Lambrino. Cu permisiunea responsabilului de șantier de

---

* Pentru seriile anterioare, vezi : SCIV, 13, 1962, 1, p. 115—123 ; 16, 1965, 1, p. 177—188 ; 16, 1965, 2, p. 357—372 ; 17, 1966, 3, p. 393—603 ; 19, 1968, 2, p. 331—338 ; 21, 1970, 2, p. 313—326 ; SCIVA, 26, 1975, 1, p. 125—136 ; 30, 1979, 2, p. 305—310 și 32, 1981 (sub tipar).

[1] Marcelle F. Lambrino, *Les vases archaïques d'Histria*, București, 1938.

[2] *Materiale*, IV, 1957, pl. I : sectorul din zona templului grec (1) și sectorul necropolei romane-sudul platoului (4).

atunci, acad. Em. Condurachi, după 26 ani, prezint mai jos și acest material.

Ca și Sucidava olteană, Histria este extrem de bogată în *instrumentum*.

Pentru Histria, pînă acum, nu există (în afară de amforele stampilate) o culegere cuprinzătoare a lui, ci numai unele referințe [3].

A. — *Graffiti*

1. — (fig. 1/1). Fragment din fundul unui vas grec arhaic, puternic lăcuit în negru, descoperit în „cartierul de vest al cetății" (1954). În exterior se pot citi literele KY, probabil abrevierea a două nume [4]. Inscripția datează din sec. V—IV î.e.n.

2. — (fig. 1/2). Fragment dintr-un vas getic Latène (lut cenușiu), găsit în anii 1935—1937 și depus în depozitul ceramic. Grafitul se reduce la literele MY, în ligatură. Probabil abrevierea a două antroponime. Datează din secolele : IV—III î.e.n. Piesa constituie o nouă dovadă despre prezența geților la Histria.

3. — (fig. 1/3). Fragment din gura unei cupe, găsit „lîngă lac" (1939). Vasul fusese puternic lăcuit în negru, în epoca clasică. Din inscripția grafitată sub buza vasului mai rămîn clare cinci litere : ...EKKOΘ..., a căror întregire prezintă dificultăți. Propunem cu totul ipotetic : ἐκκό [εν] („în afara dorinței") — în formă ioniană.

4. — (fig. 1/4). Fragment de vas elenistic ce fusese acoperit cu un slab firnis negru. S-a descoperit în 1939, în sectorul „lac". Poartă inscripția ΔEI, grafitată izolat. În atare situație ne putem gîndi la : δεῖ („dă-mi" — imperativul de la δέομαι). Cererea ar putea face aluzie la οἶνος („vin").

5. — (fig. 1/5). Fragment din piciorul unei cupe elenistice acoperită cu un slab firnis negru. S-a descoperit alături de cel precedent. În cavitatea exterioară a piciorului apar literele, MΘ, inițialele a două nume.

6. — (fig. 1/6). Fragment de **kantharos** găsit „lîngă lac", în 1939. Fusese lăcuit în negru. Pe fundul lui se citește : 'Οδυσεύς 'Ερμ... Din cel de al doilea nume al posesorului se păstrează numai primele trei litere care se pretează la numeroase restituiri. Primul amintește numele eroului homeric, antroponim mult răspîndit în textele epigrafice, pînă în epoca romană [5]. La Histria apare acum pentru prima dată, în epoca elenistică.

7. — (fig. 1/7). Fragment de farfurie elenistică, pe buza căreia se păstrează în exterior un... M..., grafitat cu mult efort.

8. — (fig. 1/8). Fragment din buza unui **dolium** pe care s-a grafitat o marcă de atelier, înaltă de 7 cm. S-a așezat în depozit, în timpul săpăturilor lui Lambrino (inv. nr. 225). Semnul de atelier se compune dintr-un Δ, în ligatură cu un H, dispus orizontal.

9. — (fig. 1/9). Fragment de cărămidă romană rupt din colțul de sus din dreapta. Păstrează numai patru litere, grafitate cu un cui și înalte de 4—10 cm. Descoperit de Lambrino (inv. nr. 226). Literele rămase : ΓEZI reprezintă probabil, finalul unui nume, puțin obișnuit.

---

[3] V. Pârvan, *Histria, IV*, București, 1923, p. 30—38 ; M. Lambrino, *op. cit.*, p. 211—229 ; V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Histria*, București, 1957 ; Emilian Popescu, în SCIV, VII, 1956, p. 343—345 ; același, *Inscripțiile din sec. IV—XIII descoperite în România*, București, 1976 ; Al. Suceveanu, *Studii clasice* ,VII, 1963, p. 273 ; I. Barnea, *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 410 ; același, *Les monuments paléochretiens en Roumanie*, Città del Vaticano, 1977, passim ; același, *Arta creștină în România*, București, 1979, passim ; ș.a.

[4] Vezi pentru săpăturile din acest cartier, *Histria*, I, 1954, p. 106—115 (Gr. Florescu).

[5] W. Pape-G.-E. Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, ed. III-a, Braunschweig, 1884, p. 1036.

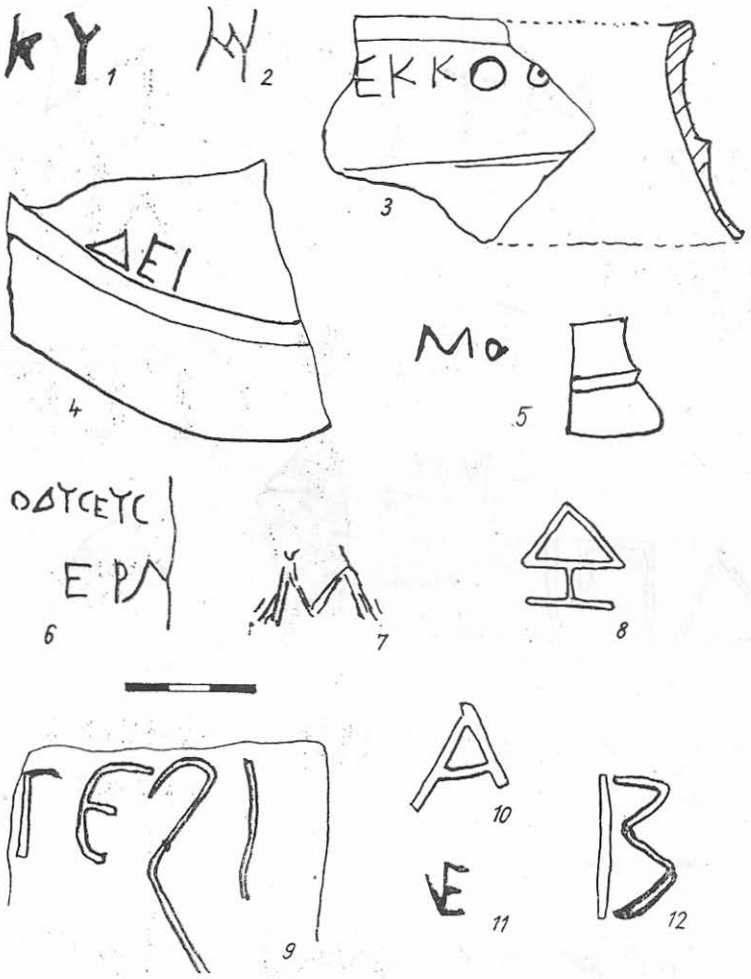

Fig. 1

10. — (fig. 1/10). Fragment de cărămidă romană din fondul Lambrino (inv. nr. 274). Se mai păstrează un ...A..., înalt de 6 cm și trasat cu un băț ascuțit.

11. — (fig. 1/11). Fragment din buza unei farfurii romane din lut roșu, pe care se păstrează în ligatură literele ...VE...

12. — (fig. 1/12). Fragment de amforă romană (sec. II—III), pe care s-a adîncit cu un băț ascuțit, în pasta crudă, litera B, înaltă de 6 cm.

13. — (fig. 2/1). Fragment rămas din săpăturile lui Lambrino. Este rupt din poala gîtului unei amfore databilă din sec. V—VI e.n. Poartă grafitul : $\frac{KA}{\Pi AP}$ M+

Pentru literele din dreapta se poate propune restituirea : M(ήτηρ) + [Θ(εοῦ)]
Literele KA ar putea indica **mensura sextarialis,** adică : K'A'=21(ξέσται), deci 11,466 l. Pentru ultimele trei litere ΠΑΡ, ne putem opri la **tria nomina.**

14. — (fig. 2/2). Fragment de amforă aflat în sectorul „cartierul de vest al cetății" (1955). Conține resturi dintr-o monogramă cruciformă, pe care mai putem distinge literele : N, Δ, Γ, I ... din care nu putem obține o lectură acceptabilă.

Fig. 2

15. — (fig. 3/2). Fragment dintr-un capac de **dolium** (0,23×0,20×0,05 m) şi cu litere înalte de 0,05 m. Înregistrat în depozit cu nr. 232. S-a publicat de către V. Pârvan[6] cu un desen greşit faţă de cel dat de noi.În r. al doilea, prima literă nu este un K ci un F urmat de un E. Astfel, toate lecturile propuse pînă acum nu mai sînt valabile.

[6] V. Pârvan, *Dacia*, II, 1925, p. 248, fig. 5. Reprodus astfel de I. Barnea, *Studii Teologice*, 6, 1954, p. 107, nr. 53 şi de Em. Popescu *op. cit.*, p. 158 ,nr. 128.

B. — Ştampile diverse

16. — (fig. 2/3). Fragment de vas modelat în lut roşu de un meşter local. Pe el se aplicase ştampila : Ἀγοσανο[μοῦ]
Ἀριστο..ι.....
Mai jos, apare partea superioară a unui P, dintr-o altă ştampilă. Ştampila aparţine deci, unui agoranom, magistrat anual la Histria, cu sarcina aprovizionării şi supravegherii pieţii de alimente şi de alte bunuri de consum. Cel de al doilea rînd aparţine numelui său, căruia i se pot da diferite întregiri.

17. — (fig. 2/4). Fragment de amforă dintr-o epocă imprecisă, din a cărei ştampilă mai rămîn : ...ΔΤ...
...ΟΣ...

18. — (fig. 2/5). Fragment de amforă găsit în săpăturile din anii 1935—1937. Aparţine perioadei clasice şi poartă ca ştampilă un K, adîncit într-un cerc.

19. — (fig. 2/11). Fragment de vas din lut roşiatic. Din ştampilă se mai menţine : Ἀγοσαν[ομοῦ]
·....ΑΚΙΘ.....
Deci, un alt agoranom din Histria (v. nr. 16).

20 — (fig. 2/7). Fund de farfurie roşie (sec. IV—VI), pe care se păstrează un rest dintr-o ştampilă ...VI...

21. — (fig. 2/6). Fragment de cărămidă bizantină din vechile colecţii ale depozitului. Păstrează în relief (înalte de 4 cm) şi închise într-o **tabula ansata,** literele : ΓCO..... care pot fi din numele unui producător.

22. — (fig. 2/14). Fragment de cărămidă ce măsoară : 0,130×100×0,04 m., cu litere înalte de 0,025 m. şi imprimate în adînc. Provine din săpăturile lui Lambrino (inv. nr. 86). Se întregeşte : **Leg(io) V[M(acedonica)]**

Documentul datează din anii 107—167 e.n., epocă în care această legiune a staţionat la Troesmis. Prezenţa unui detaşament al ei la Histria trebuie pus în legătură cu paza coastei mării.

23. — (fig. 2/16). Fragment de olan roman, din vechile săpături (inv. nr. A, 9 şi 237). Păstrează numai litera ...C..., înaltă de 4,5 cm.

24. — (fig. 2/9). Fragment de ţiglă descoperit în săpăturile din anii 1935—1937. Păstrează partea superioară a unei litere, ca : A, M, N etc.

25. — (fig. 2/10). Fragment din fundul unei cupe deliene de imitaţie locală. Provine din vechile săpături. Vasul se decorase în exterior cu ovuri, cercuri şi linii simple, toate în relief. Pe fund, tot în exterior, exista un cartuş dreptunghiular, ce închidea un nume, din care se păstrează numai primele două litere : PA... Datează din epoca elenistică.

26. — (fig. 2/15). Fragment din buza unui vas din categoria **terra sigillata** de imitaţie provincială, aşa cum arată tehnica sa modestă. Imediat sub dungile de la baza buzei apare un rest dintr-o friză cu ornamente vegetale, care se termină lîngă un cap de vultur, după care urmează ştampila : Ἡνόδ[οτος]
ΥΛΗ.....
Pe corpul vasului existau ornamente în formă de cercuri simple, separate între ele prin flori cu patru petale.

Vasul poate fi de producţie locală sau importat dintr-un alt centru ceramic pontic, unde în sec. II—III e.n. se imitau produsele de **terra sigillata** (mai ales pe coasta nordică).

27. — (fig. 2/13). Fragment de **mortarium** roman descoperit în vechile săpături. Ştampila ce purta se păstrează parţial, numai în partea inferioară, era dreptunghiulară şi separată în lung, la mijloc, de obişnuitul spic de grîu. Literele erau imprimate invers şi înalte de 10 cm. Se citesc : **Fann[i].** Acest **Fannius** era desigur, un olar local şi roman, din sec. II—III e.n.

28. — (fig. 2/8). Fragment rupt din gura unui **dolium,** pe care mai rămîn trei litere (înalte de 5,5 cm) : .....ΔΓΙ..... Provine din vechile săpături (inv. nr. 221). Este greu de stabilit, dacă aceste litere ascund o indicaţie a capacităţii vasului, sau aveau alt rost.

29. — (fig. 2/12). Alt fragment din buza unui **dolium** (de mărimea : 0,260× ×0,100×0,075 m şi cu litere înalte de 0,25—0,35 m), care provine din vechile colecţii. Se indică capacitatea sa prin patru Δ urmate de ΓIIII , semne greu de fixat numeric.

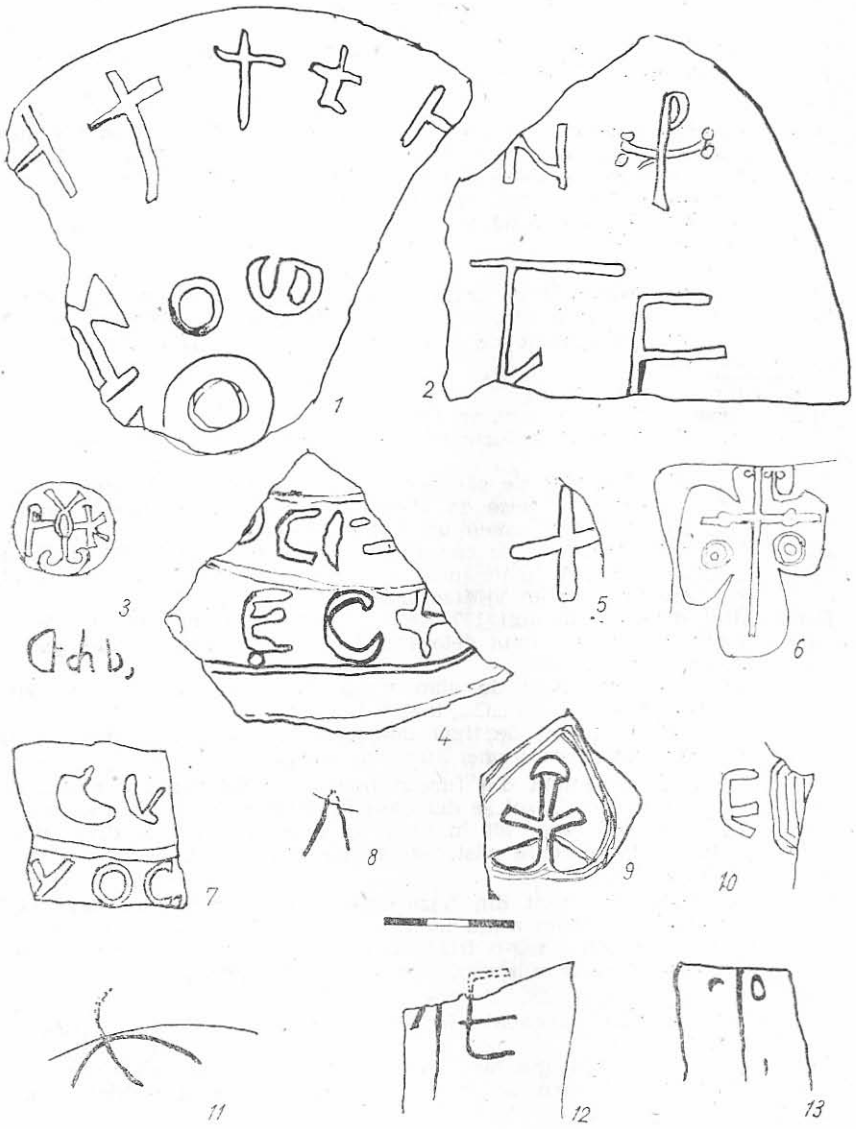

Fig. 3

30. — (fig. 3/10). Fragment dintr-un fund de farfurie lucrată în lut roșu, descoperit în săpăturile din anii 1935—1937. În interior apare litera E urmată de o monogramă neclară. Datează din secolele IV—VI și era probabil un obiect creștin.

31. — (fig. 3/3). Fragment dintr-o amforă bizantină cu coaste (sec. VI), adusă în depozit din vechile săpături. Pe gît, lîngă toartă, păstrează intactă o ștampilă rotundă cu litere așezate în formă de cruce. Sub ștampilă se văd alte litere cursive și în ligatură, greu de descifrat.

În ştampilă se pot identifica literele : P, OY (în ligatură), K. şi Ω. Ele formau începutul unui antroponim. Dispunerea lor ne-ar duce la întregirea unui nume de persoană, ca : Ῥουκω(νος) sau Ῥοσκώ(νιος) neîntîlnite pînă acum. Ştampile rotunde de acest gen nu sînt publicate pînă acum din Scythia Minor, dar sînt cunoscute la Sucidava[7]. Pot fi atribuite unor producători egeeni sau pontici.

32. — (fig. 3/6). Fragment din fundul unei farfurii din lut roşu, care face parte din categoria ceramicii creştine cu „decor ştampilat"[8]. Provine din descoperirile anilor 1953—1954. Vasul se ştampilase în interior cu o **crux monogrammatica**, al cărei vîrf superior este rupt. Braţul orizontal al simbolului creştin posedă lateral cîte o umflătură, iar dedesupt se văd două cerculeţe duble şi punctate. Asemenea decoruri paleocreştine se mai cunosc la Histria. Poate fi considerat ca un obiect de producţie locală.

33. — (fig. 3/4). Fragment de capac circular, din lut gălbui, descoperit în 1954. Pe faţă avea cercuri concentrice cu inscripţii în spaţiul dintre ele, din care se mai păstrează : ...OCI... şi EC+... Era un obiect creştin din secolul VI.

34. — (fig. 3/5). Fragment dintr-un capac de **dolium** (inv. nr. 229 — din vechile săpături). Se mai păstrează pe el o cruce înaltă de 6 cm.

35. — (fig. 3/7). Fragment de capac din lut gălbui descoperit în 1935—1937. Avusese o formă rotundă fiind decorat în interior cu variate ornamente, iar pe margine cu o inscripţie din care mai rămîn trei litere ...YOC...

36. — (fig. 3/1). Capac fragmentar din lut gălbui care acoperea un vas de mari dimensiuni. Provine din vechile săpături. Datează din secolul VI. Pe margine fusese decorat cu cîte trei cruci flancate de litera H care aminteşte numele lui Χ(ριστὸς) . În jurul butonului central exista o inscripţie cu litere dezordonate ca formă, dintre care s-ar putea identifica : ...IOΩ...

Capace de vase creştine de origine bizantină (sec. VI) s-au descoperit în mare număr pe teritoriul Dobrogei. S-au publicat pînă acum 40 exemplare găsite numai în centrele urbane (Tomis, Histria, Callatis, Ulmetum, Dinogetia şi Axiopolis). Sînt decorate cu simboluri şi inscripţii creştine[9]. Din Histria provin şase asemenea exemplare[10].

37. — (fig. 3/9). Fragment dintr-un fund de farfurie din lut roşu (sec. IV—VI), pe care s-a imprimat o cruce de o formă puţin obişnuită, închisă de un cadru în formă de inimă. În vîrful crucii se vede un acoperiş semilunar, braţele sale orizontale sînt puţin ridicate, iar sub ele se desfac lateral două linii simple.

C. Inscripţii cu vopsea roşie

38. — (fig. 3/8). Fragment de amforă pe care se distinge un Λ.

39. — (fig. 3/11). **Idem**, semnul pentru **mensura sextarialis.**

40. — (fig. 3/12). **Idem**, literele ...AE.

41. — (fig. 3/13). **Idem**, probabil o cruce flancată de C+O.

42. — (fig. 4/1). Amforă restaurată, înaltă de 0,60 m (inv. nr. C, 17). Ca producţie, vasul este din Sinope. De la muzeul şantierului Histria amfora a fost dusă în cabinetul de la universitate al lui Lambrino, unde a fost mult avariată în urma bombardamentului din 1944. De acolo, a trecut la Muzeul Naţional de Antichităţi şi în atare situaţie s-a publicat de către V. Canarache[11], la care transcrierea inscripţiilor de pe ea, este incompletă (inv. la MNA, nr. 2120).

În carnetul meu de notiţe din 1929 (deci înainte de a suferi deteriorările din 1944), vasul purta intactă ştampila :

ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ
ΠΟΣΙΔΕΙΟΥ
ΤΟΥ ΘΕΑΡΙΩΝΟΣ
ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣ

În faţa inscripţiei apăreau figuri neclare, pe care primul său editor le identifică cu coloană, o zeitate şi cornul abundenţei[12].

---

[7] D. Tudor, SCIV, 13, 1, 1962, p. 121, nr. 5 şi Em. Popescu, *op. cit.* ,nr. 306.
[8] Barnea, *Les monuments*, p. 238—240 şi Em. Popescu, *op. cit.*, passim.
[9] Em. Popescu, *op. cit.*, passim.
[10] *Idem*, nr. 119—124.
[11] V. Canarache, op. cit. ,nr. 323.
[12] *Idem.*

Pe exemplarul văzut de mine la Histria mai exista o a doua inscripţie, scrisă mai tîrziu, cu vopsea şi în două etape :

ΠΑ
ΘΕ
ΑΝ

Ultimul rînd este scris cu o culoare diferită şi cu trăsături mai subţiri decît primele două. Inscripţia cu vopsea s-a scris la Histria, în două etape şi în perioada elenistică. Descifrarea ei ne rămîne de neînţeles.

43. — (fig. 4/2). Fragment de amforă de tip secolul IV e.n., cu urme de arsură, găsit în vechile săpături. Inscripţia ΔΙΟΝΥCΙΟΥ indică pe un producător, olar sau negustor, dintr-un centru egeean. În epigrafia Histriei, Διονύσιος este un nume frecvent.

44. — (fig. 4/3). În iulie-septembrie 1943, s-a aflat în ruinele „bazilicei centrale din cetate", un fragment de amforă bizantină, pe care mai rămîn patru litere, care ne duc la întregiri, ca : Θεόδ[ορος], θεόδ[οσιος], Θεόδ[οτος] etc., nume purtat de un producător din afara Histriei.

45. — (fig. 4/4). Fragment de amforă bizantină descoperit în săpăturile lui Lambrino, pe care se poate citi : Λουκια[νοῦ]

46. — (fig. 4/5). Fragmente de amforă caracteristică sec. IV—V e.n., descoperite în „sectorul central de la Histria" (1954). Pe ele se disting două inscripţii suprapuse, una cu vopsea (mai veche) şi alta în grafit (mai nouă). Din grafit se păstrează două cruci inegale ca mărime, două litere şi apoi o a treia cruce : ++AΥ.....+

Textul pictat are următorul conţinut : +ΑΩ ΑΠΠΟΥ..... ται

Ultimele două litere din numele lui Ἄπιος sau Ἄππιος sînt în ligatură. Deşi semnul pentru **mensura sextarialis** s-a pierdut din cauza unei spărturi, literele ....ιας ar putea indica cifra de 11 sextari, adică 6,006 l. Ca nume, Ἄπιος resp. Ἄππιο este specific onomasticei latine, dar a pătruns puternic şi în cea greacă [13].

47. — (fig. 4/6). Fragment din gîtul unui ulcioraş din epocă tîrzie, acoperit cu o culoare albă şi descoperit în săpăturile lui Lambrino. Pe el fusese scris un nume ce se deschidea cu literele : EY..., care se pretează la variate întregiri.

48. — (fig. 4/7). Gît de amforetă bizantină găsit de mine lîngă poarta de la colţul de SV al cetăţii (1955). Din inscripţie se poate reconstitui :

....π...
Φ(ῶς) θ(εοῦ) Χρ(ιστοῦ)
....ΙΦΦ...

„„lumina domnului Christos"...

49. — (fig. 4/8). Fragment din gîtul unei amfore, pe care se mai păstrează literele : Ζα..., care pot indica începutul unui nume.

50. — (fig. 4/10). Fragment de amforă descoperit în acelaşi loc cu nr. 48. Este din lut gălbui şi are litere înalte de 10 cm. Păstrează o monogramă cu cruce flancată de : literele M şi A. O monogramă identică se cunoaşte deja la Histria şi a fost interpretată ca o marcă de producător [14]. Se pot da însă şi lecturile : Μ(ήτηρ)+Ἀ(νατη) şi Μ(ήτηρ)+Ἀ(γία).

51. — (fig. 4/9). Fragment de amforă atipică aflat în săpăturile din anii 1935—1937. Mai păstrează literele : ...Θω...

52. — (fig. 4/11). Fragment de amforă bizantină (sec. VI), pe care se mai văd distanţate între ele literele π şi φ. Ne putem opri, ipotetic, la o lectură ca : Π(ατέρος) Φ(ῶς) („lumina tatălui").

53. — (fig. 4/12). Fragment de amforă bizantină (sec. VI), din vechile colecţii. Din inscripţie se mai păstrează semnul pentru **mensura sextarialis** urmat de un π... Ar fi deci : ξέσται π ...adică 80 de sextari (43.680 l.).

54. — (fig. 5/1). Fragment de amforă bizantină (din săpăturile lui S. Lambrino), pe care se poate restitui monograma : Α+ω.

55. — (fig. 5/2). Fragment de amforă (sau de **dolium** ?), rămas din săpăturile lui Lambrino. Din inscripţia păstrată (sec. VI), transcriem :

...Τ. (ξέσται) Φ′Δ′α′
...ΧΙCΤΑΓ[όρας]....

[13] Pape — Benseler, *op. cit.*, s.v.

[14] *Histria*, I, p. 460, fig. 387 şi Em. Popescu, *op. cit.*, nr. 154, A.

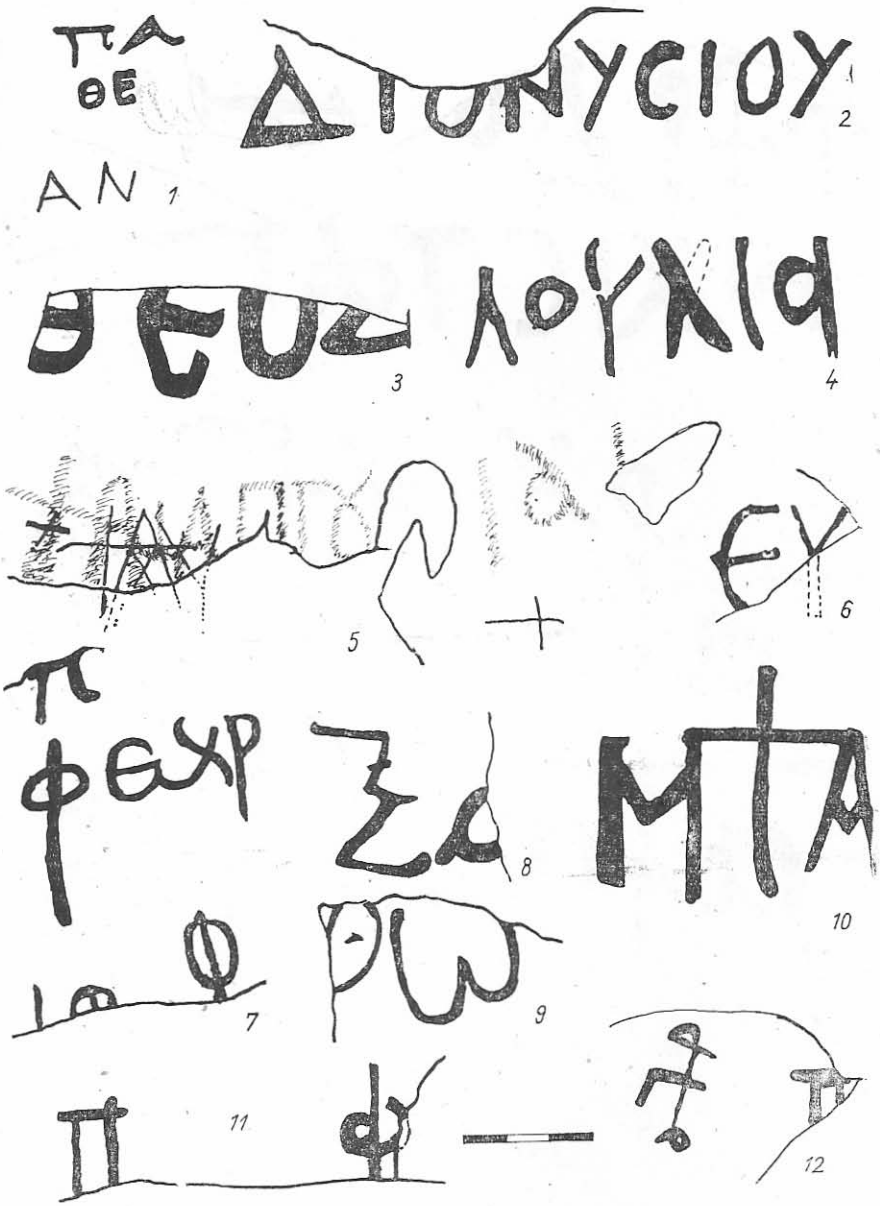

Fig. 4

Avem de a face cu o indicație de capacitate, deci, ar fi de înregistrat 54,1 sextari, aproximativ 28,501 l. Numele de Chistagoras este neobișnuit, în Scythia Minor.

56. — (fig. 5/3). Fragment de amforă cu obișnuita formulă : χ(ριστὸν) Μ(αρία) Γ(εννά)

57. — (fig. 5/4, a-c). Fragmente din gîtul unei amfore bizantine, descoperit în sectorul „casa din față" (1953). Pe o parte a vasului se menține o monogramă cruciformă, cu un P la vîrf, deci de întregit : Χ(ριστὸς). Deasupra barei ori-

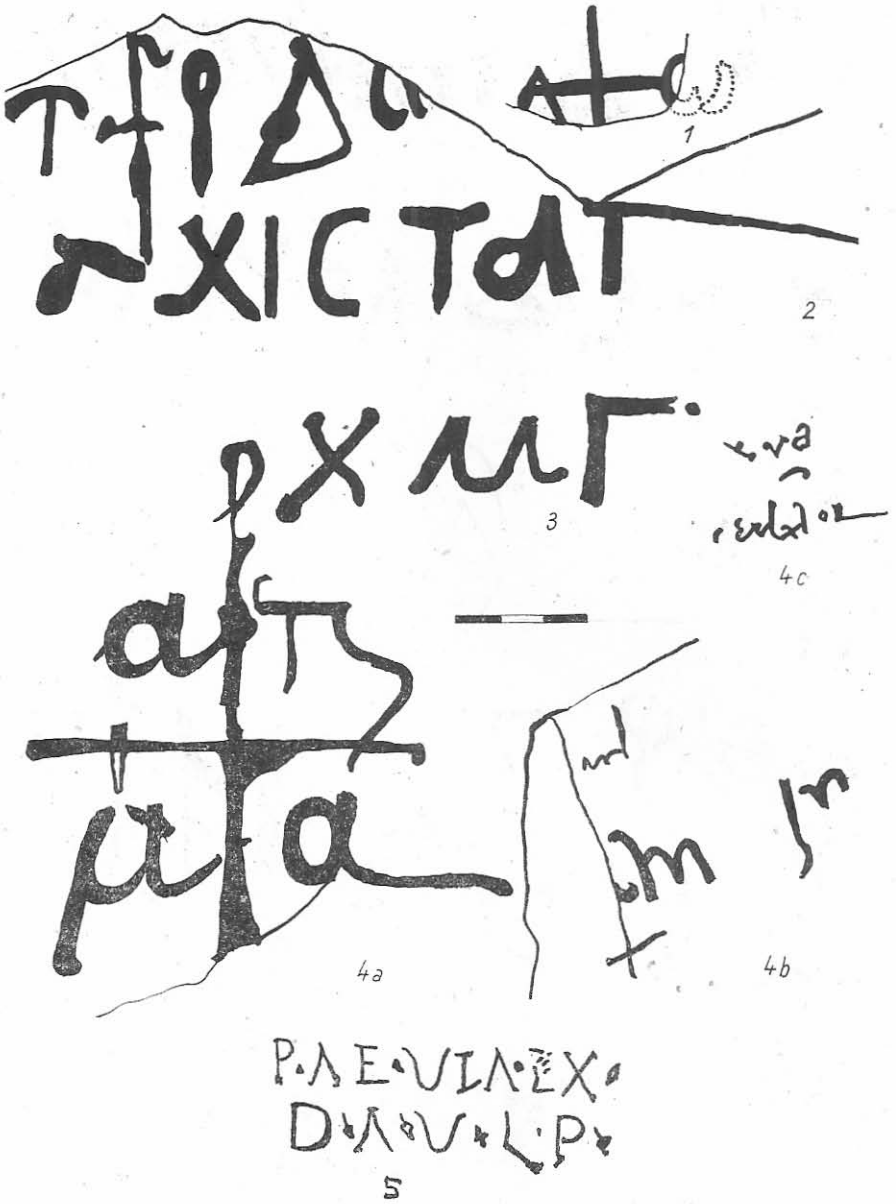

Fig. 5

zontale a crucii sînt literele α și π, iar dedesupt : μα ; toate greu de înțeles ca lectură (fig. 5/4, a). Sub toarta amforei apare o inscripție cu cursive și ligaturi, care nu se poate citi (fig. 5/4, c). Pe a doua față a vasului (fig. 5/4, b), o altă inscripție foarte ștearsă rămîne de asemenea de neînțeles.

58. — (fig. 6/1). Amforă bizantină aflată de Lambrino în „camera din colțul pieții". Textul inscripției s-a păstrat intact :

$$C\varsigma\ (\xi\acute{\varepsilon}\sigma\tau\alpha\iota)\ \pi'\theta' \qquad \frac{\alpha}{\theta}\ \Big|\ \frac{\upsilon}{\theta}$$
$$(\xi\acute{\varepsilon}\sigma\tau\alpha\iota)\ \pi'\theta'$$

Deci, se scrie de două ori indicația pentru capacitatea de 80 sextari, adică : 48,594 l. Semnele SC de la începutul textului, ca și cele patru ce însoțesc monograma cruciformă ne rămîn neînțelese.

59. — (fig. 6/2). Fragment din gîtul unei amfore bizantine descoperit în 1953. Se scrie de două ori **mensura sextarialis**, dar fără indicarea cifrei, deși s-a lăsat cîmp liber pentru aceasta. Urmează un rest dintr-o monogramă cruciformă, în compunerea căreia puteau figura literele : T, Λ, A, H etc.

60. — (fig. 6/3). Fragment de amforă bizantină aflat în zona „templului grec". Se vede pe el semnul obișnuit pentru indicarea sextarilor. Deasupra brațului său orizontal se citesc literele : **Κη** care ar putea indica cifra de 28 sextari, adică : 15,288 l. Mai jos, de o parte și de alta a barei orizontale se citesc literele PMP, probabil, un nume. Sub ele, un semn ornamental (?).

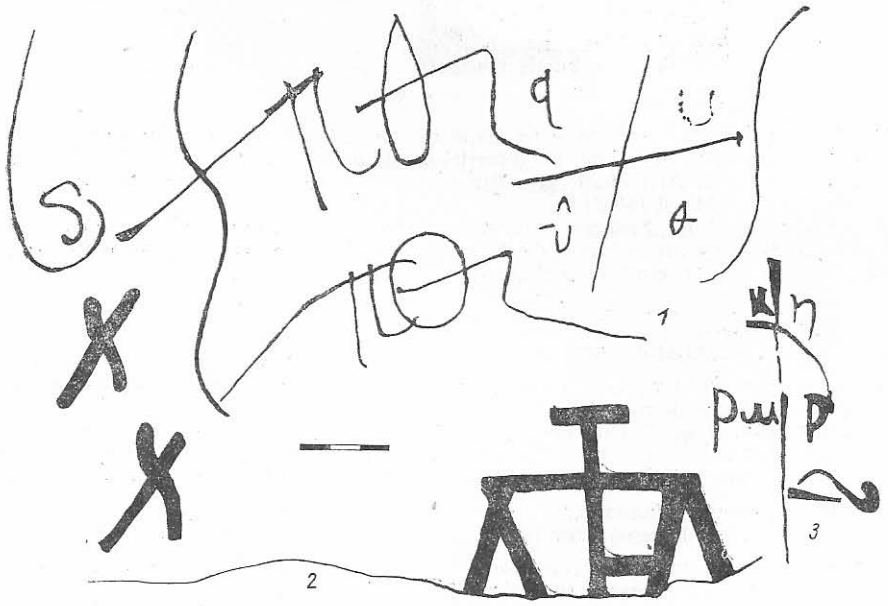

Fig. 6

II. — CALLATIS (Mangalia).

În 1948, am cercetat colecția de monumente de piatră strînsă de dr. Horia Slobozeanu în grădina casei sale de la Eforie Sud. Cu îngăduința proprietarului mi-am notat atunci cinci fragmente epigrafice, dintre care, cel mai important a fost deja publicat[15]. Dintre ele, patru au fost transportate la muzeul din Con-

[15] D. Tudor, SCIV, II, 2, 1951, p. 159—164 ; același, *Listy Filologicke*, VI, 1958, 2, p. 60—64 și *AnÉp.*, 1957, nr. 336.

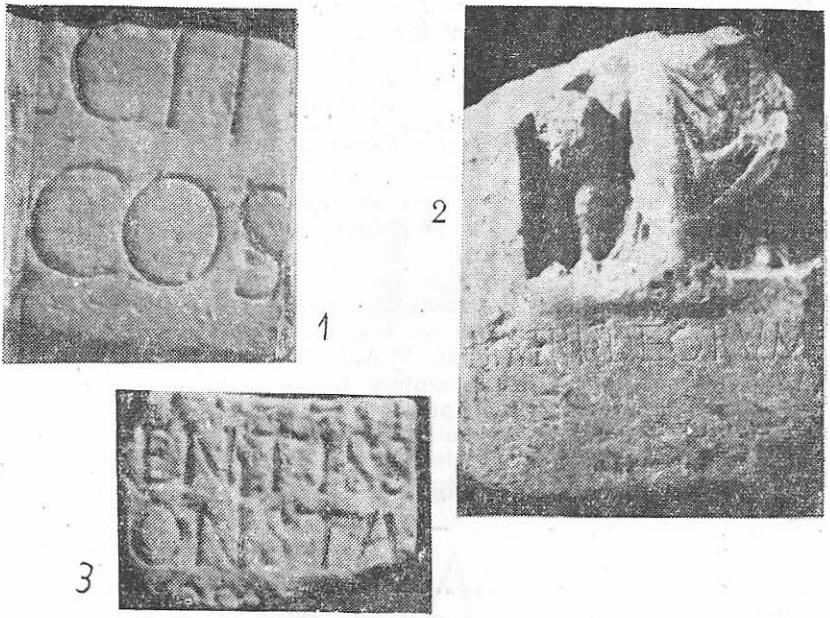

Fig. 7

stanța, iar al cincilea se pare, este dispărut. Dr. Slobozeanu m-a informat că toate fuseseră cumpărate de el de la diferiți particulari din Mangalia. La Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța cele de mai jos au fost inventariate (inv. nr. 15946 ; 15943 și 15965) [16].

61. — (fig. 7/1). Fragment dintr-o lespede de calcar, de mărimea : 0,265×0,245×0,074 m și cu litere înalte de 0,09 m. Este ruptă de la colțul de jos din stînga. Ultimele două rînduri conțineau finalul :

. . . . . .
. . . **.[f]ecit.**
. . . . **.co(n)s(ulibus)**

Se pare că este vorba de o inscripție ce fusese fixată pe o clădire construită pe timpul a doi consuli romani.

62. — (fig. 7/2). Colțul de jos din stînga rupt dintr-un grup de marmoră (acum de mărimea : 0,43×0,35×0,13 m). Reprezenta pe zeița Cybele tronînd între doi lei. Pe soclul plăcii se păstrează parțial o închinare (litere înalte de 3 cm) :

Matri Deorum [Magnae]...
v(otum) l(ibens) p(osuit).

Asemenea ex voturi și reprezentări se întîlnesc în mare număr pe teritoriul Dobrogei [17]. Divinitatea poseda temple la Tomis și Callatis.

63. — (fig. 7/3). Fragment de marmoră de mărimea : 0,210×0,165×0,130 m și cu litere înalte de 0,04 m. Din centrul inscripției se mai păstrează :

. . . . . .
. . **.[pi]entiss[imo — sau — ae]...**
. . **.[C]onsta[ntinus ?]...**
. . **.issi...**

---

[16] Mulțumim pe această cale directorului muzeului, dr. Adrian Rădulescu, pentru informațiile date în legătură cu aceste monumente.

[17] D. M. Pippidi, *Studii de istoria religiilor antice* București, 1969, p. 227—232 și Gabriella Bordenache, *Sculture greche e romane del Museo Nazionale di Antichità di Bucarest*, I, București, 1969, nr. 39—55 și 57—58.

64. — (fig. 5/5). Fragment dintr-o placă de marmoră de mărimea : 0,255×0,160×0,025 m şi cu litere înalte de 0,025 m. Nu se ştie unde se află acum. Deasupra textului epigrafic se vedeau resturi din poalele hainei unei zeiţe. Inscripţia conţine o serie şi ligaturi forţate care îngreuiază lectura. În r. 1 şi 2, litera A nu are gravată bara orizontală. În r. 1 întîlnim ligaturile EL şi IL. Semnificaţia abreviaţiei D.A. din r. 2 este neobişnuită. Sigure sînt ultimele trei litere care indică caracterul votiv al monumentului. Propunem :

P(ublius Ael(ius) Vil(l)a(nus ?) ex
d(ecurione ?) a(lae ?), v(otum) l(ibens) p(osuit).

Ar putea fi un veteran stabilit în teritoriul callatian.

COMMUNICATIONS ÉPIGRAPHIQUES X

(Résumé)

L'auteur présente 60 inscriptions d'Histria et 4 de Callatis. Il a participé aux campagnes des fouilles archéologiques d'Histria pendant les années 1928—1930 et en 1954—1955, lorsqu'il a noté et designé un grand nombre de petits objets avec de modestes inscriptions *(instrumentum)*. Aujourd'hui ces objets sont en grande partie dispersés.

Les objets de Callatis provienent de la colléction du dr. Horia Slobozeanu (conservés aujourd'hui au Musé de la ville de Constanţa).

Fig. 1 : Histria. **Graffiti sur tessons.**
Fig. 2 : Histria. Graffiti (1—2) et estampilles (3—16).
Fig. 3 : Histria : estampilles (1—10) et graffiti (11—13).
Fig. 4 : Histria. Tituli picti.
Fig. 5 : Histria (1—4, e), tituli picti et Callatis (5) ; inscription en marbre.
Fig. 6 : Histria. Tituli picti.
Fig. 7 : Callatis ; Inscriptions en marbre.

RAPORT PRELIMINAR ASUPRA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DIN SECTORUL V AL CETĂȚII CAPIDAVA

(CAMPANIILE DIN ANII 1975, 1976, 1978 ȘI 1979) *

Z. COVACEF

Importanța cercetării *limes-ului* la Dunărea de Jos a fost evidențiată de Vasile Pârvan încă din anul 1906 [1], dar abia în 1924 vor apare condițiile favorabile unei astfel de întreprinderi, iar Capidava a fost punctul ales spre a răspunde unora din întrebările ce se ridicau cu privire la organizarea frontierei romane de aici [2]. Cercetarea a fost încredințată prof. Grigore Florescu, care va lucra aici din 1924 — cu unele întreruperi — pînă în anul 1959 [3].

Cercetările care s-au efectuat pînă acum la Capidava au lămurit diverse aspecte ale vieții din epoca feudalismului timpuriu [4]. În ceea ce privește epoca romană, săpăturile practicate au confirmat doar ultima fază de refacere, cînd după marea distrugere din sec. VI e.n., castrul își reduce suprafața la un sfert din perimetrul cetății [5].

---

* Un rezumat al raportului preliminar privind cercetările din primele trei campanii anunțate, a fost publicat în *Materiale și cercetări arheologice, A XIII-a sesiune anuală de rapoarte*, Oradea, 1979, pp. 175—178.

[1] V. Pârvan, *Salsovia*, București, 1906.

[2] V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, în ARMSI, s. 2, t. 35, Bucureștii 1913, p. 467 și urm. ; Gr. Florescu, R. Florescu și P. Diaconu, *Capidava. I. Monografie arheologică*, București, 1958, p. 11.

[3] R. Florescu, N. Cheluță-Georgescu, *Săpăturile de la Capidava*, în Pontica, 7, Constanța, 1974, p. 417.

[4] Rezultatele acestor săpături sînt cuprinse într-o serie de rapoarte publicate de Gr. Florescu în *Dacia* și, mai nou : Gr. Florescu, *Săpăturile de la Capidava*, în Studii, 1, 1949 ; Gr. Florescu și colaboratorii, *Capidava. Raport asupra activității din 1956*, în Materiale, 5, 1959, pp. 554—564 ; Gr. Florescu, R. Florescu, *Săpăturile arheologice de la Capidava*, în Materiale, 6, 1959, pp. 617—627 ; Gr. Florescu, R. Florescu, Gl. Ceacalopol, *Săpăturile arheologice de la Capidava*, în Materiale, 7, 1960, pp. 571—581 ; Gr. Florescu, R. Florescu, Gl. Ceacalopol, *Săpăturile arheologice de la Capidava*, în Materiale, 8, 1962, pp. 693—704 ; R. Florescu, N. Cheluță-Georgescu, *Săpăturile de la Capidava*, în Pontica, 7, Constanța, 1974, pp. 417—435. Rezultatele cercetărilor efectuate pînă în 1957 sînt sintetizate în volumul : *Capidava. I. Monografie arheologică*, București, 1958, de Gr. Florescu, R. Florescu și P. Diaconu. În afara rapoartelor de săpătură însă au apărut și o serie de studii privind diverse materiale arheologice : inscripții, ceramică, sau cu privire la unele probleme administrative, militare, edilitare etc.

Important punct strategic pe *limes*-ul dunărean, cetatea Capidava necesită o cercetare mai amplă și mult mai intensă. Pînă acum cunoaștem Capidava romană doar din exterior, prin zidurile și turnurile degajate încă din primele campanii de cercetări, din materialele sculpturale și epigrafice sau din descoperirile monetare, iar prin ruptura provocată de cariera de piatră [6] în colțul de vest s-au putut determina straturile de dărîmături și depuneri din epoca romană.

Sectorul V, situat în colțul de est al cetății a fost cercetat în campania din anul 1955 [7], dezvelindu-se locuințele ce aparțineau secolelor IX—XI.

În anul 1975 am primit sarcina continuării cercetărilor în sectorul din colțul de est al cetății [8], unde săpătura se oprise la nivelul dărîmăturilor din stratul roman (0,40—0,60 m de la suprafața actuală), corespunzător cu suprafața din jurul bordeielor.

Întreaga zonă a sectorului V a fost împărțită în carouri de 5 × 5 m, notîndu-se cu litere pe latura de sud-est, corespunzătoare curtinei G (J, K, L, M, N) și cu cifre pe latura de nord-est corespunzătoare curtinei F (77, 76, 75, 74).

Pentru continuarea săpăturilor se impunea, ca primă operație, demontarea zidurilor bordeielor cercetate în campania din anul 1955, care lămuriseră problemele referitoare la etapele de viață din perioada feudalismului timpuriu cărora le aparțineau [9], și adîncirea pînă la ultimul nivel roman de locuire.

De la început trebuie să subliniem faptul că locuințele populației străromânești, construite între secolele IX—XI au distrus și răvășit ultimele nivele romane ; materialele arheologice feudal-timpurii ieșind la iveală odată cu cele romano-bizantine și nu de puține ori acestea din urmă apar deasupra, fapt ce îngreunează foarte mult cercetarea la Capidava.

Cele patru campanii de săpături arheologice efectuate în sectorul V (1975, 1976, 1978 și 1979), în care s-a lucrat cu forță de lucru redusă, au lămurit o serie de probleme, dar au deschis totodată noi semne de întrebare la care vom putea răspunde numai cînd vom epuiza întreaga suprafață propusă spre cercetare. În primele două campanii s-a lucrat în carourile J 75 — J 77, L 75 — L 77, N 75 — N 77, iar în următoarele două am fost nevoiți să restrîngem mai mult suprafața de lucru, opinînd pentru carourile K 76 — K 77, L 76, M 76 — M 77, și, parțial N 77 (Pl. X).

---

[5] Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava, I*, p. 15.

[6] *Idem*, p. 26.

[7] După o întrerupere de 6 ani, Academia R.P.R., luînd în considerație importanța Capidavei pe limes-ul dunărean, hotărăște redeschiderea șantierului, asigurînd colectivului fondurile și utilajul necesar pentru executarea săpăturilor. La încheierea campaniei s-a raportat că din această suprafață, de aproape 500 mp, s-a scos tot ceea ce înseamnă document istoric pentru epoca feudală timpurie, cf. Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava. I*, pp. 151—159, 162.

[8] Din colectivul de lucru de la Capidava, condus de Radu Florescu mai făceau parte N. Cheluță-Georgescu (Constanța) și Al. Simion-Ștefan (București).

[9] În cercetarea mai veche s-a stabilit că cele 13 bordeie sînt din două etape de locuire : cf. Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava. I*, pp. 135—245.

[10] Conform clasificării stabilită de Gr. Florescu : *Capidava. I*, p. 159.

Prima descoperire notabilă s-a făcut în caroul N 75 unde am surprins podina unui bordei, notat B 196, cu vatra în partea de vest (Pl. I/1 și 2). Nu am putut găsi zidurile acestui bordei, distruse desigur de locuințele din jur ce aparțineau unui nivel de locuire mai nou. Materialele arheologice recuperate de aici (fragmente ceramice decorate cu striuri în val, fragmente de ceramică smălțuită — Pl. VI/5 —, resturi osteologice), dar mai ales faptul că bordeiul a fost distrus parțial de celelalte, pledează pentru încadrarea lui în cel de al doilea nivel de locuire din perioada feudalismului timpuriu (sec. IX e.n.) [10].

În caroul N 76, deasupra unui zid ce se profila pe direcția sud-nord, perpendicular pe zidul curtinei G, a fost descoperită o gardină (Pl. II/1) ce a aparținut unui alt bordei (notat B 14), ale cărui dărîmături au fost surprinse mai ales în caroul N 77, lîngă zidul de incintă. Înlăturarea dărîmăturilor a determinat descoperirea unor materiale arheologice diverse : fragmente ceramice feudale-timpurii, amestecate cu altele romano-bizantine, cărămizi, țigle, fragmente de sticlă — de la vase a căror formă nu poate fi determinată și de la geamuri — și resturi osteologice. Tot aici semnalăm descoperirea unui instrument de olar, în formă de trapez prelung (Pl. II/2), utilizat la trasarea striurilor pe vase. Acesta este lucrat dintr-o coastă de ovină, bine șlefuită, tăiată drept la capătul strîmt și avînd 8 dinți la capătul lățit [11]. În bibliografia consultată, referitoare la cercetările de la Dunărea de Jos [12], nu am întîlnit un astfel de instrument. Adăugăm la aceste descoperiri și două monede : una de la Valens (364—375), apărută lîngă zidul pe care se afla gardina lui B 14 și alta, scoasă din dărîmături, a cărei circulație merge pînă în 537 e.n. (Justinian) [13].

Înlăturînd dărîmăturile bordeiului 14, din carourile N 76 și N 77, ne-am adîncit pînă la — 0,80 m unde s-a descoperit podina lutuită a unui alt bordei, notat B 209. În mijlocul laturii dinspre nord-vest a acestuia a fost surprinsă o vatră ce aparținea bordeiului nr. 12 — săpat încă din anul 1955.

În stratul de moloz de deasupra podinei (B 209) s-a găsit o monedă de la Constans (341—346 e.n.) (Pl. IX/1). Faptul că bordeiul 209 îl tăia pe B 12 — considerat a aparține primului nivel de locuire [14] — ne determină să-l considerăm ca aparținînd unei perioade mai noi decît acesta, dar mai veche decît cea căreia îi aparținea B 14 ale cărui dărîmături se aflau deasupra tuturor. În această situație putem vorbi de existența a patru nivele de locuire din perioada feudalismului timpuriu [15].

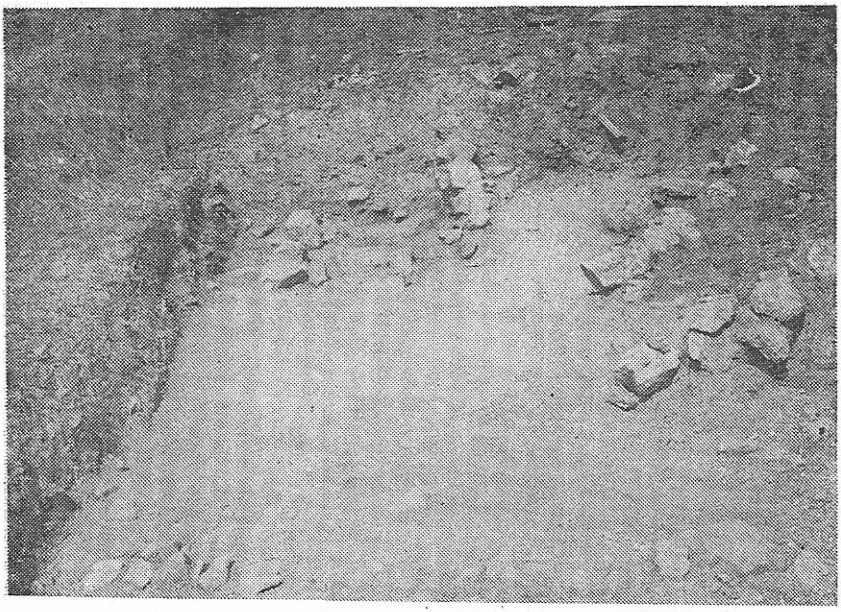
[11] Dimensiunile instrumentului sînt : L : 14,45 cm, l : 2,35 cm și grosime : 0,50 cm.

[12] *Capidava. I ;* Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, Eugen Comșa, *Dinogeția. I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța — Garvăn*, București, 1967 ; P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare. I. Cetatea bizantină*, vol. I, București, 1967.

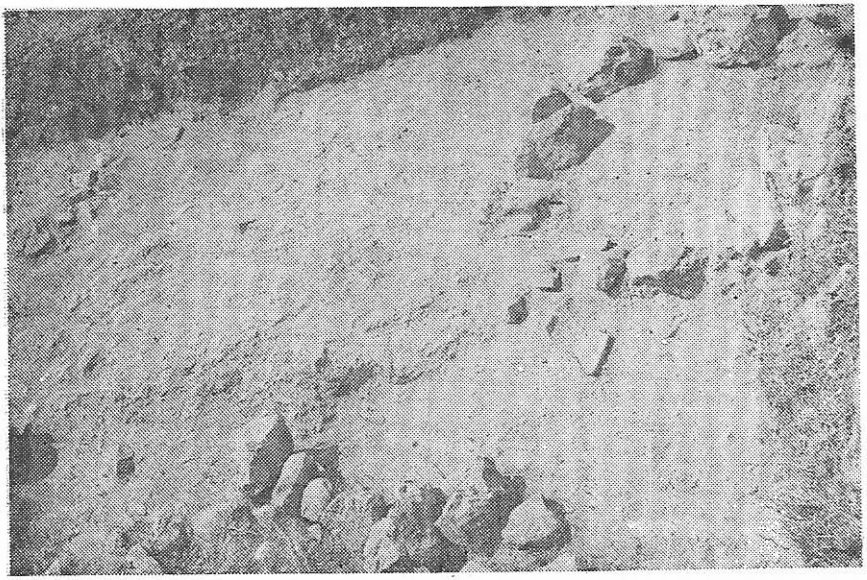
[13] La identificarea monedelor m-au ajutat colegii Radu Ocheșeanu (pentru descoperirile din campaniile 1975 și 1976) și Vertan Antoneta și Custurea Gabriel (pentru cele descoperite în campaniile din anii 1978 și 1979), cărora le mulțumesc și pe această cale.

[14] Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava. I*, p. 151.

[15] Cele patru nivele sînt mult mai bine surprinse în sectorul I, unde cercetarea s-a făcut pe o suprafață mai mare, cf. Radu Florescu, N. Cheluță-Georgescu, *op. cit.*, p. 420 și urm.

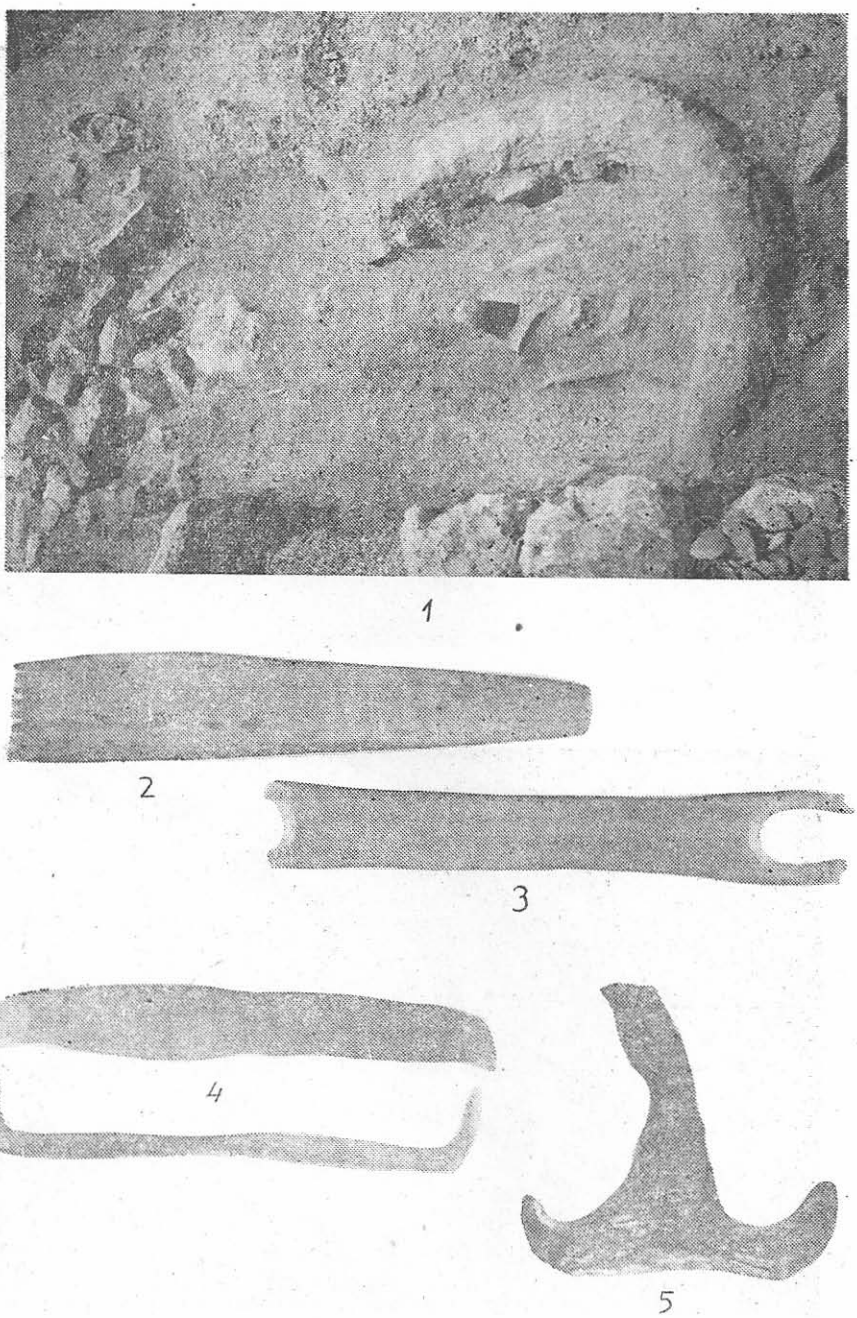

1

2

Pl. I. — 1 — Bordeiul 196 (Caroul N 75) — 2 Vatra Bordeiului 196.

Pl. II. — 1 — Gardina bordeiului 14 (Caroul N 76) 2 — Unealtă din os pentru trasarea striurilor pe vase 3 — Instrument din os utilizat la împletirea plaselor de pescuit 4 — Scoabă din fier de la o casetă 5 — Aplică din fier.

În campania din anul 1955 fusese scoasă la lumină o construcție semicirculară, lîngă zidul de incintă al curtinei G — caroul L 77, conform notării actuale — considerată a fi un turn de apărare datînd din epoca tîrzie a cetății [16]. Cercetările întreprinse încă din anul 1975, au dus la descoperirea, în acest punct, a unui *hypocaust* și a unui *praefurnium* (Pl. III/1-3). În praefurnium s-a găsit o monedă de la Arcadius (emisă între anii 402—408 e.n.), pe care o considerăm ca o dovadă certă a faptului că, la începutul sec. V e.n., construcția funcționa.

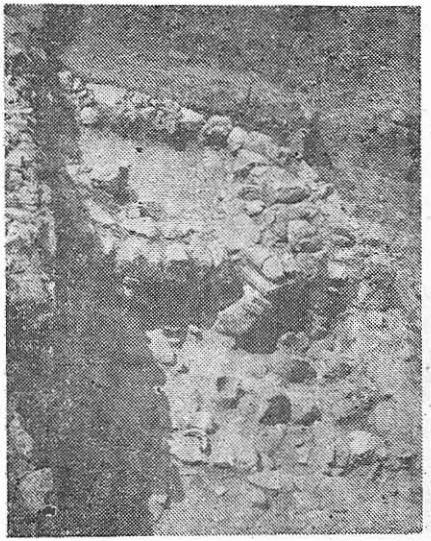
În secțiunea J, situată de-a lungul zidului de incintă dinspre nord-est — corespunzător curtinei F — a fost surprins un nivel de călcare ce urca dinspre sud-est — de la intersecția carourilor J 77 cu J 76 — unde are o adîncime de 2 m, spre nord-vest — în caroul J 75 — unde ajunge la o adîncime doar de 0,50 m. Această diferență de nivel, pe o lungime de 10 m, se explică și prin dărîmăturile pe care le-am degajat în secțiune. În partea care este mai adîncită s-au găsit foarte multe pietre mari, căzute atît din zidul de incintă cît și din zidurile unor construcții din interior, pe care le-am surprins în săpătură.

În toată zona cercetată pînă acum au fost dezvelite șase ziduri — de diferite mărimi și de diverse tipuri constructive — fără a socoti zidurile aparținînd hypocaust-ului și praefurunium-ului, sau pe cele ale bordeielor. Le vom prezenta pe rînd, împreună cu materialele arheologice ce au apărut în jurul lor ; analiza situației din teren la această dată, permițîndu-se să emitem cîteva concluzii.

Primul zid pe care l-am degajat (notat cu „a"), apare în secțiunea N — carourile 76 și 77 —, este orientat sud-nord și a fost construit în *opus mixtum*. Pe o înălțime de 0,80 m se păstrează patru rînduri de pietre de calcar (ocupînd 0,50 m din înălțime), urmate — în partea de jos — de cinci rînduri de cărămizi. Urmărind zidul spre sud constatăm că-și păstrează aceeași înălțime pe o lungime de 2,05 m — avînd o lățime de 0,75 m — după care se întrerupe pentru a reapare după 1,75 m (de la ultimul rînd de cărămizi din partea inferioară, continuindu-se, în jos, cu mai multe rînduri de piatră, pe o înălțime de 0,46 m), de unde, cu lățimea de 1 m, se continuă încă 2,60 m, pînă la incidența cu zidul de incintă. Porțiunea întreruptă a fost la un moment dat închisă cu chirpici (avînd dimensiunile : 50 × 35 × 15 cm), acum căzuți și distruși. Din această zonă s-a recuperat o mare cantitate de piroane și scoabe din fier (Pl. VII/6), precum și bucăți de tencuială de culoare bleu.

La distanță de 6,40 m de zidul curtinei G — și paralel cu acesta — a fost degajat un alt zid, legat cu pămînt, avînd o lungime de 3,75 m și lat de 0,55 m — notat cu „b" — (Pl. X și V/1), formînd un unghi drept cu „a". Zidul a fost distrus și de locuințele tîrzii, fapt pentru care înălțimea sa variază între 0,80 m (la incidența cu „a") — 0,60 m (la distanța de 1,30 m de „a") și 0,32 m (înălțime pe care o păstrează pînă la capăt). Între cele două ziduri, surprindem un nivel de călcare, la — 0,80 m (comparînd cu zidul „a"), pe care s-au găsit foarte multe fragmente de amfore cu striuri și coaste, întregibile (Pl. V/2-4), olane și țigle și un *dolia*. Acesta era plin cu pietre, cărămizi, olane, fragmente

[16] Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava. I*, pp.145, 147.

1

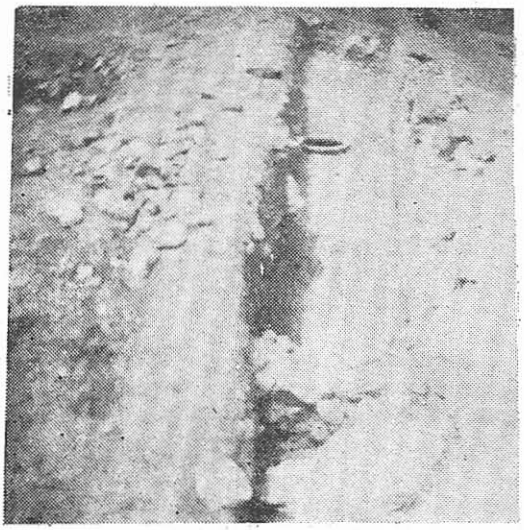

2

3

Pl. III. — 1 — Hypocaust (caroul L 77) 2 — Construcția circulară de deasupra praefurnium-ului 3 — Detaliu de la hypocaust : bolta în arc și un tub.

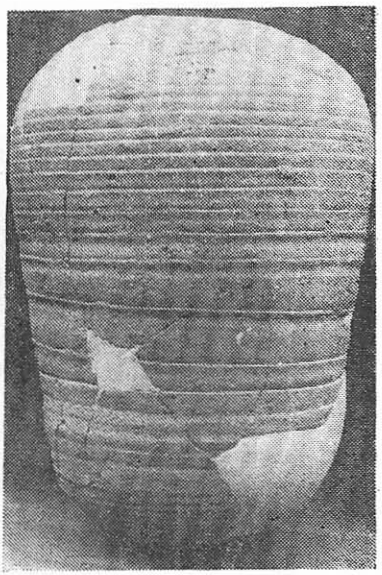
1

2

3

4

Pl. IV. — 1 — Imaginea secțiunii J cu zidul „c" și dolia 2 — Amforetă fragmentară (caroul K 76) 3 — Zidul „c" și amfora „in situ" 4 — Amfora găsită lîngă zidul „c".

de amfore, fragmente de sticlă provenind de la geamuri, piroane și multe bucăți din aceeași tencuială de culoare bleu pe care am găsit-o și lîngă ziduri. După golire vasul este acoperit și lăsat „in situ". Lîngă gura chiupului — și înspre zidul „b" — s-a găsit o monedă de la Phillip Junior (244—249 e.n.). (Pl. VIII/2).

În exteriorul zidului „b" (spre nord, deci), la adîncimea de 0,15 m (raportat la „b", sau de 0,70 m, raportat la „a"), pe lîngă numeroasele fragmente ceramice (amfore întregibile), fragmente de sticlă, cuie, au fost găsite două fragmente de *umeralia* (de fier) dintr-o lorica [17].

În carourile M 77 și M 76 a apărut un alt zid — notat cu „e" — perpendicular pe curtina G și paralel — și identic din punct de vedere al tipului de construcție — cu „a". Deasupra lui însă, lîngă zidul de incintă, a fost descoperită vatra unui cuptor, înconjurată de un șir de pietre, ce ar fi putut să aparțină bordeiului nr. 13. În jurul vetrei se aflau numeroase fragmente de vase, întregibile, databile în sec. V e.n. La demontarea bordeiului nr. 13, în zona de lîngă vatră, s-a găsit între pietre o monedă de la împăratul Vasile II (976—1025) [18]. (Pl. IX/4).

Zidurile prefurnium-ului și hypocaust-ului au fost notate : „g" — în caroul M 77 — și „h" — în carourile L 76 și L 77 — acesta din urmă continuat cu zidul „i" (în caroul K 77). Înlăturînd un rest de pietre, provenind dintr-o dărîmătură, paralele cu zidul hypocaust-ului, descoperim fragmente de amfore cu striuri și coaste, o jumătate dintr-un opaiț din ceramică roșie și un picior de la un pahar din sticlă. Sub toate acestea apare o podină din cărămizi.

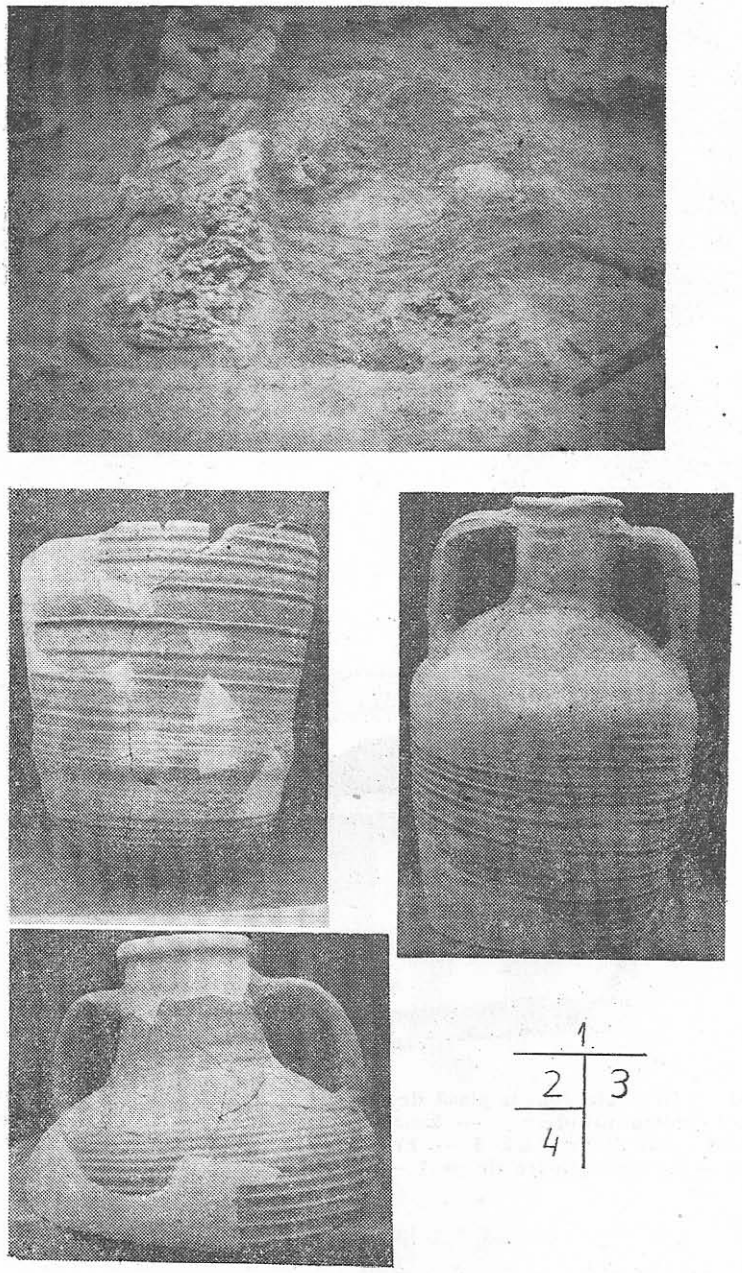
La curățirea bordeiului nr. 6 (caroul L 76) s-au depistat și alte ziduri — a căror destinație va fi lămurită însă în campaniile viitoare. Unul dintre acestea — profilat mai bine — este construit din pietre legate cu pămînt și este perpendicular pe zidul hypocaust-ului. Semnalăm descoperirea aici, imediat sub podina bordeiului, a trei monede de la Constans (337—341 e.n.). (Pl. VIII 4-5). Adîncind săpătura în fostul B 6 pînă la — 0,40 m sub nivelul de călcare, se descoperă o mare cantitate de fragmente ceramice — cele mai multe provenind de la amfore cu coaste —, recuperăm mai multe fragmente de la un vas de sticlă de culoare albă, destul de gros, decorat cu perechi de linii incizate, foarte greu de restaurat. Tot aici s-a mai găsit un inel din bronz (Pl. VII.3) și un instrument din bronz a cărui destinație nu o putem preciza — un fel de dăltiță (Pl. VII/4) [19].

În secțiunea J — la întretăierea carourilor 77 și 76 — a fost degajat un zid din piatră cu mortar — lat de 0,50 m — perpendicular pe zidul de incintă al curtinei F. Lîngă acest zid, spre est, a fost descoperită o amforă cu coaste, pe un strat de cărbuni. Din interiorul amforei au fost recuperate multe boabe de grîu. (Pl. IV/1, 3 și 4). În aceeași secțiune — J — s-a descoperit, la adîncimea de 0,86 m, un dolia de dimensiuni mari (mai mare decît cel descoperit între zidurile „a" și

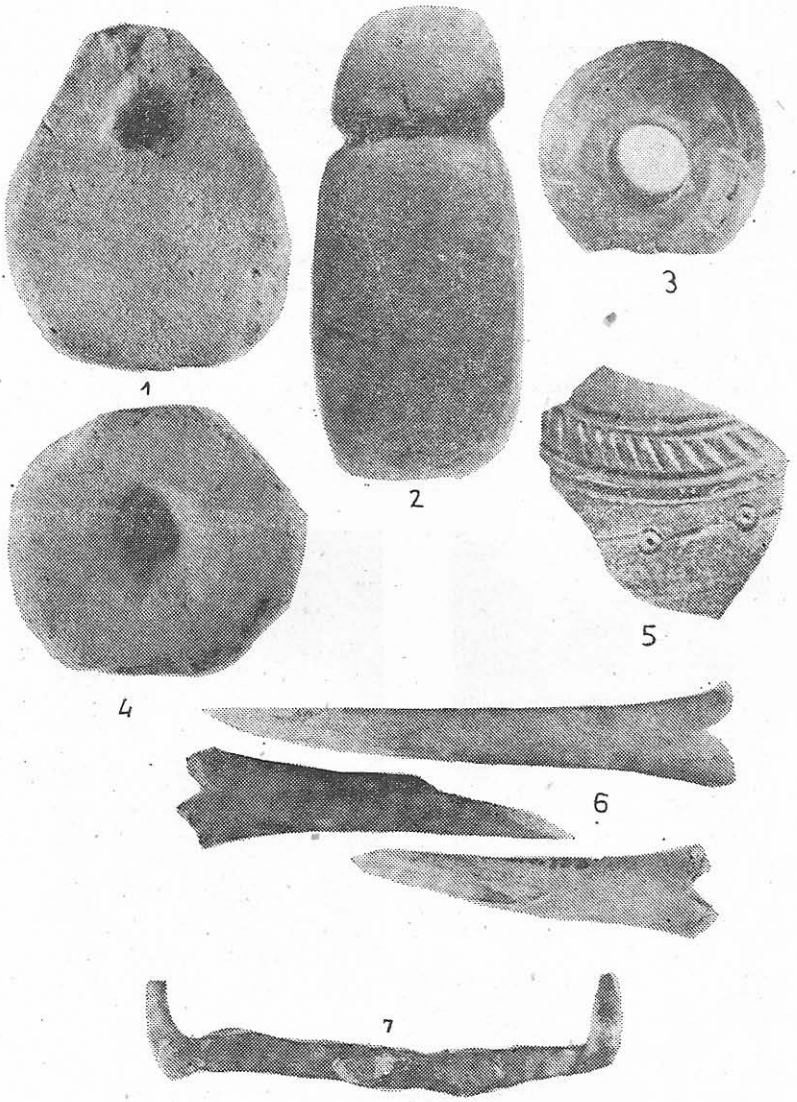
[17] Fragmentul, format din plăcuțe mici, a fost curățat la laborator și urmează să fie remontat.

[18] O monedă de la împăratul Vasile II a fost găsită în campania din anul 1955, în bordeiul nr. 6, al cărui zid — acum — s-a năruit peste cel al bordeiului nr. 13, Gr. Florescu, *Capidava. I*, pp. 147—148.

[19] Radu Florescu sugerează că ar putea să fie o jumătate dintr-un *stilum*.

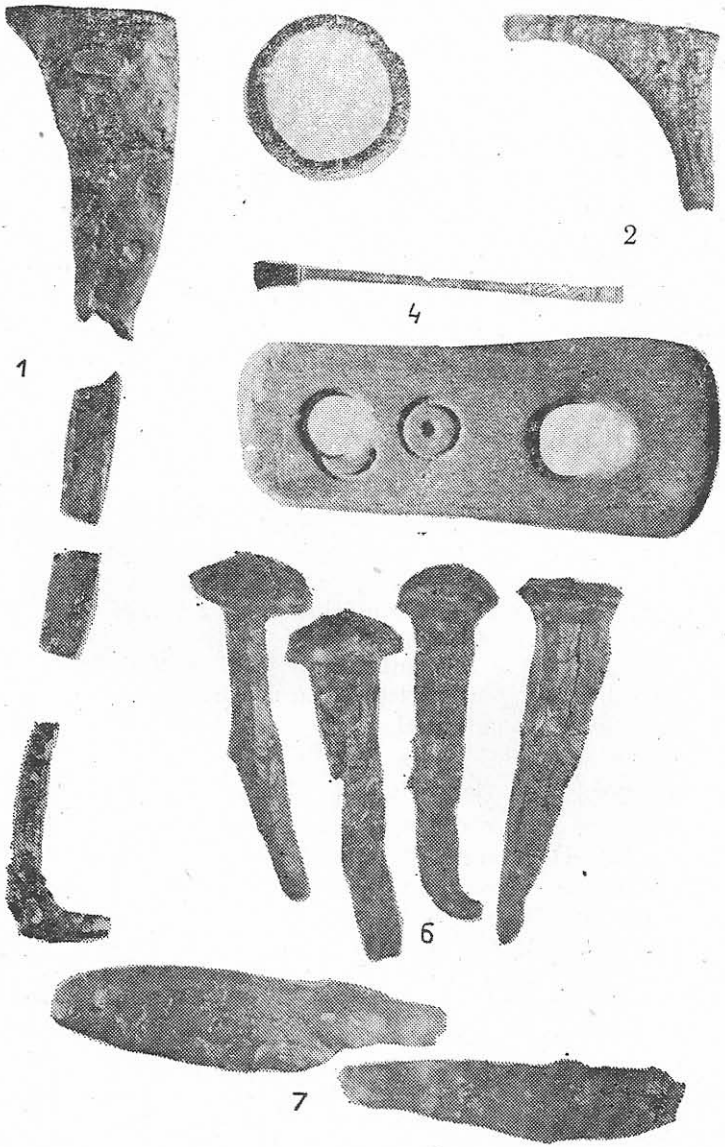
Pl. V — 1 — Zidul „b" cu fragmentele de amfore și dolia 2—3 — Amfore întregite din fragmente găsite lîngă „b".

Pl. VI. — 1 — Greutate pentru plasă de pescuit de formă triunghiulară 2 — Greutate cu șanț pentru prindere 3 — Fusaiolă ceramică 4 — Greutate pentru plasa de pescuit, de formă circulară 5 — Fragment de ceramică smălțuită, verde-oliv 6 — Străpungătoare de os 7 — Scoabă din fier (caroul N 76).

„b" (Pl. IV/1). Diametrul maxim la gură este de 0,60 m, iar în interior de 0,41 m. La golirea vasului — lăsat „in situ" — s-a scos din interior o mare cantitate de pietre, de diferite mărimi, căzute din ziduri, cărămizi, fragmente ceramice și de sticlă (provenind de la geamuri) și foarte multe oase de rozătoare mari. Potrivit acestor mărturii (amfora, zidul, vasul de provizii), complexul a dăinuit pînă în sec. V e.n.

Zidul apărut în caroul J 76 — pe care l-am notat „c" — se continuă în caroul K 76 unde se întîlnește, într-un unghi drept, cu un alt zid din piatră legat cu mortar, notat „d", și care, înspre nord-vest, a fost distrus de construcția bordeiului nr. 4. La degajarea zidului „c" s-a găsit — în mortar — o monedă de la Claudius II (268—269 e.n.). (Pl. VIII/3).

Pl. VII. — 1 — Cosor, întregibil din 4 fragmente (caroul L 76) 2 — Fragment dintr-o ramă de oglindă, din plumb 3 — Inel din bronz 4 — Stilum din bronz 5 — Amuletă din os 6 — Piroane din fier 7 — Fragmente lame de cuțit.

În acest ultim sector s-a dezvelit un pavaj din piatră, în exteriorul zidului „c", în timp ce în exteriorul zidului „d", la — 0,50 m, surprindem o podină din cărămizi care a apărut și lîngă zidul hypocaust-ului. Între cele două ziduri ne-am adîncit pînă la — 1,90 m. Materialul arheologic recoltat este în exclusivitate romano-bizantin : o mare cantitate de fragmente ceramice de amfore cu striuri, fragmente de vase de sticlă, un lănțișor din bronz provenind de la o fibulă, cuie și piroane de diverse mărimi, partea inferioară de la o amforetă cu pereții groși, lucrată din pastă roșie cu vopsea gălbuie la suprafață și fără nici un decor (Pl. IV/2). În exteriorul zidului „c", a fost găsită o piesă prelucrată din os — un fel de amuletă — foarte bine șlefuită, ce are două orificii circulare spre extremități, iar între acestea, pe una din fețe este incizat un cerc cu un punct în centru (Pl. VII/5).

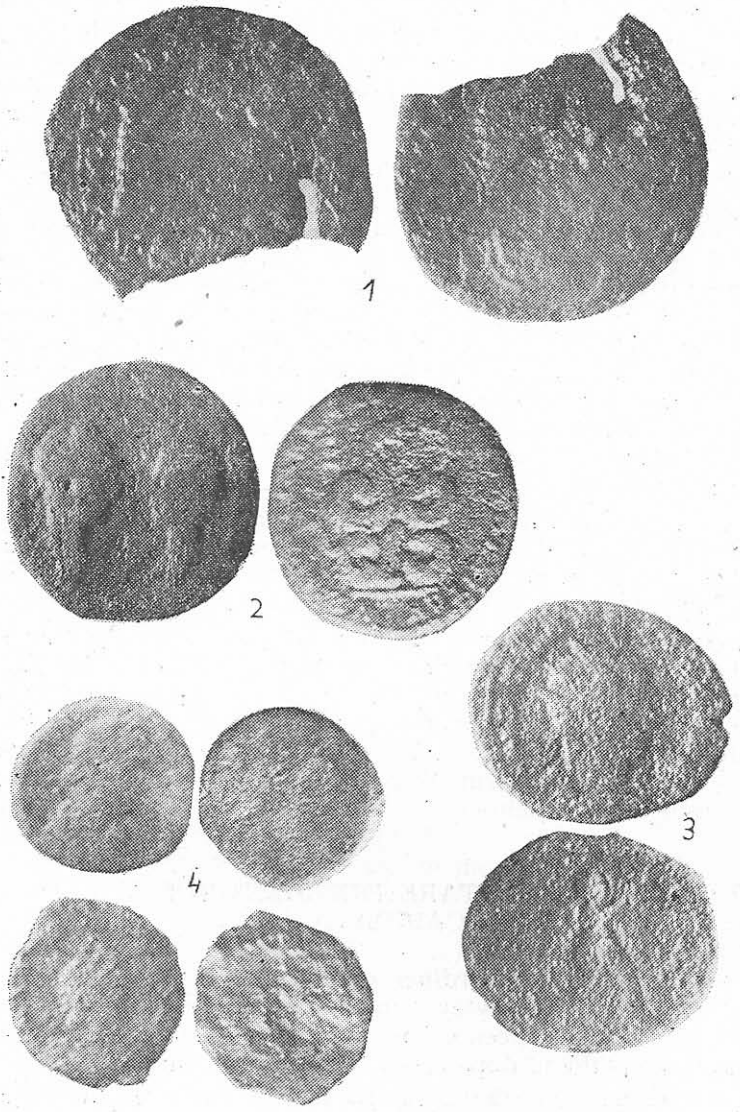
Remarcăm faptul că la diverse adîncimi se surprind urme ale unor incendii. Astfel, primul nivel de arsură este surprins între zidurile „c" și „d", la — 0,85 m, situație care apare și în exteriorul zidului „d". Peste alți 10 cm, la — 0,95 m, apare un strat de arsură, gros de 7 cm, care este surprins și în profilul caroului K 76 (Pl. XI). Aici au fost găsite bucăți de lemn carbonizate, căzute. La — 1,40 m este surprins din nou un puternic nivel de arsură : pămînt ars, țigle și cărămizi carbonizate, oase calcinate, ceramică arsă. Se găsesc fragmente de sticlă, lemn carbonizat și foarte multe piroane. Găsim de asemenea bucăți de zgură metalică. În centrul arsurii a fost găsit un fragment metalic ce pare a fi o bucată din garda unei săbii. La acest nivel, zidul „c" este întrerupt de o umplutură de chirpic. Încă nu ne putem da seama dacă a fost o deschidere astupată sau sînt două faze diferite : spargerea zidului, prima, și apoi umplerea lui. Pare mai verosimilă această a doua variantă, dacă ținem seama de straturile succesive de incendiu surprinse.

Pe nivelul la care s-a oprit săpătura în campania din vara anului 1979, în special în carourile J 76, K 76, N 76 și N 77, s-a găsit o mare cantitate de cărbuni, bîrne carbonizate, dovadă a unui puternic incendiu ale cărui urme pot fi urmărite și pe zidurile de incintă ale căror pietre sînt arse intens la acest nivel.

Rezumînd situația din teren la ora actuală, putem avansa unele concluzii, care sperăm să fie certificate de cercetările viitoare.

Zidurile „a" și „e" sînt contemporane, construite din materiale identice și după același sistem și aparțin unei perioade mai vechi de locuire. Ele închideau o încăpere mare, avînd o intrare cu lățimea de peste un metru și jumătate practicată în zidul de nord-vest, spre poarta cetății. Descoperirea chiupului în această încăpere, dimensiunile ei apreciabile, cantitatea mare de amfore fragmentare, distanța față de poarta cetății, ne fac să presupunem că încăperea era utilizată drept magazie pentru păstrarea proviziilor. Aceeași destinație pare să fi avut și încăperea de lîngă curtina F (închisă de zidurile „c" și „d"), unde am găsit celălalt vas mare de provizii și unde, de asemenea, s-a găsit o mare cantitate de amfore fragmentare.

Deși la acest nivel — în care straturile se întrepătrund datorită bordeielor feudale-timpurii care au răscolit nivele inferioare — descoperirile monetare par a nu fi de prea mare folos, încercăm totuși să

Pl. VIII. — 1 — Monedă bronz : Geta (210—212) 2 — Monedă bronz : Markianopolis, Phillipus Junior 3 — Monedă de bronz : Claudius II 4 — Monede bronz : Constans.

le utilizăm. Astfel, moneda de la Filip Junior (244—249), găsită lîngă gura chiupului din prima încăpere (dintre „a" și „b"), ne indică faptul că, la începutul secolului III e.n. magazia funcționa ca atare. Zidul „c" al celei de a doua încăperi a fost și el construit la începutul secolului III e.n., fapt certificat de descoperirea, în tencuiala acestuia, la — 0,95 m, a unei monede de la Geta (210—212), avînd pe revers poarta cu turnuri a cetății Tomis. (Pl. VIII/1).

După cum este bine știut, cetatea a fost distrusă de goți în timpul invaziei din anul 248 e.n. și refăcută în a doua jumătate a aceluiași secol[20]. Credem că acestei refaceri trebuie să-i atribuim adăugarea zidului „b" la prima încăpere, ca și repararea zidului „c" de la cea de a doua încăpere, zid pe care am găsit o monedă datînd de la Claudius II (268—269 e.n.).

Într-o etapă următoare intrările din cele două încăperi au fost astupate cu chirpici ; acestei etape îi corespunde nivelul de călcare surprins la adîncimea de 0,15 m, în afara zidului „b", pe care s-a găsit fragmentul de *umeralia*.

Secolului IV e.n. îi corespunde zidul care a început să se profileze în caroul L 76, perpendicular pe hypocaust, unde găsim monede de la Constans (337—341 e.n.) și Constantiu II (351—361 e.n.), ca și nivelul de călcare de sub cuptorul găsit lîngă prefurnium (în caroul M 77), unde găsim rama, fragmentară, a unei oglinzi din plumb[21], cu decor figurat și cu inscripție la partea superioară. (Pl. VII/2).

Unei alte etape — aparținînd sfîrșitului secolului IV-secolul V e.n. — i se circumscrie funcționarea *hypocaust*-ului[22].

Sfîrșitul secolului V și începutului secolului VI e.n. îi corespunde marea distrugere, documentată și în acest sector, în urma căreia castrul își restrînge suprafața de locuire și activitate la un sfert din perimetrul cetății ce fusese edificată în secolul II.

Ținînd seama și de acest ultim nivel roman — de puternica distrugere și de incendiu — putem presupune existența la Capidava a șase nivele (de distrugeri și refaceri succesive) pentru o perioadă cuprinsă între secolul III e.n. și începutul secolului VI e.n. Bineînțeles că numai cercetările viitoare, care au în vedere dezvelirea întregii suprafețe — măcar în sectorul V a cetății — vor putea confirma, sau infirma, aceste prime concluzii.

DESCOPERIRILE MONETARE DIN SECTORUL V AL CETĂȚII CAPIDAVA[23]

Prezentăm mai jos, în ordinea cronologică, un număr de 19 monede apărute în sectorul V al cetății, în timpul cercetărilor din campaniile 1976, 1978 și 1979. La fiecare menționăm locul de descoperire, împăratul, datarea și catalogul după care au fost identificate.

1. Monedă descoperită în campania din 1979, în caroul K 76, la — 0,95 m, în zidul „c" (Pl. VIII/1).

Geta. Anii 210—212.

---

[20] *Capidava. I*, p. 14.

[21] Pentru oglinzile romane din plumb datările se fac din sec. II pînă în sec. IV e.n. Cf. D. Tudor, în Dacia, NS, 3, 1959 ; V. Culică, în SCIV, 17, I, 1966 ; T. Dremsizova, V. Antonova în Arheologia, 6, 4, 1964 ; D. Protase în AMN, 8, 1971 ; Gh. Popilian, în Apulum, 9, 1971 ; Idem, în Dacia, NS, 20, 1976 ; D. Elefterescu, C. Mușețeanu, în Pontica, 11, 1978.

[22] Pe zidul *hypocaust*-ului, în mortar, s-a găsit o monedă datînd de la sfîrșitul secolului IV e.n., foarte tocită. Iar în *praefurnium* a fost găsită o monedă de la Arcadius (383—392 e.n.).

[23] Cf. *Supra*, nota 13.

Pick-Regling [24].

2. Monedă descoperită în campania din anul 1976, în caroul N 76, la nivelul gurii chiupului dintre zidurile „a" și „b" (Pl. VIII/2).

Markianopolis : Phillipus Junior. Anii 244—248.

Pick.

3. Monedă găsită în campania din anul 1978, în caroul K 76, la adîncimea de 0,15 m, înlăturînd dărîmătura de peste zidul „c".

Claudiu II. Anii 268—270 (Pl. VIII/3).

Cohen [2].

4. Monedă descoperită în campania din anul 1979, în caroul K 76, la adîncimea de 0,95 m, în zidul „c".

Constantiu I. Anii 326—330 e.n.

LRBC I, 987.

5. Monedă descoperită în campania din anul 1976, în caroul N 77, pe stratul de moloz de deasupra podinei lui B 209 (Pl. IX/1).

Constantinopol : Constans. Anii 337—341.

LRBC I, 1056.

În campania din vara anului 1978, în caroul L 76, sub podina bordeiului nr. 6, au fost găsite — la adîncimea de 0,80 m — trei monede Constans. (Pl. VIII/4-5).

6. *Constans.* (1, 22 g, 12 mm, tocită).

LRBC I.

7. *Constans.* (0,71 gr, 13 mm tocită).

LRBC I.

8. *Constans (?),* (0,63 gr., fragmentară).

9. Monedă descoperită în campania din anul 1979, în caroul L 76, în colțul de nord-vest al fostului bordei nr. 6, sub nivelul de călcare al acestuia.

Constantius II. Anii 351—361 e.n.

LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO.

10. Monedă găsită în timpul campaniei din anul 1976, în caroul N 77, în dărîmătura de lîngă zidul „a".

Valens. Anii 364—375.

LRBC, tip GLORIA ROMARONUM (8).

11. Monedă descoperită în campania din anul 1976, în *praefurnium-ul* degajat în caroul L 77.

Arcadius. Anii 383—392.

LRBC II, 1978.

12. Monedă descoperită pe zidul *hypocaust-ului,* în mortar (caroul L 76), în campania din vara anului 1979. Deteriorată.

?. sfîrșitul sec. IV e.n.

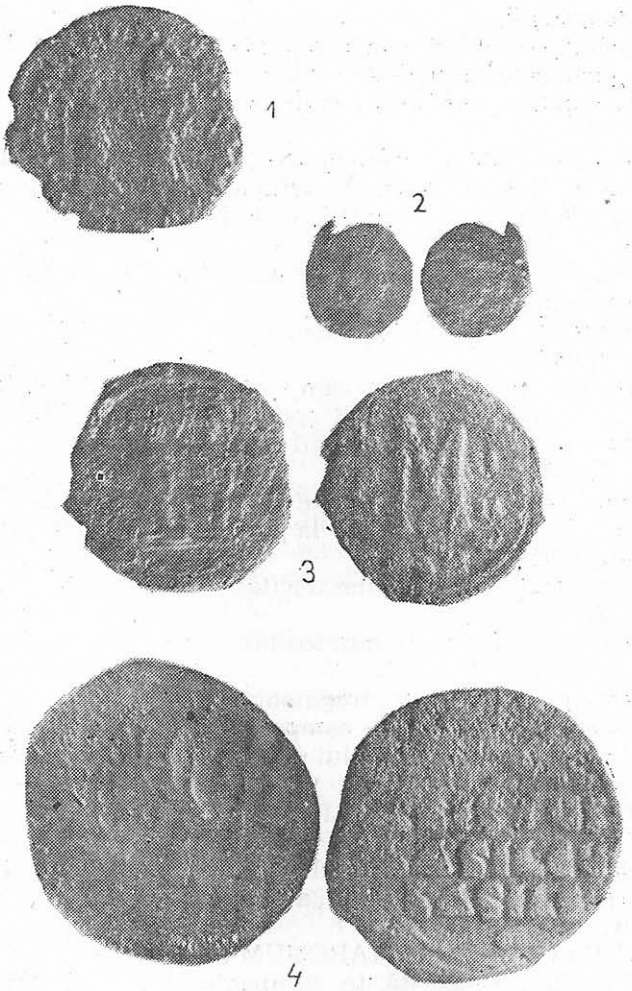
13. Monedă descoperită în campania din anul 1979, în caroul K 76, pe zidul ce-l continua pe „c", în afara lui „d".

Theodosius I. Anii 395—408 e.n. (Pl. IX/2).

LRBC II, 2580.

14. Monedă descoperită în campania din anul 1979, în caroul K 76, între zidurile „c" și „d", curățind și îndreptînd profilul spre K 75, la adîncimea de 1,40 m.

[24] Legenda îl indică pe Geta, în catalog însă, reversul reprezentînd poarta cu turnuri a cetății Tomis apare la Caracalla.

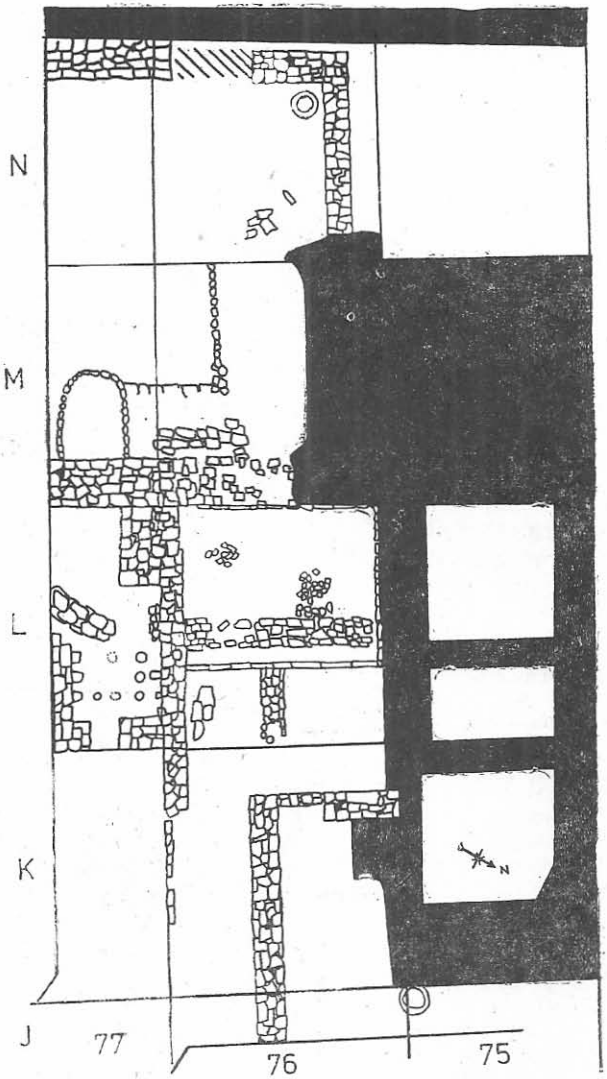

Pl. IX. — 1 — Monedă bronz : Constans 2 — Monedă bronz : Theodosius I (395—408) 3 — Monedă bronz : Justin II (568/569) 4 — Monedă bronz : Vasile II.

Justin II. Anul 568/569. *Constantinopol,* OF. E. (Pl. IX/3).
Valoare M = 40 nummia.
MIB II, p. 94, nr. 43 a.

15. Monedă descoperită în campania din anul 1976, în caroul N 76.
Justin II. Anii 572/3.
Valoare K = 20 nummia
DOW. I.

16. Monedă descoperită în campania din anul 1978, în caroul K 76, la adîncimea de 0,80 m, pe zidul „c".
Justin II. Anii 572/3.
Valoare K = 20 nummia.

Pl. X. — 1 — Planul carourilor lucrate din sectorul V.

DOW. I.

17. Monedă descoperită în campania din anul 1976, înlăturînd dărîmătura din caroul N 77.

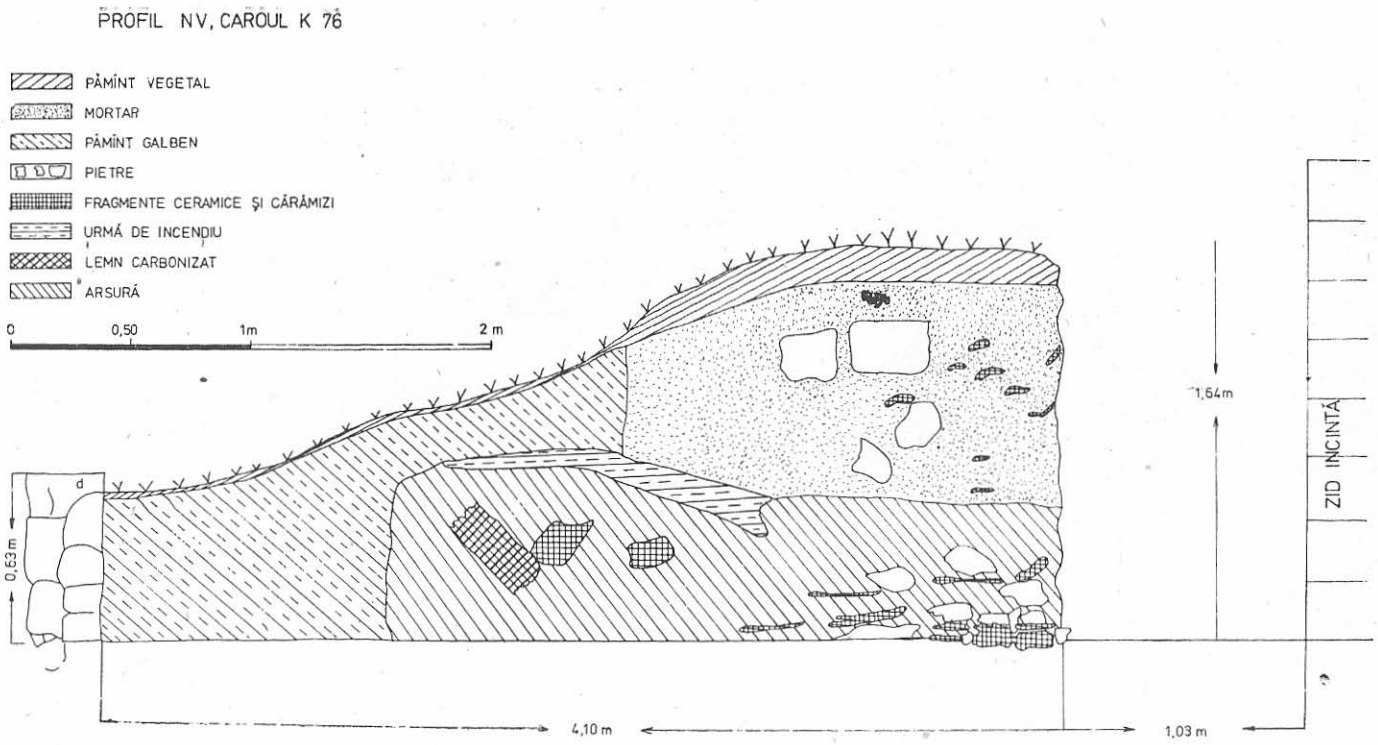
? Mult tocită.

Valoarea K = 20 nummia.

18. Monedă descoperită în campania din anul 1979, în caroul K 76, între zidurile „c" și „d", curățind și îndreptînd profilul spre K 75, la adîncimea de 1,40 m.

Justinian. Anul 23 (549/550). Constantinopol Of.

Valoarea K = 20 nummia.

Pl. XI. — 1 — Profilul de nord-vest al caroului K 76.

MIB, I, p. 113, nr. 96.

19. În campania din vara anului 1978, în timp ce curățam dărîmăturile provenite din zidurile bordeielor nr. 6 și nr. 13, în caroul M 77, la adîncimea de 0,40 m, a fost descoperită o monedă de la împăratul Vasile II. (Pl. IX/4).

Vasile II. Anii 976—1025.

AE ↓. 10,96 g., 31 mm, puțin tocită.

AV. [EMMANOVHA]. Bustul lui Hristos, cu barbă, văzut din față, poartă nimb cruciger, tunică și mantie ; are dreapta în semn de binecuvîntare.

Rv. [Isu] S [X]RISTYS BASILEY BASILE, scris în patru rînduri, iar jos — în mijloc — punct.

M. Thompson, Clasa A — 2, anii 989—1028.

RAPPORT PRÉLIMINAIRE CONCERNANT LES RECHERCHES DU Ve SECTEUR DE LA CITÉ DE CAPIDAVA (CAMPAGNES DE 1975, 1976, 1978 ET 1979)

(Résumé)

Après avoir brièvement passé en revue les recherches effectuées au Ve secteur de la cité de Capidava durant les campagnes antérieures, l'auteur présente les résultats des fouilles pratiquées pendant les quatre dernières campagnes.

On remarque dès le début les difficultés du travail au niveau où les époques s'interpénètrent ; les couches supérieures, appartenant aux débuts de la féodalité, ont détruit et bouleversé les derniers niveaux de l'époque romaine tardive. Dans ces conditions, il faut redoubler d'attention quand on effectue les fouilles car les vestiges archéologiques appartenant aux deux époques apparaissent ensemble et parfois les vestiges d'époque romaine se trouvent au-dessus des pièces appartenant aux débuts de la féodalité.

Les fouilles effectuées durant les quatre dernières campagnes ont dégagé un *hypocauste et praefurnium*, situé près du mur d'enceinte de la courtine G ; ensuite les murs de plusieurs pièces, à l'intérieur desquelles on a trouvé, dans chacune, un *dolium* — conservé *in situ* — et une grande quantité de fragments d'amphores. Les dimensions des pièces, les vestiges y découverts, la distance par rapport à la porte de la cité ont déterminé l'auteur à supposer que les pièces avaient pu servir pour depôts de provisions.

Quant aux murs plus importants („a" et „b" qui ferment la première pièce — et „c" et „d" — ceux qui en ferment la seconde), on y a pu surprendre plusieurs étapes de réparations.

Basé sur la situation du terrain et appuyé sur certaines découvertes monétaires, l'auteur établit — avec approximation — les périodes de destruction et de réfection.

Ainsi, la monnaie émise par Philippe Junior (244—249 de n.è.), trouvée à côté de la bouche de la jarre existante dans la première chambre (entre „a" et „b") nous indique le fait que, au début du IIIe siècle de n.è., le dépôt fonctionnait en tant que tel. Le mur „c" de la deuxième pièce a été, lui aussi, construit au début du IIIes. de n.è., fait certifié par la découverte, dans son crépi, à une profondeur de 0,95 m, d'une monnaie depuis Geta (210—212 de n.è.) ayant au revers la porte de la cité de Tomi.

C'est à la réfection de la cité (détruite par l'attaque des Goths en 248 de n.è.) qu'est attribuée la construction mur „b" à la première pièce ainsi que

la réparation du mur „c" à la deuxième, mur sur lequel on a trouvé une monnaie datant du règne de Claudius II (268—269 de n.è.).

Ultérieurement, les entrées des deux chambres ont été obstruées par l'intermédiaire de briques en torchis ; c'est l'étape à laquelle corespond le niveau de vie, surpris à la profondeur de 0,15 m, à l'extérieur du mur „b" sur lequel on a trouvé le fragment de *umeralia*.

Au IVe siècle de n.è. correspond le mur qui à commencé à se profiler dans le carreau L76, perpendiculairement sur l'hypocauste, où l'on a trouvé des monnaies depuis le règne de Constants (337—341 de n.è.) et Constantius II (351—361 de n.è.), ainsi que le niveau de vie établi sous le four trouvé près du *praefurnium* où l'on a découvert un fragment d'un châssis de miroir à décor figuré et inscription.

C'est à une autre étape — appartenant à la fin du IVe siècle — le V^es. de n.è. — que se circonscrit le fonctionnement de *l'hypocauste*.

Vu le dernier niveau romain — de forte destruction et d'incendie — on considère l'existence à Capidava de six niveaux correspondant à la période comprise entre le IIIe siècle de n.è. et le début du VIe siècle de n.è.

Le rapport est accompagné par la liste des découvertes monétaires du secteur ainsi que par une riche illustration.

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA OVIDIU, MUNICIPIUL CONSTANȚA

(RAPORT PRELIMINAR)

MIHAI BUCOVALĂ și GHEORGHE PAPUC

Comuna suburbană Ovidiu este situată la 10 km N.-N.V. de Constanța, pe malul vestic al lacului Mamaia, odinioară golf al Mării Negre [1]. În marginea de S.E. a localității, pe un platou situat aproximativ în dreptul insulei Ovidiu, prin informații verbale [2] și prin periegheze personale, a fost delimitată o zonă de interes arheologic ; pe o suprafață quasi-dreptunghiulară erau răspîndite numeroase fragmente ceramice, țigle și cărămizi sparte, apăreau pietre mici și mijlocii, provenite din ziduri demolate în urma lucrărilor de arătură. Marginea de vest a zonei, delimitată, după toate probabilitățile, de o vale natural colmatată acum, sau de un șanț antic, a fost deja afectată de lucrări de amenajare ale C.A.P.-ului din comună. În grădina și via existente aici, au apărut, la suprafață material arheologic în aceiași stare fragmentară și oase de schelete umane.

Avînd în vedere această situație, conducerea instituției a hotărît inițierea de urgență a unei săpături cu caracter exploratoriu și de salvare, încredințînd subsemnaților responsabilitatea acesteia. Desfășurate în intervalul 20 iunie — 20 august 1979, scopul principal al cercetărilor noastre era de a preciza zona locuită în antichitate, eventual caracterul și datarea acesteia. În paralel, s-a urmărit, prin periegheze efectuate în zona litorală, deci la nord și sud de punctul respectiv, depistarea urmelor de viață, a așezărilor sau altor vestigii de epocă, pentru încadrarea mai bună a așezării de la Ovidiu în timp și spațiu.

În cele ce urmează, pentru înlesnirea cititorului, considerăm util să prezentăm succint, etapele de lucru pe teren, precum și cele cîteva concluzii care derivă organic din prezentarea descoperirilor.

I. Săpăturile au relevat la Ovidiu existența unui punct fortificat de formă dreptunghiulară (avînd lungimea de 69 m și lățimea de

[1] Petre V. Coteț, Țărmul Mării Negre și evoluția lui în timpurile istorice (cu privire specială asupra regiunii Histria), în, *Histria II*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1966, p. 350.

[2] Mulțumim și pe această cale tov. Dabija Saltas Iancu care a semnalat primul zona respectivă.

53 m) prevăzut la colţuri cu turnuri de apărare, dreptunghiulare pe latura lungă estică, din faţa golfului de odinioară şi circulare pe cea vestică.

Turnul A, de formă dreptunghiulară (9,75 m × 8,82 m) are zidurile demantelate pînă spre talpa zidului. Grosimea zidului diferă pe laturile sale, astfel : laturile estică şi cea interioară au 2,85 m, laturile frontală şi cea vestică au 2,10 m. Zidurile mai groase reprezintă prelungirea curtinelor, deci zidul de incintă are lăţimea 2,85 m (fig. 1).

Pe latura estică a turnului, în exterior, au apărut fragmente de zid lucrat din piatră mică legată cu mortar, a căror orientare diferă de cea a zidului de incintă şi a turnului. Determinarea apartenenţei şi funcţionalităţii acestor ziduri a fost posibilă prin cercetarea în interiorul turnului, unde s-a descoperit un zid demantelat, a cărui latură interioară este circulară. De asemenea, pe latura frontală a turnului A este vizibilă înglobarea aceluiaşi zid circular, observaţie care ne determină să considerăm turnul A ca aparţinînd unei a doua etape, superioare din punctul de vedere al concepţiei de fortificare a platoului de pe malul lacului Mamaia.

Latura de vest a turnului este mai bine conservată. Paramentul este constituit aici, de blocuri de piatră mari, avînd dimensiunile aproximative de 80—100 cm × 30—35 cm × 40—45cm, legate cu mortar la rosturi, avînd nisip şi scoici pisate în amestec. În careul B_2, unde a

Fig. 1. Latura de sud a turnului dreptunghiular A. La capăt se poate observa fundaţia turnului circular mai vechi, înglobat în construcţia sa.

Fig. 2. Turnul dreptunghiular B.

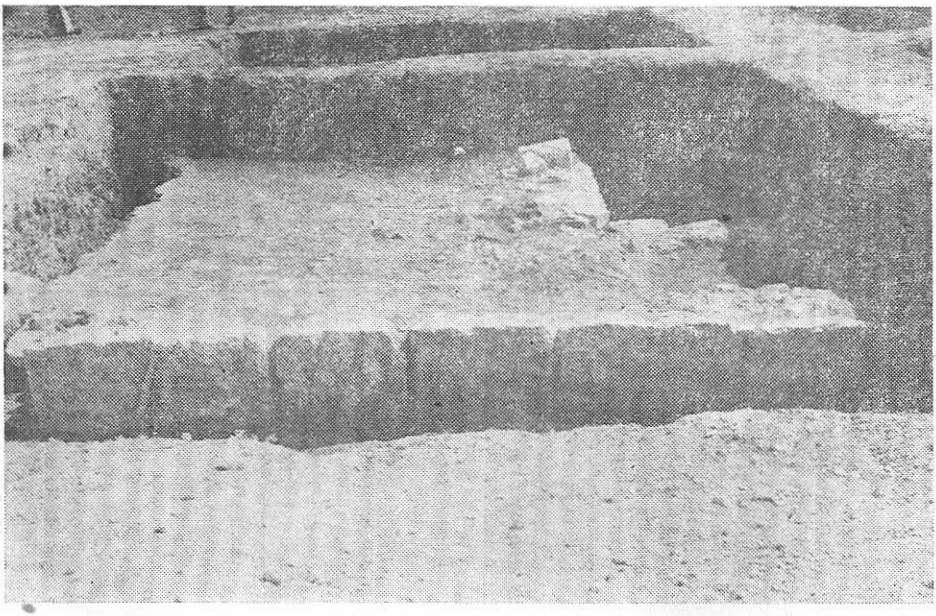

Fig. 3. Detaliu al turnului B.

apărut latura interioară a zidului de incintă, serios demantelat, au putut fi identificate straturi de dărîmătură cu urme de arsură, precum și un nivel de locuire, obținut prin baterea și lutuirea primului nivel, existent și în careul următor C_2. Tot aici, a fost descoperită o toporișcă de fier, marea majoritate a materialului constînd însă în fragmente de amfore tîrzii, ornamentate cu „coaste" sau striuri adînc incizate. În careul B_1 a fost surprinsă închiderea turnului de colț (straturile evidențiază aceeași prăbușire masivă de țigle și cărămizi sparte cu urme de incendiu), iar în careurile C_1 și C_2, pe lîngă surprinderea marginii de interior a curtinei de est a apărut un zid lucrat din pietre mici, legate cu pămînt precum și două cărămizi ce aparțiuneau probabil unui drum de rond

La 52 m spre nord de turnul A, în careurile notate M (1 și 2) și N (1 și 2), au apărut fundațiile *turnului* B (fig. 3). De formă identică cu precedentul, el are dimensiunile 9,75 m × 9 m. Peste talpa zidului a fost așezată o primă asiză de blocuri ecarisate, cea de-a doua fiind retrasă cu 15 cm în interior (fig. 3). Caracteristicile zidurilor turnului sînt identice cu cele ale turnului A. Din interiorul turnului au fost recuperate, printre altele, cărămizi aproape întregi, de formă clasică (40 × 40 × 4 cm), numeroase fragmente de geamuri, un element ornamental din marmură, precum și un opaiț întreg, databil în sec. VI e.n.

Zidul care închide în interior turnul, lat de 2,85 m, continuă spre vest. Avînd în vedere configurația terenului, s-au deschis pe traseul prezumtiv al zidului, 5 careuri de 4 × 4 m, primul fiind practicat la distanța de 30 m de turnul B. In aceste careuri, notate M (10, 11) și N (10, 11), a fost descoperit *turnul C* care, spre deosebire de primele

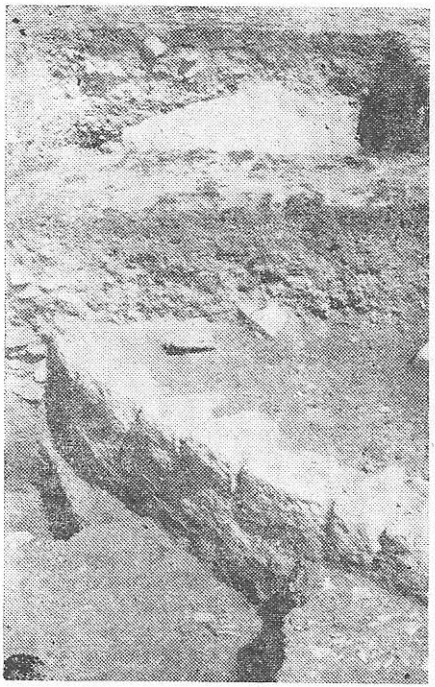

Fig. 4. Turnul circular C.

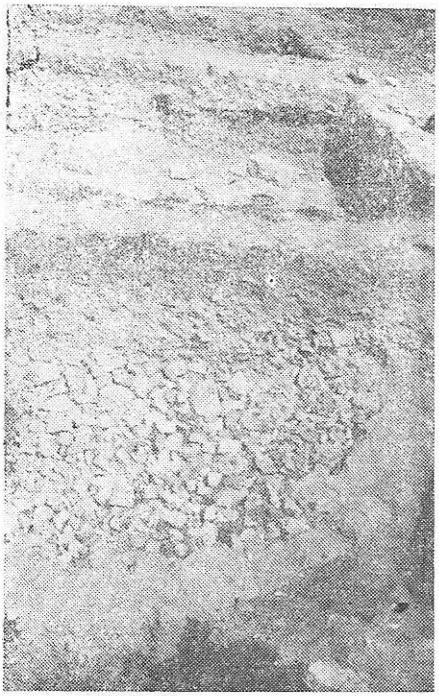

Fig. 5. Intrarea turnului C.

două, are formă circulară (fig. 4). Înălțimea păstrată a acestuia, cuprinde, de asemenea, doar două asize, cea de a doua fiind retrasă cu 20 cm. Grosimea zidului este de 2,20 m. A fost descoperită și intrarea în turn, (fig. 5) intrare plasată pe bisectoarea unghiului drept creat de zidurile ce pornesc din turn spre est și sud. Lată de 1,25 m și lungă de 1,28 m intrarea era pavată cu cărămizi tipice, avînd dimensiunile 40 × 40 × 4 cm. Nivelul de călcare din interiorul turnului se află cu 25 cm mai jos decît nivelul pavajului (fig. 6).

Între turnurile B și C, au fost deschise două semicareuri (4 × 2 m) cu scopul de a preciza traseul incintei. În M_3, s-a găsit un singur rînd de asize al curtinei de nord, aici demantelarea fiind și mai profundă decît în celelalte zone (se văd însă urmele în mortar ale celei de a doua asize, retrasă și ea cu 15 cm în interior) (fig. 7). În stratul de deasupra nivelului de călcare, în afara zidului de incintă, în același careu, au fost descoperite o monedă de bronz care a circulat între anii 335—341 [3], două fragmente de vase cu „umbo", un amnar de fier precum și un capac fragmentar de amforă, databil în secolul VI e.n. [4]

La 51 m spre sud de turnul C, prin deschiderea careurilor A_9 și B_{10}, au fost surprinse limita de vest a zidului de incintă (păstrat tot

[3] Identificare făcută de colega Vertan Antoaneta, căreia îi mulțumim și pe această cale.

[4] E. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din sec. IV—XIII descoperite în România*, București, 1976, pag. 143—146.

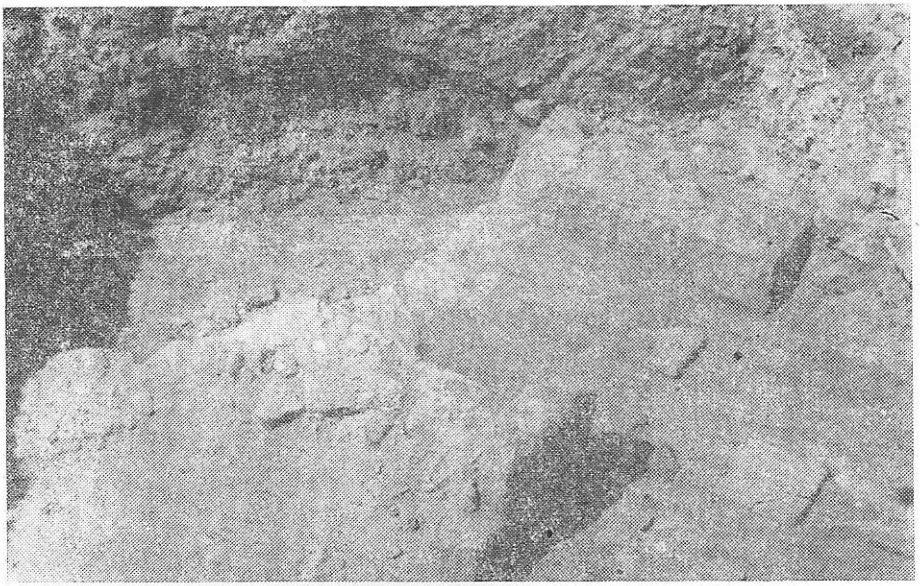

Fig. 6. Detaliu al intrării în turn.

pe înălțimea a două asize) și — respectiv — colțul de S—V al acestuia, odată cu pornirea *ultimului turn* notat de noi cu *D* (fig. 8), de asemenea, circular.

Pe locul unei gropi practicate de localnici pe incinta de sud, a fost deschis careul A_5, care a relevat un singur rînd de asize lucrate din blocuri masive de piatră.

II. Cercetarea în interior a celor trei turnuri dezvelite în campania 1979, ne-a relevat următoarea stratigrafie, care, cu excepții insignifiante, se prezintă, unitar, astfel :

1. Strat vegetal (pe alocuri arat) — grosimea 20—30 cm.
2. Strat de depunere naturală : grosime 15—20 cm.
3. Strat masiv (grosime 40—60 cm) cuprinzînd țigle, olane, cărămizi sparte, cu urme evidente de arsură secundară.
4. Strat de cenușă cu urme de lemn carbonizat, uneori cuie de fier arse etc. — grosime cca. 10 cm.

Existența ultimelor două straturi, precum și materialul arheologic adiacent (uniform și modest) pun în mod cert problema încetării violente a rolului fortificației prin incendiu devastator.

Pe baza materialelor arheologice recuperate (numai o mică parte din acesta a putut fi pregătit, restaurat și ilustrat), ca și a datelor oferite de izvoarele istorice, credem că acest eveniment poate fi atribuit dezastrului generalizat în Dobrogea de la sfîrșitul sec. VI e.n.[5] Avînd în vedere însă unele elemente oferite de stratigrafie în zona turnului A, opinăm pentru o continuare a locuirii în fortificație, fără repararea turnurilor însă, care nu vor mai juca de la această dată înainte rolul pentru care au fost construite, în sec. IV e.n.

[5] Tephylactus Simocata, Historiae, ed. De Boor, 1887, I, 8è p. 54—55.

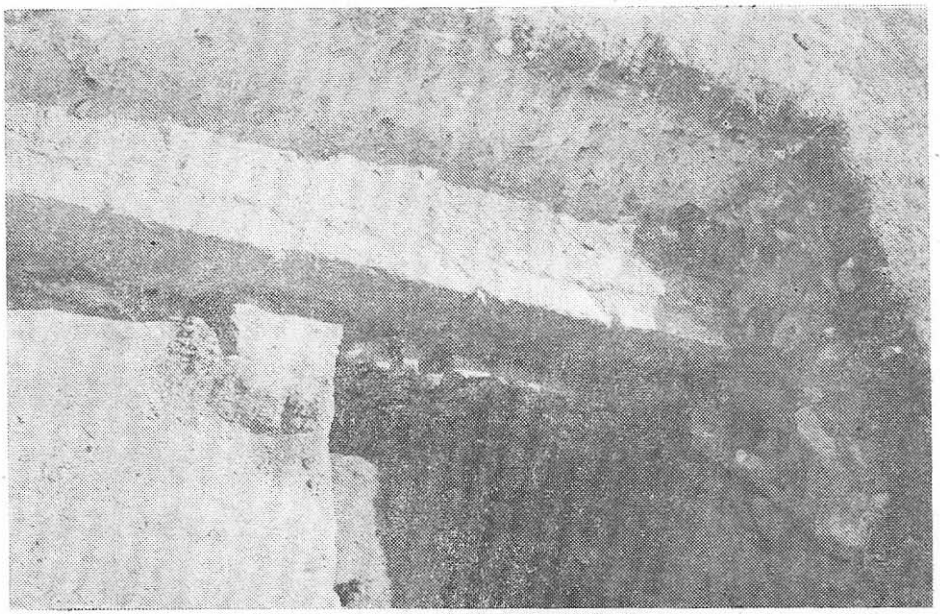

Fig. 7. Curtina de nord.

În concluzie, pe baza descoperirilor făcute în campania anului 1979 se poate preciza că la Ovidiu a funcţionat o fortificaţie militară cu dimensiunile 69 × 53 m, deci un castellum. Tehnica de construcţie şi materialele descoperite „in situ" probează ca certă funcţionarea acestuia în veacurile IV—VI e.n. (monezi, ceramică, vase de sticlă fragmentare, opaiţe, accesorii de îmbrăcăminte etc.). Din punct de vedere constructiv (plan şi realizare pe teren), el reprezintă asemănări sau chiar identităţi, cu obiectivele arheologice descoperite la noi în ţară, de exemplu la Hinova şi Puţinei, în judeţul Mehedinţi [6], datate în sec. IV e.n., sau cu acelea, mai numeroase, de pe actualul mal iugoslav al Dunării, fortificaţii construite în sec. I e.n. dar funcţionînd pînă în sec. VI e.n.; este cazul celei de la Novae-Čezava (dimensiuni 150 × 140 m) cu turnuri rotunde ieşite în afară la toate patru colţuri, din sec. IV—VI e.n. [7], apoi Boljetin-Gradač, pe rîul Lepena (castellum cu dimensiunile 60 × 50 m prevăzut în sec. III—IV e.n. cu turnuri pătrate interioare, la colţuri, trasformate în turnuri circulare în sec. VI e.n.) [8] şi — mai ales — Hajduka Vodeniča (castellum cu dimensiunile 70 × 50 m,

[6] D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. IV-a, Edit. Acad. R.S.R., Bucureşti, 1978, p. 277 (Hinova, cetate cu dimensiunile 38,60 m × 25,40 m, deci quadriburgium, avînd zid de piatră alternînd cu straturi de cărămidă, p. 290—292, Puţinei, com. Malovăţ, castel de piatră cu dimensiunile 100 m × 70 m ce aparţine epocii tetrarhiei şi constantiniene, la colţuri cu turnuri pătrate neobişnuite, ce ies în afară (p. 286, fig. 79/2).

[7] Stare Kulture u Djerdapu (Anciennes cultures du Djerdap), Galerija Sîrpske Akademije Nauka i Utmetnosti, Beograd, 1969, p. 89.

[8] Ibidem, p. 105.

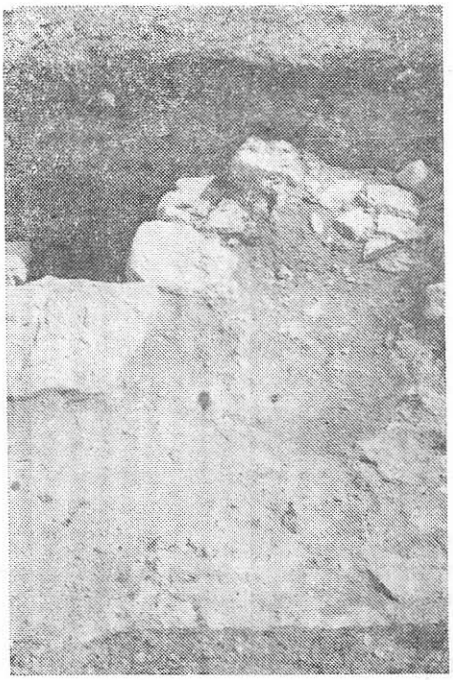

Fig. 8. **Turnul circular D.**

avînd zidul gros de 3,20 m cu drumul de rond din interior) și datat, mai ales pe baza ceramicii, în sec. IV—VI e.n. [9].

III. Prezența acestei fortificații la distanța de numai 10 km de Tomis, nu poate fi întîmplătoare. În stadiul actual al documentării noastre, se pot formula măcar două ipoteze : prima este aceea că fortificația de la Ovidiu reprezenta un avanpost al Tomisului, o întăritură care, indiferent dacă adăpostea efectiv din garnizoana orașului sau trupe specializate depinzînd de alt comandament, avea menirea să asigure bunul mers al lucrurilor, liniștea și securitatea în zona limitrofă marelui oraș, inclusiv prin supravegherea drumului de legătură cu Histria ; a doua ipoteză este aceea că fortificația de la Ovidiu reprezintă o verigă dintr-un lanț, o piesă importantă dintr-un sistem organizat de supraveghere și apărare a țărmului Mării Negre, acel „limes marin" despre a cărui prezență, măcar în epoca timpurie a imperiului, există mărturii [10].

Castellum-ul de la Ovidiu, plasat într-un golf prielnic acostării vaselor, într-o zonă foarte productivă din punct de vedere economic,

[9] Ibidem, p. 143.

[10] Cu cîțiva ani în urmă, Alexandru Suceveanu (La défense du littoral de la Dobroudja à l'époque romaine I—III e. de n.è. în R.R.H., tome XIII, 2, p. 217—238, Bucarest, 1974), postula, pe baza studierii informațiilor epigrafice și a altor materiale arheologice, existența unei linii defensive pe litoral în secolele I—III e.n., din care făceau parte, în primul rînd, orașele-cetăți Histria, Tomis și Callatis.

ar face astfel parte dintr-un sistem de supraveghere și apărare a țărmului Mării Negre, conceput probabil sub Diocleţian, întărit de Constantin cel Mare, reparat și întreținut cu mare atenție de împărații veacurilor V—VI e.n., ca pretutindeni în Dobrogea.

Observațiile culese de noi în zona fostului golf al mării, adică pe malul de vest al lacului Mamaia de astăzi, indică prezența aproape ritmică a unor așezări de epocă romană, care se înșiruie și care au funcționat probabil pînă în sec. VI e.n. Chiar dacă caracterul întărit al acestora nu poate fi precizat la această dată, ci numai avansat cu titlu de probabilitate pentru unele dintre ele, este de înțeles că dispunerea lor chiar pe malul mării urmărea și raţiuni strategice : în primul rînd desfășurarea unei activități normale pe drumul ce lega orașele mari din Pontul Stîng (în cazul nostru, dintre Histria și Tomis) și implicit supravegherea țărmului mării, opunerea primei rezistențe în calea atacatorilor, cum pare că s-a și întîmplat, de altfel, la Ovidiu.

În prezent, noi nu putem data cu siguranță turnul rotund demantelat, peste care s-a înălțat turnul A. Este posibil să avem aici un simplu turn, din sec. III e.n. sau chiar mai devreme, devenit insuficient sau impropriu într-o perioadă în care raţiuni strategice reclamau, în fața unor pericole foarte serioase, construirea de fortificaţii mult mai durabile, organizate în planuri de anvergură. Alte probleme sînt legate de modul de dispunere al locuințelor interioare, diferitele reparații etc. Sperăm însă ca cercetările anilor viitori să aducă lămuririle necesare acestor importante chestiuni.

LES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES D'OVIDIU

(Résumé)

Sur un plateau situé approximativement devant l'île d'Ovide, sur la rive gauche du lac de Mamaïa, a Io km au N-N-O de Constantza, a été délimitée et investiguée une zone d'intérêt archéologique. A la suite des fouilles effectuées pendant la campagne de juin-août 1979, les auteurs de ce rapport préliminaire ont pu délimiter la muraille d'enceinte et les tours de défense d'une fortification militaire (un *castellum*) aux dimensions de 69 sur 53 m, la technique de construction et les matériaux découverts „in situ" démontrant avec certitude le fonctionement de cette fortification-là aux IVe—VIe siècles de n.è. Elle a servi, certes, en tant qu'avant-poste de la cité de Tomi, mais sa position entre Tomi et Histria et les travaux de renforcement y réalisés sous le règne de Constantin le Grand et de ses successeurs, ajoutent encore un argument aux preuves déjà existantes d'une chaîne stratégique de fortifications destinées à défendre, à l'époque, les cités du Pont-Gauche. Certaines traces mènent à l'hypothèse de l'utilisation de cette fortification, en une mesure plus restreinte, également après l'incendie qu'elle a subi au VIe siècle de n.è. ,c'est-à-dire pendant le VIIe. D'autres indices attestent l'existence d'une tour datant du IIIe s. de n.è. ou plutôt. Les recherches en cours apporteront les précisions nécessaires et, probablement, de nouvelles données. Sur un plan plus large, la fortification militaire d'Ovide présentent des similitudes ou même des identités surtout avec des objectifs datées au VIe siècle (mais

construits antérieurement) comme, p. ex., Hinova et Putinei, district de Mehedinți, ou avec les fortifications découvertes sur l'actuelle rive yougoslave du Danube, datées aux IVe—VIe siècles de n.è. (Novae-Čezava, Boljetin-Gradač etc.).

Fig. 1 Coté sud de la tour rectangulaire A.
Fig. 2 La tour rectangulaire B.
Fig. 3 Detaille de la tour B.
Fig. 4 La tour circulaire C.
Fig. 5 L'entrée dans la tour C.
Fig. 6 Detaille de l'entrée dans la tour C.
Fig. 7 Partie nord du mur de defense.
Fig. 8 Le tour circulaire D.

DATE NOI PRIVIND FEUDALISMUL TIMPURIU ÎN ZONA COMUNEI CASTELU

A. PANAITESCU

În primăvara anului 1979 au fost efectuate săpături arheologice de salvare în punctul Nr. 46 de pe traseul Canalului Dunărea-Marea Neagră, aflat în imediata vecinătate a satului Castelu. Suprafața unde au fost executate cercetările de salvare este delimitată la Sud de calea ferată Constanța-București, iar la Nord de o lizieră silvică. Ea se află la circa 300 m Sud de S.M.A. Castelu și la circa 400 m Vest de noua haltă C.F.R. a satului.

Stadiul avansat al lucrărilor canalului au determinat restrîngerea suprafeței cercetate [1].

Au fost descoperite urmele unei așezări feudale timpurii situate pe terasa aflată la Nord de albia veche a văii Carasu. Pe latura de Sud a acesteia se găsește dealul Castelu, limitat la Est și la Vest de văi orientate către Sud și Sud-Est. Menționăm că în apropiere, la circa 1000 m spre Sud de zona unde este situată așezarea, trece valul de piatră care traversează creasta dealului pentru a coborî apoi pe panta sa de Est către gara Dorobanțu [2].

Cercetările de salvare au identificat cîteva locuințe, ceramică, unelte. În general stratul de pămînt vegetal este de 0,25—0,35 m, iar materialul arheologic este concentrat într-un strat de cultură de 0,40—0,50 m.

Locuințele sînt de tip semibordei și de suprafață [3]. Fundațiile lor sînt din blocuri de piatră de dimensiuni mici și mijlocii. Relevăm în legătură cu acest aspect două situații în care ele au o grosime de 0,50 m, la una din locuințe avînd lungimea pe latura de Nord de 3,15 m, iar la cea de a doua 2,80 m de asemenea pe latura de Nord. În rest grosimea fundațiilor este de 0,20 m, situație întîlnită în majoritatea așe-

---

[1] O mare parte din așezare a fost distrusă de excavațiile pentru viitoarea albie a Canalului Dunărea-Marea Neagră, este vorba de latura de Sud.

[2] DID, vol. III, pag. 112—113, cu discuțiile privind datarea valului și apartenența etnică a construcțiilor și apărătorilor săi.

[3] Avînd în vedere stratul de pămînt vegetal și adîncimea fundațiilor acestor locuințe, care nu depășește nicăieri 0,50 m de la nivelul antic de călcare pe de-o parte și faptul că unele fundații erau probabil din tălpi de lemn pe de alta, am împărțit locuințele în semibordeie și de suprafață (vezi fig. 3).

zărilor feudale timpurii atît de pe teritoriul istro-pontic cît și la Nord de Dunăre [4].

Cercetările făcute nu au dus la descoperirea urmelor de podea din pămînt bine tasat care să marcheze nivelul de călcare din interiorul încăperii. Acest nivel fiind reprezentat de cele cîteva fragmente de rîșniță din piatră calcaroasă descoperite și de stratul de cenușă gros de 0,30—0,35 m aflat în două încăperi. În condițiile enunțate este de la sine înțeles că podeaua locuințelor era confecționată din lemn, situație pe care o întîlnim și în alte așezări din această epocă [5].

Descoperirea, în locuința cu fundație de 0,50 m și lungimea de 2,80 m pe latura de Nord, a cîtorva bucăți de lut în care se disting orificiile nuielelor ce constituiau împletitură ne determină să emitem ipoteza că, cel puțin la aceasta, suprastructura era confecționată din împletituri de nuiele prinse cu lut, avînd din loc în loc bîrne care îndeplineau și rolul de sprijin al acoperișului. Lemnul, lutul și piatra, ca material de construcție, se aflau din abundență la îndemîna locuitorilor văii Carasu în acele timpuri [6].

Situația descrisă este deosebită de descoperirea, la circa 5 km spre Vest în anii trecuți, unor bordeie care aveau gropile săpate în lut și au fost datate în sec. V e.n. [7]. Se naște întrebarea dacă ambele tipuri de locuință, semibordeiul și bordeiul, la care adăugăm și locuințe de suprafață au existat în aceeași perioadă de timp sau avem de-a face cu momente deosebite.

Prin analogie cu rezultatele cercetărilor efectuate la Basarabi [8], unde dimensiunile locuinței de suprafață sînt de 2,87 × 2,10 m, iar fundația și zidul au o grosime de 0,40 × 0,45 m, deci foarte apropiate de locuința descoperită la Castelu în cursul anului 1979, putem afirma, cu rezervele cuvenite, că ele datează din aceeași perioadă, adică secolul X e.n. De asemenea cercetările făcute în așezarea de la Bucov au scos la iveală și locuințe de suprafață, iar locuirea în această zonă începe aproximativ pe la mijlocul sec. IX e.n. și durează pînă la mijlocul sec. X e.n. [9]. Avînd în vedere și alte descoperiri din așezările feudale timpurii din Dobrogea putem afirma că locuințele de suprafață descoperite la Castelu datează din sec. IX—X e.n. Cît privește semibordeiele din aceeași așezare ca și bordeiele identificate la vest de Castelu, în zona actuală a Fabricii de ciment Medgidia, pot fi contemporane. Este dificil în stadiul actual al cercetărilor de a deosebi, aici la Castelu, faze evolutive privind tipul de locuințe, sau deosebiri din punct de vedere etnic și social.

În locuința la care ne referim ultima oară, în colțul de Nord-Est se află o vatră cu diametrul de 1,10 m care păstrează și urmele gardinei (vezi fig. 1/1). La construirea ei s-a întrebuințat ca material de consoli-

[4] M. Comșa, *Săpăturile de la Bucov*, în Materiale, VI, 1959, pag. 575 și DID, vol. III, pag. 34—35 cu bibliografia corespunzătoare.

[5] Idem.

[6] M. Botzan, *Canale navigabile ale împăratului Traian la Dunărea de Jos*, în Hidrotehnica, 1, 1978, pag. 18.

[7] E. Comșa, *Cercetări și observații în legătură cu valurile din Dobrogea*, în SCIV, 2, 1951, pag. 50.

[8] I. Barnea, *Șantierul arheologie Basarabi*, în Materiale, VI, 1959, pag. 550.

[9] M. Comșa, *op. cit.*, pag. 575.

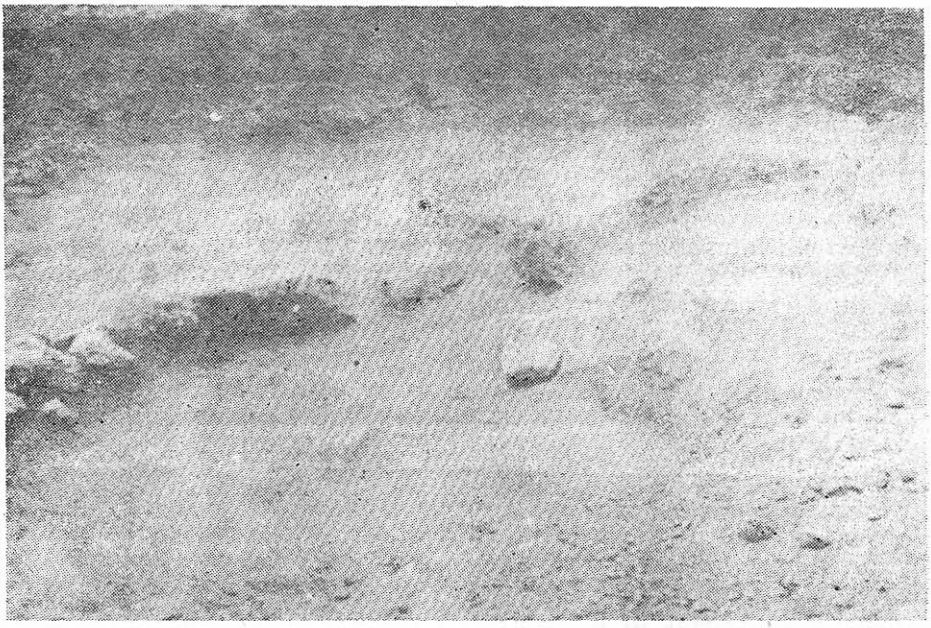

Fig. 1/1 — Vatră cu gardină.

dare și de păstrare a unei temperaturi ridicate, un strat de fragmente ceramice peste care s-a așternut pămîntul galben al podinei [10] (vezi fig. 1/2).

La 0,50 m Sud-Vest s-a descoperit un cuptor avînd axul central de 1,30 m, podina ușor adîncită și calotă realizată din lut. La gură se păstrează cîteva blocuri din piatră (vezi fig. 2/1).

Avînd în vedere orientarea gurii cuptorului, Nord-Vest și ținînd seama că, în general, intrarea în locuință se găsea pe aceeași linie, în partea opusă, intrarea în locuința de față se află pe latura de Vest către latura de Nord a încăperii situație de asemenea întîlnită în așezările cercetate pînă în prezent. O altă locuință avea cuptorul în colțul de Sud-Vest cu gura orientat către Est, iar vatra se afla la 0,50 m către Sud.

În cazul acesta intrarea în încăpere se afla la Est. Remarcăm că locuința în discuție nu prezintă fundații din piatră fiind probabil construită în totalitate din lemn : bîrne, nuiele împletite lipite cu lut, pereții fiind fixați pe tălpi de lemn prinse în sol. Cuptorul are 1,25 × 1,20 m, iar vatra 1,65 m diametru. Un asemenea tip de locuință, dar cu două vetre interioare a fost descoperit în așezarea de la Bucov, în punctul denumit Tioca [11].

În una din secțiunile săpăturii, la 10 m Nord de dărîmătura unei locuințe cu fundație din piatră s-a păstrat un alt cuptor avînd calota din lut bine netezit și bine conservată. Podina are 1,45 × 1 m, iar înăl-

[10] I. Nestor, E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, în Materiale, VI, p. 595.
[11] M. Comșa, *op. cit.*, pag. 575.

Fig. 1/2 — Vatră cu un strat de fragmente ceramice în podină. (Detaliu).

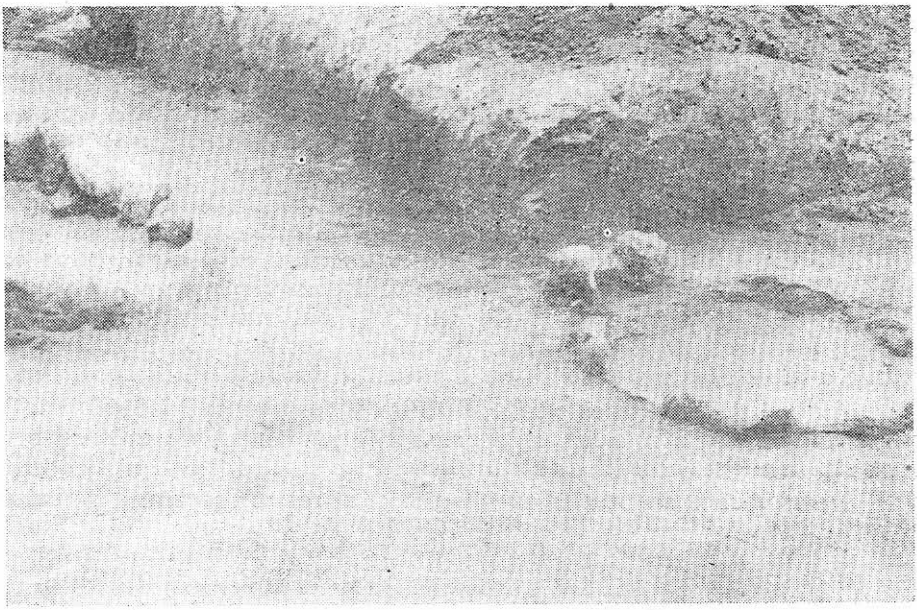

Fig. 2/1 — Cuptor.

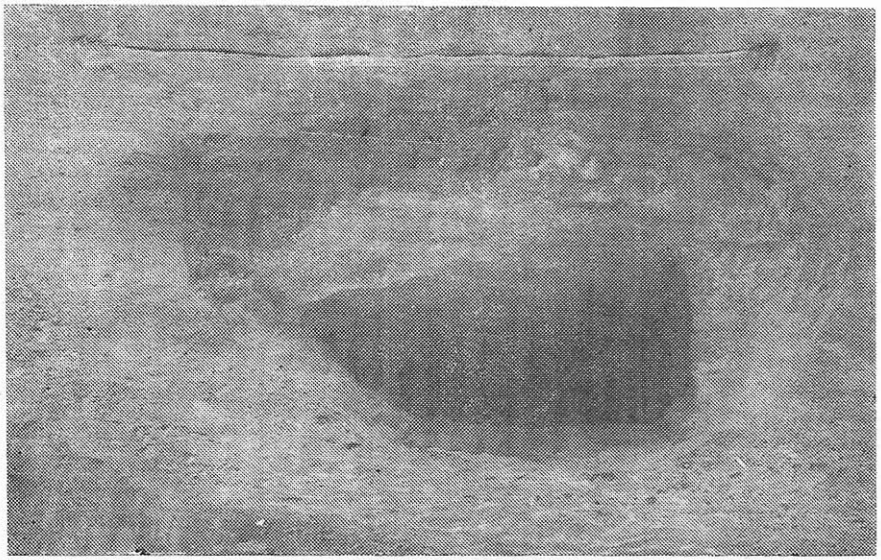

Fig. 2/2 — Cuptor cu calotă de lut.

ţimea maximă a bolţii calotei este de 0,35 m (vezi fig. 2/2). Este un cuptor pentru coacerea pîinii care se află, de regulă, în afara locuinţei.

Orientarea sa vine în sprijinul celor afirmate, gura aflîndu-se la Sud fiind astfel protejată de calotă de vînturile nordului.

Au fost descoperite două greutăţi pentru plasele de pescuit. Acestea sînt o dovadă că locuitorii aşezării se ocupau şi cu pescuitul, ocupaţie care vine în sprijinul ipotezei privind existenţa unei căi navigabile între secolele II—XI e.n. de-a lungul văii Carasu [12]. Au fost descoperite de asemenea o lamă din fier provenită de la un cuţit şi două împungători confecţionate din os şi fragmente de rîşniţe. Numărul redus de unelte găsite se datorează în primul rînd faptului că a fost cercetată doar o mică parte a aşezării.

Ceramica este caracteristică aşezărilor feudale timpurii cercetate pînă în prezent pe teritoriul Dobrogei. Din cantitatea apreciabilă descoperită se remarcă oala tip borcan confecţionată din pastă de bună calitate, cu un ridicat conţinut de caolin, avînd buza fie inelară, fie puternic evazată, cu gîtul scurt sau foarte scurt. Corpul vaselor este decorat cu striuri dese executate cu pieptenele. Unele pornesc din imediata vecinătate a gîtului, altele acoperă doar anumite porţiuni din corpul vasului.

Alături de această categorie întîlnim şi fragmente confecţionate din pastă avînd pietriş mărunt ca degresant, arsă inegal, de culoare brună spre cărămiziu şi decorată cu striuri dese.

De asemenea săpăturile au identificat şi resturi ceramice de culoare neagră lucioasă.

---

[12] M. Botzan, *op. cit.*, pag. 19. Autorul relatează încercarea reuşită, de căpitanul de marină engleză Spartt în iulie 1854 de a naviga cu ajutorul unei ambarcaţiuni cu fundul plat de la Cernavodă la satul Burlak (Castelu).

Studiul preliminar al ceramicii descoperite în așezarea feudală timpurie de la Castelu [13] a evidențiat ceramica caolinoidă din rîndul căreia remarcăm un fragment de castron ce își găsește analogii în descoperirea făcută în mormîntul Nr. 124 din necropola feudală timpurie cercetată în urmă cu două decenii la Castelu [14].

În al doilea rînd au fost descoperite două fragmente aparținînd unei căldări de lut de tip „peceneg". Sînt două fragmente ce reprezintă buza și umărul vasului. Buza este inelară la partea superioară și evazată ușor. Legătura între ea și umărul vasului o face un gît scurt îngroșat în interior în care sînt practicate două găuri verticale prin care se treceau capetele unei toarte de sfoară. Orificiile, cu un diametru de 1 cm, au fost practicate înainte de ardere deoarece, în interiorul gîtului se distinge proeminența rezultată prin folosirea unui obiect dur la realizarea orificiului.

Umărul căldării este ușor bombat și nu prezintă, pe fragmentele păstrate, decor.

Pasta vasului este bine arsă, de culoare cărămizie în structură și albuire cărămizie la suprafață. Precizăm că în conținutul ei întîlnim pietriș foarte mărunt de culoare albă utilizat ca degresant.

În legătură cu acest tip de căldare întîlnim oarecari analogii la Dinogetia cu deosebirea că, în cazul descoperirii de la Castelu, gîtul este

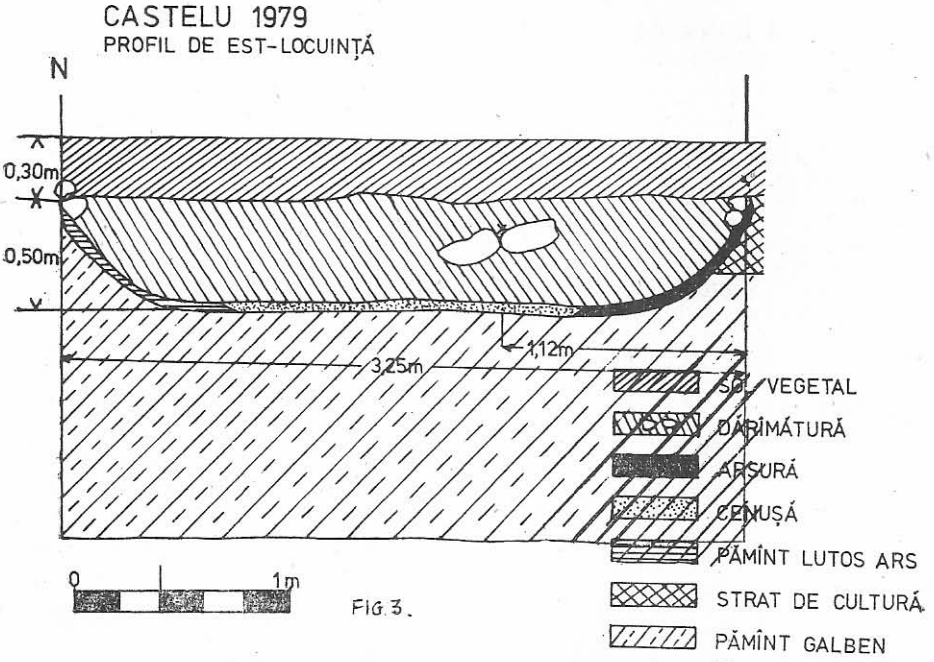

Fig. 3 — Locuință — profil de Est.

[13] Ceramica descoperită la Castelu va constitui subiectul unui studiu aparte.
[14] A. Rădulescu-N. Harțuchi, *Cimitirul feudal-timpuriul de la Castelu*, 1967, pag. 63, Pl. XIII.

mai proeminent înspre interiorul vasului. În legătură cu datarea unui asemenea tip de vas ne rezumăm, în stadiul actual al cercetărilor, la sec. X—XI e.n. [15].

În al treilea rînd pe fundul unui vas am identificat o marcă de olar. Însemnul se păstrează bine și are analogii cu descoperiri din necropola de la Satu-Nou [16] și Dinogetia.

Nivelul de incendiu surprins în două locuințe, alături de elementele ceramice descrise mai sus ne face să datăm, cu rezervele cuvenite, viața așezării de la Castelu între sec. IX—XI e.n., cu precizarea că cel tîrziu la începutul sec. XI e.n. așezarea a încetat să mai existe, locuitorii ei retrăgîndu-se în spatele vălului de piatră pe care bizantinii îl înălțaseră la 1 km Sud de așezare.

A doua constatare este aceea că prin cercetarea locuințelor de pe latura de Nord a așezării considerăm că am dat de limita dinspre punctul cardinal amintit, de la care pînă la S.M.A. Castelu sînt circa 300 m.

Datarea așezării în sec. IX—XI e.n. face normală legătura cu necropola cercetată pe teritoriul S.M.A. Castelu și datată în aceeași perioadă de timp [17].

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT FEODALISM DE IXe ET XIe SIÈCLES DE N.E. DANS L TERITOIRE DU VILLAGE CASTELU

(Résumé)

Dans son article, l'auteur présente les résultats préliminaires des recherches effectuées sur le tracé du canal Danube-Mer Noire en 1979, tout près de la commune de Castelu, où l'on a découvert les traces d'un habitat appartenent à l'époque des débuts de la féodalité. On présente quelques habitations du type, de la butte à moitié enterrée et du type construit intégralement à la surface de la terre, ainsi que les objets y découverts : céramique, outils, meules, fours et foyers. Basé sur la céramique kaolinoïde et sur les fragments d'un seau en argile du type „pétchénègue", l'auteur date l'habitat de Castelu entre les IXe—XIe siècle de n.è. et le met en relation avec la nécropole provenant de la même époque située aux environs ce investiguée il y a quelques ans.

[15] Dinogetia, vol. I, 1967, pag. 163 și 200, fig. 93/4 și P. Diaconu ; *Capidava*, vol. I, 1958, pag. 223, *Cu privire la problema căldărilor de lut în epoca feudală timpurie*, în SCIV, 3—4, 1956, pag. 421—433.

[16] DID, vol. III, pag. 57, fig. 22/4.

[17] A. Rădulescu-N. Harțuchi, *op. cit.*, pag. 96.

NOTE

FIGURINE GUMELNIȚEENE DESCOPERITE ÎN BĂRĂGAN

MARIAN NEAGU

Figurinele care fac obiectul articolului nostru au fost descoperite în urma unor cercetări de suprafață întreprinse în două importante stațiuni neolitice, Grădiștea Ulmilor [1] și Măgura Cunești [2].

Plastica recoltată se împarte în trei mari categorii : A. figurine antropomorfe ; B. figurine zoomorfe ; C. piese de cult.

A. *Figurinele antropomorfe* (opt din lut ars și una din os) se află în stare fragmentară și reprezintă personaje feminine în picioare sau așezate cu mîinile încrucișate pe pîntece sau întinse lateral, poziții legate probabil de o anumită atitudine magico-religioasă. Dăm mai jos descrierea lor :

1. Statuetă fragmentară reprezentată cu brațele pe pîntece (se mai păstrează o parte din mîna stîngă), partea superioară a corpului este ruptă din vechime, picioarele sînt despărțite pe ambele fețe prin adîncituri, iar labele au indicate degetele (la cea dreaptă rupte). Pe ambele fețe s-a executat un decor incizat în formă de semicercuri de o parte și de alta a liniei de despărțire a picioarelor statuetei, umplut cu pastă albă, decor interpretat ca reprezentînd un tatuaj [3]. Indicarea sexului s-a făcut printr-un cerc în interiorul căruia se află o linie incizată vertical ; șoldurile sînt accentuate, iar statueta prezintă urme de ardere secundară. Pasta are în compoziție mică și nisip, arderea s-a făcut la brun-cărămiziu. Figurina continuă tradiția statuetelor din faza finală a culturii Boian [4] și prezintă analogii cu două statuete din așezarea gumelnițeană de la Căscioarele [5]. Descoperită în 1957 la Grădiștea Ulmilor ; înălțimea 7,3 cm ; inv. 1098, pl. I/1.

2. Fragment de figurină cu rochia în formă de clopot și mîinile întinse lateral (rupte din vechime) ; sînii sînt marcați prin două proeminențe conice ; statueta este goală în interior și a fost decorată cu un gen de pliseuri dispuse vertical pe suprafața exterioară ; figurina nu a avut gît, iar capul îi lipsește din vechime, fiind probabil de tipul celor cu nasul în formă de cioc de pasăre, așa cum apare la una din figurinele gumelnițene de la Căscioarele [6] ; statueta mai are analogii și

---

[1] V. Christescu, *Les stations préhistoriques du lac Boian*, Dacia, II, 1925, p. 249—303 ; E. Comșa, *Săpăturile arheologice de la Boian-Grădiștea Ulmilor*, Materiale, VIII, 1962, p. 209—211.

[2] D. Popescu, *Les fouilles de Cunești*, Dacia, V—VI, 1935—1936, p. 109—120.

[3] N. Anghelescu, *Cercetări și descoperiri arheologice*, SCIV, 1—2, 1955, p. 311.

[3] Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, Buc., 1974, p. 230.

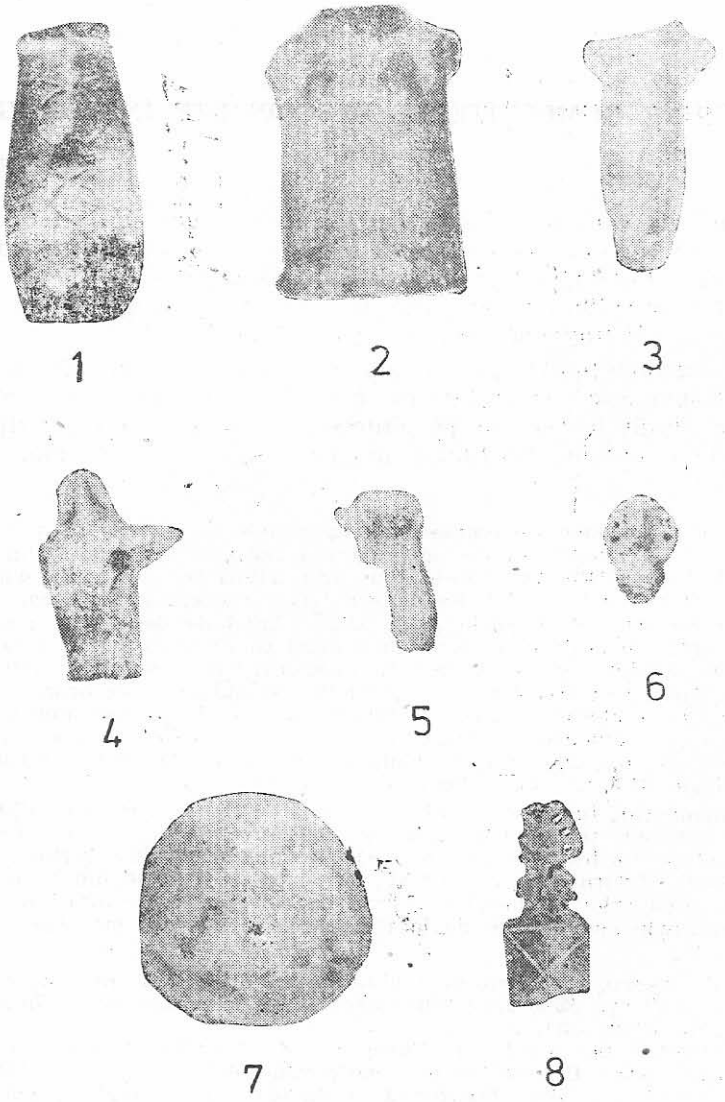
[4] *Ibidem.*

[5] *ibidem*, fig. 246, p. 227 și S. Marinescu-Bîlcu-B. Ionescu, *Catalogul sculpturilor eneolitice din Muzeul raional Oltenița*, Sibiu, 1967, pl. I/5 și pl. XIV/1.

[6] Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 250, p. 230.

în așezarea de la Gumelnița[7]. Pasta este omogenă, arsă la brun-gălbui cu pete cenușii la exterior și negru-cenușiu la interior ; descoperită la Grădiștea Ulmilor în 1955 ; înălțimea 5,8 cm ; diametrul bazei 3,6 cm ; inv. 14591 ; pl. I/2.

3. Fragment de figurină cu mîinile întinse (rupte din vechime). Corpul cilindric prezintă o ușoară steatopigie fiind decorat cu pliseuri ce reprezintă probabil un vestmînt ; sînii sînt marcați prin două proeminențe neglijent executate, capul rupt din vechime, pasta neomogenă, cu nisip și mică, arderea s-a făcut la brun-cenușiu cu pete gălbui. Descoperit la Grădiștea Ulmilor în 1955 ; înălțimea 6,8 cm ; lățimea 3,6 cm ; inv. 1097 ; pl. I/3.

Pl. I. Figurine antropomorfe, Grădiștea Ulmilor (1—3) ; Cunești (4—8).

[7] S. Marinescu-Bîlcu-B. Ionescu, *op. cit.*, pl. III/6 ; XVI/3.

4. Fragment de figurină cu mîinile întinse (brațul drept rupt din vechime). Capul are nasul „en bec d'oiseau", corpul este cilindric și decorat pe față cu pliseuri verticale. Figurina prezintă analogii cu o statuetă din așezarea de la Vidra [8] și cu alte două statuete din sudul Dunării din așezările de la Balbunar [9] și Nova-Zagora [10] ; lucrată din pastă omogenă, arderea s-a făcut la brun-gălbui ; prezintă urme de ardere secundară pe partea inferioară a corpului. Găsită la Cunești în 1955 ; înălțimea 4,3 cm ; inv. 1218 ; pl. I/4.

5. Fragment de figurină cu mînile întinse lateral (brațul stîng, piciorul drept și capul sînt rupte din vechime). Corpul cilindric mai păstrează urme de lustruire, sînii sînt redați prin două proeminențe atent lucrate, șoldurile sînt ușor accentuate, pasta este bună, arsă la cărămiziu. Descoperită la Cunești în 1955 ; înălțimea 4,3 cm ; lățimea 2,4 cm ; inv. 1220, pl. I/5.

6. Fragment de figurină cu cap discoidal de tipul celor cu nasul „en bec d'oiseau". Ochii sînt marcați prin două perechi de perforații laterale, iar gura redată printr-o crestătură subliniată de puncte incizate ce ar putea reprezenta o podoabă. Prezintă analogii cu un cap de figurină de la Občarovo [11], pentru sudul Dunării, iar pentru teritoriul țării noastre cu o figurină de la Sultana [12]. Pasta este bună, arsă la brun. Descoperită la Cunești în 1955 ; înălțime 3 cm ; diametrul 2,1 ; inv. 1223 ; pl. I/6.

7. Picior de statuetă decorat cu caneluri verticale ; unghiul pe care genunchiul îl face cu gamba ne indică faptul că statueta a fost în poziție șezîndă. Pastă bună, arderea s-a făcut la brun-gălbui. Descoperită la Cunești în 1955 ; înălțimea 5,2 cm ; inv. 0467.

8. Capac în formă de cap de figurină ; nasul este corect proporționat, ochii înconjurați de linii adîncite, gura crestată și subliniată printr-un șir de cinci găuri, iar urechile se detașează parțial de restul corpului ; în creștet are o proeminență. Exemplarul prezintă valoare și din punct de vedere artistic, trăsăturile fiind redate cu o deosebită plasticitate. Capacul prezintă analogii în Bulgaria, la Gubarevo [13] și în nordul Dunării la Comana [14]. Pasta a folosit ca degresant nisip și mica, iar arderea s-a făcut la brun-cenușiu. Piesa prezintă urme de ardere secundară pe creștet. Descoperită la Cunești în 1955 ; înălțimea 4,9 cm ; diametrul 5,1 cm ; inv. 2897 ; pl. I/7.

9. Figurină plată din os cu capul pentagonal, perforat pe ambele părți în trei locuri ; ochii sînt redați prin puncte incizate, iar gura printr-un șir de găurele ; brațele se termină cu cîte o perforație, sexul fiind reprezentat printr-un triunghi incizat ; alte puncte incizate decorează ambele fețe ale statuetei (lipsește partea inferioară a trupului), pe spate o linie incizată vertical delimitează picioarele, iar o linie incizată orizontală marchează talia. Figurina prezintă foarte multe analogii, atît în nordul Dunării, de unde ne limităm la menționarea stațiunii eponime [15], precum și a acelora de la Vidra [16], Căscioarele [17], cît și în sudul Dunării la Ruse [18], etc. ; înălțimea 7 cm ; lățimea 2,5 cm ; inv. 1221 ; pl. I/8.

Reprezentarea personajului feminin de statuetele prezentate mai sus este legată foarte probabil de practicarea cultului fecundității și fertilității. În cadrul eneoliticului nu au loc schimbări fundamentale în conceptele și în reprezentările magico-religioase. Astfel putem găsi ușor linii de continuitate între plastica culturii Boian (faza tîrzie) și cea a

---

[8] Dinu V. Rosetti, *Steinkupferzeitliche Plastik aus einem Wohnhügel bei Bukarest*, IPEK, 12, 1938, pl. 15/7.

[9] V. Mikov, *Idolnata plastika prez novo-kamennata epoha v Bălgarija*, Izvestia, VIII, 1934, fig. 127/4, p. 193.

[10] *ibidem*, fig. 125/3, p. 191.

[11] H. Todorova, *Ovčarovo*, Sofia, 1976, fig 6, p. 113.

[12] I. Andrieșescu, *Les fouilles de Sultana*, Dacia, I, 1924, pl. XXXIV/2, p. 100.

[13] V. Mikov, *op. cit.*, fig. 129/12, p. 195.

[14] Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 251/2, p. 231.

[15] D. Popescu, *op. cit.*, fig. 11/2, p. 119.

[16] Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, pl. 28/3.

[17] Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 170.

[18] Gh. Gheorghiev-Anghelov, *Razkopki na selisnata movila do Ruse prez 1950—1953 godina*, Izvestia Institut, XXI, 1957, fig. 60/3, p. 100.

culturii Gumelnița. Dintre elementele de legătură prezente la figurinele antropomorfe discutate aici, amintim tipul statuetelor cu mîinile întinse lateral [19] și decorul incizat.

Tendința de stilizare primește un puternic impuls din sud, plastica eneolitică adoptînd cîteva elemente tipic meridionale, cum ar fi „rochia-clopot" [20] nasul „en bec d'oiseau", sau gestul încrucișării mîinilor pe pîntece [12]. Fragmentele de figurine antropomorfe se încadrează fazei B a culturii Gumelnița, atît din punct de vedere tipologic [22], cît și stratigrafic, datorită analogiilor cu figurinele din săpătura de la Vidra [23], Căscioarele [24], Gumelnița [25], Cunești [26].

Figurina de os aparține tipologic intervalului cuprins între faza A_2 și B_1 a culturii Gumelnița [27].

B. *Figurinele zoomorfe.* Procesul de stilizare care marchează plastica gumelnițeană este și mai evident în cadrul figurinelor zoomorfe, schematizarea mergînd pînă la abstractizare. Astfel, la cele 14 figurine zoomorfe, capul este redus la o simplă proeminență perforată, corpul devine un cilindru neregulat [28], picioarele sînt neglijent modelate. Toate figurinele sînt patrupede și reprezintă probabil cornute, dintre care berbecul este animalul preferat.

Ca și figurinele antropomorfe, figurinele zoomorfe au diferite părți ale corpului rupte din vechime. Ochii sînt redați de obicei printr-un orificiu transversal practicat prin bot. Pasta este cu impurități, slab arsă la cenușiu-închis sau deschis. Lungimea figurinelor variază între 3,3—8,8 cm, iar înălțimea între 1,9—4,7 cm.

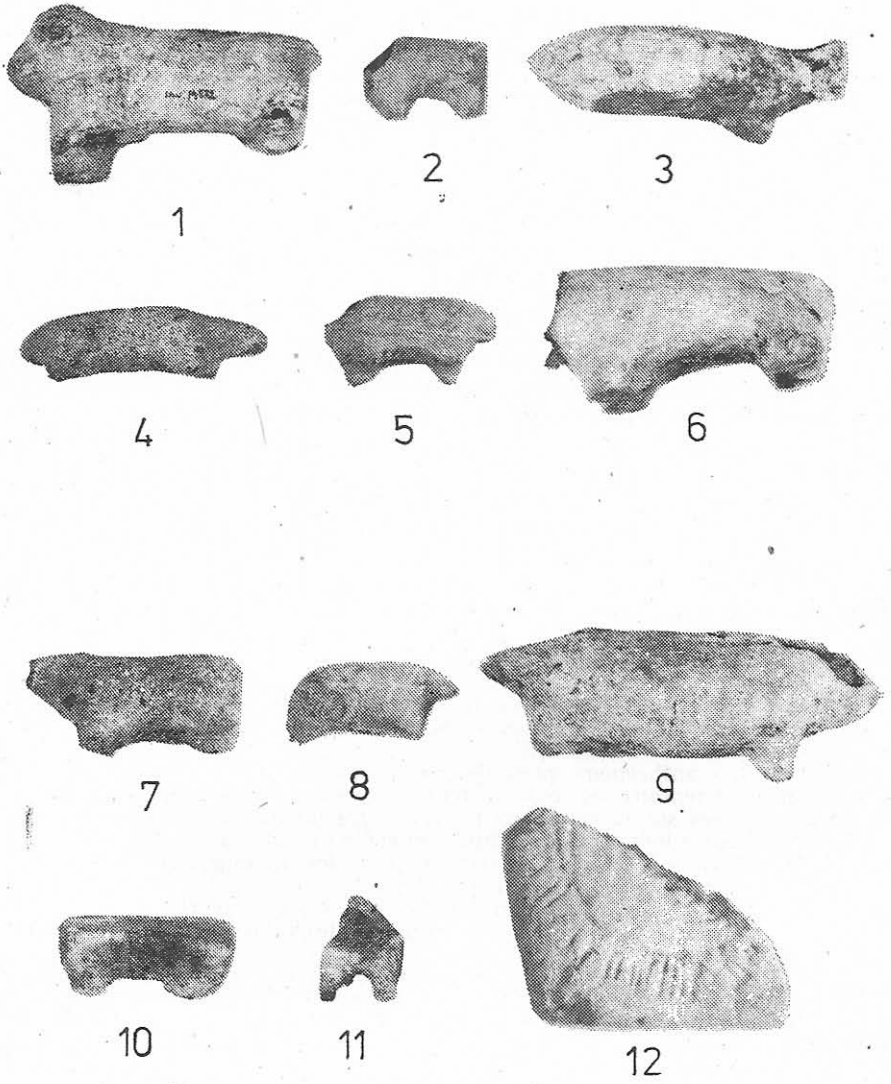
Datorită numărului foarte mare de figurine zoomorfe care apar în așezările gumelnițeene, figurinele descoperite la Cunești și Grădiștea Ulmilor își găsesc numeroase analogii între care ne limităm să amintim aici figurinele zoomorfe de la Căscioarele, Gumelnița și Sultana.

Preponderența reprezentării cornutelor ca urmare a dezvoltării creșterii animalelor mai poate fi legată și de prezența eventuală a unui cult al vînătorii. Astfel, una din figurinele zoomorfe de la Cunești poate fi încadrată în categoria amuletelor, fiind prevăzută cu două orificii longitudinale, plasate simetric la extremitățile figurinei, fără intenția de-a reprezenta vreun organ al corpului. Figurina ar putea fi legată de simbolul puterii taurului [29] (Pl. II/9).

C. *Altărașele.* Piese de cult prin excelență, „altărașele" sînt caracteristice și pentru cultura Gumelnița. Deși nu li se cunoaște precis scopul pentru care au fost confecționate, utilizarea lor la diferite practici magico-religioase, nu este pusă la îndoială [03]. Dăm mai jos descrierea lor.

---

[19] Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 225.
[20] „robe-cloche" este un element minoico-micenian, v. Vl. Dumitrescu, *Fouilles de Gumelnița*, Dacia, II, 1925, p. 102.
[21] *ibidem.*
[22] Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, pl. 15/7.
[23] *ibidem.*
[24] Gh. Ștefan, *Les fouilles de Căscioarele*, Dacia, II, 1925, p. 178—184.
[25] Vl. Dumitrescu, *Les fouilles de Gumelnița*, Dacia, II, 1925, p. 80—88.
[26] D. Popescu, *op. cit.*, 109—120.
[27] H. Todorova, *op. cit.*, p. 113.
[28] S. Marinescu-Bîlcu-B. Ionescu, *op. cit.*, p. 36.
[29] Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 172.
[30] S. Marinescu-Bîlcu-B. Ionescu, *op. cit.*, p. 8.

Pl. II. Figurine zoomorfe (1—9) ; Piese de mobilier (10—12)

1. Măsuță de cult rectangulară cu picioarele mai scurte decît exemplarele de același gen ; suprafața este plană și lustruită, iar una din fețe prezintă urme de ardere secundară. Pasta este bună și arderea s-a făcut la brun-cenușiu. Descoperită la Cunești în 1955 ; înălțimea 2 cm ; lățimea 4 cm ; lungimea 4,8 cm ; inv. 1217 ; pl. II/10.

2. Scaun de lut cu speteaza pentagonală și perforată în partea ei superioară. Picioarele sînt cilindrice, pasta este bună, arderea s-a făcut la brun-gălbui. Descoperit la Grădiștea Ulmilor în 1955 ; înălțimea 2,6 cm ; lățimea 2,4 cm ; lungimea 2,9 cm ; inv. 1099 ; pl. II/11.

3. Măsuță de cult dreptunghiulară descoperită la „Piscul Cremeni" [31] în 1969. Picioarele pătrate și groase (3 rupte din vechime) ; măsuța prezintă pe suprafață un decor incizat sub forma a două cercuri care închid în interior linii incizate radiar. După cunoștința noastră exemplarul constituie un *unicum*, nemaiavînd analogii în aria de răspîndire a culturii Gumelnița. Pasta este poroasă, arsă slab, brun-cenușiu la exterior și negru la interior ; înălțimea 2,2 cm ; diametrul 4,5 cm ; inv. 17 166 ; pl. II/12.

Plastica gumelnițeană descoperită la Grădiștea Ulmilor, Cunești și Piscul Cremeni ne furnizează informații interesante cu privire la practicarea culturii fecundității și fertilității la Dunărea de Jos. Astfel, urmele de ardere secundară prezente pe trei din statuetele antropomorfe (pl. I/1, 4, 7) ca și pe una din măsuțele de cult (pl. II/10) ar putea fi puse în legătură cu practicarea unui anumit cult magico-religios, dar ele pot proveni și în urma incendierii unei locuințe. Starea fragmentară a figurinelor ne face să avansăm ipoteza că ar putea fi vorba de o rupere intenționată care ține de o practică rituală.

Cercetările ulterioare vor confirma sau infirma această ipoteză.

FIGURINES DU TYPE GUMELNIȚA DÉCOUVERTES DANS LE BĂRĂGAN

(Résumé)

L'auteur présente les figurines du type Gumelnița trouvées dans la collection du musée de Călărași et découvertes à Grădiștea Ulmilor, Măgura Cunești, Piscul Cremeni (district de Călărași).

Les figurines anthropomorphes (huit en argile cuite et une neuvième en os) sont en état fragmentaire et représentent des personnages féminins debout ou assis, les bras croisés sur le ventre ou tendus latéralement, positions qui se rapportaient probablement à une certaine attitude magique et religieuse.

Les 14 figurines zoomorphes représentent des quadrupèdes, probablement bêtes à cornes dont l'animal préféré est le bélier.

L'inventaire de la plastique du type Gumelnița découvert dans le Bărăgan comprend en plus des pièces de mobilier (deux petites tables de culte et une petite chaise) en argile cuite.

Les pièces appartenant à l'art plastique du type Gumelnița découvertes à Grădiștea Ulmilor, Măgura Cumești, Piscul Cremeni nous fournissent des informations intéressantes concernant la pratique du culte de la fécondité et de la fertilité au Bas-Danube.

Illustrations

I. Figurines anthropomorphes- Grădiștea Ulmilor (1-3) ; Măgura Cunești (4-8).
II. Figurines zoomorphes (1-9) ; Pièces de mobilier (10-12).

[31] „Piscul Cremeni" se află la 1 km sud-est de Grădiștea Călărași. Piscul este o movilă înaltă de cîțiva metri, cu o suprafață de 15 m², unde s-au descoperit fragmente ceramice datînd din faza Giulești și Vidra a culturii Boian, din cultura Gumelnița, Cernavodă, epoca bronzului și Latène.

NOI DATE ÎN LEGĂTURĂ CU CIRCULAȚIA DRAHMEI HISTRIENE ÎN DOBROGEA

TUDOR PAPASIMA

Prezentele note își propun a face cunoscute cîteva monede de argint ale cetății Histria [1] — emise în epoca sa autonomă — nou descoperite [2].

Cu un stil artistic mai evoluat al reprezentărilor față de piesele de *quadratum incusum*, aceste monede sînt datate în secolul al IV-lea î.e.n., de la începutul său și pînă în perioada ridicării și extinderii puterii economice și politice a Macedoniei [3].

CATALOG

1. Descoperită în anul 1965 în satul Galița (com. Ostrov) [4]. Pierdută, înainte de achiziționarea sa de către colectivul șantierului arheologic Păcuiul lui Soare, sîntem în măsură a-i prezenta fotografia [5]. Nu deținem informații în ceea ce privește greutatea și diametrul.

Av. Două capete omenești alăturate, cel din dreapta inversat.

Rv. ΙΣΤRΙΗ ; vultur pe delfin spre stînga ; sub delfin sigla A.

AR, Pick, 416.

Pl. I/1.

2. Descoperită în împrejurimile satului Galița de locuitorul Florea Drăgulin.

Av. Ca mai sus.

---

[1] Mulțumim pentru sprijinul acordat tov. Radu Ocheșeanu și Antoaneta Vertan.

[2] Cu excepția piesei nr. 1, a cărei reluare în discuție am socotit-o necesară.

[3] C. Preda, H. Nubar, *Histria III. Descoperirile monetare 1914—1970*, București, 1973, p. 25.

[4] Publicată de Bucur Mitrea ca fiind descoperită la Păcuiul lui Soare. (*Descoperirile monetare și legăturile de schimb ale Histriei cu populațiile locale în sec. V—IV î.e.n.*, în St. Cl. VII, 1965, p. 165, nr. 51), aducem aici cuvenita îndreptare.

[5] Pentru aceasta și pentru altele, adresăm sincere mulțumiri tov. P. Diaconu.

Planșa I. Drahme histriene descoperite recent în Dobrogea

Rv. IΣTRIH ; vultur pe delfin spre stînga ; între aripile și coada vulturului sigla I.

AR, ↑, 5,400 g, 19,5/17 mm, conservare bună, Pick, 449.

Inv. muzeu Constanța 46225, Pl I/2.

3. Descoperită în împrejurimile Medgidiei.

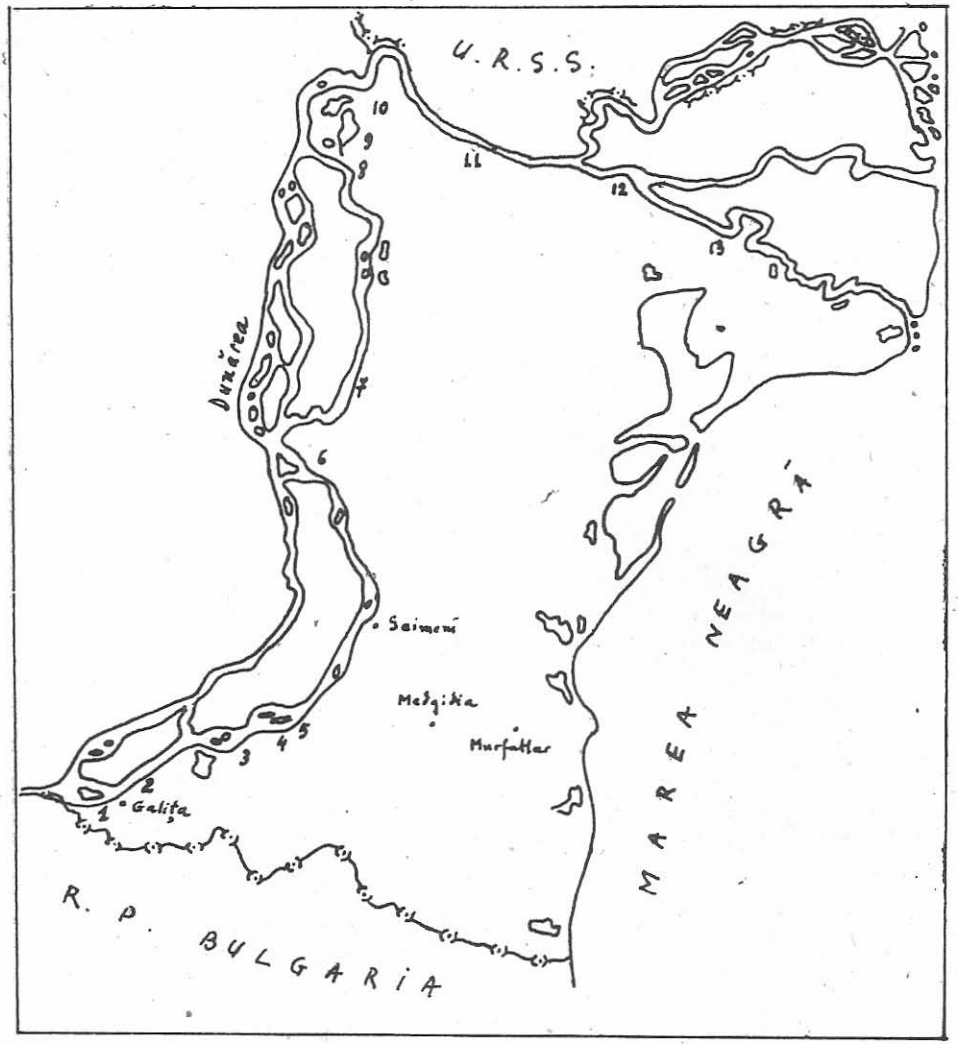
Av. Două capete omenești alăturate cel din stînga inversat.

Rv. IΣTRIH ; vultur pe delfin spre stînga ; înapoia picioarelor vulturului apare ● ; sub delfin sigla Δ.

AR, ↗, 5,500 g, 17,5 mm, conservare bună, Pick, 436 variantă.

Inv. muzeu Constanța 46224, Pl. I/3.

Piesele monetare de mai sus se înscriu pe traseul unor căi comerciale care legau Histria de comunitățile getice de pe malul drept al Dunării și din interiorul Dobrogei.

Planșa II. Harta descoperirilor de monede histriene de argint pe malul drept al Dunării

O primă cale este fluviul — principal ax de navigație — pe al cărui mal dobrogean au fost semnalate numeroase monede de argint [6] (Pl. II).

[6] La : 1) Ostrov-Regie (Niculae Conovici, *Contribuții numismatice privind legăturile Histriei cu geții de la Dunăre în secolele VI—II î.e.n.*, în SCIVA, 30, 1979, 1, p. 89, nr. 10) ; 2) Canlia (Bucur Mitrea, *Descoperiri recente de monede antice pe teritoriul Republicii Populare Romîne*, în SCIV, XI, 1960, 1, p. 190, nr. 1) ; 3) Satu-Nou (idem, *Descoperiri recente de monede antice pe teritoriul R.P.R.*, în SCIV, X, 1959, 1, p. 157, nr. 4) ; 4-8) Adîncata, Rasova, Hîrșova, Dăeni, Măcin (idem, în St. Cl., VII, 1965, p. 158, 157, 161, 162, nr. 24, 25, 17, 31, 33) ; 9-10)Jijila, Văcăreni (E. Oberländer-Târnoveanu, *Aspecte ale circulației monedei grecești în Dobrogea de nord (sec. VI î.e.n.—I e.n.)*, în Pontica, XI, 1978, p. 75, 76, nr. 11, 18) ; 11-12) Isaccea, Tulcea (Bucur Mitrea, în St. Cl., VII, 1965, p. 158, 159—160, 161, nr. 20, 29, 29b) ; 13) Mahmudia (V. Canarache, *Sistemul ponderal și tipologia drahmelor istriene de argint*, în Pontice, 1968, p. 136).

O imitație barbară a drahmei histriene descoperită la Seimeni [7] demonstrează că și populația de aici o cunoștea, ba mai mult chiar, o folosea. Într-un astfel de context, monedele de la Galița se înscriu firesc, întregind tabloul descoperirilor.

Cealaltă cale, este cea central-dobrogeană. Deși pe parcursul său, la Cernavodă [8], Medgidia [9], Castelu [10], au fost descoperite de mai multă vreme materiale arheologice aparținătoare secolului IV î.e.n., materialul numismatic lipsea. Drahma histriană de la Medgidia, corectează acum această lipsă. Ei, i se adaugă o piesă asemănătoare, găsită în anul 1978, pe dealurile de la Murfatlar [11].

NEUE DATEN ÜBER DEN UMLAUF DER DRACHME AUS HISTRIA IN DER DOBRUDSCHA

Zusammenfassung

Der Autor stellt einige Silbermünzen der Burg Histria vor, deren Datierung im 4. Jh. v.u.z. liegt.

Ihre Fundorte beweisen die Existenz von autochtonen Gemeinschaften auf dem rechten Donauufer und im zentralen Teil der Dobrudscha. Diese unterhielten engen Kontakt mit der griechischen Welt am Ufer des Schwarzen Meeres der Dobrudscha.

Verzeichnis der Abbildungen

Taf. I. Vor kurzem in der Dobrudscha gefundene Drachmen aus Histria.

Taf. II. Karte der Fundorte von Silbermünzen aus Histria auf dem rechten Donauufer und im Zentrum der Dobrudscha.

---

[7] Bucur Mitrea, St. Cl., VII, 1965, p. 156, nr. 11.

[8] M. Irimia, *Descoperiri noi privind populația autohtonă a Dobrogei și legăturile ei cu coloniile grecești (sec. V—I î.e.n.)*, în Pontica, VI, 1973, p. 17—19.

[9] *Ibidem*, p. 35—42 (în cariera de piatră a Fabricii de ciment și în cea de lut a Fabricii de cărămizi — actualmente desființată — a fost semnalat material arheologic aparținînd secolelor V—II î.e.n.).

[10] *Ibidem*, p. 33—35.

[11] Vezi cronica numismatică din prezentul volum.

CONSIDERAȚII ASUPRA ALIMENTĂRII CU APĂ A ORAȘELOR-CETĂȚI HISTRIA, TOMIS ȘI CALLATIS

MARCU BOTZAN

Preexistența unei surse naturale de apă a condiționat practic în vechime și pînă nu de mult originea oricărei așezări omenești. Capacitatea acestei surse sau a unor surse învecinate, posibil de amenajat cu mijloacele timpului în scopul aducțiunei apei în așezare, a condiționat mai departe dezvoltarea acesteia, eventual pînă la stadiul de oraș.

De aceea, un studiu al lucrărilor de alimentare cu apă potabilă, servind în anumite condiții și pentru irigarea grădinilor de legume și plante medicinale și aromatice, indispensabile vieții domestice romane, poate aduce elemente interesante cu privire la stadiul dezvoltării economico-sociale a orașelor-cetăți vest-pontice Histria, Tomis și Callatis. Este de asemenea interesant un astfel de studiu și pentru evoluția hidrotehnicei, cu atît mai mult cu cît din tradiția politehnicității romane, sinteză a creațiilor parțiale ale civilizațiilor anterioare ei, s-au hrănit atît Evul Mediu cît și cel Modern, pînă în ultimele secole.

Din păcate, observații sistematice, care să poată fundamenta un studiu complet al acestei probleme, nu s-au publicat, cu excepția unor preocupări în acest sens pentru Histria, concretizate de Vasile Canarache și a unor observații cu totul disparate cu privire la Tomis și la Callatis.

Se încearcă în această notă valorificarea elementelor publicate și a unor modeste observații proprii. După cum se va vedea, încercarea nu pare lipsită de unele rezultate pozitive.

HISTRIA

În cazul Histriei, între sursele naturale de apă potabilă ce au putut servi direct — fără amenajare sau cu o amenajare minimă locală, dar fără conducerea apei — erau excluse puțurile, pentru că șisturile verzi din substratul așezării excludeau existența unei pînze acvifere. În schimb, primii locuitori autohtoni și primii coloniști greci au putut folosi apa unor pîraie ce se vărsau în apropiere, mult mai aproape decît astăzi, cînd gurile lor de vărsare s-au retras datorită transgresiunii de aproximativ 4 m amplitudine, produsă în ultimele 18 secole și accentuării erodării falezei de către valurile mării.

Astfel, la 7 km vest-nordvest, în centrul satului Istria, se găsesc astăzi două izvoare ce formează spre est un pîrîu, care se varsă în bucla lacului Sinoe, formînd lacul Istria ; în antichitate au putut fi mai puternice. Oricum, ele au format sursa apeductelor numerotate 1 și 2, de către V. Canarache [1].

La aceeași distanță spre vest-sudvest, este gura de vărsare a pîrîului Nuntași, ce-și are origina în numeroasele izvoare de sub dealul Fîntînele (Iunan-ceșmé), adunate într-un bazin, au format sursa apeductului nr. 3, al cărui traseu se schițează în fig. 1.

Apeductul nr. 1, pornind din centrul satului Istria, a fost construit din tuburi ceramice cu mufă, cu diam. 15/18 cm și lungime 57 cm, pe distanța de aprox. 7 km, într-o epocă nedeterminată. Lucrînd sub presiune, la panta de 3‰, debita 9 l/s (la viteza de 0,5 m/s).

Apeductul nr. 2, pornind din același loc, după ce — probabil s-a substituit primului, era format din blocuri prismatice de piatră cu cep, de 40/40/60 cm, cu diam. 20 cm. A fost datat în epoca romană, sec. III. Putea conduce un debit dublu, adică 19 l/s (pentru viteza de 0,6 m/s).

Apeductul nr. 3, de la Fîntînele, a funcționat în epoca romană de maximă înflorire a orașului (sec. II—III), construit din blocaj de zidărie avînd în secțiune 80/90 cm, iar cuveta 35/30 cm, executată în opus

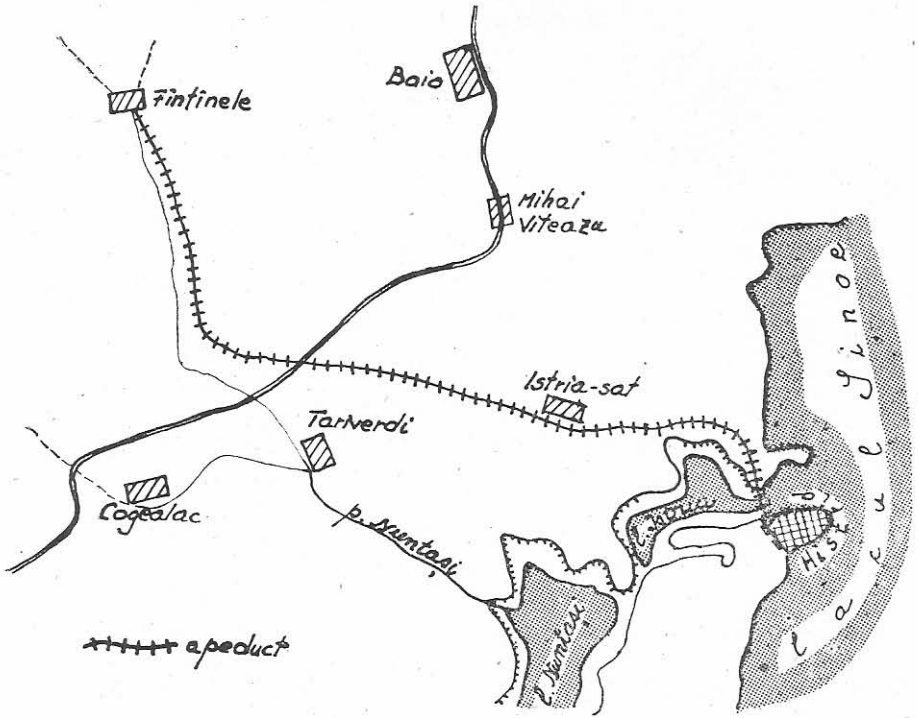

Fig. 1. Traseul apeductului histrian de la Fîntînele (după V. Canarache, 1951).

[1] Canarache V., *Despre alimentarea Histriei cu apă de băut*, SCIV, II, 1951, 2, p. 61—73.

signinum, respectînd pentru aceasta întocmai instrucțiunile date de Vitruviu [2] pentru impermeabilizări.

Cu o lungime de 25 km și panta de 4‰, în curgere liberă, gravitațională :

— în perioada de început a exploatării, cu pereții apeductului netezi și secțiunea curată, adică fără depuneri minerale, la pornirea apeductului cu secțiunea completă debitul era de 160 l/s, iar în oraș, cu secțiunea udată redusă la jumătate, 70 l/s, diferența de 90 l/s distribuindu-se desigur fermelor agricole de pe traseu [3] ;

— în perioada de exploatare prelungită, cu pereții rugoși și secțiunea redusă prin depunerile de pe pereți, la pornirea apeductului cu secțiune completă debitul era de 90 l/s, iar în oraș, cu secțiunea la jumătate, 37 l/s.

În occidentul roman, consumul diurn pentru un locuitor era în jur de 500 l. Un consum foarte mare, datorită și fîntînilor de agrement, termelor și grădinilor intramurane. Pentru orașele-cetăți de graniță acest consum se poate reduce la jumătate, rămînînd totuși apreciabil [4] : 250 l/zi-om. Pentru acest consum specific, apeductul nr. 1 al Histriei asigura volumul de apă necesar unei populații de 3 000 locuitori, ce ar fi putut corespunde perioadei elenistice ; apeductul nr. 2 unei populații duble, de 6 500 locuitori, iar apeductul nr. 3 satisfăcea 24 000 locuitori la începutul funcționării sale, cifră ce scade la un minim 13 000 locuitori, probabil după aproximativ un secol de funcționare.

Nu este exclus, prin urmare, ca apeductele nr. 2 și nr. 3 să fi funcționat împreună în perioada romană, de maximă extensiune a orașului, apeductul nr. 2 suplimentîndu-l pe nr. 3, după reducerea debitului acestuia, pentru a acoperi — în acest caz — necesarul unei populații în jur de 20 000 locuitori, pe lîngă alimentarea și unor ferme agricole de pe traseu. Amintim că Alexandru Suceveanu [5] a estimat populația Histriei din sec. II—III între 10 000 și 15 000 locuitori, bazat îndeosebi pe cunoștințele cu privire la suprafața locuită.

În calculele noastre s-au presupus că debitul de noapte al apeductelor nu s-a irosit, fiind înmagazinat în cisternele cetății. Astfel de construcții au fost semnalate tot de Canarache [6].

TOMIS

La Tomis, dr. Allard [7, 8] și ing. Michel [9] semnalează în secolul trecut (în 1855) puțuri cu apă salmastră pe plaje ; este posibil ca acum două

[2] Vitruviu, *Despre arhitectură*. Trad. G. M. Cantacuzino și colab., Ed. Acad., Buc., 1964.

[3] din care se identificaseră 3, la data publicării articolului lui V. Canarache.

[4] după Mihai Băcescu, în *Strălucirile apei*, Slatina, 1977, p. 12—30. Astăzi orașe ca Atena, Istambul, Bruxelles, Amsterdam, Berlin-Vest consumă 130—200 l/zi-om, iar Varșovia, Belgrad, Londra, Viena între 200—300 l/zi-om.

[5] Suceveanu Al., *Viața economică în Dobrogea romană secolele I—III e.n.* Ed. Acad., Buc., 1977.

[6] Canarache V., *Observații noi cu privire la topografia Histriei*, SCIV, VII, 3—4, 1956, p. 289—317.

[7] Allard C., *Mission médicale dans la Tatarie-Dobroutcha*. Paris 1857.

[8] Allard C., *Souvenirs d'Orient. La Dobroutcha*. Douniol, Paris, 1859.

[9] Michel J., *Les travaux de défense des romains dans la Dobroudcha*, Mém. Soc. Antiquaires de France, XXV, 3-ème série, Paris, 1862.

milenii, cînd nivelul Mării Negre era cu aproximativ 4 m mai jos, să fi fost la zi unele izvoare spre baza promontoriului, din calcarele jurasice ale acestuia, fapt determinant pentru alegerea așezării coloniei grecești, împreună cu condițiile favorabile pentru un port. Acești autori semnalează folosirea în Constanța a apei foarte bune adusă în vase din izvoarele Văii Cișmelelor, 5 km nord-est în linie dreaptă, ca și urme de apeducte, atît aici cît și pe Valea Cișmelelor.

Geologul Peters [10, 11] semnalează izvoarele puternice de pe Valea Cișmelelor și un șir de izvoare foarte puternice pe Valea Canara, alimentînd Siutghiolul, ce acționa, după dr. Allard, o moară de apă cu 3 pietre la Mamaia, prin canalul de descărcare în mare. Semnalează captarea romană de pe Valea Cișmelelor și funcționarea în Constanța a unei cișmele romane cu trei guri, folosită de turci (desigur, alimentată de o conductă venind fie de pe Valea Canara, fie de pe Valea Cișmelelor). Izvoarele de pe văile Canara și Cișmelelor sînt marcate și pe așa numita hartă Avril [12], ridicată în 1855 de către Aninoșanu, topometrul misiunei Lalanne.

În cazul unui *apeduct Valea Canara-Tomis*, trebui să-i admitem o lungime de 20 km, pentru ca — pornind pe curba de nivel de 20 m, sau cu cîțiva metri mai sus — să nu se îngroape sub nivelul terenului cu mai mult de 3 m, atunci cînd înaintează spre oraș cu panta minimă necesară scurgerii ; o săpătură mai adîncă de 3 m ar fi creat dificultăți tehnice excesive. Luînd în considerare o diferență de nivel de 5 m, panta minimă rezultată de 0,25‰ și diametrul conductei de 12 cm (conform consemnării lui V. Canarache [13]), rezultă un debit relativ redus, de numai 1,5 l/s, ceeace ar fi asigurat necesarul doar pentru 500 locuitori, la un consum de 250 l/zi-om, adică destul de puțin în raport cu lungimea apeductului și cu efortul material cerut. Conducta observată în funcție de ing. Michel la Canara, din care se alimentau — după ce o spărseseră — și locuitorii satului, traversînd apoi Valea Carageaderbend, a putut servi unui apeduct construit numai după epuizarea sursei de pe Valea Cișmelelor, mai apropiată la jumătate distanță și aflată cam la aceeași cotă.

În cazul unui *apeduct Valea Cișmelelor-Tomis*, avem de a face cu o distanță de numai 10 km și o sursă puternică, alimentînd în drum, după dr. Allard, și satul Anadolchioi pe care îl traversa. Izvoarele se aflau pe curba de nivel de 20 m sau cîțiva metri mai sus, în marginea terenului pe care se ținea tîrgul (panairul) Palazului ; alături ruine, conform hărții militare române ridicată între 1880—1884. Pentru o pantă de 0,5‰ și la același diametru ca în cazul precedent, rezultă un debit ceva mai mare, de 2,1 l/s, ceea ce asigura necesarul de apă potabilă pen-

[10] Peters F. K., *Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobroudscha*, Wien, 1866.

[11] Peters F. K., *Die Donau und ihr Gebiet. Eine geologische Skizze*. Leipzig, 1876

[12] *Avril*, Carte topographique de l'isthme de Dobroudcha, 1 : 100000. Impr. Bineteau, Paris, 1855, BAR, H. 652—D. XIV. 93.

[13] *op. cit.* 1951 : tuburi ceramice cu mufă cu diam. 12/15 cm, orientate spre Valea Carageaderbend, găsite în 1909.

tru un număr de 750 locuitori. Dar cu 2—3 fire de conducte, adică cu 4,2—6,3 l/s, acest apeduct a putut asigura aprovizionarea cu apă în perioada mai veche a Tomisului pentru 1 500—2 250 locuitori.

Schița din figura 2, realizată cu ajutorul unei hărți [14] din 1909, ridicată între 1880—1884, arată că traseul ambelor conducte, în cea mai mare parte pe curba de nivel de 20 m, atingea faleza la circa 2 km nord de zidul de incintă al orașului antic, apoi cobora de-a lungul falezei, ce s-a prăbușit odată cu apeductul și cu partea estică a orașului, fenomen consemnat foarte clar de către ing. Michel.

Am susținut într-un studiu anterior [15] rolul captant, în scopul alimentării cu apă, al *galeriei din subteranul Tomisului*. Încă din seco-

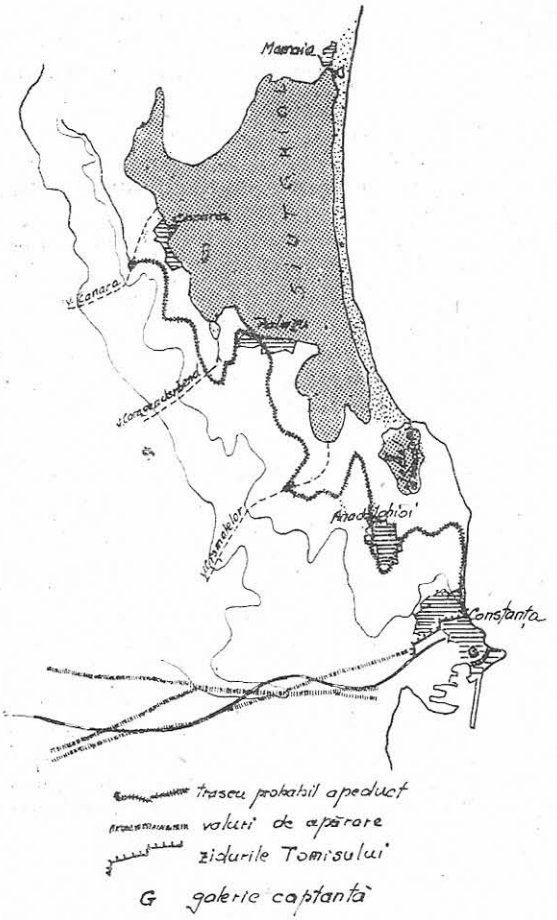

Fig. 2. Traseul probabil al apeductelor tomitane de la Canara și Valea Cișmelelor și poziția aproximativă a galeriei captante.

[14] Harta topografică a jud. Constanța, scara 1 : 100000. Ridicată 1880—1884. Inst. Geogr. al Arm., Buc., 1969, 4 f. col. 70 × 73 cm. BAR.D.XXXIX.21.

[15] Botzan M., *Observații din secolul trecut asupra unor construcții antice* din Dobrogea. Com. sesiune Pontica oct. 1978, Constanța.

lul trecut, Peters [16] semnalase calcarele jurasice acvifere, cuprinse între două straturi argiloase, de la Canara (și — desigur — și de pe Valea Cișmelelor), ce coboară sub loessul de 20 m grosime al Promontoriului Tomisului, unde formează o zonă de convergență pentru apele subterane. Dacă se ia în considerare lungimea de aprox. 700 m a acestei galerii captante, lată de 1 m și acumulînd pe numai 1 m înălțime, capacitatea de înmagazinre a galeriei era de 700 m^3, putînd alimenta, cu 250 l/zi-om, 3 000 oameni, la nevoie, în caz de asediu, mult mai mulți.

Într-un succint articol asupra acestei galerii. V. Canarache [17] arată că, după golirea ei prin pompare, coloana de apă din galerie s-a refăcut în 24 ore, pe înălțimea de 50 cm. Din păcate, de aci nu se poate deduce debitul galeriei, mai ales că nu se știe dacă în timpul acestei observații era perfect închisă către exterior. Se poate totuși considera posibil un debit apreciabil, în jur de 50 l/s, așa cum dă stratul în alte puncte, dacă se ține seama și de înclinarea lui, de lungimea galeriei și de forma ei în arc, capabilă astfel a colecta ceea ce s-ar fi scurs către vîrful promontoriului.

Se vede totuși că în cazul Tomisului datele certe pentru fundamentarea considerațiilor noastre sînt extrem de sărace, obligați fiind a discuta mai mult niște ipoteze.

Dacă luăm ca bază de pornire pentru această discuție o populație de 20 000—30 000 locuitori, conform estimării lui Al. Suceveanu, la consumul probabil de 250 l/zi-om revine ca necesar un debit de 60—90 l/s. Judecînd împreună ambele surse (izvoarele la zi de pe malul Siutghiolului de azi, aflate la o cotă apreciabilă și galeria captantă din subteranul orașului), acest debit putea fi furnizat din combinația :

— apeduct din Valea Cișmelelor, suplimentat — după epuizarea izvoarelor de aci, mai slabe ca cele de la Canara — cu apeductul din Valea Canara ; ambele trebuie să fi avut mai multe fire paralele, din conducte ceramice sub presiune, de diam. 12 cm sau mai mare, ce însumau împreună posibil — 20—30 l/s, în condiții topografice dificile, fără pantă naturală de la sursă la oraș ; pentru înmagazinarea debitului de noapte (circa 1/3 din total), era necesară o cisternă de 200—300 m^3, pentru adîncimea de 3 m, perfect realizabilă ;

— galeria captantă, care în forma sa convergentă trebuia să prindă tot frontul de apă din calcare ce pătrundea în promontoriu ; furniza — posibil — 40—60 l/s, adică circa 2/3 din consumul total, servind în același timp și drept cisternă pentru debitul propriu de noapte.

De aci s-ar putea deduce că galeria a fost construită în primul rînd pentru rezolvarea problemei grele a sursei de apă a Tomisului și în subsidiar ca sursă asigurată în caz de asediu, prin poziția ei în incinta cetății.

CALLATIS

Sursele naturale de apă dulce ale Callatiesului constau în primul rînd din :

— bogate izvoare de apă dulce pe versantul nordic al Limanului Mangaliei, din sudul și sudvestul orașului ; astăzi, în condițiile transgre-

[16] *op. cit.*, 1866.
[17] Canarache V., *Galeriile tomitane*. Tomis, I, 3, sept. 1966 (18—19).

siunei de 4 m, față de acum 18 secole, astfel de izvoare se află la gura Văii Baspunar, la 7,5 km în linie dreaptă ;

— bogate izvoare mezotermale sulfuroase (după aerisire, potabile) în sudvestul orașului (băi vechi sulfuroase la 1,5 km pe malul nord al Limanului), în mare la est de oraș și la nordvest de oraș în obana Ciukur-bostan [18] (2 km), ca și în mlaștina Hergheliei (3 km nord), formată dintr-o multitudine de astfel de izvoare ; înainte de transgresiune, astfel de izvoare puteau fi prezente chiar în incinta orașului antic, pe sub faleza dinspre port ;

— o apă freatică accesibilă prin puțuri în orașul antic, dar probabil salmastră.

Principalul apeduct callatian trebue să fi fost cel de pe malul nordic al Limanului, pornind din bogatele izvoare ale cișmelei probabil antice de la gura Văii Baspunar [19], și urmînd traseul schițat în figura 3.

În fotografia din fig. 4 se vede ceea ce a mai rămas din încă impozanta cișmea : în afară de ceeace curge prin cele 3 guri de marmură ale sale și pe lîngă acestea, alimentează și instalația modernă cu electropompe a IAS Albești.

În vederea din fig. 5, asupra văii Limanului, traseul subteran al apeductului se află la baza taluzului din primul plan. O săpătură în apeduct, în punctul marcat pe figura 3 „apeduct la zi", evidențiază un mic cămin de vizitare (45/48 cm în plan), construit foarte îngrijit și de etanș, din cărămizi mici 1,5/20/20 cm, tencuit și acoperit cu o lespede de piatră (fig. 6) ; din amonte se deschide aci partea îngustă a unei conducte de teracotă de 16 cm diametru, ce continuă în peretele opus cu partea lărgită, în mufă, a conductei cu diam. 26 cm.

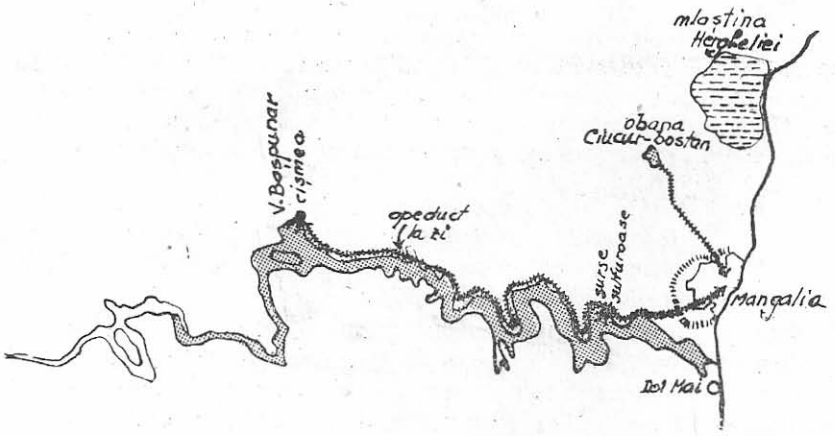

Fig. 3. Traseele probabile ale apeductelor callatiene de pe valea Limanului Mangalia și din obana Ciukur-bostan.

[18] în vorbirea locală, obana este o depresiune carstică, purtînd izvoare mezotermale sulfuroase. Ciukur-bostan este în turcă „Grădina din groapă", aici fiind în trecutul apropiat grădini de legume irigate.

[19] în turcă, Baspunar înseamnă „Fîntîna mare".

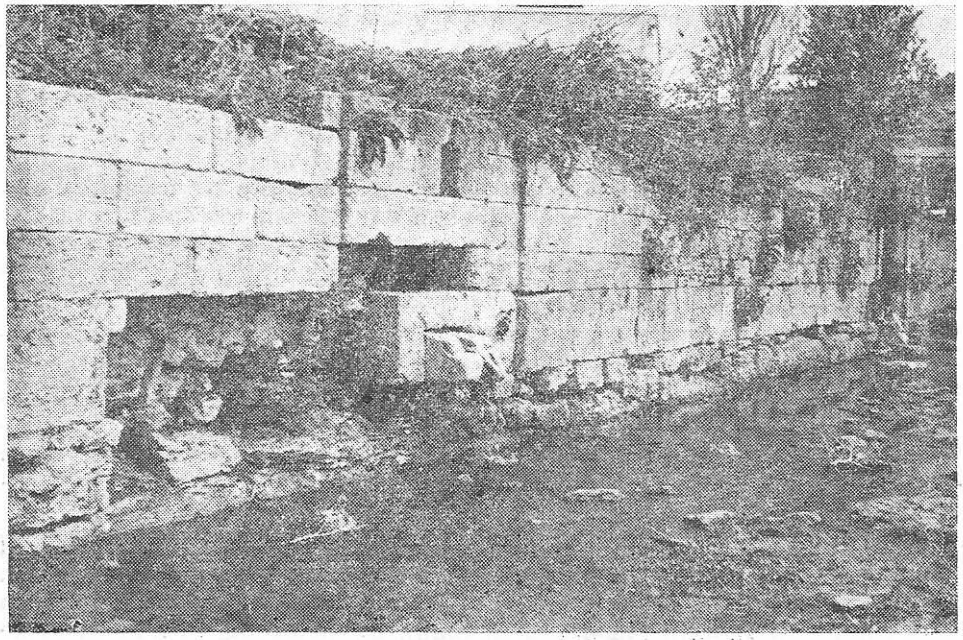

Fig. 4. Cișmeaua de pe valea Limanului Mangalia, la gura Văii Baspunar.

Panta acestui apeduct, pe primii săi 2,3 km, este de 0,7‰ ; cu diametrul minim de 16 cm debitează sub presiune 5 l/s (la o viteză de 0,25 m/s), putînd satisface necesarul de apă potabilă a aprox. 2 000 locuitori. Conform rezultatului săpăturilor din Mangalia, de pe str. Ștefan cel Mare, C. Iconomu [20] semnalează, cu direcția vest-est, spre cetate, două linii de apeducte de olană la adîncimea de 1,3 m și o linie la 1,9 m. Desigur, realizate în epoci diferite (probabil cel de un singur fir, mai adînc, find mai vechi), dacă aceste trei fire de apeduct au lucrat împreună au putut satisface necesarul pentru aprox. 5 000 locuitori, cu o apă de calitate excelentă.

Pare să fi existat și un *apeduct alimentat din izvoarele din obana Ciukur-bostan*. Canarache menționează „două tipuri de apeduct subteran din tuburi de pămînt ars, groase de 20—22 cm, găsite la Callatis (Mangalia), spre izvoarele care se află la 3 km nord de oraș" [21].

Față de situația actuală, acest apeduct pare a fi legat de o dificultate : ieșirea din obană necesită o tăietură de cîțiva metri adîncime. Totuși, cu două milenii mai înainte, depresiunea existentă în marginea de sudest a obanei putea fi mult mai adîncă, eventual dînd scurgere naturală izvoarelor către Callatis, între actualele curbe de nivel de 10 și 5 m. Luînd ca diferență de nivel numai adîncirea treptată a apeductului sub cota terenului cu 3 m în oraș, pentru lungimea probabilă a

[20] Iconomu C., *Cercetări arheologice la Mangalia și Neptun*. Pontica, Muz. arh. Constanța, 1968, p. 235—268.

[21] *op. cit.*, 1951, p. 63.

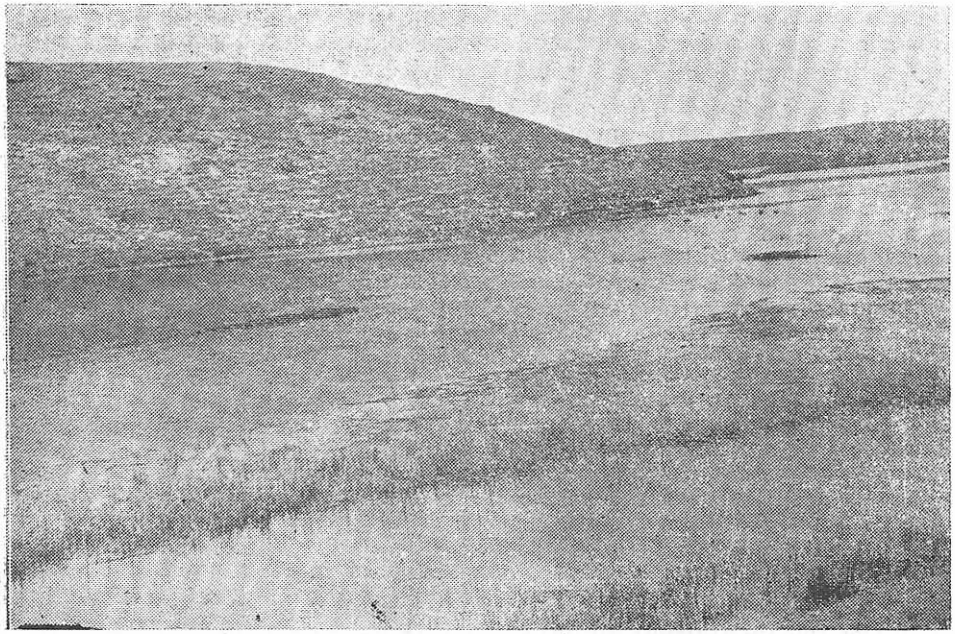

Fig. 5. Vedere către sud asupra văii Limanului Mangaliei ; traseul apeductului la baza taluzului din primul plan.

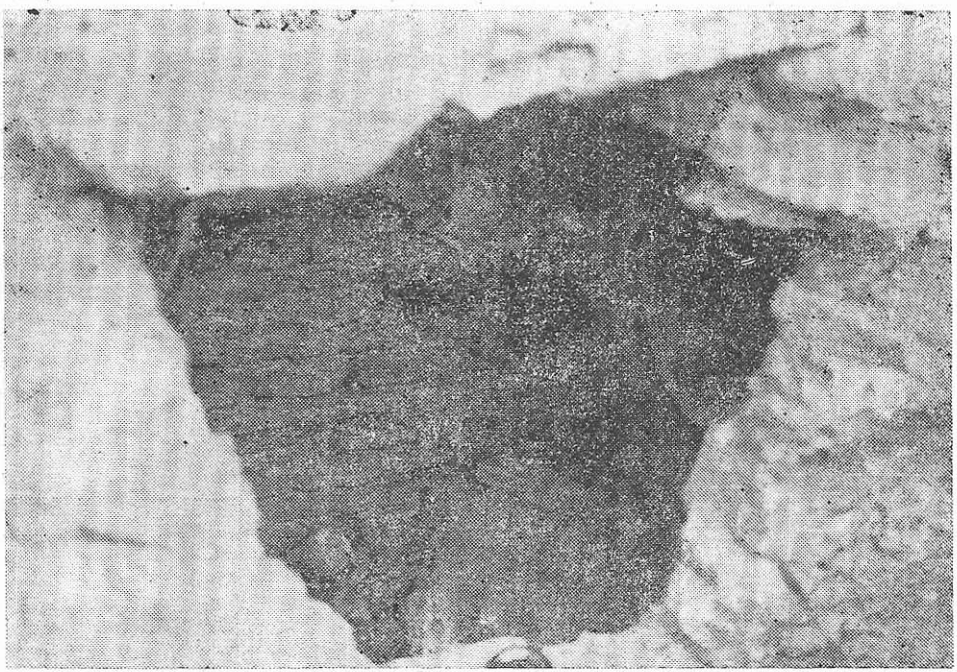

Fig. 6. Spărtura din apeductul de pe valea Limanului Mangaliei, cu camera de vizitare.

apeductului de 2,5 km rezultă panta de 1,2‰ și un debit de 12 l/s. Cu 2 fire, acest apeduct satisfăcea necesarul a 8 000 locuitori, cu o apă de calitate mai slabă, dar potabilă după aerisire și depunerea sulfului.

Fără a ține seama de puțurile din freatic și de izvoarele mezotermale din oraș sau din imediata sa apropiere, numai cele două apeducte puteau satisface necesarul de apă potabilă la 13 000 locuitori. Al. Suceveanu estimează populația Callatisului la 10 000—15 000.

În orașul acesta mai arid și cu un caracter agricol mai pronunțat decît celelalte, s-a putut practica irigarea grădinilor dintre ziduri și din apropierea lor, folosind pe scară destul de largă apa puțurilor și a diferitelor izvoare mezotermale. Cercetări recente au arătat că irigarea cu aceste ape mezotermale, în condițiile solurilor carbonatice de aci, nu numai că nu pune probleme, dar dă un spor de fertilitate cel puțin în primii ani de utilizare [22].

* * *

Un examen de ansamblu al *caracterelor tehnice* ale apeductelor orașelor-cetăți de pe litoralul dobrogean, atît cît ne permite cunoașterea lor actuală, arată — mai întîi — folosirea unei mari diversități de pante, de la 0,25‰ la 4‰, în efortul de a exploata la maximum condițiile naturale, cu un consum minim de materiale. Apeductul în curgere liberă de la Histria, adică apeductul nr. 3, are panta cea mai mare (4‰), foarte apropiată de prescripția dată de Vitruviu în sec. I î.e.n., de 5‰, superioară în general apeductelor Romei, considerate ca avînd pante deasemenea mari (Virgo 2,3‰, Anio cel Nou 3‰ etc.). O pantă deasemenea mare au și apeductele histriene sub presiune (nr. 1 și nr. 2), de 3‰. Pante mijlocii și cel mai frecvent întîlnite în apeductele din Galia romană, studiate de ing. Léger [23], în magistrala sa monografie din secolul trecut asupra lucrărilor publice romane, sînt cele de la Callatis, de 0,7 și 1,2‰. Reduse sînt pantele probabile ale apeductelor tomitane, de 0,25 și 0,5‰, fără să fie excepții în tehnica romană.

Diametrele mici (la mufă) ale conductelor ceramice sub presiune de 12-15-16 cm corespund cu cele găsite de Léger în Galia. Este dealtfel cunoscută relativ stricta tipizare practicată de romani în construcții.

Ca și în cazul acelor conducte, și conductele vestpontice au o îmbinare în mufă, perfect etanșeizată. Față de prescripțiile lui Vitruviu cu privire la o grosime a pereților de 3,5 cm, se constată în cazul conductelor vestpontice o reducere apreciabilă a acestei dimensiuni la 1,5—2 cm, deci o raționalizare legată desigur de presiunile de lucru relativ mici și de buna lor calitate. Impermeabilizarea în trei straturi de grosime și granulație descrescînde, plus o peliculă de ulei sicativ, realizată în apeductul cu curgere liberă de la Histria, respectă întocmai prescripțiile.

---

[22] Pricop Gh., *Cercetări privind calitatea apelor subterane din podișul litoral Techirghiol-Mangalia.* ISCH, Stud. Hidroam. I, Buc., 1963.

[23] Léger A., *Les travaux publics, les mines et la métalurgie au temps des Romains,* Baudry, Paris, 1875.

În *concluzia* acestui studiu rezultă :

— se verifică calculele anterioare ale lui V. Canarache cu privire la capacitatea apeductului nr. 3 de la Histria (fiind chiar subestimată), cu condiția luării în considerare și a debitului de noapte, prin înmagazinare în cisterne ; aproximativ jumătate din debitul acestui apeduct s-a putut folosi pe traseu pentru alimentarea și irigarea unor ferme suburbane ; nu este exclus ca aci să fi funcționat împreună apeductele nr. 2 și nr. 3, în perioada de maximă înflorire a Histriei sub romani ;

— dificultățile de pantă pentru apeductele venind din nordul Tomisului și în consecință debitele relativ reduse ale acestora explică necesitatea construirii galeriei captante din profunzimea promontoriului tomitan ; se confirmă astfel una din ipotezele lui V. Canarache privitoare la funcția acestei galerii și se întăresc afirmațiile noastre dintr-un studiu anterior, în această problemă ;

— folosindu-se la Callatis pentru băut atît sursele de pe valea Limanului Mangalia cît și acelea din obana Ciukur-bostan, rămîn disponibilități locale pentru irigarea grădinilor din oraș și din jur, măsură mai necesară ca în cazurile precedente.

— sub aspect hidrotenic, se recunosc în lucrările de alimentare cu apă ale celor trei orașe-cetăți prescripțiile și practicile romane pentru acest gen de lucrări, precum și caracteristicile unei înalte calități în concepție și realizare.

CONSIDÉRATIONS SUR L'ALIMENTATION EN EAU DES VILLES FORTES HISTRIA, TOMIS, CALLATIS

(Résumé)

Quoique, à l'exception de Histria, on a disposé de fort peu données publiées, on a — toutefois — concrétisé quelques conclusions :

— pour Histria on a verifié les calcules antérieurs concernant la capacité de l'aqueduc no. 3, à condition d'emmagasiner dans des citernes le débit de nuit ; approx. le demi du débit de cet aqueduc a pu alimenter et irriguer quelques fermes agricoles trouvées sur son trajet ; cet aqueduc semble avoir fonctionné conjointement avec le no. 2, pendant la période de maximum floraison de Histria, sous les romains, pour une population d'approx. 20 000 habitants ;

— les difficultés de pente pour les aqueducs arrivant du nord de Tomis, et en conséquence les débits relativement réduits, expliquent la nécessité de construire la galerie captante dans la profondeur de sous-sol de la cité ;

— en utilisant à Callatis, comme potables, toutes les sources de la vallée du Liman et celles de la dépression de Ciukur-bostan, restent des disponibilités locales pour l'irrigation des jardins de la cité et de l'alentours, opération plus nécessaire que dans les situations précédentes ;

— sous l'aspect hidraulique, on reconnait dans ces ouvrages les prescriptions et les pratiques romaines pour ce genre d'ouvrages, ainsi que les caractéristiques d'une haute qualité, pour la conception et la réalisation.

Liste des illustrations

1. Le trajet de l'aqueduc de Histria, origine à Fîntînele (d'après V. Canarache, 1951).
2. Le trajet probable des aqueducs de Tomis, origines à Canara et Valea Cişmelelor et la position approximative de la galerie captante.
3. Les trajets des aqueducs de Callatis, origines dans la vallée du Liman et dans la petite dépréssion de Ciukur-bostan.
4. La source de la vallée du Liman de Mangalia, dans le débouché de Valea Başpunar.
5. Vue vers le sud sur la vallée du Liman de Mangalia ; le trajet de l'aqueduc à la base du talus en premier-plan.
6. Ouverture dans l'aqueduc de la vallée du Liman de Mangalia, avec la chambre de visite.

O GROAPĂ MENAJERĂ DIN SECOLUL II E.N. DIN TERITORIUL MUNICIPIULUI DUROSTORUM

VASILE CULICĂ

Discuții încă neîncheiate asupra raportului topografic între Municipium Durostorum, castrum legionis XI-a Claudia și Canabis Aeliae [1], justifică introducerea în circuitul științific a unor materiale arheologice găsite pe un spațiu — situat la numai 3 km de actualul oraș Silistra (R.P.B.) — care a făcut parte necondiționat din teritoriul vechiului municipiu.

Materialele provin din conținutul unei gropi de gunoi în care erau depuse resturile obiectelor devenite la un moment dat inutilizabile în gospodărie, ca urmare a degradării fizice în procesul activităților casnice. Ritmul intens de creștere a gospodăriilor deosebit de prospere a determinat umplerea gropilor într-un timp mai scurt decît durata unei generații. Furnizînd depuneri în medii închise, pentru perioade limitate, cunoașterea acestor vestigii se impune de la sine pentru înțelegerea și datarea așezărilor pe care le-au deservit.

Pe de altă parte, în lipsa unui studiu exhaustiv asupra ceramicii de pe limesul Dunării de Jos [2] și pentru acumularea de materiale în vederea corpus-ului ceramicii romane din centrele producătoare și din așezările de pe acesta, publicarea cu grijă a descoperirilor întîmplătoare capătă valoarea de contribuție [3].

---

[1] Ion N. Dianu, *Istoria legiunii XI Claudia și origina orașului Durostorum (Silistra)*, București, 1888, p. 88 ; Radu Vulpe, *Canabenses și Troesmenses*, SCIV, V, 3—4, 1953, p. 579 ; Idem, DID, II, p. 138 ; Idem, Studia thracologica, București, 1976, p. 290 ; V. Culică, Pontica, 3, 1970, p. 365 ; Idem, Pontica, 11, 1978, p. 113—118.

[2] C. Scorpan, Pontica, 8, 1975, p. 263.

[3] Dispunem de cîteva studii în care ceramica romană din așezări dobrogene este pusă în valoare : M. Bucovală, *Tradiții elenistice în materialele funerare de epocă romană timpurie la Tomis*, Pontice, 2, 1969, p. 297—331 ; A. Rădulescu, *Contribuții la cunoașterea ceramicii romane de uz comun din Dobrogea*, Pontica, 8, 1975, p. 331—359 ; C. Scorpan, *Ceramica romano-bizantină de la Sacidava*, Pontica, 8, 1975, p. 262—313. Pentru Oltenia ne vom referi la studiul lui G. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976.

În toate cazurile cînd ne vom referi la aceste lucrări vom cita numai numele autorilor.

O groapă cu depuneri menajere a apărut la sud de drumul național nr. 3 (București-Constanța), în dreptul kilometrului 131,400 pe malul Dunării, profilîndu-se în tăietura verticală a acestuia, a cărui înălțime depășește în acel loc 6 m [4].

Măsurată de la nivelul actual de călcare, groapa, cu diametrul de 1,25 m, atingea adîncimea de 4,80 m. Depunerile arheologice începeau chiar de la limita inferioară și se găseau aglomerate pe înălțime de aproximativ 2 m după care se răreau pentru a dispare cu totul în stratul vegetal depus peste nivelul antic de călcare, a cărui grosime atinge un metru.

Atît în apropiere cît și mai departe, în special spre est, se vedeau gropi abia dezvelite pe o latură prin prăbușirea malului, locul celor prăbușite în anii precedenți și împrăștiate de ape luîndu-l altele necunoscute înainte.

Urmele de construcții ivite în ruptura malului nu dăinuiesc multă vreme, datorită unor noi prăbușiri.

Groapa prăbușită parțial a dat la iveală o importantă cantitate de cioburi ceramice provenite din vase cu caracter gospodăresc, amestecate cu fragmente de țigle, dar și un număr de vase întregi sau întregibile. O categorie ceramică — bine reprezentată — este oala sferică, cu buza răsfrîntă și apoi adusă spre interior, cu gura largă și fundul îngust, lucrată din pastă de culoare mai mult sau mai puțin albă, cu corpul acoperit de striuri paralele. Din pastă cu aspect zgrunțuros sînt lucrate alte categorii de vase, printre care tăvile și farfurioarele cu fundul plat. Pe lîngă acestea au mai apărut oale pentru lichide, din pastă cărămizie, cu cîte două torți. În general vasele au servit la pregătitul și păstratul mîncărurilor, sau pentru servitul hranei și băuturilor. Se întîlnesc oale afumate ca urmare a întrebuințării lor la gătitul sau încălzitul bucatelor pe vatră, castroane și strachini, oale mari pentru apă sau vin, urcioare și cupe de băut, tăvi, capace și chiar *mortaria*. Aceasta, împreună cu cele cîteva obiecte de sticlă și metal, constituiesc următorul inventar [5] :

Oale (ollae)

1. — Oală albă canelată. Toartă scurtă, lată, cu două nervuri spre margini. Puternice urme de arsură de la vatră. Î 17 cm ; d 18,5 cm ; d g 14,2 cm ; d f 7,6 cm F 2/4. Tip cunoscut în Oltenia, dar de culoare cenușie (G. Popilian, nr. 370).

2. — Oală alb-gălbuie, zgrunțuroasă, pronunțat sferică. Unica toartă lipsește din vechime. Urme de arsură. Î 15,5 cm ; d 165,5 cm ; d g 13,5 cm ; d f 6,5 cm. F /5. La G.Popilian nr. 377.

3. — Oală alburie, ca precedentele. Toartă scurtă, adîncită pe lungime. Urme de arsură. Spartă. În 15 cm ; d 15 cm ; d g 12, 3cm ; d f 5.8 cm. F 2/6.

4. — Oală albă, canelată, sferică, spre fund conică, cu urme intense de arsură. Toarta ca la precedenta. Spartă. Î 14 cm ; d 14 cm ; d g 14,8 cm ; d f 5 cm. F 2/7.

5. — Oală alb-gălbuie. Caracteristici tipologice ca precedentele. Urme de arsură. Î 12,3 cm ; d 13 cm ; d g 11 cm ; d f 5,5 cm. F 2/1.

---

[4] Groapa a fost golită în anul 1970 iar materialele au fost depuse la Muzeul județean Călărași. O schiță cu poziția gropii, în Pontica, 11, 1978, fig. 1 între pp. 118—119.

[5] Prescurtări : Î, î = înălțimea ; D, d = diametrul (maxim) ; g =gura ; f = fundul ; i = inelul fundului ; l = lungimea ; F = figura.

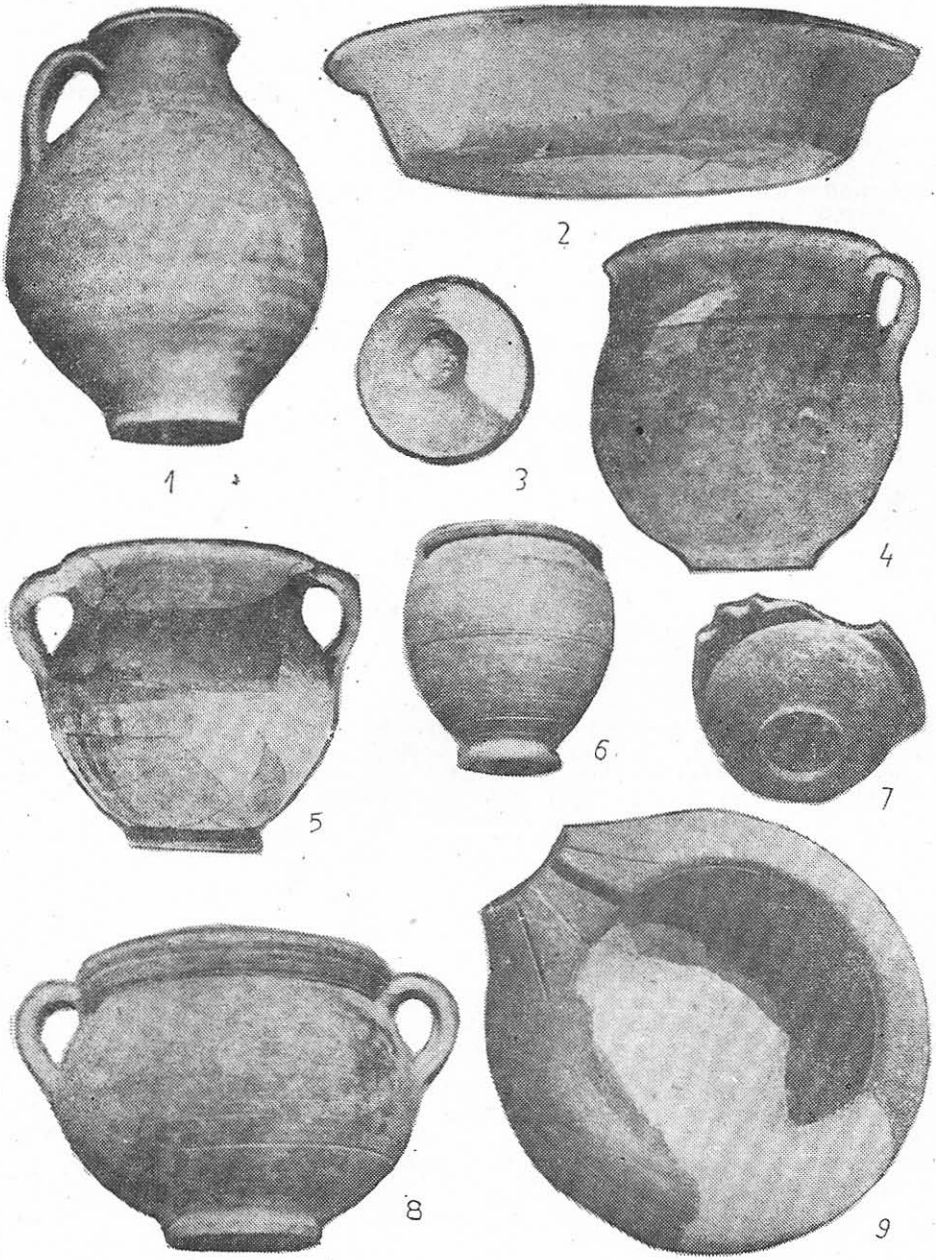

Fig. 1. Vase ceramice

6. — Ulcică albă, lucrată foarte fin. Buza răsfrîntă în afară apoi adusă spre interior, ca la celelalte anterioare, dar subțire și fără îngroșare. Caneluri fine pe toată sfericitatea. Toarta rotundă în secțiune. Fundul îngust nu asigură o bună stabilitate. Nu prezintă urme de arsură. Spartă. Î 11,8 cm ; d 11,5 cm ; d g 8,5 cm ; d f 3,5 cm. F 2/3. Exemplare asemănătoare dar de diferite nuanțe de roșu pînă la cafeniu, provenind de la Tomis, au fost datate în secolele II—III, ca și altele de la Cernavodă, de culoare albă (A. Rădulescu, p. 336, pl. IV).

7. — Ulcică cu corp jos și două toarte. Pastă cărămiziu-deschis. Exteriorul și în parte interiorul acoperite cu firnis castaniu, păstrat în proporție de 50%. Toartele străbătute în lungime de o dungă adîncită. Intactă. Î 9,5 cm ; d 12,5 cm ; d g 11 cm ; d f 5 cm. F 1/8. Exemplar asemănător la M. Bucovală, p. 334, fig. 8. La A. Rădulescu cupă globulară cu două toarte (p. 333, pl. 2-2a) datată în secolul I — începutul secolului II.

8 — Oală roz, acoperită parțial cu culoare castaniu-închisă. Sferică, cu gît înalt, susținută de un inel. Toartele adîncite pe mijloc. Spartă. Î 16 cm ; d 16,5 cm ; d g 14,3 cm ; inelul f 7,5 cm. F 1/5. La A. Rădulescu (p. 333 și pl. II, 1-1a) = caracter, datat în secolul I e.n.

9. — Oală mare, sferică cu gît înalt, buza orizontală, dreaptă, cu margine în afară. Pastă cărămizie, acoperită cu culoare stacojie. Lipsă o parte din corp cu buza și a doua toartă. Toarta, lată, prezintă trei adînciturі, pe lungime. Î 21,6 cm ; d 22 cm ; d g 19,5 cm ; d f 8,5 cm. F 1/4.

Străchini și farfurii

S-a recuperat un număr de patru străchini din care trei aproape întregi, a patra fragmentară, două străchini-castron și două farfurii.

10. — Strachină tronconică cărămiziu-gălbuie, lut fin fără corpuri străine, acoperită cu culoare castanie atît în interior cît și pe afară. Marginea verticală este pronunțat canelată la exterior. D g 22/23,5 cm ; î 7 cm ; d i 9 cm. F 3/2.

11. — Strachină aproape identică cu precedenta, acoperită cu culoare cărămiziu-gălbuie. Deformată în timpul uscării. D g 22,5/23,8 cm ; î 7 cm ; d i 9 cm. F 3/5.

12. — Strachină din categoria precedentelor. Același material. Marginea trasă puțin spre interior. Culoare cărămizie cu ușoare nuanțe cafenii. D g 22,5 cm ; î 7,3 cm ; d i 8,8 cm. F 3/1.

13. — Strachină tronconică, cu margine înaltă și buza răsfrîntă oblic, în afară. Pastă cărămizie, acoperită cu culoare cărămiziu-roșcată. Se păstrează aproximativ 45%. D g 24 cm ; î 10,5 cm ; d i 9,7 cm ; î margini răsfrînte 3 cm. F 3/9.

14. — Strachină-castron tronconică, fund inelar, buză răsfrîntă în interior, pastă cărămizie, fără asperități, acoperită cu culoare roșiatică cu pete cafenii. D g 26,5 cm ; î 10,7 cm ; d i 9,5 cm. F 3/4.

15. — Strachină-castron de același tip dar mai mică. Culoare cărămiziu-gălbuie. D g 25 cm ; î 10,2 cm ; d i 10 cm. F 2/10. A. Rădulescu (p. 352, pl. XVII, nr. 1-1a) datează în secolele I—III e.n. exemplare realizate de pe modele elenistice.

16. — Farfurie (fragment), margini largi, cărămiziu-deschis, acoperită cu obișnuita culoare, pe alocuri cu nuanțe castanii. În interior este împodobită cu grupe de cercuri concentrice formate din liniuțe scurte, imprimate. În mijloc un decor imprimat, de formă romboidală, împărțit în patru sectoare prin linii care se desfac dintr-un centru inelar așezat excentric și se unesc cu cele patru vîrfuri ale figurii. Din fiecare linie pornesc de o parte și de alta liniuțe asemeni nervurilor unei frunze. D g 27 cm ; î 5,6 cm ; d i 8,3 cm. F 3/7.

17. — Farfurioară fragmentară. Pastă gălbuie, zgrunțuroasă, cu mult nisip. Asemănătoare ca formă cu unele tăvi lucrate din pastă albă (nr. 18/2). Fundul plat, marginile ușor oblice, terminate cu buză orizontală și decor canelat. D g 15 cm ; î 3 cm ; d f 10,5 cm. F 3/10. Analogii la G. Popilian (p. 214, nr. 846, pl. LXIX, tip. 3).

Tăvi

Sub acest titlu cuprindem două piese, lucrate din materiale diferite, avînd ca punct de asemănare forma întinsă și marginile joase.

18. — Tavă din pastă albă, zgrunțuroasă, amestecată cu mult nisip. Fragmentară. Pe fundul plat se sprijină marginea ușor oblică spre în afară, continuată

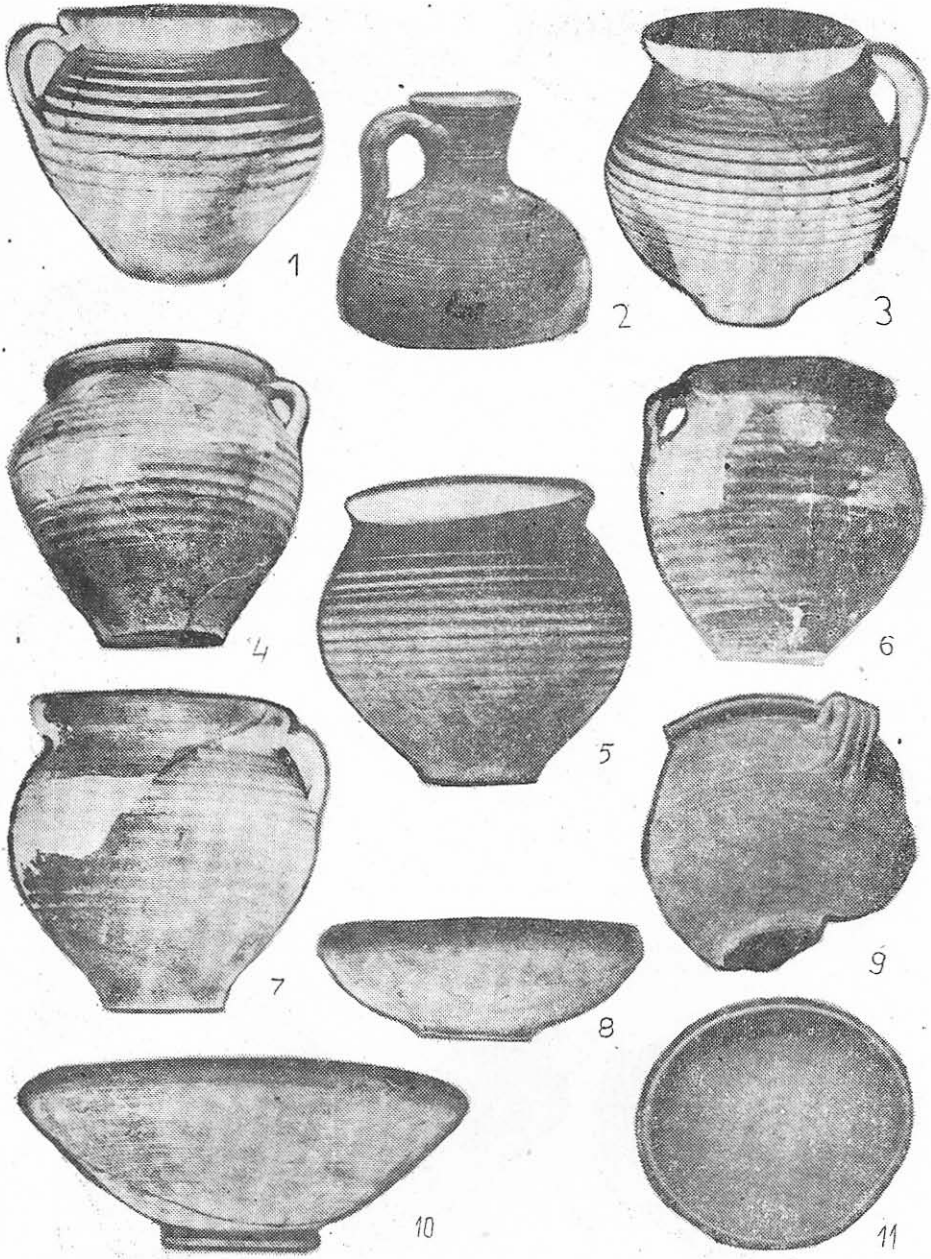

Fig. 2. Vase ceramice

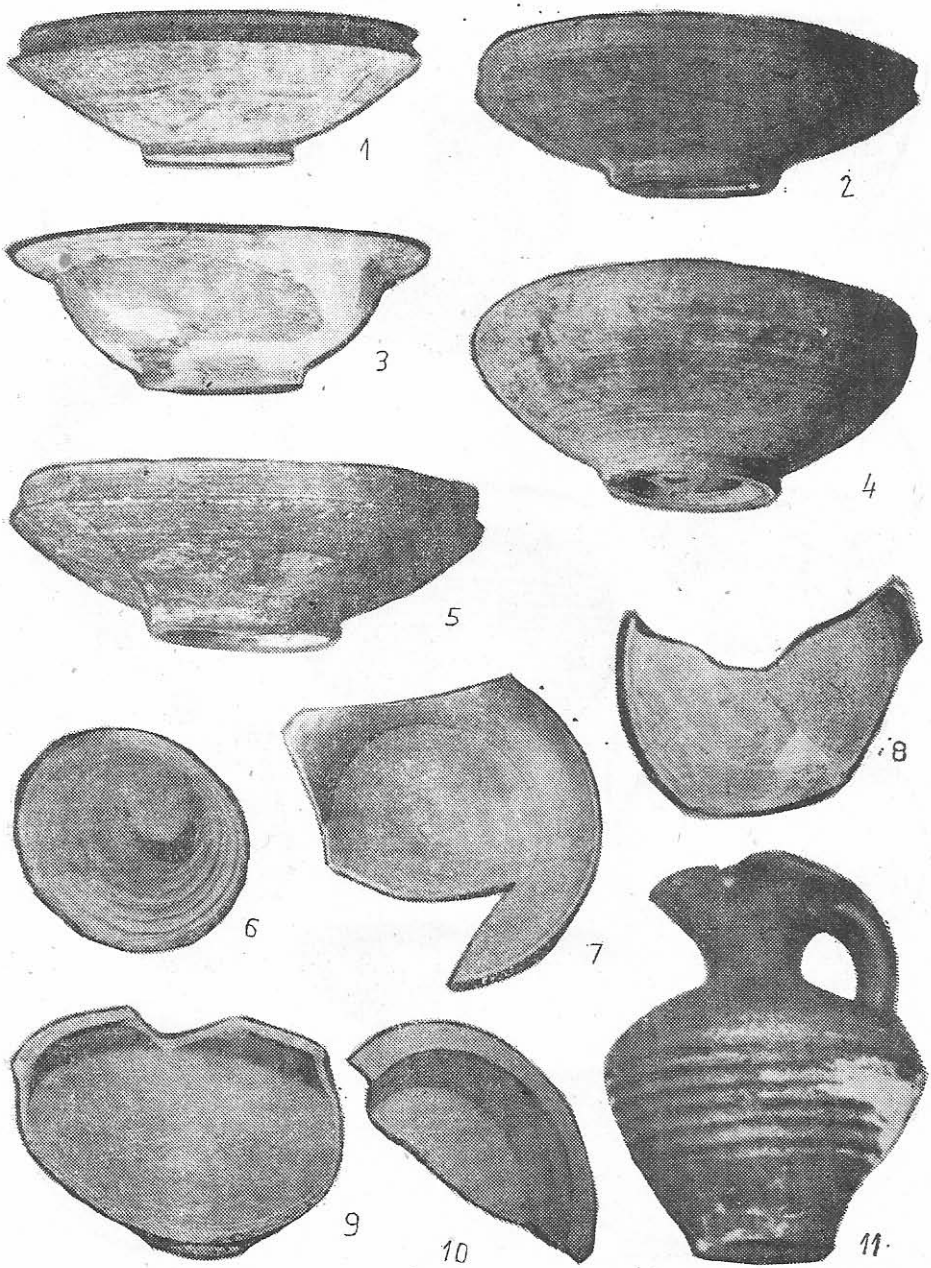

Fig. 3. Vase ceramice

de buza orizontală, decorată cu caneluri. Urme de afumătură datorite folosirii pe vatră. D g 27,5 cm ; î 5 cm ; d f 21 cm. F 1/2. La G. Popilian, p. 214, nr. 847 (pl. LXIX, tip. 3). Un exemplar similar la C. Scorpan, p. 309, pl. XIII/6). Tipul respectiv coboară pînă în secolele III—IV e.n.

19. — Tavă-farfurie fragmentară, din pastă castaniu-deschis, foarte fină, acoperită cu culoare castaniu-roşcată. Fundul plat se sprijină pe un inel. Marginile se evidenţiază la nivelul inelului şi se curbează treptat, terminîndu-se oblic. Un cerc interior determină limita inferioară a marginei, la jumătatea distanţei dintre inel şi buză. D g 29,5 cm ; î 4,7 cm ; d i 20,5 cm. F 3/8.

Castroane.

Am reunit sub acest titlu cîteva vase care se apropie prin forma lor de castroanele obişnuite, considerînd că aparţin mai mult acestui tip decît cupelor sau farfuriilor.

20. — Farfurie-castronaş cu buza răsfrîntă în afară, lucrată îngrijit din pastă cărămiziu-deschisă, acoperită cu obişnuita culoare cărămiziu-roşcată. Pe marginea exterioară a buzei, un cerc adîncit. D g 18,3 cm ; î 6 cm ; d g (fără buză) 14 cm ; d i 7 cm. F 3/3.

21. — Castronaş-cupă semisferic, cu corpul şi marginea în continuarea fundului. Buza dreaptă. Fundul delimitat la exterior printr-un şănţuleţ. Pastă cărămiziu-brună. Acoperit cu materie caracteristică, mai închisă la culoare. Decor interior spiral, din linioare perpendiculare pe fund, asemănătoare impresiunilor de unghie. Margine uşor teşită la uscare. Articol de lux. D g 15/14,5 cm ; î 5 cm ; d f 4,3 cm. F 2/11.

22. — Castronaş-cupă cărămiziu-gălbui, iniţial acoperit cu culoare castanie. Forma semisferică joasă. Susţinut de un inel. Buza adusă spre interior şi îngroşată la îndoitură. D g 13 cm ; î 4,3 cm ; d i 5 cm. F 2/8. Asemănător cu nr. 14—15, dar mai mic.

23. — Castronaş-cupă miniatural, semisferic, margine orizontală şi buză verticală. Două tortiţe orizontale, una pierdută din vechime, cu cea mai mare parte din margine. Acoperit cu culoare cărămizie-lucioasă. În interior un decor spiral realizat prin învîrtire pe roată. D 10 cm ; î 4 cm ; d i 3,7 cm. F 1/7.

Urcioare

Au fost găsite în total trei urcioare în diferite stări de conservare, reprezentînd trei tipuri.

24. — Partea superioară a unui urcior cu două toarte şi gît larg, scurt, uşor evazat la gură. Spre buză, la mijlocul gîtului şi pe corp, perechi de cercuri paralele. Toartele rotunde în secţiune se prind imediat sub buza dreaptă şi de umăr, ca la amfore. A fost acoperit cu culoarte roşiatică. O toartă pierdută din vechime, ca şi partea inferioară. Î 17 cm ; d 18 cm ; d g 8/8,5 cm (fiind turtită în direcţia perpendicular pe linia torţilor). F 2/3.

25. — Urcior-cană cu corp sferic, gît scurt şi larg, buza răsfrîntă în afară, o singură toartă lată, cu trei nervuri, prinsă sub buză şi ceva mai sus de diametrul maxim. Acoperit cu culoare roşcată, caracteristică. Conservare perfectă. Î 12 cm ; d 15 cm ; d g 7,3 cm ; d f 6,5 cm. F 1/1. La A. Rădulescu = cană înaltă cu o toartă (p. 338, pl. VII, nr. 1—1a), datată în secolele I—II e.n.

26. — Urcior tronconic scund, cu gîtul scurt şi gura lobată. O singură toartă, lată, cu adîncitura în lung, pe mijloc. Impresiune de deget la locul de unire al toartei cu umărul vasului. Pastă vînătă, datorită arderii vitrifiante. Corpul acoperit cu caneluri. Întregit. Î 18 cm ; d 15 cm ; d f 6 cm. F 3/11. A. Rădulescu (p. 343. pl. IX, 1—2) datează în secolele I—II e.n.

Alte vase

27. — Fragment dintr-o oală-castron cărămiziu-roşcată, acoperit parţial la exterior cu culoare asemănătoare, dar mai pronunţată. Corpul semisferic se sprijină pe un inel şi se termină printr-o buză îndoită întîi înăuntru, apoi în afară, orizontal. Din cele două torţi se păstrează doar una, lată şi cu patru nervuri în lungime. La nivelul de unire al torţii cu corpul vasului, un brîu în relief. Î 18 cm : d g 26 cm ; d f10/11 cm. F 2/9. La G. Popilian (p. 183, nr. 382) mult mai mică.

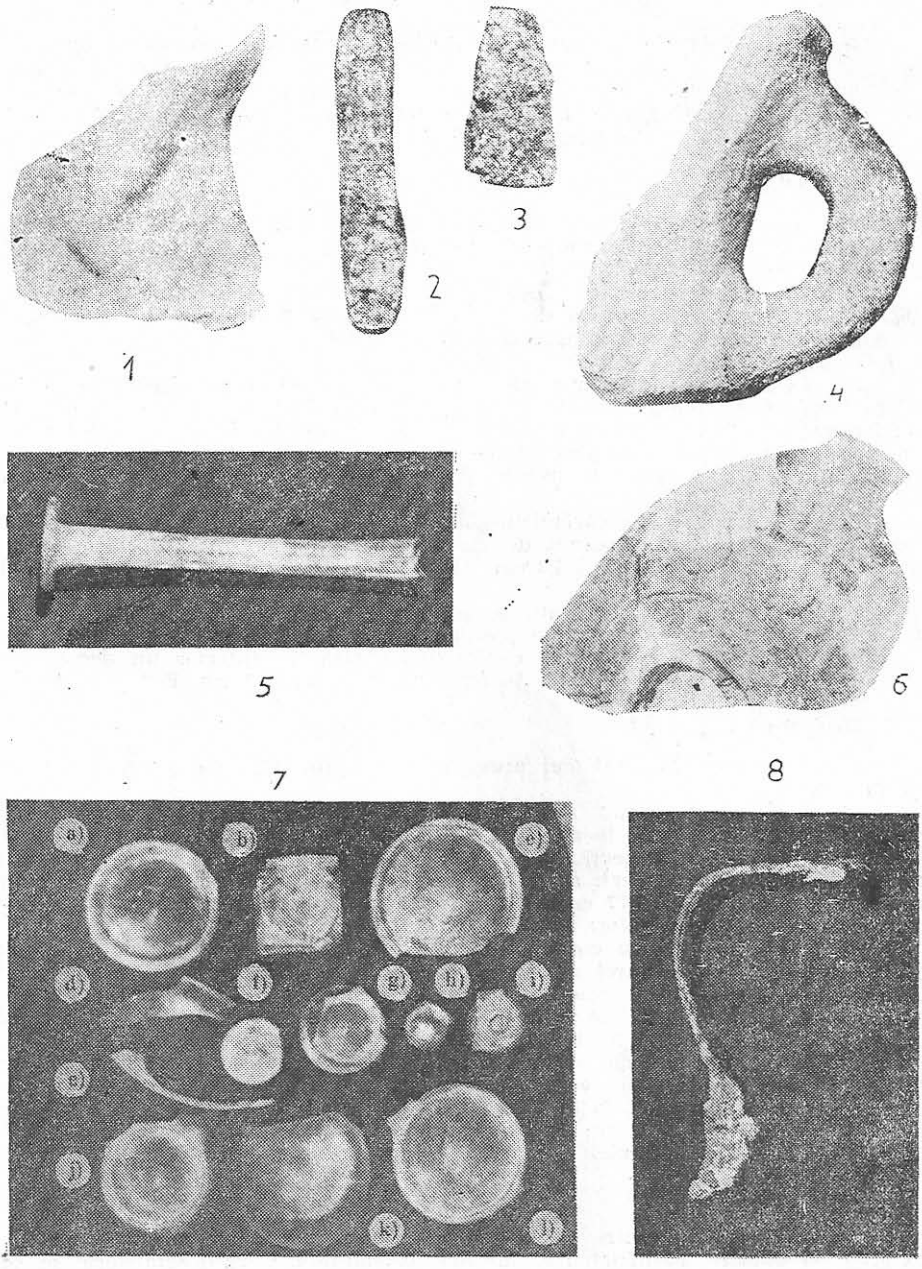

Fig. 4. Ceramică, sticlărie și fibulă de bronz

28. — Vas pahar oviform cu o scurtă buză răsfrîntă în afară, cărămiziu-gălbui, acoperit cu vopsea stacojie. Fundul uşor înălţat şi răsfrînt. Î 9,5 cm ; d 8,5 cm ; d g 7 cm ; d f 4 cm. F 1/6. La A. Rădulescu (p. 332 şi fig. 1—1a) = cupă, datată în secolul I e.n.

29. — Bol *terra sigillata* fragmentar (trei fragmente), roşu-deschis acoperit cu firnis lucios. Pereţii verticali, fund curb, sprijinit pe un inel. Sub buza îngroşată la exterior, o bandă lată neornamentată. Decorul se formează sub acest spaţiu neted şi se continuă pînă la oarecare distanţă de inel, de care se desparte printr-o altă fîşie fără ornamente, marcată prin două cercuri concentrice. Imediat sub banda superioară, un brîu de cîte patru semicercuri concentrice înconjoară vasul, alternîndu-se cu mici rozete. Sub acestea o serie de boboci stilizaţi se deschid în interiorul unor semicercuri crestate de numeroase linii transversale. Spre limita de jos a benzii decorate, între semicercuri, frunze de viţă. Î 11,5 cm ; d g 18 cm ; d i 6 cm. F 4/6.

Un al patrulea fragment dintr-un vas asemănător, roşu-aprins, nu conţine elemente de decor.

Capace (operculi)

Au fost găsite mai multe fragmente de capace pentru vase de argilă, din care două au putut fi întregite.

30. — Fragment dintr-un capac mare, din pastă albă, de formă conică teşită, acoperit cu caneluri şi terminat printr-un apucător scund, retezat. D 16 cm ; î 6 cm ; d apuc. 4,5 cm. F 3/6. Exemplar asemănător în volumul colectiv **Castrul** *roman de la Bucium*, Cluj, 1972, (p. 49, pl. XXIV, 4, cărămiziu, mai mic). La G. Popilian (p. 219, nr. 934) necanelat, cărămiziu.

31. — Capac de dimensiuni mici, pastă gălbuie, plat, cu apucător scund. D 8,5 cm ; î 2 cm ; d apuc. 2,3 cm. F 1/2. La G. Popilian, p. 218, nr. 908.

Mortarium

32. — Au fost găsite două fragmente dintr-un *mortarium* cărămiziu-deschis, cu contur rotund şi cioc pentru scurgere. De o parte şi de alta a şanţului de scurgere, cîte o linie adîncită şi cîte o ştampilă cu spic de grîu şi numele producătorului ; [AL]EXANDER D[O]MITIANI, scris retrograd [6]. Fund plat. D 29/41 cm ; d f 18 cm. F 1/9.

Piesă plastică

33. — Fragment dintr-o statuetă reprezentînd un cocoş. Pastă gălbuie. Se păstrează doar piciorul drept şi o mică parte din piept. Lung. 14 cm. F 4/1.

Opaiţe (lucernae)

A fost recuperat un număr de opt opaiţe, întregi sau întregibile şi trei fragmente mai reprezentative.

34. — Opaiţ rotund. Discul mic, adîncit, delimitat de cercuri concentrice, este prevăzut în centru cu orificiul de alimentare. Bordura înconjoară discul cu o cunună de laur, deschisă spre cioc, unde se formează cele două volute. Fundul rotund, reliefat, închide ştampila inclusă, în formă de talpă de picior. Urme de întrebuinţare. Toarta lamelară ruptă. Lut alburiu. L 10 cm ; d 6 cm ; î 2,5 cm. F 5/7.

35. — Opaiţ rotund, flancat de volute. Discul concav, mărginit de cercuri concentrice. Ornament în formă de rozetă în centrul căreia se află orificiul de alimentare. Toarta lamelară canelată. Pe fundul rotund, *planta pedis*. Puternice urme de afumătură. Lut cărămiziu deschis. Aspect poros datorat condiţiilor de conservare. L 9 cm ; d 6 cm ; î 2,5 cm. F 5/2.

36. — Opaiţ rotund, disc plat sub nivelul bordurii, separat de aceasta printr-un brîu reliefat mărginit la exterior de trei simulacre de agăţători. În centru,

[6] V. Culică, *Ştampile pe mortaria găsite în sud-vestul Dobrogei*, SCIV, 2, 22, 1971, p. 331—336.

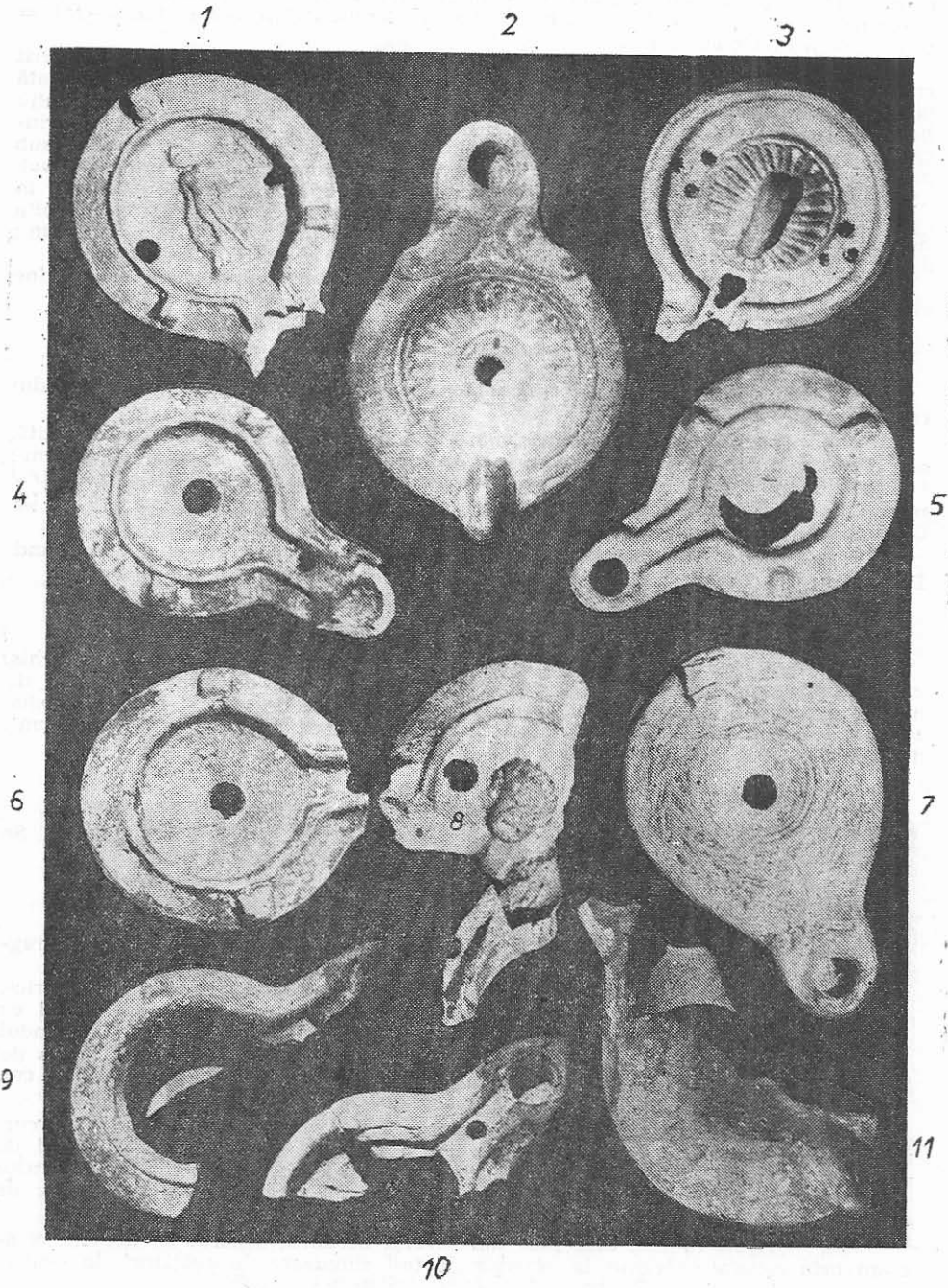

Fig. 5. Opaițe întregi și fragmente

imaginea unui păstor cu caduceu în mîna stîngă, rezemat cu mîna dreaptă de un animal, flancat de două orificii pentru alimentare. Fundul plat închide în cercuri concentrice, numele în relief al producătorului STROBILI(us). Ciocul spart. Pastă gălbuie, vopsea roşie. L 9 cm ; d 6,8 cm ; î 3,5 cm. F 5/1.

37. — Opaiţ rotund cu cioc alungit. Discul plat, neornamentat (spart în cea mai mare parte), fusese prevăzut în mijloc cu orificiul de alimentare. Brîul reliefat delimitează bordura şi înconjoară ciocul. Pe bordură trei butoni. Fundul adîncit închide ştampila în relief a producătorului CASSI(us). Pastă gălbuie. Vopsea roşcată distribuită neuniform. L 10 cm ; d 7 cm ; î 3 cm. f 5/5.

38. — Opaiţ înalt cu corp rotund şi cioc scurt. Pereţii verticali se continuă cu brîul care înconjoară şi orificiul de ardere. Discul cuprinde toată faţa opaiţului. În mijlocul discului o proeminenţă hemisferică ornamentată în rozetă, continuată cu o toartă pentru agăţat. Drept orificii de alimentare au funcţionat două grupe de cîte trei găuri mici, situate lateral, între brîu şi proeminenţă. Un alt orificiu de dimensiune redusă, situat pe canalul dintre disc şi cioc. Fundul delimitat prin două cercuri concentrice, reliefate, închide ştampila producătorului CASSI(us), redată în aceeaşi manieră. Pastă cărămizie acoperită cu vopsea roşie. Orificiul de pe disc lărgit accidental. L 9 cm ; d 7,5 cm ; î 4 cm. F 5/3.

39. — Opaiţ rotund cu cioc lung. Discul mărginit de un brîu flancat în părţi numai de doi butoni. Orificiul de umplere, în centrul discului neornamentat. Orificiul de alimentare cu aer, pe canalul de legătură dintre disc şi cioc. Fundul închide în interiorul unor cercuri concentrice ştampila în relief a producătorului FORTIS. Pasta cărămizie. Acoperit cu vopsea roşie cu pete castanii. Parte din cioc spart. Urme de arsură din timpul folosirii. L 9 cm ; d 6 cm ; î 3,5 cm. F 5/4.

40. — Opaiţ fragmentar rotund, cu cioc simplu. Discul adîncit, mărginit de brîu, susţine în centru un cap tragic, în relief înalt. Pe bordură, lipite de brîu, două rudimente de agăţători. Orificiul de alimentare cu ulei, în partea stîngă a discului. Pe canalul dintre disc şi cioc, orificiul pentru aer. Fundul închide în obişnuitele cercuri concentrice ştampila producătorului FORTIS. Pasta cărămiziu-gălbuie. Vopsea castaniu-roşiatecă. Foarte deteriorat. L 8 cm ; d 6 cm ; î 3 cm. F 5/8.

41. — Opaiţ simplu, plat, rotund, cu cioc lung, bordură prevăzută cu două simulacre de agăţători, brîu în jurul discului şi a orificiului de ardere de pe cioc. Orificiul de alimentare, în centrul discului. Pe fund, în interiorul cercurilor concentrice, ştampila producătorului C(aius) DESSI(us). Pastă gălbuie. uşor cărămizie. Vopsea castanie, neuniformă. Ciocul lipsă. L 8 cm ; d 5,6 cm ; î 2,5 cm. F 5/11.

42 a. — Fragment de opaiţ din seria celor cu volute. Discul concav, neornamentat, cu orificiul de alimentare central. Bordură ornamentată cu ghirlande şi struguri. Toartă lamelară. Pastă cărămizie, deschisă. Acoperit cu vopsea castanie. L 8 cm ; d 6 cm ; î 2,5 cm. F 5/11.

42 b. — Fragment dintr-un opaiţ rotund, cu cioc lung. Bordură îngustă cu două simulacre de agăţători. Orificiul de alimentare cu aer pe canalul dintre disc şi cioc. Pe fund, în cercuri concentrice, resturi de ştampilă (...VI sau IA...). Pastă cărămiziu-deschis. Acoperit cu vopsea roşie-gălbuie. L 10 cm ; d 7 cm ; î 3,5 cm. F 5/9.

42 c. — Fragment de opaiţ ; păstrează ciocul şi parte din brîu. Orificiu de alimentare cu aer. Un simulacru de agăţătoare din cele două sau trei, cîte va fi avut. Pe fund resturi de cercuri concentrice. Puternice urme de arsură pe cioc. F 5/10.

Ultimele două fragmente (42 b, c) aparţin unui tip comun, cu faţa simplă şi simulacre de butoni.

Vase de sticlă

Cum era de aşteptat, nu au fost găsite vase de sticlă întregi. Majoritatea fragmentelor sînt funduri de căni, de cupe, de pahare. Un gît lung şi două fragmente de buză încheie seria.

43 a. — Fundul unui mare vas de sticlă subţire, verzuie, cu centrul îngroşat şi uşor împins spre înăuntru. Marginea formează un inel tubular pe care se sprijină vasul şi din care se continuau pereţii. Ar putea să provină de la o cană (modiolus) deşi resturile păstrate ale pereţilor au o tendinţă oblică, indicînd pentru corpul vasului un diametru mai mare decît fundul. D 10,2 cm. F 4/7 c.

43 b. — Fund asemănător cu precedentul, dar mai mic. Un rest din corpul vasului pornește aproape orizontal, ceea ce face să ne gîndim la un vas întins. D 9 cm. F 4/7 b.

43 c. — Fund cu aceleași caracteristici. Aceeași tendință de desfășurare pe orizontală a pereților, dedusă din poziția restului de perete. D 8 cm. F 4/7 a.

43 d. — Fund asemănător dar mai mic decît precedentele. Resturile de perete indică o formă curbată a vasului. D 7 cm. F 4/7 j.

44. — Fund sprijinit pe un picior scund, convex. Pereții păstrați în mici fragmente, aproape orizontali. Sticlă albă. Inelul a fost șlefuit pentru a adera pe suprafața de susținere. D 5,6 cm. F 4/7 g.

45. — Mic fund inelar, masiv, din sticlă albă. Provine probabil de la o cupă de dimensiuni reduse. D 4,3 cm. F 4/7 f.

46. — Picior inelar cu margine tubulară, din pastă verzuie. Păstrează un rest din fundul paharului. D 3,8 cm. F 4/7 i.

47. — Mic fund inelar, netubular, din sticlă albă, subțire. Resturile de pereți indică un corp sferic. D 2,8 cm. F 4/7 h.

48. — Fund pătrat din sticlă albă cu bule de aer. A fost suflat în tipar cu trei cercuri concentrice. Latura 5,8 cm. F 4/7 b.

49. — Fund curb din sticlă verzuie, relativ subțire. După o zonă în diametru de 2,5 cm se continuă curbîndu-se pînă atinge diametrul de 9 cm apoi se curbează brusc, vertical. F 4/7 k.

50. — Gîtul lung al unui recipient din sticlă albăstruie. Buza orizontală, formată prin îndoirea peretelui, este tubulară. L 15 cm ; d gît 1,5 cm ; d buză 3,5 cm. F 4/5.

51 a-b. — Două fragmente din buzele unor vase cu deschidere mare, din sticlă ușor verzuie. F 4/7 d-e.

Obiecte de metal

Sub acest titlu am cuprins două unelte de fier, o fibulă de bronz și un capac de plumb.

52. — Daltă de fier. L 14,5 cm ; lată 2,5 cm. F 4/2.

53. — Toporaș (?) trapezoidal de fier. L 8,5 cm ; lat 2,5 cm la partea superioară și 5 cm la tăiș. F 4/3.

Ambele piese sînt rău conservate și acoperite de rugină.

54. — Fibulă de bronz, format mare. Corpul în formă de boltă, prinde într-un pliu cuiul care susținea acul, acum pierdut. Piciorul este traversat de un ornament în formă de ram de brad. Pe corp un decor de linii mărunte, transversale, prevăzut la ambele capete, ca și linia fină înconjurătoare, cu cercuri punctate. Pe locul în care se formează portagrafa se repetă în dimensiuni reduse brăduleștul și cercurile punctate. Conservare rea. L 8 cm. F 4/8.

55. — Disc subțire de plumb, îndoit la margini pentru a căpăta formă de capac. Marginea deteriorată. D 7,5 cm.

Monede

Au apărut patru monede dintre care doar una a putut fi determinată. Este un sesterț de la Traian.

Av. (Imp Caes Nerva) TRAIAN AUG GER (m PM).

R. (Tr pot Cos II PP) S C. Justiția așezată.

Menționăm în mod deosebit varietatea vaselor, atît ca formă sau tehnică de execuție cît și din punctul de vedere al rolului lor în gospodărie. Conținutul gropii nu lasă îndoială că au coexistat la un moment dat vase lucrate în atelierele locale, cu articole nord italice sau produse ale unor oficine galice, cum sînt parte din *lucernae* sau resturile de boluri *terra sigillata*.

O netă deosebire se poate face între ceramica de culoare roșcată acoperită în mod curent cu obișnuitul *firnis* și vasele executate dintr-o pastă albă sau gălbuie, lucrată îngrijit și de cele mai multe ori prevăzute pe corpul sferic cu caneluri.

Deşi procurarea unor materiale ceramice în măsură să realizeze o pastă cu proprietatea de a rămîne albă după ardere este mai costisitoare decît lutul obişnuit, faptul că oalele lucrate în această tehnică păstrează de regulă urme de arsură, consecinţă a aşezării lor pe vatră, este un indiciu că diferenţa de valoare nu era prea sesizabilă, dacă se are în vedere şi gradul de rezistenţă sporit la acţiunea focului.

În general oalele şi cănile nu prezintă tipuri deosebite, majoritatea tipurilor fiind comune pentru secolul al II-lea. Mai rar întîlnite sînt tăvile cu fundul complet plat, lucrate din pastă albă şi farfurioarele care le imită, la scară redusă, pînă la identitate. Destul de numeroase sînt străchinile, unele cu pronunţat profil de castron, cu buza rotundă şi întoarsă spre interior, care în cazul de faţă ar putea fi privit drept un ecou elenistic.

Dacă ceramica gospodărească, de uz casnic, oferă posibilităţi de datare mai elastice, fragmentele de *terra sigillata* ne orientează către prima jumătate a secolului al II-lea, epoca în care se dezvoltă industria unor producători ca Bannoluccus, Cintusmus, Suobnillius, Doeccus [7]. Nimic nu se opune ca tot în acest timp să fie datat şi acel *mortarium*, găsit la aproximativ 1,5 m de la limita inferioară a gropii.

Opaiţe ca acela prevăzut pe bordură cu o cunună (nr. 34. F 5/8) sînt obişnuite celei de a doua jumătăţi a secolului I şi secolului al II-lea [8]. Lucernele prevăzute pe faţa posterioară cu *planta-pedis* sînt datate, în mare, în secolele II—III [9].

Producătorul Cassius (nr. 37—38) desfăşoară o intensă activitate în secolul al II-lea [10] în timp ce produsele lui Fortis din Mutina se desfăceau la Dunăre către al treilea sfert al aceluiaşi secol [11].

Printre cei mai timpurii producători de opaiţe ştampilate (firmalampen) ale căror produse sînt cunoscute în Dobrogea, este şi Strobilius, întîlnit la Tomis pe un exemplar cu toarta aşezată în centrul discului (în felul piesei noastre nr. 38. F5/3, semnată de Cassius) datat în ultimul sfert al secolului I, pînă în primul sfert al secolului al II-lea [12].

Prezenţa lui C(aius) Dessi(us) laolaltă cu Cassius, Fortis şi Strobilius, ne îndreptăţeşte să considerăm produsele lui contemporane cu ale acestora şi să datăm exemplarul de sub nr. 41, tot în secolul al II-lea e.n.

Fragmentele vaselor de sticlă, deşi insuficiente pentru a se putea reface forma lor, înlesnesc identificarea cu minime posibilităţi de eroare, a unor tipuri ca *modioli* (sec. II—III), *cană cu corp pătrat* (sec. III),

---

[7] D. Tudor, *Oltenia Romană*, p. 81—82.

[8] C. Iconomu, *Opaiţe greco-romane*, Constanţa, 1967, nr. 176, fig. 89.

[9] *Ibidem*, numerele 201, 252, 256—257, 268, 269—270. În sec. I e.n. nr. 171—173 ; în sec. I—II e.n. nr. 176—182.

[10] D. Tudor, *op. cit.*, p. 92.

[11] N. Gostar, *Inscripţiile de pe lucernele din Dacia Romană*, Arheologia Moldovei, I, 1961, p. 181.

[12] C. Iconomu, *op. cit.*, nr. 187 şi fig. 24—25.

trulla (sec. I), *bol* (sec. I—II), *cupă cu picior* (sec. I), *pahar cu corp cilindric* (sec. II) *și unguentarium* (sec. II) [13].

Unica fibulă descoperită în groapă este un exemplar mare, aparținînd tipului numit, după numele producătorului, *Aucissa*, datată în secolele I—II [14].

Din cele expuse rezultă că materialul arheologic nu contrazice datarea în timpul împăratului Traian pe care o argumentează materialul numismatic. Bine înțeles că datarea nu poate fi restrînsă la aproape două decenii pentru motivul că martorii folosiți au putut să aibă, în unele cazuri, o durată de funcționare relativ mare, la data cînd, devenind inutili, au fost încredințați gropii de gunoi. Dar durata lor în serviciu nu poate fi exagerată căci obiectele ceramice sau de sticlă, oricît de atent ar fi mînuite, nu au o viață prea îndelungată.

Moneda împăratului Traian [15], găsită la o distanță de 1,25 m față de limita de jos a gropii, a putut să ajungă în groapă cel mai probabil după moartea împăratului. Socotim însă că nu sîntem departe de adevăr dacă datăm conținutul gropii — ținînd cont și de celelalte urme arheologice — începînd cu prima jumătate a secolului al II-lea e.n. Este tocmai epoca în care legiunea a XI-a Claudia a fost adusă la Durostorum, în care vreme se constată o intensă activitate militară și administrativă la Dunărea de Jos.

Observăm de asemenea pe o suprafață întinsă urmele unor gospodării din aceeași epocă, situate în teritoriul orașului Durostorum.

UNE FOSSE AUX ORDURES DU IIe S. DE N.È. À DUROSTORUM

D'une fosse aux ordures d'époque romaine on a récupéré, à la suite de l'écroulement de la berge du Danube, provoqué par le niveau assez haut des eaux au printemps de 1970, différents vestiges céramiques, consistant en général en vases d'usage méneger ou à d'autres destinations ainsi que des objets en verre ou métal.

Certaines analogies avec des monuments de culture matérielle similaires et une monnaie émise sous le règne de l'empereur Trajan justifient la datation de tout le complexe dans la première moitié du IIe s. de n.è.

Le terrain où est apparue la fosse, situé au sud-ouest de la Dobrogea, sur la route nationale no. 3 Bucarest-Constanța, au Km. 121,400, est parsemé de traces de culture matérielle de la même époque, consistant en céramique d'usage ména-

---

[13] M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, Constanța, 1968, pentru :

nr. 43 a, d	analogie cu nr. 25, tip VII	p. 134
nr. 43 b-c	analogie cu nr. 35, tip X	p. 136
nr. 44	analogie cu nr. 27, tip VIII	p. 136
nr. 45	analogie cu nr. 36, tip XI	p. 137
nr. 48	analogie cu nr. 17, tip V	p. 134
nr. 49	analogie cu nr. 45, tip XIV	p. 138
nr. 50	analogie cu nr. 176, tip XLV,	p. 146

[14] Dorin Popescu, *Fibeln aus dem Nationalmuseum für Altertümer in București*, Dacia IX—X, 1941—1944, p. 488, fig. 2/6—11.

[15] Max Bernhart, *Handbuch zur Münzkunde der Römischen Kaiserzeit*, 1926, pl. 8, nr. 2 ; Cohen, II, 636, datează : 101—102.

ger, briques et tuilles, tubes de canalisation, vestiges de constructions de pierre. Des fosses semblables, où prédominent les restes de tuilles et de vases céramiques s'égrènent dans la rupture de la haute berge, sur une distance de plusieurs centaines de mètres.

Puisqu'à l'est de l'endroit où se situait la fosse écroulée on a trouvé des tuilles et des briques portant l'estampille du camp fortifié de la XIe légion Caudia, dont la résidence est connue à Durostorum à partir de la première décenni du IIe s. de n.è. — ou des plombs sigillaires à contenu similaire — on apprécie que tout ce complexe archéologique où s'encadre également la fosse fortuitement découverte, appartient au territoire de l'ancien municipe.

Fig. 1-3. Vases céramiques
Fig. 4. Céramique, outils de fer, objets de verre et fibule de bronze
Fig. 5. Lampes à huile entières et fragments

TEZAURUL MONETAR DE LA MANGALIA DIN VREMEA LUI GORDIAN AL III-LEA

ANTOANETA VERTAN

În colecțiile cabinetului numismatic al Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța se păstrează un lot de monede imperiale romane de argint, achiziționat în luna aprilie 1978.

Monedele au fost găsite în zona inundată sau erodată de apele mării, aflată în rada portului Mangalia, la 200 m de fostul pod care mergea spre localitatea 2 Mai [1].

Din lotul care formează obiectul cercetării noastre a fost recuperat un număr de 43 piese, care au o greutate totală de 135 g. Toate monedele sînt denari romani imperiali [2], care au fost emiși în sec. I—III e.n. Cea mai mare parte a pieselor sînt foarte bine conservate, păstrînd doar slabe urme de tocire.

Dat fiind faptul că lotul nostru are o compoziție unitară și o structură asemănătoare altor tezaure descoperite în provinciile dunărene ale imperiului [3], putem considera, cu multe șanse de probabilitate, că ne aflăm în fața unui fragment de tezaur.

---

[1] Punctul în care au fost descoperite monedele de către scafandrul Luchi Ștefan din Constanța, se află lîngă digul mic, la o adîncime de 4 m. Monedele erau risipite pe o suprafață de circa 10 m^2. Descoperitorul nu a observat cioburi dintr-un vas în care eventual ar fi putut fi depuse aceste monede. Data la care s-a efectuat această descoperire ar fi anul 1976.

[2] Descoperiri de denari romani imperiali sînt semnalate de Bucur Mitrea în *Cronica descoperirilor monetare din R.S.R.*, în SCIV, începînd cu nr. 1, 1958 ; de asemenea, la Octavian Iliescu, în Caiet selectiv ; Gh. Papuc, *Tezaurul de denari republicani și imperiali de la Casicea (jud. Constanța)*, în Pontica VII, Constanța, 1974, pp. 213—217 ; tezaurul a fost găsit întîmplător în anul 1953 și s-a împrăștiat în momentul descoperirii. Fragmentul de tezaur aflat în colecția Muzeului din Constanța este compus din 13 piese ; A. Vertan, *Un tezaur de denari romani imperiali descoperit la Medgidia*, în Pontica XI, Constanța, 1978, pp. 227—234.

[3] Constantin Moisil, în Creșterea colecțiilor, 1944, pp. 15—20 și C. Preda, în SCIV, 12, 1961, 2, pp. 241—251 ; Boris Gerov, *Die gotische Invasion in Moesien und Thrakien unter Decius im Lichte der Hortfunde*, în Acta antiqua Philippopolitana, Sofia, 1963, pp. 127—146 ; C. Preda și G. Simion, *Tezaurul de monede romane imperiale descoperit la Isaccea (jud. Tulcea) și atacul gotic din vremea lui Gallienus*, în Peuce, 2, 1971, p. 167 ; *Tezaurul de la Camena (jud. Tulcea)*, 1936, în *Creșterea colecțiilor*, București, 1944, pp. 93—101.

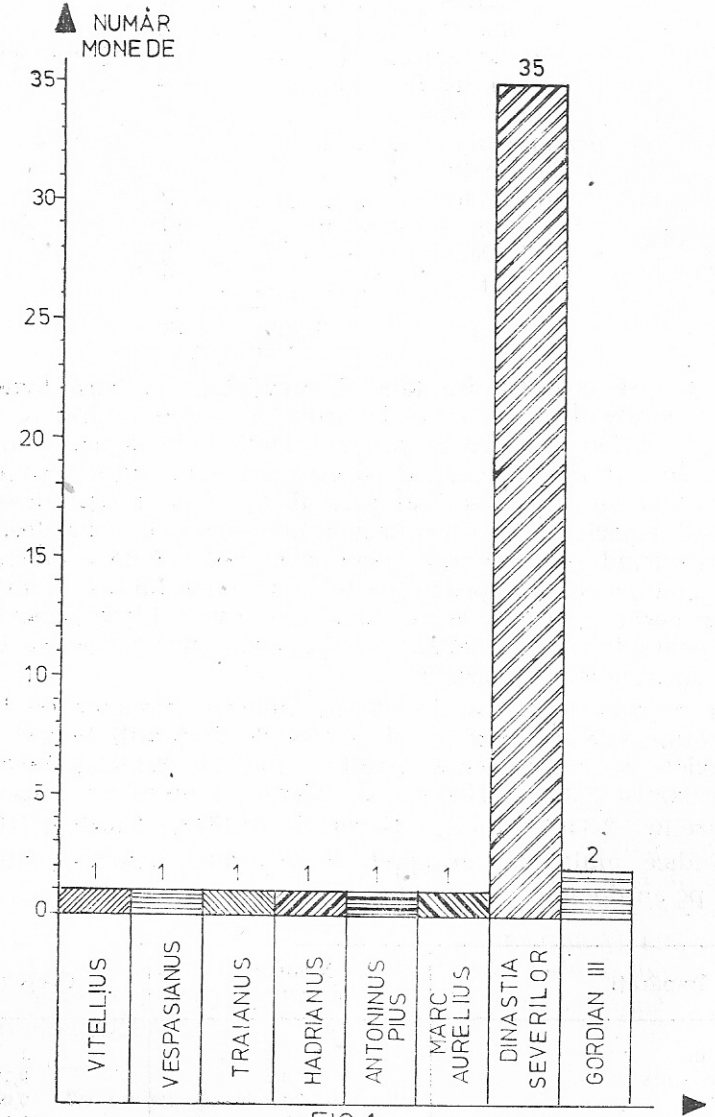

FIG. 1
HISTOGRAMA CU REPARTIȚIA MONEDELOR PE ÎMPĂRAȚI

Cea mai veche monedă este de la Vitellius, iar cele mai recente din vremea împăratului Gordian al III-lea. Monedele se eșalonează pe împărați și membrii familiei imperiale, după cum urmează :

Vitellius	1
Vespasianus	1
Traianus	1

Hadrianus	1
Antoninus Pius	1
Marcus Aurelius	1
Septimius Severus	3
Iulia Domna	5
Caracalla	3
Elagabalus	9
Iulia Maesa	2
Severus Alexander	11
Iulia Mamaea	2
Gordian III	2
Total =	43

Aşa cum se observă din tabelul prezentat mai sus, toate monedele au fost emise după reforma denarului imperial înfăptuită de Nero şi acest fapt ne dovedeşte că ne aflăm în faţa unui depozit monetar de la mijlocul sec. al III-lea e.n.[4], deoarece, aşa cum arăta încă Dio Cassius[5], Traianus, în primii ani ai sec. al II-lea, a retras de pe piaţă aproape toţi denarii anteriori reformei neroniene, iar din tezaure vor dispărea în curînd reprezentanţii acestor monede. Astfel, denarii de la Augustus pînă la cei din prima parte a domniei lui Nero, nu se mai găsesc în general în tezaurele de după Traianus[6]. Lipsa denarilor preneronieni poate fi încă un argument în sprijinul ipotezei că acest lot reprezintă un fragment de tezaur.

Toate monedele au fost bătute în atelierul monetar de la Roma. Cele mai multe exemplare sînt cele emise de împăraţii Severi. Procentual, monedele se repartizează astfel: Vitellius, 2,33%; Vespasianus, 2,33%; Traianus, 2,33%; Hadrianus, 2,33%; Antoninus Pius, 2,33%; Marcus Aurelius, 2,33%; dinastia Severilor, 81,39%; Gordian III, 4,65%.

Un indice mult mai apropiat de realitatea istorică este cel al monedelor pe an-domnie.

Împăraţi	Monede an-domnie	Coeficient
Vitellius	1/1	1
Vespasianus	1/10	0,10
Traianus	1/20	0,05
Hadrianus	1/21	0,04
Antoninus Pius	1/24	0,04
Marcus Aurelius	1/20	0,05
Împăraţii Severi	35/42	0,83
Gordian III	2/5	0,28

[4] J. P. Callu, *La politique monetaire des empereurs romains de 238 à 311*, Paris, 1969, p. 147 şi urm.

[5] Dion Cassius, LXVIII, 15.

[6] H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British museum*, London, 1966, p. LXXXVIII; Th. Mommsen, *Geschichte des römischen Münzwesens*, Berlin, 1860, p. 758 şi urm.

Cea mai veche monedă a fost bătută de Vitellius (tip BMC I, nr. 31, p. 372, Roma, anul 69 e.n.). Emisiunile primilor împărați : Vitellius, Vespasianus, Traianus, Hadrianus, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, apar într-un număr foarte redus de exemplare, fiind reprezentați, după cum am arătat mai sus, doar prin cîte o monedă fiecare. Este evident că avem de-a face cu rare exemplare rămase pe piața monetară și tezaurizate pentru conținutul lor mai bogat în argint.

Odată cu domnia lui Septimius Severus [7], constatăm un număr mai mare de exemplare tezaurizate : 8 în total, ceea ce reprezintă 18,60% din tezaur. Sub Caracalla numărul monedelor scade, 3 exemplare, ceea ce reprezintă 6,97% din numărul monedelor. În timpul lui Elagabalus numărul lor saltă la 11 exemplare, ceea ce reprezintă 27,90%, pentru a crește sub Severus Alexander la 13 monede, adică 30,25% [8].

Momentul tezaurizării poate fi stabilit, observînd graficul indicelui de penetrație reprezentat de numărul de monede-an și de gradul de tocire prin circulație a monedelor din depozit. Gradul de tocire al monedelor, deși redus, arată totuși că monedele emise de Vitellius, Vespasianus, Traianus, Hadrianus, Marcus Aurelius, Septimius Severus, Caracalla, și, în parte, ale lui Elagabalus, au circulat un timp înainte de a fi tezaurizate.

Cea mai mare parte a monedelor emise de Elagabalus, Severus Alexander și cele două monede emise de Gordian III sînt netocite, unele fleur de coin, ceea ce ne permite să considerăm că tezaurizarea a început cu foarte multă probabilitate în primii ani de domnie ai împăratului Severus Alexander [9] și, așa cum am văzut mai sus, din indicele de penetrație.

Nu lipsită de interes și semnificație este sub raportul tezaurizării și a circulației monedelor de argint în perioada de criză economică și monetară din prima jumătate a sec. al III-lea [10], lipsa quasitotală a antoninienilor din tezaurul de la Mangalia. Acest fapt observat și în alte tezaure cu monede din sec. al III-lea, confirmă și aici constatarea că antoninianul [11], monedă cu un conținut scăzut de argint, a fost înlăturat de la tezaurizare, atîta vreme cît denarii de bună calitate mai existau în circulație [12].

---

[7] J. P. Callu, *op. cit.*, p. 237 și urm.

[8] Pentru repartizarea monedelor pe împărați în tezaure similare aflate în Provincia Dacia a se vedea D. Protase, *Les trésors monétaires de la Dacia romaine*, în Congresso Internazionale di Numismatica, Atti, vol. II, Roma, 1965, p. 423—432. Pentru exemple din restul provinciilor romane, vezi J. P. Callu, *op. cit.*, pp. 250—253.

[9] R. Vulpe D.I.D., vol. II, București, 1968, pp. 213—217.

[10] Ibidem, pp. 230—239.

[11] J. P. Callu, *op. cit.*, p. 147 și urm.

[12] De fapt, aceasta este o lege în circulația monetară, cunoscută sub numele de legea lui Gresham, care arată că monedele proaste scot din circulație monedele bune, ultimele fiind imediat tezaurizate.

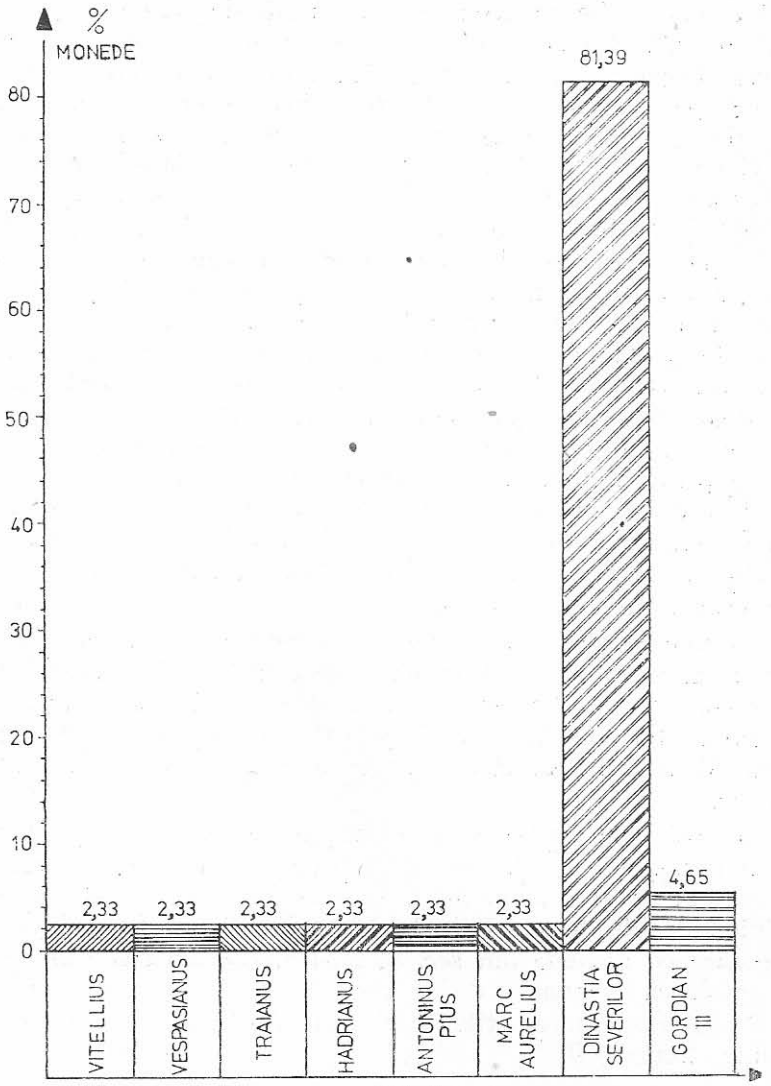

FIG. 2

HISTOGRAMA CU PROCENTAJUL MONEDELOR PE ÎMPĂRAȚI

De altfel, înainte de Gordian III, antoninianul [13] apare numai sporadic și întîmplător în depozitele monetare din provinciile dunărene. Totul reflectă efortul făcut de împărații romani pentru a face față crizei financiare în care se zbătea imperiul odată cu sfîrșitul sec. al II-lea și pe întreg parcursul celui următor. În primii ani de domnie ai împăratului Gordian III, antoninianul va fi monetizat alături de denar,

[13] D. Protase, *Tezaurizarea antoninianului în Dacia*, în SCN, II, 1958, pp. 253—266.

apărînd tendința tot mai manifestă a înlăturării de la monetizare a denarului [14].

O importantă problemă este aceea a precizării datei în jurul căreia tezaurul a fost ascuns, și, dacă va fi posibil, aceea a stabilirii cauzelor care au dus la ascunderea și nerecuperarea tezaurului de către proprietarul său.

Ultima monedă aparține emisiunilor din anii 241—243 e.n. (tip RIC 84 și Cohen [2] 109) și reprezintă un terminus post quem relativ pentru ascunderea comorii.

Din păcate, condițiile de descoperire rămîn neconcludente. Astfel, cum am arătat mai sus, nu avem toate certitudinile că tezaurul a fost ascuns în pămînt, în zona malului, sau adus cu materialul pentru construirea digului modern, sau că provine dintr-un naufragiu.

Dacă acceptăm ca ipoteză de lucru prima noastră presupunere, atunci ascunderea tezaurului poate fi căutată și în evenimentele de ordin politic, militar care au avut loc în provinciile dunărene și în zona Callatidei în al cincilea deceniu al sec. al III-lea e.n. [15].

Tezaurul a fost ascuns poate cu ocazia uneia din invaziile carpogotice [16]. Un alt tezaur îngropat în vremea lui Filip Arabul, a fost descoperit în anul 1936 la Mangalia [17]. S-ar putea ca și tezaurul din 1978, care este fragmentar, să fie ascuns datorită aceluiași eveniment. Oricum, ascunderea lui nu poate fi atribuită invaziei din 258—259 e.n [18], cînd de la Callatis avem un orizont alcătuit din trei tezaure monetare [19].

---

[14] C. Preda și G. Simion, *op. cit.*, pp. 167—178 ; B. Mitrea, SCIV, 4, 1953, nr. 3—4, pp. 611—640 ; B. Mitrea, A. Rădulescu, *Un tezaur monetar de la Filip Arabul în Dobrogea*, în Pontica, VIII, 1975, p. 129.

[15] R. Vulpe, I. Barnea, *DID*, II, București, 1968, passim ; C. Preda, *Callatis*, pp 23—29 ; S. Lambrino, RIR, 5/6 (1935/1936), p. 321 și urm., D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a 3-a, București, 1968, pp. 38—39, unde autorul admite un atac al carpilor asupra Daciei și Moesiei.

[16] *SHA*, Gordianus III, 26, 4 ; fecit iter in Moesiam atque in ipso procinctu quequia, hostium in Thraciis fuit, delevit, fugativ, expulit atque summovit.

Încă de la prima lor apariție în Moesia Inferior, în anul 238 e.n., carpii — genus hominum ad bella nimis expeditum qui saepe fuere Romanis infesti, (Iordanes, *Getica*, XVI, 91), acești daci nordici au colaborat cu goții neîntrerupt și în anii următori. (B. Niese, *Grundriss der römischen Geschichte nebst Quellenkunde*, München, 1923, p. 370).

[17] Depozit de monede pontice găsite în ruinele Callatiei, în *Creșterea colecțiilor* în anii 1938—1942, București, 1944, p. 37.

[18] C. Preda și G. Simion, *op. cit.*, ; Zosimos, Hist. I, 31—34 ; cf. R. Vulpe, H.A.D., 1938, pp. 272—273 și *DID*, II, 1968, pp. 250—257 ; Emilia Doruțiu, *Zur Frage der Zerstörung Histrias, în 3 Jh. u.z.*, în Studii Clasice, VI, 1964, pp. 253—254.

[19] Tezaurul de antoninieni de la Mangalia în *Caiet selectiv...*, 1962, pp. 338—354. În cursul anului 1959, cu ocazia unor săpături pentru canalizare, pe str. Oituz, s-a descoperit la adîncimea de circa 1 m o oală de lut ce conținea o cantitate de monede antice. Din această descoperire, un număr de circa 70 piese au intrat în colecțiile Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei R.S.R., iar alte 100 monede în colecțiile Muzeului de arheologie Constanța. Toate monedele sînt antoninieni de pe la mijlocul sec. al III-lea e.n. ; C. Preda, *Date și concluzii preliminare asupra tezaurului descoperit la Mangalia în anul 1960*, în SCIV, XII, 1961, 2, pp. 241—249. Tezaurul se compune din circa 9000 piese, dintre care 2000 sînt antoninieni. Cei mai mulți au fost emiși în vremea împăratului Gallienus ; cf. Depozitul de antoninieni din Mangalia, în *Creșterea colecțiilor*, București, 1944, pp. 91—92. Acest tezaur a fost descoperit în anul 1935 și cuprindea un număr de circa 200 monede, dintre care se mai păstrează doar 17 antoninieni în colecțiile Cabinetului Numismatic al Academiei R.S.R.

În concluzie, considerăm că tezaurul de la Mangalia alături de alte izvoare care să ateste atacuri carpo-gotice în zona dintre Dunăre și Mare, ar putea deveni încă un indiciu asupra tulburărilor care au cuprins ținutul de la Dunărea de Jos și din zona Callatidei la această dată.

Tezaurul de la Mangalia se numără printre puținele tezaure din al cincilea deceniu al sec. al III-lea e.n. care ne-au parvenit și constituie un element important pentru cunoașterea circulației monetare și a structurii numerarului pe piața Dobrogei romane în această perioadă.

CATALOGUL MONEDELOR DIN TEZAUR

VITELLIUS

1. AR. ↓ 3,12 g. 19,5 mm. Inv. 21.436.
BMC I, nr. 31, p. 372, Roma, anul 69 e.n.

VESPASIANUS

2. AR. ↓ 3,10 g. 18 mm. Inv. 21.410.
BMC II, nr. 27, p. 4, Roma, anii 69—70 e.n.

TRAIANUS

3. AR. ↓ 3,11 g. 17 mm. Inv. 21.411.
BMC III, nr. 629, p. 122, Roma, grupa a VI-a.

HADRIANUS

4. AR. ↓ 3,32 g. 19 mm. Inv. 21.409.
BMC III, nr. 403, p. 290, Roma, anii 125—128 e.n.

ANTONINUS PIUS

5. AR. ← 3,12 g. 16,5 mm, Inv. 21.398.
BMC IV, nr. 532, p. 77, Roma, anii 145—161 e.n.

MARCUS AURELIUS

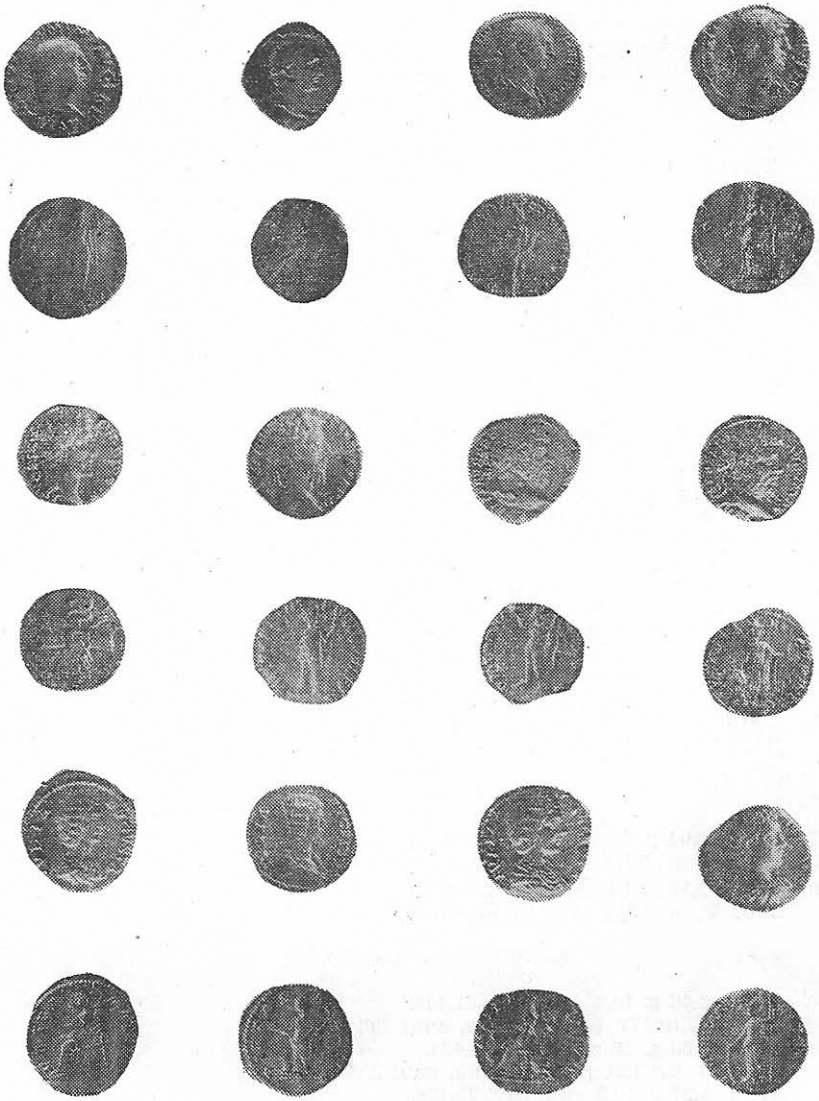
6. AR. ↑ 3 g. 18,2 mm, Inv. 21.405.
BMC IV, nr. 680, p. 483, Roma, anii 175—176 e.n.

SEPTIMIUS SEVERUS

7. AR. ↓ 3,32 g. 17,5 mm. Inv. 21.413.
BMC V, nr. 252, p. 61, Roma, anii 197—198 e.n.
8. AR. ↓ 3,13 g. 16,3 mm. Inv. 21.412.
BMC V, nr. 264, p. 62, Roma, anul 198 e.n.
9. AR. ↓ 3,17 g. 19 mm. Inv. 21.433.
BMC V, nr. 432, p. 240, Roma, anul 203 e.n.

IVLIA DOMNA

10. AR. ↑ 3,14 g. 17,5 mm. Inv. 21.400.
BMC V, nr. 70, p. 166, Roma, anii 198—209 e.n.

PLANŞA I-Mangalia. Monede din tezaur.

11. AR. ↓ 3,40 g. 17,5 mm. Inv. 21.401.
BMC V, nr. 51, p. 163, Roma, an,i 198—209 e.n.
12. AR. ↑ 3,32 g. 18 mm. Inv. 21.402.
BMC V, nr. 22, p. 160, Roma, anii 208—209 e.n.
13. AR. ↑ 3,36 g. 18 mm. Inv. 21.403.
BMC V, nr. 74, p. 166, Roma, anii 198—209 e.n.
14. AR. ↑ 3,14 g. 19 mm. Inv. 21.395.
BMC V, nr. 95, p. 168, Roma, anii 198—209 e.n.

CARACALLA

15. AR. ↓ 3,08 g. 17 mm. Inv. 21.399.
BMC V, nr. 181, p. 50, Roma, anul 196 (197 ?) e.n.
16. AR ↓ 3,31 g. 17 mm. Inv. 21.434.
BMC V, nr. 209, p. 54, Roma, anii 197—198 e.n.
17. AR. ↓ 3,29 g. 19,5 mm. Inv. 21.406.
BMC V, nr. 543, p. 265, Roma, anul 207 e.n.

ELAGABALUS

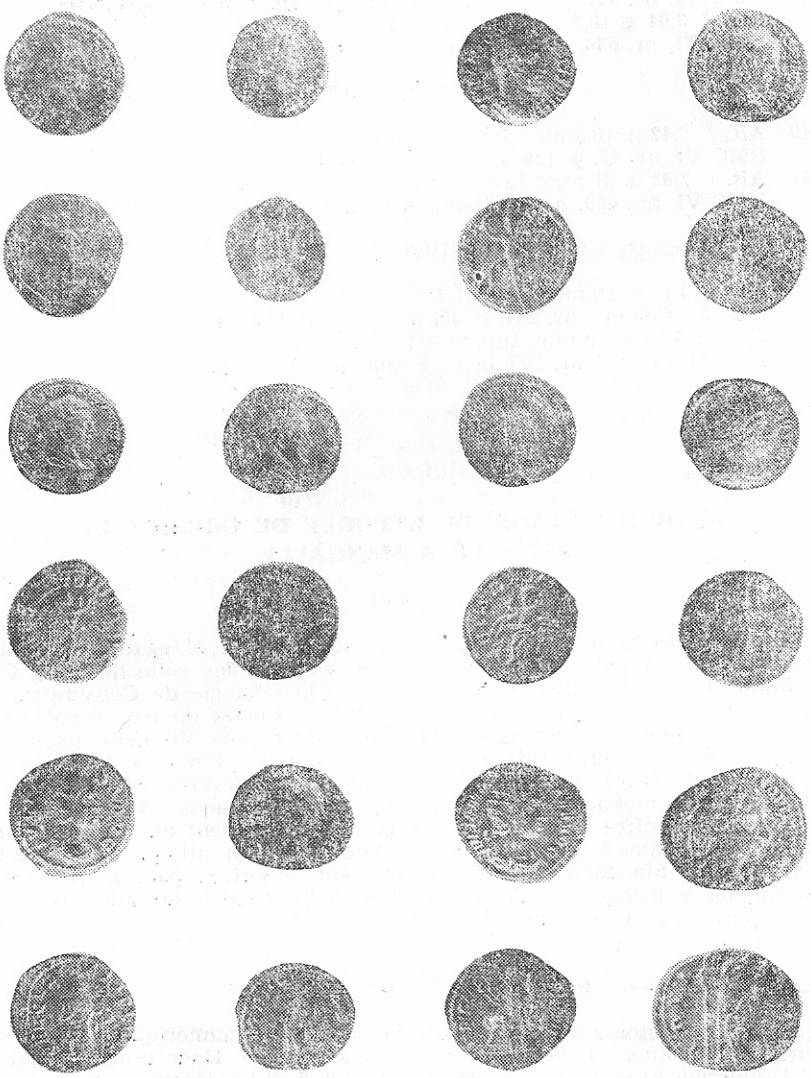
18. AR. ↑ 3,35 g. 18,8 mm. Inv. 21.408.
BMC V, nr. 33, p. 535, Roma, anii 218—219 e.n.
19. AR. ↓ 3,33 g. 18,2 mm. Inv. 21.416.
BMC V, nr. 120, p. 548, Roma, anul 219 e.n.
20. AR. ↑ 3,55 g. 19,2 mm. Inv. 21.421.
BMC V, nr. 117, p. 548, Roma, anul 219 e.n.
21. AR. ↓ 3,80 g. 18,7 mm. Inv. 21.419.
BMC V, nr. 194, p. 560, Roma, anii 220—222 e.n.
22. AR. ↓ 3,11 g. 18,3 mm. Inv. 21.420.
BMC V, nr. 226, p. 564, Roma, anii 220—222 e.n.
23. AR. ↓ 3,56 g. 18,7 mm. Inv. 21.418.
BMC V, nr. 232, p. 565, Roma anii, 220—222 e.n.
24. AR. ↑ 3,14 g. 18,2 mm. Inv. 21.404.
BMC V, nr. 242, p. 567, Roma, anul 221 e.n.
25. AR. ↓ 2,66 g. 18 mm. Inv. 21.407.
BMC V, nr. 204, p. 561, Roma, anii 220—222 e.n.
26. AR. ↓ 3,08 g. 17,5 mm. Inv. 21.397.
BMC V, nr. 222, p. 563, Roman, anii 220—222 e.n.

IVLIA MAESA

27. AR. ↓ 3,04 g. 19 mm. Inv. 21.417.
BMC V, nr. 83, p. 542, Roma, anii 218—222 (223 ?) e.n.
28. AR. ↑ 2,73 g. 19 mm. Inv. 21.396.
BMC V, nr. 80, p. 541, Roma, anii 218—222 e.n.

SEVERUS ALEXANDER

29. AR. ↓ 3,66 g. 16,8 mm. Inv. 21.422.
BMC VI, nr. 77, p. 121, Roma, anul 222 e.n.
30. AR. ↑ 2,68 g. 18 mm. Inv. 21.424.
BMC VI, nr. 129, p. 126, Roma, anul 223 e.n.
31. AR. ↓ 2,27 g. 18,5 mm. Inv. 21.426.
BMC VI, nr. 92, p. 123, Roma, anul, 223 e.n.
32. AR. ↑ 2,98 g. 17,2 mm. Inv. 21.427.
BMC VI, nr. 121, p. 125, Roma, anul 223 e.n.
33. AR. ↓ 2,59 g. 18,3 mm. Inv. 21.431.
BMC VI, nr. 129, p. 126, Roma, anul 223 e.n.
34. AR. ↓ 2,82 g. 20,5 mm. Inv. 21.428.
BMC VI, nr. 270, p. 140, Roma, anul 225 e.n.
35. AR. ↓ 3,65 g. 19 mm. Inv. 21.425.
BMC VI, nr. 329, p. 148, Roma, anul 226 e.n.

PLANȘA II-Mangalia. Monede din tezaur.

36. AR. ↑ 2,28 g. 16,5 mm. Inv. 21.430.
BMC VI, nr. 374, p. 151, Roma anul 226 e.n.
37. AR. ↑ 2,62 g. 17,5 mm. Inv. 21.423.
BMC VI, nr. 396, p. 153, Roma, anul 227 e.n.
38. AR. ↓ 2,51 g. 18,3 mm. Inv. 21.429.
BMC VI, nr. 411, p. 154, Roma, anul 227 e.n.
39. AR. ↑ 3,04 g. 18,5 mm. Inv. 21.432.
BMC VI, nr. 638, p. 177, Roma, anul 230 e.n.

IVLIA MAMAEA

40. AR. ↑ 2,42 g. 18,5 mm. Inv. 21.415.
BMC VI, nr. 43, p. 119, Roma, anul 222 e.n.
41. AR. ↑ 2,83 g. 21 mm. Inv. 21.414.
BMC VI, nr. 659, p. 179, Roma, anul 230 e.n.

GORDIANUS III

42. AR. ↑ 3,38 g. 20 mm. Inv. 21.435.
RIC, 81, Cohen [2], nr. 234, p. 45, Roma, anul 240 e.n.
43. ANT. ↓ 5,02 g. 20 mm. Inv. 21.437.
RIC, 84, Cohen[2], nr. 109, p. 32, Roma, anii 241—243 e.n.

DÉPÔT MONÉTAIRE DE L'ÉPOQUE DE GORDIEN III TROUVÉ À MANGALIA

Résumé)

L'auteur présente un trésor monétaire découvert à Mangalia, probablement en 1976, 43 deniers romains impériaux, conservés dans les collections du Cabinet numismatique du Musée d'histoire nationale et d'archéologie de Constantza.

Les monnaies sont émisés au I-er et III-ème siècles de n.è., étant réparties par empereurs et membres de la famille impériale depuis Vitellius jusqu'à Antoninus Pius, comme il suit : Vitellius I, Vespasianus 1, Traianus 1, Hadrianus 1, Antoninus Pius 1, Marc Aurelius 1, la dynastie des Sévères 35, Gordien III 2.

Les dernières monnaies appartiennent aux émissions des année 240—243 de n.è., ce qui nous offre la possibilité de dater l'enterrement du trésor immédiatement après cette date-là, probablement à l'occasion des attaques carpo-gotiques.

Le trésor de Mangalia constitue un élément important pour la reconstitution des événements politiques et de la circulation monétaire déroulée pendant en période en question dans la Dobroudja romaine.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Mangalia. Histogramme contenant la répartition numérique des monnaies ; empereurs : 1 Vitellius ; 1 Vespasianus ; 1 Traianus ; 1 Hadrianus ; 1 Antoninus Pius ; 1 Marcus Aurelius ; 3 Septime Sévère ; 5 Iulia Domna ; 3 Caracalla ; 9 Elagabalus ; 2 Iulia Maesa ; 11 Sévère Alexandre ; 2 Iulia Mamaea ; 2 Gordien III.

Fig. 2. Mangalia. Histogramme contenant le pourcentage des monnaies par empereurs.

Pl. I, II — Déniers romains impériaux découverts à Mangalia.

MONEDE OTOMANE DESCOPERITE LA CONSTANȚA (SEC. XV—XVI)

GABRIEL CUSTUREA

În martie 1980, Muzeul de istorie națională și arheologie a achiziționat un lot de 20 monede descoperite în Constanța. Anul și locul precis al descoperirii nu au putut fi stabilite.

Piesele analizate fac parte probabil dintr-un tezaur mai mare care a fost dispersat. Monedele sînt aspri, emiși de sultanii Bayazid II, Selim I și Süleyman I.

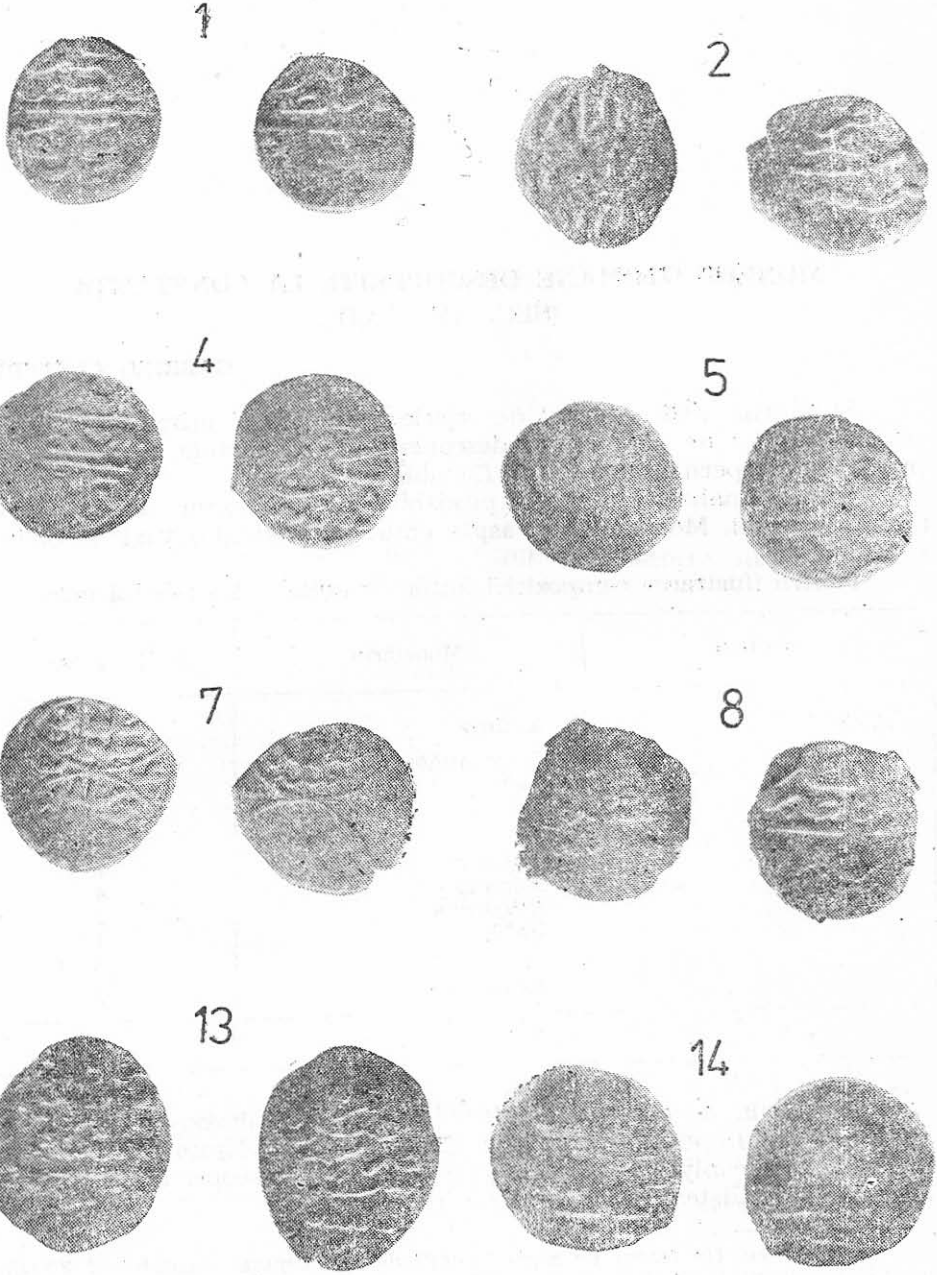
Pentru ilustrarea compoziției lotului monetar dăm tabelul următor :

Emitent	Monetărie	Nr. piese
Bayazid II	Kratova	1
Selim I	Constantinopol	2
	Konya	1
	Tire	1
	?	1
Süleyman I	Koçaniye	1
	Sidrekipsi	4
	Novabîrda	2
	Üsküp	1
	?	4
?	Kratova	2
TOTAL		20

După cum se observă 13 monede (65%) sînt emise de monetăriile europene ale Imperiului otoman : Constantinopol, Kratova, Novabîrda, Sidrekipsi, Koçaniye, Üsküp ca și în tezaurele descoperite în cartierul Militari [1] și la Gîștești [2].

[1] O. Iliescu, *Un tezaur de aspri turcești de la începutul secolului al XVI-lea, găsit în București*, în SCN III, 1960, p. 287—309.

[2] H. Dj. Siruni, P. I. Panait, *Tezaurul de la Gîștești și unele probleme privind circulația accelei pe teritoriul orașului București și în împrejurimi*, în M.I.M., II, p. 201.

1
2
4
5
7
8
13
14

În cazul nostru această structură se datorează mai mult traficului intens de tranzit prin care porturile dobrogene, și Constanța printre ele, au intrat în legătură cu provinciile balcanice ale Imperiului otoman [3] și mai puțin unei circulații locale în preajma monetăriilor emitente [4].

Descoperirea acestui tezaur vine să întregească imaginea asupra vieții economice a Dobrogei în secolul al XVI-lea și a circulației monetare în Constanța epocii feudale [5].

Catalog [6]

Bayazid II (1481—1512)

1. AR.Akçe, 0,70 g, 11 mm, Nuri Pere nr. 105, Kratova, 886 H.

Selim I (1512—1520)

2. AR.Akçe, 0,68 g, 12 mm, Nuri Pere nr. 136, Kostantiniye, 918 H.
3. AR.Akçe, 0,66 g, 11 mm, Nuri Pere nr. 136, Kostantiniye, 918 H.
4. AR.Akçe, 0,64 g, 11 mm, Nuri Pere nr. 135, Konya, 918 H.
5. AR.Akçe, 0,68 g, 11 mm, Nuri Pere nr. 145, Tire, 918 H.
6. ARAkçe, 0,68 g, 11 mm, Nuri Pere p. 105—106, tip general.

Süleyman I (1520—1566)

7. AR.Akçe, 0,72 g, 12 mm Nuri Pere nr. 208, Koçaniye, 926 H.
8. AR.Akçe, 0,68 g, 12 mm, Nuri Pere nr. 203, Novabîrda, 926 H.
9. AR. Akçe, 0,68 g, 12 mm, Nuri Pere nr. 203, Novabîrda, 926 H.
10. AR. Akçe, 0,68 g, 12 mm, Nuri Pere nr. 203, Sidrekipsi, 926 H.
11. AR.Akçe, 0,76 g, 11 mm, Nuri Pere, nr. 203, Sidrekipsi, 926 H.
12. AR.Akçe, 0,71 g, 11 mm, Nuri Pere nr. 203, Sidrekpsi, 926 H.
13. AR.Akçe, 0,65 g, 12 mm, Nuri Pere nr. 203, Sidrekipsi, 926 H.
14. ARAkçe, 0,70, 12 mm, Nuri Pere, nr. 203, Usküp, 926 H.
15-18. AR.Akçe, 0,69 g, 12 mm ; 0,67 g, 12 mm ; 0,82 g, 11 mm ; 0,64 g, 11 mm ; Nuri Pere ,tip general, p. 114.
19. AR.Akçe, 0,62 g, 11 mm, Nuri Pere, tip general, Kratova.
20. AR.Akçe, 0,72 g, 12 mm, Nuri Pere, tip general, Kratova.

MONNAIES OTTOMANES DÉCOUVERTES À CONSTANTZA (XVe—XVIe SIÈCLES)

(Résumé)

L'auteur présente un lot monétaire, récemment entré dans les collections du musée de Constantza, probablement un fragment de trésor, découvert à Constantza. Les monnaies sont émises par les sultans Bayazid II (1), Sélim I (5), Süleyman I (12).

La répartition des pièces en fonction de leur émission confirme, une fois de plus, les rapports économiques des ports de la Dobroudja avec les provinces balkaniques de l'Empire Ottoman.

---

[3] M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Aspecte ale vieții economice din porturile și schelele Dobrogei în secolele XV—XVII*, în Peuce, VI, 1977, p. 264.

[4] O. Iliescu, *op. cit.*, p. 306.

[5] Asupra descoperirilor monetare izolate din Constanța, vezi cronicile : Antoaneta Vertan, Gabriel Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (I)*, în Pontica XII, aflat sub tipar și Idem, *Descoperiri monetare în Dobrogea (II)*, din prezentul volum.

[6] Pentru identificarea monedelor am folosit lucrarea : Nuri Pere, *Osmanlılarda madanî paralar*, Istanbul, 1968.

CRONICA
ŞI
RECENZII

DESCOPERIRI MONETARE ÎN DOBROGEA (II)

ANTOANETA VERTAN

GABRIEL CUSTUREA

În cronica din acest an am considerat necesar să includem în primul rînd acele monede descoperite în cursul cercetărilor arheologice întreprinse de colegii noştri în anii 1977—1978 la Adamclisi, Capidava şi Sacidava, cît şi descoperiri mai vechi, rezultat al unor săpături anterioare, nepublicate pînă în prezent. Alături de aceste loturi, în cronică, sînt prezentate numeroase piese care au făcut parte din colecţii particulare, constituite la faţa locului, de pildă colecţia V. Zădărniceanu din Cernavodă sau I. Tinţu din Pecineaga.

Monedele descoperite la Sacidava sînt emise în secolul al IV-lea, ultima este o piesă de la Arcadius de tip L R B C II, 1978 (nr. 177).

În cronica noastră sînt descrise 139 monede. Un spaţiu larg a fost afectat monedelor datate în secolul al IV-lea, importante pentru studierea vieţii economice a Imperiului Roman în epoca constantiniană.

Dintre monedele medievale, primul loc îl ocupă, cum e şi firesc pentru Dobrogea, monedele otomane de la cele mai vechi descoperite pe teritoriul nostru, emise în timpul lui Bayazid I Yildîrîm (nr. 217) pînă la jumătatea secolului al XIX-lea.

Monedele franceze au fost introduse în lucrare datorită implicaţiilor deosebite ce le prezintă pentru studierea circulaţiei monetare din Imperiul Otoman în secolul al XVII-lea. De menţionat piesa nr. 247 contramarcată de 7 ori pe ambele feţe.

Atragem aici atenţia asupra unor monede ce constituie variante la cataloagele existente :

Nr. 186 ; monedă bizantină este variantă pentru steaua de pe revers faţă de tipul MIB I, p. 111, nr. 84.

Nr. 228 ; moneda otomană prezintă numai o linie ce desparte legenda faţă de tipul înregistrat de Nuri Pere, nr. 59.

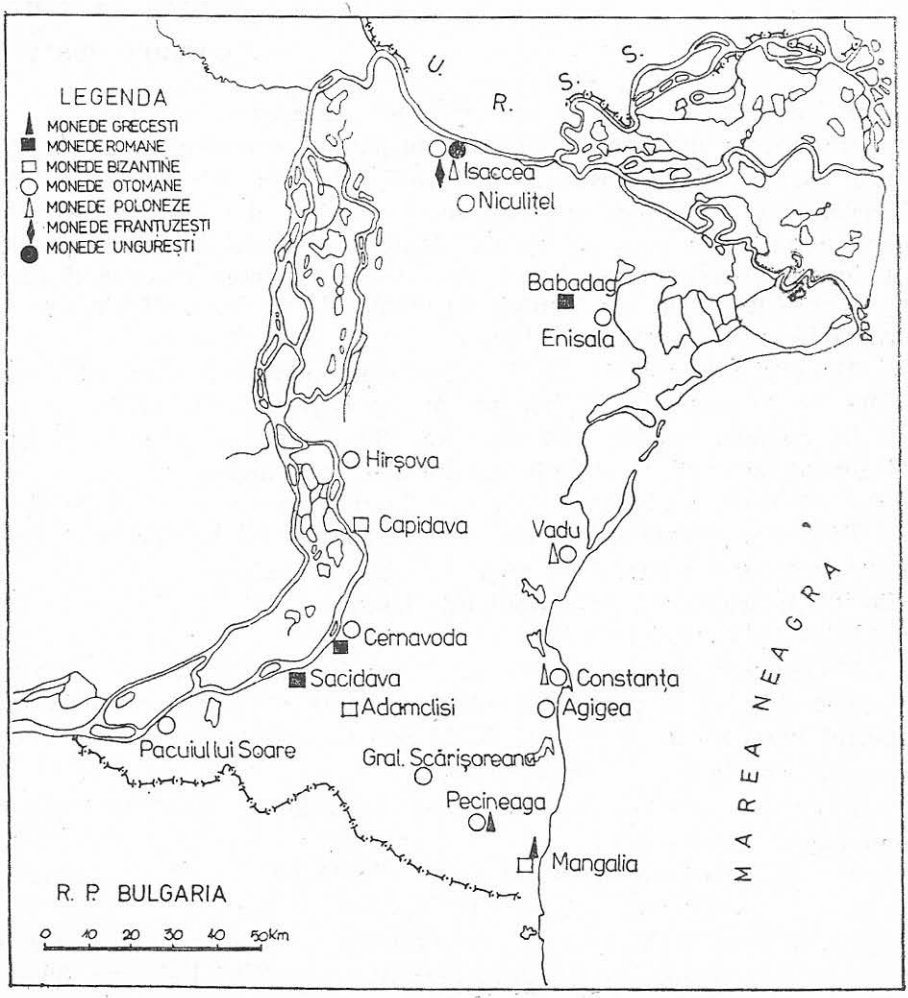
MONEDE GRECEŞTI

MANGALIA

În anul 1966, în cursul săpăturilor de salvare pe str. Ştefan cel Mare s-au descoperit mai multe monede greceşti de epocă elenistică şi romană. Prezentăm în continuare două piese găsite de C. Iconomu.

114. OLBIA : Epocă autonomă.
AE ↑ 7,59 g, 22 mm. Tocită.
BMC I, p. 12, nr. 10, Inv. 828.

115. PROVINCIA DACIA : VOLUSIANUS.
AE ↓ 12,45 g, 27 mm. Tocită.
Pick, 53. Inv. 5818.

PECINEAGA

Monedele au fost achiziționate de la I. Țințu.

116. VIMINACIUM : FILIP II.
AE ↑ 17,22 g., 30 mm. Puți tocită.
Pick, 103. Inv. 5824.

117. TYRAS : IULIA DOMNA.
AE ↗ 6,40 g, 25 mm. Tocită.
BMC I, p. 13, nr. 2. Inv. 1545.

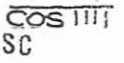
MONEDE ROMANE

BABADAG

Moneda a fost achiziționată de la Caraman Olimpiu în toamna anului 1978.

118. ANTONINUS PIUS.

AE ↑ 23,6 g, 30,5 mm. Netocită, perforată.
BMC IV, p. 226, nr. 1673, Anii 145—161.
Inv. 21440.

CERNAVODĂ

Din colecția V. Zădărniceanu alcătuită din monede provenind din Cernavodă și împrejurimi prezentăm următoarele piese :

119. MAXIMIANUS HERCULIUS.

AE. ↑ 8,67 g., 25 mm. Puțin tocită.
RIC VI, p. 620, nr. 545 Antiochia. Anii 300—1
Inv. 3525.

120. GALERIUS MAXIMIANUS.
AE. ↓ 7,38 g., 28 mm. Puțin tocită.
RIC VII, p. 562, nr. 54 a. Nicomedia. Anii 308—310. Inv. 3524.

121. LICINIUS
AE. ↓ 3,18 g, 22 mm. Puțin tocită.
RIC VI. p. 566, nr. 69 a, var. Nicomedia. Anul 311.
Inv. 3520.

122. LICINIUS.
AE. ↓ 2,55 g, 21,7 mm. Puțin tocită.
RIC VI, p. 519, nr. 59. Thesssalonica. Anii 312—313. Inv. 3518.

123. LICINIUS.
AE. ↓ 2,87 g, 21 mm. Netocită.
RIC VI, p. 541, nr. 73. Heraclea. Anul 313 .Inv. 3519.

124. LICINIUS II.
AE ↑ 3,42 g, 20,8 mm. Puțin tocită.
RIC VII, p. 607, nr. 44. Heraclea. Anii 321—324. Inv. 3517.

125. LICINIUS II.
AE. ↑ 2,90 g, 19 mm. Puțin tocită.
RIC VII, p. 548, nr. 52, Heraclea. Anii 321—324. Inv. 3516.

126. LICINIUS II.
AE. ↑ 2,98 g, 20 mm. Puțin tocită.
RIC VII, p. 608, nr. 49, Heraclea. Anii 321—324. Inv. 3515.

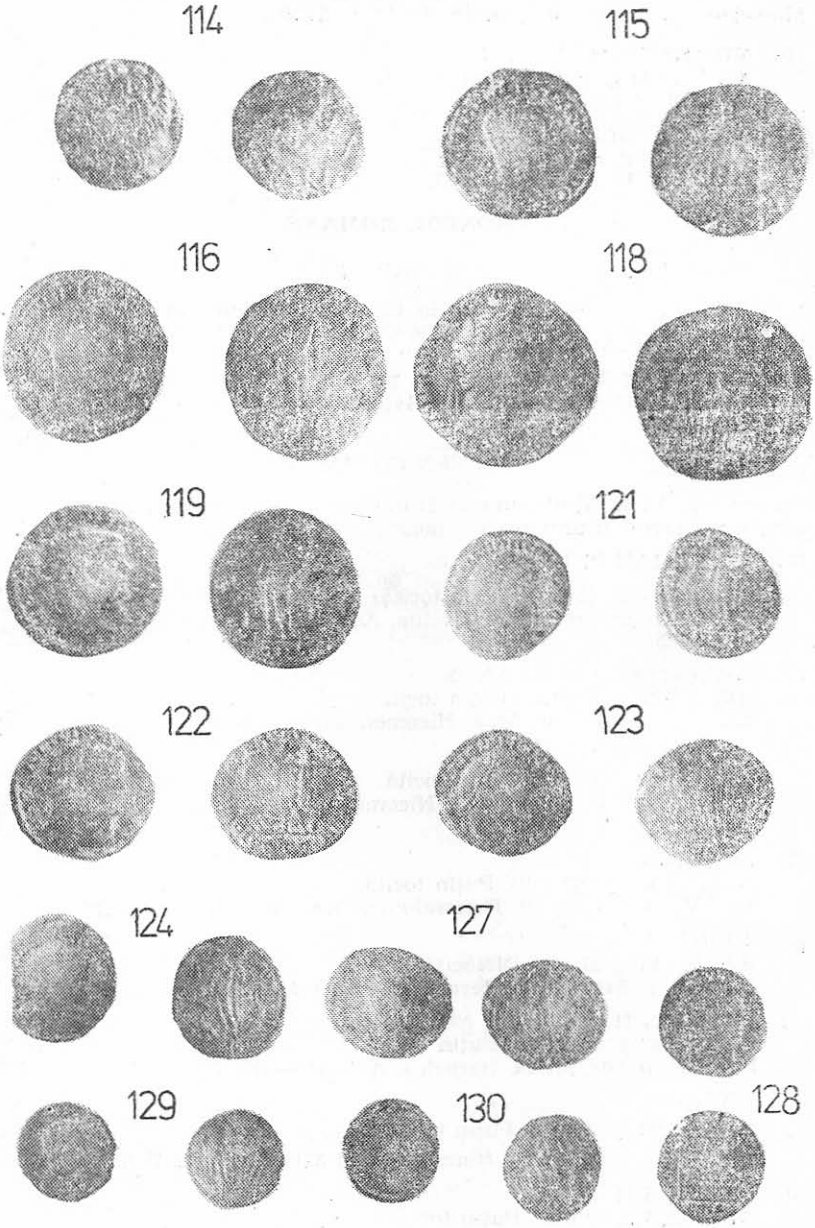

127. LICINIUS II.
AE. ↑ 2,48 g, 21 mm. Puțin tocită.
RIC VII, p. 548, nr. 54, Heraclea. Anii 321—324. Inv. 3514.

128. CONSTANTINUS II.
AE. ↑ 2,95 g, 18,7 mm. Netocită.
LRBC I 724, Siscia, Anii 324—330. Inv. 3608.

PLANSA I

129. CONSTANTINUS II.
AE. ↑ 1,52 g, 16,7 mm. Puțin tocită. SMANH
LRBC I, 1358. Antiochia. Anii 330—335. Inv. 3490.

130. CONSTANTINOPOLIS.
AE. ↓ 2,27 g, 17,6 mm. Puțin tocită. SMKA
LRBC I, 1249 Cyzicus. Anii 330—335. Inv. 3489.

131. CONSTANTINOPOLIS.
AE. ↑ 2,50 g, 18 mm. Netocită.
LRBC I, 903 Heraclea. Anii 330—335. Inv. 3488. SMHΔ

132. CONSTANTINOPOLIS
AE ↑ 1,40 g. 19 mm. Tocită.
LRBC I, tip VICTORIA LA PROVA. Anii 330—335
Inv. 3487

133. CONSTANTINOPOLIS
AE ↓ 2,16 g. 16,5 mm. Puțin tocită. CONSIA
LRBC I, 1009, Constantinopolis. Anii 330—335. Inv. 3486

134. CONSTANTINUS I
AE ↓ 2,06 g. 17 mm. Tocită CONS?
LRBC I 1017. Constantinopolis. Anii 330—335. Inv. 3526

135. CONSTANTINUS II
AE ↑ 1,73 g. 17 mm. Puțin tocită. SMTSB
LRBC I 841, Thessalonica. Anii 330—335. Inv. 3603.

136. CONSTANTINUS II
AE ↓ 2,31 g. 17,4 mm. Puțin tocită. SMKD
LRBC I 1228, Cyzicus. Anii 330—335. Inv. 3605

137. VRBS ROMA
AE ↑ 2,52 g. 17,6 mm. Puțin tocită. SMKB
LRBC I 1232, Cyzicus. Anii 330—335. Inv. 3607.

138. CONSTANTINUS II
AE ↑ 1,30 g. 16,8 mm. Netocită. SMANS
LRBC I 1364. Antiochia. Anii 335—337. Inv. 3604.

139. CONSTANTINUS II
AE ↑ 1,26 g. 17 mm. Tocită.
LRBC I, tip GLORIA EXERCITVS. Anii 337—341
Inv. 3492

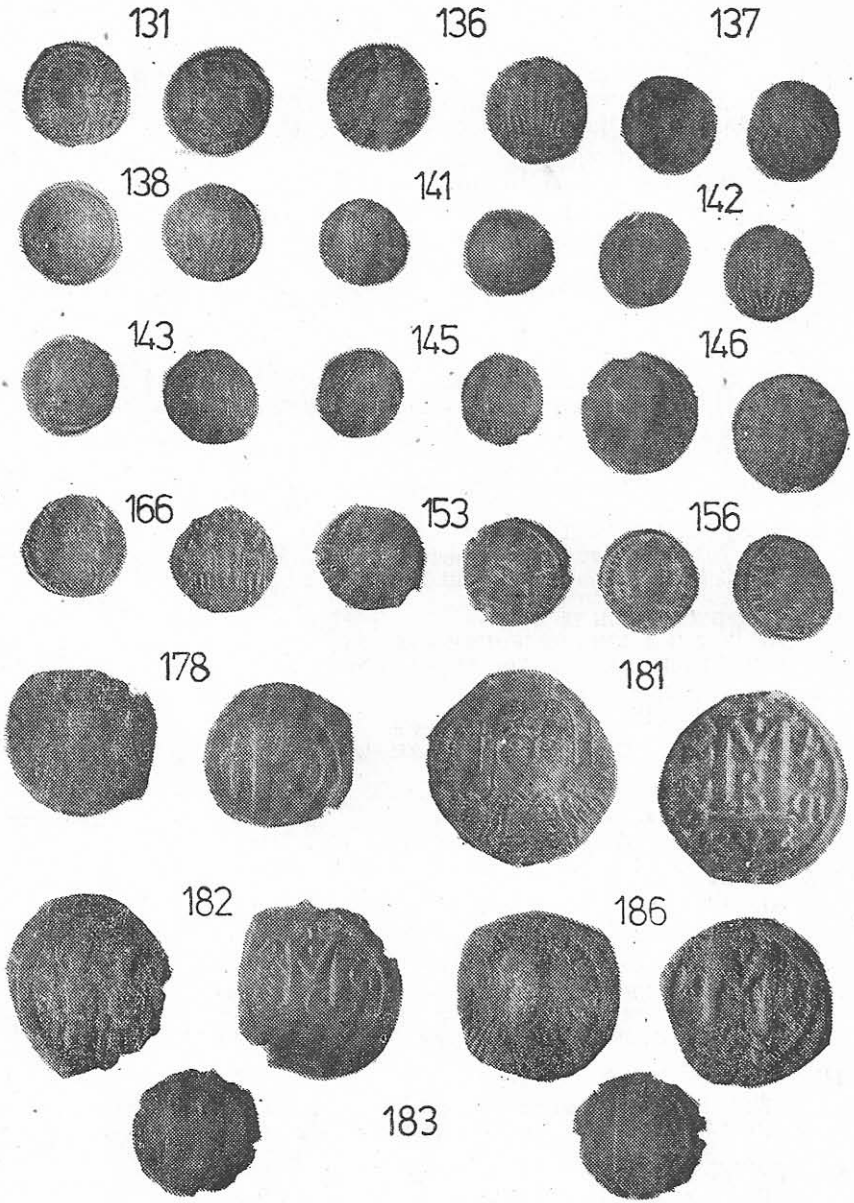
140. CONSTANTINUS I
AE ↗ 1,60 g. 14,5 mm. Tocită. CONS
LRBC I 1041, Constantinopol. Anii 337—341. Inv. 3510

141. CONSTANTINUS I
AE ↓ 1,42 g. 14,7 mm. Puțin tocită.
LRBC I, tip VN MR Anii 337—341. Inv. 3511

142. CONSTANS
AE ↑ 1,34 g. 16 mm. Tocită.
LRBC I, tip GLORIA EXERCITUS (3). Anii 337—341. Inv. 3601

143. CONSTANTIUS II
AE ↗ 2,11 g. 17,4 mm. Tocită. ASIS
LRBC I 792, Siscia. Anii 341—346. Inv. 3500

144. CONSTANTIUS II
AE ↓ 1,10 g. 13 mm. Tocită
LRBC I, tip VOT XX MVLT XXX. Anii 341—346. Inv. 3523

131
136
137
138
141
142
143
145
146
166
153
156
178
181
182
186
183

PLANSA II

145. CONSTANTIUS II
AE ↓ 1,40 g. 13,6 mm. Puțin tocită.
LRBC I 1398. Antiochia. Anii 341—346. Inv. 3598
SMANH

146. CONSTANTIUS II
AE ↓ 4,15 g. 20,5 mm. Puțin tocită.
LRBC II, 2292, Heraclea. Anii 346—350. Inv. 3501
X
SMHΓ

147. CONSTANTIUS II
AE ↓ 3,68 g. 21,5 mm. Netocită.
LRBC II 2302, Nicomedia. Anii 351—355. Inv. 3502
Γ
SMNS

148. CONSTANTIUS II
AE ↓ 4,95 gș 21,2 mm. Tocită.
LRBC II 2486, Cyzicus. Anii 351—354. Inv. 3503
SMKS

149 CONSTANTIUS II
AE ↑ 1,84 g. 17 mm. Tocită.
LRBC II, 2041. Constantinopolis. Anii 351—354. Inv. 3602
CONSA

150. CONSTANTIUS II
AE ↓ 2,35 g. 18,8 mm. Tocită.
LRBC II, 1900. Heraclea. Anii 351—354. Inv. 3609
SMHΔ

151. CONSTANTIUS II
AE ↓ 2,68 g. 18,5 mm. Tocită.
LRBC II 1896, Heraclea. Anii 351—354. Inv. 3599
SMH?

152. CONSTANTIUS II
AE ↑ 2,59 g. 17 mm. Puțin tocită.
LRBC II 1605. Sirmium. Anii 351—354. Inv. 3595.
?SIRM

153. CONSTANTIUS GALLVS
AE ↓ 2,56 g. 17 mm. Puțin tocită.
LRBC II tip FEL TEMP REPARATIO (FH 3)
Anii 351—354. Inv. 3596

154. CONSTANTIUS II
AE ↓ 2,05 g. 16 mm. Tocită.
LRBC II 2043. Constantinopol. Anii 351—354. Inv. 3597
CONS?

155. CONSTANTIUS II
AE ↓ 2,22 g. 17,6 g. Tocită.
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (FH 3). Anii 351—361.
Inv. 3495

156. CONSTANTIUS II
AE ↖ 1,75 g. 15,4. Puțin tocită.
LRBC II 1687. Thessalonica. Anii 355—361. Inv. 3494.
M
SMTSΓ

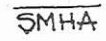
157. CONSTANTIUS II
AE ↑ 1,89 g. 16 mm. Puțin tocită.
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (FH 4). Anii 355—361.
Inv. 3491

158. CONSTANTIUS II
AE ↓ 2,40 g. 17,5 mm. Netocită.
LRBC II. tip FEL TEMP REPARATIO (FH 3). Anii 351—361
Inv. 3493

159. VALENS
AE ↑ 2,10 g. 19 mm. Tocită.
LRBC II, tip SECURITAS REIPUBLICAE. Anii 364—378. Inv. 3480

160. VALENS
AE ↓ 2,69 g. 15,5 mm. Puțin tocită.
LRBC II, 2067, Constantinopol. Anii 364—365. Inv. 3481
CONSP?

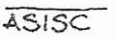
161. VALENS
AE ↑ fragm. 17 mm. Puţin tocită.
LRBC II 1915. Heraclea. Anii 364—365. Inv. 3482

162. VALENS
AE ↑ 2,43 g. 17,2 mm. Puţin tocită.
LRBC II 1750. Thessalonica. Anii 367—375. Inv. 3483

163. VALENTINIANVS I
AE ↓ 2,48 g. 17,7 mm. Puţin tocită.
LRBC II, 1269, Siscia. Anii 364—367. Inv. 3484

164. VALENTINIANUS I
AE ↓ fragm. 17,1 mm. Puţin tocită.
LRBC II, tip SECURITAS REIPUBLICAE. Anii 364—375. Inv. 3485

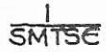
165. ARCADIUS
AE ↓ 2,60 g., 17,5 mm. Puţin tocită.
LRBC II, 2205, Constantinopol. Anii 395—408. Inv. 3479

SACIDAVA

Inserăm aici monedele romane descoperite la Sacidava de către C. Scorpan în cursul campaniilor din 1977—1978.

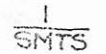
166. CONSTANTINUS I
AE ↓ 1,41 g., 18 mm. Netocită.
LRBC I, tip GLORIA EXERCITUS, Thessalonica. Anii 330—335
Inv. 21464

167. V R B S ROMA
AE ↓ 1,42 g, 16 mm. Tocită.
LRBC I, tip GLORIA EXERCITUS. Anii 335—341. Inv. 21466

168. CONSTANS
AE ↓ 0,89 g., 15 mm. Tocită.
LRBC I, 801, Thessalonica. Anii 341—346. Inv. 21470

169. CONSTANTIUS II
AE ↑ 2,62 g, 16 mm. Tocită.
LRBC II, 1681, Thessalonica. Anii 351—354 e.n. inv. 21475

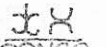
170. CONSTANTIUS II
AE ↑ 2,24 g., 16 mm. Puţin tocită.
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (AE 3). Anii 351—361, inv. 21468

171. CONSTANTIUS II
AE ↑ 1,83 g, 17 mm. Foarte tocită.
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (AE 3). Anii 351—361, inv. 21471

172. VALENTINIANUS I
AE ↑ 1,79 g. 16,5 mm. Foarte tocită.
LRBC II, tip SECURITAS REIPUBLICAE (AE 3). Anii 364—378.
Inv. 21477

173. VALENTINIANUS I
AE ↑ 2,16 g, 18 mm. Tocită
LREC II, tip GLORIA ROMANORUM (8). Anii 364—378.
Inv. 21469

174. VALENTINIANUS I
LRBC II, tip GLORIA ROMANORUM. Constantinopolis
AE ← 1,59 g, 17 mm. Tocită.
Anii 367—375. Inv. 21463

175. VALENS
AE ↓ 1,45 g, 16,5 mm. Tocită.
LRBC II, tip GLORIA ROMANORUM. Anii 364—378. Inv. 21461

176. VALENS
AE ↑ 1,31 g, 19 mm. Tocită
LRBC II, tip SECURITAS REIPUBLICAE (AE 3). Anii 364—378
Inv. 21478

177. ARCADIUS
AE ↑ 4,86 g, 24 mm. Tocită.
LRBC II, 1978, Heraclea. Anii 383—392. Inv. 21465.

• SMHB

MONEDE BIZANTINE

ADAMCLISI

Monedele au fost descoperite în campania de săpături din 1978.

JUSTIN I

178. AE ↓ 11,11 g. 25 mm.
MIB I, p. 104, nr. 19, Constantinopol, val. K = 20 nummia, anii 522—527. Netocită. Inv. 45873.

JUSTINIAN I

179. AE ↘ 2,57 g, 15 mm.
MIB I, p. 119, nr. 118 a, Nicomedia, val. I = 10 nummia, anul X/XX/4 = 561—562. Tocită. Inv. 21490.

180. AE ↓ 3,14 g. 17 mm.
MIB I, p. 116, nr. 99, Constantinopol, val I = 10 nummia, anul ? = 538—552. Puțin tocită ; ruptă. Inv. 21502.

Moneda a fost găsită întîmplător pe „Via principalis" în anul 1979.

181. AE ↘ 18,12 g, 33 mm.
MIB I, p. 120, 120 a, Cyzicus, officina B, val. M = 40 nummia anul X/X/41 = 552—553. Netocită. Inv. 45872.

JUSTIN II

182. AE ↓ 12,81 g, 32 mm.
MIB I, p. 94, nr. 43 a, Constantinopol, oficina E, anul GI/II = 573—574. Netocită. Inv. 21499.

183. AE ↓ 5,29 g, 21 mm.
MIB II, p. 102, nr. 70 a, Thessalonica, val. K = 20 nummia, anul 41/II = 572—573. Puțin tocită. Inv. 19967.

CAPIDAVA

Monedele au fost descoperite în campania de cercetări arheologice din anul 1976.

JUSTIN II

184. AE ↓ 5,21 g, 20 mm.
MIB II, p. 102, 70 a, Thessalonica, val. K = 20 nummia, anii 569—578. Tocită. Inv. Capidava 854.

185. AE ↘ 3,50 g, 21 mm.
MIB II, p. 102, 70 a, Thessalonica, val. K = 20 nummia, anul 4 = 569/570. Tocită ; ruptă ; Inv. 45875.

MANGALIA

Moneda a fost descoperită întîmplător în anul 1978.

JUSTINIAN I

186. AE ↓ 14,65 g, 28 mm.
MIB, I, p. 111, nr. 84, Constantinopol, oficina ?, anii 532—537 var stea cu 8 raze. Puţin tocită. Inv. 40636.

MONEDE OTOMANE

AGIGEA

Monedele au fost achiziţionate de la V. Tipa.

SÜLEYMAN II

187. AE Mangîn, 2,44 g, 19 mm. Nuri Pere nr. 471, Kostantiniye 1099 H. Netocită. Inv. 31889.

SELIM III

188. AR Yüzlük, 30,03 g., 44 mm, Nuri Pere nr. 705, Islâmbol, 1203 H, anul 6 al domniei. Puţin tocită. Inv. 31194.

CERNAVODA

Moneda a fost donată de maior E. Ciurdea.

ABDULHAMID I

189. AR Para, 0,16 g, 15 mm, Nuri Pere nr. 683, Misir, 1187 H, bătut numai Rv. Puţin tocită ; ruptă. Inv. 31609.

CONSTANŢA

Mozaic

Monedele au fost descoperite cu ocazia săpăturilor arheologice din anul 1960.

MAHMUD II

190. AR Altîlik, 12,07 g, 37 mm, Nuri Pere nr. 833, Kostantiniye, 1223 H, anul 28 al domniei. Puţin tocită ; perforată. Inv. 45867.

191. AR Altîlik, 11,47 g, 37 mm., Nuri Pere nr. 833, Kostantiniye, 1223 H, anul 30 al domniei. Puţin tocită ; perforată. Inv. 45866.

Zid de incintă — poarta de vest, 1962

MAHMUD II

192. AR Yirmi Paralik, 1,31 g, 20 mm., Nuri Pere nr. 828, Kostantinye 1223 H, anul 32 al domniei. Netocită ; perforată. Inv. 31610

Gara Veche

În anul 1960, cu ocazia săpăturilor din zonă, a fost găsită o cutie din lemn în care se afla un lot de monede otomane şi o piesă poloneză de 1½ groş din vremea lui Sigismund III (1585—1632). Monedele au fost donate muzeului de Daniela Nicolau. Piesa poloneză este descrisă la grupa respectivă (vezi mai jos nr. 240).

MAHMUD I

193. AR Para, 0,52 g, 17 mm., Nuri Pere nr. 578, Kostantiniye, 1143 H. Tocită ; perforată. Inv. 31215.

MAHMUD II

194. AR Akçe, 0,11 g, 10 mm. Nuri Pere nr. 832, Kostantiniye, 1223 H. anul 25 al domniei. Tocită. Inv. 31230.

195. AR. Para, 0,10 g, 13 mm., Nuri Pere nr. 831, Kostantinye, 1223 H, anul 27 al domniei. Tocită. Inv. 31236.

196. AR, Para, 0,09 g, 12 mm, Nuri Pere nr. 831, Kostantiniye, 1223 H, anul 27 al domniei. Foarte tocită. Inv. 31235.

197. AR. Para, 0,08 g, 12 mm, Nuri Pere nr. 831, Kostantiniye, 1223 H, anul 28 al domniei. Tocită ; ruptă. Inv. 31231.

198. AR. Para, 0,13 g, 12 mm., Nuri Pere nr. 831, Kostantiniye, 1223 H, anul 28 al domniei. Tocită. Inv. 31229.

199. AR. Para, 0,18 g, 12 mm., Nuri Pere nr. 831, Kostantiniye, 1223 H, anul 28 al domniei. Foarte tocită. Inv. 31227.

200. AR. Para, 0,22 g, 13 mm., Nuri Pere nr. 831, Kostantiniye, 1223 H, anul 28 al domniei. Foarte tocită. Inv. 31222.

201. AR. Para, 0,20 g, 13 mm., Nuri Pere nr. 831, Kostantiniye, 1223 H, anul 28 al domniei. Puțin tocită ; perforată. Inv. 31218.

202. AR. Para, 0,15 g, 13 mm. Nuri Pere nr. 831, Kostantiniye, 1223 H, anul 28 al domniei. Tocită. Inv. 31214.

203. AR. Para, 0,13 g, 13 mm, Nuri Pere nr. 831, Kostantiniye, 1223 H, anul 29 al domniei. Tocită ; perforată. Inv. 31228.

204. AR. Para, 0,15 g, 12 mm., Nuri Pere nr. 831, Kostantiniye, 1223 H, anul 29 al domniei. Puțin tocită. Inv. 31223.

205. AR. Para, 0,18 m, 12 mm., Nuri Pere nr. 831, Kostantiniye, 1223 H, anul 29 al domniei. Puțin tocită. Inv. 31217.

206. AR. Para, 0,12 g, 13 mm., Nuri Pere nr. 831, Kostantiniye, 1223 H, anul 29 al domniei. Puțin tocită. Inv. 31213.

207. AR. Para, 0,11 g, 12 mm., Nuri Pere nr. 831, Kostantiniye, 1223 H, Bătută defectuos. Tocită. Inv. 31219.

208. AR. Para, 0,07 g, 12 mm., Nuri Pere nr. 831, Kostantiniye, 1223 H, anul domniei ilizibil. Foarte tocită ; ruptă. Inv. 31234.

209. AR. Para, 0,14 g, 12 mm., Nuri Pere nr. 831, Kostantiniye, 1223 H, anul domniei ilizibil. Foarte tocită. Inv. 31220.

210. AR. Para, 0,10 g., 12 mm, Nuri Pere nr. 831, Kostantiniye, 1223, H, anul domniei ilizibil. Foarte tocită. Inv. 31216.

211. AR. Para, 0,22 g, 13 mm, Nuri Pere nr. 844, Misir 1223 H, anul domniei ilizibil. Tocită ; deformată. Inv. 31221.

212. AR. Para, 0,13 g, 13 mm., Nuri Pere nr. 844, Misir, 1223 H, anul domniei ilizibil, dublă batere. Tocită. Inv. 31232.

ABDULMECID

213. AR. Para, 0,12 g, 12 mm, Nuri Pere nr. 890, Kostantiniye, 1255 H, anul I al domniei. Tocită. Inv. 31226.

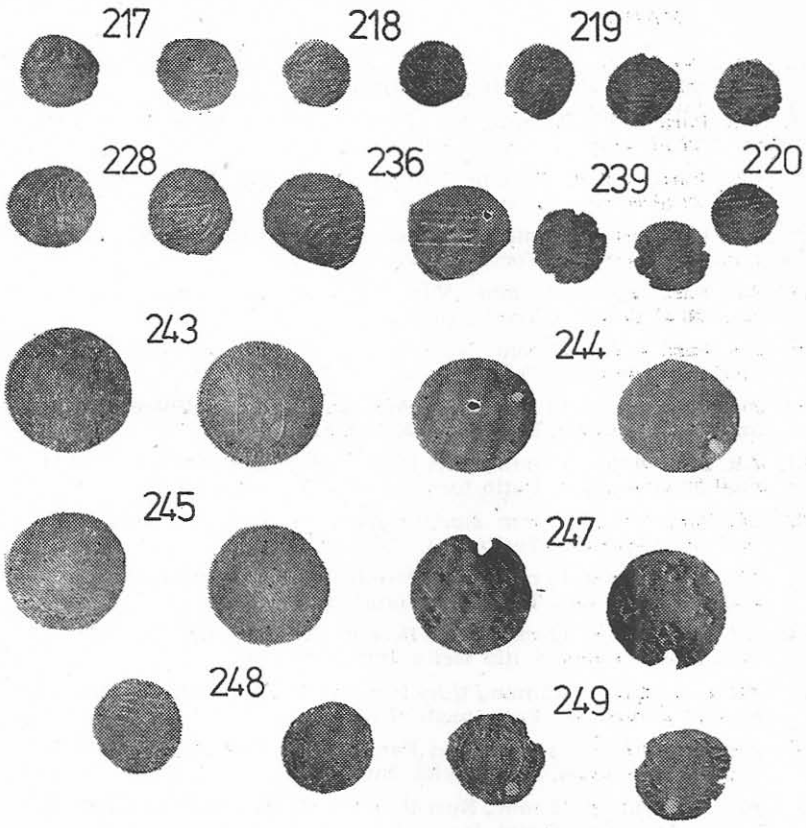
IMPERIUL OTOMAN

214. AR. Para, 0,26 g, 13 mm. ilizibilă.

215. AE, 0,67 g, 19 mm., ilizibilă.

ENISALA

Moneda a fost donată în 1965 de Toma Alexandru.

PLANŞA III

MEHMED II FATIH

216. AR. Akçe, 0,92 g, 10 mm, Nuri Pere nr. 86, Edirne, 865 H. Tocită. Inv. 31388.

Monedele fac parte din vechea colecţie. Nu avem nici o altă informaţie asupra condiţiilor descoperirii. După structura sa există posibilitatea să avem de-a face cu un lot unitar.

BAYAZID I YILDÎRÎM

217. AR. Akçe, 1,08 g, 11 mm, Nuri Pere nr. 14, 792 H. Puţin tocită. Inv. 31910.

MEHMED II FATIH

218. AR. Akçe, 0,88 g, 11 mm., Nuri Pere nr. 85, Amasya, 855 H. Netocită. Inv. 31909.

219. AR. Akçe, 0,95 g., 12 mm, Nuri Pere nr. 85, Edirne, 855 H. Netocită. Inv. 31903.

BAYAZID II

220. AR. Akçe, 0,75 g., 11 mm, Nuri Pere nr. 105, Üsküp, 886 H, Netocită. Inv. 31902.

221. AR. Akçe, 0,72 g, 10 mm., Nuri Pere nr. 105, ? 886 H. Tocită. Inv. 31392.

HÎRȘOVA

Moneda a fost achiziționată de la Ștefan Mitrea în anul 1977.

AHMED III

222. AR. Para, 0,35 g, 13 mm., Nuri Pere nr. 522, Islâmbol, 1115 H. Netocită. Inv. 40638.

ISACCEA

Monedele fac parte din vechea colecție a muzeului.

SELIM I

223. AR. Akçe, 0,62 g, 11 mm, Nuri Pere p. 105—106, tip general. Tocită. Inv. 40640.

MAHMUD I

224. AR. Guruș, 24,37 g, 39 mm, Nuri Pere nr. 573, Kostantiniye. 1143 H. Puțin tocită ; deformată. Inv. 45869.

NICULIȚEL

Monedele au făcut parte din colecția școlii generale și au fost donate muzeului în anul 1978.

SÜLEYMAN II

225. AE. Mangîr, 2,21 g, 19 mm., Nuri Pere nr. 471, Kostantiniye, 1099 H. Puțin tocită. Inv. 34407.

226. AE. Mangîr, 1,60 g, 19 mm, Nuri Pere nr. 471, Kostantiniye, 1099 H. Tocită. Inv. 34409.

227. AE. Mangîr, 0,87 g, 17 mm, Nuri Pere nr. 471, Kostantiniye, 1099 H. Tocită ; ruptă. Inv. 34408.

PĂCUIUL LUI SOARE

Moneda a fost găsită pe malul Dunării în vara anului 1979.

MURAD II

228. AR. Akçe, 1,19 g, 14 mm., Nuri Pere nr. 59, Edirne, 834 H. Netocită. Inv. 45877.

PECINEAGA

Monedele au fost achiziționate de la I. Țințu, în anul 1967.

SÜLEYMAN II

229. AE. Mangîr, 1,48 g, 19 mm, Nuri Pere nr. 471, Kostantiniye, 1099 H. Puțin tocită ; deformată, ruptă. Inv. 46033.

230. AE. Mangîr, 1,28 g, 20 mm, Nuri Pere nr. 471, Kostantiniye, 1099 H. Puțin tocită ; perforată. Inv. 46032.

Moneda a fost donată de C. Mușat.

231. AE. Mangîr, 1,27 g, 19 mm, Nuri Pere nr. 471, Kostantiniye, 1099 H. Tocită ; perforată. Inv. 31039.

GENERAL SCĂRIŞOREANU

Moneda a fost donată de inginer D. Niculescu.

MUSTAFA III

232. AR. Altmişlik, 28,50 g, 43 mm., Nuri Pere nr. 632, Islâmbol, 1171 H. anul 8 al domniei. Netocită. Inv. 31372.

Monedele au fost achiziţionate de la Anica Ciupercă.

233. AR. Şuruş, 18,7 g, 38 mm., Nuri Pere nr. 635, Islâmbol, 1171 H, anul 4 al domniei. Puţin tocită. Inv. 31109.

234. AR. Guruş, 18,62 g, 40 mm, Nuri Pere nr. 635, Islâmbol, 1171 H, anul 9 al domniei. Tocită. Inv. 31108.

235. AR. Guruş, 1878 g, 38 mm., Nuri Pere nr. 635, Islâmbol, 1171 H, anul 9 al domniei. Netocită. Inv. 31110.

VADU

Monedele au fost donate de C. Sulă.

AHMED I

236. AR. Gümüş, 1,08 g, 16 mm, Nuri Pere nr. 368, Canca, 1012 H. Puţin tocită. Inv. 31207.

SÜLEYMAN II

237. AE. Mangîr, 1,54 g, 20 mm, Nuri Pere nr. 471, Kostantiniye, 1099 H, Puţin tocită ; ruptă. Inv. 45868.

PASSIM

Monedele fac parte din vechea colecţie a muzeului.

BAYAZID II

238. AR. Akçe, 0,74 g, 11 mm., Nuri Pere nr. 105, Nevar, 886 H. Netocită. Inv. 31568.

SELIM I

239. Akçe, 0,68 g, 12 mm., Nuri Pere nr. 146, Üsküp, 918 H. Tocită. Inv. 31674.

MONEDE POLONEZE

CONSTANŢA

Gara Veche

SIGISMUND III

240. AR. 1½ groş, 0,65 g, 18 mm, H-C I 1512/AV ; 1490/Rv. (16) 2—5. Foarte tocită ; perforată. Inv. 31225.

ISACCEA

IOAN ALBERT

241. AR. Jumătate de groş, 0,57 g, 17 mm, H-C I 194, f.a. (1492—1499). Tocită. Inv. 45862.

VADU

Moneda a fost donată de C. Sulă.

SIGISMUND III

Riga

242. AR. Triplu groș, 2,42 g, 21 mm, H-C I 1107, 1598. Puțin tocită. Inv. 31210.

MONEDE FRANCEZE

ISACCEA

Monedele fac parte din vechea colecție a muzeului.

LUDOVIC XIV

243. AR. 1/12 écu, 2,18 g, 21 mm. Dieudonné, II, p 355. Lyon, 1659. Netocită. Inv. 34759.

ANNE-MARIE LOUISE

Dombes

244. Av. ANMALOVPRINC SOVVDEDOM
Bust coafat spre dr.
Rv. ... ADIVTOR
Scutul familiei Bourbon, încoronat
16—65
AR. 1/12 écu, 1,73 g, 19 mm. A. Engel, R. Serrure, I, p. 48, 1665.
Foarte tocită ; perforată. Inv. 34760.

PASSIM

LUDOVIC XIII

245. Av. LOVIS - XIII - R - DE - FRAN - ET - NAVA - X
Bust laureat, cuirasat
Rv. - DOVBLE - TOVRNOIS - 1614 -
La începutul legendei o cruce de Malta
În cîmp trei flori de crin
AE. Dublu tournois, 2,23 g, 20 mm, Amiens, 1614. Netocită. Inv. 45874.

LUDOVIC XIV

246. AR 1/12 écu, 2,04 g, 22 mm., Dieudonné, II, p. 355, 1658. Puțin tocită ; perforată. Inv. 31364.

247. AR. 1/12 écu, 1,96 g, 20 mm., Dieudonné, II, p. 355, 1666
Av. 3 contramărci (cruce de Malta)
Av. 4 contramărci (cruce de Malta). Tocită ; ruptă la perforare. Inv. 30957.

MONEDE UNGUREȘTI

ISACCEA

Moneda aparține vechii colecții a muzeului.

MATEI CORVIN

248. AR. Denar, 0,50 g, 15 mm, U, II, nr. 574, K-P, (Kremnitz), f.a. (1489). Fără floare sub P ; Iisus cu nimb. Netocită. Inv. 45870.

PECINEAGA

Moneda a fost achiziţionată de la I. Ţintu.

FERDINAND I

249. AR. Denar, 0,41 g, 16 mm, U. nr. 56, Kremnitz, 1560. Puţin tocită, ruptă ; perforată. Inv. 46084.

PASSIM

MATEI CORVIN

250. AR. Denar, 0,41 g, 15 mm, U, II, nr. 568, K (Kremnitz) f.a. (1468—1470). Tocită ; ruptă. Inv. 46085.

251. AR. Denar, 0,38 g, 15 mm, U, II, nr. 568/Rv ; U. II, nr. 572/Av, K, (Kremnitz) f.a. (1482—1486). Puţin tocită ; ruptă. Inv. 46086.

252. AR. Denar, 0,42 g, 16 mm, U, II, nr. 572, K-P, (Kremnitz), f.a. (1482—1486). Tocită ; ruptă. Inv. 46087.

INDEX I

Împăraţi şi membrii familiei domnitoare	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
Antoninus Pius	Babadag	118	1
Maximianus Herculius	Cernavodă	119	1
Galerius Maximianus	Cernavodă	120	1
Licinius I	Cernavodă	121, 122, 123	3
Licinius II	Cernavodă	124, 125, 126, 127	4
Constantinus I	Cernavodă	134, 140, 141	3
	Sacidava	166	1
Constantinopolis	Cernavodă	130, 131, 132, 133	4
Urbs Roma	Cernavodă	137	1
	Sacidava	167	1
Constantinus II	Cernavodă	135, 138	2
Constans	Cernavodă	141	1
	Sacidava	168	1
Constantius II	Cernavodă	128, 129, 136, 139, 143,144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 158.	19
	Sacidava	169, 170, 171	3
Constantius Gallus	Cernavodă	153	1
Valens	Cernavodă	159, 160, 161, 162	4
	Sacidava	175, 176	2
Valentinianus I	Cernavodă	163, 164	2
	Sacidava	172, 173, 174	3
Arcadius	Cernavodă	165	1
	Sacidava	177	1
Justin I	Adamclisi	178	1
Justinian I	Adamclisi	179, 180, 181	3
	Mangalia	186	1
Justin II	Adamclisi	182, 183	2
	Capidava	184. 185	2
Bayazid I Yildîrîm	Enisala	217	1
Murad II	Păcuiul lui Soare	228	1
Mehmed II Fatih	Enisala	216, 218, 219	3

Împăraţi şi membrii familiei domnitoare	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
Bayazid II	Enisala	220, 221	2
	Dobrogea	238	1
Matei Corvin	Isaccea	248	1
	Dobrogea	250, 251, 252	3
Ioan Albert	Isaccea	241	1
Selim I	Isaccea	223	1
	Dobrogea	239	1
Ferdinand I	Pecineaga	249	1
Ludovic XIII	Dobrogea	245	1
Ahmed I	Vadu	236	1
Sigismund III	Constanţa	240	1
	Vadu	242	1
Ludovic XIV	Isaccea	243	1
	Dobrogea	246, 247	2
Anne-Marie Louise	Isaccea	244	1
Süleyman II	Agigea	187	1
	Niculiţel	225, 226, 227	3
	Pecineaga	229, 230, 231	3
	Vadu	237	1
Ahmed II	Hîrşova	222	1
Mahmud I	Constanţa	193	1
	Isaccea	224	1
Mustafa III	General Scărişoreanu	232, 233, 234, 235	4
Abdulhamid I	Cernavodă	189	1
Selim III	Agigea	188	1
Mahmud II	Constanţa	190, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212.	22
Abdulmecid	Constanţa	215	1

INDEX II

MONEDE GRECEȘTI

Monetării	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
Olbia	Mangalia	114	1
Tyras	Pecineaga	117	1
Provincia Dacia	Mangalia	115	1
Viminacium	Pecineaga	116	1

MONEDE ROMANE

Monetării	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
Roma	Babadag	118	1
Siscia	Cernavodă	128, 143, 163	3
Sirmium	Cernavodă	152	1
Thessalonica	Cernavodă	122, 135, 156, 162	4
	Sacidava	166, 168, 169	3
Heraclea	Cernavodă	123, 124, 125, 126, 127, 131, 146, 150, 151, 161	10
	Sacidava	170	1
Constantinopolis	Cernavodă	133, 134, 140, 149, 154, 160, 165	7
	Sacidava	174	1
Nicomedia	Cernavodă	120, 121, 147	3
Cyzicus	Cernavodă	130, 136, 137, 148	4
Antiochia	Cernavodă	119, 129, 138, 145	4

MONEDE BIZANTINE

Monetării	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
Constantinopol	Adamclisi	178, 180, 182	3
	Mangalia	186	1
Nicomedia	Adamclisi	179	1
Cyzicus	Adamclisi	181	1
Thessalonica	Adamclisi	183	1
	Capidava	184, 185	2

MONEDE MEDIEVALE

Monetării	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
Constantinopol	Agigea	187, 188	2
	Constanţa	190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 213.	22
	Hîrşova	222	1
	Isaccea	224	1
	Niculiţel	225, 226, 227	3
	Pecineaga	229, 230, 231	3
	General Scărişoreanu	232, 233, 234, 235	4
	Vadu	237	1
Misir	Cernavodă	189	1
	Constanţa	211, 212	2
Adrianopol	Enisala	216, 219	2
	Păcuiul lui Soare	228	1
Amasya	Enisala	218	1
Canca	Vadu	236	1
Skoplje	Enisala	220	1
	Dobrogea	239	1
Nevar	Dobrogea	238	1
Kremnitz	Isaccea	248	1
	Pecineaga	249	1
	Dobrogea	250, 251, 252	3
Lyon	Isaccea	243	1
Amiens	Dobrogea	245	1
Riga	Vadu	242	1
Cracovia	Constanţa	240	1
	Isaccea	241	1

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ A MUZEULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA (6—8 noiembrie 1979)

Sesiunea științifică „Pontica" a fost închinată în 1979 celui de-al XII-lea Congres al P.C.R. și Centenarului muzeului din Constanța.

Ședința plenară de deschidere a lucrărilor a avut loc la 6 noiembrie 1979, ora 10, în sala de recepție a muzeului.

Tovarășul A. Rădulescu, directorul Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța a salutat prezența la această manifestare a unor cadre de seamă din conducerea de partid și de stat a județului precum și pe numeroșii oaspeți din municipiu și din țară, care au răspuns invitației de a participa la prestigioasa reuniune.

În numele tovarășului I. Stoian, prim secretar al Comitetului Județean P.C.R. Constanța s-a rostit, în continuare, *Cuvîntul de salut.*

Directorul instituției a dezvoltat apoi tema: *Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța la 100 de ani de existență atestată documentar.*

Din partea Consiliului Culturii și Educației Socialiste, Academiei de științe sociale și politice, Muzeului de istorie a R.S.R., Institutului de arheologie București, Muzeului de istorie a municipiului București, Muzeului Militar Central, Muzeului de istoria al Transilvaniei din Cluj-Napoca, Muzeului Banatului, Revistei muzeelor și monumentelor, au fost de asemeni rostite alocuțiuni de salut.

De la ora 11,45 lucrările sesiunii au continuat pe secții.

La secția I: *Arheologie și istorie clasică,* lucrările au fost conduse de prof. *D. Tudor* și de prof. *B. Mitrea.*

Au fost prezentate următoarele comunicări:

— D. Tudor: *Fermier din Roma, cultivator în Dacia.*

— P. Frangopol, V. Zoran: *Analiza prin fluorescență de raze X a unui tezaur de monede bizantine din secolele XIII—XIV.* Semnificația istorică a acestui tezaur a fost precizată de tov. Ernest Oberländer-Tîrnoveanu.

— V. Lica: *Reforma sacerdotal-religioasă a lui Deceneu.*

În cadrul discuțiilor tov. C. Preda subliniază importanța lucrării prof. D. Tudor, felul în care a fost pus în valoare un nou document epigrafic. În privința colonizării Daciei vorbim de prezența masivă a elementelor provinciale; în cazul de față ne stă la îndemînă un document în privința stabilirii elementelor italice în noua provincie: un

proprietar sau arendaș din Roma care a intrat în contact cu populația autohtonă din Dacia.

În legătură cu lucrarea prezentată de P. Frangopol și V. Zoran, afirmă că aceasta prezintă un moment important în ceea ce privește cercetările numismatice, metoda trebuind să fie aplicată și în cazul monedelor dacice și a celor de tip republican.

Se fac referiri apoi la comunicarea lui V. Lica ce aduce în discuție o problemă de istoria religiilor, cu interpretări valoroase. S-a încercat pînă acum să se arate că Burebista a împlinit unirea geto-dacilor prin forță. În ultima vreme este nuanțată această explicație, punîndu-se accent pe ceea ce a reprezentat Deceneu la curtea lui Burebista. Se acreditează ideea că nucleul statului lui Burebista a fost realizat pe cale pașnică, prin reforme religioase. Abia în faza a doua poate fi vorba de forța armelor.

B. Mitrea afirmă în legătură cu comunicarea tov. P. Frangopol și V. Zoran că este un început foarte bun, iar rezultatele vor interesa atît pe specialiștii din țară cît și pe cei de peste hotare. Trebuie precizat că au existat foarte puține contribuții românești în această problemă. Domeniul interesează direct pe cercetătorii care se ocupă de economia bizantină. Metoda trebuie aplicată și în privința emisiunilor monetare locale : monede histriene de bronz (dacă nu este vorba de aramă locală), problema argintului monedelor histriene și a celor dacice. Astfel se nuanțează concluziile cercetărilor anterioare, putîndu-se preciza fluctuațiile vieții economice. Prof. B. Mitrea felicită în mod călduros pe ambii conferențiari.

În privința comunicării tov. V. Lica, afirmă că este o repunere în drepturi, o reconsiderare obiectivă a vieții spirituale a geto-dacilor.

La secția II : *Istorie medievală, modernă și contemporană* lucrările au fost conduse de g-ral maior *E. Bantea* și de *P. Diaconu.*

Au fost prezentate următoarele comunicări :

— P. Diaconu : *Păcuiul lui Soare — Vicina.*

— E. Bantea : *Date noi asupra desfășurării insurecției pe litoral.*

Nu au avut loc discuții.

După amiază :

La secția I : *Arheologie și istorie clasică* lucrările au fost conduse de prof. *B. Mitrea.*

Au fost prezentate următoarele comunicări :

— T. Papasima : *Note în legătură cu unele noi drahme histriene descoperite în Dobrogea.*

— B. Mitrea : *Spre o cronologie absolută a drahmelor histriene.*

— M. Coja : *Probleme de topografie urbană la Histria în perioada autonomă.*

— H. Daicoviciu : *Provincia Dacia în Imperiul roman.*

— C. Preda : *Contribuția noilor cercetări arheologice la cunoașterea istoriei callatiene.*

— A. Rădulescu, N. Cheluță-Georgescu, M. Bărbulescu-Muntean : *Șantierul arheologic Albești, 1979.*

— L. Buzoianu : *Ștampilele rhodiene de la Edificiul roman cu mozaic.*

— M. Mănucu-Adamești eanu : *Descoperiri noi la Argamum.*

— V. Căpitanu : *Prezența produselor greco-romane din așezările nord-pontice în cetățuia dacică de la Răcătău.*

— Al. Suceveanu : *În legătură cu anexarea Ciliciei de către Vespasian.*

— V. Ursachi : *Influențe romane la est de Carpați în secolele II — III e.n.*

În cadrul discuțiilor tov. D. Tudor face observații generale privind sclavajul, subliniind faptul că în nici o provincie din Imperiu nu sînt menționați atît de mulți sclavi (cca 200) ca în Dacia, de unde provine cel mai bogat material epigrafic referitor la această clasă socială.

V. Lica mulțumește vorbitorilor care au discutat pe marginea comunicării sale. Apreciază comunicările prof. D. Tudor, Al. Suceveanu și H. Daicoviciu, care au abordat o metodă valoroasă privind sistemul sclavajului în provincia Dacia.

C. Preda face referiri la comunicările L. Buzoianu și M. Mănucu-Adameșteanu, subliniind nivelul lor științific, noutățile și concluziile prezentate. În lumina descoperirilor de la Vișina, tov. M. Mănucu-Adameșteanu repune în discuție raporturile dintre autohtoni și greci.

A. Aricescu consideră lucrarea lui Al. Suceveanu ca foarte utilă și importantă pentru punerea la punct a unui amănunt privind anexarea Ciliciei. Apoi adresează lui C. Preda o întrebare în legătură cu refacerea din sec. III a incintei de la Callatis și cu posibilitățile în teren pentru continuarea investigațiilor stratigrafice.

În răspunsul său C. Preda arată că latura de nord și parțial cea de sud a Callatisului oferă posibilități de urmărire a stratigrafiei, dar că aceste investigații trebuiesc făcute cît mai urgent, de aici și necesitatea unor ajutoare financiare.

Al. Suceveanu remarcă importanța comunicării tov. M. Coja, care a reușit să dea o nouă viziune urbanistică a Histriei arhaice, în contrast cu imaginea Histriei în perioada elenistică. Apoi consideră așezarea de la Albești ca fiind extrem de importantă, în stadiul actual al cercetărilor însă cel mai potrivit este termenul de fort.

C. Preda evidențiază importanța așezării de la Răcătău. L-a impresionat seria de vase de sticlă și ceramica grecească, precum și imitațiile.

S. Gavrilă apreciază importanța și noutatea comunicărilor prezentate de V. Căpitanu și V. Ursachi, subliniind ideea că recentele descoperiri demonstrează evoluția neîntreruptă a civilizației getice din perioada elenistică pînă la romanitate.

În final, prof. B. Mitrea consideră că referenții au prezentat comunicări de un înalt nivel științific ; s-a pus în valoare elementul autohton, cu o variată reprezentare. Elementul grec a fost activ, dar rămîne la o anumită proporție. În legătură cu importurile de amfore, există posibilitatea de nuanțare și aprofundare în sensul desemnării categoriilor sociale cărora li se adresa marele număr de amfore.

La secția II : *Istorie medie și modernă*, lucrările au fost conduse de *P. I. Panait* și *Gh. Anghel.*

Au fost prezentate comunicările :

— S. Iosipescu : *Repere militare ale istoriei romanității pontice, de la invazia mongolă din 1241—1242 pînă la sfîrșitul sec. XIV.*

— V. Eskenasy ; *Informații despre litoralul românesc în hărți medievale.*

— Gh. Anghel : *Considerații referitoare la originea cetăților medievale din Dobrogea.*

— Al. Andronic : *Date arheologice privind orașele dobrogene de la sfîrșitul sec. XIV.*

— T. Gemil : *Date noi privind perenitatea românească în nordul Dobrogei pe marginea unui vacîf din 1621.*

— V. Ciobanu : *Relațiile polono-otomane și fortificarea cetății moldovenești Hotinul (1713—1714).*

— C. Păunescu : *Un proiect de construcție a canalului Dunărea-Marea Neagră în concepția lui Ion Ionescu de la Brad.*

— P. Grigoriu : *Dacii și romanii în viziunea lui Grigore Tocilescu.*

— A. Gheață : *Coordonate dobrogene în istoria patriei : permanențe istorice și etnice.*

Prin bogăția informațiilor cuprinse, comunicările prezentate au stîrnit numeroase discuții.

S. Iosipescu solicită lui Al. Andronic lămuriri suplimentare cu privire la pretențiile mitropolitului Chiprianu, deoarece pînă la ora actuală nu există un document care să exprime clar această stare a lucrurilor. Modul de organizare a bisericii ortodoxe face posibile unele interpretări, dar aceasta nu este suficient.

Apoi s-a dezbătut oportunitatea folosirii termenilor *stat tributar* și *stat vasal* (A. Gheață) și a celui de *istoriografia romanității pontice în sec. XIII* (S. Iosipescu).

În aceeași măsură a stîrnit interes problematica legată de cetatea Enisala, discuțiile purtîndu-se în jurul originii meșteșugarilor care au activat acolo : proveneau din Pera sau din Italia ? Prezența lor ar indica o stăpînire genoveză în zonă. Construcția este foarte importantă dar din 1939 pînă în prezent nu au avut loc decît trei campanii de cercetare. Bogatul material arheologic se eșalonează pe parcursul secolelor XIII—XVI. Cercetările viitoare vor urmări amplasarea portului, cimitirului, intensitatea locuirii precum și ce autoritate politică a hotărît construirea ei.

P. I. Panait subliniază apoi trăsăturile personalității lui Grigore Tocilescu, care rămîne un mare căutător de antichități, referatele întocmite de el reprezentînd adevărate lucrări științifice.

La secția IV : *Arheologie prefeudală și feudală*, lucrările au fost conduse de prof. *I. Barnea* și *Gh. Poenaru-Bordea.*

S-au prezentat comunicările :

— M. Marcu : *Dacia romană după retragerea administrației romane.*

— I. Stîngă : *Descoperiri arheologice la Ostrovul Mare — Mehedinți privind continuitatea populației autohtone după 274 e.n.*

— R. Ocheșeanu : *Ponduri romano-bizantine în colecțiile din România.*

— R. Ocheșeanu, Gh. Poenaru Bordea : *Metode statistice aplicate la colecția de monede bizantine secolele VII—XII, a Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța.*

— C. Iconomu : *Rezultatele cercetărilor arheologice din așezarea feudală timpurie de la Brădicești (jud. Iași).*

— A. Panaitescu : *Date noi privind feudalismul timpuriu din zona comunei Castelu.*

— C. Chera-Mărgineanu : *Raport preliminar asupra săpăturilor de la Șiriu, jud. Constanța.*

— G. Gusturea : *Precizări asupra cronologiei unor monede medievale descoperite la Valul lui Traian.*

— N. Conovici, R. Lungu : *Un nou tezaur de monede bizantine descoperite la Păcuiul lui Soare.*

— E. Oberländer-Tîrnoveanu : *Problema atribuirii emisiunilor monetare de tip „imitativ" din perioada 1204—1261 în lumina descoperirilor din zona gurilor Dunării.*

— Gh. Mănucu-Adameșteanu : *Descoperiri medievale din sec. XIV—XV la Enisala.*

— I. Vasiliu : *Cimitirul feudal-timpuriu de la Isaccea.*

În cadrul discuțiilor, E. Oberländer-Tîrnoveanu apreciază pozitiv metodele de cercetare statistică folosite de R. Ocheșeanu și Gh. Poenaru-Bordea și subliniază importanța raportării monedelor de bronz la cele de aur. Privind comunicarea lui G. Custurea remarcă faptul că descoperirile de la Păcuiul completează imaginea despre circulația monedelor cu vulturi bicefali. Cît despre comunicarea lui N. Conovici și R. Lungu observă că nu se pot trage concluzii asupra politicii monetare a lui Mihail al VII-lea. Greutatea monedei suferă din cauza circulației dar și în urma tăierii. Proporția mare de monede de la Roman al IV-lea este datorată inflației.

P. Diaconu afirmă că la Păcuiul a fost descoperit un nou deneral, publicat de G. Custurea. Din cele peste 100 de monede cu efigia lui Ivanco nici una nu este surfrapată, în timp ce cele de la Ioan Terter sînt aproape toate surfrapate. Se raliază concluziilor din comunicarea lui N. Conovici și R. Lungu și observă că săpăturile de la Castelu și de la Șiriu ne obligă să redeschidem dosarul ceramicii cu pastă galbenă și angobă roșie.

N. Conovici face specificarea că nu raportează dificultățile monetare la tulburările din Dobrogea ci la cele din întreg Imperiul Bizantin.

P. Diaconu intervine cu observația că în cetățile pontice, la Messembria, de exemplu, lipsesc monedele amintite de E. Oberländer. Atrage atenția asupra circulației monetare din Dobrogea sec. XI, care nu trebuie separată de obligativitatea statului bizantin de a plăti soldații staționați aici.

Prof. I. Barnea remarcă faptul că din cele 12 comunicări cinci au fost de numismatică și încă de sinteză. Atrage atenția că la Isaccea există multe monede inedite. Își exprimă surprinderea privind mormintele de la Ostrovul Mare, deoarece se aștepta ca acestea să fie creștine.

Miercuri, 7 noiembrie.

La secția I : *Arheologie și istorie clasică*, ședința a fost condusă de prof. *D. Tudor* și de *C. Preda.*

S-au prezentat comunicările :

— A. Opaiț : *Considerații preliminare asupra ceramicii romane timpurii de la Troesmis.*

— S. Gavrilă : *Date noi din necropola tumulară de la Noviodunum (sec. II e.n.).*

— M. Brudiu : *Un castellum de pămînt descoperit recent în vatra Galaților (sec. II—III e.n.).*

— M. Davidescu : *Castrul roman tîrziu de la Hinova — Mehedinți.*

— V. Baumann : *Două ferme romane pe valea Teliței.*

— V. Moga : *Elemente militare din legiunea XIII-ea Gemina pe teritoriul Dobrogei antice.*

— Gh. Popilian : *Cîteva observații asupra ritualului și ritului din necropola Sucivadei.*

— A. Vertan : *Un tezaur monetar din vremea împăratului Gordian, descoperit la Mangalia.*

— Z. Covacef : *Observații asupra cîtorva caracteristici ale artei sculpturale în Scythia Minor, în lumina unor noi descoperiri.*

— N. Cheluță-Georgescu : *Descoperiri noi în necropola romană a Capidavei.*

— M. Bucovală, Gh. Papuc : *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice din anul 1979 de la Ovidiu, municipiul Constanța.*

— A. Aricescu : *Încercare de localizare a fortificației Turris.*

La discuții, P. Diaconu se referă la comunicarea lui A. Aricescu, subliniind faptul că identificarea fortificației Turris cu Pietroasele este riscantă. Sînt cercetări care au plasat Turris-ul la Balta Albă, identificînd *Tyros* cu *Turris*. Roagă pe A. Aricescu să țină cont și de această a treia ipoteză cînd își va dezvolta comunicarea.

În continuare sînt adresate cîteva întrebări unora dintre autori.

M. Zahariade, întreabă pe tov. N. Cheluță-Georgescu dacă se poate face o atribuire etnică mai exactă a mormintelor de la Capidava.

C. Preda întreabă pe A. Aricescu cum se poate explica absența nivelurilor sec. V—VI e.n. Acesta răspunde că Procopius nu ne spune dacă antii au acceptat propunerea lui Justinian.

R. Ocheșeanu întreabă pe M. Bucovală și Gh. Papuc, pe ce criterii pun autorii distrugerea *castellum*-ului de la Ovidiu la 587 e.n. Gh. Papuc răspunde că pe baza cunoștințelor în ansamblu asupra istoriei Dobrogei și pe baza materialului arheologic la 587 au avut loc cele mai mari distrugeri.

A. Opaiț întreabă pe M. Bucovală și Gh. Papuc dacă turnurile circulare ce se află sub cele pătrate nu sînt cumva contemporane cu turnurile circulare existente. M. Bucovală răspunde că este greu de dat un răspuns imediat, după numai două campanii de săpături.

Prof. D. Tudor întreabă pe A. Opaiț dacă pe vasele prezentate au fost inscripții : dacă da, de ce nu le-a amintit ? Răspunsul este că există un singur grafitti : *Flavii*. D. Tudor întreabă apoi pe A. Aricescu : Credeți că în vremea lui Justinian acesta dispunea de teritoriul pe care-l oferea ? Răspunsul este că oferta făcută de Justinian nu avea acoperire.

După epuizarea întrebărilor, se trece la discuții.

A. Aricescu se referă la comunicarea lui Gh. Brudiu spunînd că este o descoperire deosebit de importantă. Gh. Brudiu a întreprins o săpătură de salvare și de urgență efectuînd lucrarea în diagonală, spre a scoate în evidență mai devreme obiectivul și spre a putea sista lucrările de distrugere. Săpăturile din anii viitori vor releva elemente importante pentru a proba pătrunderea romanității la nord de Dunăre.

Referitor la comunicarea lui N. Cheluță-Georgescu, spune că s-au prezentat concluzii tentante, dar că sînt prea multe monede de la Hadrianus și Aurelius pentru ca ele să concorde. Este de văzut dacă celelalte materiale se aseamănă cu materiale din necropole similare din Germania. Comunicarea prezentată de M. Bucovală și Gh. Papuc confirmă prezența unui *limes maritim* și apoi sînt atestate unități fortificate pe care nici *Notitia Dignitatum* nu le-a consemnat. Desigur că săpăturile viitoare vor releva date deosebit de importante.

M. Zahariade remarcă însemnătatea deosebită a cercetării de la Ovidiu. Se confirmă o linie de apărare clar conturată în sec. IV—VI e.n. pe malul mării. Fortificația de la Ovidiu nu este un caz singular; studiile lui Al. S. Ștefan au relevat la Enisala două așezări tîrzii; adăugăm fortificațiile de la Argamum, Histria, Tomis, Callatis etc. În timpul lui Valens este atestată o singură invazie a goților pe mare.

R. Ocheșeanu afirmă că un argument în favoarea celor comunicate de A. Aricescu este acela că Justinian a procedat diplomatic, oferind ceva ce nu poseda. Despre comunicarea lui A. Vertan, afirmă că dacă tezaurul este găsit pe *terra ferma*, se poate stabili limita de nord a atacurilor gotice. Săpătura lui M. Bucovală și Gh. Papuc se dovedește a fi deosebit de importantă, însă este prematur să se avanseze ca dată certă a distrugerii anul 587. Lui Z. Covacef îi sugerează ca în cercetările de portretistică să ia în seamă și iconografia numismatică.

Prof. D. Tudor conchide că ședința a fost bogată în comunicări, cu foarte multe materiale noi. Castelul cercetat de către Gh. Brudiu este o surpriză. Nu ne așteptam ca la Dinogeția să existe astfel de obiective. Trebuiesc făcute noi săpături. Amforele aruncate prezintă interes pentru că pot confirma existența unui depozit de uleiuri și vinuri. M. Davidescu ne prezintă o nouă cetate — *Hinova*, care confirmă permanența prezenței romane și care este în legătură și cu Brazda lui Novac. V. Baumann a prezentat *vilae*, dar ceea ce surprinde este prezența lor la graniță. Fiind nefortificate, existența lor presupune o perioadă de liniște. Gh. Popilian a prezentat *situlae* din Oltenia și trebuie să ne gîndim și la cea găsită în mormîntul dacic de la Cugir. În orice caz aceste *situlae* sînt importuri. A. Vertan ne-a prezentat un tezaur după toate normele numismatice. Z. Covacef a făcut considerații asupra unor sculpturi foarte interesante, pe care ar trebui să le publice imediat. N. Cheluță-Georgescu a prezentat morminte de incinerație. S-a spus că incinerația încetează la Hadrian, însă se constată că aceasta continuă. Desigur și comunicarea lui M. Bucovală și Gh. Papuc ne-a oferit o surpriză. *Castellum-ul* de la Ovidiu pune o serie de probleme ce nu pot fi rezolvate acum. S-ar părea că sînt acolo două etape de construcție. Referindu-se la comunicarea lui A. Aricescu, care a vorbit despre Turris, arată că este de acord că nu poate fi plasat la Turnu Măgurele, cum credea Odobescu, deoarece cercetările mai noi de acolo nu au scos nici un ciob și nici o monedă romană sau bizantină.

După încheierea discuțiilor, Cristian Vlădescu a prezentat — pe diapozitive și film — sisteme constructive în castrele de la Copăceni și de la Racovița.

La secția II: *Istorie modernă*, lucrările au fost conduse de către col. *Nicolae Constantin* și *M. Badea*.

Au fost prezentate comunicările :

— O. Cicanci : *Știri despre Dobrogea în istoria lui Atanasie Comnen Ipsilante.*

— E. Ioan : *Un călător sîrb din prima jumătate a sec. al XIX-lea ; despre realități dunăreano-pontice.*

— A. Pop : *Știri noi despre Dobrogea la mijlocul sec. al XIX-lea.*

— M. Nistor : *Sisteme și soluții tehnice în construcțiile din sec. XVII—XIX din sud-estul Transilvaniei.*

— D. Negulici : *Comerțul Brașovului cu Dobrogea în sec. al XIX-lea.*

— D. Lucia Aramă : *Morile Dunării și Canalul Severin — Constantinopol.*

— P. Țurlea, D. Țurlea : *Un jurnal de călătorie în Dobrogea anului 1861.*

— A. Murat : *Un document inedit cu privire la dezvoltarea învățămîntului în Dobrogea (1863).*

— Gh. Dumitrașcu : *Realități politice și demografice nord-dobrogene (1877—1878).*

— G. Lungu : *Aspecte ale activității Comisiei pentru delimitarea graniței Bulgariei cu Dobrogea după Congresul de la Berlin.*

— A. Marinescu : *Date de monografie asupra localității Techirghiol.*

— Z. Petru, S. Pârău : *Viața țărănimii din județul Tulcea la sfîrșitul sec. al XIX-lea.*

— N. Mihail : *Cîteva aspecte privind evoluția turistică a municipiului Constanța pînă la al doilea război mondial.*

— R. Ciuceanu : *Un proiect de tunel Borcea—Cernavodă, 1880.*

La discuții, P. I. Panait a făcut aprecieri generale asupra comunicărilor prezentate, arătînd că O. Cicanci a susținut o comunicare prețioasă atît pentru Dobrogea cît și pentru istoria întregii țări ; face referiri la comunicarea Minervei Nistor, care a identificat unele imobile importante din orașul Brașov ; apreciază apoi că Dorina Negulici a tratat în mod deosebit problema transhumanței.

O. Cicanci aduce completări la comunicarea sa și sugerează lui M. Nistor să nuanțeze atunci cînd vorbește de influența orientală.

A. Gheață apreciază comunicările ca fiind la obiect și sugerează lui Gh. Dumitrașcu să meargă în Bulgaria spre a cerceta manuscrisul lui Cilingurov.

La secția III : *Arheologia comunei primitive,* lucrările au fost conduse de *Eugen Comșa.*

S-au prezentat comunicările :

— F. Mogoșanu : *Unelte paleolitice pentru extragerea silexului dobrogean.*

— P. Hașotti : *Așezare aparținînd culturii Hamangia de la Medgidia — Satu Nou.*

— E. Comșa : *Piese de mobilier din epoca neolitică pe teritoriul României.*

— S. Marinescu-Bîlcu : *Unele aspecte ale legăturilor dintre neoliticul românesc și culturile egeice și microasiatice.*

— Dan Monah : *Ipoteze cu privire la originea idolilor „en violon" din neo-eneoliticul românesc.*

— I. și E. Oberländer-Tîrnoveanu : *Așezarea neolitică de la Sarichioi (jud. Tulcea).*

— M. Neagu : *Figurine zoo- și antropomorfe din epoca neolitică de la Dunărea de Jos.*

— N. Harțuche : *Considerații asupra rolului agriculturii neolitice gumelnițene în lumina descoperirilor de la Medgidia.*

— C. Secărin : *Considerații asupra metalurgiei bronzului din sud-estul Banatului.*

— A. Lászlo : *Unele probleme privind civilizația hallstattiană timpurie din spațiul est-carpatic și legăturile ei cu zona istro-pontică.*

— M. Gumă : *Cîteva observații privind grupele hallstattiene timpurii cu ceramică incizată și imprimată de pe teritoriul României.*

— M. Irimia : *Descoperiri arheologice recente la Gura Canliei, jud. Constanța.*

La discuții L. Roșu, subliniază importanța comunicării făcută de Fl. Mogoșanu prin aspectele noi pe care le prezintă. Se arată evoluția tehnică de la auchelean tîrziu la musterian și persistența acestui fenomen valabil și pentru Dobrogea. Cu această ocazie se demonstrează încă odată inconsistența folosirii exclusiv a metodei tipologice, fapt cu care este de acord și S. Marinescu-Bîlcu. L. Roșu a apreciat și originalitatea comunicării lui E. Comșa.

S. Marinescu-Bîlcu remarcă apoi comunicarea lui P. Haşotti, arătînd că se documentează cu această ocazie o așezare aparținînd culturii Hamangia, datată clar în faza veche. În continuare face referiri la faptul că microlitismul trebuie judecat și în funcție de climat, mediu, floră. Se subliniază ineditul și importanța comunicării lui N. Harțuche și amintește, pentru E. Comșa, că și în cultura Precucuteni există piese de mobilier. Se arată apoi că idoli „en violon" sînt specifici zonei cicladice și epocii bronzului, propunînd denumirea de „troieni" și faptul că aceste amulete (statuete) apar în diferitele culturi neolitice mai vechi sau mai noi, explicînd fenomene care apar independent.

D. Monah subliniază că la Drăgușani s-a descoperit un scaun care seamănă mai mult cu un tron, iar unele piese au o semnificație rituală. Demonstrează că a folosit termenul „en violon" numai pentru o ușurare a cercetării, el neîncercînd să pună semne de identitate sau sincronism între culturi depărtate în timp și spațiu.

La observațiile făcute, N. Harțuche arată că grupul *Sicleni* „nu are nimic comun cu Babadagul", ci este din perioada premergătoare.

În încheiere, E. Comșa subliniază că epoca bronzului lipsește din comunicările prezentate și cere să se acorde o atenție sporită acesteia. Totodată se arată importanța deosebită pe care o au așezările neolitice de la Medgidia — Satu Nou și de la Sarichioi.

În după amiaza aceleiași zile a avut loc o vizită de lucru la Mangalia, unde s-a organizat o excursie cu toți participanții la sesiune.

Joi, 8 noiembrie.

În secția I : *Arheologie și istorie clasică*, lucrările au fost conduse de prof. *Ion Barnea.*

Comunicări :

— Al. Popa : *Un interesant relief reprezentînd pe Jupiter în colecțiile Muzeului Unirii — Alba Iulia.*

— I. T. Dragomir : *Colecția arheologică dr. N. Macelariu donată Muzeului județean de istorie Galați.*

— I. Barnea : *Politica lui Constantin cel Mare la Dunărea de Jos.*

— V. Culică : *Zei și evocări de mituri greco-romane pe obiecte de plumb din teritoriul municipiului Durostorum.*

— M. Zahariade, A. Opoiț : *Fortificația romană tîrzie de la Topraichioi — 1979 ; raport preliminar.*

— M. Botzan : *Considerații asupra alimentării cu apă a orașelor cetăți Histria, Tomis și Callatis.*

— M. Comșa : *Grădinăritul în mileniul I e.n. pe teritoriul României.*

— V. Bilciurescu : *Considerații asupra iconografiei complexului rupestru de la Basarabi.*

— V. Teodorescu : *Podoabele tracice de aur de la Băicoi — Teleorman, mărturii ale relațiilor carpato-danubiano-pontice în epoca bronzului.*

În secția II : *Istorie modernă și contemporană*, lucrările au fost conduse de cpt. rg. I *Nicolae Petrescu* și *M. Badea.*

S-au prezentat comunicările :

— G. Borandă : *Școlile marinei în orașul Constanța în perioada 1898—1909.*

— A. Răducănescu : *Preocupări pentru lucrări de sistematizare a orașului Constanța la sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. XX.*

— M. Luca : *Dobrogea în contextul politicii externe a României în perioada 1907—1912.*

— M. Ionescu : *Raportul de forțe și operațiunile militare desfășurate pe litoral în timpul insurecției din August 1944.*

— C. Atanasiu : *Mișcarea revoluționară a marinarilor români între anii 1918—1921.*

— C. Botoran : *Locul Dobrogei în politica militară a României în perioada interbelică (1919—1939).*

— M. Bălăbănescu : *Întreprinderea textilă „Dobrogeana", emanație a legislației industriale protecționiste (1937—1944).*

— D. Pădureanu : *Procesul antifasciștilor dobrogeni din 1936, de la Constanța.*

— M. Badea : *Aspecte ale mișcării antifasciste din Dobrogea.*

— M. Moldoveanu : *Solidaritatea dobrogeană cu lupta poporului polonez împotriva agresiunii hitleriste la începutul celui de al doilea război mondial.*

— I. Calafeteanu : *Dobrogea în contextul relațiilor internaționale din vara anului 1940.*

— V. Ciorbea : *Aspecte ale relațiilor diplomatice româno-bulgare din anul 1940. Tratatul de la Craiova.*

— Cpt rg. I N. Petrescu : *Fapte de vitejie ale marinarilor români în acțiunile de dragaj pe Dunăre în timpul și după războiul antihitlerist.*

— A. Maria Diana : *Acțiuni ale muncitorilor constănțeni împotriva exploatării, a dictaturii militaro-fasciste și a războiului hitlerist (1940—1944).*

La secța V : *Memorialistică și Muzeologie*, lucrările au fost conduse de *F. Cruceru* și *L. Ștefănescu.*

Comunicări :

— I. Pitrescu : *Ornamentica pieselor decorative din interiorul locuințelor turco-tătare.*

— S. Opreanu : *Remus Opreanu — activitatea de înfăptuire a politicii de bună convieţuire între toţi locuitorii Dobrogei indiferent de naţionalitate.*

— Z. Covacef : *Pionieri ai culturii româneşti în Dobrogea — Ioan şi Vasile Cotovu din Hîrşova.*

— I. Hristache-Panait şi P. I. Panait : *Contribuţii la cunoaşterea începuturilor muzeografiei dobrogene.*

— I. Micu : *Momente din viaţa unei instituţii de cultură constănţene — Muzeul regional al Dobrogei.*

— F. Cruceru : *Începuturile muzeografiei de artă în Dobrogea.*

— D. Păuleanu : *Mişcarea artistică a Dobrogei după 1944.*

De la ora 12 a avut loc şedinţa plenară dedicată celui de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român. Prezidiul a fost constituit din Nicolae Constantin, Adrian Rădulescu şi Gheorghe Creţu. Au rostit cuvîntări omagiale A. Rădulescu şi N. Constantin.

Comunicări festive :

— G. Creţu : *Contribuţia creatoare a tovarăşului Nicolae Ceauşescu la dezvoltarea concepţiei privind locul şi rolul P.C.R. în societatea socialistă.*

— S. Lascu : *Realizări istorice obţinute de judeţul Constanţa în pragul celui de-al XII-lea Congres al P.C.R.*

— D. I. Pădureanu : *Rezolvarea problemei naţionale, una din marile realizări istorice ale P.C.R.*

Lucrările sesiunii, încheiate în sala de recepţie a Muzeului de istorie naţională şi arheologie Constanţa, au întrunit participări numeroase, în special un larg public auditor din cuprinsul municipiului, alcătuit din profesori, reprezentanţi ai cercurilor literare sau arheologice, presă, radio, televiziune etc. Întreaga asistenţă a ovaţionat şi apreciat evenimentele sărbătorite : Congresul al XII-lea al P.C.R. şi Centenarul muzeului, acesta din urmă constituind o manifestare unică, prestigioasă, de natură să marcheze valoarea testimonială a Dobrogei, în contextul istoriei româneşti, la 100 de ani de la dobîndirea Independenţei naţionale şi de stat a României.

C. CHERA-MĂRGINEANU

Lexikon des Mittelalters. Erster Band / Erste Lieferung (Aachen — Agypten) ; Erster Band / Zweite Lieferung (Agypten-Almohaden) ; Erster Band / Dritte Lieferung (Almojarifazgo — Anatomie) Artemis Verlag, München und Zürich, 1978.

Dacă arheologii şi istoricii care se ocupă cu partea cea mai veche a trecutului societăţii omeneşti au beneficiat de „dicţionare" temeinice de genul : *Reallexikon der Vorgeschichte* al lui Max Ebert sau *Realenzyklopedie der klassischen Altertumwissenschaft* al lui Pauly şi Wissova, în schimb, medieviştii erau lipsiţi de un asemenea instrument de lucru. Iată însă că datorită editurii Artemis, acest gol începe să fie umplut. La elaborarea acestui *Lexikon des Mittelalters* sînt angajate nume prestigioase în cercetarea fenomenelor medievale. Printre specialişti se numără istorici, istorici de artă, numismaţi, paleografi specialişti în probleme de paleodemografie şi paleoetnologie etc.

Din punct de vedere cronologic tematica se încadrează — grosso modo — între anii 300 şi 1500.

Primele trei fascicule sînt de natură să ne încredinţeze că această operă, odată terminată, va constitui, cu siguranţă, un eveniment în istoriografia mondială. Masivă şi complexă, ea se va impune prin înalta ţinută ştiinţifică.

Se poate afirma că — în linii mari — autorii au operat o selecţie reuşită a termenilor. Aceştia sînt prezentaţi în ceea ce au mai caracteristic. De remarcat şi bogata bibliografie de la sfîrşitul fiecărei voci.

Economia rezervată vocilor, în general, este bine echilibrată. Ce-i drept, ici-colo şi-au făcut loc şi unele disproporţii. De pildă lui Alexios V Dukas Murtzuphlos (5 febr. 1204—11 aprilie 1204) i s-a rezervat aproximativ acelaşi spaţiu tipografic cît i s-a rezervat şi lui Alexios III Angelos (8 aprilie 1195 — 18 aug. 1203). Unele disproporţii se vădesc şi în volumul bibliografiei de la capătul fiecărei voci.

Era şi firesc ca într-o lucrare de acest gen, pornită la drum fără putinţa de angrenare a unui număr mare de specialişti, să se resimtă şi unele lipsuri. Noi vom semnala cîteva dintre ele, în nădejdea că editorii vor tipări cîndva şi un volum-addenda, în care îşi vor găsi locul vocile omise.

Lipseşte, de pildă, numele călătorului arab Abulfida, care ne-a lăsat o operă conţinînd bogate date geografice şi istorice de la cumpăna dintre veacurile XIII—XIV.

Dintr-un lexicon al antichităţilor medievale nu poate lipsi numele Agathopolis-ului, important centru urban de pe ţărmul de apus al Mării Negre.

De asemenea, se cuvine să fie menţionate nume ca *Ahtum*, principe transilvănean şi *Aiud*, centru urban din Transilvania. Nu trebuie omise nici nume ca *Abrittus*, *Altinum*, *Aegissus*, deoarece toate aceste trei localităţi au ponderea lor în istoria economică, politică, militară şi ecleziastică în epoca bizantină timpurie. Altinum, de pildă, a fost sediul unei unităţi militare navale, dar şi centrul unei mari producţii ceramice. Aegissus, la rîndu-i, a fost sediul uneia din cele 14 episcopii din Scythia Minor, la începutul secolului al VI-lea. O altă omisiune priveşte numele generalului roman *Aetius*, al cărui merit constă, între altele, în distrugerea hoardelor hunice, către mijlocul secolului al V-lea.

Desigur, prin exemplele citate nu pretindem că am epuizat lista omisiunilor din cele trei fascicule.

Se cuvenea ca măcar în unele cazuri să fie menționate vocile care vor fi tratate în alte fascicule. Avem în vedere pe un Amirat sau Amurat, numele sub care este menționat sultanul Murad I, în unele izvoare literare.

În măsura în care romanul *Alexandria* este urmărit în dezvoltarea literaturii mai multor popoare europene, se impunea semnalarea, fie și într-o formă succintă, a locului pe care-l ocupă această operă în literatura populară românească.

O mai bună dozare a bibliografiei vocilor ar fi avut ca rezultat și citarea unor studii, articole etc. din reviste, de certă autoritate științifică, cum ar fi : Dacia, Studii și cercetări de istoria artei, Buletinul monumentelor istorice, Studii și materiale de istorie medie etc., reviste care lipsesc din lista prescurtărilor publicate la fascicula III.

Dincolo de aceste obiecții care n-au cum împieta asupra calității operei, se cuvine să subliniem că ea se va impune nu numai ca un indispensabil instrument de lucru, ci și ca un izvor de perspective noi întru tratarea celor mai variate probleme din istoria veacurilor de mijloc.

PETRE DIACONU

DE LA DUNĂRE LA MARE

Mărturii istorice și monumente de artă creștină

Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de jos, Galați, 1977, 244 p.

Volumul pe care-l prezentăm a fost publicat cu prilejul Centenarului Independenței de Stat a României. Așa cum se precizează în cuvîntul-înainte semnat de IPSS Antim, arhiepiscopul Dunării de Jos și al Tomisului, lucrarea este *rodul unor cunoscuți specialiști* în domeniul trecutului istoric al patriei noastre. Studiile publicate au menirea să scoată la iveală momentele cele mai importante din viața culturală, spirituală, uneori politico-militară și chiar economico-socială a comunităților omenești de-a lungul erei noastre — din regiunea Dunării de Jos. Și nu se poate spune că reușita nu este deplină. Firește, în cîteva articole s-au strecurat inadvertențe, dintre care pe unele le vom semnala — în limita posibilităților. De remarcat că în cuprinsul volumului „De la Dunăre la Mare" și-au găsit locul cuvenit trei-patru studii în care se dezbat problemele majore ale etnogenezei și continuității românești, probleme axate, de data aceasta, în principal, pe documente paleocreștine.

Seria articolelor se deschide cu contribuția lui Constantin C. Giurescu, *„Continuitatea populației romanice în Dobrogea"* (p. 9—15) în care autorul aduce argumentele de rigoare în sprijinul tezei că „ținutul dintre Dunăre și Mare a fost unul dintre cele mai intens romanizate ale puternicului imperiu roman". Dovezile unei atari încheieri nu sînt căutate în contemporaneitatea romană ci în moștenirea lăsată de aceasta poporului român, cum ar fi în toponimie de pildă. După opinia lui C. C. Giurescu nume ca Dîrstor, Oltina, n-ar fi altceva decît pronunția românească a Durostorum-ului și, respectiv ,a Altinum-ului. Trebuie să convenim cu autorul că Vicina și Chilia (probabil) sînt vechi nume românești, dar nu putem accepta afirmația că numele satului Cămena îl traduce pe vechiul Petra. Camena este un toponim de dată relativ recentă, impus la sfîrșitul secolului al XVIII-lea de emigranții din regiunea Cotel. Dealtfel, dacă acest toponim ar fi dăinuit încă din vremea primilor slavi — așa cum susține regretatul autor și ca el mulți alți cercetători — ar fi trebuit ca el să se păstreze — într-un fel sau altul — și în defterele turcești din secolele XVI—XVIII (ceea ce nu s-a întîmplat, însă). Radu Vulpe în articolul *„Romanitate și creștinism coordonate ale etnogenezei române"* (p. 16—22), după ce vorbește pe scurt despre formarea poporului român, se oprește asupra latinității acestuia și a rolului creștinismului de început în etnogeneza românească. Radu Vulpe își planteză demonstrația pe axioma imposibilității predicării creștinismului la *nord de Dunăre* în altă limbă decît cea

latină. De altminteri, faptul este sugerat de mulțimea unor cuvinte ca : *tîmplă, cruce, vărgură, sărbătoare, Rusalii, Păresemi, ajun, cuminecătură, cimitir, martor, urare* ș.a. „Acest tezaur de cuvinte reflectă însăși istoria creștinismului românesc... care la început a avut un caracter exclusiv latin". Autorul conchide că factorul creștin „a venit în sprijinul romanității noastre" tocmai cînd Dacia a fost părăsită de oficialitatea romană „și în mare parte cotropită de migrații covîrșitoare".

Ș. Niculae, în *„Pătrunderea și dezvoltarea creștinismului în Scythia Minor"* (p. 23—33) inserează toate sau aproape toate datele privitoare la momentele principale ale trăirii episcopale din fosta provincie romană. În plus, d-sa face o trecere în revistă a localităților consemnate în martirologiile și sinaxarele creștine. De asemenea, înșiră bazilicile din locacalități ca : Tomis, Callatis, Tropaeum Traiani, Troesmis etc. Printre acestea este trecut, din greșală, evident, și Galați. Ene Braniște, ne dă, în studiul său *„Martiri și sfinți de pe pămîntul Dobrogei de azi"*, o listă exhaustivă a acestora. Studiul este ancorat într-o bibliografie densă. Contribuției lui Ene Braniște trebuie să i se aducă precizarea că Axiopolis nu a fost niciodată sediul legiunii a II-a Herculea.

Referindu-se la martirii Zotikos, Attalos, Kamasis și Filippos de la Niculițel, E. B. se raliază părerii conform căreia aceștia au suferit martiriul în vremea lui Diocletian sau Liciniu. Argumentul l-ar constitui „părerile istoricilor și arheologilor români cei mai competenți" (p. 45). În realitate, singura competență o au documentele și observațiile arheologice care nu ne permit, sub nici o formă, o datare a martirizării și înmormîntării lui Zotikos, Attalos, Kamasis și Filippos înainte de sfîrșitul secolului al IV-lea. Această concluzie este întărită acum și de descoperirea „parterului" criptei de la Niculițel.

Parcurgînd articolul lui Ioan Gh. Coman *„Scriitori teologi în Scythia Minor"* (p. 63—83), cititorul își va făuri o imagine completă asupra a ceea ce a reprezentat Scythia Minor pentru creștinismul vechi dar și pentru cultura universală, deoarece unii autori ca Ioan Casianul sau Dionisie cel Mic au dat omenirii opere de înaltă spiritualitate. Oprindu-se asupra unei alte personalități din Scythia Minor — Ioan Maxențiu — autorul găsește prilejul să scoată în relief pasajele din opera acestuia referitoare la disputa dintre „călugării sciți" și papa Hormisdas, moment semnificativ din istoria provinciei noastre dintre Dunăre și Mare. Dacă episcopul-vicar Epifanie Norocel Tomitanul descrie *„Bazilicile din Tomis"* (p. 84—89), în schimb, Adrian Rădulescu le prezintă pe cele de la Axiopolis, Callatis și Tropaeum Traiani (p. 90—97). Prin mijlocirea acestor studii cititorul se edifică asupra topografiei și particularităților unora dintre cele mai însemnate basilici de pe teritoriul jud. Constanța. Maria Munteanu în *„Mărturii creștine păstrate în Muzeul de Arheologie Constanța"* (p. 98—104) publică o serie de stele, capitele și piese ceramice cu inscripții și simboluri creștine, păstrate azi în Muzeul de istorie națională și arheologie din mai sus amintita localitate. Piesele datează din sec. IV—VI. În finalul articolului Maria Munteanu amintește și de unele vestigii creștine din sec. X—XI, provenind de la Capidava și Păcuiul lui Soare. Gavrilă Simion, în *Vestigii și mărturii creștine din zona gurilor Dunării"* (p. 105—110), descrie bazilicile de la Jurilofca și Slava Rusă, iar V. H. Bauman, în articolul *„De la Turcoaia la Niculițel. Mărturii vechi creștine"*, (p. 111—116) ne prezintă pe cele de la Troesmis, Dinogetia-Garvăn, Noviodonum-Isaccea și Niculițel. Importanța contribuției lui V. H. Bauman rezidă în înfățișarea bazilicii de la Niculițel prevăzute cu o criptă. Aceasta are două nivele ; în nivelul superior au fost adăpostite osemintele martirilor Zotikos, Attalos, Kamasis și Filippos, iar în cel inferior resturile cinerare ale altor doi martiri neidentificați. Tot complexul datează de la sfîrșitul veacului al IV-lea. Datarea nu comportă nici o discuție.

Extrem de important este studiul lui I. Dragomir și Silviu Sanie, *„Începuturile creștinismului în sudul roman al Moldovei"* (p. 117—122) în care sînt etalate, pentru prima dată, în chip sistematic, elemente creștine (cruci, inscripții pe ceramică) de la Barboși — cunoscuta stațiune arheologică de pe malul Siretului, în apropiere de Galați. Prezența vestigiilor paleocreștine aici, în sudul Moldovei, e de natură să definească și mai pregnant aspectele romanizării acestei provincii. Lăsînd la o parte excelentul articol al lui Emilian Popescu, *„Cîteva considerații cu privire la limba inscripțiilor din Scythia Minor în secolele IV—VI"*, (p. 123—

133) ne vom opri o clipă asupra contribuției lui I. Barnea *„Bisericuțele rupestre de la Murfatlar"*, (p. 134—140). În fapt acest articol este — așa cum o subliniază însuși autorul — un rezumat al textului respectiv din volumul „Din Istoria Dobrogei" III, 1972, p. 180—233. I. Barnea descrie amănunțit și limpede cele 6 bisericuțe „descoperite în dealul de cretă de la sud-vest de satul Murfatlar" ca apoi să conchidă că ele „se leagă strîns de cariera de cretă deschisă în același deal în ultimele decenii ale secolului X și începutul sec. XI pentru exploatarea blocurilor de cretă necesare la construirea pe o porțiune nedefinită a zidului de pe coama valului de piatră și ale castrelor adiacente ale acestuia din apropiere". Evident, în cazul de față avem de-a face cu o scăpare din vedere a autorului, constînd în necitarea lucrării din care au fost luate aceste încheieri. Ele au fost consemnate în chip ferm pentru prima dată în revista Dacia VI, din anul 1962, deci într-o vreme în care I. Barnea le admitea ca fiind probabile. Singura deosebire între concluziile din Dacia VI și cele din prezentul articol constă în datarea diferită a monumentelor de la Murfatlar. În timp ce în Dacia VI ele sînt datate la sfîrșitul secolului X, în acest studiu — ca și în altele care l-au precedat — I. Barnea le-a datat la sfîrșitul secolului X-începutul secolului XI, ceea ce, firește, nu poate fi susținut cu nici o dovadă arheologică. Dincolo de aceste precizări vom recunoaște că monumentele rupestre din dealul Tibișirul de pe teritoriul comunei Basarabi (fost Murfatlar) constituie un autentic document al autohtoniei și permanenței românești în Dobrogea. Cristian Moisescu, în *„Un monument medieval dobrogean necunoscut. Biserica Sfîntul Atanasie de la Niculițel (sec. XIII)"* (p. 141—148) prezintă o biserică veche din Niculițel „avînd planul în formă de cruce înscrisă, fără puncte de sprijin libere, așa numitul tip simplu". Operînd cu metoda analogiilor autorul conchide că biserica Sfîntul Atanasie de la Niculițel datează „de la sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului următor". D-sa susține că o atare datare este întărită și de rezultatul sondajelor arheologice. Afirmația nu este însă ilustrată de nici o dovadă arheologică. În ce ne privește socotim că lăcașul în cauză mai necesită încă unele cercetări arheologice, deoarece probele căpătate pînă în prezent sînt insuficiente pentru a-i asigura o încadrare cronologică. După opinia noastră nu trebuie exclusă o datare către sfîrșitul secolului XVII-începutul secolului XVIII. Și în acest caz, însă, biserica sf. Atanasie ar rămîne un monument unic pentru Dobrogea.

Ioan Rămureanu în *„Mitropolia Vicinei și rolul ei în păstrarea ortodoxiei în ținuturile românești"* (p. 149—169) face un larg istoric al acestei eparhii, după ce, în prealabil, expune, în chip obiectiv, părerile referitoare la localizarea orașului Vicina. La un moment dat autorul își mărturisește discret preferința pentru teza localizării Vicinei la Isaccea în nordul Dobrogei. În final, I. Rămureanu prezintă împrejurările strămutării lui Iakint de Vicina la Curtea de Argeș și înscăunarea acestuia ca primul mitropolit al Țării Românești. Autorul pare a-și însuși teza lui C. C. Giurescu, potrivit căreia Dobrogea a fost stăpînită, în deceniul al IV-lea al secolului al XIV-lea, de către Basarab, teză care nu beneficiază însă de nici un document și, în plus, intră în contradicție cu interpretarea izvoarelor literare ale vremii. Într-adevăr, dacă Vicina — oraș dobrogean — se afla în stăpînire tătărască la 1337—1340 — cum însuși recunoaște Ion Rămureanu — cum putea Dobrogea să fie la acea dată sub ascultarea lui Basarab ?

Ultimele trei articole din volumul „De la Dunăre la Mare" *„Viața bisericească în Dobrogea și în părțile Dunării de Jos în secolele XV—XIX"* (Mircea Păcuraru), *„Mînăstirile dobrogene și din părțile Dunării de jos"* (Ieronim Motoc), *„Viața bisericească în Dobrogea și la Dunărea de jos după războiul de Independență"* (Nicolae Grosu) vin să întregească cunoștințele noastre în domeniul activității ecleziastice dintr-un teritoriu românesc stăpînit, în bună parte, multe secole de-a rîndul de către turci.

La capătul intervenției noastre se cuvine să subliniem că tomul „De la Dunăre la Mare" este o contribuție binevenită la cunoașterea istoriei Dobrogei și a ținuturilor din preajma gurilor Dunării. În unele dintre articole sînt conturate idei și teze inedite ; în altele sînt prezentate fapte și documente noi. Studiile sînt elaborate, în general, de pe poziția cunoașterii aprofundate a bibliografiei. Cu excepția articolului lui M. Seșan, toate celelalte își trag seva din realități istorice probate de izvoare

arheologice, epigrafice, documente, cronici etc. Un cuvînt de laudă se cuvine să fie adresat și redacției tomului, care s-a îngrijit ca acesta să fie tipărit pe o hîrtie bună și în condiții grafice ireproșabile. Desigur, există și neajunsuri, unele datorate autorilor, altele tehnoredacției. De pildă, la p. 47 se menționează că numele martirilor de la Halmyris erau Epictet și Astion, ca la p. 105 aceleași nume să fie transcrise Epictet și Aristion. La p. 149 în loc de Sestlav a apărut Seuthes. La p. 155 se spune că „Vicina a luat ființă între 1204 și 1260". Corect ar fi „mitropolia Vicinei a luat ființă..." deoarece orașul Vicina era înființat mai de mult. La sfîrșitul secolului al XI-lea el era deja cunoscut. La p. 149 se spune că în 971 „teritoriul Bulgariei orientale, integrat în Imperiul bizantin a fost împărțit în două theme sau ducate, *Bulgaria* și *Paristrion* sau *Paradunavon*. În fapt, la 971 teritoriul Bulgariei orientale a fost transformat într-o singură themă. Cealaltă themă, Bulgaria, care cuprindea teritoriul vestic al fostului țarat bulgar a luat ființă mai tîrziu în jurul anilor 1118—1120.

Anume greșeli au apărut și în rezumate. Astfel, numele lui Ș. Niculae este N. Șerbănescu, iar cel al lui Gavrilă Simion este redat sub forma George Simion.

Fotografiile, inclusiv cele color, ca și desenele sînt clare. În general, ilustrația este bine aranjată în text, cu excepția fig. 46 care a fost întoarsă din poziția ei normală. Unele greșeli și-au găsit loc și în harta de la sfîrșitul volumului. De exemplu, Sacidava și Păcuiul lui Soare nu sînt localizate corect. La Barboși nu este marcat castrul, iar la Rasova lipsește semnul corespunzător ; unele toponimice actuale sînt puse în paranteză, iar altele, nu.

Oricum ar fi inexactitățile de genul celor semnalate aci, nu scad cu nimic din valoarea acestui pe cît de frumos, pe atît de util volum.

PETRE DIACONU

LISTA PRESCURTĂRILOR

AARMSI (ARMSI)	= Analele Academiei Române — Memoriile secțiunii istorice.
AE	= Archaeologiai Értensitö.
AEM	= Archäologisch-epigraphische Mitteillungen aus Österreich, Wien, 1877—1896.
AMN	= Acta Musei Napocensis.
An. Db.	= Analele Dobrogei.
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice.
CIL	= Corpus Inscriptionum Latinorum.
Dacia	= Dacia — seria veche.
Dacia NS	= Dacia — seria nouă.
DELRM	= Dicționarul explicativ al limbii române moderne.
DID	= Din istoria Dobrogei.
FHDR	= Fontes Historiae Daco-Romanae.
HAD	= Histoire ancienne de la Dobroudja.
IGB	= G. Mihailov, Inscriptiones Graecae in Bulgaria Repertae Serdica, 1956.
JPEX	= Jahrbuch für prähistorische und epigraphische Kunst, Berlin.
KS	= Kratkie soobscenia. Moscova.
Materiale	= Materiale și cercetări arheologice.
Mem. Ant.	= Memoria Antiquitatis.
MIM	= Materiale de istorie și muzeografie.
NÉH	= Nouvelles Études d'Histoire.
PZ	= Prähistorische Zeitschrift.
RI	= Revista de istorie.
RIR	= Revista istorică română.
RRH	= Revue Roumaine d'Histoire.
RRHA	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art.
SA	= Sovetskaia arheologhia. Moscova.
SCIA	= Studii și cercetări de istoria artei.
SCIV	= Studii și cercetări de istorie veche.
SCIVA	= Studii și cercetări de istorie veche și arheologie.
SCN	= Studii și cercetări de numismatică.
SHA	= Scriptores Historiae Augustae.
St. Cl.	= Studii Clasice.
TIR	= Tabula Imperii Romani.

Tiparul executat sub comanda nr. 825
la I.P. „Filaret", str. Fabrica de chibrituri
nr. 9—11. București.
Republica Socialistă România

ERATA

la pag.	rîndul	în loc de	se va citi
15	13 de jos	profitului	profilului
18	15 de sus	Daicoviri	Daicoviciu
19	17 de sus	viitorului.Veacul	viitorului, veacul
32	23 de sus	menținînd	menționînd
39	16 de sus	menținerea	menționarea
52	28 de sus	Cirș	Criș
55	4 de jos	fals	falls
6o	2o de sus	sincromă	sincronă
62	2 de jos	Behachtungen	Betrachtungen
63	14 de jos	Trojanischer	Trojanische
71	9 de jos	nota 44	nota 45
84	2 de sus	nota 315	nota 135
86	19 de sus	Πσδ	Ποδ
89	14 de jos	nord-vest	sud-vest
1o4	11 de jos	22o-283 î.e.n.	22o-183 î.e.n.
13o	1 de sus	producători	eponimi
171	2o de sus	unui unghi	un unghi
173	13 de sus	nota 81	nota 18
249	1 de jos	X(ριστὸς)	X(ριστὸς)
283	figura invers		
296	7 de sus	nota 12	nota 21
296	1 de jos	nota o3	nota 3o
298	1o de sus	culturii	cultului
335	25 de jos	fugativ	fugavit
36o	7 de sus	Suruș	Guruș
371	5 de sus	Gusturea	Custurea
376	3 de sus	Opoiț	Opaiț